Nobel İktisat Ödüllü

RONALD COASE & NING WANG

ÇİN NASIL KAPİTALİST OLDU?

2013
SIR ANTHONY FISHER ULUSLARARASI ANMA ÖDÜLÜ SÂHİBİ

BigBang

Nobel İktisat Ödüllü

RONALD COASE & NING WANG

ÇİN NASIL KAPİTALİST OLDU?

BigBang
yayınları

Facebook'ta
beğenin

Twitter'da
takip edin

Pinterest'te
"pin"leyin

Goodreads'te
kitaplarınıza ekleyin

Nobel İktisat Ödüllü

RONALD COASE & NING WANG

ÇİN NASIL KAPİTALİST OLDU?

2013
SIR ANTONY FISHER MEMORIAL AWARD

BigBang

Çeviren:
İlkay Yılmaz

Ronald Coase & Ning Wang

Çin Nasıl Kapitalist Oldu?

How China Became Capitalist

Çeviren: İlkay Yılmaz

BigBang Yayınları: 19
1. Baskı: Eylül 2015;
ISBN 13: 978-605-4665-22-8

Copyright © 2015, BigBang Yayınları®
Copyright © 2012, Palgrave Macmillan

Bu kitap ilk olarak İngilizcede, Macmillan Publishers Limited'in bir markası olan Palgrave Macmillan tarafından, *How China Became Capitalist* ismiyle basılmıştır. Türkçe çeviri ve baskısı Palgrave Macmillan'ın izniyle yapılmıştır. Bu Eser'in müellifi olarak yazarın hakları mahfuzdur.

Tüm hakları saklıdır. Hiçbir şekilde tamamı veya herhangi bir parçası fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Bunu yapanlar veya buna teşebbüs edenler hakkında yayınevimiz kanuni takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayına Hazırlayan: **Selçuk Durgut**
Redaksiyon: **Ali Kürşad Çifçi**
Kapak Tasarımı: **Muhsin Doğan**
Sayfa Tasarımı: **BigBang Yayınları**

Baskı: **Tarcan Matbaası**
Adres: Zübeyde Hanım Mah.Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara
Telefon: (312) 384 34 35-36 • **Faks**: (312) 384 34 37 • **Sertifika No**: 25744

BigBang yayınları
Adres: Dr. Medina Eldem Sok. No: 68/9, Kızılay, Ankara • Telefon/Faks: (312) 434 44 64
E-Mail: [illegible] • Web: www.bigbangyayinlari.com • Sertifika No: 25744

RONALD H. COASE

1910'da Londra'da doğan Ronald Coase lisans öğrenimini London School of Economics'te (LSE) tamamlamış doktora derecesini Londra Üniversitesi'nden almıştır. Daha sonra Amerika'ya yerleşen Coase çalışma hayatının önemli bölümünü burada bilhassa Chicago Üniversitesi'nde geçirmiştir. Aynı zamanda Chicago Ekolü'nün önemli temsilcilerinden biridir. Epeyce uzun bir entelektüel üretim hayatına sâhip olan Coase'un ilk çalışmalarından olan Firmanın Doğası'ndan kendi ismiyle anılan teoremine kadar disipline önemli katkıları olmuştur. Bu önemli katkıları neticesinde 1991 yılında Nobel İktisat Ödülü'ne lâyık görülmüştür.

Coase 2013 yılında Chicago'da hayatını kaybetmiştir.

NING WANG

Arizona Eyalet Üniversitesi'nden görev yapmakta olan Dr. Wang'ın araştırma alanı uluslararası kalkınma üzerine konularla, hukuk, siyaset, iktisat ve toplum konularının birbirlerini nasıl etkiledikleridir. Her ikisi de eğitim sistemlerinde disiplinler arası geçişin yasak olmasıyla tanınan Pekin Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nde eğitim görmüştür ve Chicago Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hukuk ve iktisat üzerine ve yeni kurumsal iktisatlar üzerine Profesör Ronald Coase ile çalışma şansına sâhip olmuştur.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 13

ÖNSÖZ 17

1. MAO ÖLDÜĞÜNDE ÇİN'DEKİ DURUM 21

2. DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ÇİN 57

3. ÇİN'DE PİYASA REFORMUNUN BAŞLAMASI 91

4. KAFESTEKİ KUŞ 139

5. BÜYÜYEREK SOSYALİZMİ AŞMAK 203

6. KAPİTALİZMDEN KAPİTALİZMLERE 287

SONUÇ 375

SONNOTLAR 383

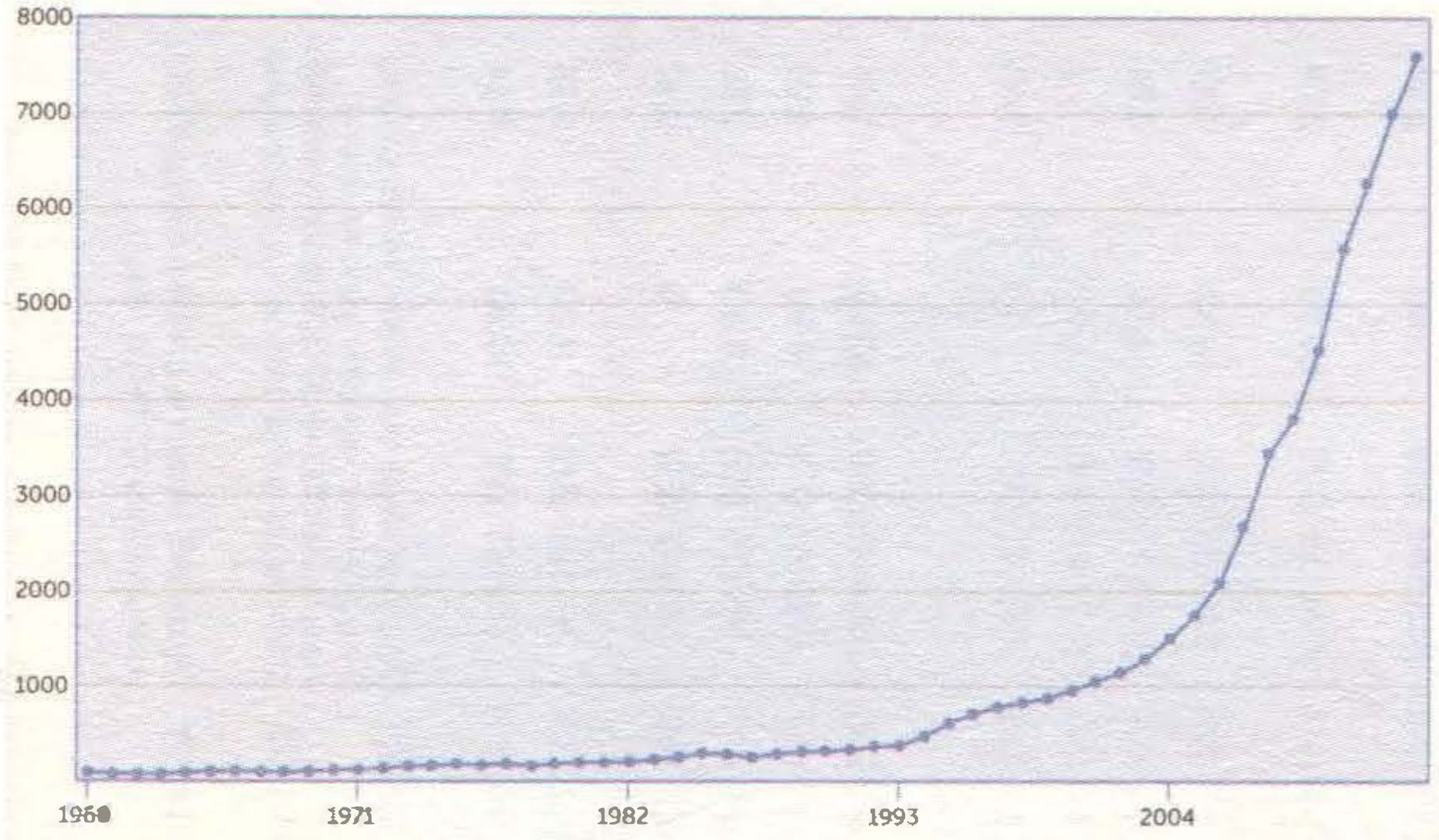
KAYNAKÇA 423

DİZİN 451

Ürümqi (Urumçi)
Xīnjiāng
(Sincan)
Tibet (Xīzàng)
Lhasa
İç Moğolistan
(Nei Mongol)
Hohhot
Hēilóngjiāng
Harbin
(Hā'ěrbīn)
Chángchūn
Jílín
Shěnyáng
Liáoning
Běijīng (Pekin)
Tiānjīn
Héběi
Shíjiāzhuāng
Tàiyuán
Shānxī
Jīnán
Shāndōng
Yinchuán
Níngxià
Xīníng
Qīnghǎi
Lánzhōu
Gānsù
Xī'ān
Shaanxi
(Shǎnxī)
Zhèngzhōu
Hénán
Jiāngsū
Nánjīng
Héféi
Ānhuī
Shànghǎi (Şanghay)
Hángzhōu
Zhèjiāng
Húběi
Wǔhàn
Chéngdū
Sichuān
Chóngqìng
Chángshā
Nánchāng
Hùnán
Jiāngxī
Fúzhōu
Fújiàn
Guìzhōu
Guìyáng
Kūnmíng
Yúnnán
Guǎngxī
Nánníng
Guǎngdōng
Guǎngzhōu
Hong Kong
Makau
Hǎikǒu
Hǎinán
Taipei
Tayvan
İhtilaflı bölgeler
Hak iddia edilen bölgeler
Eyalet
Özerk Bölge
Yerel Yönetim
Özel İdarî Bölge
Çin Halk Cumhuriyeti bu bölgenin Tibet'in parçası olduğu iddia ediyor. Bu bölge Hindistan tarafından kontrol ediliyor.
(Çin Cumhuriyeti tarafından kontrol ediliyor ancak Çin Halk Cumhuriyeti üzerinde hak iddia ediyor)

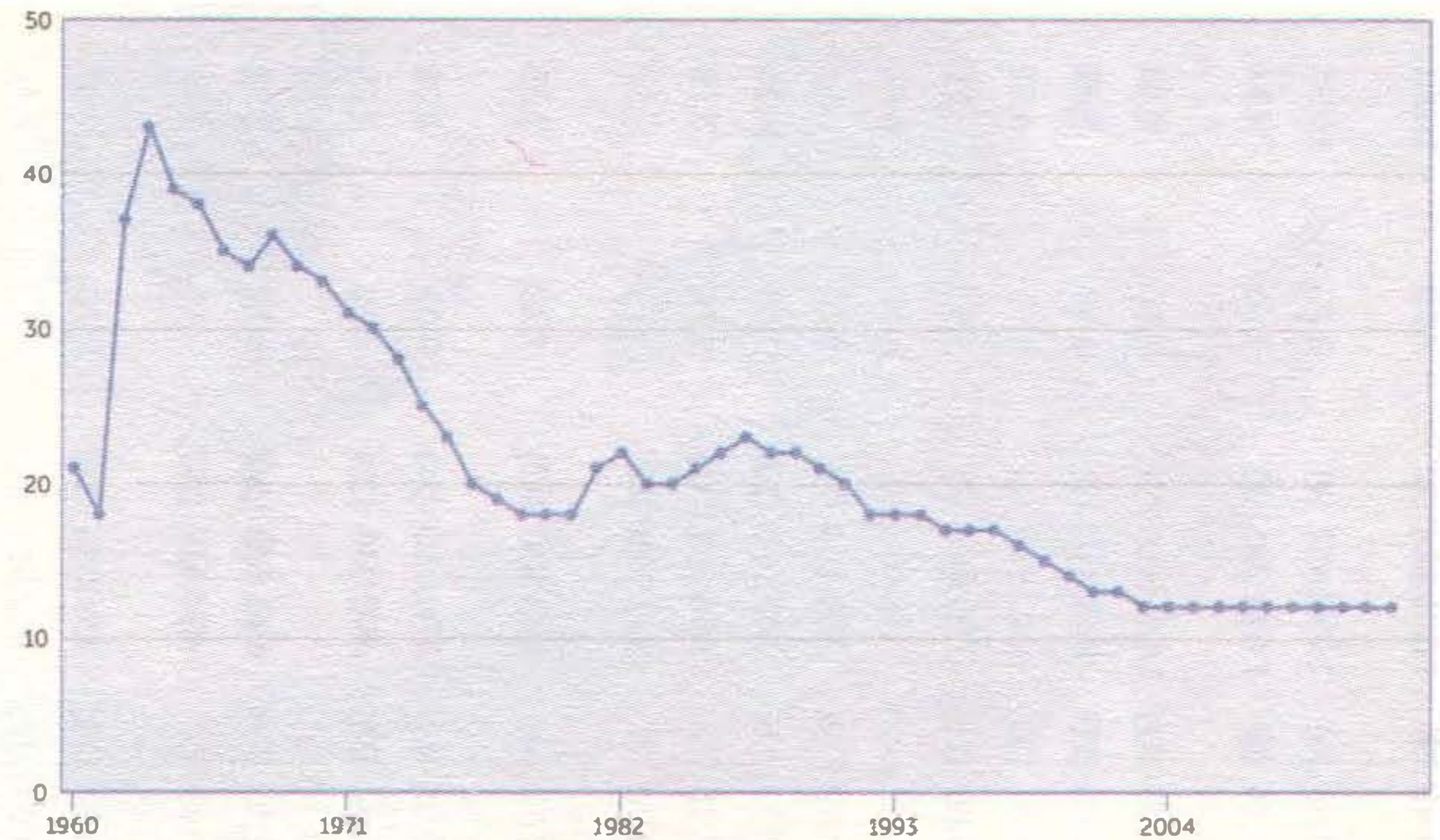
Eyalet	Başkent	Nüfus (2010)	Yüzölçümü (km²)	Yoğunluk (km²/kişi)	GSYİH (SAGP, 2014)	Büyüme Oranı (%, 2014)	Toplam GSYİH'deki Payı (%)
Guangdong Eyaleti	Guangzhou	104.303.132 [1]	180.000 [15]	579,46 [9]	1.873.128 [1]	7,80	10,65
Jiangsu Eyaleti	Nanjing	78.659.903 [5]	102.600 [24]	766,66 [6]	1.798417 [2]	8,70	10,23
Shandong Eyaleti	Jinan	95.793.065 [2]	153.800 [20]	622,84 [8]	1.641.981 [3]	8,70	9,34
Zhejiang Eyaleti	Hangzhou	54.426.891 [10]	102.000 [25]	533,59 [11]	1.109.458 [4]	7,60	6,31
Henan Eyaleti	Zhengzhou	94.023.567 [3]	167.000 [17]	563,01 [10]	965.390 [5]	8,90	5,49
Hebei Eyaleti	Shijiazhuang	71.854.202 [6]	187.700 [12]	382,81 [13]	812.919 [6]	6,50	4,62
Liaoning Eyaleti	Shenyang	43.746.323 [14]	145.900 [21]	299,83 [18]	790.964 [7]	5,80	4,5
Sıchuan Eyaleti	Chengdu	80.418.200 [4]	485.000 [5]	165,81 [25]	788.480 [8]	8,50	4,48
Hubei Eyaleti	Wuhan	57 237.740 [9]	185.900 [14]	307,89 [16]	756.163 [9]	9,70	4,3
Hunan Eyaleti	Changsha	65.683 722 [7]	210.000 [10]	312,77 [15]	747.360 [10]	9,50	4,25
Fujian Eyaleti	Fuzhou	36.894.216 [17]	121.300 [23]	304,15 [17]	664.671 [11]	9,90	3,78
Şanghay Yerel Yönetimi	Şanghay	23.019.148 [25]	6.341 [32]	3.630,20 [3]	650.999 [12]	7	3,7
Pekin Yerel Yönetimi	Pekin (Beijing)	19.612.368 [27]	16.800 [30]	1.167,40 [4]	589.380 [13]	7,30	3,35
Anhui Eyaleti	Hefei	59.500.510 [8]	139.700 [22]	425,91 [12]	576.060 [14]	9,20	3,28
İç Moğoloistan Özerk Bölgesi	Hohhot	24.706.321 [23]	1.183.000 [3]	20,88 [31]	490.979 [15]	7,80	2,79
Shaanxi Eyaleti	Xi'an	37327.378 [16]	205.600 [11]	181,55 [24]	488.780 [16]	9,70	2,78
Tianjin Yerel Yönetimi	Tianjin	12.938.224 [28]	11.305 [31]	1.144,46 [5]	434.418 [17]	10	2,47
Jiangxi Eyaleti	Nanchang	44.567.475 [13]	167000 [18]	266,87 [19]	434.035 [18]	9,70	2,47
Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi	Nanning	46.026.629 [11]	236.000 [9]	195,02 [23]	433.051 [19]	8,50	2,46
Heilongjiang Eyaleti	Harbin	38.312 224 [15]	454 000 [7]	84,38 [29]	415544 [20]	5,60	2,36
Chongqing Yerel Yönetimi	Chongqing	28.846.170 [20]	82.300 [26]	350,50 [14]	394.159 [21]	10,90	2,24
Jilın Eyaleti	Changchun	27.462.297 [21]	187.400 [13]	146,54 [26]	381.405 [22]	6,50	2,17
Yunnan Eyaleti	Kunming	45.966.239 [12]	394.000 [8]	116,66 [27]	354.072 [23]	8,10	2,01
Shanxi Eyaleti	Taiyuan	35.712.111 [18]	156.300 [19]	228,48 [21]	352.549 [24]	4,90	2
Xinjiang (Sincan) Uygur Özerk Bölgesi	Ürümqi	21.813.334 [26]	1.660.400 [1]	13,13 [32]	255.971 [25]	10	1,46
Guizhou Eyaleti	Guiyang	34.746468 [19]	176000 [16]	197,42 [22]	255.609 [26]	10,80	1,45
Gansu Eyaleti	Lanzhou	25.575.254 [22]	454.300 [6]	56,29 [30]	188.861 [27]	8,90	1,07
Hainan Eyaleti	Haikou	8.671.518 [29]	34.000 [29]	255,04 [20]	96.726 [28]	8,50	0,55
Ningxia Hui Özerk Bölgesi	Yinchuan	6.301.350 [31]	66.400 [27]	94,89 [28]	76.042 [29]	8	0,43
Qinghai Eyaleti	Xining	5.626.722 [32]	721.200 [4]	7,80 [33]	63.581 [30]	9,20	0,36
Tibet Özerk Bölgesi	Lhasa	3.002.166 [33]	1.228.400 [2]	2,44 [34]	25.443 [31]	10,80	0,14
Makao Özel İdarî Bölgesi	Makao	552.300 [34]	29 [34]	19.044,82 [1]	Özel idarî bolge olan Makao ve Hong Kong, Dunya Bankası verilerine gore kışı başına sırasıyla 140.000 ve 53.000 dolar cıvarındaki GSYIH'leriyle dunya birincisi ve onuncusudur		
Hong Kong Özel İdarî Bölgesi	Hong Kong	7.061.200 [30]	1.104 [33]	6.396.01 [2]			
Tayvan Eyaleti*	Taipei	23.140.000 [24]	35.581 [28]	650,34 [7]	Tayvan IMF verilerine gore kışı başına 45 000 dolar cıvarında GSYIH'ye sâhıptır		

* 1949'daki kuruluşundan beri Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Tayvan'ı 23. eyaleti olarak görmüştür, ancak ÇHC Tayvan'ı hiçbir zaman kontrol etmemiştir. Tayvan (resmî adıyla Çin Cumhuriyeti) şu anda Tayvan, Penghu, Kinmen ve Matsu'yu idare etmektedir.

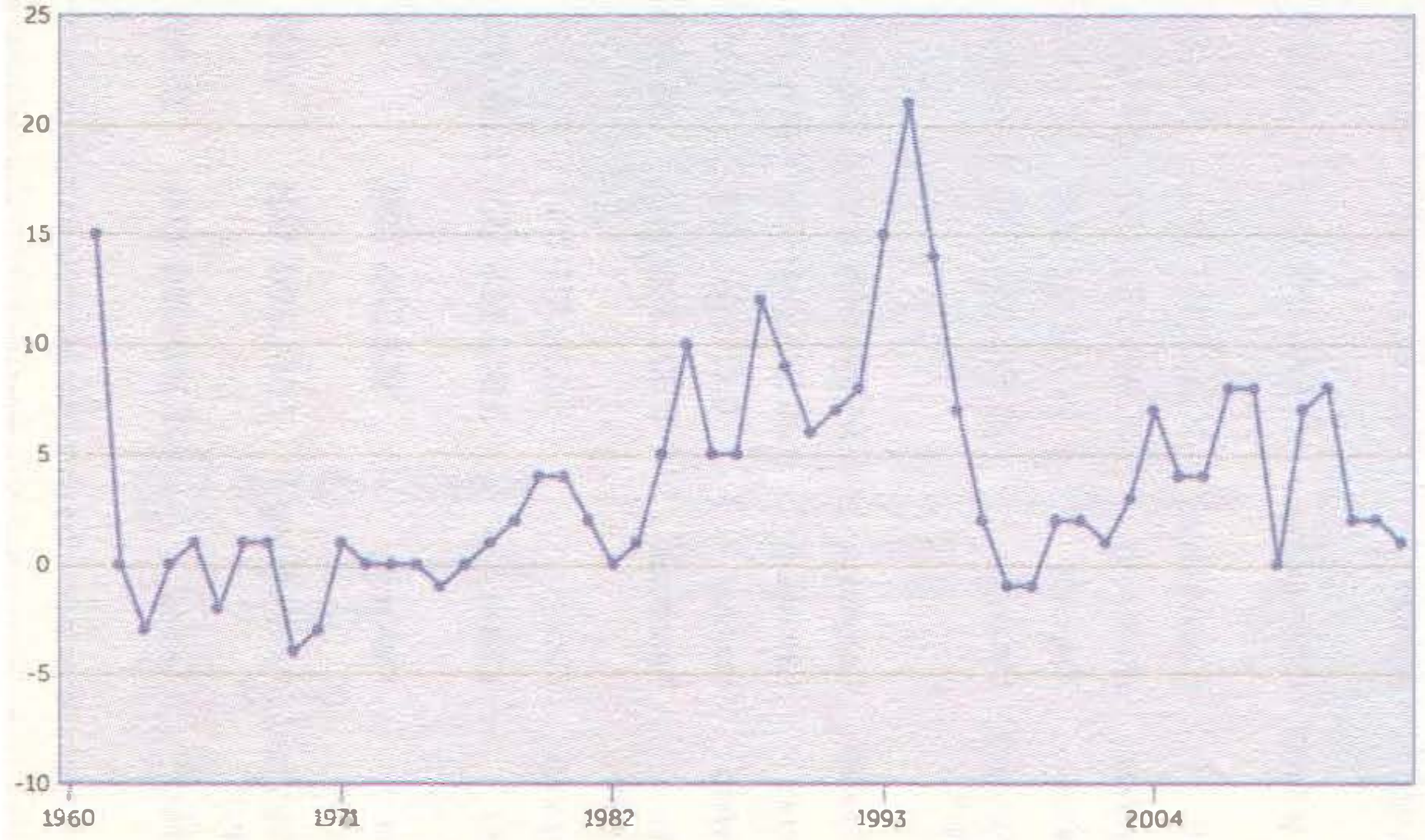
Kişi başına GSYİH (mevcut ABD doları)

Kaynak: World Development Indicators

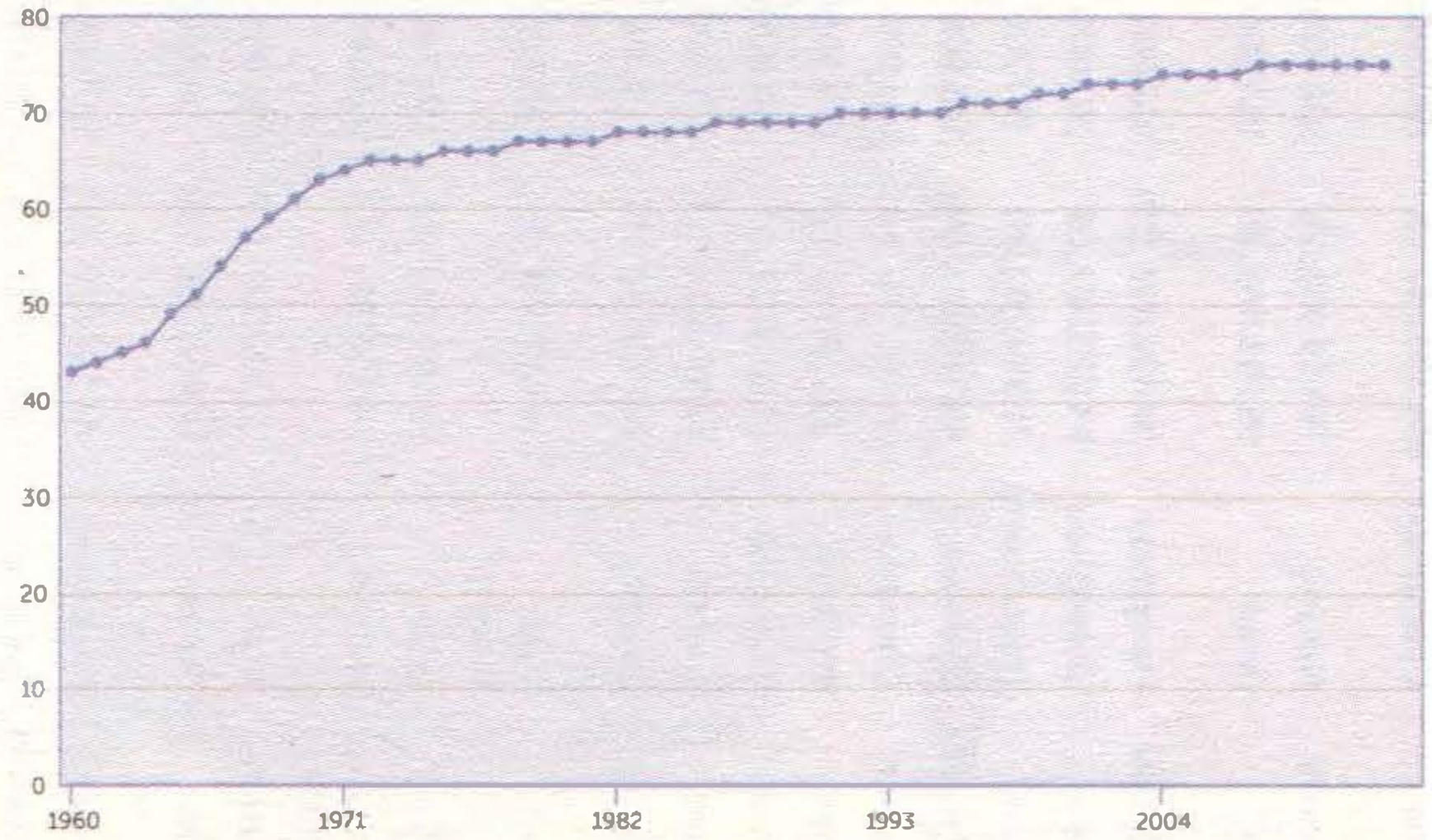
Doğum oranı, kabaca (1.000 kişi başına)

Kaynak: World Development Indicators

Enflasyon, GSYİH deflatör (yıllık %)

Kaynak: World Development Indicators

Doğumda beklenen yaşam süresi (kadın erkek toplam, yıl)

Kaynak: World Development Indicators

ÇİN KOMÜNİST PARTİSİ GENEL SEKRETERLERİ

	Genel Sekreter	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
1	Chen Duxiu	1 Temmuz 1921	7 Ağustos 1927
2	Xiang Zhongfa	7 Ağustos 1927	24 Temmuz 1931
3	Bo Gu	24 Temmuz 1931	Ocak 1935
4	Zhang Wentian	Ocak 1935	20 Mart 1943
5	Mao Zedong	20 Mart 1943	9 Eylül 1976
6	Hua Guofeng	7 Ekim 1976	28 Temmuz 1981
7	Hu Yaobang	28 Temmuz 1981	15 Ocak 1987
8	Zhao Ziyang	15 Ocak 1987	23 Temmuz 1989
9	Jiang Zemin	23 Temmuz 1989	15 Kasım 2002
10	Hu Jintao	15 Kasım 2002	15 Kasım 2012
11	Xi Jinping	15 Kasım 2012	görevde

ÇİN HALK CUMHURİYETİ DEVLET BAŞKANLARI

		Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
	1. ANAYASA (1954–1975)		
1	Mao Zedong	27 Eylül 1954	27 Nisan 1959
2	Liu Shaoqi	27 Nisan 1959	31 Ekim 1968
-	Dong Biwu*	24 Şubat 1972	17 Ocak 1975
	2. ve 3. ANAYASALAR (1975-1982)		
-	Zhu De**	17 Ocak 1975	6 Temmuz 1976
-	Song Qingling**	6 Temmuz 1976	5 Mart 1978
-	Ye Jianying**	5 Mart 1978	18 Haziran 1983
	4. ANAYASA (1983'ten günümüze)		
3	Li Xiannian	18 Haziran 1983	8 Nisan 1988
4	Yang Shangkun	8 Nisan 1988	27 Mart 1993
5	Jiang Zemin	27 Mart 1993	15 Mart 2003
6	Hu Jintao	15 Mart 2003	14 Mart 2013
7	Xi Jinping	14 Mart 2013	görevde

Not: *Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı sembolik bir görevdir. Çin Başbakanı hükûmetin başıdır ve dört başkan yardımcısı, bakanlar ve komisyon başkanlarından oluşan Devlet Konseyi'ne başkanlık eder. Tek-parti rejimiyle yönetilen Çin Halk Cumhuriyeti'nde Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri devlet ve hükûmet üzerinde mutlak iktidar ve otoriteye sâhiptir. Ancak örneğin Deng Xiaoping hiçbir zaman bu makamlarda bulunmuş olmasa da fiilî olarak 1978-1992 arasında Çin'in lideri konumundaydı.*

* *Başkan vekili*

** *Dâimî komite başkanı*

TEŞEKKÜR

ÖNCELİKLE BU ORTAK ÇALIŞMAYI EN BAŞINDAN BERİ teşvik eden ve destekleyen Ekonomik İlişkiler Enstitüsü'nden (Institute of Economic Affairs) Stephen Littlechild ve Philip Booth'a teşekkür ederiz.

Bu kitabı yazmaya 14-18 Temmuz 2008'de Chicago'da düzenlenen Çin'in Piyasa Dönüşümü Konferansı'ndan hemen sonra başladık. Kitabın ilk taslağı tamamlandıktan sonra 19-23 Temmuz 2010 tarihleri arasında Üretimin Sanayi Yapısı ile ilgili Chicago Atölye Çalışmasını düzenledik. Konferans ve atölye çalışmasının katılımcılarından, özellikle aynı fikirde olmadığımız zaman, çok şey öğrendik. Marjorie Holme, Lennon Choi ve Joey Nahom'a konferansı ve atölye çalışmasını mümkün kılan mükemmel lojistik destekleri için ayrıca teşekkür ederiz.

İlk taslağı okuyanlardan, Stephen Littlechild, Douglass North, Mary Shirley ve Chenggang Xu ayrıntılı yorumlarda bulundular. Ayrıca kitabın belli bölümleri ile ilgili olarak Lee Benham, Philip Booth ve Steven Cheung'dan yorumlar aldık. Birçok düzeltme ve iyileştirmeyle sonuçlanan

bu eleştirileri ve önerileri için onlara teşekkür ederiz. Hu Wei'ye de haritalarla ilgili yardımları için teşekkür ederiz.

Son birkaç yıldır iki yazar bu kitap ve ilgili diğer projeler üzerinde çalışmak için her ay bir araya geldiler. Bağlı olduğumuz kurumlara, Chicago Üniversitesi Hukuk Okulu'na (the University of Chicago Law School, Ronald Coase için) ve Arizona Eyalet Üniversitesi'ndeki Siyaset ve Küresel Araştırmalar Okulu'na (the School of Politics & Global Studies at Arizona State University, Ning Wang için) teşekkür ederiz. Chicago Üniversitesi Hukuk Okulu'nun eski dekanı Saul Levmore ve şu anki dekanı Michael Chill, çalışmamızı cömertçe desteklediler.

Bilgilerini ve görüşlerini bizlerle cömertçe paylaşan birçok kişiye ayrıca teşekkür etmek isteriz. Hepsinin adını burada sayamıyoruz. Ama özellikle şu isimleri açıkça belirtmemiz gerekiyor: Alexandra ve Lee Benham, Linda ve Steven Cheung, Jin Lei, Liang Xiaowei, David Pickus, Richard Sandor, Guangzhen Sun, Xiao Geng, William Xiao, Xiong Jialong, Xu Liangying, Wang Tianfu, Zhang Weiying, Dingxin Zhao, Zhou Qiren, Zhou Weibing ve Zhu Xiqing.

ÖNSÖZ

Çin'in Ekonomik Dönüşümü konusunda Temmuz 2008'de Chicago'da düzenlenen konferansta sunduğu bir makalede Steven Cheung, Çin'in komünist sistemden kapitalizme olan ekonomik dönüşümünü "tarihteki en büyük ekonomi reformu programı" olarak adlandırmıştı.[1] Cheung'un vardığı sonuç kuşkusuz doğrudur, ancak aynı derecede olağanüstü olan şey şudur: Çin'in kapitalist olmasına yol açan olaylar dizisi önceden planlanmamıştır ve nihaî sonuç tamamen beklenmeden gerçekleşmiştir. Bu hikâyenin belki de çok daha olağanüstü olan yönü, kapitalizme doğru dönüşümün Çin Komünist Partisi'nin himâyesi altında gerçekleşmiş olmasıdır. Bu, Hayek'in "insan eylemlerinin niyet edilmemiş sonuçları" dediği durumun açık bir örneğidir.[2]

1982'de Londra'daki Ekonomik İşler Enstitüsü (Institute of Economic Affairs) Cheung'ın "Çin Kapitalist Olacak mı?" başlıklı el kitabını yayınlamıştı.[3] Cheung'ın bu soruya verdiği cevap olumluydu. Ancak Cheung'ın vardığı sonuç neredeyse herkes tarafından inanılmaz bulunmuştu. Kendisi bile

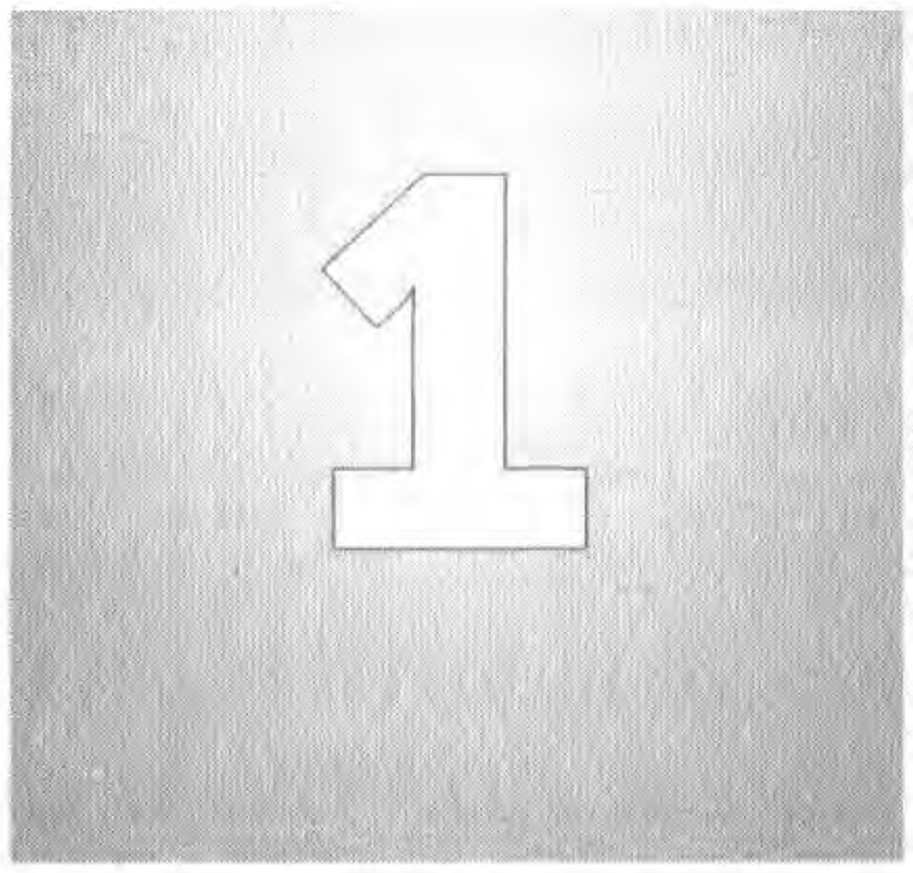
görüşlerini belirtirken "Dönüşüm hızlı olmayacak." diyecek kadar temkinliydi.[4] Böyle düşünmesi mâkûldü. Yıllardır sürmekte olan komünist propaganda, Çin'deki insanların kapitalist sistemin işleyişi konusunda aşırı derecede olumsuz bir görüş benimsemelerine yol açmış olmalıydı. Dahası, Cheung'ın belirttiği gibi, kapitalist sistem yönünde bir değişim, bu değişim nedeniyle kendi konumlarının tehdit edildiği kaygısına kapılacak olan ordu ve hükûmet görevlilerinin muhalefetiyle karşılaşabilirdi. Dört yıl sonra, 1986'da, "Çin Kapitalist Olacak mı?"nın ikinci baskısı yayınladığında, Cheung bir yandan "değişimin hızını eksik tahmin etmiş olduğunu"[5] belirtirken diğer yandan da "Çin'deki ekonomi reformunun geçen beş yıldakinden çok daha yavaş ilerleyeceği"[6] sonucuna varıyordu. Oysa değişim hızla devam etti. Komünist propagandanın sıradan Çinlilerin görüşleri üzerindeki etkisi, Cheung'ın beklediğinden daha zayıf; ordu ve hükûmet görevlilerinin muhalefeti ise daha az önemli idi. Çin görece kısa bir zamanda kapitalist oldu.[7] Bu kitapta, bu sonuca yol açan olaylar dizisi anlatılmaktadır.

Böylesine kapsamlı bir konudaki câhilliğimiz, bu son derece şaşırtıcı insan tecrübesinin tüm yönlerini araştırmamıza imkân vermemektedir. Hâlâ Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümü konusunda bilmediğimiz çok şey var. Dahası, konuyla ilgili anlatılanların pek çoğu aslında yanlış. Yeni olgular ortaya çıkarken şüphesiz şimdi söylediklerimizin ayrıntılarının değişmesi gerekecek. Ancak burada çizdiğimiz açık ve geniş tablo, muhtemelen değişmeyecek.

Bu ortak projede, Ning Wang Çin'deki olaylarla ilgili bilgileri ve bunların yorumlanmasını sağladı. Daha sonra iki yazar birlikte, bu olayların ağırlıkları ve önemi konusunda tartıştılar, hataları düzeltip argümanları yeniden düzenlediler. Sonuçta ortaya çıkan ürün, bu yakın işbirliğinin sonucudur.

Argümanlarımız, kitabın sonundaki Notlar ve Referanslar'da bulabileceğiniz mülâkatlardan ve çok sayıdaki Çince ve İngilizce kaynaktan derlenen bilgilere dayanmaktadır. Birçok önemli konuda olduğu gibi, bu bilgiler hakkındaki yorumumuz da, mevcut literatürdekinden farklı olabilir. Hikâyemizin anlaşılır olmasını sağlamak için, muazzam büyüklükte olan ve hâlen büyümeye devam eden mevcut literatüre çok ender olarak değindik. İzleyen sayfalarda, bizim anlattığımız şekliyle, Çin'in nasıl kapitalist olduğunu okuyacaksınız.

MAO ÖLDÜĞÜNDE ÇİN'DEKİ DURUM

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve 1943'ten itibaren Çin Komünist Partisi'nin başkanı olan Mao Zedong 9 Eylül 1976'da öldüğünde Çin on yıl önce onun başlatmış olduğu Kültür Devrimi'nin ortasındaydı.[1] Bu devrimin sosyalizmi yeniden gençleştirecek ve onu kapitalist yozlaşmadan ve bürokratik katılıktan kurtaracak bir dizi devrimden ilki olması bekleniyordu.[2] Kültür Devrimi, Mao tarafından Çin'i sosyalist cennete ulaştırmak için büyük bir kararlılıkla yürütülen bir dizi toplumsal ve siyasal kampanyanın ardından başlatılmıştı. Mao, Çin'in yoksulluktan kurtulabileceğine ve sosyalizmin şanlı yolunda yürüyebileceğine inanıyordu; ancak bunun olmazsa olmaz şartı, Çin halkının düşünce ve eylemde tek vücut olması ve bütün yetenek ve enerjisini ortak amaçlar için seferber etmesiydi.[3] Fedakâr ve mülksüz Çin halkı yeniden doğacaktı. Tarihin ağır yükünden ve feodalizmden kurtulan Çin halkı, maddî çıkar beklentisi olmadan ve Batı kapitalizminden etkilenmeden yalnızca sosyalizm çağrısına cevap verecekti. Ancak, Mao'nun derinden kusurlu ideolojisi ve kötü tasar-

lanmış devrimleri, Çin halkına yalnızca tarihin en ölümcül kıtlığını getirmekle kalmadı, aynı zamanda onu kültürel köklerinden kopardı ve modern çağın gelişmelerinden ve yeniliklerinden mahrum etti.[4] Girişimci bir halk, kısa bir sürede sosyalist makinenin cansız parçaları durumuna indirgendi.

Kabûl etmesi zor olsa da, Mao'nun Çin halkı üzerinde yol açtığı felâketler kadar başarıları da muazzamdı. *The Economist* "son çözümlemede Mao tarihin en başarılı liderlerinden biri olarak kabûl edilmelidir" diye yazdı. Dergiye göre bunun nedenleri şunlardı: Mao, Marx'ın reçetesinin aksine, Çin Komünist Partisi'nin iktidarı ele geçirmesini sağlayacak olan kırsal kökenli bir köylü devrimi stratejisi geliştirmişti. Çin'i savaşlar nedeniyle yıkılan ve yolsuzluklarla kan kaybeden bir feodal toplum olmaktan çıkararak kimsenin aç kalmadığı eşitlikçi bir devlete dönüştürmüştü. Ulusal gururu ve güveni sağlamış ve böylece Çin'in, Mao'nun deyişiyle, "büyük güçler arasında yer almasının" yolunu açmıştı.[5] *The Economist* Çin'de kimsenin aç kalmadığı konusunda yanılsa da, çok az kişi Mao'nun devrimlerinin Çin ve dünya üzerindeki etkisini reddeder. 1972 yılında Çin ile ABD arasındaki diplomatik ilişkileri yeniden başlatmış olan Richard Nixon, Mao'yu "büyük devrimci liderler kuşağının özgün bir adamı" olarak isimlendirdi.[6] Mao'yu ölmeden önce son gören yabancı devlet adamı olan Pakistan başbakanı Zülfikar Ali Butto, onu "özü uyum ve mâcera olan bir devrimin oğlu, dünyayı sarsan parlak bir yeni düzenin büyük mimarı" olarak tanımladı ve ekledi, "Mao gibi adamlar yüz yılda bir gelir."[7]

Bu tezatlı mirasla Çin, Mao sonrası yolculuğuna başladığında ne bir yol haritası ne de belli bir hedefi vardı. O zamanlar otuz yıl içinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin altmışıncı kuruluş yıldönümünü göz alıcı bir piyasa ekonomisi olarak

kutlayacağı hayâl bile edilemezdi. Çin'in gerçekleştirdiği inanılmaz dönüşümü ve izlediği yolu anlamak için dönüşümden önceki Mao dönemi hakkında net bir görüşe sâhip olmak gereklidir.

Çin'in Mao sonrası piyasa ekonomisine geçişi, Mao sonrası reformun Çin'in sosyalist ekonomisini yeniden yapılandırmak için denediği reformlardan ilki olmadığı dikkate alındığında özellikle ilgi çekicidir. 1958 yılında Mao'nun kendisi Çin'in ekonomik ve siyasal sistemini desantralize* etmek için radikal bir kampanya başlatmıştı.[8] Ancak Mao'nun Çin'i Stalinizmden uzaklaştırma gayreti İleri Doğru Büyük Atılım (1958-1961) felâketi ile sonuçlandı. 1960'lardaki kısa süreli bir toparlanma ve iyileşme döneminin ardından Mao, Kültür Devrimi'ni (1966-1976) başlattı ve yine Çin'in ekonomik ve siyasal yapısını desantralize etmeye çalıştı.[9] İleri Doğru Büyük Atılım da Kültür Devrimi de feci bir şekilde başarısızlıkla sonuçlandı.

Çin devleti açısından Mao sonrası reform, Mao'nun başlattığı büyük davanın bir devamıydı. 28 Mart 1985'te Japon Liberal Parti delegasyonuyla yapılan bir toplantıda Deng Xiaoping ilk defa Çin ekonomi reformunu Çin'in "ikinci devrim"i[10] olarak tanımladı (ilk devrim Mao'nun Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmasıyla sonuçlanmıştı). Pek çok çevre tarafından Çin ekonomi reformunun mimarı olarak alkışlanan Deng, daha sonraları "ikinci devrim" ifadesini birçok defa tekrarlayacak ve bu ifade, Mao sonrası ekonomi reformunu tanımlamak için kullanılan resmî terminolojinin bir parçası olacaktı. Deng, ekonomi reformunu "ikinci devrim" ola-

* Desantralize etmek: adem-i merkezîleştirmek, yerinden yönetilir hâle getirmek, merkezî devletin gücünü azaltarak yerel yönetimlerin yetkilerini artırmak.

rak adlandırırken, ilk devrimin, Çin'i yüz yıldan uzun süren kargaşa ve savaştan sonra yeniden birleştirmesine karşın, yeterince başarılı olmadığını düşünmüş olmalıydı. Peki ama eğer ikinci devrim ilk devrimin eksik yönlerini tamamlamayı amaçladıysa Mao'nun eksik bıraktığı şey neydi? Mao'nun bunu gerçekleştirmesini ne engelledi? Deng'in üstesinden gelmek istediği, ilk devrimin hataları ve sınırları nelerdi?

I

1 Ekim 1949'da Tiananmen Meydanı'nda Mao kendine özgü Hunan aksanıyla ve kararlı bir tavırla Çin halkının ayağa kalktığını söylediğinde, bütün bir ulus neşe ve coşkuyla dolmuştu. Hong Kong'tan kısa bir süre önce dönmüş olan ünlü edebiyat eleştirmeni ve yazar Hu Feng, bu tarihî an için dört bin satırdan uzun "Zaman Başladı" adlı bir şiir yazmıştı.[11] Qing Hanedanı'nın 1911'de utanç verici bir şekilde düşüşünden, yerel liderler arasındaki yıkıcı çatışmaların, Japonya'ya karşı sekiz yıllık direnişin ve üç yıllık kanlı iç savaşın ardından en sonunda Çin, bağımsız bir ülke olarak yeniden birleşmişti. Neredeyse yüz yıllık bir savaş ve çatışma döneminden sonra Çin halkı barış ve daha iyi bir hayat özlemiyle doluydu.

Ancak Çin ulusunun barış ve zenginlik çabası, tehlikeli bir yol izleyecekti. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlığını kazanan birçok ülkede olduğu gibi sosyalizm rüzgârı estiğinde Çin bu doktrinin esiri oldu. Moskova'da üstlenmiş olan Komünist Enternasyonal'in yardımıyla 1921'de kuruluşundan itibaren Çin Komünist Partisi komünizmi ideolojik olarak benimsemişti.[12] Ancak Moskova ile Çin Komünist Partisi arasındaki ilişki her zaman sorunluydu.[13]

Başlangıçta Moskova, Çin Ulusalcı Partisi'ni (Çin Kuomintang'ı) destekliyordu. Bu parti, 1919 yılında Sun

Yat-sen tarafından kurulmuştu ve Çin Komünist Partisi'ne göre daha eski ve daha büyüktü. Moskova, Çinli komünistleri Sun Yat-sen'in liderliğinde kapılarını komünistlere de açmış olan Kuomintang'a katılmaya teşvik etti. Ancak Sun'un 12 Mart 1925'te ölümünün ardından halefi Chiang Kai-shek Çin Komünist Partisi ile uzlaşma konusunda çok daha az istekliydi. Iki yıldan daha az bir süre önce, Chiang Moskova'da Sovyet sistemini üç ay incelemişti. Lev Trotskiy ve diğer Rus liderleri ile tanışmış ve Sovyet sisteminin Çin'e uygun olmadığı sonucuna varmıştı.[14] Chiang, 1927'de Kuomintang içinde konumunu sağlamlaştırırken komünistleri hedef aldı. Bir yıl sonra Nanjing'de Ulusalcı hükûmeti kurdu ve Çin Komünist Partisi'ni yeraltına inmeye zorladı. Bunun üzerine Moskova Çinli Komünistleri Marksizmin ve Bolşevik Devrimi'nin öğretilerine uygun olarak kentlerde isyanlar örgütlemeleri konusunda teşvik etti. Ancak bu strateji, Çin şehirleri devletin askerî güçleri ile sıkı bir şekilde kontrol edildiği için Çinli komünistler için felâket oldu. Komünist hareket ancak birkaç "sovyet üssü"nde (Çinli komünist milislerin kontrolü altındaki bölgelerde), Ulusalcı ordunun ulaşmasının güç olduğu dağlık arazilerde dağınık bir hâlde hayatta kalabildi. Ekim 1934'te komünist güçler Jiangxi eyaletindeki en büyük ve en köklü üslerinden birini kaybettiler. Buradaki komünistlerin başında Komünist Enternasyonal tarafından gönderilen ve Çin Komünist Partisi içinde komuta kademesinde yer alan, Çin'de Li De olarak bilinen, Otto Braun bulunuyordu.[15] Hayatta kalan komünistler kaçmak zorundaydılar ve bir sonraki yılı güneyden kuzeye doğru uzun ve zorlu bir yolculukla geçirdiler. Bu uzun yolculukta geçtikleri bölgelerden bir kısmı Ulusalcı ordu tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Diğer bazı bölgelerde ise komünistlere düşman etnik azınlıklar ya da bölgesel çeteler hâkimdi. Ay-

rıca neredeyse insansız, karlı ya da bataklık arazilerden de geçmek zorunda kaldılar. Yolculuk Shaanxi'de Ekim 1935'te sona erdiğinde Mao bunu "Uzun Yürüyüş" olarak adlandırmakta gecikmedi.[16] Bir yıl sonra komünist askerlerden oluşan iki birlik daha Mao'ya katıldı. Kuzey Shaanxi'de bulunan eski ve harap bir kent olan Yan'an'ı birlikte ele geçirerek kendi yönetim merkezleri hâline getirdiler. Yan'an, ilerici genç Çinli öğrenciler için olduğu kadar Batılı sempatizanlar için de umudun sembolü olacak ve 1948'e kadar Çin komünist devriminin merkezi olarak kalacaktı.[17] Mao, Uzun Yürüyüş sırasında, Zunyi Konferansı'nın ardından Ocak 1935'te Braun'ı başarısız askerî liderliği nedeniyle yerinden etti ve parti yönetimini ele geçirdi. Mao'nun Çin Komünist Partisi'nin tartışmasız lideri olmasına karşın Moskova hiçbir zaman Mao'dan hoşlanmadı. Stalin, Yan'an'ın mağaralarında yalnız ve kızgın hâlde bulunan Mao'dan "mağara Marksisti" diye bahsederek alay etti.[18]

Çin Komünist Partisi'ni yeniden bir Çin partisi hâline getiren ve onu Moskova'dan bağımsız kılan şey Uzun Yürüyüş'tü.[19] Mao Moskova'ya doğrudan meydan okumadı, ancak Mao'nun iktidarı ele geçirmesinden sonra Komintern (Komünist Enternasyonal) Çin Komünist Partisi üzerindeki gücünü kaybetti. Uzun Yürüyüş sırasında Mao kendi kızıl ordusunun yüzde 90'ını kaybetmişti, ancak hayatta kalanlar davaya bağlı, kararlı ve güven doluydu; bunlar daha sonra Çin komünist devriminin gözüpek askerleri olacaklardı.[20] Dahası komünistler Çin'in kuzeyinde çok geniş bir bölgede yayılma imkânı elde ettiler. Uzun Yürüyüş öncesi savaştıkları güneydeki uzak dağlık arazilerin aksine Kuzey Çin'deki yerler Chiang Kai-shek'le mücadele için geniş bir platform sağladı. Komünistler şimdi daha büyük bir halk kitlesine ulaşabilir ve katılım sağlayabilirlerdi. Ayrıca Çin'in kuzey sınır-

larına yakın oldukları için Sovyetler Birliği ile daha güvenli bağlantılar kurabilirler ve destek hatları inşa edebilirlerdi. Dahası, kuzeyde yoğun miktarda yerel çetelerin bulunması, hükûmetin askerî güçlerinin burada güneyde olduğu kadar güçlü olmadığı anlamına geliyordu. En önemlisi de şuydu: Japonya'nın Çin'i işgâli, ulusalcı Nanjing hükûmetini güç durumda bırakmış ve zayıflatmıştı. Hükûmet güçleri, önce savunma pozisyonu almaya daha sonra ise geri çekilmeye zorlandı. Böylece yeraltındaki komünistler, hem askerî hem de siyasî açıdan ender bir büyüme fırsatı yakaladılar. Japonya'nın 1945'te teslim olmasının ardından başlayan iç savaşta, ulusalcı Chiang Kai-shek karşısında komünistler eskiden olduğundan çok daha güçlü ve hazırlıklıydılar. Chiang, yozlaşmış bir bürokrasi, moralsiz bir ordu ve kötü yönetilen bir ekonomi ile girdiği iç savaşı üç yıl içinde kaybetti; Çin topraklarını Mao'ya terk ederek Tayvan'a kaçtı.

Çin Komünist Partisi ile Moskova arasındaki ilişki Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949'da kuruluşuna kadar önemli ölçüde değişmedi. Ancak 1949 sonrasında Stalin, Mao'yu daha fazla göz ardı edemedi. Çin komünistleri ile Kuomintang arasındaki mücadeleden faydalanmak ve buna göre Sovyet çıkarlarını gözetmek artık mümkün değildi. Halk Cumhuriyeti'nin ilânından yalnızca iki ay sonra Mao, ilk yurt dışı gezisini 1949 yılının Aralık ayının ortalarında Moskova'ya yaptı.[21] Burada hayatında ilk ve son defa Stalin'le buluşacaktı. Stalin geçmişte onun yerine Chiang Kai-shek ile işbirliği yapmayı tercih etmiş ve Mao'nun Çin Komünist Partisi liderliğini tanımayı reddetmişti. İç savaş sona ererken Çin ekonomisi harap olmuştu ve uluslararası ortam Çin için hiç de elverişli değildi. Böyle bir ortamda Mao, siyasî ve askerî müttefikler kazanmak arzusundaydı.[22] Bu, Mao'nun Moskova ziyaretinin temel amacıydı, ancak evsahibi Stalin buna

çok da hevesli değildi. Stalin ilk yüzyüze görüşmelerinde uzlaşmacı bir tavır takınsa da Mao Moskova'yı Pekin'le diplomatik bir ittifaka razı edebilmek için iki ay çabalamak zorunda kaldı. Sonunda Stalin insafa geldi ve 14 Şubat 1950'de iki taraf arasında geniş kapsamlı bir Dostluk, İşbirliği ve Geniş Kapsamlı Yardım Antlaşması imzalandı. Muhtemelen, ülkesine muzaffer bir eda ile dönen Mao, bu antlaşmayla Çin'in kendisini Stalinizme bağladığının farkında değildi. Mao, hayatının geri kalan kısmında Stalinizmin etkisinden kurtulmak için yoğun çaba harcayacaktı.

Bütün zorluklara karşın Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk üç yılı (1949-1952) içinde, disiplinli ve itaatkâr devlet bürokrasisi ile Çin'in güçlü karma ekonomisinin de yardımıyla, hızlı bir şekilde düzen sağlandı. Yeni rejimin kırsal alandaki sınıf farklılıklarını saldırganca kışkırtan nefret-dolu toprak reformu kampanyasına karşın Çin'de sağlam bir ekonomik düzelme yaşanıyordu. Ancak ekonominin yeniden inşası komünizm öğretisi tarafından sekteye uğratıldı. Bu durum, Çin Komünist Partisi'nin Halk Cumhuriyeti ile sonuçlanan Çin Devrimi'nde oynadığı öncü rolün bir sonucuydu. Sosyalizm aşamalı bir şekilde Çin'de kurulurken yeni yönetim, merkezîleştirilmiş iktidarın ekonomik kaynakları seferber etmedeki bütün gücünü sınamış ve Birinci Beş Yıllık Plan döneminde (1953-1957) enerjik bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmişti. Moskova'nın yardımlarıyla gerçekleştirilen bu planda Sovyet merkezî planlaması model alınmıştı.[23] Ancak kolektifleştirme köylüleri toprağa, işçileri ise iş ünitelerine âdeta zincirle bağlayarak hem kırsal alanda hem de şehirlerde kısa süreli bir patlama yaşayan hür girişimciliği âniden sona erdirdi. İzleyen yıllarda merkezî planlamanın fecî sonuçlara yol açacak olan eksiklikleri –toplumsal piramidin en altında bulunanlar için motivasyon ve fırsat eksikliği,

yukarıdakiler içinse enformasyon ve sorumluluk eksikliği– kendini gösterdi. Bunlar, yaşamın her alanına nüfuz eden yeni bir toplumsal düzenin öğrenilmesi ve yürütülmesinde ortaya çıkan kaçınılmaz hatalarla birleşti. Diğer yandan hem ulusal hem de uluslararası alanda iktidar hırsı yüzünden yaşanan kıskançlıklar ve rekabet de sorunları artırdı.

En kötüsü, Çinli liderlerin yabancı bir öğretiye körü körüne bağlanmaları ve onu her derdin devası olarak kabûl ettikleri taşlaşmış bir dogmaya dönüştürmeleriydi. Mao gibi isyankâr ve bağımsız bir devlet adamı bile bu tuzağa düştü; komünizmi Çin'i barışa ve bolluğa götürecek tek araç olarak benimsedi. Çin Komünist Partisi'nin önce komünizme koşulsuz bir şekilde bağlanması ve sonra onu kendi kimliği olarak kabûl etmesi, bu partiyi zamanla komünist ideolojinin taşıyıcısı olmaktan çıkardı, piyonu durumuna indirgedi. Aynı zamanda, komünizm, Çin'i barış ve zenginliğe ulaştırmak için kullanılacak bir araç olmaktan çıktı ve ne pahasına olursa olsun [kendisi için] ulaşılması gereken bir amaç hâline geldi.[24] Çin Komünist Partisi'nde yaşanan bu yabancılaşma, hem partiyi hem de Çin halkını kapalı komünist ideolojinin elinde esir etti. Komünist Parti, hevesle Marksizmi benimserken Çin'in bütün geleneklerini hor görmüş ve terk etme eğilimine girmişti. Konfüçyüsçülüğün "olgulardan gerçeğe ulaşmak" şeklindeki pragmatik köklerinin Parti'ye ışık tutması ancak Mao'nun ölümünden sonra olabildi.

Eski bir Çin atasözünün dediği gibi, deve açlıktan kırılsa bile attan daha büyüktür. Milyonlarca köylünün açlıktan öldüğü İleri Doğru Büyük Atılım felâketi ve Kültür Devrimi faciası bile Mao döneminde kurulan ekonomik altyapıyı tamamen ortadan kaldıramadı. Bu altyapı, Mao sonrası reformların üzerine inşa edileceği temel olacaktı.

Mao döneminde Çin'in ekonomik performansının değer-

lendirilmesi, akademik çevrelerde hâlâ tartışmalı bir konudur.[25] Genel olarak Çin ekonomi reformu, Mao döneminde yapılanların tamamen reddi olarak anlatılır. Örneğin bir yazar Mao sonrası reformu "büyük tersine dönüş" olarak adlandırmaktadır.[26] Takdir etmek gerekir ki, revizyonist bakış açısı, Mao dönemi ekonomisi ile Mao sonrası reform arasındaki gizli devamlılığı ortaya çıkarmıştır. Bu sâyede Mao döneminde Çin'in elde ettiği ekonomik kazanımlar hakkıyla anlaşılabilmiştir.[27] Bununla birlikte Mao'nun ekonomik performansı ile Çin köylülerine ve işçilerine sosyalizm adına verdiği sözler arasında muazzam bir fark vardır. Mao ölüm döşeğinde kendinden sonra kimin iktidarı ele alacağı ve Kültür Devrimi'nin kaderi üzerinde kafa yorarken halk bir zamanlar neredeyse göklere kadar yükselmiş olan moralini kaybetmişti; vaktiyle inanılan berrak sosyalizm vizyonu bulanıklaşmış ve bir zamanların canlı toplumsal dinamizmi içten içe çürümüştü. Çoğunluk hareketsiz ve kayıtsız bir hayatı yaşamaktan memnunmuş gibi görünse de derinden hoşnutsuzdu. Kendileri bir alternatif dillendiremeseler de kendilerine sunulabilecek olan bir alternatifi dinlemeye hazırdılar. Bu arada hem yönetici sınıf içinde hem de dışında en fazla düşünenlerden bazıları kendilerine şu soruyu soruyorlardı: "Eğer bugünkü Çin bizim ve yoldaşlarımızın uğruna mücadele ettikleri ülke değilse şimdi Çin'in gitmesi gereken yer neresi?"

II

Sosyalizmin özündeki anti-popülizm, bu sistemin çarpıcı ve ironik bir özelliğidir. Anti-popülizm sosyalizmin bir avantajı olarak düşünülebilir, ancak kötü bir yönetim altında sistemin ölümcül bir bozukluğu hâline de gelebilir. Demokrasi altında hükûmet oy kullanan sıradan vatandaşın istek-

lerini dikkate almak zorundadır. Buna karşın sosyalist bir hükûmet, çoğunluğun çıkarlarına karşı kayıtsız kalabilir, hatta bu çıkarlara zarar verebilir ve bu türden eylemlerini bazı "büyük" hedeflerle gerekçelendirerek haklı çıkarmaya çalışabilir. Abba Lerner, sosyalizmin ekonomik mantığını savunan *Kontrol Ekonomisi* [The Economics of Control, 1944] adlı klasik yapıtının girişinde şunları yazmıştı: "Sosyalizmin temel amacı özel mülkiyetin ilgası değil, demokrasinin yaygınlaştırılmasıdır."[28] Ancak bu, Çin'de Mao'nun sosyalizminin bir gerçeği değildi. Çin'deki en büyük toplumsal sınıf, Mao döneminde nüfusun yüzde 80'inden fazlasını oluşturan köylülerdi. Buna karşın kolektivizasyonun (ortak kullanma) en fecî sonuçlarını yaşayan yine köylü sınıfı oldu. 1953'te tarım ürünlerinde toplu alımların uygulanmaya başlanması, Çin hükûmetinin sanayileşmeyi sübvanse etmesine imkân sağladı.[29] 1958'de hanehalkı kayıt sisteminin [*hukou*] getirilmesi, özellikle kırdan kente göçü durdurarak nüfus hareketliliğini büyük ölçüde engelledi.[30] Bu iki politika da köylüleri fecî bir şekilde sarstı. Çin Komünist Partisi tarafından uygulanan tek popülist politika kısa süreli toprak reformu (1947–1952) oldu. Bu politika uygulanırken zengin toprak sâhiplerinin mülklerine zorla el konuldu ve bu topraklar yeni rejimi desteklemeleri karşılığında yoksul köylülere dağıtıldı.[31] Ancak hükûmet, toprak reformunun hemen ardından aşamalı olarak toprakları yeniden kolektifleştirmeye başladı. Köylüler, topraklarını önce yerel kooperatiflere daha sonra ise komünlere teslim etmeye zorlandılar. 1956'da Mao, Çin kırsalında "sosyalizm dalgasının" yükseldiğinden sevinçle bahsediyordu.[32] Fakat en fazla kırsal alanda etkisini gösteren İleri Doğru Büyük Atılım (1958–1961) faciası sırasında 30 ila 40 milyon insan açlıktan öldü. Daha sonraları komün sistemi altında Çin kır-

salında daha az kaotik bir hâl alsa da açlık varlığını sürdürmeye devam etti. Kıdemli bir Xinhua (devlet haber ajansı) muhabiri olan Yang Jisheng'in gözlemlediği gibi toplu tahıl alımlarının başlatılmasıyla birlikte, Çin köylülerinin çoğunluğu "artık karınlarını doyuramıyorlardı."[33] Bâriz bir şekilde köylülerin aleyhine uygulanan bu ve bunun gibi diğer toplumsal ve ekonomik politikaların sonucunda köylülerin gelir düzeyi önemli ölçüde düştü. 1978 yılında köylülerin üçte ikisi 1950'lerdeki düzeyin, üçte biri ise 1930'larda Japon işgâlinden önceki düzeyin de altında gelire sâhiptiler.[34]

Muazzam büyüklükte bir kitle olmasına karşın aç, mutsuz, fakat güçsüz olan köylü sınıfı, yöneticileri fazla kaygılandırmadı. Bununla birlikte, Mao'nun politikalarından köylülerle aynı ölçüde ve belki de daha fazla hoşnutsuz olan bir başka grup, Çin siyaset meydanının tam ortasında yer aldı. Mao'nun çeşitli siyasî kampanyaları sırasında ordu ve partinin kıdemli üyelerinden çok sayıda insan dalgalar hâlinde tasfiye edildiler. Bunların birçoğu hapse atıldı, bazıları hayatlarını kaybetti. Konumlarını kaybeden bu insanların çoğu, Mao'yla ya da Mao'ya yakın olup kendi gündemlerini Mao adına gerçekleştirmeye çalışanlarla yaptıkları güç mücadelesinin kurbanlarıydılar. Bazıları Mao'nunkinden farklı olan görüşlerini dillendirme cesareti göstermiş olanlardı, hatta az sayıda da olsa Mao'yu doğrudan eleştirmiş olanlar da vardı. Mao'nun bazı politikaları öylesine aşırıydı ki, bağımsız kişiliği olan bir insanın bunlara karşı görüş beyan etmemesi son derece zordu. Hoşgörü, ne Mao'nun değer verdiği bir özellikti ne de proletarya diktatörlüğü tarafından kabûl edilebilirdi. Sonuçta milyonlarca insan "sağcı" ya da "kapitalizm sempatizanı" olmakla suçlandı.

Parti hiyerarşisinde 1949 yılında Mao'dan sonra ikinci sırada bulunan ve Kültür Devrimi'nin başlangıcında Çin

devlet başkanı olan Liu Shaoqi, "bir numaralı kapitalizm sempatizanı" olarak itham edildiğinde savunmasız bir pozisyonda kalmıştı.[35] Çin Komünist Partisi Merkez Sekreteryası Genel Sekreteri olduğu dönemde "iki numaralı kapitalizm sempatizanı" olan kişi ise Deng Xiaoping'den başkası değildi. Deng, Mao'nun ölümünden sonra Çin'i piyasa ile yeniden tanıştıran büyük lider olarak tekrar ortaya çıkacaktı.[36] Sosyalizmin düşmanlarını ezmek için can atan "Kızıl Muhafızlar"dan oluşan bir grupla karşı karşıya kaldığında Liu haklarını savunmak için eline anayasayı aldı, ancak bu da bir işe yaramadı. Herhangi bir duruşma ya da mahkeme olmadan sâhip olduğu konumunu kaybeden Liu önce kendi evinde göz altında tutuldu, daha sonra gizlice Pekin dışına çıkarıldı ve hapsedildi. Defalarca fiziksel şiddete mâruz kaldı ve tedavi edilmedi. 12 Kasım 1969'da Henan eyaletinde başka bir isim altında yalnız başına öldü.

İleride 1998-2003 yıllarında Çin başbakanı olacak olan Zhu Rongji, 1958 yılında İleri Doğru Büyük Atılım'ı eleştirdiği için "sağcı" olarak suçlandı ve Devlet Planlama Komisyonu'ndaki işini kaybetti.[37] Zhu, 1962 yılında kadar işine dönemedi. Kültür Devrimi sırasında 1970'te bir kez daha tasfiye edilerek izleyen beş yılı kırsal alanda geçirmek zorunda kaldı. İtibarının iadesi ancak 1978 yılında gerçekleşebildi.

Çok sayıda üst düzey parti yöneticisi Kültür Devrimi sırasında hayatını kaybetti. Çin'in ilk savunma bakanı olan Pen Dehui de dâhil olmak üzere Halk Kurtuluş Ordusu'ndaki en yüksek rütbeye sâhip on mareşalden altısı Kültür Devrimi'nin sonunu göremedi. Tasfiye edilen subaylardan ve yetkililerden hayatta kalabilenler, Mao'nun politikalarının devamını istemiyorlardı. Mao'nun ideolojik vaatlerinin boşa çıktığını görmüşlerdi. Mao tarafından kınanan, reddedilen, "sağcı," "kapitalist," vs. olarak nitelendirilen eylem-

lerini haklı çıkarmak için her türlü nedene sâhiptiler. Çin halkına barış ve zenginlik getirmek umuduyla hayatlarını riske atarak Çin Komünist Partisi'ne katılmışlardı; Mao'nun ölümüyle amaçlarını gerçekleştirebilecekleri fırsatların yaklaştığını seziyorlardı. Siyasî kampanyalar ve sınıf savaşıyla geçen yirmi yıldan sonra artık Çin'in yeniden ekonomi üzerine yoğunlaşması gerekiyordu. 1980'lerin başlarında Çin'e yaptığı ilk gezilerinden birinde Steven Cheung, Pekin'deki Komünist Parti Merkez Parti Okulu'nda bir grup devlet yetkilisiyle buluştu. "Ülkeyi alt üst ettiniz. Şimdi düzeltmek zorundasınız." şeklindeki sözlerinin samimî ve güçlü bir şekilde onaylanıp kabûl görmesi kendisini şaşırttı.[38]

III

Mao döneminde, muhtemelen aydınlardan daha fazla aşağılanan ve acı çeken bir grup olmadı. İmparatorluk döneminde aydınlar, yönetim hiyerarşisinin ayrılmaz bir parçasıydılar. Bu grubun üyeleri, memurluk sınavını geçerek ve liyakâte dayalı bir sistemde ilerleyerek konumlarını elde etmişlerdi. Çin Komünist Partisi'nin sosyalizmi ve radikal bir şekilde gelenek karşıtlığını benimsemesi, yeni hükûmetin, en eğitimli üyeleriyle sorunlu ve fırtınalı bir ilişkiye sâhip olacağı anlamına geliyordu. Üstelik Mao'nun kişisel karakteri durumu daha da zorlaştırdı.[39] Doymak bilmez bir okuyucu ve kendi başına öğrenme konusunda çok yetenekli olan Mao, gururlu ve asi ruhluydu; örgün eğitime karşı güvensizliğini hiçbir zaman saklamadı. Bir dönem orta öğretimi bırakmış ve altı ay kadar zamanının çoğunu kütüphanede kendi seçtiği çok sayıda kitabı okuyarak geçirmişti.[40] İlk defa 24 yaşında Pekin'e gelen Mao, burada Pekin Üniversitesi'nde üniversite profesörleri için ayrılmış bir okuma odasında asistan kütüphaneci olarak çalıştı. Meraklı ve cüretkâr olan Mao, her fırsatta

üniversite profesörlerine sorular sormaya ve onlarla diyaloğa girmeye çalıştı. Ancak hocalardan çok azı, daha Mandarin lehçesini (standart Çin lehçesi) doğru dürüst konuşamayan bu genç adama ilgi ve saygı gösterdi. Üniversite hocalarıyla yaşadığı bu hayâl kırıklığı, Mao'nun hem Çinli aydınlara hem de onların temsil ettiği formel eğitime olumsuz bakmasına neden oldu.[41] Yetişkinlik döneminde Mao, parti liderliği için, Wang Ming ve onun gibi Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş diğerleri ile yarışmak zorunda kaldı. Entelektüel rakipleriyle yaptığı bu mücadele, Mao'nun akademik öğrenim ve modern aydınlar hakkındaki şüphelerini ve olumsuz düşüncelerini daha da artırdı.

Çin Halk Cumhuriyeti kurulurken eğitimli elitlerin çoğu ulusalcı hükûmetle birlikte Tayvan'a kaçmak yerine Çin'de kalmayı tercih etti. Marksizme inandıkları için değil, ulusalcıları yozlaşmış buldukları için tercihleri bu yönde olmuştu.[42] Batı'da eğitim görmüş bir dizi Çinli bilim adamı da yeni kurulmuş olan Halk Cumhuriyeti'ne döndü. Bunlar arasında California Teknoloji Enstitüsü'ndeki (Caltech) Jet Laboratuvarı'nın (Jet Propulsion Laboratory) kurucu direktörü olan ve daha sonra Çin'in roket ve uzay programının atası olacak olan Qian Xuesen de vardı.[43] Ancak başlangıçtan beri Komünist Parti Çinli aydınlar konusunda tedirgin ve huzursuzdu.[44]

Tarihsel olarak Çin Konfüçyüsçülükten derinden etkilenmişti. Eğitimli elitler merkezî ve ayrıcalıklı bir toplumsal konumdaydılar.[45] Konfüçyüsçülüğün yorumcuları ve taşıyıcıları olarak, siyasal düzeni meşrulaştırmakta ve toplumun ahlâkî pusulasını muhafaza etmekte kritik bir rol oynuyorlardı. Memur ve bürokrat olarak, imparatorluğun siyasî gücünü doğrudan kullanmış ve imparatorun kişisel iktidarına karşı kurumsal bir denge unsuru olmuşlardı.

Bunun yanında seçkinler sınıfının çekirdeğini oluşturarak imparatorluğun merkezî gücünün ulaşamadığı küçük yerleşim birimlerinde kamusal malların sağlanmasında ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde önemli rol oynamışlardı. Ancak sosyalizm altında tüm bu işlevleri Çin Komünist Partisi üstlendi.[46]

Mao, her şeye gücü yeten ve kusursuz olarak düşünülen sosyalist düzen altında aydınların sınırlı bir role sâhip olacağını düşünüyordu. Buna karşın, başlangıçta yeni hükûmet, ekonominin yeniden inşasına katkıda bulunabileceğini düşündüğü aydınlarla uyum sağlamaya çalıştı. Bu arada aydınlar, savaşın bitişini ve Mao'nun ordusuyla beraber Pekin'e girişini kutlarken eziklik ve utanç içindeydiler.[47] Ulusun kurtuluş mücadelesine katılmamış, Devrim için savaşmamışlardı. Kendilerini güçsüz ve kurtarıcıları yanında suçlu hissediyorlar, Çin'in savaş sonrası yeniden inşasına katkıda bulunarak bu eziklikten kurtulmak istiyorlardı. Bu ruh hâli, aydınlardan pek çoğunun yeni hükûmeti hararetle desteklemesine ve kendi bağımsız yargılarını bastırmalarına yol açtı. Aydınların çoğu hızla yükselen sosyalizm dalgasına kendini kaptırdı. 20. Yüzyıl'ın başlarındaki Kırsal İnşa Hareketi (Rural Construction Movement) lideri felsefeci Liang Shuming kadar cesur ve hür düşünceye sâhip çok az kişi vardı. Liang, 1953'te Çin'in yeni ekonomi politikası konusunda Mao ile alenen tartıştı.[48] Çin'in en yetenekli 20. Yüzyıl tarihçilerinden Chen Yinke, entelektüel bağımsızlık ilkesine bağlıydı ve bu ilkeyi veciz bir şekilde "özgürlüğün düşüncesi, bağımsızlığın ruhu" olarak ifade ediyordu. Guangzhou'daki Zhongshan Üniversitesi'nde profesör olan Chen, Pekin'deki Çin Bilimler Akademisi'nin Tarih Çalışmaları Enstitüsü'nün başına geçmeyi reddetti.[49] Bir başka göze çarpan muhalif, daha 1955'te yazarların özgürlüğünü

ve siyasal ideolojiden bağımsızlığını savunduğu için "sağcı" olmakla suçlanan Hu Feng idi[50]. Ancak bu az sayıdaki hür düşünceli insanın yükselen sosyalizm dalgasına karşı ciddî bir muhalefet oluşturması mümkün değildi.

Eğitimli elitlerle Komünist hükûmet arasındaki gerginlik, Sağcı Karşıtı Hareket'in başlatılmasıyla birlikte taşma noktasına geldi.[51] 1956 yılının sonunda karma ekonominin yerine sosyalizm geçmişti. Özel girişimin ortadan kaldırılması ve siyasal gücün merkezîleştirilmesiyle birlikte aşırı merkezîleşmiş bürokratik düzenin zayıflıkları yakında kendini gösterecekti. 1957 baharında Mao Parti içinde bir rektifiye hareketi başlatmaya karar verdi. Zayıflıkları tespit etmeyi ve rektifiye ümit ediyordu. Aydınlar eleştirilerini dillendirmeye ve Parti'nin ve hükûmetin daha iyi çalışması için önerilerde bulunmaya dâvet edildiler. Ancak Mao istediği şeyi duymaya hazır değildi. Eleştirilerin çoğu, Parti'nin ve yeni hükûmetin görevlerini daha iyi yapabilmelerini sağlamaya yönelik olsa da, bazı eleştiriler doğrudan Parti'nin siyasal iktidar tekelini ve Mao'nun liderliğini sorguluyordu. Gücenen ve telâşlanan Mao, kendisini eleştirenlere saldırdı ve onları "sağcı" olarak nitelendirdi. Parti'yi düzeltmeyi amaçlayan kampanya, bir anda Parti'yi eleştirenlere karşı bir harekete dönüştü. Bu durum hem Parti'nin hem de aydınların kaybetmesine yol açtı. Aydınlar açısından bakıldığında Sağcı Karşıtı Hareket aydınları resmen rejime düşman sınıf olarak tanımlamıştı. Sonuçta Çin'in en eğitimli kesiminin ve en kıt üretim unsurunun, sosyalizmin geliştirilmesine katkıda bulunma hakkı elinden alınmış oldu. Parti açısından ise "sağcı" etiketi, Parti'nin resmî çizgisinden sapacak olanlara karşı kullanılacak güçlü ve pratik bir silâha dönüşecekti. Yıllar sonra 1997'de Bo Yibo şöyle yazacaktı: "Sağcı Karşıtı Hareket'in başlaması ile On Birinci Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurul Toplantısı

(1978) arasında geçen yirmi yıl boyunca, Başkan Mao'nun 'canlı siyasal hayat' olarak tanımladığı şey kaybedilmişti."[52] Bu, Mao'nun partide tek ses olduğunu ve başka hiçbir görüşe yer verilmediğini söylemenin nâzik bir biçimiydi.

Çin Komünist Partisi devrim partisi olmaktan çıkıp yönetici parti olurken ve savaşın külleri üzerinde yeni bir Çin inşa edilirken, Çin nüfusunun en eğitimli üyeleri bertaraf edildiler. Bu sûikastvari hareket, Çin'in hem kendi kültürel mirasıyla hem de modern bilim ve teknolojiyle olan bağlarını önemli ölçüde kesti. Sosyalist ideolojinin her soruna bir cevabı vardı ve sosyalist devlet, Çin tarihinde daha önce hiç olmadığı kadar hem kırsal kesime hem de kent yaşamına sızdı. Geleneksel toplumsal düzen ve Konfüçyüsçü ahlâk anlayışı gözden düşürülmüş ve devletin baskıcı iktidarını dengeleyecek ciddî bir toplumsal güç ya da içsel bir ahlâkî disiplin kalmamıştı. Bu arada muzaffer fakat genç Çin Komünist Partisi denetim ve denge kurumları oluşturmak için yeterli zamana sâhip olmamıştı. Parti, cüretkâr ve kendine aşırı güvenen bir lider tarafından idare edilirken karşı konulmaz bir siyasî Frankenstein'a dönüşüyordu.

IV

Mao, fikirler piyasasını ezmesine ve düşünce dünyasını tekelleştirmesine karşın, hiçbir zaman yönetimde merkezîleşme taraftarı değildi. Siyasal ve ekonomik merkezîleşmeyi, Lenin ve Stalin'den farklı olarak, sosyalizm için gerekli görmüyordu. Bütün ömrü boyunca merkezîleşmiş yönetime karşı sert bir şekilde savaşmıştı. On yıllarca süren gerilla savaşı tecrübesi, Mao'ya bütün yumurtaları aynı sepete koymanın –sepet kimin elinde olursa olsun– intihar anlamına geldiğini öğretmişti. İktidara gelirken Çin Komünist Partisi dâima çok sayıda ve dağınık hâlde bulunan üs-

lere sâhipti. Bu üslerin her biri bağımsız bir şekilde kendi başına mücadele ediyor, Merkez Komitesi ile kesintili bir şekilde haberleşiyordu. Kendi aralarındaki iletişim ise çok daha azdı. Merkezî komuta ile yerel otonominin bu bileşimi epey iyi işlemişti.

Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra bile Mao yeni bir savaş çıkmayacağı konusunda emin değildi. 1950'ler boyunca ABD'nin desteklediği Tayvan bir tehlike unsuruydu. Ancak, 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında Çin-Sovyet ilişkilerinin kopmasının ardından güneydeki Tayvan tehdidinin yerini kuzeydeki çok daha ciddî Sovyet tehdidi aldı. Çin'in Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri 5 Mart 1956'da Hruşçov'un (Kruşçev) yaptığı "gizli konuşma"dan sonra bozulmaya başlamıştı. Bu konuşmada Hruşçov, Stalin yönetimi altında işlenen vahşeti ortaya koymuş ve Stalin'in kendi ismi etrafında yarattığı kişi kültünü açıkça reddetmişti. Bu durum Çin'i son derece sinirlendirdi. Zira Çin'de Stalin hâlâ komünist hareketin liderlerinden biri olarak çok fazla saygı görüyor ve resimleri Marx, Engels ve Mao'nunkilerle birlikte bütün Çin'de asılıyordu. Mao ve diğer Çinli liderler, Hruşçov'un Stalin'i kötülemesini sosyalizme yönelik planlı bir saldırı olarak gördüler. Daha sonraları, sosyalist dünyanın liderliği konusunda Mao ile Hruşçov arasındaki çekişme, kapitalist dünya ile olması gereken ilişkiler konusundaki derin fikir ayrılığı ve Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki toprak anlaşmazlığı, Pekin ile Moskova arasında nihaî kırılmaya yol açtı.[53] Artan gerginlik ve husumet 1969'da Çin'in kuzeydoğu sınırında askerî çatışmaya neden oldu.

Mao yönetimi, Çin sınırlarının sürekli tehdit altında olduğuna inanıyordu. Bu durum, Çin'in iç ekonomik politikaları üzerinde kalıcı etkiler yarattı. Sürekli, savaş için hazırlanma

düşüncesi, Mao'nun aklından hiç çıkmıyordu. Savaş sırasında benimsediği bu görüş, yönetimsel merkezîleşmeye karşı güçlü bir caydırıcı olmuştu. Sosyalist ekonomiyi tek bir büyük firma olarak tasavvur eden Lenin'den farklı olarak Mao, her biri kendine yeterli ve az çok tekdüze birimlerden oluşan bir ekonomi düşünüyordu. Mao'nun kafasındaki ideal toplumda, komün mükemmele yakın bir toplumsal temeldi. Her komün, ekonomik ve toplumsal fonksiyonları açısından kapsayıcıydı; komünlerin tarımsal üretim ekipleri, komün ve takım girişimleri, kreş ve okullar, yalınayaklı doktorları olan klinikler ve hatta öz savunma birlikleri bulunuyordu. Komünler birbirlerinden bağımsızdılar ve aralarında çok az yatay etkileşim vardı. Sonuç olarak, piyasa ve/veya merkezî planlama tarafından koordine edilen, entegre ve birbirine bağımlı birimlerden oluşan bir toplumsal ekonomi Mao'nun Çin'inde bulunmuyordu. Mao döneminde Çin'de merkezîleşme sâdece bir defa ve kısa bir süre için hayata geçirildi. Sosyalizme geçişten sonra (1952–1956) kurulan siyasal ve ekonomik sistem, tüm Çin tarihinde en fazla merkezîleşmiş olanıydı. Ancak Mao, merkezîleşmiş yönetimin ciddî sorunlara yol açtığını fark etmekte fazla gecikmedi. Nisan 1956'daki "On Ana İlişki Hakkında" başlıklı konuşmasında Mao, merkezî yönetimle yerel yönetimler arasındaki denge yanında devletle üretim birimleri (şehirlerde fabrikalar ve kırsal alanda üretim ekipleri) ve işçilerle köylüler arasındaki dengeyi de "hayatî önemde" saydı.[54] Fabrikalar ve üretim ekipleri konusunda şu yorumu yaptı:

> Ne yazık ki, fabrikalara kendi işleri konusunda hiç yetki vermeden ve istedikleri gibi hareket edebilecekleri bir alan tanımadan her şeyi merkezî veya yerel yönetimlere ya da belediyelere bırakmak doğru değil. Yetkilerin ve gelirlerin; merkezî, yerel ve belediye yönetimleri ile fab-

rikalar arasında nasıl paylaştırılacağı konusunda fazla bir tecrübemiz yok ve bu konu üzerinde çalışmamız gerekiyor. İlkesel olarak, merkezileşme ve bağımsızlık, karşıtların birliğini oluştururlar ve her ikisi de (hem bağımsızlık hem de merkezileşme) bir arada bulunmalıdır.[55]

İlgili bölümü bitirirken, Mao şunları söyledi:

> Kısaca, her iki taraf da dikkate alınmalıdır. Yalnızca bir tarafa bakmak olmaz. Devletle fabrika, devletle işçi, fabrikayla işçi, devletle kooperatif, devletle köylü veya kooperatifle köylü arasındaki ilişkiler her iki taraf açısından incelenmelidir. Sâdece bir tarafı dikkate almak, bu hangi taraf olursa olsun, sosyalizme ve proletarya diktatörlüğüne zarar verir.[56]

Merkezî ve yerel yönetimler arasındaki ilişkiler konusunda Mao şöyle uyarıda bulundu:

> Topraklarımız o kadar geniş, nüfusumuz o kadar fazla ve şartlar o kadar karmaşık ki, inisiyatifin hem merkezi hem de yerel otoritelerden gelmesi sâdece tek bir taraftan gelmesinden çok daha iyidir. Her şeyi merkezi otoritenin eline bırakan, yerel otoritenin elini, kolunu bağlayan ve bağımsız hareket hakkından yerel otoriteyi mahrum eden Sovyetler Birliği örneğini izlememeliyiz.[57]

Ve devam etti:

> Güçlü bir sosyalist ülke inşa etmek için, ülke çapında güçlü ve birleşik bir merkezi liderliğe ve birleşik bir planlamaya ve disipline sâhip olmak zorunludur. Bu zorunlu birliğin zarar görmesine izin verilemez. Aynı zamanda, yerel otoritenin tam anlamıyla inisiyatif alabilmesi ve her yerel birimin içinde bulunduğu koşulları tam olarak değerlendirebilmesi gereklidir.[58]

Konuşmanın sonunda, Mao etkisi sâdece merkezî hükûmetle sınırlı olmayan, yönetimsel hiyerarşinin tüm katmanlarında etkili olan aşırı merkezîleşme sorununa değindi:

> Merkezdeki yöneticiler, eyaletlere ve belediyelere yeterli inisiyatif vermek için gerekli özeni göstermeliler. Eyaletler ve belediyeler de aynı özeni kendilerine bağlı olan bölgeler, şehirler ve kasabalar için göstermeliler. Hiçbir durumda alt birimler dar bir elbisenin içine sokulmamalılar. Elbette alt birimlerdeki yoldaşlar merkezîleşmenin gerekli olduğu alanlar hakkında bilgilendirilmeliler ve bu alanlarda istedikleri gibi hareket etmemeliler. Kısacası, merkezîleşme ancak mümkün ve gerekli olduğu alanlarda uygulanmalı, diğer alanlarda ise kesinlikle uygulanmamalıdır. Eyaletler, belediyeler, bölgeler, şehirler, kasabalar ve diğer alt birimlerin hepsi kendilerine uygun yetkileri ve hakları sonuna kadar kullanmalı ve gerekirse bunlar için mücadele etmeliler. Bu haklar için mücadele etmek, sâdece ilgili bölgenin değil, bütün ulusun çıkarlarınadır; bu nedenle, bu türden bir mücadele, yerelcilik olarak adlandırılamaz ve gereksiz bir bağımsızlık talebi olarak değerlendirilemez.[59]

Mao'nun merkezîleşmeye yönelik derin güvensizliği, ekonomik sistem üzerindeki ilk reform denemesine ve Çin'in, Stalinist ortodoks sosyalizm modelinden uzaklaşmasına yol açtı. Ekim 1957'deki Sekizinci Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nda 1958'de uygulanması planlanan reform önerisi kabûl edildi.[60] Bu reformun özü, iktidarın yerel yönetimler lehine yeniden paylaştırılmasıydı. Sonuçta, yerel hükûmetler ekonomik planlama, kaynak dağılımı, mâliye politikası, vergi politikası ve personel yönetimi konularında daha fazla otonomi elde ettiler. Dahası, devlete âit işletmelerin çoğunun yönetimi, yerel hükûmetlere verildi. Daha önce idarî açıdan çeşitli bakanlıklara ve merkezî hükûmetin alt birimlerine bağlı olan devlete âit işletmelerin yaklaşık yüzde 88'inin kontrolü yerel yönetimlere bırakıldı.[61]

Desantralizasyonun niyet edilmemiş sonuçlarından biri de Mao'nun şimdi Pekin'deki çeşitli bakanlıkların bürokrasileriyle uğraşmadan doğrudan yerel hükûmetlere ulaşa-

bilmesiydi. Özellikle Şanghay, Sichuan ve Hubei'deki yerel yetkililer Mao'nun düşüncelerine ve politikalarına çok duyarlıydılar. Aynı zamanda, yerel yöneticiler yerel ekonomiyi yönetme konusunda daha fazla otonomiye sâhip olurken kendi kararlarının başarısı ya da başarısızlığı konusunda daha az sorumluluk taşır hâle gelmişlerdi. Böylece, Mao hızlı ekonomik kalkınma çağrısında bulunduğunda yerel yetkililer, İleri Doğru Büyük Atılım için hazır bir konumdaydılar.

V

Bugünden geçmişe bakıldığında, İleri Doğru Büyük Atılım yapay bir facia olarak görünmektedir.[62] Bu facia beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmadı. Chen Yun gibi birkaç istisna dışında Çinli liderlerin çoğu, özellikle başlarda, İleri Doğru Büyük Atılım konusunda Mao kadar hevesliydiler.[63] Mao'nun tutkulu başlattığı ve gözü kara yürüttüğü İleri Doğru Büyük Atılım, geniş bir desteğe sâhipti. Ayrıca, Mao tarafından kısa bir zaman önce uygulanmaya başlatılan yerinden yönetim modeli de bir şekilde uygulanmak istenen politikalar için uygun bir ortam hazırlamıştı.

Çinli liderler ve özellikle Mao, Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ülkenin gerçekleştirdiği ekonomik performans nedeniyle memnun ve heyecanlıydılar. Mao ve yoldaşları, beklemedikleri kadar hızlı bir ekonomik iyileşmeye ve sosyalizme kolay bir geçişe tanık olmuşlardı. Üstelik bütün bunlar Kore Savaşı'na ve ulusal bir ekonominin yönetilmesine ilişkin tecrübesizliklerine rağmen gerçekleşmişti. Başarılarıyla gurur duyuyorlardı ve cesaretleri artmıştı; hatta kendilerine güvenleri o derece artmıştı ki, gelecekte çok daha yüksek başarılar elde etmelerini engelleyebilecek tek şeyin kendi hayâl güçlerinin sınırları olduğuna inanmışlardı. 27 Ağustos 1958 tarihinde *Halkın Günlüğü* gazetesinde

"Toprak Bize İstediğimiz Kadar Tahıl Verecek" başlığıyla bir makale yayınlandı. Bu, kısa bir süre içinde popüler bir slogan hâline geldi ve köylüleri motive etmek için resmî kanallardan tüm ülkeye yayıldı. Âdeta, iktisadın karamsar azalan marjinal ürün yasasının artık geçerli olmadığı düşünülüyordu.[64]

Bu arada, köylüler bir an önce komünizmi benimsemeleri konusunda teşvik ediliyor ve cesaretlendiriliyorlardı. Tarımda kolektivizasyondan sonra, Çinli liderler, köylülerin benimsemeleri hâlinde, komünist ütopyanın gerçekleşmesinin çok yakın olduğunu düşünüyorlardı. Kırsal kooperatifler, Çin'i kısa sürede komünizme ulaştıracağı düşünülen komünlere, aşamalı bir şekilde dönüşüyordu. Komün sistemi altında hanehalklarının ellerindeki tüm varlıklar onlardan alınıyor ve kolektif mallar olarak kullanılıyordu. 1958 yılında çarpıcı ve fecî komün kantini uygulaması tüm Çin kırsalını etkisi altına aldı.[65] Başlangıçta zamandan tasarruf etmenin ve tarımsal üretimde koordinasyonu sağlamanın bir yolu olarak düşünülen bu uygulama, daha sonraları komünizme geçişin ön aşaması olarak tanıtıldı ve savunuldu. Artık daha önce olduğu gibi her hanehalkına tahıl tahsis edilmiyor; tüm tahıllar komün kantinine devrediliyordu. Köylülerin komün kantininde istedikleri kadar ve istedikleri sıklıkta yemek yemelerine izin verildi. Bu durum, doğal olarak herkesin sanki yarın hiç olmayacakmış gibi yemek tüketmesine yol açtı. Komün kantini uygulaması, çok kısa bir süre için âdeta Çinli köylülere komünist ütopyayı yaşattı.

Komünizmin çekiciliği ve sözde ekonomik potansiyeli, 1958 Güzünde yerel hükûmetlerin Pekin'e gönderdikleri tarımsal üretimle ilgili abartılı raporların da etkisiyle hayli arttı.[66] Merkeze fazla bağlı olmayan ve yeterince denetim görmeyen yerel hükûmetler, âdeta birbirleriyle yalan söyleme yarışına girdiler. Birbiri ardına yerel hükûmetler

olağanüstü tahıl hasatlarının gerçekleştiğini bildirdiler. 18 Eylül'de *Halkın Günlüğü* gazetesi Guangxi'de mu (1 mu=660 metrekare) başına ortalama tahıl üretiminin 65 tona ulaştığını bildirdi (gerçek durum ise yarım tondan azdı).[67] Bütün yerel yetkililer gerçeği biliyor, ancak çok azı bu yalan yarışına katılmaktan imtina edebiliyordu. Pekin'e duymak istediklerini söyleyerek doğru olanı yaptıklarını sanıyorlardı. Özellikle Sağcı Karşıtı Hareket'in hemen sonrasında, konumunu kaybetmek istemeyen bir yerel yöneticinin yapmak isteyebileceği en son şey Pekin'i hayâl kırıklığına uğratmaktı. Zaten bu kampanya (Sağcı Karşıtı Hareket), İleri Doğru Büyük Atılım hakkında doğruyu söylemeye cesaret edebilecek olanların çoğunu elimine etmişti.

Üstelik, bütün gazeteler ve medya sıkı bir devlet kontrolü altında olduğu için muhalif sesler olsa bile onların duyulmasını sağlayabilecek bir ortam yoktu. Aynı zamanda, enformasyonun sıkı bir şekilde kontrol edildiği toplumda, devlet kontrolü altındaki medyanın her yayını gerçek ve kesin kabûl ediliyordu. Çin'in en ünlü ve en saygıdeğer bilim adamı olan Qian Xuesen, 16 Haziran 1958 tarihli *Çin Gençliği* gazetesinde yazdığı bir makalede, bitkilerin aldıkları güneş enerjisinin yüzde 30'unu özümsemeleri hâlinde, teorik olarak, pirinç ve buğday üretiminin, mu başına 25 tona kadar çıkabileceğini iddia etti.[68] Üzerinde fazla tartışılmadan Qian'ın makalesi, Mao tarafından İleri Doğru Büyük Atılım'ın tarımda uygulanabilirliğinin teorik kanıtı olarak kabûl edildi. Sıkı kontrol altındaki medya muhalif sesleri sustururken, Pekin –medya üzerindeki– kendi gücünün kurbanı oldu. Yerel hükûmetlerden gönderilen üretim verilerini naif bir şekilde doğru kabûl eden Tarım Bakanlığı, 1958 yılı tahıl üretiminin neredeyse yüzde 70 oranında artacağını öngördü. Mao ve Pekin'deki diğer liderler yüksek miktardaki tahılın nasıl stoklanacağı

ve kullanılacağı konusunda kaygılanmaları gerektiğini düşünmeye başladılar.[69] Bu durumun doğal bir sonucu olarak 1958'de devlet, köylülerden daha önce olduğundan çok daha fazla tahıl aldı. 1959'da alınan tahıl miktarı ise 1958'deki düzeyin de üzerindeydi. 1957'de 1,93 milyon ton olan tahıl ihrâcâtı, 1958'de 2,66 milyon tona ve 1959'da 4,16 milyon tona ulaştı. 1961'de Çin'in tekrar tahıl ithâlâtına başlamasından bir yıl önce 1960'ta ise 2,65 milyon ton ihrâcât gerçekleştirildi. 1959'da Mao, Çin'de tahıl üretiminin 375 milyon tona ulaştığını duyurdu, ancak bu dönemde gerçek tahıl üretimi muhtemelen 170 milyon ton civarındaydı.[70] Milyonlarca Çinli köylü açlıktan ölürken Çin'in büyük bir şevkle tahıl ihraç etmesi kadar fecî ve anlamsız bir şey olamazdı.

İleri Doğru Büyük Atılım'ın trajik ve belki de en net hatırlanan yönlerinden biri, ülke çapında derme çatma fırınlarda çelik üretimi için yapılan kampanya oldu. Bu kampanya, tahıl üretimini önemli ölçüde düşürdü ve bu nedenle açlıktan ölümlerin sayısını artırdı. Kasım 1957'de Mao ikinci ve son defa, Ekim Devrimi'nin on dördüncü yıldönümü kutlamaları için, Moskova'ya gitti. Komünist dünyanın en kıdemli ve en karizmatik lideri olarak Mao, diğer komünist ülkelerin liderleri tarafından saygı görüyordu. Hatta pek de mütevazı olarak tanınmayan Sovyet ev sâhibi Hruşçov bile Mao'ya olan saygısını göstermek konusunda kendini zorlamıştı. Ancak Mao, tarıma dayalı Çin ekonomisinin geriliği nedeniyle utanmasa bile rahatsız bir durumdaydı. Çin siyasal bir dev olarak görülürken ekonomik açıdan bir cüceydi. Çin'in düşük ekonomik gelişmişlik düzeyini, yüksek siyasal statüsüyle uyumlulaştırmak için kısa zamanda bir şeyler yapılmalıydı. Bu dönemde, çelik üretimi sanayileşmenin güvenilir bir endeksi olarak kabûl ediliyordu. Bu nedenle, Hruşçov'un Sovyetler Birliği'nin 15 yıl içinde çelik üretiminde ABD'yi ge-

çeceğini söylemesinin ardından Mao, konuşmasında Çin'in 15 yıl içinde çelik üretiminde Britanya'yı (ikinci en büyük kapitalist ekonomiyi) geçmeyi hedeflediğini açıkladı.[71]

Bu aşırı hırslı plan Çin'in üretim kapasitesinin çok üzerindeydi. Mevcut çelik fabrikalarının üretim hedeflerini karşılayamayacağı anlaşıldığında, çelik üretimi herkesin işi oldu. Fabrika ve okullardaki bütün personel ve Çin kırsalındaki üretim ekiplerindeki tüm elemanlar çelik üretiminde görevlendirildi. Hasat zamanında bile, tahıllar tarlalarda çürümeye bırakılırken, köylüler kendi bahçelerindeki fırınlarda çelik üretimiyle meşgûl oldular. Kolayca tahmin edilebileceği gibi üretilen çeliğin çoğu hiçbir işe yaramıyordu. Ancak asıl sorun, bu baştan savma çelik üretiminin, emeğin sektörler arası dağılımında yol açtığı muazzam çarpıklıktı. Son zamanlarda yapılan bir çalışmaya göre kaynakların tarımdan çekilmesi, 1958–1961 döneminde tahıl üretimdeki daralmanın en önemli nedenidir.[72]

İlk defa olarak Henan eyaletinde açlık yaşandığı ortaya çıktığında yerel hükûmetler, cezalandırılma korkusu nedeniyle durumu örtbas etmeye çalıştılar. Bu durum, kararlı bir şekilde olaya müdahale edilmesi için ortaya çıkan bir fırsatın heba edildiği anlamına geliyordu. Bu arada, köylüler âdeta toprağa zincirlenmiş hâldeydiler; açlık çeken köylülerin köylerinden ayrılmalarına izin verilmiyordu. Köylülerin topraklarını herhangi bir şekilde terk etmeleri, yerel yetkililerin beceriksizliğinin bir kanıtı olarak yorumlanırdı. Üstelik, özel ticaret yasaklandığı için tahıllar en fazla ihtiyaç duyuldukları yerlere gönderilemiyordu. Eğer serbest bir piyasaya izin verilseydi, özel girişimler ortaya çıkar, felâketten en az etkilenen yerlerden tahıl ucuz fiyattan alınır ve en fazla etkilenen yerlerde yüksek fiyattan satılırdı. Modern iktisadın kurucusu Adam Smith, izleyen satırları yazarken

muhtemelen böyle bir durumu düşünüyordu: "Yoğun olarak buğday üreten ve tüm farklı kesimleri arasında haberleşme ve serbest ticaret olan bir ülkede, en kötü mevsimlerde yaşanan kıtlık, açlığa yol açacak kadar büyük olamaz."[73] Tahılın, insanların ve enformasyonun hareketliliği üzerinde kesin yasakların olduğu bir ülkede, hiçbir hükûmet açlık gibi bir sorunla baş edemezdi. Yerel yetkililer, kendi politikalarının halk üzerindeki gerçek etkilerini dikkate almak yerine Pekin'in direktifleriyle uyumluluklarına önem verdiklerinde, Çinli köylülerin zaten hiçbir şansı kalmamıştı.

Ancak, yönetimsel desantralizasyonun merkezî ve yerel hükûmetler arasındaki iletişim bağını koparan etkisi olmadan İleri Doğru Büyük Atılım böyle trajik bir şekilde sonuçlanamazdı. Bu nedenle, yönetimsel desantralizasyon talihsiz olmuştu. İleri Doğru Büyük Atılım'ın ve dolayısıyla yönetimsel desantralizasyonun fecî sonuçları, ekonomiyi tekrar merkezî planlamaya doğru itti. En azından, merkezî planlama, düzenin yeniden sağlanmasını ve ekonominin 1960'ların ortalarına doğru düzelmesini sağladı. Bu deneyim, pek çok Çinli liderin, özellikle daha sonra Deng Xiaoping'le beraber 1970'lerin sonundan 1990'ların ortalarına kadar Çin'in ekonomi reformu sürecini yönetecek olan Chen Yun'un, merkezî planlamayı kutsal ve vazgeçilmez görmesine yol açtı.

Ancak, bazı derin yapısal sorunlar 1958'deki yönetimsel desantralizasyondan da eskiydi; bunlar olmasa muhtemelen İleri Doğru Büyük Atılım felâketi yaşanmaz ve ölü sayısı milyonlara ulaşmazdı. Bu yapısal sorunlar arasında piyasa düşmanı zihniyet, iç göç üzerinde sıkı kontrol, medya üzerinde devlet tekeli ve radikal bir aydın düşmanlığı bulunuyordu. Bu politikalardan hiçbirinin desantralizasyon ile ilgisi yoktu. Önce Çin hükûmetinde ve sonra akademik çevrelerde

İleri Doğru Büyük Atılım konusundaki tartışmalar, ne yazıktır ki, büyük çapta Mao ile Liu Shaoqi arasındaki temel anlaşmazlık üzerinden yürütülüyordu. Mao, İleri Doğru Büyük Atılım'ın temelde (yüzde 70 oranında) doğal bir felâket (kötü hava koşulları), daha az oranda (yüzde 30) ise insan hatası olduğunu iddia ediyordu. Liu ise bunun tam tersini savunuyordu.[74] O zamanki kanıtlar felâketin açıkça insan hatasından kaynaklandığını gösteriyordu ve bu görüş daha sonra yapılan niceliksel çalışmalarla da desteklenmiştir. İleri Doğru Büyük Atılım konusunda Liu ve Mao arasındaki anlaşmazlık, sonraları Mao'nun Kültür Devrimi sırasında Liu'ya acımasızca saldırmasının da temel nedeni olmuştur. Bu anlaşmazlığın olumsuz sonuçlarından biri de, felâket üzerindeki tartışmanın karar alıcıların kişisel sorumluluklarını üzerinde yoğunlaşması ve birbiri ardına uygulanan yanlış politikalar sonucu sosyalist sistemin içine nüfuz eden yapısal sorunların göz ardı edilmesidir. Sonuç olarak, İleri Doğru Büyük Atılım felâketine yol açan ve daha sonra bu felâketin boyutlarını artıran faktörlerin pek çoğu, yönetimsel merkezîleşmenin ve beş yıllık ekonomik planların yeniden uygulanmasıyla birlikte daha da yerleşti.

Çok az rejim İleri Doğru Büyük Atılım kadar aptalca, trajik ve anlamsız bir felâketin ardından iktidarda kalabilir. Bu nedenle, Mao ve Çin hükûmetinin kendilerine isyan etmeyen, bunun yerine ikinci bir şans tanıyan köylülere minnettar olması gerekirdi. Bugünden geçmişe bakıldığında görülüyor ki, İleri Doğru Büyük Atılım felâketi, Çin'deki tüm siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemi gözden geçirmek için bir fırsat olabilirdi. Çin hükûmeti, milyonlarca köylünün boşuna ölmemiş olması ve bu türden bir felâketin tekrar yaşanmaması için bu fırsatı kullanabilmeliydi. Maalesef bu fırsat kullanılamadı; felâketin sorumlusu olarak yönetimsel de-

santralizasyon kolay bir hedef olarak seçildi. İleri Doğru Büyük Atılım'ın başarısız olması, Mao ile farklı görüşte olanlar tarafından, sâdece yönetimsel merkezîleşmenin ve merkezî ekonomik planlamanın gerekliliğinin ve üstünlüğünün bir kanıtı olarak yorumlandı. Böylece, Çin hükûmeti hatalarını gözden geçirmek ve onlardan ders almak konusunda son derece önemli bir fırsatı kaçırmış oldu.

Mao'nun 1949 sonrasındaki ekonomi politikası, savaştaki deneyimlerinden büyük ölçüde etkilenmişti. Ancak, savaş zamanında, her üs bölgesinin kendi eylemlerinin sonuçlarından tamamen sorumlu olduğu gerçeğini kavrayamamıştı. Ciddî bir hata çoğu zaman kolayca ölümcül sonuçlara yol açabiliyordu. Bu türden sert kısıtlar, desantralizasyonun bile ardından yerel yöneticiler için mevcut değildi. Ekonominin yanlış yönetilmesi nedeniyle yerel yetkililerin konumlarını kaybetmeleri çok enderdi. Üstelik, medya ve iletişim üzerindeki sıkı merkezî kontrol, yerel hükûmetlerin Pekin'e karşı herhangi bir anlamlı karşı duruş sergileyebilmelerini engelliyor, hatta farklı görüşü dillendirebilmelerine bile izin vermiyordu. Mao'nun desantralizasyonu gerçek bir yerel otonomiye izin vermiyordu. Zaten, Mao da böyle bir şeye gerek olduğu kanısında değildi. Stalin'in uzun ve kanlı kolektivizasyon kampanyasından farklı olarak Çin'in kısa bir sürede sosyalizme geçmesinin ardından, Mao Çin'in komünizme giden "şanlı yol"da ilerlemeye başladığını düşünüyordu. Yerel yetkililerin, merkezin emirlerine şevkle uymaları bekleniyordu. Komünist ütopya gerçekleşmediğinde ve felâket yaşandığında bunun bedelini ödeyenler, Çinli köylüler oldu.

İleri Doğru Büyük Atılım faciası, komuta ekonomisi ile piyasa ekonomisi arasındaki farklılıkların çok derin bir zihniyet ve yaklaşım farkından kaynaklandığını göstermektedir.

Piyasa ekonomisine, ancak ve ancak, her şeyi bildiğini iddia eden hiç kimse olmadığı zaman katlanılabilir. Hayek tarafından vurgulanan ve henüz tam anlamıyla anlaşılamamış olan bir nokta da şudur: Piyasanın en kritik üstünlüğü, kaynak tahsisindeki etkinliğinden çok, enformasyonun serbestçe akışından kaynaklanır.[75] Ancak, eğer enformasyonun serbestçe akışının çözülmesine yardımcı olduğu problemin ne olduğu bilinmiyorsa, enformasyon akışının ne anlama geldiği de anlaşılmaz, hatta anlamsız bir süreç gibi görülebilir. Piyasa ekonomisinin epistemik (bilgi ile ilgili) iki temel kabûlü vardır; bunlar, bilgi eksikliğinin mevcudiyeti ve belirsizliğin katlanılması gereken kaçınılmaz bir durum olduğudur. İleri Doğru Büyük Atılım felâketinden sonra bile, hem cüretkâr Mao'nun hem de muzaffer Çin Komünist Partisi'nin bunları kabûl etmeleri zordu.

VI

İleri Doğru Büyük Atılım'ın ardından 1960'ların başlarında Çin'de toplumsal düzenin yeniden tesis edildiği ve ekonominin toparlandığı bir dönem yaşandı. Ancak çok geçmeden 1966'da Mao'nun Kültür Devrimi'ni başlatmasıyla bu dönem âniden sona erdi. Mao'nun Kültür Devrimi'ni başlatmasının nedenleri konusu derinlemesine incelenmiştir ve bu konu, yeni yapılan çalışmalarla da genişleyen kapsamlı bir literatüre sâhiptir.[76] Açık olan şey şudur ki, Mao'nun merkezîleşmeye yönelik içgüdüsel düşmanlığı, merkezî planlamaya yeniden dönüşe uzun süre tahammül edememiştir. Kültür Devrimi'nin temel hedeflerinden biri, Mao'nun halka değil, kendilerine hizmet ettiğini düşündüğü hükûmet bürokrasisinin elimine edilmesi ve halkın yönetimi kendi eline almasıydı. Mao, piyasanın işleyiş ilkelerine çok daha fazla karşıydı ve hukukun üstünlüğü ilkesinden hiç hoşlanmıyor-

du. Bu nedenle, yerel otonominin ve hukukun olmadığı bir toplumsal sistemde merkezî planlamaya saldırının, kaçınılmaz olarak, kendi istediği gerçek demokrasiye değil, kaosa yol açacağını kavrayamadı. Çin ekonomisi, ilerleyen yıllarda, merkezîleşme, katılık, desantralizasyon ve kaostan oluşan bir kısırdöngünün içine hapsolacaktı.

Parti içi çekişmeler ve Mao'nun sürekli sınıf mücadelesi fikri, Kültür Devrimi'nin ideolojik bakımdan İleri Doğru Büyük Atılım'dan çok daha radikal olmasına yol açtı. Sosyalizmin kapitalist sızmalar ve feodal aşındırmalarla zedelenmemesi için Mao'nun çoğunlukla lise öğrencileri ya da onlu yaşlardaki diğer gençlerden oluşan Kızıl Muhafızları, geçmişten miras alınan bütün kurumları ve eserleri imha etmeleri konusunda cesaretlendirildiler. Eski gelenekler, eski kültür, eski alışkanlıklar ve eski fikirler, "dört eski" olarak adlandırıldı ve kınandı. Sonuçta, tapınaklar, kitaplar, resimler ve diğer kültürel eserler yakıldı ya da parçalandı. 1960'ların ikinci yarısında Çin'de okunabilecek olan kitaplar sâdece Marx, Engels, Lenin, Stalin ve Mao'nun toplu çalışmaları ile sosyalizmin zaferini göstermek için hükûmet tarafından tasarlanmış olan bazı kitaplardı. Tüm diğer kitaplar yasaklandı ve tüm kütüphaneler kapatıldı. Öğretmenler ve üniversite hocaları, özellikle yurt dışında eğitim görmüş olanlar, çok sayıda ölüm ve intiharla sonuçlanan aşağılanmalara ve tâcizlere uğradılar. Akademik öğretim küçümseme ve alay konusu olurken, eğitim büyük bir darbe aldı. "Bilgi değersizdir" ifadesi, popüler bir slogan oldu. Eğitimli aydınların çoğu kınandığı ve birçoğu "sağcı" olmakla suçlanarak hapsedildiği için bilginin kendisi çoğu zaman ölümcül bir siyasal yüklümlülük hâline geldi. Bu dönemde, Japonya ve Batı ile olan tüm ekonomik bağlantılar kesildi ve Çin ekonomisi, modern teknolojiden daha da mahrum kaldı. Çin'in kültürel mirasına

karşı fiziksel ve entelektüel nitelikteki acımasızca saldırılar, muhtemelen Kültür Devrimi'nin en ironik ve fecî yönüydü. Bu dönemin radikal gelenek düşmanlığı ve kültürel anlamda kendini reddetme ve yok etmeye yönelik aşırı örnekleri – bunlar, Çin'i tamamen Çinsizleştirmekten başka bir anlama gelmiyordu– belki de insanlık tarihinde daha önce hiç görülmemiş şeylerdi. 20. Yüzyıl'ın başından beri, Batı karşısında ekonomik, askerî ve kültürel açıdan neredeyse savunmasız bir konumda olan Çin'de, entelektüeller giderek artan bir şekilde kendi kültürel miraslarına eleştirel yaklaşıyorlardı. Ancak entelektüellerin Çin kültürü ile olan derin duygusal bağları, bu eleştirel yaklaşımın aşırıya kaçmasına engel oluyordu. Buna karşın, sosyalist yönetim altında yetişmiş olan Kızıl Muhafızlar'ın çoğu, kendi kültürel geleneklerine çok az saygı duyuyor ve kendilerini hiç de bu geleneklere bağlı hissetmiyorlardı. Âdeta, çocukluk ve gençlik dönemi isyanlarını, devrimci kavramlarla ifade ediyor ve yaşıyorlardı. Bu durum, şiddetin yaygınlaşmasına yol açarak mevcut siyasal sisteme ve kültürel düzene karşı ölümcül bir siyasal silâh hâline geldi. Siyasal ve entelektüel kadrolar, bu yaygın şiddetin başlıca iki kurbanı oldular.

Mao, sosyalizme yönelik sürekli ve sinsi bir tehdit olarak gördüğü sınıf mücadelesi ile uğraşırken, radikal siyasetin, ekonomi yönetimini belirlemesine izin verdi. Kültür Devrimi sırasında merkezî bürokrasiye savaş açan Mao'nun ekonomiyi siyasetin emrine tahsis etmesi, bir dizi diğer ekonomik desantralizasyona yol açtı.[7] Farkına varılmamış olsa da, Kültür Devrimi sırasında ekonominin siyasal kargaşadan çok fazla etkilenmemesini sağlayan en önemli şey muhtemelen ekonomik desantralizasyondu. Sonuç olarak, Kültür Devrimi sırasında Çin'de etkili olan yaygın siyasal şiddete karşın, ekonomi, İleri Doğru Büyük Atılım döneminde ol-

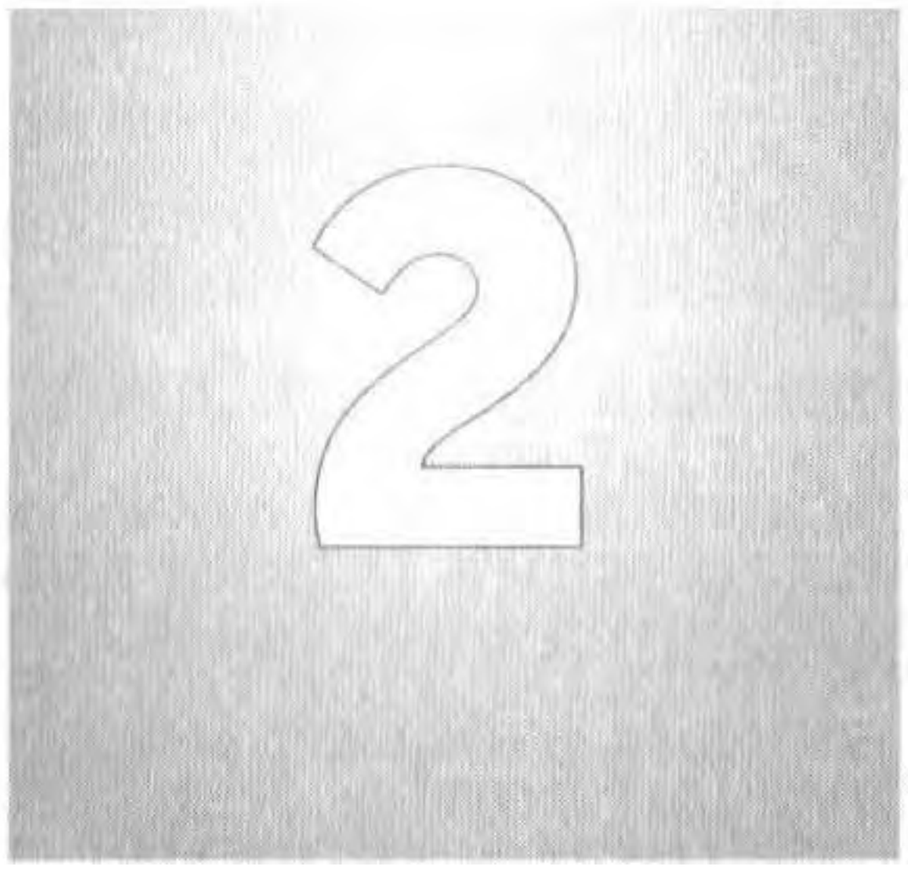
duğu gibi derin bir darbe almadı. Kültür Devrimi'nin ilk üç yılında ekonomi işlemez hâle gelse de diğer yıllarda (hatta doğurganlık oranının zirveye ulaştığı 1969-1972 yıllarında bile) üretim nüfustan daha hızlı artmaya devam etti. Ancak, tüketim mallarına karşı önyargının sürmesi ve ekonominin devlet-merkezli yatırım projeleriyle yönlendirilmeye devam etmesi nedeniyle Çin halkının çoğu için yaşam koşulları ya aynı kaldı ya da kötüleşti. Düşük refah düzeyi, artan nüfus ve sürekli sınıf savaşı çağrısı koşulları altında giderek artan sayıda insanın gözü açıldı ve insanlar kendilerine şu soruyu sormaya başladılar: "Uğruna savaştığımız sosyalizm bu mu?"

Bu arada, parti ve devlet aygıtı daha önce hiç olmadığı kadar zarar gördü. Siyasal elitlerin felâketten fazla etkilenmediği İleri Doğru Büyük Atılım döneminden farklı olarak, Kültür Devrimi sırasında kıdemli parti üyeleri açıkça siyasal mücadelenin tam ortasındaydılar. Tüm siyasal yapı ve yönetim mekanizması önemli derecede zayıfladı. Stalinizmin tanımlayıcı unsuru olan son derece disiplinli fakat şevksiz bürokratlarla dolu olan katı merkezî bürokrasi, Mao'nun kendi ardıllarına bıraktığı bir şey değildi. Çin, kuşkusuz, sosyalist bir ekonomi olarak kaldı – ne özel mülkiyete ne de serbest piyasaya izin verildi. Ancak, Çin ekonomisi sosyalizm teriminin imâ ettiğinden çok daha az merkezî planlamaya sâhipti. Batı'da genel olarak, Çin sosyalizmi Sovyetler Birliği'nde uygulananın bir benzeri olarak düşünülmüştür ve muhtemelen hâlen de öyle düşünülmektedir. Mao döneminin büyük bir kısmında Çin'in dünyayla bağlantısı büyük ölçüde kesildiği için, bu dönemde Çin'deki durum ile ilgili çok az şey biliniyordu. Sahadaki gerçeklerin bilinmediği bir durumda, Çin'in üzerindeki "sosyalizm" etiketi, dış dünyanın Çin algısı üzerinde belirleyici oldu. Çin, Stalinizm açısından görüldü ve kaçınılmaz olarak yanlış anlamalar ortaya çıktı.

Belirtmek gerekir ki, Mao, Çin'in siyasal ve ekonomik sisteminin desantralizasyonundan doğrudan sorumlu olsa da, başka güçler de devredeydi. Bunlar daha az anlaşılmış olsalar da daha önemsiz değillerdi. Çin toprakları, herhangi bir merkezî planlamacının işini zorlaştıracak kadar genişti. Eski bir Çin deyişinde olduğu gibi, "Gökyüzü çok yukarıda, imparator ise çok uzakta" idi. Bu nedenle, bir tür yerel otonomi kaçınılmazdı. Tarihsel olarak, yönetimsel merkezîleşme (Çince literatürde *junxian*) ile desantralizasyon (Çincede *fengjian*) arasındaki gerilim MÖ 221'de Qin Hanedanı'nın ilk imparatorunun Çin'i birleştirmesinden beri Çin yöneticilerini meşgûl etmişti.[78] Çin İmparatorluğu'nun kendi yönetimsel inovasyonu olan merkezî bir sınavla seçilen yurttaşlardan oluşan bir merkezî bürokrasi ile hatırlanmasına karşın, merkezîleşme ve desantralizasyon bir arada var oldular. Merkezîleşme geleneksel Çin siyasetinin en iyi bilinen özelliği olabilir, ancak siyasal sistem, tıpkı Çin savaş sanatı Tai Chi'deki Ying ve Yang gibi, merkezîleşme ve desantralizasyon şeklindeki rekabetçi güçlerin dengede tutulmasıyla sürdürülüyordu.

Mao yönetimi altında Çin, neredeyse sıfırdan ülke çapında etkileyici bir sanayi tabanı oluşturmuş olsa da, ülkenin ekonomik performansı fecî bir hayâl kırıklığıydı. Mao'nun ardında bıraktığı şeyler, sâdece yoksulluk ve kötü işleyen bir ekonomi değildi. Geniş halk kesimleri arasında büyük bir memnuniyetsizlik de yaratmıştı; insanların çoğu bir an önce değişim istiyordu. Mao döneminin sonunda, Çin'de toplum ve ekonomi parçalanmış, siyaset ise şaşırmış ve yönünü kaybetmiş hâldeydi. Çin, bir zamanlar süratle ilerleyeceğini sandığı sosyalizmin "şanlı" yolunda sürünüyordu. Mao döneminin sona ermesiyle birlikte Çin'in önünde yeni bir sayfa açılması kaçınılmazdı.

DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ÇİN

MAO'NUN 9 EYLÜL 1976'DA ÖLÜMÜ, ÇİN'DE İKTİDARA kimin geleceği konusunda şiddetli ve sonu belirsiz bir mücadelenin başlamasına neden oldu.[1] Mücadelenin bir tarafında Mao'nun Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Başkan Yardımcısı olarak seçtiği ve uzun dönem başbakanlık yapmış olan Zhou Enlai'nin ölümünden sonra Şubat 1976'da başbakan vekili olarak atadığı Hua Guofeng ve çevresi bulunuyordu. Diğer tarafta ise Mao'nun dul eşi Jiang Qing ve onun Şanghay'dan katılımlarını sağladığı, Kültür Devrimi sırasında siyasal hiyerarşi içerisinde zirveye yükselmiş olan diğer üç kişiden oluşan Dörtlü Çete bulunuyordu. Buna ek olarak, Çin siyasal yaşamı ideolojik çizgilerle derinden parçalanmış bir hâldeydi. Yukarıda bahsedilen her iki rakip grup da Kültür Devrimi'ni desteklemiş ve ondan faydalanmıştı. Bunların karşısında ise Mareşal Ye Jianying'in başını çektiği, içinde Deng Xiaoping, Chen Yun ve Hu Yaobang'ın da bulunduğu, Kültür Devrimi'ni ya hiç desteklememiş ya da bu harekete zoraki katılmış olan kıdemli Parti ve ordu mensuplarından

oluşan geniş ve gevşek bir grup vardı. Ölümünden hemen önce Mao, kendisinden sonra iktidar mücadelesinin zorlu ve çetin olacağı ve Kültür Devrimi'nin terk edileceği konusunda derinden kaygılanıyordu. Mao, Kültür Devrimi'ni, Chiang Kai-shek'in ve onun ulusalcı hükûmetinin yenilgiye uğratılmasının yanında, en önemli ve kalıcı başarılarından biri kabûl ediyordu.[2]

Mao'nun ölümünden iki gün sonra 11 Eylül'de Hua cüretkâr bir adım attı. Ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olan Li Xiannian'a Dörtlü Çete'yi tutuklayacağı konusundaki kararlılığını ifade etti ve ondan bir an önce Mareşal Ye ile bağlantı kurmasını istedi. O dönemde Ye, Parti Merkez Komitesi Başkan Yardımcısı, Merkez Askerî Komite Başkan Yardımcısı ve Savunma Bakanıydı. 13 Eylül'de Li, Ye ile gizlice görüştü ve Hua'nın âcil mesajını iletti. Uzun süredir Dörtlü Çete'den hoşnutsuz olan Mareşal Ye, Hua'nın kararını içtenlikle destekledi. Ye'nin aktif katılımıyla 26 Eylül'de Dörtlü Çete'yi devirmek için gizli bir plan yapıldı. On gün sonra, 6 Ekim'de tek bir damla kan dökülmeden Dörtlü Çete tutuklandı. Kıdemli Parti üyelerinin güçlü destekleriyle Hua gücünü pekiştirdi ve hemen ardından liderlik pozisyonunu ele geçirdi. Halk Cumhuriyeti'ndeki iktidarın ilk kez devri Mao'nun beklediğinden daha dramatik olsa da onun korktuğu kadar sorunlu olmadı.[3]

I

Hua, Halk Cumhuriyeti için kritik olan bir anda, tüm ülkeyi mahvedebilecek olan bir iktidar kavgasından kaçınabildi. Takdir etmek gerekir ki, Hua, kısa bir süre için bile olsa, Dörtlü Çete'yi alt edebilmek ve Mao sonrası ortaya çıkan iktidar boşluğunu doldurabilmek için çok farklı güçleri kendi etrafında birleştirebildi. Ayrıca, görevde bulunduğu

kısa süre içinde, Hua, Çin'i Mao'nun radikal ideolojisinden ve aşırı sınıf mücadelesinden uzaklaştırmayı başardı ve ülkeyi sosyalist modernizasyona yöneltti. Ancak, Hua siyasal bir ikilem içindeydi. Bir yandan, Hua ve Çin hükûmeti sosyalizme ve Mao'ya ideolojik bakımdan bağlıydı. Sosyalizmin umut kırıcı performansı ve Mao'nun son derece içler acısı ekonomi yönetimi, ne sosyalizmin ideolojik meşruiyetini tam olarak ortadan kaldırabilmiş ne de Mao etrafındaki kişi kültünü kırabilmişti. Ölümünden sonra bile, Mao hem siyasal elitler hem de sıradan halk tarafından büyük bir lider olarak hâlâ geniş çapta saygı görüyordu. Dörtlü Çete'nin tutuklanması bile, onların Mao'ya sözde ihanetleriyle meşrulaştırıldı ve Mao'nun ileri görüşlülüğüne atfedildi –çünkü Mao, 1975'te Birinci Başkan Yardımcısı olarak Dörtlü Çete'nin bir üyesi olan Wang Hongwen'i değil Hua'yı seçmişti. Bu nedenle, Mao'nun öğretisine bağlı kaldığı sürece, Hua'nın liderliğinin meşru olduğuna inanılıyordu. Diğer yandan, Hua, Mao'nun bazı kararlarının değiştirilmesi gerektiğinin farkındaydı. Özellikle sürmekte olan Kültür Devrimi ve Mao'nun, 1975'te Kültür Devrimi'ni uygulamaktaki isteksizliği nedeniyle Deng'i görevden alması kararı değiştirilmeliydi. Deng'in Mao ile ters düşebilme konusundaki siyasal cesareti ve 1974–1975 arasındaki etkin başbakanlığı, pek çok Parti kıdemlisinin güvenini ve genel olarak halkın desteğini kazanmasına yol açmıştı. Her iki grup da, Deng'i, Mao sonrası dönemde Çin'in yöneticiliği için güçlü bir aday olarak görüyordu.

Bu ideolojik ikilemle karşı karşıya kalan Hua, Mao'nun halefi olarak meşruiyetini pekiştireceği umuduyla kendi etrafında yeni bir kişi kültü oluşturulmasına izin verdi. Ancak bu durum, Hua ile Mareşal Ye'nin ve Hua'nın liderliği için desteklerinin gerekli olduğu diğer Parti emek-

tarlarının arasını açtı. Mao'nun tasfiye hareketlerinin kurbanları olan bu emektarlar Mao'nun kibrinden çok çekmişlerdi. Mao'nun aşırı gururunu, Kültür Devrimi'nin ve Sağcı Karşıtı Hareket'ten beri Mao'nun uyguladığı diğer fecî politikaların temel nedeni olarak görüyorlardı. 1978'in sonunda, Kültür Devrimi öncesi Politbüro Dâimî Komite üyelerinden hayatta kalmış olan iki üyenin, Deng Xiaoping ve Chen Yun'un, tekrar güç kazanması ile birlikte, Hua'nın, kıdemin ve tecrübenin kritik değere sâhip olduğu Çin siyasal sistemi içinde iktidarını koruyabilmesinin şansı kalmamıştı. Hua, Başbakanlığı 1980'de Zhao Ziyang'a, Parti Başkanlığını ise 1981'de Hu Yaobang'a bıraktı (hem Zhao hem de Hu, Deng'in koruduğu ve desteklediği kişilerdi). Hua, Mao döneminde hür düşünceyi ve insan yaratıcılığını baskı altında tutmuş olan ideolojik tekelleşmeyi ortadan kaldırmak şöyle dursun, gevşetmekte dahi başarısız olduğu için haklı olarak eleştirildi. Ancak, Hua'nın halefleri de ideolojik tekelleşmenin ilk başta düşündüklerinden çok daha sert ve kökleşmiş olduğunu göreceklerdi.

Her şeye rağmen, Hua, Çin'i ilerletmek için hızla harekete geçti. Hua, sonraları tarihçiler tarafından "Mao'nun son devrimi" olarak adlandırılacak olan Kültür Devrimi'ni eleştirememiş ya da eleştirmek konusunda isteksiz olmuş olsa da Dörtlü Çete'nin tutuklanmasının hemen ardından Kültür Devrimi sonlandırıldı.[4] Dörtlü Çete'yi "sağcı" ve kapitalizm uygulayıcıları olarak kınayan siyasal kampanya sırasında, Hua, ekonomiyi siyasal gündemin en önüne oturtarak Çin hükûmetinin ideoloji yerine ekonomiye odaklanmasını sağladı. Çin'in yeni lideri olarak kamuoyuna ilk göründüğü Aralık 1976'da bile ekonomik kalkınmanın ve yaşam koşullarını iyileştirmenin yeni Çin hükûmetinin önceliği olduğunu vurguladı.[5]

Taktik düzeyde, Hua, her imparatorun kendi maiyetiyle yönetime gelmesi şeklindeki eski bir Çin pratiğini izledi. Kendi yeni politikalarının uygulanmasını garantilemek için birkaç kilit pozisyona kendi adamlarını yerleştirdi. Örneğin, Mart 1977'de Hu Yaobang, Merkez Parti Okulu'nun Müdür Yardımcısı (Hua'nın kendisi okulun müdürüydü), Ekim'de ise Hu Jiwei, *Halkın Günlüğü* gazetesinin genel yayın yönetmeni olarak seçildi. Hem Hu Yaobang hem de Hu Jiwei Kültür Devrimi sırasında tasfiye edilmişlerdi.[6] Yılsonunda Hu Yaobang, Parti ve hükûmet görevlilerinin atamalarından sorumlu olan Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin güçlü ve önemli Örgüt Dairesi'ni yönetecekti. Aralık 1977 ortalarında Örgüt Dairesi'ndeki görevine atanmasıyla birlikte Hu, Mao döneminde tasfiye edilen Parti ve hükûmet görevlileriyle birlikte çeşitli "sağcılar"ın, "kapitalist yolcular"ın ve "anti-sosyalist unsurlar"ın itibarlarının iade edilmesine yönelik büyük ve cesur bir kampanya yürüttü; ölmüş olanların itibarları iade edildi, hayattakilerin ise tekrar çalışabilmeleri sağlandı.[7] 1982'ye kadar, 3 milyondan fazla kişiye itibarı iade edildi ve pek çok "sağcı" ve "kapitalist yolcu" tekrar hükûmet kadrolarına alındı. Bu durum, hem merkezî hükûmette hem de yerel hükûmetlerde çok büyük bir yönetici kadro değişimine yol açtı.[8] Ağustos 1977'de gerçekleşen Parti Merkez Komitesi'nin On Birinci oturumundaki 201 üyenin yarısından çoğu Eylül 1982'deki bir sonraki oturumda değiştirildi. Yeni yerel liderler kuşağında özellikle iki kişi öne çıktı: Guangdong'un Ren Zhongyi'si ve Fujian'ın Xiang Nan'ı. Bu iki lider, ekonomi reformunu ileri taşımakta ve kendi eyaletlerinde 1980'lerin başında piyasa ekonomisi deneyiminin yaşanmasında öncü rol oynadılar.

II

1977-1978 dönemindeki personel değişimiyle birlikte ideolojik ve siyasal yaklaşımlarda da bir kayma oldu. Mao'nun ölümünden sonra Çin, doğrudan Mao'yu reddeden bir siyasal kampanyaya izin vermedi. Stalin'in ölümünden hemen sonra onu reddeden Sovyetler Birliği'nin aksine Çin'de Mao hâlâ büyük bir saygı görüyordu; Mao'nun öğretileri hâlâ siyasal gerçekliğin son hükmü olarak kabûl ediliyordu. Bu durum, kısmen Mao sonrası hükûmetin Mao'nun fecî eylemlerini gizli tutma stratejisinin bir sonucuydu. Sonuçta Mao'nun ayrıntılı bir değerlendirilmesi gelecek kuşaklara bırakıldı.[9] Böylece Mao'nun nasıl yorumlanacağı konusu, ideolojik kontrol için, doğrudan siyasal sonuçları olan, kritik bir çatışmaya dönüştü. Çatışmanın bir tarafında Mao'nun öğretilerine bağlı kalan ve Mao'ya yöneltilen her türlü eleştiriyi –hatta Kültür Devrimi'ne yönelik olanları bile– önlemeye çalışan Hua bulunuyordu. Mao'nun adını korumanın siyasal devamlılığı garantileyeceğine ve böylece kendi siyasal meşruiyetini sağlamlaştıracağına inanıyordu. Hua'nın tarafındaki aşırılar, Mao'nun sözlerinin ve politikalarının sıkı sıkıya tâkip edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Aslında bu savunu, paradoksal bir şekilde Hua'nın yaptığı politika değişiklikleriyle çelişkili bir durum arz ediyordu ve bu, değişiklikleri zora sokabilirdi. Karşı tarafta ise Kültür Devrimi sırasında zarar görmüş ve bu dönemi reddetme konusunda son derece istekli olan emektar Parti üyelerinin çoğunluğu bulunuyordu. Ancak, genel olarak bu grup bile ne psikolojik ne de siyasal bakımdan Mao'nun mirasını tamamen reddetmeye hazır değildi. Bu eğilimlere karşın, Hu Yaobang, Merkez Parti Okulu'nu siyasal reformu savunmak için bir platform olarak kullanmayı başardı.[10] Hu, hâlâ insanların zihinlerinde yerleşik hâlde

bulunan, taşlaşmış sosyalist öğretileri ve Mao'nun radikal politikalarını sorgulayan ve eleştiren makaleler yayınlayacak olan *Kuramsal Eğilimler* adlı yeni bir dergiyi Haziran 1977'de kurdu.

10 Mayıs 1978'de *Kuramsal Eğilimler*'in altmışıncı sayısında, Mao'nun ideolojisine bağlılık şeklindeki resmî parti politikasına doğrudan meydan okuyan "Gerçekliği Test Etmenin Tek Ölçütü Pratiktir" başlıklı bir makale yayınlandı. Uzun süredir Mao'nun küçük kırmızı kitabını gerçekliğin son hükmü olarak kabûl etmeye alışmış Çin halkı için Maoculuğun, Marksizmin ya da herhangi diğer bir ideolojinin gerçekliğin ölçütü olarak reddedilmesi zihin açıcıydı. Özellikle çok sayıda devlet yetkilisi ve entelektüel heyecan içindeydi; Mao döneminde Mao'nun politikalarını eleştirdikleri için "sağcı" veya "kapitalist yolcu" olmakla suçlanmışlardı. Mao'nun kendisi "gerçeği olgularda aramak" şeklindeki eski Çin deyişini Yan'an'da Parti için yol gösterici bir ilke olarak benimsediği ve hatta popülerleşmesini sağladığı için, toplumsal pratiğin kullanımını savunanlar, kendi konumlarını Maoculuğun hakikî gelişimi olarak savundular. Onların bakış açısına göre, Mao'nun düşüncesi, bu şekilde, Mao'nun eylemlerindeki hatalardan kurtarılmış oluyordu.

Bu tartışma 1978–1979 yılları boyunca Çin siyasetinin tam ortasında yer aldı. Başlangıçta Hua'nın Mao'ya sarsılmaz bağlılığı, siyasî sermâye kaybetmesine mâl oldu. Ancak, Hua tartışmanın sürmesine izin verdi ve sonuçta, ender bir siyasî liderlik ve hoşgörü örneği sunarak, konumunu değiştirdi.[11] Bu tartışma ve ardından yankılanan pragmatizmin başarısı, Kültür Devrimi sırasında izlenen radikal Maoculuğun ideolojik tekelini kırdı. Böylece, Çin Komünist Partisi, Mao'yu ve kendi meşruiyetinin ideolojik temelini reddetmeden, reform kapısını açabildi.

Mao'nun ölümünün hemen ardından, Çin siyaseti hem kadro hem de ideoloji açısından âni ve önemli değişimlere tanık oldu. Bu değişimler olmadan daha sonraki piyasa reformlarının düşünülmesi dahi mümkün olamazdı. Akademik literatürdeki geleneksel bakış açısı, Çin ekonomi reformunun siyasal reform olmadan yürütüldüğü ve bu nedenle eski Sovyet Bloku ekonomilerinin kapitalizme geçiş sürecinden tamamen farklı olduğu şeklindedir. Ancak incelendiğinde bu görüşün doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çin demokratikleşme reçetesini kesinlikle uygulamamış olsa da, siyasal reform başka biçimlerde Mao'nun ölümünden sonra yer aldı. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında Deng sürekli olarak Çin siyasal reformunun bir unsuru olarak siyasal demokrasiden bahsederken, çok-partili bir rekabeti değil, Komünist Parti içerisinde farklı seslere izin verilmesini kastediyordu. Uzun Çin tarihi boyunca, siyasal iktidar için çok-partili bir yarışma anlamındaki demokrasinin çok az emsâli vardı. Bununla birlikte, Çin'in ekonomi reformları, önemli bir kadro ve siyasal ideoloji değişimiyle birlikte başladı. Bu değişim, başlıca hükûmet pozisyonlarını, açık fikirli ve reform konusunda istekli ve arzulu olan –ya da en azından reformlara olumlu yaklaşan– kişilerle doldurdu.[12]

III

Siyasal dönüşümle birlikte, hızlı bir ekonomik dönüşüm de gerçekleşiyordu.[13] 10 Aralık 1976'da "Dazhai'dan Öğrenmek" (Dazhai, Kültür Devrimi sırasında sıkı çalışması ve kolektif ruhu ile ünlenen örnek bir sosyalist köydü) konulu İkinci Ulusal Tarım Konferansı'nda Hua, ekonomik kalkınmanın başarılı bir sosyalizm için ön şart olduğunu vurguladı. Bu, yoksulluğun ve zor hayatın sosyalizmin şanlı özel-

likleri olarak övüldüğü daha önceki on yılın ideolojisinden önemli ölçüde bir kopuştu. Siyasal olarak Mao'ya bağlı olsa da, Hua, genel olarak siyaseti ve özel olarak sınıf savaşını hükûmetin önceliği olarak gören Mao'nun politikasını reddetti. Hua, durgun ekonomiyi canlandırmak ve kendisini ekonomi reformcusu olarak göstermek konusunda oldukça hevesliydi. Devrimcilikleri konusunda şüphe bulunmayan, askerî uzmanlıkları ve onlarca yıllık devrim sürecinde edindikleri güçlü kişisel bağlantıları bulunan Deng'le ve Parti'nin önde gelen diğer emektarlarıyla karşılaştırıldığında, Hua, Pekin siyasetinde amatör ve hatta neredeyse bir yabancı konumundaydı. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, 1976 sonunda iktidara gelmesinden sonra, Hua, ekonomi yönetimi kariyerini, kendi başına ayrı bir hikâyesi olan "dört modernizasyon" projesini dirilterek, başlatmak konusunda vakit kaybetmedi.[14]

"Dört modernizasyon" programı –tarım, endüstri, savunma ve bilim ve teknolojinin modernizasyonu– ilk defa Başbakan Zhou Enlai tarafından Aralık 1964'te Üçüncü Ulusal Halk Kongresi'nde Üçüncü Beş Yıllık Ekonomik Plan'ın (1966–1970) taslağının oluşturulması sırasında önerildi.[15] 20. Yüzyıl'ın sonunda gerçekleşecek uzun dönemli ekonomik kalkınma hedefi olarak düşünülüyordu. Ancak modernizasyonun derecesi hiçbir zaman açıkça belirtilmediği için "dört modernizasyon" bir ekonomi programından ziyâde bir mücadele çağrısıydı. Üstelik Zhou'nun önerisi, Mao Çin'i Kültür Devrimi kargaşasına sürüklemeden önce raflardan neredeyse hiç inmemişti. Ancak daha sonraları bu "dört modernizasyon" önerisi, Mao'nun sınıf savaşı ve Proletarya Diktatörlüğü altında sürekli devrim şeklindeki radikal ideolojisini dengeleyen önemli bir slogan olarak, çarpıcı bir siyasal önem kazandı.

Hua'nın 1976'da "dört modernizasyon" programını diriltme çabasından önce benzer bir girişim de Deng Xiaoping'den gelmişti.[16] Ocak 1975'te, Kültür Devrimi hâlâ sürerken, Deng Dördüncü Ulusal Halk Kongresi'nde "dört modernizasyon"u yeniden benimsedi. Deng o yılın sonunda konumunu yitirecek olsa da, daha sonraları bu kısa süreli ekonomiyi yeniden yapılandırma çabasını, Mao sonrası ekonomi reformunun bir işareti olarak lanse edecekti.[17]

IV

On yıl süren Kültür Devrimi'nin ortasında, 13 Eylül 1971'de Lin Biao'nun bir uçak kazasında ölmesi dönüm noktası oldu.[18] Liu Shaoqi'nin tasfiyesinden sonra 1969'da Lin, Mao'nun halefi olarak tâyin edildi. 1930'lardan beri Mao'nun sâdık bir müttefiki ve mareşal olmasına karşın, Lin'in siyasal güç edinmesi ancak İleri Doğru Büyük Atılım'ı eleştirme cesaretini göstermiş olan Peng Dehuai'a karşı saldırı başlattığı 1959'daki Lushan Toplantısı'ndan sonra oldu. Çoğu zaman iddia edildiği gibi Peng'in, Mao'nun kibrinin ve kendini beğenmişliğinin mi, yoksa Mao ile onun ardılı olarak o zamanlar atanmış olan Liu Shaoqi ve Lin Biao gibi diğer hırslı yetkililer arasındaki iktidar mücadelesinin mi bir kurbanı olduğu belirsizdir. Sonuçta, Peng, Kore Savaşı'nda Çin ordusunu komuta etmesinden sonra üstlendiği Savunma Bakanlığı görevini yitirdi, yerine Lin geldi. Kültür Devrimi'nin ilk yıllarında Mao'nun tam desteğini alan Lin, Mao'nun atanmış ardılı olma yolunda kendisine muhalif olanların tamamını ortadan kaldırmayı başardı. Ancak Lin'in iktidar arayışı âniden ve dramatik bir şekilde son buldu. Oğlunun Mao'ya karşı başarısız bir sûikast girişiminden sonra Lin, Çin'i uçakla terk etmeyi denedi; ancak içinde karısı, oğlu ve iki diğer personeliyle birlikte uçağı Moğolistan üzerindeyken düştü.[19]

Lin'in ihaneti Mao'nun sağlığına büyük darbe vurdu ve Mao bu darbenin etkisinden hiçbir zaman kurtulamadı.[20] Mao, kendi mareşal ve generallerinin çoğunun karşı çıkmasına rağmen, Lin'i yardımcısı olarak seçmiş ve onu Kültür Devrimi'ni yürütmekle görevlendirmişti. Ancak, sonuçta Lin'in Mao'ya karşı darbe planladığı ortaya çıktı. Bununla birlikte, Lin'in ölümü hem politika hem de kadro değişimi için fırsatlar yarattı. Mao, Kültür Devrimi'ni tamamen sonlandırmaya hazır olmasa da etkisinin azaltılmasına razı oldu. Mart 1973'te daha önce gözden düşmüş olan Deng Xiaoping Pekin'e tekrar çağrıldı ve Başbakan Yardımcısı olarak atandı. Bir yıl sonra Mao, karısı Jiang Qing'in muhalefetine rağmen, Deng'i Başbakan Başyardımcılığına terfi ettirdi.[21]

Kültür Devrimi'nin başlangıcında resmî görevlerini kaybettikten sonra, Deng kırsal Jiangxi eyaletinde bir traktör fabrikasında işçi olarak birkaç yıl çalışmıştı. Pekin'den uzakta Kültür Devrimi'nin yarattığı siyasal kargaşa üzerinde düşünme fırsatı bulan Deng, ideolojik radikalizmin saçmalığı konusunda gittikçe daha fazla ikna oldu. Pekin'e döndükten sonra tam bir rektifiye kampanyası başlattı, ekonomiyi ideolojik radikalizmden ve sınıf mücadelesinden kurtarmak için uğraştı ve Çin hükûmetinin hedefi olarak "dört modernizasyon"u yeniden benimsedi.

Deng'in 1974–1975 dönemindeki ekonomiyi onarma girişiminin çeşitli özellikleri vardı.[22] Her şeyden önce bu dönem, ekonomik pragmatizmin radikal ideoloji üzerinde kısa süreli bir zaferiydi. Bu iki yıl içerisinde geniş çaplı pratik politikalar yürürlüğe kondu. Eğitim ve teknoloji, ekonomik kalkınma için vazgeçilmez araçlar olarak şevkle benimsendi. Özel arazi paylarının tesis edilmesi ve müşevvikleri geliştiren diğer ekonomik uygulamalar, yeniden hayata geçirildi ya da, en azından, bunlar üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı (daha

önceleri bu tür uygulamalar "kapitalist kuyruklar" olarak kötüleniyordu). Dörtlü Çete'nin karşı çıkmasına rağmen, Deng ABD Başkanı Nixon'ın 1972'deki ziyaretiyle başlayan dış ticaretin sürdürülmesini destekledi. Deng'in onarım çabasının ikinci özelliği, siyasal istikrarı ekonomik kalkınmanın önkoşulu olarak görmesiydi. Deng, Kültür Devrimi'nin yarattığı siyasal kargaşanın kontrol altına alınması gerektiğine inanıyordu. Mao'nun aksine, Deng sınıf mücadelesini ve siyasal kampanyaları, sosyalizmi korumanın en iyi yolu olarak kabûl etmiyordu. Kırsal alanda birkaç yıl yaşadıktan sonra Deng, kapitalizmin değil, açlığın ve yoksulluğun Çin'in karşı karşıya olduğu en büyük sorunlar olduğunun farkına varmıştı. Ancak bu temel ekonomik sorun Kültür Devrimi sırasında göz ardı edilmişti. Deng, hükûmetin ekonomik kalkınmaya odaklanabilmesi için siyasal kampanyaların durdurulması ve düzenin yeniden sağlanması gerektiğini düşünüyordu. Siyasal istikrar olmadan Çin'in temel ekonomik sorunlarını çözebilmesi bir yana bu sorunlara odaklanabilmesi bile mümkün olmuyordu. Üçüncü olarak, Deng, Mao'nun radikal sınıf mücadelesi ideolojisini reddediyor, ancak onun yönetimsel merkezîleşmeye olan olumsuz tavrını paylaşıyor ve "On Ana İlişki Hakkında" başlıklı makalesinde ortaya koyduğu çözümleri tamamen benimsiyordu. Bu makale, Mao'nun Çin'in sosyalizme yönelme deneyiminden öğrendiklerini yansıtıyordu. Mao'nun Çin ekonomisini ve devlet yönetimini desantralize etme çabaları için teorik bir temel olmuştu. Ancak parti içinde bile bu makale 1975'e kadar dolaştırılmadı. 1975 yılında Deng kendi ekonomi politikasını meşrulaştırmak için makaleyi kullanmaya karar verdi. Fakat Mao, makalenin halk tarafından bilinmesine izin vermedi. Muhtemelen, sürmekte olan Kültür Devrimi'ne karşı bir tehlike oluşturabileceğinden korkuyordu.[23]

V

Ekonomi politikasının temeli olarak "dört modernizasyon"un yeniden canlandırılmasıyla birlikte Hua "On Ana İlişki Hakkında" başlıklı makalenin halka açılmasına karar verdi. Deng bunu önceki yıl yapmaya çalışmış ancak başaramamıştı. 26 Aralık 1976'da, Mao'nun seksen üçüncü doğum yıldönümünde *Halkın Günlüğü* gazetesi "On Ana İlişki Hakkında"yı yayınladı. Hua'ya göre, bu belge kendi ekonomi politikası için hem meşruiyet sağlayacak hem de pratik bir rehber olacaktı.[24] Fazla yaratıcı olmadığı için eleştirilse de, Hua, resmî değerlendirmelerde iddia edildiği gibi, ekonominin durgun bir hâlde kalmasına izin vermedi.[25] Hatta, "dört modernizasyon" konusundaki şevki ve hızlı ekonomik kalkınma yönündeki arzusu, kıdemli bürokrat ve iktisatçı Xue Muqiao'nun 18 Nisan 1977'de Deng Xiaoping ve Li Xiannian'a bir mektup yazarak yeni bir "İleri Atılım" gibi görünen uygulamalar nedeniyle kaygısını dile getirmesine yol açtı.[26] Hua'nın ekonomi programına daha sonraları aşağılayıcı bir ifadeyle "Dışa Doğru Atılım" denecekti. Ancak kısa süren ekonomi politikasındaki birçok eksikliğe karşın, Hua, 1978'deki Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'na kadarki iki yıl içinde, Çin'i Mao'nun radikal ideolojisinden uzaklaştırarak yeni bir ekonomik kalkınma sürecine yöneltmeyi başardı. Hua, kendi yolunu çizebilmesi için gereken hırsa ve siyasal etkinliğe sâhip değildi ve Hua'nın ekonomik programı kendisinden beklenen sonuçları gerçekleştirmekte başarısız oldu. Ancak Mao sonrası Çin ekonomi reformu anlatılırken Hua'dan bahsetmemekle, sâdece ona haksızlık edilmekle kalmaz, ayrıca Mao sonrası Çin hükûmetinin devlet-merkezli reform başlatma yönündeki ilk denemeleri de göz ardı edilir.

"Dışa Doğru Atılım" resmî olarak 1977 yılının sonunda başlatıldı ve o yıl ulusal üretim yüzde 7,6 oranında arttı.

Seksen temel sanayi ürününden elli ikisinde yeni rekorlar kırıldı.[27] Devlet gelirleri de plandaki rakamı yüzde 6 aşarak rekor bir düzeye ulaştı.[28] Bu güçlü ekonomik iyileşmeyle birlikte, Kültür Devrimi sırasında kaybedilen on yılı telâfi etmek için can atan Hua ve onun, içinde Deng ile Li Xiannian'ın da bulunduğu, ekonomi takımı, On Yıllık Plan'ı (1976–1985) canlandırmaya ve gözden geçirmeye karar verdi. Bu, Deng'in 1975'te çerçevesini çizdiği ancak Mao tarafından tasfiye edilmeden önce uygulama fırsatı bulamadığı ekonomik kalkınma planıydı.

On Yıllık Plan'a yöneltilen yaygın bir eleştiri, Plan'ın tıpkı İleri Doğru Büyük Atılım gibi gerçekçi olamayacak kadar iddialı olduğuydu. Ancak plan üstünkörü incelendiğinde tam tersi görülür. Örneğin, Plan'da spesifik olarak belirtilen iki temel ürüne bakalım: tahıl ve çelik. Plan'ın iki ana hedefi 1985 yılına kadar yılda 400 milyar kilogram tahıl ve 60 milyon ton çelik üretmekti. Gerçekte tahıl üretimi 1985 yılında 379 milyar kilograma ulaşarak hedefin yüzde 5,25 gerisinde kaldı, fakat iki yıl sonra 400 milyarlık hedef aşıldı. Çelik üretimi ise 1985 yılında yüzde 22'lik bir eksiklikle 46,8 milyon tona ulaştı; 61,6 milyon tona ulaşılması için 4 yıl daha gerekti.[29] Hedefler düşük tutulmamıştı, ancak İleri Doğru Büyük Atılım döneminden farklı olarak, gerçeklikten tamamen kopmuş da değildi. Plan'ın ölümcül hatası başka bir yerdeydi.

Plan, 120 yeni sanayi projesi içeriyordu. Bunlar arasında 30 elektrik santrali, 8 kömür madenî sahası, 10 petrol ve gaz sahası, 10 kimyasal gübre kompleksi, 10 demir ve çelik kompleksi, 6 demir yolu hattı ve birkaç liman bulunuyordu; bunların hepsi modern teknolojiyi ithâl ederek planlı ekonomiyi desteklemek için tasarlanmıştı. Tüm reform, devletin öncülüğünde, yatırıma dayalı ve ağır sana-

yiye odaklaydı. Temel olarak, Sovyet yardımına dayanan 156 sanayi projesinden oluşan Birinci Beş Yıllık Plan'dan (1953-1957) pek de farklı değildi. *Cambridge Çin Tarihi* için yazdığı bölümde Dwight Perkins bu politikayı doğru bir tanımlamayla "Sovyet tipi planın mükemmel bir örneği" olarak adlandırdı.[30]

Hua ve ekonomi takımı, Plan'ın iki ana finansman kaynağı konusunda yanlış öngörülerde bulundular. Çin'in potansiyel hammadde ihrâcât gelirlerini, özellikle petrol gelirlerini, önemli ölçüde yüksek; küresel sermâye piyasalarından finansman sağlamanın zorluklarını ise düşük hesapladılar. Sonuçta tüm program kısa bir sürede finansal sorunlarla karşılaştı. 1978'de başlatılan yirmi iki projeden –1972'deki açılım dalgasından kalan bir tane de dâhil olmak üzere– sâdece dokuzu bitirilebildi.[31] Dahası, tüm reform yalnızca, makineler ve üretim tesisleri gibi, sanayileşmenin donanımına odaklanmıştı. Bu tesislerin ileride nasıl işletileceği ve tüm bu ithâl edilen teknolojinin ülkede nasıl özümseneceği konusu ihmâl edilmişti. Yeni sanayi tesisleri ile bunların tedarikçileri ve müşterileri arasındaki bağlantıları üzerinde de yeterince durulmamıştı. Sonuçta, başarılı olarak tamamlanan projelerden bile son derece az yararlanılabildi. Ekonominin diğer kesimlerinden izole bir hâlde bulunan bu kamu sanayileşme projeleri, dikkate değer bir teknolojik yayılma etkisi (technological spillover) sağlamakta da başarısız oldular.[32] Finansal zorluklar ve hayâl kırıcı performansla birlikte, "Dışarı Doğru Atılım" Nisan 1979'da Chen Yun tarafından düzenlenen bir Merkez Komitesi çalışma konferansında sona erdirildi. Her ekonomik "atılım"ı yaşamı boyunca sert bir şekilde eleştirmiş olan Chen, İleri Doğru Büyük Atılım'a karşı olan tavrı nedeniyle Mao döneminde pozisyonunu kaybetmişti. Chen, 1978'de

On Birinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nda Çin'in ekonomi yönetiminin patronu olarak geri döndü ve bir kısıntı (retrenchment) dönemini içeren yeniden düzenleme (readjustment) politikasını savundu.

"Dışa Doğru Atılım"ın olumlu ve ilerisi için sürekli örnek teşkil edecek bir yönü, kapitalist dünyadan yeni teknoloji ve donanım ithâl etmek için Batı'dan borç alınmasıydı.[33] Bu politika tamamen yeni bir politika olmamasına karşın, Hua ve takımı, bu fikri, özellikle yabancı sermâyenin kullanımı konusunda, daha önce hiç olmadığı kadar ileri götürdüler.[34] 1977'ye kadar Çin yabancı sermâyeye karşı tamamen düşmanca bir tutum izlemişti.[35] 2 Ocak 1977'de *Halkın Günlüğü* gazetesinde çıkan bir makale, açıkça yabancı sermâye kullanımını yasakladı.[36] Bu politika, Haziran 1978'de Başbakan Yardımcısı Gu Mu'nun Çin ekonomisinin modernizasyonu için yabancı sermâyenin seçici bir şekilde kullanımını savunmasına kadar değişmedi. Hem Hua hem de Deng, Gu Mu'nun bu açılımını destekledi.[37] Bir ay sonra Haziran'da Devlet Konseyi'ndeki bir beyin fırtınası toplantısında yabancı sermâye kullanımı masaya yatırıldı. Bu alanda henüz yeni bir oyuncu olan Çin sâdece küçük, kısa dönemli borçlar alabiliyordu. Bununla birlikte, Çin artık küresel sermâye piyasasına kapalı değildi. Süreç bir yıldan az sürdü, ama Çin ekonomisini açmaya yönelik bu girişim, sürece dâhil olan teknokratların ve devlet görevlilerinin eğitimi konusunda önemli rol bir oynadı. Gözlerini ve zihinlerini modern teknolojiye olduğu kadar kapitalizme de açtı ve yabancı sermâye ile çalışma konusunda doğrudan deneyim sağladı.[38]

"Dışa Doğru Atılım" Hua'nın kısa görev süresinde en göze çarpan ekonomi politikasıydı, ama daha etkili diğer reform politikaları da modernizasyon programının bir parçası ola-

rak uygulandı.[39] İlk olarak, 1976'nın sonunda "ticarî mal üretimi ve dolaşımı," yani satış amaçlı üretim, yasal hâle getirildi. 5 Aralık'ta Devlet Konseyi tarafından düzenlenen bir belge, daha önce "kapitalist" olarak kötülenmiş ve Çin ekonomisinden arındırılmış olan özel ticarete yeniden izin verdi. Belgede "cesurca ve kararlılıkla sosyalist ticarî mal üretimini geliştirmeliyiz," deniliyordu.[40] İkinci olarak parasal müşevvikler yeniden hayata geçirildi. Daha önceki on yılda parasal ödüller kapitalizm kalıntısı olarak kınanıyor ve işçilerle köylüleri motive etmek için çok ender olarak kullanılıyordu. Ağustos 1977'de işçilerin çoğunun maaşları arttırıldı. Mayıs 1978'de ikramiye ve parça başı ücret sistemi yeniden yürürlüğe kondu. İş yönetiminde aşamalı olarak fiyat mekanizmasına yeniden dönüldü, ancak, emeğin hareketliliğini engelleyen sert kısıtlamalar sürdü. Üçüncü olarak, on yıllık bir siyasal kaos döneminden sonra şehirlerdeki fabrikaların yeniden düzenlenmesine öncelik verildi. Önceki on yılda kaldırılmış olan işyeri disiplini ve düzenli üretim yeniden tesis edildi. Hua'nın yönetiminde, sosyalist modernizasyon, Çin hükûmetinin temel hedefi olarak sınıf mücadelesinin yerini aldı.

VI

Sosyalist modernizasyonun kritik bir yönü de Çin'i modern bilime, kültüre ve teknolojiye açmaktı. Hua, Beşinci Ulusal Halk Kongresi'nde 26 Şubat 1978'de yaptığı konuşmada bu hedefi açık bir şekilde tanımladı: "Sosyalist bilimin ve kültürün gelişmesini hızlandırmak için 'geçmişi şimdinin hizmetine sunma' ve 'yabancı olanı Çin için kullanma' politikalarına sıkıca sarılmalıyız. Bütün ülkelerin ileri bilim ve teknolojisini anlamak ve onlardan yararlanmak için özenle çalışmalıyız."[41] Kültür Devrimi sırasında, Çin dip-

lomaside içe kapanma, ekonomide ise kendine yeterlilik politikası izlemişti. Bu arada ortodoks sosyalizmi izleme adına uygulanan ideolojik tekelcilik, entelektüel gelişimi boğmuştu. Marksizm bile gelişmekte olan bir düşünce akımı olarak değil, tamamlanmış bir teori olarak görülüyordu. Sonuç olarak Çin'de piyasanın temel işleyiş kuralları konusunda hemen hemen hiçbir şey bilinmiyor, bilindiği sanılan şeyler ise yanlış biliniyordu. 1980'de Milton Friedman Çin'i ziyaret etti ve fiyat teorisi konusunda Çin'in en parlak bürokratlarına bir haftalık yoğun bir kurs verdi. Bir gün, ders sonrası öğle yemeği sırasında, Amerika'ya ziyaret gerçekleştirecek Çin delegasyonundaki Materyal Dağıtım Bakanlığı'ndan bir üst düzey bürokrat ve bakan, ABD'de kimlerle görüşmeleri gerektiğini konusunu gündeme getirdiler. İlk sordukları soru şuydu: "Bize söyleyin, ABD'de materyallerin dağıtımından kim sorumlu?"[42]

Bu entelektüel izolasyon ve kapalılık kısa bir zaman sonra kaybolacaktı. Mao sonrası hükûmet, Mao'nun devrim ihracı politikasını hemen sonlandırdı ve aynı zamanda Asyalı komşularıyla ve gelişmiş ülkelerle ilişkiler geliştirmeye başladı. 1978 yılı Çin'in "diplomasi yılı" oldu. Başbakan yardımcılarının başkanlığında merkezî hükûmet görevlileri, üst düzey eyalet yetkilileri ve büyük kamu girişimlerinin yöneticilerinden oluşan resmî delegasyonlar –Japonya, Tayland, Malezya, Singapur, ABD, Kanada, Yugoslavya, Romanya, Fransa, Almanya, İsviçre, Danimarka ve Belçika dâhil– dünya çapında ellinin üzerinde ülkeye yirmiden fazla ziyaret gerçekleştirdiler. Aynı zamanda, Çin yabancı ülkelerden yaklaşık olarak otuz resmî ziyarete ev sâhipliği yaptı.[43]

Hong Kong ve Makao, Çinli yetkililer tarafından 1978'de ziyaret edilen ilk kapitalist ekonomiler arasındaydılar. Ekonomik planlamadan sorumlu Başbakan Yardımcısı Gu Mu,

Ekonomik Planlama Konseyi ve Dış Ticaret Bakanlığı yetkililerinden oluşan bir delegasyonu Hong Kong ve Makao'ya kapitalizmin nasıl işlediğini gözlemlemeleri için gönderdi. Özel ticaret bölgeleri kurma fikri Çinli yetkililere buralarda ev sâhipleri tarafından önerildi. Çin'in komşusu ve Asya'da en gelişmiş ekonomi olan Japonya, 1978'de çeşitli Çin delegasyonlarını ağırladı. Çin delegasyonları Japonya'da tarımının gelişimi, modern endüstriler, iş idaresi ve uluslararası ticaret konusuyla ilgileniyorlardı. İki ülke 26 Şubat 1978'de uzun vâdeli bir ticaret anlaşması imzaladı.[44]

Dünyanın en büyük tarım ürünleri üreticileri olarak, ABD ve Kanada da Çin delegasyonlarının ilgisini çekti. 25 Temmuz 1978'de Heilongjiang, Shaanxi, Shanxi, Shandong ve Tianjin eyaletlerinden ve Tarım ve Ormancılık Bakanlığı'ndan yetkililer ABD'yi ziyaret ettiler. Bundan sonraki kırk gün içerisinde delegasyon, ABD'de tarımı geliştirmek için modern teknolojinin nasıl kullandığını gördü ve çok etkilendi. Ağustos ayında Tarım ve Ormancılık Bakanlığı ve çeşitli devlet çiftliklerinden yetkililer Kanada'ya bir ziyaret gerçekleştirdiler. Özellikle Kanada'nın mandıraları ve tavuk çiftliklerinin yanı sıra ziraat fakülteleri ve araştırma enstitüleri ile ilgileniyorlardı.[45]

Çinli ziyaretçilerin yoğun ilgisini çeken diğer bir ülke de ilk reformları gerçekleştiren ve Sovyet ekonomik modeline karşı çıkan Yugoslavya idi. Hua Gofeng'inki Ağustos ayında olmak üzere çeşitli Çin delegasyonları 1978'de Yugoslavya'yı ziyaret etti. Nisan ayında Li Yimeng, Yu Guanyuan ve Qiao Shi öncülüğünde bir Çin Komünist Partisi delegasyonu ekonominin nasıl yönetildiğini öğrenmek için Yugoslavya'yı ziyaret etti. Yugoslavya'nın Stalinizmi sert bir şekilde reddetmesi ve özyönetim sosyalizmini başarıyla uygulaması, Çinli ziyaretçileri, Sovyet modelinin sosyalizmin tüm

potansiyelini temsil etmediği ve sosyalist bir ekonominin farklı biçimler alabileceği konusunda ikna etti.[46] Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, Çin Komünist Partisi, Yugoslavya Komünist Ligi ile resmî ilişkilerini yeniden başlattı ve Yugoslavya'yı sosyalizmin bir türü olarak resmen tanıdı. 1979 ve 1980 yıllarında Polonya'ya, Macaristan'a ve diğer Doğu Avrupa sosyalist ülkelerine geziler düzenlendi. Bu farklı sosyalist ekonomilere olan açılım, o ana kadar sosyalizmle ilgili bilgileri Stalinizm ve Maoizm ile sınırlı olan Çinli liderlerin zihinlerini açtı. Bu ziyaretlerden sonra, aralarında Polonya'dan Włodzimierz Brus ve Çekoslovakya'dan Ota Šik'in de bulunduğu, bir dizi Doğu Avrupalı iktisatçı, Çinli hükûmet yetkililerine ve iktisatçılara konferanslar vermeleri için Çin'e dâvet edildiler.

Muhtemelen en etkili ve kesinlikle en fazla göz açıcı yurt dışı ziyareti, Gu Mu'nun başkanlığında gerçekleştirilmiş olandı.[47] 1978'de 2 Mayıs'tan 6 Haziran'a kadar Gu Mu, aralarında çeşitli bakanlar ve Pekin, Guandong ve Shandong eyalet yetkililerinin de bulunduğu ve Fransa, Almanya, İsviçre, Danimarka ve Belçika'yı ziyaret eden, yirmiden fazla yetkili kişiden oluşan bir delegasyona başkanlık etti. Bu, 1949'dan bu yana Çin hükûmet yetkilileri tarafından Batı Avrupa'ya gerçekleştirilen ilk ziyaretti. Yirmi beş şehir, seksenden fazla şirket, madenler, limanlar, çiftlikler, üniversiteler ve araştırma enstitüleri ziyaret edildi. Deng; Gu ve delagasyondaki diğer üyelerle ziyaretten önce buluştu ve onlardan mümkün olduğu kadar fazla şey görmelerini ve ev sâhiplerinden ekonomilerini nasıl yönettikleri konusunda mümkün olduğu kadar fazla soru sormalarını istedi. Ziyaretten sonra Gu; Politbüro ile Deng, Hua ve diğer üst düzey kıdemli liderlere rapor verdi. Gu'dan ayrıca (bir tanesi Devlet Konseyi'nin "dört modernizasyon" ile

ilgili olarak düzenlediği) çeşitli toplantılarda ziyaretleriyle ilgili sunumlar yapması istendi.

Deng'in kendisi, 1978'in başlarında Burma ve Nepal'i, aynı yıl Eylül'de Kuzey Kore'yi, Ekim'de Japonya'yı, Kasım'da Tayland, Malezya ve Singapur'u, Ocak 1979'da ise ABD'yi ziyaret etti. Deng, Japonya'da gördüğü modern teknolojiden ve etkin yönetimden derinden etkilendi. Nissan turundan sonra, Deng ev sâhiplerine "şimdi modernizasyonun ne demek olduğunu anlıyorum" dedi.[48]

Hiç şüphe yok ki, dış dünyaya ve özellikle Batı'ya yönelik böylesine geniş bir açılım, Çin'in piyasa, kapitalizm ve ekonomik kalkınmaya dönük yaklaşımının değişmesi için gerekli katalizör rolünü oynadı. Örneğin, Kasım 1978'de Singapur'u ziyaret ettiği sırada, Deng, doğrudan yabancı yatırımların işleyişi ve Singapur ekonomisinin gelişmesine katkısı konusunda ayrıntılı bilgi aldı. Ev sâhibini şaşırtan bir şekilde, Deng, komünist hükûmetin yaptığı hataları açıkça kabûl etti ve Singapur'un uzun süre görev yapan kurucu Başbakanı Lee Kuan Yew'den, Çin ekonomisinin nasıl geliştirilebileceği konusunda, bütün samimiyetiyle tavsiye istedi. On yıldan daha uzun bir süre sonra Lee, Deng ile olan karşılaşmasını hâlâ hatırlıyordu:

> 1978'deki akşam yemeğinde Deng'e, bizim, yani Singapurlu Çinlilerin, Güney Çin'deki Guangdong ve Fujian eyaletlerinden gelen câhil ve topraksız köylülerin torunları olduğumuzu; bilginlerin, mandarinlerin (yüksek bürokratların) ve yazarların Çin'de kaldıklarını ve onların soylarının Çin'de devam ettiğini söyledim. Singapur'un yaptıkları arasında Çin'in yapamayacağı hiçbir şey yoktu ve Çin daha fazlasını başarabilirdi. Bunları duyunca sesiz kaldı. [Daha sonraları] Çin halkına Singapur'un başardığından daha fazlasını başarmasını söylediğini okuduğumda, on dört yıl önce o gece ona sessizce söylediğim şeyi yapmaya karar verdiğini anladım.[49]

Dış dünyaya açılım, sâdece yurt dışı ziyaretlerini yapan ayrıcalıklı devlet görevlileriyle sınırlı değildi. Delegasyonlar, ziyaretleri sonrasında rapor yazıyor ve bu raporlar, Parti içerisinde ve hatta genel halk kitlesi arasında okunuyordu. Deng Liquan, Ma Hong, Sun Shangqing ve Wu Jiajun tarafından hazırlanan rapor, bu tür raporların iyi bir örneğidir.[50] Devlet Konseyi Ekonomik Komitesi tarafından düzenlenen bir gezide, yirmi üç kişiden oluşan bir grup 1978'in sonlarında bir aydan uzun bir süre Japonya'da kaldı. Çeşitli şehirlerdeki kırk üç şirketin yanı sıra kırsal bölgelerde ve kentlerde, evleri ve okulları ziyaret etti. Raporlarında tekrarladıkları iki tema göze çarpıyordu: (Çin'deki) ekonomik başarısızlığı kabûl ediyorlar, ama sosyalizme olan derin güvenlerini de sürdürüyorlardı. Raporun aşağıdaki bölümleri özellikle dikkat çekicidir:

> Marksizmin de kabûl ettiği gibi, üretimde çok büyük bir genişleme olmadan ihtiyaca göre dağıtım mümkün değildir. Bu durum (üretimde genişleme), Japonya'da görüldüğü gibi ulaşılmaz değildir. Kapitalist Japonya bizim ürettiğimizden daha fazla sayıda ve çeşitte ürünü üretebilmektedir. Biz sosyalist bir ülkeyiz. Çok büyük bir olasılıkla onların gelişmişlik seviyesine ulaşabilir ve onları aşabiliriz. (*a.g.e.*, s.4)
>
> Biz sosyalist bir toplumuz. Kurumlarımız kapitalizminkinden çok daha iyi. Ancak deneyim eksikliği yüzünden sosyalizmi inşa ederken hatalar yaptık. Sonuçta, sosyalizmin üstünlüğü henüz tam olarak gerçekleştirilemedi. Yakın zamanda gerçekleştirilen ÇKP On Birinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nda son otuz yılda sosyalizmin inşa edilmesi sürecinde öğrenilen temel dersler özetlendi ve aynı zamanda yurt dışındaki örnek deneyimlerden ders alınması gerektiği belirtildi. Parti tarafından ortaya konulan yol haritasını izlediğimiz, çok çalıştığımız ve ileri teknoloji ve yönetimle ilgili uzmanlık bilgisini sosyalizmin amaçları doğrultusunda kullandığımız sürece, bu yüzyılın so-

> nuna kadar Dört Modernizasyon hedefimizi kesinlikle gerçekleştirebiliriz. (*a.g.e.*, s. 53)

Mao döneminin çoğunda ve özellikle 1950'lerin ortalarından sonra, kapitalizm kötü ve yozlaşmış olmakla suçlanmış, dâima ilerici ve üstün sosyalizmle ve sosyalizmin sözde parlak geleceğiyle karşılaştırılmıştı. Medya üzerindeki sıkı kontrol ve dışa kapanma politikası nedeniyle, Çin halkının ve hatta Çinli liderlerin kapitalizmin gerçekleriyle ilgili bilgiye ulaşabilme imkânları son derece sınırlıydı. Kapitalist ekonomilere gerçekleştirilen bu ziyaretler, Çinli liderleri ilk defa kapitalizme açtı ve Deng Xiaoping'in de kabûl ettiği gibi "modernizasyonun ne demek olduğunu" ortaya koydu. Japonya'da işçilerin ve çiftçilerin kendilerininkinden daha yüksek bir hayat standardına sâhip olduğunu gören Çinli ziyaretçilerin kapitalizm karşıtı eski resmî propagandaya inanmaya devam ederek Çin'e dönmeleri mümkün değildi. Kapitalizmin yaratıcılığı ve enerjisi karşısında şoka uğrayan Çinli ziyaretçiler, Çin'in ekonomik durgunluğu ve iç karartıcı teknolojik geriliği nedeniyle utanç duyuyorlardı. Aradaki uçurum ve karşıtlık, ziyaretçilerin geçmişte hata yaptıklarını reddetmelerine imkân veremeyecek derecede büyüktü.

Dahası, bu ziyaretler, Çinli ziyaretçilere, yoksulluktan nasıl kurtulunabileceği ve kapitalist dünya ile aradaki farkın nasıl kapatılabileceği konusunda birtakım ipuçları sağladı. Örneğin, Deng'in Singapur'dan öğrendiği gibi, doğrudan yabancı yatırımlar Çin'e teknolojik uzmanlık ve kapitalist kurumların yönetim bilgisini aktarabilir ve Çin'in sanayileşmesine yardımcı olabilirdi. Japonya'nın ve Batı Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımın ardından çok hızlı bir şekilde kendilerini toparlayabilmeleri, Çinli ziyaretçileri, Çin'in Batı ile ticarete başlaması ve modern

bilim ve teknolojiyi ithâl etmesi şartıyla bu ülkelerle arasındaki farkı kapatabileceği konusunda ikna etti.

VII

Çin kapılarını dış dünyaya yeniden açarken dış ticareti de hızla büyüdü. 1977'de Çin'in dış ticaret hacmi (ithâlât artı ihrâcât) sâdece 14 milyar ABD dolarıydı. Karşılaştırma açısından belirmek gerekirse, aynı yıl Tayvan'ın dış ticareti 18 milyar dolar, Güney Kore'ninki 21 milyar dolar ve Japonya'nınki 141 milyar dolardı. 1978 yılında Çin dış ticaretini yüzde 50 artırdı. Bu ilerlemede Hong Kong'un rolü çok önemliydi. Richard Wong'a göre Hong Kong "Çin'in dünyaya açılmasında bir ajan olarak" hizmet etti.[51] 31 Ağustos 1978'de Hong Konglu bir işadamı olan K. P. Chao, Guangdong eyaletinin Zhuhai bölgesinde bir imâlât fabrikası açmak için sözleşme imzaladı.[52] Bu, Mao sonrası dönemde yabancı yatırımlarla ilgili bu türden ilk olaydı ve Hong Kong gazetelerine manşet oldu. İki yıl sonra, Guandong ve Fujian'da dört Özel Ekonomik Bölge'nin kurulması; Hong Kong, Makao, Tayvan ve diğer yerlerdeki Çinliler ve yabancıların Çin'de iş yapabilmeleri, sermâye ve modern teknolojiyi getirebilmeleri ve Çin'i dünya piyasalarına açabilmeleri için yeni fırsatlar yarattı.

Dışa açılım politikasının hemen sonrasında Hong Kong, Tayvan, Japonya ve diğer yerlerde üretilen birçok tüketim malı Çin'e akmaya başladı ve ilk defa Çinli tüketicilerin bunlara ulaşabilmeleri mümkün oldu. İktisatçılar, Çin'in bu dışa açılım politikasını Hua yönetiminin birkaç yıl önce uyguladığı politikadan ayırmak için iki farklı isim kullanırlar: ihrâcât promosyonu ve ithâl ikâmesi. İlerideki on yıllarda ekonomi reformunun çekirdeğini oluşturacak olan bu yeni yaklaşım (ihrâcât promosyonu), Hua yönetimin-

de uygulanan "Dışarı Doğru Atılım" politikasından (ithâl ikâmesi) farklıydı. "Dışa Doğru Atılım" yabancı teknoloji ithâl ederek iç sanayi kapasitesinin artırılmasını ve bu sâyede Çin'in çok çeşitli modern sermâye ve tüketim malları üretebilmesini amaçlıyordu. Ancak, ihrâcât promosyonu ve ithâl ikâmesi arasındaki bu geleneksel karşıtlık, kritik bir farklılığı açığa çıkarmaktan çok gizlemektedir. "Dışarı Doğru Atılım" politikası altında, ithâl edilen Batı teknolojisinin kullanımı sâdece devlete âit birkaç girişimle sınırlıydı. Buna karşın, ihrâcât promosyonu politikası altında, ithâl edilen sermâye ve tüketim mallarında tecessüm eden modern bilim ve teknoloji, neredeyse toplumun tamamı tarafından kullanılabiliyordu.

Ticaret promosyonu politikası altında bilginin yayılması, ama "Dışa Doğru Atılım" politikası altında bunun olmaması, bu iki ekonomi politikasının farklı sonuçlar vermesine neden oluyordu. İhrâcât promosyonu politikasının Çin'in karşılaştırmalı üstünlüğünden yararlandığı konusunda da bir şüphe yoktu. Ancak ihrâcât promosyonu politikasının en temel avantajı, özellikle modern bilim ve teknoloji alanında, karşılaştırmalı üstünlüğün statik mantığının da ötesine giden, bilgi birikimi ve dağılımı üzerindeki uzun dönemli etkisiydi.

1970'lerin sonunda Çin dünyaya açıldığında, teknoloji alanında Batı'nın çok gerisindeydi. Çinliler, gelişmiş ülkeleri yakalama konusunda özgürleşince, kısa zamanda, Batı ile aralarındaki teknolojik açığı kapatarak ekonomik etkinlik konusunda hızlı bir ilerleme kaydettiler. Steven Cheung'in doğru bir şekilde tahmin ettiği gibi Çin'in kapitalist olacağı kesindi.[53] Ancak bu sürecin doğası hiç kimsenin tahmin edebileceği bir şey değildi.

VIII

Çok az kişi bir komünist partinin piyasayı benimseyeceğini tahmin edebilirdi. Ancak, Çin hükûmetinin kapitalist bir ekonomiye geçişi planlayıp yürüttüğü şeklindeki algı, günümüzde geniş bir kabûl görmektedir. Çin hükûmeti böylesine olağanüstü bir dönüşümü sağlamak için gerçekte neler yapmıştı?

Cevap için, Çin Komünist Partisi On Birinci Merkez Komitesi'nin Pekin'de 18-24 Aralık 1978 tarihlerinde düzenlenen beş günlük tarihî Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nın son gününde yayınlanan 1978 Bildirisi'nden daha iyi bir metin bulunamaz. Bu toplantı, günümüzde geniş çapta, Çin Halk Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktası ve Mao sonrası ekonomi reformunun başlangıcı olarak kabûl edilmektedir. Bu belge, Mao'nun hatalarından bahsetmemeye çalışsa da, Partinin geçmiş başarısızlıkları konusunda olağanüstü açıktı ve ekonomi reformunun hedeflerini açıkça dile getiriyordu.[54]

Bildiri, "Partinin ve tüm toplumun sosyalist modernizasyona odaklanması" gerektiğini açıkça belirtiyordu.[55] Bu, Mao tarafından on yıllarca izlenen ve milyonlarca Parti üyesinin, devlet görevlisinin ve entelektüelin cezalandırılmasına yol açan sınıf mücadelesi doktrininden bir kopuşu imâ ediyordu. Bildiri, Maocu politikanın "şehirlerde ve kırsal alanda insanların yaşam düzeyi konusunda yıllarca süren bir dizi problem"le sonuçlandığını kabûl ediyordu.[56] Odak noktasının sınıf mücadelesinden sosyalist modernizasyona kaymasıyla beraber maddî ödüllendirmeler de kabûl edildi. Bildiri, işçilerin ve köylülerin temel motivasyonu olarak –Mao'nun benimsediği yöntem olan– devrimci şevke dayanılmasını reddederek maddî teşviklerin kullanılmasını onayladı ve destekledi. "Şehirlerde ve kırsal alan-

da üretimi artırarak halkın yaşam düzeyini adım adım iyileştirmek zorunludur. İnsanların geçim düzeylerindeki âcil sorunlara karşı tamamen kayıtsız kalan bürokratik yaklaşıma tereddütsüz karşı çıkılmalıdır."[57] Bu yaklaşım değişimi olmasaydı, Deng'in "önce bazılarının zengin olmasına izin vermek gerekir" şeklindeki meşhur mantrası düşünülemezdi bile. Belge, ayrıca mevcut ekonomik sistemin temel hatası olan iktidarın aşırı merkezîleşmesini vurguladı. Bu, Mao'nun "On Temel İlişki Üzerine" başlıklı konuşmasındaki merkezî konuların bir yansımasıydı. Bildiri'de, "Yoldaş Mao'nun 1956'da On Temel İlişki Üzerine başlıklı raporda ortaya koyduğu temel politika, ekonomik yasanın objektif bir yansımasıdır ve ayrıca toplumun siyasal istikrarının önemli bir garantisidir" deniyordu.[58] Bildiri'de önerilen reçetenin de Mao örneğini izlemesi şaşırtıcı değildi. Bildiri'de şunlar belirtiliyordu:

> Ülkemizde ekonomi yönetimi konusundaki en ciddî kusurlardan biri, aşırı yetki yoğunlaşmasıdır. Yerel yetkililerin, endüstriyel ve tarımsal girişimlerin birleşik devlet planlaması altında, yönetimde daha fazla karar alma gücüne sâhip olabilmeleri için, yetkiyi cesur bir şekilde liderlikten, daha alt katmanlara kaydırmak gerekmektedir. Çeşitli düzeylerde ekonomi yönetiminden sorumlu organları basitleştirmek ve bunların işlevlerinin büyük bir kısmını, uzmanlaşmış şirketler ya da kompleksler şeklindeki girişimlere transfer etmek için büyük çabalar harcanmalıdır. Ekonomik yasalarla sıkı bir uyum içinde hareket etmek zorunludur... Partinin merkezîleştirilmiş liderliği altında, Parti, hükûmet ve girişim arasındaki farkların dikkate alınmamasından doğan sorunlarla ciddî bir şekilde uğraşılmalı; Partinin hükûmet yerine ve hükûmetin girişim yönetimi yerine ikâme edilmesine bir son verilmeli; farklı düzeyler, iş çeşitleri ve bireyler arasında sorumluluğun dağılımı sağlanmalı; yönetim organlarının ve personelinin yetkileri ve sorumlulukları artırılmalı; iş verimliliğini

artıracak şekilde toplantı sayıları ve kırtasiyecilik azaltılmalı; sınav, ödül ve ceza ile terfi ve azil uygulamaları özenle benimsenmelidir. Bu önlemler, dört düzeyde –merkezî departmanlar, yerel yetkililer, girişimler ve işçiler– inisiyatif, coşku ve yaratıcılığın tam olarak ortaya çıkmasına yol açacak ve sosyalist ekonominin tüm bölümlerini ve bağlantılarını güçlendirecektir.[59]

Bildiri, tarımı zincirin en zayıf halkası olarak özellikle belirtiyordu. "Tüm Parti, en fazla enerji ve çabayı tarımın mümkün olduğu kadar hızlı gelişmesi için kullanmalıdır, çünkü ulusal ekonominin temeli olan tarım, son yıllarda ciddî zarar görmüş ve genel olarak zayıf bırakılmıştır."[60] Ancak, önerilen çözüm fiyat kontrollerinin biraz değiştirilmiş bir biçiminden başka bir şey değildi:

> Devlet Konseyi, 1979 yazında tahılların piyasaya sürülmesinden başlayarak, tahıl alım fiyatını yüzde 20 (kota üstü alımlarda ise ek bir yüzde 50) oranında artıracak; ayrıca pamuk, yağlı bitkiler, şeker bitkileri, hayvancılık yan ürünleri, su ve ormancılık ürünleri ile diğer çiftlik ürünleri ve yan ürünlerin fiyatlarını adım adım, somut koşulları dikkate alarak, yükseltecektir. Tarım makineleri, kimyasal gübreler, haşarat ilâçları, tarımda kullanılan plastik mallar ve diğer ürünlerin fabrika ve piyasa fiyatları 1979 ile 1980 yıllarında, indirgenmiş üretim mâliyetleri temel alınarak, yüzde on ila on beş oranında azaltılacaktır.[61]

Çin hükûmeti sosyalist modernizasyonun, kararlı ve sürekli çaba gerektiren "yeni bir Uzun Yürüyüş" ve "derin ve geniş çaplı bir devrim" olacağını umuyordu. Hedefe ulaşmak için Bildiri'de önerilen temel yaklaşım açıkça yol göstericiydi, ancak yerel inisiyatiflere de rol oynayabilecekleri kadar serbest bir alan bırakılmıştı.

> Dört modernizasyonu gerçekleştirebilmek için üretici güçlerde büyük bir büyüme gereklidir, bu gelişme de

> üretici güçlerin büyümesiyle uyum içinde olmayan üretim ilişkileri ve üst yapı unsurlarında geniş çaplı değişimi zorunlu kılar ve böyle bir büyümenin önünde duran tüm yönetim, eylem ve düşünce yöntemlerinde değişiklik gerektirir. Bu nedenle, sosyalist modernizasyon derin ve geniş bir devrimdir.[62]

Ayrıca şunun da belirtilmesinde yarar vardır: Bildiri'ye göre, "tüm yönetim, eylem ve düşünce yöntemlerindeki değişiklikler" sâdece "üretici güçlerin büyümesi"ne hizmet etmelidir.[63] Daha sonraki yıllarda, "üretici güçlerin büyümesi" üzerindeki etkiler, reform politikaları ve pratiklerin değerlendirilmesinde temel kriter olacaktı.

Reformun uzun dönemli amacı açık bir şekilde –"ülkemizi [Çin'i] bu yüzyılın sonuna kadar modern ve güçlü bir sosyalist ülke yapmak"[64]– ifade edilse de Bildiri'de büyük bir strateji ya da ayrıntılı bir plan yoktu. Piyasalar ve piyasa ekonomisi hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmeyen Çin hükûmeti, bu terimi Bildiri'de hiç kullanmadı.[65] Çin Komünist Partisi'nin On Birinci Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurul toplantısı, günümüzde yaygın şekilde Çin'in piyasaya yönelik dönüşümünün başlangıç noktası olarak düşünülmektedir. Bu toplantı ve 1978 Bildirisi'nin tarihsel önemi yadsınmadan, Çinli liderlerin o zaman piyasa ekonomisi hakkında fikir dahi yürütmediklerinin farkına varılması önemlidir. Ancak Çinli liderler açık fikirliydiler. "Üretici güçlerin büyümesi"ni sağlayacak her şeyi denemeye ve her şeyi deneyerek test etmeye hazırdılar ya da öyle söylüyorlardı.

Çin'de Mao sonrası ekonomi reformu, Çin Komünist Partisi'nin sosyalist ekonomiyi yeniden yapılandırma yolundaki ilk çabası değildi. Bunun açıkça ortaya konması, 1978 Bildirisi'nin tarihteki yerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İlki 1950'lerin ortalarında, ikincisi ise Kültür

Devrimi sırasında uygulanan Mao'nun iki desantralizasyon kampanyası da sosyalist ekonominin canlandırılması konusunda başarısız olmuştu. Kültür Devrimi sonrasında, Mao'nun sosyalizmi sürdürmek için sınıf mücadelesine ve sürekli devrim fikrine dayanmasının aptalca ve tahripkâr olduğu anlaşılmıştı. Çin sosyalizminin zor durumuna Mao'nun çözümünün –desantralizasyon– ne anlama geldiği hâlâ belirsiz olsa da Çin ekonomisi diğer sosyalist ekonomilerden çok daha az merkezî hâle gelmişti. Dahası, Mao'nun sosyalist Çin ekonomisinin karşı karşıya olduğu temel sorun konusundaki teşhisi, Bildiri'de kabûl edilen ve izleyen yıllarda etkili olan bir unsurdu.

Bir ekonomi stratejisi olarak Bildiri, Mao'nun "On Temel İlişki Üzerine"de ortaya attıklarından çok da öteye gitmiyordu. Bildiride, Mao'nun sosyalist ekonominin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunun aşırı merkezîleşme olduğu konusundaki görüşü tamamen benimseniyordu. Bununla birlikte, Mao'nun düşüncesinden farklı olarak, Bildiri'nin en önemli önceliği "üretici güçlerin büyümesi," ya da Marksist olmayan terimlerle, ekonomik kalkınmaydı. Ama ekonomik kalkınma üzerindeki bu vurgu ya da "dört modernizasyon" hedefi bile ilk defa Zhou Enlai'ın 1964'te önerdiği ekonomi programını zar-zor (güç bela) canlandırabildi. Mao'nun düşünceleriyle Bildiri arasındaki bir diğer fark ise Bildiri'nin aşırı merkezîleşme sorununa yönelik yeni çözüm önerisiydi: yerel hükûmetlerin yanı sıra girişimlere de yetki vermek.

Siyasal bir strateji olarak Bildiri, âdeta bir dâhinin elinden çıkmıştı. Mao'yu "büyük bir Marksist" olarak överek başlıyor ve tüm ulusu "Mao Zedong'un düşüncesi altında daha sıkı bir şekilde" birleşmeye çağırıyordu. Ancak bunu yaparken, Partinin odak noktasını, sınıf mücadelesi doktrininden tüm ülke için birleştirici bir misyon olan sosya-

list modernizasyona kaydırıyordu. Açıklanan hedef, Çin'i 20. Yüzyıl'ın sonuna kadar "büyük ve modern bir sosyalist güç"[66] hâline getirmekti; buna da kimse karşı çıkamazdı. Marksist-Leninist-Maocu düşünceye olan bağlılık, ideolojik bir kaostan kaçınılmasına ve ekonomi reformu için gerekli olan siyasal istikrarın korunmasına yardımcı oldu. Parti içinde, orduda ve genel halk kitlesinde Mao'ya olan bağlılık sürerken, Mao'nun toptan kınanması ve reddedilmesi, Mao sonrası hükûmetin meşruiyetinin sorgulanmasına ve siyasal karışıklığa yol açabilirdi. İyi hesaplanmış bir manevrayla, Mao sonrası Çin liderliği, Mao'yu överek Mao'nun radikal politikalarını tarihe gömebildi ve ekonomik kalkınmaya odaklanabildi. Mao'nun unutulmuş olan "gerçeği olgularda aramak" ilkesini yeniden vurgulayarak ve gerçekliğin testi için pratiği tek ölçüt kabûl ederek, Çin hükûmeti kendi ideolojik prangalarından kurtulabildi.

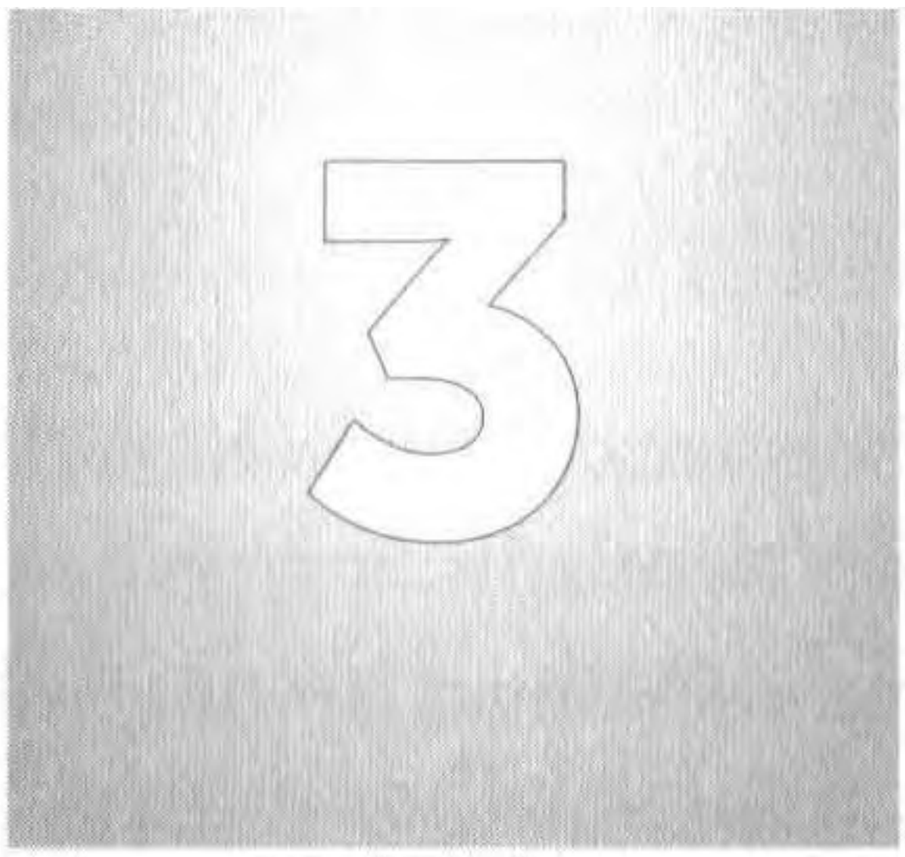
IX

Mao'nun ölümü ile Üçüncü Genel Kurul arasında geçen iki yılda Çin Mao'nun radikalizminden uzaklaşma yönünde kararlı bir adım attı. Mao'nun ölümü Çin'i siyasal belirsizlikle dolu bir krize itti. Ye ve diğer emektar subayların desteğiyle, Hua Dörtlü Çete'yi alt etti ve siyasal düzeni yeniden sağladı. Daha da önemlisi, Çin dış dünyaya açılarak teknoloji ve sermâyenin yanı sıra piyasa fikrini ve pratiğini de benimsemeye başladı. Bu arada, Hua yavaş yavaş, ama kararlı bir şekilde, hükûmetin ilgisini radikal sürekli devrim ideolojisinden sosyalist modernizasyona doğru yöneltti. Bu yönelim, Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nda Deng Xiaoping'in Parti liderliğine geri gelmesiyle daha da sağlamlaştı. Bildiri, sosyalist modernizasyonun gerçekleştirilmesi konusunda ekonomik bir plan içermese de, Çin'in sosyalist

modernizasyon yolunda ilerlemesini sağlamak için bütün toplumsal grupları Mao Zedong düşüncesi bayrağı altında toplayarak siyasal bilgelik ortaya koymuştu. Aslında Bildiri'nin tarım dışında herhangi bir alanda spesifik bir reçete sunmaması tam bir şanstı. O dönemde çok az bilgi sâhibi olan Çinli liderlerin uygulayacakları bir reçete –içeriği ne olursa olsun– muhtemelen yarardan çok zarar verirdi. Ama şimdi Çin hükûmeti, pragmatik yaklaşımı benimsemiş ve her şeyi pratikle test etmeye karar vermişti. Ayrıca "üretici güçlerin büyümesi"ni sağlayacak her şeyi denemek konusunda da hevesliydi. Çin, piyasa devrimi için maddî açıdan belki yeterince donanımlı değildi, ama zihinsel olarak kesinlikle hazırdı.

ÇİN'DE PİYASA REFORMUNUN BAŞLAMASI

Çin Komünist Partisi On Birinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı Halk Cumhuriyeti'nin tarihinde bir dönüm noktasıydı; bu toplantı Partinin rolünü sağlamlaştırdı ve parçalanmış durumdaki toplumun yeniden birleşmesi için uygun bir ortam hazırladı. Burada verilen kararlar sâyesinde Çin halkının enerjisi, şevki ve yaratıcılığı sınıf mücadelesi politikasından sosyalist modernizasyona yönelecekti. 1978 yılının sonlarında Çin bir kez daha 1949'da olduğu gibi tarihsel bir kavşaktaydı. Bu defa Çin daha da şanslıydı. Bugün hem Çin hükûmeti hem de dünya çapında akademik çevreler, Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nı Çin'in piyasaya yönelmesinin başlangıcı olarak görmektedir. Bu başlangıç sâyesinde, izleyen otuz yıl içinde, olağanüstü bir şekilde, dünyanın en kalabalık ülkesi, yoksul, durağan bir sosyalist ekonomiden dünyanın en dinamik ekonomilerinden birine dönüşecekti.[1] Ancak bu önemli olayı olduğundan daha da fazla anlamlandırmamak –Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nın tarihsel öneminin sanki önceden

belirlendiğini düşünmemek– gerekir. Nihâyetinde, Çin'de özenle büyük piyasa dönüşümünü gerçekleştirecek olan bir olaylar dizisini başlatmadı. Aslında dönüşümün kendisi, Üçüncü Genel Kurul'u, Halk Cumhuriyeti'nin tarihindeki en belirgin dönüm noktası konumuna taşıdı. Eğer Çin'in ekonomi reformları başarısız olsaydı, Üçüncü Genel Kurul, Çin liderliğinin ekonomiyi modernize etmek için giriştiği başarısız denemelerden sâdece biri olurdu.

Her halükarda Çin reformlara başlamak için 1978'in sonuna kadar beklemedi. Mao'nun Eylül 1976'da ölümü ve Aralık 1978'deki Üçüncü Genel Kurul arasındaki iki yıl zarfında Çin zaten Mao'nun radikal ideolojisine kapıyı kapamış ve ekonomik kalkınmayı en önemli önceliği olarak benimsemişti. Kültür Devrimi Dörtlü Çete'nin tutuklanmasının ardından sona erdi ve sosyalist modernizasyon kısa zamanda Hua'nın ve yeni Çin hükûmetinin en fazla ilgilendiği konu oldu. "Dört modernizasyon" ekonomi politikası 1976'da yeniden canlandırıldı; Dışarı Doğru Atılım bir yıl sonra başlatıldı. Hu Yaobang'ın inisiyatifiyle, Kültür Devrimi sırasında tasfiye edilmiş olan yüz binlerce Parti görevlisi ve "sağcı"ya itibarları iade edildi. Bunların çoğu yönetici pozisyonlarına getirildiler ve kısa zamanda reformun en önde gelen savunucuları oldular.

Merkez Parti Okulu Müdürü ve *Kuramsal Eğilimler*'in editörü olarak Hu, Marksist ideolojinin kamuoyundaki etkisini azaltarak reformun başlangıcında anahtar rol oynadı. *Kuramsal Eğilimler* yeni fikirleri güçlü bir şekilde seslendirdi. "Gerçeği test etmenin tek ölçütü pratiktir" başlıklı makale geniş kapsamlı bir siyasal tartışmayı tetikledi. Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nın Pekin'de gerçekleştirildiği 1978'in sonuna kadar pratik geçerliliğini korudu ve Mao'nun küçük kırmızı kitabının ve Marksizmin yerini aldı. Bu ideolojik

kayma, daha sonraları, Halk Cumhuriyeti'nin tarihindeki ilk "geniş çaplı zihin özgürleşmesi" olarak bilinecekti.[2]

Kültür Devrimi'nin sona ermesinden hemen sonra Çin dış dünyaya açılmaya başlamıştı. Çin liderleri, önceki on yılda ihmâl edilen ve zedelenen ilişkileri yeniden kurmak ve Çin ile modern dünya arasındaki açığı bir de kendi gözleriyle görmek için dışarıya pek çok ziyaret düzenlediler. Çin-ABD ilişkilerinin 1 Ocak 1979'da normalleşmesi ve Deng'in bunun hemen ardından Amerika'ya ziyareti, Çin'in Batı ile olan uzlaşmasında güçlü bir katalizör oldu. Çin liderleri, Asya, Avrupa ve Amerika'daki kapitalizmin ekonomik dinamizmini gördükten ve hayranlıklarını ifade ettikten sonra ironik bir biçimde sosyalizme daha da bağlandılar. Eğer Çin kapitalizmin yenilikçi gücünü alabilirse, sosyalizmin doğal üstünlüğünün, Çin ekonomisini, Batı'nın gerçekleştirmiş olduğundan çok daha hızlı bir şekilde, modernleştirebileceğine inanıyorlardı. Bu görüşler Üçüncü Genel Kurul'da daha da güç kazandı. 1978 Bildirisi'nin açıklanması ve Deng Xiaoping ile Chen Yun'un Parti merkezine dönmeleri ile birlikte, sürmekte olan siyasal ve ekonomik değişim daha da hızlandı.

Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nın hemen ardından Çin hükûmeti bir dizi reforma başladı ve Çin sosyalist ekonomisinin en zayıf yönlerinden biri olarak kabûl edilen devlete âit girişimlere odaklanıldı. 1978 Bildirisi'nin kabûl ettiği gibi, "[Çin'deki] ekonominin yönetim yapısındaki en önemli eksikliklerden biri aşırı yetki yoğunlaşması" idi.[3] Sonuç olarak, hem yerel yöneticilere hem de ekonomik örgütlere daha fazla yetki verilecekti ve böylece "yerel yöneticiler ve sanayi ve tarım girişimleri, birleşik devlet planlamasının rehberliği altında daha fazla karar gücüne sâhip olacaklar"dı.[4] Ancak girişimlere doğrudan yetki devri fikrinin daha önce hiçbir örneği olmamıştı. Mao'nun daha önceki

yönetimsel desantralizasyon çabalarının ekonomiyi yeniden canlandırmak konusundaki başarısızlığını gördükten sonra, Çinli liderler farklı bir yol denemek istediler. Devlet Konseyi'nin Eylül 1978'deki bir toplantısında Li Xiannian, Çin ekonomisinin reformu yönündeki daha önceki çabalar konusuna değindi ve yerel hükûmetlere daha fazla yetki verilirken, girişimlerin kırtasiyecilik ve katılık nedeniyle daha da iş yapamaz hâle getirilmiş olduklarından yakındı.[5]

Ama girişim özerkliği fikri, en azından akademisyenler arasında, yeni değildi. Gu Zhun ve Sun Yefang, Sovyet ekonomik planlama modelini eleştiren ve sosyalizmin ekonomik ilkelerine vurgu yapan ilk Çinli iktisatçılardı.[6] Her iki iktisatçı da devlete âit girişimlerin özerk olmasını ve kâr güdüsüyle hareket etmesini savunuyordu. Daha 1956 yılında bile Gu, sosyalizm altında, piyasanın ve mübadele için üretimin gerekliliğini vurgulamıştı. Bir yıl sonra "sağcı" olarak suçlandı ve hayatının geri kalanının büyük bir bölümünü hapishanelerde ve yeniden-eğitim merkezlerinde geçirdi.[7] Gu, Kültür Devrimi'ni sonunu göremeden 1974'te kanserden öldü. Sun'a göre, Çin'in sosyalist ekonomisinin zayıf noktası, Mao'nun sandığı gibi merkeziyetçilik ya da Mao'nun eleştirmenlerinin sandığı gibi desantralizasyon değildi, devlete âit girişimlerin yeterince özerk olmamalarıydı.[8] 1961'de Sun, Mao tarafından savunulan yönetimsel desantralizasyon yaklaşımını eleştirdi ve hemen "Çin'in en büyük revizyonisti" olarak damgalandı; Kültür Devrimi sırasında yedi yıl hapsedildi. Ancak, Mao'nun ölümünden sonra, bu fikirler yeniden ortaya çıktı ve Çinli liderlerin desteğini kazandı.[9]

I

Yönetimsel desantralizasyon yerine girişim özekliği yaklaşımının savunulması, Çinli ziyaretçilerin yurt dışı gezilerin-

deki gözlemlerinin sonucuydu. Çin delegasyonlarını en çok etkileyen şey, kapitalist şirketlerdeki etkinlik ve dinamizmdi. Deng Xiaoping'i 1978'deki Japonya ziyaretinde en fazla etkilemiş olan Nissan'ın aksine, Çin firmaları verimsizlikleri konusunda kötü bir şöhrete sâhiptiler ve sürekli bürokratik ayrıntılarla boğuşuyorlardı. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Çinli liderler Üçüncü Genel Kurul'dan sonra, sosyalist ekonomiyi yeniden canlandırmanın en önemli unsuru olarak, girişim reformunu ele aldılar. 19 Şubat 1979 tarihli *Halkın Günlüğü* gazetesinde, Çin hükûmetinin resmî pozisyonunu yansıtan bir başmakalede "gündemdeki ekonomi reformunun en âcil görevinin devlete âit büyük girişimlerdeki yetkiyi genişletmek" olduğu vurgulandı.[10] Sonraki birkaç yıl içinde, girişim reformu ve özellikle devlete âit girişimlerin yetkilerinin artırılması ile bu girişimlerin elde ettikleri kârları tutabilmeleri konusu, ekonomi reformunun odak noktası oldu.[11]

Günlük ekonomik sorunları yakından bilen yerel yetkililer açısından, devlete âit girişimlerin performanslarının iyileştirilmesi, Çin sosyalist ekonomisinin karşı karşıya kaldığı sorunların başında geliyordu. Üçüncü Genel Kurul öncesinde bile devlete âit girişimler reformu başlamıştı. Kayıtlara göre bunlardan ilki, daha sonra öncü reformları nedeniyle 1980'de başbakanlığa getirilecek olan Zhao Ziyang'ın başkanlığında, Sichuan eyaletinde Ekim 1978'de gerçekleştirildi.[12] Reform, temelde çeşitli hükûmet dâirelerinin devlete âit girişimler üzerindeki gücünü azalttı; bu durum, bazı karar yetkilerinin girişimlerdeki yöneticilere devredilmesi anlamına geliyordu. Örneğin, girişimler şimdi (çalışanları işten çıkaramamalarına karşın) orta düzey yöneticilerini kendileri atayabiliyorlar, kârların bir kısmını tutabiliyorlar ve üretimi devlet planında belirtilenin üzerine çıkarabiliyorlardı. Bu reformlar Üçüncü Genel Kurul'dan sonra daha da hız kazandı.

1979'un başlarına kadar reforma tâbi tutulan girişimlerin sayısı sâdece Sichuan eyaletinde yüze ulaşmıştı.[13] Bunların dışında komşu Yunnan eyaletinde de benzer durumda elli girişim bulunuyordu.[14] Sichuan'daki başarılı deneyime dayanarak, Mayıs 1979'da Devlet Konseyi sekiz büyük devlete âit girişimi de reform için seçti. Bu girişimler arasında devlete âit girişimlerin amiral gemisi olan Capital Steel şirketinin yanı sıra Pekin, Şanghay ve Tianjin'deki diğer girişimler de bulunuyordu. 1979'un sonuna kadar 4.200'den fazla büyük çaplı devlete âit girişim reform listesine alındı.[15] 1981'e kadar tüm Çin sathında (Tibet hâriç) [reform sürecinde] 6.600'den fazla devlete âit girişim bulunuyordu.

Karar alma yetkisini girişimlere devretmenin dışında sanayi reformunu daha da ilerletmek için başka önlemler de alındı. Devlete âit girişimlerin iki zorlayıcı kısıt nedeniyle büyük sıkıntı çektikleri genel olarak kabûl edilmekteydi. İlk olarak, temel yönetim özerkliğinden mahrum olan devlete âit girişimler, çeşitli devlet ajanlarının piyonları olmuşlardı. Neyi ne kadar üreteceklerine, kimleri işe alacaklarına ya da işten çıkaracaklarına, ne kadar yatırım yapacaklarına ve yöneticileri ile çalışanlarına ne kadar ödeme yapacaklarına kendileri karar veremiyorlardı. Aslında devlete âit girişimlerin sâdece isimleri girişimdi. Bu nedenle, devlete âit girişimleri ıslah ederken ilk denenen şey, onları daha özerk yaparak gerçek bir girişim olmalarını sağlamaya çalışmaktı.

İkinci sorun sanayideki parçalı yapıydı. Mao'nun sürekli olarak her yerel birimi (bölgelerden, eyaletlere ve vilayetlere) mümkün olduğu kadar kendine yeterli hâle getirme çabası nedeniyle, Çin'de devlete âit girişimler, küçük ölçekli, fakat çok fazla sayıdaydılar ve genellikle birbirlerinden izole edilmişlerdi. Aynı endüstrideki öncül/tedarikçi (*upstream*) ve ardıl/alıcı (*downstream*) firmalar bile birbirleriy-

le çok ender olarak doğrudan etkileşim içindeydiler. Bunlar arasındaki iletişim hükûmet bürokrasisi üzerinden yürütülüyordu. Bu nedenle, bir bölgedeki devlete âit girişimler oradaki yerel hükûmetin altında bir grup oluşturuyordu.[16] Bu yapısal soruna ilişkin olarak, Temmuz 1980'de, Devlet Konseyi bir karar alarak devlete âit girişimler arasında bütünleştirme ve pekiştirme çağrısı yaptı.[17] Makine imâlâtı sektöründe (Mao döneminin en parçalanmış endüstrisi), Makinecilik Ulusal Komitesi, 1981 başlarında, devlete âit girişimlerin birleşmelerini teşvik etti. Bu kampanya, hükûmet bürokrasisi üzerinde bile etkili oldu. 1982'ye kadar Makinecilik Ulusal Bürosu kuruldu ve daha önce var olan dört bürokrasiyi tek bir çatı altında birleştirdi.[18]

Girişimleri ve sanayi yapısını hedef alan reformların yanı sıra, Devlet Konseyi, bazı şehirlerin tamamını "Kapsamlı Ulusal Ekonomik Sistem Reformu" içine aldı.[19] Ekim 1981'de, Hubei eyaletinde 243.000 nüfuslu bir şehir olan Shashi, bu şehirlerden ilki oldu. Mart 1982'de Jiangsu eyaletinde benzer büyüklükte bir şehir olan Changzhou ikinci oldu. Şubat 1983'te Sichuan eyaletindeki Chongqing kapsamlı ekonomi reformu içinde yer alan ilk büyük şehir oldu. Mayıs'ta birkaç büyük şehir daha bu projeye katıldı. Bu şehirlerin –Wuhan, Shenyang, Dalian, Harbin, Guangzhou ve Xi'an– her birinin milyonlarca nüfusu vardı. Sanayi reformunun bu aşamasında öncü bir şehir olarak Shashi, başka açılardan belirgin bir özelliği olmamasına karşın, Çin ekonomi reformu tarihine damgasını vurdu. Shashi, ölçek ekonomilerinden yararlanmak için firmaların birleştirilmesi, girişimlere ne üretecekleri konusunda karar yetkisi verilmesi, emek yönetiminde akışkanlığın sağlanması ve yönetimsel sorumluluk sisteminin getirilmesi gibi reform yöntemlerinin uygulandığı ilk şehirdi. "Kapsamlı Ekono-

mik Sistem Reformu" dönemi çok az belgelendirilmiş ve çok az akademik ilgi çekmiştir.[20] Bunun nedeni kısmen Özel Ekonomik Bölgeler ile karşılaştırıldığında daha az belirgin olan performanslarıydı. Bununla birlikte, bu pilot şehir reformları, girişim ve sanayi yapısı reformlarıyla birlikte, Çin hükûmetinin, 1970'lerin sonralarında ve 1980'lerin başlarında, sanayi reformunu yerleştirmek için ciddî bir çaba harcadığını açıkça göstermektedir.

Genel olarak, girişimler reform uygulamalarına kısa sürede ve olumlu yanıt verdiler. Genişletilmiş yönetimsel özerklik, girişimleri üretimi ve etkinliği artırmaya teşvik etti. Bu durum yıllardır ücretlerinde hiçbir artış görmemiş olan işçilerin gelirlerinde artışa yol açtı. 1980'in sonunda, yöneticilerin özerkliklerini garantilemek için yönetimsel sorumluluk sözleşme sistemi getirilirken, aynı zamanda yöneticilerin sorumlulukları spesifik olarak ayrıntılandırıldı. Stratejik düzeyde, sanayi reformunun en önemli ve uzun dönemli etkisi, sanayi üretimini koordine etme konusunda devlet planlaması tekelinin sona ermesiydi. Şimdi, devlet kotaları doldurulduktan sonra, devlete âit girişimler ne isterlerse onu üretebilirlerdi. Bu olasılık, sosyalist ekonominin "planın dışına taşarak büyüme"si için fırsat sağladı.[21] Devlete âit girişimler, devlet planlamasının sınırlarının dışında mallar üretmeye başladıklarında, piyasa güçlerinin etkisine mâruz kaldılar. Bu durum, Çin ekonomi reformunun "iki-raylı" sistem (*dual track system*) olarak bilinen ayırt edici bir özelliğine, devlet sektöründe merkezî planlama ile birlikte piyasanın üretimi koordine etmesine, yol açtı.[22] Sonuçta, Çin'de devlet sektörünün ekonomiye hâkim olması ve özelleştirme eksikliği, piyasa mekanizmasının doğmasına engel olamadı.

Bununla birlikte, sanayi reformundaki ilerlemeye karşın,

en azından kısa dönemli makro göstergelere bakıldığında, ekonomi bir bütün olarak çok az gelişti. Dahası, girişimler şimdi yatırımlarını ve çalışanlarına olan tazminatlarını finanse etmek amacıyla kârlarını tuttukları için hükûmetin vergi gelirleri düştü. Devlet bütçesi açık verdi ve enflasyon tehdidi ciddî bir şekilde belirdi. 1979'da açık, daha önce olmadığı kadar tehlikeli bir düzeye, 17 milyar yuana ulaştı ve bir sonraki yıl da yüksek düzeyde (12,8 milyar) kaldı. Genel fiyat endeksi 1980'de yüzde 8'den fazla arttı.[23] Bu düzeydeki enflasyon, enflasyonu kapitalizmin bir kötülüğü olarak gören ve uzun süre yüzde 1 düzeyinde fiyat dalgalanmalarına alışmış olan Çin hükûmeti tarafından, çok tehlikeli olarak değerlendirildi. Bu arada Çin ekonomisi, Dışa Doğru Atılım'ın yarattığı mâlî sorunlardan daha tam anlamıyla kurtulamamıştı ve yeni bir açık ya da enflasyon, kırılgan ekonomiyi kolayca rayından çıkarabilir ve siyasal istikrarı tehdit edebilirdi. Çin hükûmeti, ekonomide uyum politikası uygulamak ve reformu bir süre dondurmak zorunda kaldı. Üçüncü Genel Kurul sonrası ilk reform dalgası hayâl kırıklığı ile sona erdi; hiçbir ciddî ilerlemeye yol açmadı.

II

Devletin öncülük ettiği reformlar duraklarken, sosyalist ekonominin kıyılarında (marjinlerinde) gerçek bir dönüşüm, için için gerçekleşiyordu. En önemli gelişmeler, sosyalist ekonominin çekirdeğinde değil, devlet kontrolünün en az olduğu çevresinde meydana geliyordu. Bu süreçte gerçek öncüler, sosyalist ekonominin ayrıcalıklı ve en değerli parçaları olan devlete âit girişimler değil, korunmasız ve marjinal kesimlerdi. Bunlar, hükûmet bürokrasisinin çok az ilgilendiği ve devlet planlamasının dışında tutulan girişimlerdi; mevcut sistemden en kötü bunlar etkilenmiş-

ti. Her şeye rağmen, Çin ekonomisinin kıyılarında bir dizi devrim, özel aktörleri tekrar ekonomiye dâhil etti ve piyasa dönüşümü için uygun bir ortam hazırladı. Çin bu marjinal devrimlerle kapitalist oldu.

Marjinal devrimlerin en önemlisi, Çin ekonomisinin en zayıf sektörü olan tarımda gerçekleşti. İleri Doğru Büyük Atılım felâketi de dâhil olmak üzere Mao döneminde Çin tarımı çok kötü zarar görmüştü. Sanayi ile karşılaştırıldığında tarıma kronik bir şekilde daha az kaynak aktarılıyordu. Daha da kötüsü, tarımdan elde edilen kârlar, kırsal kesimdeki halk tasarruf yapmaya zorlanarak ve tarım ürünleri fiyatları düşük tutularak, sanayinin finansmanına aktarılıyordu. Sonuçta, kırsal nüfusun büyük bir kesimi açlıkla karşı karşıyaydı ve bu sorun Mao zamanında Çin hükûmetinin karşısında sürekli beliren bir tehditti. Bu sorunların varlığı 1978 Bildirisi'nde kabûl edildi. Bu nedenle Çin hükûmeti 1979'da başlıca tarım ürünleri için ödenen fiyatları anlamlı ölçüde artırdı ve tarımsal üretimi artırmak için kimyasal gübreleri sübvanse etti. Bu önlemler tarımsal üretimi artırmakta etkili oldu.

Ancak gerçek tarım reformları, kolektivizasyonun ortadan kaldırılması ve hanehalkı sorumluluğu sisteminin getirilmesi, tabandan tavana doğru gerçekleşti.

Mao sonrası Çin'de kayda geçen ilk özel çiftçilik Sichuan eyaletindeki Pengxi bölgesinde, "Dokuz Ejderha Tepesi" adlı bir köyde vuku buldu.[24] Bu köy Qunli Komünü'nündeki en yoksul köylerden biriydi ve bölgede "dilencilerin köyü" olarak tanınıyordu. 1976 yılının bir Eylül akşamı, komünün parti sekreteri Deng Tianyuan, tarımsal üretim sorununu tartışmak için bir grup parti üyesini topladı. Uzun ve hararetli bir tartışmadan sonra, kolektif çiftçiliğin sürekli başarısız olmasına neden olan yönetim ve müşevvik sorunlarına

bir çözüm olarak özel çiftçiliği denemeye karar verdiler. İşin siyasî riskini de dikkate alarak, sâdece iki üretim ekibindeki hanehalklarına marjinal toprakları tahsis ettiler ve bunun dışında kolektif çiftçiliğe devam ettiler. O yıl, marjinal fakat özel ekim yapılan topraklardaki ürün, kolektif olarak ekim yapılan topraklardakinin üç katı olarak gerçekleşti. Bir sonraki yıl daha fazla üretim ekibinde daha fazla toprak özelleştirildi. 1978'e kadar, Üçüncü Genel Kurul Pekin'de gerçekleştirilmeden önce, özel çiftçilik tüm komünde uygulanır hâle gelmiş, fakat bu durum yerel yetkililerden gizlenmişti. 1979'da bölge hükûmetinin tarım alanında iyileştirmeler konusunda düzenlediği bir toplantıda Deng Tienyuan Dokuz Ejderha Tepesi'ndeki başarının ardındaki sırrı açıkladı ve bölge parti sekreterinin desteğini aldı. Ertesi yıl, Tarım ve Ormancılık Bakanlığı'ndan bir heyet Dokuz Ejderha Tepesi'ni ziyaret etti. Heyet başkanı, özel çiftçiliği ilkesel olarak eleştirmesine karşın Deng Tianyuan'ı tarımsal üretimi geliştirdiği için övdü ve hatta bu köyün özel çiftçilik açısından bir deneme alanı olarak düşünülebileceğini dile getirdi.

Ders kitaplarında ve tarım reformuyla ilgili resmî kayıtlarda özel çiftçiliğin öncüsü olarak kabûl edilen ve çok daha iyi bilinen, Anhui eyaletindeki Küçük Tepe köyündeki uygulama ise gerçekte iki yıldan daha fazla bir süre sonra gerçekleşti.[25] Sichuan'daki Dokuz Ejderha Tepesi gibi, Küçük Tepe de bölgesinde "dilencilerin köyü" olarak biliniyordu. Küçük Tepe'de yerel parti üyeleri değil, köylülerin kendileri değişimi başlatmışlardı. 1978'in sonunda, köydeki on sekiz köylü, özel çiftçiliği denemek konusunda aralarında gizli bir anlaşma imzaladılar ve üretim ekiplerine katılmadılar.[26] Hasat zamanında, bu köydeki köylüler komşularından o kadar çok daha fazla tahıl topladılar ki, etraftaki pek çok komşu köy bir sonraki sezon onlar gibi özel çiftçiliğe geçmeyi kabûl ettiler.

Hükûmet politikalarıyla yasaklanmış olan özel çiftçiliğin yanı sıra, pek çok eyalette tarım reformunun daha yumuşak biçimleri vardı. Mao'nun ölümünden sonra, Çin'in tarım politikası temelde merkezî planlama ilkesine dayalı olarak devam etmişti. "Tarımda Dazhai'den öğrenin" ve "tahıl, temel bağlantıdır" sloganları hâlâ tarımda kılavuz ilke olarak kabûl ediliyordu. Bu politikanın en zarar verici yönü, tüm ülkeye Dazhai köyünde geliştirilen modeli dayatmasıydı.[27] Bu durum, yerel hükûmetlerin yerel koşulları dikkate alarak karar vermelerini engelliyordu. Örneğin, hemen hemen hiç ekilebilir arazisi olmayan bölgeler, tüm çabalarını tahıl üretimine yoğunlaştırmaya zorlanıyordu. Balıkçılık, hayvan yetiştiriciliği ve ormancılık gibi alternatif gelir kaynakları geliştirmek, kapitalizm olarak eleştiriliyor ve yasaklanıyordu. Kırsal ekonomiyi geliştirmek için yerel kaynakların kullanılması kampanyasında en çok Guizhou'dan Chi Biqing'ın, Anhui'den Wan Li'nin ve Sichuan'dan Zhao Ziyang'ın sesi çıkıyordu. Daha 1977'de Chi, Wan ve Zhao, parti yerel sekreterleri olarak, yerel hükûmet görevlilerini, köylülere gelirlerini artırmak için önlerinde bulunan tüm fırsatları araştırma özgürlüğü sağlamaları konusunda teşvik ettiler. Köylülere tahıl dışındaki alanlarda da faaliyet gösterme izni verilmesiyle birlikte sâdece köylülerin gelir kaynakları çeşitlenmekle kalmadı, ayrıca tahıl üretiminde verimlilik de arttı. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında popüler olan "Pirinç istiyorsan Wan Li'ye; Tahıl istiyorsan Ziyang'a git," şeklindeki deyiş bu kişilerin çabalarının başarısının bir kanıtıydı.[28]

Üçüncü Genel Kurul sonrası, balıkçılık, ormancılık, hayvan yetiştiriciliği ve zanaatkârlık teşvik edildi. Komün ve takım girişimleri de kırsal ekonominin canlandırılması için ayrıca teşvik edildi. Ancak, özel çiftçilik illegal olarak kaldı.

Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nda kabûl edilen iki belge, özel çiftçiliği bir suç faaliyeti olarak özelikle tanımladı: "Tarımsal Kalkınmanın Hızlandırılması ile İlgili Bazı Sorular Üzerine Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Kararları" ve "Kırsal Halk Komünlerinde Çalışma ile İlgili Regülasyonlar." Özel çiftçilik yasağı 1979 yılı boyunca devam ettti. 15 Mart 1979'da *Halkın Günlüğü* gazetesi, Henan eyaletinden bir okuyucunun özel çiftçiliği Çin kırsalında sosyalizmi aşındıran bir eylem olarak kınayan mektubunu ve aynı görüşteki bir başyazıyı yayınladı.[29] Köylülere ve yerel hükûmet görevlilerine kapitalist sızmalara karşı çıkmaları yönünde çağrı yapıldı. Yerel otoritelerin ve özellikle Wan Li'nin sarsılmaz destekleri olmasa mektup ve başyazı Anhui'deki özel çiftçiliği sona erdirebilirdi.[30] Eylül 1979'da gerçekleştirilen Dördüncü Genel Kurul toplantısında "bireysel çiftçilik için toprak dağıtımına izin verilmeyecek" ve "hanehalkları ile üretim kotası anlaşmaları yapılmayacak" ifadelerini içeren bir belge kabûl edildi.[31] Bütün bunlara karşın, özel çiftçilik –âdeta kılık değiştirmiş olarak– çok farklı biçimlerde devam etti.

1979 yılı boyunca Wan Li, özel çiftçiliği açıklamak ve savunmak için her fırsatı kullandı. Bir yıl sonra, Pekin'deki liderler görüşlerini değiştirmeye başladılar. 1980 Baharı'nın sonlarına doğru Chen Yun, Hu Yaobang ve Deng Xiaoping, özel çiftçiliğin üstünlükleri konusunda ikna olmuşlardı. Ancak herkes aynı fikirde değildi. Eylül ayında Parti içinde bir konsensus sağlandı ve özel çiftçiliğe sâdece "uzak dağlık yerlerde ve yoksulluktan kırılmış geri bölgelerde ve gıda, üretimin finansmanı ve sosyal yardımlar için uzun süredir devletin sağladığı tahıla bağımlı olan üretim ekiplerinde" ve sâdece "eğer kitleler kolektif girişime olan güvenlerini kaybetmişlerse" izin veren bir karar yayınlandı. Diğer bir deyişle, kolektiflerin tasfiye edilmesine yalnızca kolektif ekono-

minin başarısız olduğu yerlerde izin verildi. Bunun siyasal nedenlerini anlamak zor değildir. Kolektif mülkiyete dayandığına inanılan sosyalizme potansiyel zararından dolayı, kolektiflerin tasfiyesinden korkuluyordu. Ancak "kitlelerin kolektif girişime olan güvenlerini kaybettikleri" kırsal yerlerde özel çiftçiliğin zarar verebileceği çok az sosyalizm vardı. Bu nedenle, sosyalizmin rezilce başarısız olduğu, yoksulluktan kırılmış yerlerde, reformun siyasal mâliyeti temelde negatifti. Çin hükûmeti, tarım reformunun potansiyel yan etkilerini minimize etmeye çabalarken, farkına varmadan, sosyalist ekonominin en zayıf parçasında, reform karşıtlığının hiç bulunmadığı bir yerde, devrime kapı araladı.

Pekin, özel çiftçilik yasağını 1980'de gevşetmeden önce bile, Çin kırsalının pek çok yerinde, özel çiftçilik benimsenmişti. Tam da bu nedenden ötürü, Çin hükûmeti, politikasını gevşetmeye karar verdi. Wan Li tarafından kuvvetli bir şekilde desteklenen Küçük Tepe köyü vâkıası, özel çiftçiliğin savunulmasında önemli bir siyasal rol oynadı. Ancak, özel çiftçilik yasağının ilk defa kaldırıldığı 1980'den sonra, Çin hükûmetinin özel çiftçiliği resmî olarak tanıdığı Ocak 1982'ye kadar, bir yıldan daha fazla bir süre bu konudaki hararetli tartışmalar sürdü. Özel çiftçiliğe karşı ideolojik direnişin bu derece güçlü olmasının nedeni, kısmen Mao'nun sürekli olarak özel çiftçiliği özellikle kapitalist bir faaliyet olarak tanımlamış olması ve sosyalizmin ortak refah ve ekonomik eşitlik hedefini aşındırabileceğine inanmasıydı. Özel çiftçiliğin taraftarları, bu faaliyetin köylülerin moralini yükseltmekteki ve tarımsal üretimi artırmaktaki tartışılmaz etkinliğini vurguladılar. Eğer gerçeği test etmenin tek kriteri pratik idiyse, özel çiftçilik kolektif çiftçilikten daha üstün olarak kabûl edilmeliydi. En sonunda pragmatizm gâlip geldi ve özel çiftçilik sonradan ulusal bir politika olarak benimsendi.

Tarım reformu ile ilgili resmî tarihe göre, özel çiftçilik, yalnızca Anhui'de gizli biçimde belirmiş ve daha sonra merkezî hükûmet kararıyla ülke çapında uygulanmıştır.[32] Ancak bu yorum yanıltıcıdır. Özel çiftçiliğin iki yıldan daha fazla bir süre önce Sichuan'da ortaya çıkması gerçeğinin dışında, daha da önemlisi, özel çiftçilik faaliyetleri Çin hükûmeti tarafından resmî olarak kabûl görmeden önce bu faaliyetlerin boyutu gerçekte olduğundan daha az kayıtlara geçmiştir. Bilinen diğer özel çiftçilik uygulamaları Guizhou, Gansu, İç Moğolistan ve Henan eyaletlerinde ortaya çıkmıştır.[33] Ancak özel çiftçilik başka yerlerde de ortaya çıkmış olmalıdır.[34] Geniş çaplı bir popüler destek olmadan tarım reformunun bu kadar hızlı ve düzgün sürdürülmesi mümkün olamazdı.

Özel çiftçiliğin yeni bir şey olmadığının farkına varılırsa, Çin kırsalında bu uygulamanın hızla gelişmesi de daha kolay anlaşılır. Mao'nun tarımda hızla kolektivizasyonu gerçekleştirmesinden sonra, Çin, özel çiftçiliğin yeniden canlandırıldığı en azından üç döneme tanık oldu.[35] Bunlardan ilki 1956'da, kolektivizasyonun ve kırsal kooperatiflerin ilk defa kurulmasının hemen ardından yaşandı. O zaman tarımdan sorumlu Başbakan Yardımcısı olan Deng Zihui tarafından desteklenen özel çiftçilik, pek çok eyalette geniş çapta uygulandı ve *Halkın Günlüğü* gazetesinde tartışıldı, olumlu eleştiriler aldı. Zhejiang'taki Yongjia bölgesi, o dönem üzerinde en fazla konuşulan vâkıaydı. Ancak özel çiftçiliğe gösterilen bu müsamaha 1957'ye doğru tersine döndü ve Deng Zihui, Mao tarafından sertçe eleştirildi. İkinci deneme 1958'in sonları ve 1959'un başlarında, İleri Doğru Büyük Atılım sırasında, gerçekleşti; çok sayıda köylü sırf hayatta kalabilmek için özel çiftçiliğe dönmek zorunda kaldı. Aralarında Hubei, Hunan, Henan, Jiangsu

ve Gansu'nun da bulunduğu bazı eyaletlerde ortaya çıktı, ancak Temmuz 1959'daki Lushan Toplantısı'nın ardından ortadan kaldırıldılar. 1960'ların başlarında İleri Doğru Büyük Atılım'ın başarısızlığı açıkça belli olduğu zaman, özel çiftçilik üçüncü defa yeniden ortaya çıktı. Tahıl kıtlığına bir çözüm olarak, özel çiftçilik, ülke çapında pek çok eyalette teşvik edildi. Ancak, Mao'nun başlangıçta destekler görünmesine karşın, 1962'nin ortalarında özel çiftçilik tekrar siyasal saldırılara hedef oldu. Her şeye rağmen özel çiftçilik uygulaması pek çok yerde farklı ve gizli şekillerde var olmaya devam etti.[36]

Şunu da belirtmek gerekir ki, özel çiftçilik tek-tip bir uygulama değildi; Çin kırsalında eş zamanlı olarak beliren kolektif olmayan çeşitli çiftçilik uygulamalarının genel bir adıydı.[37] Kolektif çiftçilik, çiftçiliğin üretim ekipleri (veya Kültür Devrimi sırasında olduğu gibi komünler) ile organize edildiği ve hanehalklarının çalışanlar olarak kabûl edildiği sosyalist tarımsal yönetimin aşırı bir biçimiydi. Devlet çiftlikleri, tarımsal üretimin bu aşırı biçiminin örnekleriydiler. Diğer aşırı uçta ise, üretim ekiplerinin sâdece mal sâhibi olarak hareket ettiği ve her bir hanehalkının özel olarak yürüttüğü çiftçilik bulunuyordu. Bu iki aşırı ucun arasında, hanehalkı ile üretim ekibinin birbirlerine karşı olan haklarının ve sorumluluklarının açıkça belirtildiği çok sayıda orta düzey sözleşme biçimleri vardı. Bütün bu biçimlerin ortak noktası Mao'nun saf kolektif çiftçilik modelinden farklı olmalarıydı. Çin hükûmeti özel çiftçiliği ülke politikası olarak benimsediğinde bu çeşitlilik ortadan kalktı. 1982'den itibaren ülke çapında uygulanan hanehalkı sorumluluk sistemi, Çin kırsalındaki üretim ekiplerini neredeyse tamamen ortadan kaldırdı. Üretim ekipleri, Tianjin'deki ünlü Daqiu köyü ve Jiangsu'daki Huaxi köyü gibi

kolektif çiftçiliğin o ya da bu şekilde hayatta kaldığı birkaç yer dışında varlıklarını sürdüremediler. Böylece hanehalkı, tarımda tek aktör hâline geldi.

III

Politikaların belirlenmesi ve uygulanması açısından bakıldığında, bu yukarıdan dayatılan tekdüzelik anlaşılabilir. Çok sayıda farklı çiftçilik uygulamaları ve bunlarla bağlantılı sözleşmeler ve düzenlemelerle uğraşmak çok daha zahmetli olurdu. Çok farklı, ama gerçekleşmesi imkânsız olmayan bir başka durumda, bazı yerel kadrolar, eğer kendilerine tercih fırsatı verilse, mevcut durumda kalabilir ve reform çabalarını tamamen sonuçsuz bırakabilirlerdi. Ülke çapında tekdüze bir hanehalkı sorumluluğu sistemi dayatmak ve üretim ekiplerini lağvetmek, tarım reformunu yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştimenin etkili bir yoluydu. Dahası, hanehalkı sorumluluğu sistemi bir kez ulusal politika olarak tanıtıldıktan sonra, kolektif çiftçiliğin devam etmesi, devletin tarım politikasına karşı bir duruş olarak görüldü. Sonuç olarak, iyi performans sergilemiş olan kolektif çiftçilik örnekleri bile kapanmaları yönünde siyasal baskıya mâruz kaldılar.[38]

Ancak, kurumsal değişim açısından, bu yukarıdan dayatılan tekdüzelik ve üretim ekiplerinin zorla parçalanması hiç kuşkusuz bir gerileme idi. 1950'lerdeki sosyalist dönüşümden önce, Çin kırsalında aile, dâima temel toplumsal birim ve örgütsel biçimdi. Tarımdaki hayâl kırıklığı yaratan performansına karşın, Mao'nun sosyalist deneyimi, en azından Çin kırsalında örgütsel bir devrime yol açmıştı. Uzun tarihinde ilk defa Çin kırsalı aile bağlarına dayanmayan şirket biçimindeki örgütlenmelere –üretim ekipleri, takımlar ve komünler– tanık olmuştu. Bu örgütsel devrim, genel olarak devlet tarafından dayatılmış olsa bile, Çin kır-

salında aile, akrabalık ve aşiret bağlarının ötesine giden yeni bir tür örgütsel yapı yaratmıştı.

Teknolojik gelişmelerde en son teknolojik buluş genellikle bir önceki tekniği eski-moda durumuna düşürür, hatta bazen tamamen kullanılamaz hâle getirir. Örneğin kullanıcı dostu kelime işlem fonksiyonlarına sâhip kişisel bilgisayarların geliştirilmesi, bugün daktiloları neredeyse gereksiz kılmıştır. Yeni kuşak bilgisayar çipleri, performanslarıyla genellikle bir öncekileri aşmakta ve onların yerini almaktadır. Ancak kurumsal değişim farklı bir mantık izler. Kurumlar tek bir ölçütle değerlendirilemeyecek kadar çok yönlü ve karmaşıktır. Kurumsal çeşitlilik, yenilikler ve buluşlar için uygun bir ortam sağlar.

Tarımsal bir toplumla karşılaştırıldığında modern bir toplum örgüt-yoğundur (*organization-intensive*) ve birbirleriyle kurallar ve –fiyatları da içeren– normlar vasıtasıyla koordinasyon sağlayan formel ve informel örgütlerin geniş bir ağına dayanmaktadır.[39] Dahası, örgütler genellikle uzmanlaşmıştır ve birbirlerinden pek çok açıdan farklılık gösterirler. Örgütleri oluşturan ve ne yapabileceklerini ya da yapamayacaklarını belirleyen kurucu kurallar (*constitutive rules*) ile örgütler arasındaki etkileşimi yönlendiren ve yöneten düzenleyici kurallar (*regulative rules*) da birlerinden farklılık gösterirler. Örgütlerin kuruluş ve işleyiş şekillerinde de var olan bu zenginlik ve çeşitlilik, toplumsal ve ekonomik hayatta önemli bir esneklik ve dirençlilik kaynağıdır. Üretim ekipleri ve komünleri, Çin kırsalında devlet emriyle oluşturuldukları için fazla örgütsel çeşitliliğe sâhip değillerdi. Bununla birlikte, hanehalkı ile karşılaştırıldığında sulama gibi kolektif çaba gerektiren belli bazı işlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sâhiptiler. Çiftçilikte bile, üretim ekipleri, başarılı oldukları birkaç olayda belirtildiği gibi, özel çiftçilikle etkin

bir şekilde rekabet edebilmek için uyum sağlamak ve daha verimli çalışmak zorundaydılar. Çin kırsalındaki üretim ekiplerinin tamamen lağvedilmesi, Çin'in kendi kıt örgütsel sermâyesinin imhası anlamına geliyordu.[40]

Çin kırsalında en sonunda tarımsal üretimi özelleştiren marjinal devrimde, köylüler ve yerel yöneticiler, devrimin başlatıcıları ve sürdürücüleriydiler. Bu, tabandan tavana doğru bir süreçti. Pekin'in sosyalizmin düşmanı bir kurum olduğu gerekçesiyle karşı çıkmasına karşın, Çin kırsalında özel çiftçilik yeniden ortaya çıktı. Tahıl alım fiyatlarının artırılması gibi Pekin'in aldığı reform kararları, tarımsal üretim artışında kesinlikle rol oynamış olsa da, sonuçta Çin tarım reformuna hayat ve karakter veren şey tabandan geliyordu. Sichuan ve Anhui'deki iki "dilenci köyü," güçlü siyasal tepkiye karşın özel çiftçiliğin yeniden ortaya çıktığı pek çok yer arasında kayıt altına alınan sâdece iki örnekti. Yerel kadroların pasif onayını alan benzer özel çiftçilik vâkıaları başka yerlerde de olmuş olmalıydı ve bunların asıl etkisi, hanehalkı sorumluluğu sisteminin başlatılmasını kolaylaştırmasıydı.

Her şeye karşın, tabandan başlayan bir kurumsal devrimin onaylanması ve benimsenmesi konusunda devlet hâlâ kritik bir rol üstleniyordu. Özel çiftçilik devlet tarafından onaylanmadan önce, köylüler sürekli olarak eylemlerinin yasallığı ve kendi güvenlikleri konusunda kaygı duyuyorlar ve uzun dönemli yatırım konusunda çekingen davranıyorlardı. Bilgiye ve tecrübeye sâhip köylüler ile gönüllü anlaşmaları toplumsal kurumlara dönüştürebilecek yasal güce sâhip tek meşru taraf olan devletin ortak çabaları sonucunda, kurumsal değişimi sağlayacak etkin bir özel-kamu işbirliği oluşturuldu.

Kendiliğinden ortaya çıkan kurumların kurumlaşması, yani insanların zihinlerine yerleşmesi ve onların düşünce ve

eylem alışkanlıklarının bir parçası olması, uzun zaman alır. Bu şekilde gelişen kurumlar, yerel koşulların etkisi ve zamanın ruhu tarafından biçimlenir ve bu da kurumların çeşitlenmesine yol açar. Aynı zamanda, savaş, toplumsal huzursuzluk ve doğal felâket nedeniyle kurumsal evrim kolayca sekteye uğrayabilir. Sonuçta, bu yavaş ilerleyen, fakat risklerle dolu, tehlikeli bir süreçtir. Siyasal iktidar, sürece müdahale edebilir ve kurumsal değişim sürecini kendi kontrolüne almadan da hızlandırabilir. Ortaya çıkan kurum, yasal ve güvenilir bir devlet tarafından bir kez onaylandıktan sonra ortak bir referans noktası hâline gelebilir ve ilgili toplumsal aktörler için, en azından kısa vâdede, bir rehber olabilir. Devletin desteklediği bir kurumun hayatta kalıp kalamayacağı, bu kurumun algılanan performansının beklentileri ne derece karşıladığına ve ayrıca devletin bu kurumu direnceye karşı koruma kararlılığına bağlıdır. Burada devlet hassas bir ikilemle karşı karşıyadır. Siyasal desteği ve himayesi ile kurumsal değişimi kolaylaştırabilir ve onaylayabilir. Ancak, desteklediği kurum halkın iradesine karşı geldiğinde, devletin yardım eden eli, kolay bir şekilde baskı ve zulüm yumruğuna dönüşebilir. Devlet âdil bir müdahalede bulunduğunda bile devletin zorlayıcı gücünün bir mâliyeti vardır. Genellikle pratik zorunluluk nedeniyle, devlet zorlamasının yan zararı, kurumsal çeşitliliğin kaybıdır. Bu durum, eğer kurumun performansı bölgeler arasında önemli farklılıklar gösteriyorsa ve kurumsal çeşitlilik gerekliyse, ciddî ve hatta ölümcül bir yükümlük hâline gelebilir.

Neyse ki, toprak-emek oranının ölçek ekonomilerine izin vermeyecek kadar düşük olduğu Çin kırsalındaki köylerin çoğunda, özel çiftçilik başarılı oldu. Özel çiftçilik ulusal bir politika olarak kabûl edildikten sonra, özellikle kolektif çiftçiliğin iyi işlediği ve yerel koşulların büyük ölçekli çiftçiliğe

daha uygun olduğu yerlerde, bir miktar dirençle karşılaştı.[41] Kolektif çiftçilik birkaç yerde var olmaya devam etti, ancak çoğu yerde ulusal politika yerel koşullara üstün geldi.

Şu önemli gerçeği de belirtmek gerekir ki, tarım reformunun bütün hikâyesi, Çin kırsalında kolektivizasyonun tasfiyesi ve özel çiftçiliğe dönüşten ibaret değildir. Kolektivizasyonun tasfiyesi köylüleri komünlerin ve üretim ekiplerinin baskısından kurtardı. Köylülerin kendi yaşamlarıyla ilgili kararları alma özgürlüğüne yeniden sâhip olmaları, ticareti ve özel girişimciliği Çin kırsalına geri getirmek konusunda, kolektivizasyonun tasfiyesinden daha önemliydi. Sonuç olarak, özel çiftçiliğin dirençle karşılandığı yerlerde bile özel çiftçilikle birlikte gelen ekonomik özgürlük samimiyetle benimsendi.[42] Bu, hanehalkı sorumluluğu sisteminin hızla uygulanabilmesinin bir diğer önemli nedeni ve Çin kırsalı ekonomisinin yeniden canlanmasının altında yatan temel güçtü.

IV

Tarımdaki marjinal devrimle birlikte, neredeyse onunla aynı anda, Çin kırsalında yaşanan bir başka devrim daha vardı. Bu, temelde kasaba ve köy girişimlerinin artması sonucu ortaya çıkan kırsal sanayileşmeydi.[43] Köylülerin çiftçilik dışındaki en önemli iş kaynağı olarak bu girişimler, özellikle reformun ilk yirmi yılında, Çin'de canlı bir kamu-dışı sektör yaratılmasında önemli rol oynadılar. 1990'ların ortalarında özel girişimlerin resmî olarak tanınmasından sonra, kasaba ve köy girişimlerinin çoğu özelleştirildiler. Birkaç istisna dışında daha sonra bunların hemen hemen hepsi ortadan kayboldu. Ancak bu girişimlerin yükselişi ve ardından sessizce inişi Çin'deki ekonomik dönüşümün doğası hakkında çok şey anlatmaktadır.

Kasaba ve köy girişimlerinin en çarpıcı yönü bunların hayatta kalabilmiş olmalarıydı. Bu girişimler, hükûmetin düşmanca tutumuna karşın, Çin'in sosyalizmden piyasa ekonomisine yönelmesinde kritik bir katkı sağladılar. Pekin, bunları dâima devlete âit girişimlerin kötü ve önemsiz rakipleri olarak görmüş ve bu nedenle bunlara karşı küçümseyici ve düşmanca tavırlar sergilemişti. 1987'de Deng Xiaoping, kasaba ve köy girişimlerinin yükselişini şok edici bir sürpriz olarak nitelendirdi:

> Kırsal reform konusunda bizim en büyük –ve önceden hiç tahmin etmediğimiz – başarımız, köyler ve kasabalar tarafından işletilen çok sayıda girişimin ortaya çıkması olmuştu... Son birkaç yıldır bunların yıllık üretim değerleri yılda yüzde 20 oranında artmaktadır. Kasaba ve köy girişimlerindeki ve özellikle sanayi girişimlerindeki bu artış, kırsal alandaki emek fazlasının yüzde 50'sine iş sağlamıştır... Bu sonuç, ne benim ne de diğer yoldaşların öngördüğü bir şeydi; hiç beklemediğimiz bir anda ve şekilde ortaya çıktı.[44]

Deng, kasaba ve köy girişimlerinin şaşırtıcı performansını kabûl etmek konusunda tamamen dürüsttü; ancak konuşması, kasaba ve köy girişimlerinin başarılı olmak için üstesinden gelmek zorunda kaldıkları devletin önyargılı politikalarından ve engellemelerinden bahsetmiyordu.

Kasaba ve köy girişimleri ansızın ortaya çıkmadı. Bunların bir çoğu, Mao'nun kırsal sanayileşme çabalarının mirası olan eski komün ve takım girişimlerinin gelişmesinin bir sonucuydu. Bu miras, şüphesiz kasaba ve köy girişimlerinin tanıtımını ve kabûl görmesini kolaylaştırdı. 1978'e gelindiğinde komün ve takım girişimleri 28 milyondan fazla köylüyü istihdam ediyordu ve kırsal emek gücünün yüzde 9,5'inden sorumluydu.[45] Bununla birlikte, bu tür girişimlerin çok sağlam bir tarihsel kökeni yoktu. Komün ve ta-

kım girişimlerinin birçoğu, İleri Doğru Büyük Atılım dönemindeki "arka bahçe fırınları"ndan geliştirilmişti. Elbette, bu tür tesisler büyük çapta israftan başka bir şey değildi, hemen hemen hiç işe yarar demir ya da çelik üretememişlerdi. Bunlar ayrıca devlete âit çelik fırınlarına rakip bir şekilde hammaddelere talep oluşturmuş ve devlete âit çelik fırınlarının kapasitenin altında üretim yapmasına neden olmuşlardı. Aynı zamanda, arka bahçe fırınları işgücünü tarımdan alıkoymuş ve o zamanki kıtlığın ve açlığın uzun süre devam etmesine ortam hazırlamıştı.[46] İleri Doğru Büyük Atılım ertesindeki ilk düzenleme, bütün arka bahçe fırınlarının kapatılması ve bu sâyede merkezî hükûmet tarafından kontrol edilen az sayıdaki büyük çelik fırınlarının tam kapasiteyle üretim yapmasının sağlanması olmuştu.[47] Bu dönemde yaşananlar, sanayi politikasından sorumlu merkezî hükûmet yetkililerinde kasaba ve köy girişimlerine karşı kuşku ve güvensizliğe neden oldu. Dahası, bu yetkililer, devlete âit girişimlerle olan yakın yönetsel ilişkileri ve doğrudan ekonomik bağlantıları nedeniyle, kasaba ve köy girişimlerinin yükselişini kendilerine yönelik bir tehdit olarak algıladılar. Üstüne üstlük çoğu kasaba ve köy girişimi genellikle devlete âit girişimlerin terk ettiği eski teçhizat ve teknolojiyi kullanıyordu. Sonuç olarak, kasaba ve köy girişimlerinin yükselişi, aşağı ve geri kalmış rakiplerin üstün ve ileri üretim operasyonlarını dışlaması (*crowding out*) olarak yorumlandı.[48] Bu görüşlerin ışığı altında, Pekin bu tür girişimleri, banka finansmanından, hammadde temininden ve tüketici piyasalarına ulaşımdan mahrum etmek amacıyla bir dizi politika belirledi.

Bu zorluklara karşın, kasaba ve köy girişimleri hızlı bir şekilde büyümeyi başardı. "Çin ekonomisinin en dinamik parçası"[49] ve "reformların ilk aşamalarında Çin'in büyüme-

sinin ve sanayileşmesinin ana motoru" olarak sıkça övüldüler.[50] Bu tür girişimlerde çalışanların sayısı, 1978'deki 28 milyondan 1996'da 135 milyonluk zirve düzeyine ulaştı. Aynı zaman dilimi içerisinde, GSYİH hızla artarken, bunların GSYİH içerisindeki payları yüzde 6'dan yüzde 26'ya ulaştı.[51] Kasaba ve köy girişimleri, hammaddelere, enerjiye, kredi ve tüketici piyasalarına ulaşım konusunda devlete âit girişimlerle aynı avantajlara sâhip olmamalarına ve çok sayıda ayrımcı politikaya mâruz bırakılmalarına karşın hem üretkenlik hem de büyüme bakımından devlete âit girişimlerden daha üstün bir performans gösterdiler.

Kasaba ve köy girişimleri konusu, Çin ekonomisi üzerinde çalışan araştırmacıların en çok araştırma yaptıkları konulardan biri olmuştur. Akademik literatürde, kasaba ve köy girişimleri hemen hemen herkes tarafından yerel yetkililerin sâhibi olduğu ve yönettiği komünal ya da kolektif mülkiyet olarak görülmüştür. Bu nedenle, kasaba ve köy girişimlerinin gözalıcı performansı, modern iktisadın –özel mülkiyet haklarını, girişimciliği motive etmenin ve piyasa davranışını disiplin altına sokmanın olmazsa olmaz koşulu olarak gören– temel öğretisiyle çelişir görünmektedir.

Yerel hükûmetlerin aktif rolü, genellikle kasaba ve köy girişimlerinin başarısını belirleyen temel faktör olarak görülmektedir. Bu, bazı bölgelerde doğrudur. Tarımın özelleştirilmesi ve üretim ekiplerinin tasfiyesi ile birlikte, kasaba ve köy girişimleri, daha önce üretim ekiplerini yönetmiş olan eski kamu yetkililerinin istihdam edilebileceği tek yerlerdi. Bu yetkililer, göreli olarak iyi eğitimliydiler. Bunlar ayrıca kendi köylerinin dışındaki dünyaya daha iyi açılmışlardı ve buralarla daha iyi bağlantılara sâhiptiler. Ancak bu durum, bu girişimlerin başarısını açıklamak için yeterli değildir.

Devlete âit girişimlerin daha iyi bağlantıları vardı ve dev-

letten çok daha fazla destek alıyorlardı. Yerel hükûmetlerle olan yakın ilişkinin, neden kasaba ve köy girişimleri lehine sonuç verdiğini, buna karşın daha üst düzey hükûmet yetkilileriyle olan yakın ilişkinin neden devlete âit girişimlerin aleyhine sonuçlandığının açıklanması gerekmektedir. Kasaba ve köy girişimlerinin başarısını yerel hükûmetlere atfetmek, bu girişimlerin şans eseri ortaya çıkan bir özelliğinin tanımlanmasının dışında fazla bir anlam taşımaz. Kasaba ve köy girişimlerini yönetirken, yerel hükûmetler, gerçek girişimciler gibi hareket etmek zorundaydılar – risk almaları ve aldıkları kararların tüm sorumluluğunu üstlenmeleri gerekiyordu. Devlete âit girişimlerden farklı olarak, kasaba ve köy girişimleri gerçek bütçe kısıtlarıyla karşı karşıyaydılar. Hiçbir şey, kasaba ve köy girişimlerinin başarısının, devletin ekonomiyi yönetmekte piyasadan daha başarılı olduğunu kanıtladığını iddia etmek kadar yanıltıcı olamaz.

Ayrıca, son çalışmalar, kasaba ve köy girişimlerinin önemli bir kısmının, özellikle iç kesimlerdeki yoksul eyaletlerde, gerçekte özel girişimler olduğu basit gerçeğini ortaya koymaktadır.[52] Bir örneklem araştırmasına dayanarak *Çin Özel Ekonomisinin Yıllığı* (*the Annual Book of the Chinese Private Economy*, 1994, s.71) kasaba ve köy girişimlerinin yüzde 83'ünün isimleri dışında tamamen özel olduklarını belirtmiştir.[53] İki yıl sonra, *1996 Yıllığı* (s.112) da aynı sonuca ulaşmıştır. Komün ve takım girişimlerini kasaba ve köy girişimleri olarak yeniden adlandıran 1984'teki 4 numaralı Devlet Konseyi kararına göre, bu girişimler bulundukları yerler nedeniyle öyle adlandırıldılar (bu gerçek, son zamanlarda Yasheng Huang tarafından geniş kitlelerin dikkatine sunuldu)[54]. Bu girişimlerin kasaba ve köy girişimleri olarak adlandırılmaları, kasaba ve köy yönetimleri tarafından yönetilen kolektif girişimler olduğu anlamına kesinlikle gelmemektedir.

Muhtemelen kasaba ve köy girişimlerinin en önemli avantajı, devletin bürokratik kontrolünün dışında olmalarıydı. Devlet sanayi üretim planı tarafından hareket alanları kısıtlanmadığı için, kasaba ve köy girişimleri, üretimlerini piyasa talebine göre gerçekleştirebildiler, değişen piyasa koşullarına hızla uyum sağlayabildiler ve fırsatlardan yararlanabildiler. Devlete âit girişimler, plan emirleri dışına çıkmak istediklerinde, hükûmet birimlerinin onayını beklemek zorundaydılar. Kasaba ve köy girişimlerinin sâhip oldukları esneklik, onlara büyük bir avantaj sağladı. Girişim reformu başladıktan sonra bile, devlete âit girişimlerin hareket alanı, bürokrasi ve kırtasiyecilik ile sınırlandırılmaya devam etti. Devlete âit girişimler arasında emeğin akışkanlığı çok azdı; işçi fazlalıkları (gizli işsizler) siyasal bir karar olarak kabûl ediliyor ve hükûmet büroları tarafından belirleniyordu. Devlete âit girişimler daha iyi donanıma sâhip olmalarına ve daha iyi finanse edilmelerine karşın, kasaba ve köy girişimlerinin yöneticilerinin sâhip oldukları müşevviklere (özendiricilere) hiç sâhip olmadılar. Uzun bir süre ürünlerini pazarlamak ve satmak konusunda kaygı duymak zorunda bile kalmadılar. Bir devlet girişimi tarafından yapılan ilk ürün-reklamı, 25 Haziran 1979'da Sichuan'daki bir imâlât tezgâhı firmasının ürünlerinin reklamının *Halkın Günlüğü* gazetesinde yapılmasıyla gerçekleşti. Ancak bu ayrıcalığın ağır bir fiyatı vardı; devlete âit girişimlerde girişim ruhu kaybedildi.[55]

Devlete âit olmayan birimler oldukları için, kasaba ve köy girişimlerinin her türlü piyasaya ulaşması ciddî biçimde kısıtlanmıştı. Ancak, özerklikleri sâyesinde rüşvet –"prim fiyat" (*price premium*)– ödeyerek hammaddeleri satın alabiliyor ve ürünlerini satabiliyorlardı. Ayrıca personel yönetimi, iş sözleşmeleri ve tazminatları konusunda kendi

kararlarını alma özgürlüğüne sâhiptiler. Örneğin, bonus ve parça başı tazminatlar, maddî kazançları katkıyla ilişkilendirmek için sıklıkla kullanılıyordu. Dahası, kasaba ve köy girişimleri başlangıçta, ekonomi reformunun sonucu olarak yüksek miktarda talep edilen, ancak devlet sektörü tarafından gözardı edilen ya da yeterince üretilmeyen malların üretimine odaklandı. Bunlar, inşaat malzemeleri, konut inşaatı, ulaşım, hafif sanayi ürünleri ile ev eşyalarını da içeriyordu. Devlete âit girişimlerle karşılaştırıldığında, kasaba ve köy girişimleri, düşük teknolojiyle çalışıyor ve emek-yoğun üretim gerçekleştiriyorlardı. Bir hesaplamaya göre, kasaba ve köy girişimlerinde emek-sâbit sermâye oranı devlete âit girişimlerde olanın sekiz kat daha fazlasıydı.[56] Ek olarak, 1984 ile 1988 yılları arasında kasaba ve köy girişimleri banka kredileri kullanabildiler ve bu sâyede gelişmelerini hızlandırabildiler.

Kasaba ve köy girişimleri çok geçmeden devlete âit girişimlere ciddî rakip oldular. Yüksek ücretler ve diğer tazminatlarla, yetenekli işçileri ve yöneticileri devlet sektöründen kendilerine çektiler. Bütün kârlarını kendi üzerlerinde tutabilme hakkına sâhip oldukları için üretim teknolojilerini geliştirmek amacıyla yoğun yatırımlara giriştiler. Kasaba ve köy girişimlerinin başlattığı yoğun rekabet ortamı, devlete âit girişimlerin de aynı şekilde tepki vermesine yol açtı. Kasaba ve köy girişimlerinin yükselişiyle, Çin sanayisi –devlet tarafından korunan birkaç sektör dışında– sâdece devlete âit girişimlerin tekelinde olmaktan çıktı. Kasaba ve köy girişimlerinin pozitif etkisi, GSYİH'ye olan katkılarının çok daha üzerindeydi. Çin ekonomisini rekabetle tanıştırarak, ekonomik dönüşüm için gerekli olan güçlü bir katalizör rolü oynadılar.

V

Kırsaldaki benzerleri gibi, kentsel Çin'deki marjinal güçler de Mao'nun toplumsal ve ekonomik politikalarının bir mirasıydı. Sosyalizmin övünülen yönlerinden biri de, en azından kâğıt üzerinde, işsizliğin olmamasıydı. İşsizlik sosyalizme göre kapitalizmin kötü bir gerçeğiydi. Mao'nun işsizlik sorununa bulduğu çözümlerden biri, milyonlarca kentli genci "köylülerden bir şeyler öğrenmeleri için tepelere ve ovalara" göndermekti.[57] Kent gençliğini yeniden eğitmek için yürütülen bir siyasal kampanya olarak gösterilse de, bu program kentsel işsizlik sorununa kolay bir çözüm olduğu için uygulandı. Bununla beraber, bütün fabrikalar, mağazalar, hastaneler ve şehirlerdeki diğer hizmet sağlayıcıları, hükûmet dâireleri ve eğitim kurumları "üniteler" şeklinde örgütlenmişti.[58] İşsizliğe sosyalizm altında izin verilmediğinden, Çin şehirlerindeki bütün ünitelere, net üretimlerinin değeri toplam ücretleri karşılamasa bile, mümkün olduğu kadar fazla işçiyi istihdam etme emri verildi. Ancak işsizlik sorun olarak kalmaya devam etti ve kent gençliğini kırsala gönderme uygulaması 1950'lerin başlarından Kültür Devrimi sırasında zirve yaptığı döneme kadar devam etti.

Mao'nun ölümü ve Kültür Devrimi'nin sona ermesi ile kent gençliğini kırsala gönderme uygulaması durduruldu ve Ekim 1978'de resmen sona erdi. Ancak resmî olarak sona ermesinden çok daha önce, genç erkek ve kadınlar çaresizlik içinde şehirlere dönme arzusundaydılar. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında, Çin şehirlerinde, sayıları 20 milyon civarında tahmin edilen ve kentsel nüfusun yüzde 10'unu oluşturan, âniden "geri dönen gençler"in istilası yaşanıyordu.[59] 1979'da Pekin'de 400.000'den fazla "geri dönen genç" vardı, bunlar şehrin toplam nüfusunun yüzde

8,6'sını oluşturuyordu. Tianjin'deki durum çok daha kötüydü: toplam nüfusun yüzde 11,7'sini oluşturan 380.000 kişi.[60] Geri dönen gençlerin istihdam üzerinde yarattığı baskı çok büyük boyuttaydı. Devlet kadroları dışında istihdam olanağı sâdece devlete âit girişimlerde ve sokak komiteleri tarafından işletilen az sayıdaki kolektif girişimlerde bulunuyordu. Bunlar üzerinde zaten çok yoğun bir baskı vardı ve yeni gelen potansiyel işçilerin buralara alınmaları mümkün değildi. İşsizlik hayâletini ve sosyalizmin başarısızlığını kabûl etmekte gönülsüz olan Çin hükûmeti geri dönen gençler için yeni bir terim icat etti: "istihdam edilmeyi bekleyen gençler". Ancak bu yaratıcı söz ustalığı sahadaki fecî durumu değiştirmedi. Çok az geri dönen gencin iş bulabildiği ve ufukta işsizliğe bir çarenin görünmediği büyük şehirlerde protestolar patladı. 1979'un başında yirmi birden fazla eyalette işsiz gençler, demiryollarını kapatmak ve hükûmet binalarını kuşatmak da dâhil olmak üzere çeşitli protestolar düzenlediler.

Ünlü bir iktisatçı ve Devlet Konseyi'nin ekonomi danışmanı olan Xue Muqiao *Halkın Günlüğü* gazetesinin 20 Temmuz 1979 tarihli sayısında hükûmetin, insanlara kendi işlerinde çalışmaları konusunda, izin vermesini önerdi. Bu strateji, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının hemen ardından, 1949–1950 yıllarında pek çok şehrin karşı karşıya olduğu işsizlik sorunuyla mücadelede etkili bir şekilde kullanılmıştı.[61] Partinin sâdık bir üyesi olan Xue sosyalizme ve kolektif ekonomiye bağlıydı; ancak iktisatçı olarak, hangi tedbirlerin uygulamada etkili olacağını biliyordu. Artan istihdam baskısı ve büyük çaplı toplumsal huzursuzluk riski, Çin hükûmetini Xue'nun önerisini uygulamaya itti. 29 Eylül 1979'da Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının otuzuncu yıldönümünü kutlamak için düzenlenen bir toplantıda, Devlet

Başkanı Ye Jianying "bireysel ekonomi (*geti jingji*)"nin tanınması yönünde bir çağrı yaptı; bu terim, özel ekonominin farklı kelimelerle ifade edilmesinden başka bir şey değildi.[62] Üç ay sonra tescil edilen ilk "bireysel ekonomi" Wenzhou'da 30 Kasım 1979'da ortaya çıktı. Artık kentsel Çin'de özel ekonominin canlanması için kapılar açıktı. Mao'nun sosyalizmin antitezi olarak kınadığı şey, "sosyalizmin yardımcısı ve tamamlayıcısı" olarak resmen tekrar kabûl görüyordu.[63] İki yıl sonra, 17 Ekim 1981'de, Merkez Komitesi ve Devlet Konseyi birlikte *Dışarı Açılma, Ekonominin Canlandırılması ve Şehir ve Kasabalarda İstihdam Sorununun Çözümü Üzerine Çeşitli Kararlar*'ı yayınladılar. Bu kararlarda "bireysel ekonomi" sosyalist kolektif ekonominin "gerekli tamamlayıcısı" olarak tanıtılıyordu.[64]

"Bireysel ekonomi"nin yükselişi, Çin şehirlerinde ve kasabalarında kolektif ekonominin tekelini sona erdirdi. Devlet kontrolündeki kamu sektörünün dışında, tamamen yeni bir ekonomik güç ortaya çıktı. Bireysel ekonomi, 1981'de resmen tanınmasına karşın, piyasa ekonomisinin Çin sosyalizminin entegre bir parçası olarak resmen tanındığı 1992'ye kadar ekonominin kamu kesimine sağlanan korumadan yararlanamadı. Tüm 1980'ler boyunca, kasaba ve köy girişimleri gibi özel sektör kurumları, politika kısıtları ve toplumsal ayrımcılık nedeniyle sorunlar yaşadılar. Örneğin, ebeveynler kızlarını özel sektörde çalışan genç adamlarla evlendirmiyorlardı –buralardaki işler güvencesiz, düşük ve hiç de saygıyı hak etmeyen işler olarak görülüyordu. Bireysel ekonomi içindeki birimler yediden fazla işçi çalıştıramıyorlardı– sekiz ya da daha fazla işçi çalıştıran her özel girişim kapitalist olarak kabûl edildiği için yasa dışıydı.[65] Bu ve bunun gibi diğer kısıtlamalardan kurtulmak için çoğu özel firma başına "kızıl bir şapka" geçiriyordu

–kendilerini kasaba ve köy yönetimleriyle ilişkilendiriyor ve böylece kasaba ve köy girişimi oluyorlar ya da şehirlerde sokak komiteleri veya diğer yerel hükûmet birimleriyle anlaşarak kolektif girişim hâline geliyorlardı. Çin hükûmeti, hâlâ kamu sektörünün sosyalizmin ekonomik temeli olduğuna inanıyor ve bu nedenle özel ekonomiyi kucaklamakta isteksiz davranıyordu. Ancak, kitlesel işsizlik ve bunun ortaya çıkardığı potansiyel toplumsal huzursuzluk Çin hükûmetini pes ettirdi. Sonuç olarak, 1980'ler ve 1990'ların ilk yılları boyunca "Üç Yok" politikası –promosyon yok, reklam yok ve yasak yok– bir ödün şeklinde hüküm sürdü.

Özel sektörün yükselişinin belirgin bir coğrafî eğilim izlemesi, bu devrimin marjinal doğasını daha da belirginleştirmektedir. Zhejiang'daki Wenzhou, Mao döneminde eyaletteki en yoksul yerlerden biriydi.[66] Çok az verimli arazisi olan bu dağlık bölge çiftçilik için hiç de uygun değildi. Kıyı bölgesi olması ve Tayvan'la savaş riski nedeniyle, Wenzhou çok az devlet sanayi yatırımı almıştı. 1970'lerin sonunda bölgede ulaşım hâlâ son derece ilkeldi. Buna karşın, 1980'lerin başında Wenzhou kısa bir sürede Çin özel ekonomisinin beşiği hâline geldi. Çin hükûmeti, özel ekonomiyi 1981'de resmen tanımasına rağmen, sosyalizme bağlılığı nedeniyle, özel ekonomiye sâdece kamu sektörüne tamamlayıcı olması için gönülsüzce izin verdi ve hareket alanını kısıtladı. Kamu sektörünün yeterince güçlü olduğu yerlerde özel ekonomi için yeterince alan bulunmuyordu. Korunması gereken bir kamu sektörünün bulunmadığı Wenzhou'da, yerel yönetim, özel sektöre karşı başka koşullarda olabileceğinden çok daha hoşgörülüydü. Özel sektör gelişmeye başlayınca, yerel yönetim onu kolektif ekonominin yerine teşvik etti ve korudu. Güçlü kamu sektörünün olduğu diğer yerlerde ise özel sektör ihtiyatla izleniyordu.

Şu da önemlidir ki, 1949 öncesinde Wenzhou uzun bir ticaret ve imâlât (daha çok el sanatı) geçmişine sâhipti ve bu miras, kamu sektörünün eksikliğinin de etkisiyle, özel sektörün gelişmesine imkân sağladı. Buna karşın, reformun arifesinde Çin'de en sanayileşmiş bölge olan Çin'in kuzeydoğusu gibi Mao döneminde yoğun kamu yatırımı almış olan bölgeler, özel ekonominin sâdece vasat gelişme gösterdiği yerler oldular.

VI

Çin'in piyasa ekonomisi yönündeki dönüşümünü başlatan marjinal devrimler arasında özellikle bir tanesi, Çin'i küresel ekonomiye açmakta, çok önemli bir rol oynadı. Bu, Shenzhen ve diğer yerlerde Özel Ekonomik Bölgeler'in oluşturulmasıydı. Çin'de herkes tarafından bilinmeden önce, Shenzen, Guangdong eyaletinin güneydoğusundaki Bao'an bölgesinde, küçük ve yoksul bir kasabaydı. Hong Kong'un hemen karşısında bulunan Shenzhen, Çin'in, küresel piyasa ekonomisine entegrasyonunun ileri hattında yer alacaktı.[67]

Eşsiz coğrafî konumu nedeniyle Shenzhen, uzun süredir Çin'den Hong Kong'a kaçan yasa dışı göçmenlerin en çok tercih ettiği çıkış yeri olmuştu.[68] Mao dönemindeki en büyük kitle kaçışı, İleri Doğru Büyük Atılım başarısızlığının hemen ardından meydana geldi. *Halkın Günlüğü* gazetesinden Lian Yunshan adında bir gazeteci olayı araştırmak için bölgeye gönderildi.[69] Lian sınırın iki yanında da araştırmalar yaptı. Hong Kong'da bir aydan fazla kaldı, sınır devriye görevlileriyle ve yerleşimcilerle (özellikle anakaradan en son kaçanlarla) görüştü. Hong Kong'da gördükleri ve duydukları, Lian'ın iki kesim arasındaki ekonomik uçurumun iyice farkına varmasına yol açtı. Araştırmaları sonucunda, uzun dönemli tek çözümün Shenzhen'de, sınırın öte yanın-

daki Hong Kong'a benzer bir özel ticaret bölgesi oluşturulması olduğu yönündeydi. Lian bir rapor hazırlayarak durumu hemen bağlı olduğu yöneticiye bildirdi; ancak, amiri raporun yayınlanamayacak derecede radikal olduğunu düşündü. Deng Xiaoping, muhtemelen raporu gören tek üst düzey liderdi.

Ülkeden yasa dışı kaçanlarla ilgili sorun 1970'lerin sonunda daha önce görülmemiş boyutlara ulaştı. Bunun nedeni, büyük çapta, Hong Kong'da bir göçmen affı olacağı yolundaki söylentilerdi. Binlerce insan deniz sınırından geçmeye çalıştı; çoğu boğuldu ve cesetleri Shenzhen kıyılarına geri vurdu. Cesetlerin toplanması ve gömülmesi düzenli bir iş hâlini aldı. Bazı sınır köylerinde, çalışabilir nüfusun yarısından fazlası kaçmıştı. Yasa dışı göç/kaçış âcil bir kamu vâkıası hâline geldi.

Deng Xiaoping, Temmuz 1977'de iktidara tekrar geçtikten hemen sonra, Kasım'da Guangdong eyaletini ziyaret etti. Yerel yetkililer, Shenzhen'deki yasa dışı kaçış sorununun kötüleşmesinden bahsederek sınırı koruması için daha fazla asker talebinde bulundular. Deng, "Bu durum kendi politikamızdaki sorunların sonucu. Ordunun bu konuda yapabileceği bir şey yok." yanıtını verdi.[70] Daha açıklayıcı bir yanıt istemekten korkan yerel yöneticiler şaşırmış bir hâlde kaldılar. Onlara göre, yalnızca anavatandaki hainler ve sosyalizmin düşmanları, anakarayı Shenzen Nehri'nin diğer tarafındaki yozlaşmış ve geri kapitalist ekonomi için terk edebilirlerdi.

Guangdong eyaleti Parti Sekreteri Wu Nanshen, kendi incelemesini yapmaya karar verdi. Bulduğu şey, iki Luofang köyünün hikâyesiydi. Shenzehn tarafındaki Luofang köyündeki insanların çoğu Hong Kong'a (üç ana bölgeden biri olan Yeni Bölgeler'e) kaçmış ve Shenzhen Nehri'nin diğer yakasında yaşamaya başlamıştı. Hong Kong'taki

yeni yurtlarını da Luofang olarak adlandırdılar. İncelemeleri sırasında Wu, Hong Kong'taki Luofang köylülerinin Shenzhen'dekilere göre neredeyse yüz kat daha fazla gelir elde ettiklerini öğrendiğinde şok olmuştu. O zaman, Wu, Deng'in söylediklerini anlamış ve aynı sonuca ulaşmıştı.[71] Ekonomik uçurum giderilmedikçe ne siyasal ne de askerî yöntemler yasadışı göçü engelleyebilirdi.

Bir yıl sonra Ocak 1979'da, Wu, Guangdong'un güneydoğusunda bir sâhil şehri olan kendi memleketi Shantou'yu ziyaret etti. 1930'larda Shantou, canlı ticareti ve yerel ekonomisi nedeniyle "küçük Şanghay" olarak biliniyordu ve kabaca Hong Kong ile karşılaştırılabilir düzeydeydi. Kırk yıl sonra, Hong Kong güçlenen "Asya Ejderhası" ekonomilerinden biri olmuştu. Shantou ise, diğer yanda, sâdece çürümüştü. Shantou nasıl Hong Kong'la arasındaki açığı kapatabilirdi? Singapurlu bir işadamı, Wu'ya bir çözüm önerdi: Tayvan ve Singapur ekonomilerini kalkınırken çok faydalı olmuş olan ihrâcât işlem bölgesi uygulaması, Çin'in de işine yarayabilirdi.

Benzer bir fikir Bao'an ilçesindeki Shekou kasabasında zaten denenmişti. Denemeye öncülük eden, yerel ekonomiyi düzeltmeye çalışan bir hükûmet yetkilisi değildi, Çin hükûmetine âit Hong Kong merkezli bir firma olan China Merchants idi. China Merchants, Li Hongzhang tarafından 1872'de bir nakliye şirketi olarak kurulmuştu. 19. Yüzyıl'ın sonlarındaki ve 20. Yüzyıl'ın başlarındaki savaş dolu çalkantılı yıllarda hayatta kalmayı başarmış ve 1949'dan sonra Halk Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı'nın bir parçası hâline gelmişti. Haziran 1978'de, China Merchants'ın yirmi dokuzuncu lideri olarak Yuan Geng atandı. Yuan bir savaş gâzisiydi; Japonlara karşı direniş savaşı sırasında Hong Kong da dâhil olmak üzere Çin'in güneyinde faaliyet gösteren bir casustu. Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasın-

dan sonra Güney Asya'da diplomat olarak çalıştı. Ardından, Kültür Devrimi sırasında beş yıldan fazla hapsedildi, ancak 1973'te serbest bırakıldı ve Ulaştırma Bakanlığı'nda yüksek düzeyde bir pozisyona getirildi. Açık sözlülüğü ve keskin ve bağımsız düşüncesiyle tanınan Yuan, çalışma arkadaşları tarafından becerikli, dürüst, girişimci ve açık fikirli bir birey olarak saygı görüyordu. Altmış beş yaşındaki Yuan, o zamana kadar fazla önemsenmemiş olan China Merchants'ın başkanı seçildi. Hırslı ve enerjik Yuan, China Merchants'ı, imâlât, ticaret ve nakliyatla uğraşan, rekabetçi ve kârlı bir şirkete dönüştürmek için hemen bir plan hazırladı. Hong Kong'da toprak son derece pahalı olduğu için, Yuan gözlerini Shekou'ya çevirdi. Ocak 1979'da, Guangdong eyalet hükûmetine ve Pekin'deki Ulaştırma Bakanlığı'na, Shekou'da açılması düşünülen bir sanayi parkı ile ilgi ayrıntılı planları içeren bir teklif gönderildi. Teklif Guangdong eyaletince ayın altısında, Ulaştırma Bakanlığı'nca ayın onunda onaylandı ve Devlet Konseyi'ne gönderildi. Ayın otuz birinde Başbakan Vekili Li Xiannian da teklifi onayladı. Böylece Çin'de ilk defa bir sanayi parkı, Shekou Sanayi Parkı, gerçekleştirilmiş oldu. Yuan'ın teklifini onaylarken, Li aslında en az 30 kilometrekare civarında olan Nantou Yarımadası'nın tamamını önermişti. Yuan, verimsiz topraklardan oluşan Shekou'da proje başarısız olursa fazla bir etkisi olmaz, diye düşünmüştü. Yarımadadaki diğer yerlerde zaten bir miktar sanayi altyapısı vardı ve bu yerleri parka dâhil etmek, hem mâliyetleri hem de siyasal riskleri artırabilirdi.

Bu arada, Wu Nanshen, diğer yerel liderlerle, özellikle Xi Zhongxun ve Yang Shangkun ile birlikte, Shantou'da bir ihrâcât işlem bölgesi kurulmasını değerlendiriyordu. Guangdong'taki liderler, Yuan'ın teklifinden haberdardılar,

ancak çok daha iddialı bir plan geliştirdiler ve tüm eyaleti Hong Kong ve Tayvan'da başarılı olan çeşitli uygulamaların denendiği bir tür laboratuvara dönüştürmeyi hedeflediler. Hong Kong ve Makao ile sınırı olan Guangdong'un yaklaşan ekonomi reformu sürecinde öncü olması gerektiğine inanıyorlardı.

Pekin'de Nisan 1979'da yapılan, tüm eyalet bakanları ile ekonomik işlerden sorumlu merkezî hükûmet yetkililerinin katıldığı bir çalışma konferansında, Guangdong temsilcisi Xi Zhongxun tekliflerini masaya koydu. Xi, Guangdong'un Hong Kong'a yakınlığı ve yurt dışındaki Çinlilerle güçlü bağları nedeniyle dış dünyaya ekonomik ve teknik açılımı başlatmakta avantajlı olacağını vurguladı. Bazılarının güçlü biçimde karşı çıkmasına rağmen, Xi'nin teklifi, Çin'i dışa açma ve dış dünyayla ekonomik bağları güçlendirme konusunda kararlı olan Hua Guofeng de dâhil olmak üzere, çoğunluğun desteğini sağladı.

Dış ticaretten sorumlu Başbakan Yardımcısı Gu Mu, bu tartışmaları Deng Xiaoping'e iletti. Deng, Guangdong'la ilgili tekliften dolayı memnun olmuştu ve "Özel Ekonomik Bölgeler" adını önerdi. İzleyen aylarda, Gu, Guangdong ve ayrıca Fujian'daki eyalet liderleriyle yoğun bir şekilde çalıştı. 15 Temmuz 1979'da Merkez Komitesi ve Devlet Konseyi, birlikte ortak bir karar yayınlayarak, Guangdong ve Fujian'da Özel Ekonomik Bölgeler'in oluşturulmasını onayladılar. Bu özel bölgelerin, ihrâcâta yönelik firmalar için oluşturulan endüstri parklarının da ötesinde bir şey olması düşünülüyordu. Bunlar, imâlât ve ticaretin başarısı için gerekli olan her türlü eğitim, ticaret, hukuk ve bürokrasi hizmetini de sunacaklardı. Böylece, Özel Ekonomik Bölgeler'de, sanayi parkı ile birlikte bilim ve araştırma bölgesi, rezidans bölgesi, ticaret bölgesi ve yönetim bölgesi

bulunacaktı. Tamamlandığında, her özel bölge, tam donanımlı, kendini sürdürebilir bir ekonomik birim olacaktı.

Guangdong'daki yetkililerin bir kaygısı daha vardı: Özel Ekonomik Bölgeler'in yasal güvence altına alınmalarını ve böylece dış yatırımcılar için daha güvenilir olmalarını istiyorlardı. Bu fikir onlara Hong Konglu bazı işadamları tarafından önerilmişti. 26 Ağustos 1980'de Ulusal Halk Kongresi, "Guangdong Eyaleti'ndeki Özel Ekonomik Bölgeler İçin Düzenlemeler"i onayladı. İlk Özel Ekonomik Bölgeler Düzenlemeleri taslağı üzerindeki çalışmalar sırasında Çinli liderlerin kaygıları açığa çıktı.

Her şeyden önce, Özel Ekonomik Bölgeler, "kapitalizmi sosyalizmin yararı için kullanmak" amacıyla düşünülmüştü. Hong Kong, Makao, Singapur, Japonya, ABD ve Batı Avrupa'ya 1978 ve 1979'da gerçekleştirilen ziyaretlerin ardından Çinli yetkililer, kapitalist sistemin ulaştığı teknolojik üstünlük ve ekonomik etkinlik düzeyinin yanı sıra orta sınıfların yüksek yaşam koşulları nedeniyle de şok olmuş bir durumdaydılar. Kapitalizmin teknolojik ve kurumsal inovasyon alanındaki –Marx'ın kensisinin aslında uzun zaman önce vurguladığı– olağanüstü gücünü kabûl etmek zorunda kalmışlardı. Çinli liderler, artık Çin'in sosyalizmi kurma yolunda kapitalizmden öğrenebileceği çok şeyin olduğunu konusunda kuşku duymuyorlardı. Ancak, bu kapitalizmden öğrenme arzusu kadar sosyalizme derin bağlılık da hâlâ sürüyordu. Çin hükûmeti içerisinde çok az kişi sosyalizmin yaşayabilirliği konusunda şüphe duyuyordu. Kapitalist ülkelerden ödünç alınan sermâye ve modern teknoloji ile sosyalizmin üstünlüğü bir araya geldiğinde Çin'in Batı'yı yakalayabileceğine inanıyorlardı. Çin geleneksel kültürünü güçlendirmek için Batı teknolojisini ödünç almayı denemiş olan Qing Hanedanı'nın sonundaki (1861–1894) selefleri-

nin izinden giden Çinli komünistler, sosyalizmi korumak için kapitalizmi kullanmaya hazırdılar.

Özel Ekonomik Bölgeler'in, sosyalizmin gelişmesi için, kapitalist ilkelerle denemeler yapılacak olan bir çeşit laboratuvar olması bekleniyordu. Bölgeler özerkliğe sâhipti ve bunlara kapitalizmden öğrenmeleri için müşevvikler sunulmuştu. Eğer yine sosyalizm tarafından tanımlanan çerçeve içinde kalsalardı, Özel Ekonomik Bölgeler hiç de özel olmazlardı. Diğer yandan, bunlar kapitalizmin Çin'i fethetmesi için kullanılacak atlama taşları olarak da düşünülmediler, bunların nihaî amacı sosyalizme hizmet etmekti. Ancak, bir Çin deyişinin söylediği gibi, pencereyi açık tutararak temiz havayı içeri alırken sinekleri dışarda tutmak zordur. Hükûmetin kapitalizmin yayılacağı yönündeki korkusu, Özel Ekonomik Bölgeler politikası üzerinde 1980'ler boyunca etkili olacaktı.

İlk dört Özel Ekonomik Bölge, Guangdong'daki Shenzhen, Zhuhai ve Shantou ile Fujian'daki Xiamen, bir tâviz sonucu seçildiler. Öncelikle, bu dört yerin hepsi de tarihçilerin "denizsel Çin" (*maritime China*)[72] dedikleri, yurt dışındaki Çinlilerle yakın bağları bulunan ve dış dünyayla uzun bir deniz ticareti geçmişi olan, bölgede yer alıyordu. Bu coğrafî faktör, Mao döneminde, Guangdong ve Fujian için bir dezavantajdı; o dönemde, Pekin, Tayvan'la muhtemel bir askerî çatışma korkusu nedeniyle buralara çok az yatırım yapıyordu. Ancak, şimdi Hong Kong, Makao ve Tayvan'a olan yakınlık faydalı hâle gelmişti ve bu yerler Çin'in Batı'ya yeniden açılmasında öncülük etmeleri için seçildiler. Bu dört şehir, coğrafî avantajı olan eşsiz yerler değildi. Bu konuda karar verilirken, Güney Kore ve Japonya'ya yakın olan Dalian ve Qiangdoa ile Şanghay da düşünülmüştü. Bu şehirler, özellikle de Şanghay, Çin ekonomisi için çok önemli olmaları ve buralarda

meydana gelebilecek başarısız bir deneyimin sosyalist ekonomi üzerinde feci yansımaları olacağı gerekçesiyle baştan reddedildiler.[73] Sonuçta seçilen dört yer, başarısızlıkları durumunda ekonominin diğer kesimlerinin en az etkileneceği yerlerdi. Bu kaygı, başbakan yardımcılarından birinin yaptığı bir açıklamada açıkça göze çarpıyordu: "Diğer eyaletlerin kapitalizmin kötü etkisinden korunabilmesi için Guangdong eyalet sınırları etrafına bir set örmek [zorundaydık]."[74]

Özel Ekonomik Bölgeler içinde özellikle Shenzhen göze çarpmaktadır. Daha sonraları Shenzhen Özel Ekonomik Bölgesi'ne dâhil edilen Shekou Sanayi Parkı'nın oynadığı öncü rol, Shenzhen'in benzersiz yükselişinde önemli bir faktördü. Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde bir şirket olan China Merchants, yerel hükûmetlerin sâhip olmadığı pek çok avantajdan faydalanıyordu; bu avantajlar arasında, Pekin'deki çeşitli bakanlıklara ve Devlet Konseyi'ne doğrudan ulaşım da bulunuyordu. Shekou modeli ve "Vakit nakittir; etkinlik hayattır," şeklindeki sloganı, 1980'lerde yeni düşünce tarzları ve pratikleriyle birlikte Çin'de şok etkisi yarattı. Mücadelenin en önünde yer alan Shenzhen, şimdi Çin'deki piyasa güçlerinin test edildiği bir alan olmuştu. İlk ve en büyük Özel Ekonomik Bölge olan Shenzhen, Çin'in her tarafından, yeni yetişen girişimcileri ve diğer yetenekli insanları kendine çekti; bu insanlar arasında mevcut durumdan hoşnut olmayan ve daha iyi bir gelecek arzulayanlar da vardı. Son otuz yılda, Shenzhen, 30.000'den az nüfusa sâhip bir balıkçılık kasabasından, 14 milyondan fazla sâkini olan, Çin'in en hızlı büyüyen ve üçüncü en büyük şehrine dönüştü. Bir zamanların tehlikeli insan kaçakçılığı hattı, şimdi ticaretin göz alıcı feneri hâline geldi.

1984'te, ilk dört Özel Ekonomik Bölge'nin başarısından sonra, Çin hükûmeti, on dört başka sâhil şehrini de dış

yatırıma açmaya karar verdi. 1988'de, Hainan Adası, Yangtze Nehri Deltası, İnci Nehri Deltası, güney Fujian'daki Xiamen-Zhangzhou-Quanzhou, Shangdong Yarımadası ve Liaoning'deki Liaodong Yarımadası doğrudan yabancı yatırımlara açıldı. 1992'de, yeni bir Özel Ekonomik Bölge olarak, Şanghay'da Pudong Yeni Bölgesi yaratıldı. Bundan sonra, bütün eyalet başkentleri tedricen yabancı yatırımlara açıldı. Özel Ekonomik Bölgeler listesine en son eklenenler, 2006'da Tianjin'deki Binhai Yeni Bölgesi ve 2010'da Xinjiang'daki Kashi idi. Otuz yıllık reformdan sonra, Özel Ekonomik Bölgeler istikrarlı olarak gelişmiş ve Çin ekonomisinin en dışından (periferisinden) merkezine doğru yayılmış durumdaydı.

VII

Görüldüğü gibi, Çin ekonomi reformu, Çin hükûmetinin ilk olarak Hua tarafından başlatılmış olan reform kararlarını benimsediği 1978'deki Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nın ardından hız kazandı. Eğer Çin reformunu bu erken döneminde kapsamlı tanımlayabilecek bir ilke varsa, bu, o zamanlar ifade edildiği şekliyle, "kaosun ortadan kaldırılması ve düzenin yeniden inşası" olmalıdır. Deng Xiaoping ve Chen Yun'un merkezinde yer aldığı yeni Çin liderliği, "kaos"un kökeni ve siyasal "düzen"in temeli konusunda ortak bir görüş paylaşıyordu. Tarımda ve sanayide uygulanan reformlar, büyük ölçüde, Çin'i Kültür Devrimi öncesinde tasarlanan ekonomi politikalarına geri döndürmeyi amaçlıyordu.

Tarımda, "toplu alım ve dağıtım" politikası olduğu gibi kaldı. 1950'lerde âcil bir plan olarak benimsenmesine rağmen, daha sonradan "toplu alım ve dağıtım," Çin tarım politikasının temeli hâline gelmişti. Fiyat kontrollerinin devamı, devletin rolünü güçlendirmeyi amaçlayan devlet tarım reformunun ana parçası olarak göze çarpıyordu.

Sanayi reformu, geniş çapta, Üçüncü Genel Kurul öncesi başlamış olan devlete âit girişimlere daha fazla özerklik vermenin bir uzantısıydı. Çinli liderler, devlete âit girişimleri hâlâ sosyalizmin temel taşı olarak gördükleri için, anlaşılabilir bir şekilde, reformdan beklentilerini bu girişimler üzerine yoğunlaştırmışlardı.

Devlete âit girişimlere devlet kotasının ötesinde faaliyet özgürlüğü verilince, bu girişimler planlanmamış bir dönüşüm yaşamaya başladılar ve ikili bir rol üstlendiler. Bir yandan, devlet girişimleri merkezî planlamanın edilgen bir kolu olarak kalıyorlar, devlet kota sisteminden çeşitli üretim faktörlerini alıyorlar ve devlet planına uygun üretim yapıyorlardı. Diğer yandan ise, ekonomik kâr sağlamak için devlet planı dışında faaliyet göstermeye başlamışlardı. Sonuçta, merkezî planlama kaynak tahsisi işlevini sürdürürken, paralel bir piyasa mekanizması belirdi ve devlete âit girişimlere, değişen ekonomik fırsatlardan avantaj sağlayabilmeleri için, neleri ne kadar üretmeleri gerektiği konusunda yol gösterdi. Devlet sektörünün bu iki-raylı mekanizmadan büyük fayda sağlamış olduğu şüphesizdir. En azından, ekonomik koordinasyon şiddetli bir kesintiye uğramadı ve eski Sovyet Bloku'ndaki geçiş ekonomilerinin çoğunun yaşadığı türden bir resesyon ortaya çıkmadı. Bu iki-raylı sistemin mevcudiyeti ve devlete âit girişimlerdeki ikililik (dualite), Çin ekonomisinde devlet sektörünün göreli büyüklüğünü hesaplamayı oldukça güçleştirmektedir. Devlete âit girişimlerin toplam üretimini, ayrım yapmadan, devlet sektörüne atfetmek şeklindeki genel uygulama, bu nedenden ötürü, fazla hesaplama hatalarına yol açmaktadır.

Özel girişimciliği ekonomiye yeniden getiren marjinal devrimler olmasa, Çin muhtemelen amaçlandığı gibi sosyalizm yolunda kalmaya devam ederdi. Başlangıçta, özel çift-

çilik, kırsal sanayileşme ve "bireysel ekonomi"nin şehirlere dönüşü uygulamalarının hepsi istisnasız açık düşmanlıkla karşılandı ve hatta, özel çiftçilik vâkıalarında olduğu gibi, suç olarak değerlendirildi. Bu tabandan gelen reformlar; tahıl üretimi, kırsal yoksulluk ve kentsel işsizlik gibi âcil ekonomik sorunların çözülmesine ya da hafifletilmesine yardımcı oldu. O zamanlar, bu reformlar sosyalizme çok az tehdit oluşturuyorlardı ve Çin hükûmeti bunlara isteksizce müsamaha göstermeyi öğrenmişti. Ancak belli bir süre geçtikten sonra, özel sektörün yarattığı ekonomik kazançlar sosyalist ekonomi için vazgeçilmez olarak kabûl edildiğinde, Çin hükûmeti bunları şevkle benimsemeye başladı.

Mao'nun sosyalist ekonomisinin marjinalleştirdiği aktörler tarafından gerçekleştirilen dört marjinal devrim, kısa zamanda Çin'de dinamik bir özel sektörün doğmasına neden oldu. Böylece, 800 milyon köylü devletten kurtuldu, yaklaşık 20 milyonluk şehre "dönen gençlik" kendi işini kurma imkânına kavuştu ve yerli ve yabancı girişimcilerin büyüyebileceği ve kapitalizmin dinamizmini gösterebileceği birkaç nokta oluşturulabildi. Devletin öncülük ettiği Dışa Atılım gibi çabalar değil, bu marjinal devrimler, Çin'i hızlı ekonomik kalkınma ve piyasa ekonomisi yoluna sürükledi. Devletin oluşturulmalarına yoğun şekilde öncülük ettiği Özel Ekonomik Bölgeler konusunda bile, devletin asıl rolü, piyasa rekabeti için nispeten güvenli bir siyasal ve yasal ortamı sağlamak olmuştu. Devlete âit girişimleri desteklemek yerine, Özel Ekonomik Bölgeler önce sosyalizmin başarısız olduğu ya da hiç bulunmadığı yerlerde yaratıldı. Bu, sâdece reforma karşı devlet sektöründen gelebilecek olan bir direnişten kaçınmayı sağlamakla kalmadı, aynı zamanda reformun başarısız olması riskini de en aza indirdi.

Şaşırtıcı bir şekilde, reformun başlangıcında Çin hükûme-

tinin sosyalizme olan bağlılığı kendi işine yaradı. Marjinal devrimlere izin verirken sosyalist çekirdeği (devlete âit girişimleri) koruyan reform stratejisi, hükûmetin sosyalizme olan sadakâtinden kaynaklanıyordu. Çekirdeğe dokunulmaması gibi bir durum söz konusu değildi. Aksine, Rusya ve diğer geçiş ekonomilerinde yaygın uygulanan özelleştirmelerden farklı bir şekilde, devlete âit girişimlere yönelik reformlar, devlet sektörünü korumayı ve güçlendirmeyi amaçlıyordu. Sonuçta, reforma tâbi tutulan devlet sektörü ekonomik zorluklarla boğuşarak ilerlerken, marjinal devrimlerin ortaya çıkardığı devlet-dışı sektör, devletin kontrolündeki ekonomik planın dışında, sağlam ve hızlı büyüyordu. Çin bir kez daha bir karma ekonomiye dönüştü (Mao 1950'lerin başında Çin'i sosyalist dönüşüme zorlamadan önce de karma ekonomi uygulanmış ve faydası görülmüştü). Siyasal merkezde, zamanın ruhuna uygun ideolojik ve zihinsel değişim de son derece önemliydi. Daha çok "Pratik, gerçekliği test etmenin tek ölçütüdür" fikrinin ateşlediği tartışmalar nedeniyle, Mao ve Marx'ın düşünceleri, ekonomi politikasını belirlemekte artık eskisi gibi ulvî bir öneme sâhip değildi. Ancak, katı bir ideolojik koşullandırmayla şekillendiği için, Çin Komünist Partisi'nin "gerçeği olgularda aramayı" tamamen benimsemesi uzun zaman alacaktı. Hu Yaobang, önce Parti Merkez Okulu Müdürü ve daha sonra Parti Genel Sekreteri olarak, kritik ve kalıcı bir katkıda bulundu. Çoğu Çinli lider Kültür Devrimi'ni Mao döneminde Çin'i etkisi altına almış olan "kaos"un başlangıcı olarak kabûl ederken, Hu daha da geçmişe odaklandı. Sonuç olarak, ekonomi reformu Zhou Enlai tarafından ilk defa 1964'te önerilen "dört modernizasyon" modeline dayanırken, Hu, kökleri terör ve şiddetin siyasal anlaşmazlıkları çözmek için kullanıldığı Parti tarihinde bulunan, siyasal "kaos"u düzelt-

meye çalışıyordu. Çin'in ortadan kaldırması gereken "kaos"un çok daha erken dönemlerdeki kökenlerini saptayan Hu, Çin'in yeni siyasal düzenini kavramak konusunda, çalışma arkadaşlarının çok daha önünde yer alıyordu.[75]

Ek olarak, Deng'in siyasal sezgi ve muhakemesinin önemini belirtmemiz gerekir. 1992'de, reformun başlangıç dönemlerinden bahsederken, Deng şöyle söylüyordu:

> Reform ve açılma konusunda, ilk başta fikir ayrılıkları vardı... Bu normaldi. Tartışma yapmamak benim icadımdı. Tartışmayarak farklı şeyleri denemek için zamana sâhip olduk. Tartışma işleri karmaşıklaştırır. Zaman kaybedilir ve hiçbir şey elde edilmez. Tartışma olmadan cesurca denemeler yapmak ve cesurca hamleler gerçekleştirmek [yaptığımız buydu].[76]

Deng'in "tartışma yapılmaması" ilkesi, Çin Komünist Partisi'nin yönünü tekrar belirlemesi ve komünizmden uzaklaşarak pratiğe (gerçek hayata) yaklaşması konusunda şaşırtıcı derecede iyi işe yaradı. Çin'in nereye yönelmesi konusunda belli bir vizyona sâhip olmadıkları hâlde, Mao sonrası Çinli liderler zihinlerini açtılar. Çinli liderler arasındaki ve özellikle kendisiyle Chen Yun arasındaki derin ve geniş görüş ayrılıklarının farkında olan Deng, teorik tartışmaların siyasal konsensüsle sonuçlanabileceğine ya da Çin hükûmetinin karşı karşıya olduğu sorunlara çözüm getirebileceğine inanmıyordu. Bu tartışmasız ortamda, Çin hükûmeti "gerçekliği test etmenin tek ölçütü pratiktir" anlayışını kabûl etmek zorunda kaldı ve tabandan gelen cesurca denemeleri teşvik etti. Çin liderliğinin siyasal zihniyetindeki bu pragmatik dönüşüm, Mao ve onun halefi Hua'nın yolundan keskin bir ayrılış anlamına geliyordu. Bu dönüşüm olmadan, marjinal devrimlerin gerçekleşmesi mümkün olmazdı.

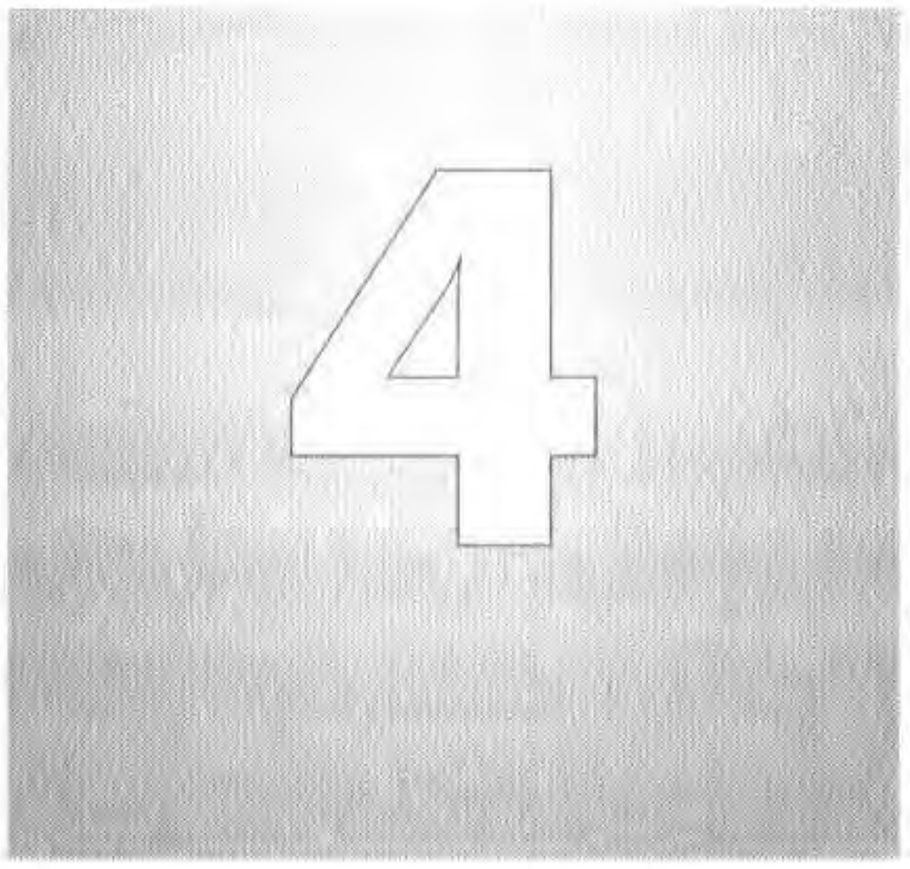
Reform başladığında, Çin hükûmeti önce sanayi ve dev-

lete âit girişimlerle ilgilendi. Askerî bir harekât yürütürken, bir generalin en güçlü ve en iyi donanımlı askerlerini savaş alanına göndermesinden daha doğal bir şey olamaz. Benzer şekilde, ekonomi reformunu yürütürken, devlet doğal olarak, en öncelikli ve en donanımlı aktörlerine güvenecektir. Devlet yatırımı ve beklentileri, şaşırtıcı olmayan bir biçimde, devlete âit girişimlerin üzerine yığılmıştı. Ancak, bir toplumun en güçlü unsurları, genellikle değişim için en uygun amiller değildir. Sorun, sâdece en güçlü aktörlerin genellikle mevcut durumdan faydalananlar olmaları ve bu nedenle değişime karşı olmaları değildir. Daha da önemlisi, toplumdaki en güçlü aktörlerin zihin yapısının genellikle mevcut sistemin içinde kalması ve sistemin dışında neredeyse hiçbir şey düşünememesidir. Yaptıkları her şey, sistemi dönüştürmekten çok sistem üzerinde ince ayar yapmaya ve sistemi sürdürmeye yaramaktadır. Ortaya farklı müşevvikleri, yeni becerileri ve yeni perspektifleri –yani devrim için kritik unsurları– koyabilenler, sistemin periferisindeki aktörlerdir. Çin'de piyasaya yönelik dönüşümün öncüleri; köylüler, şehirlerdeki işsizler ve sosyalist ekonomideki diğer marjinalleştirilmiş aktörlerdi.

1984'te Pekin'de yapılacak olan On İkinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'na kadar, Çin hükûmeti reformun hedefini "planlı bir ticaret ekonomisi", yani bir çeşit piyasa ekonomisi, inşa etmek olarak kabûl etmeye zaten hazır hâle gelmişti. Bu, Çin ekonomi reformunun tarihinde son derece önemli bir dönüm noktasıydı. Mao'nun ölümünden sonra Çin'i etkisi altına almış olan marjinal devrimleri sağlama aldı ve sosyalist sistemde özel sektörün meşruluğunu resmen tanıdı. Sosyalist modernizasyon –devlet sektörünün güçlendirilmesi– reformun ana konusu olmaktan çıktı. Bunun yerine, ilk defa Deng tarafından

1982'de öne sürülen "Çin karakteristiğine sâhip sosyalizmi inşa etmek" 1987'de Çin Komünist Partisi'nin On Üçüncü Ulusal Kongresi'nde o zaman Parti Genel Sekreteri olan Zhao Ziyang tarafından resmen kabûl edildi.[7] Bu yeni birleştirici ideoloji, piyasa mekanizmasını tamamen, özel sektörü ise bir dereceye kadar benimsedi. Piyasa mekanizması, merkezî planlamayı yavaş yavaş önemsizleştirecek ve en sonunda onun yerine geçecekti; özel sektör de zamanla kamu sektörüyle eşit muamele görecekti. Hiç kimsenin Çin ekonomisinde reformun ilk on yılında meydana gelecek olan bu muazzam değişimi öngörmesi mümkün değildi.

KAFESTEKİ KUŞ
Sosyalizm Altında Piyasa Reformu

1980'LERİN BAŞLARINDA ÇİN'DE EKONOMİ REFORMU İKİ ekonominin hikâyesiydi: durgun bir devlet sektörü ve bununla tezat oluşturan, hızla büyüyen devlet-dışı ekonomi. Marjinal devrimler sırasında, canlı bir devlet-dışı sektör sosyalist ekonominin periferisinde ortaya çıktı. Hırslı girişimcilerin yeterince farkına varılmamış ya da değerlendirilmemiş ekonomik fırsatları bulmaları ve değerlendirmeleri çok az zaman aldı. Sosyalist ekonominin on yıllarca ağır sanayiye odaklanması, Çinli tüketicilerin uzun yıllar en temel tüketim mallarını ve hizmetlerini bile yeterince elde edememesine yol açmıştı. Bütün bunlar değişecekti. 1980'lerin başında, girişimciler bu giderilmemiş talepleri karşılamaya başladılar ve bunun çok kârlı olduğunun farkına vardılar. Örneğin, kendi kendisinin patronu olan berberler, devlet hastanelerinde çalışan cerrahlardan daha fazla gelir elde eder oldular. Erişte çorbası (*noodles*) ve çerez satan sokak satıcıları, nükleer bilim adamlarından daha fazla para kazandılar. Birçoğu eski "istihdam bekle-

yen gençler" olan tüccarlar, küçük dükkân ve özel restoran sâhipleri, 1980'ler boyunca Çin'de en fazla gelir elde eden gruplar oldular. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, hanehalkı işletmelerinde kendi kendilerini istihdam edenlerin ve tek bir birey tarafından yürütülen ve sâhiplenilen işlerde çalışanların sayısı 1978'deki 140.000 düzeyinden 1979'da 310.000'e, 1980'de 806.000'e ve 1981'de 2,6 milyona ulaştı.[1] Şehir sâkinleri, devlete âit kurumlardan sağlanamayan pek çok mal ve hizmeti tüketmeye başladılar.

Mao öldüğünde ekonominin en sorunlu sektörü olan tarım, 1979 ile 1984 yılları arasında göz alıcı bir gelişme gösterdi ve yıllık üretim artışı, ortalama yüzde 6,7 düzeyinde gerçekleşti. Sonuçta, tarım üretimi 1978'deki 305 milyon tondan 1984'te 407 milyon tona ulaştı.[2] Dahası, 1980'de özel çiftçiliğin şartlı kabûlü ile birlikte, Çinli köylüler, tedricen kolektif çiftçiliğin boyunduruğundan kurtuldular ve Tarım Reformu'ndan sonra ilk defa bir dereceye kadar ekonomik özgürlük elde ettiler. 18 Haziran 1980'de Sichuan eyaletinde, ilk defa bir Halk Komünü lağvedildi. 1982 sonunda hanehalkı sorumluluğu sistemi, Mao döneminde, ulusal örnek komün olarak kabûl edilen Dazhai'deki komün de dâhil olmak üzere, kırsal nüfusun yüzde 80'inden fazlasında uygulanıyordu. Bir yıl sonra, bu oran yüzde 95'e ulaştı ve tarımdaki kolektivizm fiilen sona ermiş oldu.[3]

Bu arada, kasaba ve köy girişimleri, 1980'ler boyunca Çin ekonomisinin en hızla büyüyen sektörü oldu. Toplam kırsal emek gücünün bu tür girişimler tarafından istihdam edilen oranı, 1978'deki yüzde 9'dan 1984'te yüzde 14'ün üzerine çıktı. 1980'lerin ortalarına kadar, bu girişimlerin üretimi, kırsal ekonomideki üretimin yarısından fazlasını ve Çin sanayi üretiminin dörtte birini oluşturur hâle geldi.[4]

Öte yandan, Çin hükûmetinin 1978'den beri önceliği

olan, devlet işletmelerini yeniden canlandırmaya yönelik reform çabaları hayâl kırıklığına dönüştü. Girişim reformu yönündeki düzenlemeler, devlet girişimlerine karar alma konusunda daha fazla özerkliğin yanı sıra elde ettikleri kârın bir kısmını istedikleri gibi kullanma hakkı da verdi. Bu, hem yöneticiler hem de işçiler için olan müşevvikleri daha da arttırdı. Ancak her bir girişim, bağlı olduğu otoriteyle, hangi haklara sâhip olacağı ve kârın ne kadarlık bir oranının devlete verileceği konusunda müzakere yapmak zorundaydı. Bu pazarlık sürecinde siyasal güç ve diğer iktisadî olmayan konular da iktisadî mantığı gölgeledi. Sonuçta daha kârlı olan firmalar devlete kârlarının daha yüksek bir yüzdesini devrederken, ödeme aczine düşmüş firmalar devletten sübvansiyon alıyordu. Bu nedenle, kârlı firmalar büyüyemezken zarar elde eden firmalar da iflâs etmediler. Ek olarak, devlete âit girişimler hâlâ devletin çeşitli unsurları tarafından müdahalelere mâruz kalıyorlardı. Çinlilerin dediği gibi, bu girişimler birçok "kaynana"nın ortak gözetimi ve denetimi altındaydı. Dahası, bu reformlar Mao'dan miras kalan desantralize (yerinden yönetimci) yönetim yapısı içerisinde yürütüldüğünden, yerel hükûmetler kendi bölgelerindeki firmaların faaliyetleri üzerlerinde etki sâhibi olma karşılığında bunları korumak için ticaret engelleri yarattılar. Bu durum, girişim reformunu büyük çapta zedeledi. Yerel korumacılığın ulusal düzeydeki sonucu, tüm ülkenin bir tımar ekonomisine (*fiefdom economy*) doğru savrulması oldu.

I

Peki girişim reformları neden böylesine başarısız oldu? Bu soruya cevap verebilmek için Çin'in hâlihazırdaki sanayi yapısına yakından bakmak gereklidir.[5] Kısmen Mao'nun

sürekli desantralizasyon çabaları sonucu, Çin ekonomisinin işleyişi Sovyet modeline çok az benziyordu. Sovyet sisteminde; üretim, dağıtım, fiyatlama ve yatırım tek bir merkezî planlama ofisinin (Gosplan'ın) direktiflerine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde yürütülüyordu. Çin'de ise devlete âit girişimler, hükûmetler (merkezî hükûmetten [Devlet Konseyi altındaki çeşitli bakanlıklardan], eyalet ve alt-bölgelerdeki yerel hükûmetlere kadar) tarafından farklı düzeylerde gözetime tâbi tutuluyordu. Devlete âit girişimler dışında, belediye ve ilçe düzeylerinin de altındaki hükûmetlere âit kentsel kolektif girişimler de bulunuyordu. Dahası, devlete âit girişimler, iki farklı yönetim zinciri altında faaliyet gösteriyorlardı: dikey zincir "*tiaotiao*" ve yatay zincir "*kuangkuang*". Bütün endüstrilerde, hiyerarşinin dikey zinciri, merkezî hükûmetteki bakanlıktan aşağıya doğru eyalet, belediye ve ilçe yönetimlerinin bürolarına kadar iniyordu. Yatay hiyerarşi zinciri ise Devlet Konseyi'nden eyalet, belediye ve ilçe hükûmetlerine doğru gidiyordu.

Dikey komuta hattı boyunca, örneğin, devlete âit bir çelik fabrikası; eğer merkezî hükûmet tarafından denetleniyorsa ve bu nedenle merkezî devlet girişimi olarak sınıflandırılmışsa, Metalürji Bakanlığı'nın yetki alanı içine düşüyordu; eğer eyalet (belediye, ilçe) hükûmeti tarafından denetleniyorsa ve bu nedenle eyalet (belediye, ilçe) devlet girişimi olarak sınıflandırılmışsa, bu defa metalürji endüstrisinin eyalet (belediye, ilçe) bürosunun yetki alanında yer alıyordu. Yatay zincir boyunca devlet girişimi, eğer bir merkezî (eyalet, belediye ya da ilçe) devlet girişimi ise, merkezî hükûmet (eyalet, belediye ya da ilçe hükûmeti) tarafından denetleniyordu. Doğrudan komuta zinciri, merkezden aşağıya doğru eyalet, belediye ve ilçe hükûmetlerine doğru gidiyordu. Sonuç olarak, devlete âit girişimler, ağ biçimindeki bir denetim yapısıyla karşı karşıyaydılar.

Diğer başka faktörler de, devlete âit girişimlerin yönetim yapısını karmaşıklaştırdılar. Birinci olarak, bir endüstrinin tüm büroları, hem kendi yerel hükûmetlerine hem de üst düzey bürolara ve en sonunda Devlet Konseyi altındaki Bakanlığa bildirimde bulunuyordu. Stalinist merkezî planlama modelinde, yatay hiyerarşi hattı bulunmuyordu. Ancak, Çin'de Mao'nun desantralizasyon yönündeki sürekli çabaları, yerel yetkililere daha fazla iktidar vermiş ve yatay komuta hattına olan güveni artırmıştı. İkinci olarak, devlet girişimlerinin bir dizi faaliyeti, genellikle farklı yetkililer tarafından denetleniyordu. Bunlar arasında, personel işleri (taltif, tâyin ve işe alma), ücret kontrolü, finans, üretim planlaması ve yatırım planlaması da yer alıyordu. Personel işleri ve ücret kontrolü genellikle yatay komuta hattında bulunurken, üretim ve yatırım planlaması, yatay hattan etkilense de, temelde dikey komuta hattı tarafından denetleniyordu. Denetlemenin bu parçalı yapısı ve denetleme yapan yetkililerin birbirleriyle olan karşılıklı bağları, devlete âit girişimlerin yönetilmesini aşırı derecede karmaşıklaştırdı. Üçüncü olarak, Çin'de nasıl Parti ve hükûmet yetkililerinin maaş ve ayrıcalıkları kıdemlerine ve rütbelerine göre önemli ölçüde değişiyorsa, devlet girişimleri ve bunların yöneticilerinin yönetsel dereceleri (*rankings*) de öyle değişiyordu. Yüksek düzeydeki otoriteler tarafından denetlenen girişimler daha yüksek derecelere sâhiptiler ve finansman ve hammaddeler gibi hükûmetin kontrolü altındaki kaynaklara ulaşma konusunda çok daha ayrıcalıklıydılar. Bunlar ayrıca üretim planlarının gerçekleştirilmesinde daha fazla sorumluluk üstleniyorlardı. Son olarak, denetimin bölünmesi, girişimden girişime ve endüstriden endüstriye farklılık göstermenin yanı sıra dönemsel siyasal eğilimlere (siyasal desantralizasyon ya da

merkezîleşme eğilimlerine) göre de değişiyordu. Bu nedenle, devlete âit girişimler sâdece bir düzenleme ağı ile karşı karşıya bulunmakla kalmıyor ayrıca düzenlemeler pratikte her bir firma için farklı oluyordu.

Firma faaliyetleri düzeyinde, pek çok pratik, her bir devlete âit girişimin karşı karşıya olduğu kısıtları daha da çeşitlendirdi. Örneğin, hükûmetler genellikle bazı girişimlere, geçici ve günün koşullarına ilişkin çeşitli nedenlerle, sübvansiyonlar yoluyla diğerleri aleyhine ayrıcalık sağladılar. Devlet girişimleri, nâdir olmayan bir şekilde, devlet planındaki üretim hedeflerinin dışında çalıştıkları zaman bile durum değişmiyordu. Merkezî hükûmet tarafından oluşturulan ekonomik plan, devlete âit girişimlerin üstlendikleri tüm üretimi kapsamıyordu. Sonuçta, her zaman planın dışında ve "işbirliği (kooperasyon) ilişkileri" olarak adlandırılan ekonomik işlemler mevcuttu. Bu işlemleri gerçekleştirebilmek için, işlemlerin tarafları fiyat pazarlığı yapmak zorundaydılar; böylece, sâdece üretim planı hedeflerine ulaşmak için üretim yapıldığında mevcut olmayan bir problem ortaya çıkıyordu. Üretim planı, hem girdiler hem de çıktılar için, miktarlar cinsinden belirtildiğinden, fiyatlar sâdece bir hesap yapma aracıydı. Bu piyasa fiyatları bilgisinin eksikliği nedeniyle, üretim planları dışındaki işlemlerin gerçekleştirildiği spot fiyatlar çok çeşitliydi.

Farklı girişimler, aynı anda, aynı hammaddeler veya ara girdiler için farklı fiyatlarla karşı karşıya kalıyorlardı –ama emek bunlardan biri değildi–; ücretler, ülke çapında sâbit belirlendiği için çok ender olarak üretkenliği yansıtıyordu. Bu, ücretlerin bireysel pazarlıklar sonucunda ayrı ayrı belirlendiği, ama firmaların, diğer girdilerin birbirine yakın fiyatlarıyla karşı karşıya olduğu piyasa ekonomisindeki durumun tam tersiydi. Girişim reformları, her bir firmaya

hakları ve sorumlulukları konusunda hükûmetle tek başına pazarlık yapma imkânı sağladığında, her bir devlete âit girişimin karşı karşıya olduğu kısıtlar kargaşası daha da arttı.

Serbest piyasa ekonomisinde, firma, içinde faaliyet sürdürdüğü geniş piyasadan sürekli etkilenir. Ürün piyasası, firmanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan kritik bilgileri (örneğin ürünün satış fiyatının üretim mâliyetlerini karşılayamaması durumunda olduğu gibi nelerin üretilmemesi gerektiği bilgisini), faktör piyasası ise üretim faktörleri arasındaki ikâmenin mâliyetini ortaya koyar. Firmaların, piyasada uygun fiyatları bulabilmeleri konusunda bir miktar şansları olsa bile, girdilerinin piyasa fiyatlarını önemli ölçüde değiştirebilmeleri mümkün değildir. Firma, varlığını sürdürebilmek için, inovasyon faaliyetlerine yönelebilir, müşterilerine yeni ve daha iyi ürünler sunabilir ya da verimliliğini artırarak aynı ürünü rakiplerine göre daha ucuza mâl edebilir. Böylece, piyasa rekabeti, bir yandan kârlı firmaların büyümesini sağlarken, diğer yandan kâr elde edemeyen firmaları zayıflatarak bunları başka mallar üretmeye zorlar.

Aynı zamanda, piyasa ekonomisinde firmalar, ücretleri çalışanların verimliliklerine göre ayarlarlar; performansları yetersiz olan çalışanlar işlerini kaybederler. Bu, firmalara çalışanlarını motive etmeleri konusunda güçlü bir müşevvik sağlamaktadır; çalışanların üretkenliği, diğer üretim faktörlerinden farklı bir şekilde, aldıkları ücret ve tazminat oranlarından etkilenmektedir. Bu içsel baskı, işçileri ellerinden gelenin en iyisini yapmaya özendirmekte ve ne kadar iyi oldukları sâdece tüketiciler tarafından değerlendirilmektedir. Firmanın performansı, nihâyetinde piyasada hayatta kalıp kalmadığı tarafından belirlenmektedir.

1981'de uygulanan girişim reformlarından önce, Çin devlet sanayisi gerçek bir fiyat mekanizmasına ya da piya-

sa disiplinine sâhip değildi. Tüketim ve sermâye mallarının fiyat düzeyi, büyük çapta devlet tarafından belirleniyor ve malların kalite farklarını çok az yansıtıyordu. Bu, girişimlerin yeni ürünler piyasaya sürmek bir yana, mevcut ürünlerin kalitesini iyileştirmek için bile çok az müşevviğe sâhip oldukları anlamına geliyordu. Her bir devlet girişimi, karmaşık bir denetim ağı tarafından dayatılan farklı bir kısıtlar kümesiyle karşı karşıya kaldığından, durumunu iyileştirme konusunda motive olmuş olsa bile, ürünlerini iyileştirmek ya da yeni ürünler geliştirmek yerine, öncelikle kısıtları kendi lehine değiştirmek için çabalıyordu. Dahası, işçilere yapılan ödemeler üretkenliğe bağlı olmadığı için işgücünün morali doğal olarak düşüktü. Daha da kötü olanı, firmaların işçilerini işten çıkarma ya da yeni işçi istihdam etme konusunda karar verme haklarının bulunmamasıydı. Sosyalist ilkeler adına –iş güvencesi ve eşitlikçilik bunlar arasında en önemlisiydi– devlete âit girişimler, işçileri motive etme ve daha iyi ürünler üretme konularındaki en temel yönetim yöntemlerinden mahrum bırakılmışlardı.

Girişim reformu, devlet girişimlerine, iş kararlarında daha fazla özerklik ve kârları tutma hakkı verdi; ancak hâlâ girişimlerin içini güçlendirmek yerine dış kısıtları değiştirmeye eğilimliydiler. Gerçekte, firmaların kendilerini denetleyen yetkililerle üretim sürecinin hemen hemen her yönünü müzakere etmelerine izin veriliyordu. Müzakere edilen konular arasında, girişimin üretmesi gereken ürün miktarı, kullanabileceği hammadde miktarı, devletten alabileceği kredi miktarı ve girişimde kalacak kâr yüzdesi de bulunuyordu. Firma oyunun kuralları üzerinde müzakere edebildiği için, firmanın kendi iç gücünü geliştirmesi yönünde çok az baskı vardı. Girişim reformunun başarısız olmasının temel nedeni buydu. Bu reform, girişimleri, tüketicilerin istediği ürünleri

üreten firmaları ödüllendiren piyasa disiplinine tâbi tutmadı. Girişimlerin inovasyon yapmaları ve kârlılıklarını geliştirmeleri için hâlâ çok az baskı vardı.

II

Bütün firmaları aynı piyasa kurallarına tâbi tutacak bir fiyat sistemi olmadan girişim reformunun başarılı olması imkânsızdı. Reform, firmaların kendi içlerindeki müşevvik sistemini kesinlikle geliştirmiş olmasına rağmen, bu firmaları, Deng Xiaoping'in Japonya'ya yaptığı ziyarette etkilendiği Japon firması Nissan kadar verimli yapamadı. En ünlü Çinli iktisatçılardan biri olan deneyimli ekonomi bürokratı Xue Muqiao, girişim reformunun sınırlarını ilk fark edenler arasındaydı.[6] 1980 başlarında Devlet Konseyi için hazırlanan "Ekonomik Sistem Reformu Üzerine Ön Yorumlar" başlıklı bir belgede Xue, ekonomi reformun zamanla merkezî planlamanın yerine piyasa mekanizmalarını getireceğini öngörmüştü. Devlete âit girişimlerin faaliyetleri üzerindeki tüm hükûmet müdahalelerinin er geç kaldırılacağına ve böylece bu girişimlerin tamamen bağımsız, kâr peşinde koşan birimlere dönüşeceğine inanıyordu.[7] Xue'nun raporu, 1980'de bir toplantıda sunulmasının ardından Genel Sekreter Hu Yaobang tarafından hayli övüldü.[8] Raporun reform perspektifi, Başbakan Zhao Ziyang'ın 1981'deki Halk Kongresi'ne sunduğu başka bir rapora da yansıdı: "Bu reformlar [girişim ve tarım reformları], tabiatıyla hâlâ kısmî ve deneme amaçlıdır ve bizim çabalarımız bazı belli uygunsuzluklardan ve koordinasyon eksikliğinden zarar görmektedir. Önümüzdeki görev, reformlar konusundaki tecrübelerimizi birleştirmek ve dikkatli inceleme ve yinelenen bilimsel teyitlerden sonra, mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ekonomiyi yeniden biçimlendirmek için kapsamlı bir plan oluşturmak ve onu

adım adım uygulamaktır." Xue'nun öngördüğü fiyat reformu –temel kaynak tahsisi mekanizması olarak hükûmet planlaması yerine fiyat sisteminin ikâme edilmesi ve böylece tüm girişimler üzerinde bir piyasa disiplini sağlanması– Zhao'nun "kapsamlı plan"ının çekirdeğini oluşturacaktı.

Öneri, Genel Sekreter Hu Yaobang ve Devlet Konseyi Başkanı Zhao Ziyang tarafından benimsendi. Ancak, fiyat reformu, piyasayı merkezî planlama ve kolektif mülkiyetin karşısına koyan genel kabûl görmüş sosyalist mantığa aykırıydı. 1980'ler boyunca Deng Xiaoping, Chen Yun ve bir avuç diğer emektar Parti üyesi, Çin Komünist Partisi'nin *akıl hocaları* olarak kaldılar ve bu grup için eski alışkanlıkların sona erdirilmesi çok zordu.[9] Yaşlarının onlara Parti ve hükûmet içerisinde resmî görevler üstlenme imkânı vermemesine karşın hâlâ hükûmet politikasını belirliyorlardı. Sosyalizm altında piyasa ve merkezî planlama ile sosyalizmin doğası üzerine yapılan tartışmalarda en güçlü ve net ses, ekonomi konusunda en deneyimli olan ve geniş çevrelerce saygı duyulan, kıdemli Çinli lider Chen Yun'a aitti.[10]

Chen, Çin'in Birinci Beş Yıllık Planı'nın mimarı ve merkezî planlamanın katı bir savunucusuydu. Canlı ve enerjik Şanghay'da doğmuş ve yetişmiş olan Chen ayrıca özel girişimin değerini de biliyordu. 1950'lerin ortalarında Mao'nun özel girişime karşı mücadelesini eleştirdiği için Çin ekonomisinin yöneticisi pozisyonunu kaybetmişti. "Üç öncelik, üç ilâve" şeklinde özetlenen Chen'in ekonomi politikası, ilk olarak 1956'da Çin Komünist Partisi'nin Sekizinci Ulusal Kongresi'nde önerilmişti.[11] Chen, sanayi ve ticarette devletin ve kolektif sektörün öncelikli olmasını, özel sektörün ise ilâve görevler üstlenmesini savunuyordu. Ona göre, üretim planlamasında merkezî planlama öncelikli olmalı ve piyasa uyum sürecinden ilâve olarak destek görmeliydi.

Tüm sosyalist ekonomide ise temel olan devletin kontrolündeki piyasaydı ve serbest piyasa buna eklemlenmeliydi. Chen'in açık ve seçik karma ekonomi vizyonu ile Mao'nun "On Ana İlişki Hakkında" başlıklı ünlü konuşması, Çin'in Stalinizmden kesin bir biçimde ayrılmasını garantiliyordu. Ancak Chen'in açık bir şekilde özel sektörden ve piyasa mekanizmasından bahsetmesi, Mao'nun hoşuna gitmemişti; Chen'in görüşleri Ulusal Kongrede olumlu karşılansa da Mao tarafından önemsenmedi ve ekonomi politikası üzerinde çok az etkili oldu.

Chen, İleri Doğru Büyük Atılım felâketinden sonra ekonomiyi yönetmesi için tekrar göreve çağrıldı, fakat bu çağrıdan hemen sonra tekrar gözden düştü. On Birinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'ndan sonra ancak görevine iade edildi. Planlı ekonomiyi öncelikli, piyasa ayarlamalarını ise yardımcı olarak gören Chen'in sosyalizm vizyonu, Çin ekonomi reformunu 1980'lerin ortalarına kadar yönlendiren bir fener olacaktı. Chen'in piyasayı ve özel sektörü sosyalizme dâhil etme gerekçesi pragmatikti: Merkezî planın ekonominin bütün detaylarını kapsayacak kadar kapsamlı tasarlanması mümkün değildi. Merkezî planda kaçınılmaz olarak var olacak olan boşlukları özel sektör ve piyasa doldurabilirdi. Bununla birlikte, Chen sosyalist ekonomide makro-ekonomik dengenin (yatırım-tasarruf dengesi, kamu gelirleri-kamu harcaması dengesi ve sanayi, tarım ve hizmet sektörleri arasındaki dengenin yanı sıra uygun büyüme hızının) ancak merkezî planlama yoluyla sağlanabileceğine inanıyordu. Devlet-dışı sektörün ve piyasa mekanizmasının yeniden ortaya çıkmasından memnun olsa da, Chen bunların hızla büyümesinden ve sosyalizmin ekonomik temellerini aşındırmasından endişeleniyordu. Merkezî planlamanın ve kolektif mülkiyetin olmadığı bir sosyalizmi kabûl etmeye henüz hazır değildi.

Chen'in vizyonunda sosyalist ekonomi kuşla, sosyalist devletin merkezî planlama kapasitesi ise kafesle simgeleniyordu. Bu kuş-kafes metaforu Chen'in iktisadî mantığının temelinde bulunuyordu ve ekonomi reformunun başlangıç aşamasında Çin hükûmetinin üyeleri arasında da kabûl görüyordu. Metafordaki kafesle Chen kısıtlamaları kastediyordu ve bu yorum, bu kısıtlamalara karşı olanlar ve bunları eleştirenler tarafından da kabûl ediliyordu.[12] Kafes olmasa, kuş kaçabilir ve ekonomi dağılabilirdi; tam bir desantralizasyonun ekonominin kontrol dışına çıkmasına yol açtığı İleri Doğru Büyük Atılım döneminde de böyle olmuştu. Kafesin kuşun büyüklüğüne göre sürekli kendini ayarlaması son derece önemliydi. Kuş büyürken, kafes de kuşa daha fazla alan ve özgürlük verebilecek şekilde büyütülmeliydi. Chen'in ekonomiye bakışı, piyasanın ve özel sektörün canlanmasını kolaylaştırarak Çin ekonomi reformuna ilk aşamalarında yardımcı oldu. Ancak devletin ve ekonominin böyle betimlenmesi, gerçek bir piyasa ekonomisiyle uyumlu olamayacak kadar kısıtlıydı.

O zamanlar, zaten hükûmette hiç kimse Çin'in piyasa ekonomisine doğru hareket ettiğini düşünmediğinden, genel vizyondaki bu gerilim çok az anlam ifade ediyordu. Reformların hedefi dâima sosyalizmi güçlendirmek olmuştu. Ancak, Chen, merkezî planlamaya ve kolektif mülkiyete yardımcı olarak piyasa mekanizmasının ve özel sektörün kullanılmasını sürekli savunmuş olduğundan, onun karma sosyalist ekonomi görüşü, Çin iktisadî düşüncesinde piyasanın ve özel sektörün varlığının meşrulaştırılmasına yardımcı oldu. Doğal olarak, Deng, Chen'in görüşünün hâkim olmasından dolayı memnundu. Sosyalizmi tamamen terk etmeye hazır değildi, ancak ekonomi reformunun ilerletilmesi ve ekono-

minin, ister özel sektör eliyle olsun ister kamu sektörü eliyle olsun, büyütülmesi konusunda son derece istekliydi.

Sonuç olarak, Chen'in "planlı ekonomi önceliklidir, piyasa ayarlamaları ise yardımcıdır" özdeyişi, 1982'de hükûmetin resmî pozisyonu hâline geldi. Bu durum, Hu ve Zhao tarafından da benimsenmiş olan Xue'nun fiyat reformu önerisinin esasen reddedilmesine yol açtı. Eylül 1982'deki On İkinci Komünist Parti Kongresi'ndeki konuşmasında Hu, ekonomide devlet sektörünün ve merkezî planlamanın önceliği konusunu vurgulama gereği hissetti. "Son birkaç yılda, ekonomik sistemde bir dizi reform başlattık... Bunların yönü doğru, getirileri ise bellidir," ifadelerini kullanan Hu, şunları da ekledi: "Bununla birlikte... devletin birleşik planlamasının zayıfladığı ve engellendiği durumlar artmaktadır... Bundan sonra, piyasanın düzenlenmesi rolünü oynamaya devam ederken devlet planlaması yoluyla gerçekleştirilen birleşik liderliği asla ihmâl etmemeli ve gevşetmemeliyiz."[13] Böylece, toptan fiyat reformu tasarısı rafa kaldırıldı.

Çin hükûmeti zorlukla karşılaşmadan fiyat reformunu reddederken, bir başka cinin tekrar şişeye sokulması konusunda güçlük yaşıyordu. Bu cin, Çin ekonomisinde hızla genişleyen özel sektördü. 1980'lerin başında Çin hükûmeti iki ikilemle boğuşuyordu. Bir yandan özel sektörün varlığına izin veriliyor, ama öte yandan özel sektörün devlet sektörünü daraltmasının önüne geçilmeye çalışılıyordu. Ayrıca, bir yandan piyasaya izin verilirken, diğer yandan piyasanın merkezî planlamayı sabote etmesi istenmiyordu. Piyasa ve özel sektörün, sosyalizmin ekonomik temellerini tehdit ettiği algılandığında Çin hükûmeti hemen kararlılıkla harekete geçti. 11 Ocak 1982'de Merkez Komitesi bir duyuru yaparak çeşitli ekonomik suçlara karşı derhâl önlem alınması ve

sosyalist ekonomik düzenin korunması yönünde çağrıda bulundu. 8 Mart'ta Halk Kongresi Dâimî Komitesi, Ciddî Ekonomik Suçlara Karşı Sert Müdahale Kararı'nı kabûl etti ve hatta Çin Ceza Kanunu'ndaki bazı maddeleri Karar ile uyumlu hâle getirilmek için gözden geçirdi. Daha sonra, hemen ekonomik suçlara karşı bir ulusal kampanya başlatıldı; bunun amacı, özellikle özel firma faaliyetlerinin güçlü bir şekilde yeniden ortaya çıktığı sâhil bölgelerinde özel sektörün büyümesini kontrol altına almaktı. Karar'da şu ifadeler yer alıyordu: "Bundan sonra, çürümüş burjuva düşüncesinden kaynaklanan yolsuzluklara karşı mücadele güçlendirilecektir. Reform sürecinde komünizmin saflığının/temizliğinin sürdürülmesine önem verilecektir."[14]

III

1980'ler boyunca Çin hükûmeti ideolojik bir ikilemle karşı karşıyaydı. Çinli liderler hâlâ sosyalizmin temelde üstün olduğuna inanırlarken, aynı zamanda Çin'in Batı'nın çok gerisinde kaldığını görüyor ve bundan utanç duyuyorlardı. Bu durum, onları siyaseten savunulması güç bir pozisyona soktu. Bu zayıflık hissi, sosyalizme olan bağlılıkla birlikte, Çin hükûmetinin paranoyak bir "barışçı evrim" korkusu –Çin dışındaki düşman güçlerin Komünist rejimi "ideolojik yabanotları" ve "kültürel zehirler" ile zayıflatmak ve sonunda alaşağı etmek için sürekli çabaladıkları kuşkusu– oluşturmasına yol açtı. Çin'in kapitalizmin baştan çıkarıcılığına karşı koyabilmesinin sağlanması, Çin hükûmetinin bir diğer zihinsel meşgûliyeti oldu. 1983'te sözde "manevî yozlaşma"ya karşı geniş çaplı bir kampanya başlatıldı.[15] Bir avuç açık sözlü Parti üyesi bireysel özgürlüklerden yana oldukları için Parti'den ihraç edildiler. 1979'da Deng'in siyasal reformu ekonomi reformunun başarısı için bir önşart

olarak belirtmesine rağmen 1983'te bile siyasal reform hâlâ gündemde değildi. Hatta piyasa ekonomisi ve liberalizm üzerindeki tartışmalar bile tepki çekiyordu.

Bu soğuk siyasal iklime ve düpedüz ayrımcı politikalara karşın Çin'in yeni ortaya çıkan özel sektörü 1980'ler boyunca hayatta kalmayı ve büyümesini sürdürmeyi başardı. Peki ama, Çin'de hükûmetin ideolojik düşmanlığına karşın devlet-dışı sektörün hayatta kalmasını sağlayan şey neydi?

Bu soruya cevap verebilmek için, gelişen Çin özel sektör ekonomisinin gücünün, genel olarak bilindiğinden daha geniş ve derin olduğunu kavramalıyız. Örneğin, tarımda hanehalkı sorumluluğu sisteminin uygulanması, tarım reformunun başarısında önemli rol oynadı. Ancak, 1979'da tahıl alım fiyatındaki yüzde 22'lik artış ve gübrelerin daha fazla kullanımı gibi diğer faktörler de etkileyici bir katkı sağladı. Önceki bölümde bahsi geçen iki öncü köy, geliştirilmiş müşevviklerin etkisini kesinlikle gözler önüne serdi. Sonuçta, kamuoyu, Çin tarım reformunu, kolektivizasyonun ilgası yoluyla Çinli köylülerin müşevviklerinin iyileştirilmesi şeklinde algıladı. Ancak bu anlatı, çok karmaşık olan gerçekliğin hakkını vermemektedir. Hanehalkı sorumluluğu sistemi, ilk olarak uygulandığında, köylülerle devlet arasında bir performans sözleşmesinden başka bir şey değildi; kırsal hanehalklarının devlet kotasının karşılanmasından sonra fazla üretim üzerinde hak iddia etmelerini sağlayarak onları motive ediyordu. Başlangıçta, nelerin ekileceğine hâlâ devlet karar veriyordu. Ancak, hükûmet kısa zamanda tâlimâtlarını uygulatma imkânını kaybetti. Köylüler gitgide daha fazla kontrol sâhibi oldular. Kolektivizasyonun ilgasının en önemli ve en kalıcı etkisi, yeniden elde edilen ekonomik özgürlüktü. Köylüler kısa zamanda topraklarında ne ekeceklerine, çiftçilik için ne

kadar zaman harcayacaklarına ve hangi diğer işlerle uğraşacaklarına karar verebilecek duruma geldiler. Çok büyük miktarda emeğin ve zamanın çiftçilikten çiftçilik-dışı faaliyetlere kayması, çiftçiliğin daha etkin gerçekleştirilmesine yol açtı ve ayrıca bahçecilik, su ürünleri yetiştiriciliği, el sanatları ve sanayinin Çin kırsalına geri dönmesini sağladı. Köylüler artık toprağa bağlı değillerdi ve kendi tercihleri doğrultusunda hareket etme özgürlüğüne kavuştular. Sonuçta, gelir ve istihdam kaynakları büyük ölçüde çeşitlendi ve kırsal ekonomi tarımın ve geleneksel zanaatların çok daha ötesine ulaştı.

Kolektivizasyonun ilgasının bazı eleştirmenleri, kırsal reformun ciddî bir zayıflığı olarak gördükleri bir şeyi vurguladılar: Mao döneminde başlatılan birçok bayındırlık hizmeti (özellikle sulama projeleri) çürümeye terk edildi. Başlangıçta bu durum, özel çiftçiliğin gelecekteki başarı şansı konusunda derin kuşkular yarattı. Ancak, zaman geçtikçe, tarımdaki kamu yatırımlarının azalışı, özel yatırımlardaki artışla telâfi edildi. Böylece, daha iyi çiftçilik âletleri kullanılmaya başlandı, –geniş çaplı bir sulama kanalı sistemi gerektirmeyen– kuyu suyu kullanımında artış sağlandı ve daha iyi tohum, gübre ve haşere ilâcı kullanıldı. Özel yatırımların bayındırlık hizmetlerinin mükemmel bir ikâmesi olmamasına rağmen, özel çiftçilik eleştirmenlerin düşündüğünden çok daha dirençli çıktı. Dahası, yollar gibi genel olarak yerel kamu malları olarak kabûl edilen mallar ve hizmetler zamanla özel kesim tarafından ya da özel ve kamu kesimlerinin ortak çabalarıyla sağlandı.

Bu arada, topraklar hâlâ devlete âit olduğu ve kamu tahıl alımları devam ettiği için (bu uygulama 1985'ten önce sona erdirilmedi), tarım reformu ne kamu mülkiyetine ne de merkezî planlamaya ciddî bir tehdit oluşturuyordu. Bu

nedenle, tarım reformu, merkezî planlama üzerine yapılan politika tartışmalarından ve ekonomik suçlara karşı kampanyalardan çok az etkilendi. Kasaba ve köy girişimleri de aynı ölçüde etkiden âzâdeydi; yerel otoritelerin koruması altında olan bu girişimler, gerçekte durum farklı olsa bile, resmen özel olmayan, kolektif bir konu olarak değerlendiriliyordu. Gerçekten de 1980'lerin başında tüm Çin çapında kasaba ve köy girişimleri yaygınlaştı. Bir ara Devlet Konseyi Ekonomik Planlama Komitesi bütün kasaba ve köy girişimlerini devlet üretim planına dâhil etmeyi tasarladı. Tasarı, Jiangsu'dan ve yerel hükûmetlerin kasaba ve köy girişimlerinin gelişmesinde önemli rol oynadığı diğer eyaletlerden güçlü bir dirençle karşılandı ve kısa bir süre içerisinde terk edildi.

Şehirlerdeki özel ticarî faaliyetler en fazla "ekonomik suçlar" ile suçlanmaya karşı savunmasız durumdaydılar. Anhui eyaletindeki Wuhu'dan Nian Guangjiu'nun hikâyesi, bu konuyla ilgili mükemmel bir örnek oluşturmaktadır.[16] Sâbit bir işi olmayan ve okuma-yazma bilmeyen bir adam olan Nian, ekonomi reformu başlamadan önce sokak satıcılığı nedeniyle iki defa tutuklanmıştı. Mao'nun ölümünden ve hapisten çıktıktan sonra, Nian hayatını sokaklarda kavrulmuş karpuz çekirdeği satarak kazandı. Lezzetli ve ucuz bu çekirdekler tüm Çin'de en çok sevilen çerezlerdendi (günümüzde de hâlâ öyledir). Birkaç yıl sonra, Nian karpuz çekirdeklerini yeni bir yöntemle kavurarak eşsiz tadı olan lezzetli bir ürün geliştirdi. Nian'ın karpuz çekirdekleri o kadar beğenildi ki, müşteriler çoğu zaman kuyruğa girmek zorunda kaldılar. Üretimi artırmak için Nian, ailesi dışından kişileri işe almaya başladı. Marksist açıdan bu bâriz bir sömürüydü. Sanayi ve Ticaret Devlet İdaresi, Şubat 1979'da işsiz şehir sâkinlerinin tâmir, servis ve el işi sektörlerinde kendi işlerinde çalışmalarına

izin vermiş olsa da işçi çalıştırılması yasaktı. Nian'ın karısı, Nian'ın tekrar tutuklanarak hapishaneye konulmasından korkuyor ve eşinden işini bırakmasını istiyordu. Nian'ın durumu Deng Xiaoping'e bildirildiğinde Deng, Nian'ı kınamak yerine, "Bekleyelim ve görelim." dedi. 1980'de Nian "Aptal'ın Karpuz Çekirdekleri" ismini ticarî marka olarak tescil ettirdi. Yılın sonuna kadar Nian Çin'in ilk milyonerlerinden biri oldu. Ancak, Nian'ın işi siyasal bir yükümlülük olarak kaldı; Deng, 1984'te ve 1992'de Nian'ın hapsedilmesini önlemek için konuşmak ve onu savunmak zorunda kaldı.

Nian muhtemelen Çin'in özel sektördeki en şanslı işadamıydı. Çin özel ekonomisinin doğum yeri olan Zhejiang eyaletindeki Wenzhou'daki işadamları o kadar şanslı değillerdi.[17] Orada, diğer yerlerde olduğu gibi, ekonomik suçlara karşı kampanya, özel ekonomik faaliyetlere karşı inceden gizli bir saldırıya dönüştü. 1982 Yazı'nda farklı alanlarda faaliyet gösteren özel sektörden 8 işadamı "vurgunculuk" ile suçlanarak tutuklandı (işadamlarından biri kaçmayı başarsa da sekiz ay sonra yakalandı). Bu "ekonomik suçlar" aslında özel ekonomik faaliyetlerden kâr sağlamaktan başka bir şey değildi. 1982 sonuna kadar, ülke çapında 16.000'den fazla ekonomik suç vâkıası dosyalandı ve 30.000'den fazla insan tutuklandı.[18] Özel ekonomik faaliyetlere yönelik bu düşmanca ortamda çok sayıda özel firma kolektif girişim ya da devlet girişimi olarak tescil edilmek zorunda kaldı. Bu firmaların sâhipleri, çoğu zaman gerçek bir kolektif girişime, devlet girişimine ya da gözetim ve denetim otoritesine, sözde bir bağlılık için, belli bir "yönetim ücreti" ödüyorlardı. Bu uygulama "kızıl şapka"yı giymek olarak anılmaya başlandı; özel firmalar böylece kendilerine düşman siyasal ortamda hayatta kalabilmek için siyasal koruma elde edebildiler.

Neyse ki, çok geçmeden Çin hükûmeti ekonominin en hasarlı kısmının devlete âit girişimler olduğunu anladı. Bu hasar, temelde düzgün bir fiyat sisteminin olmamasından kaynaklanıyordu ve devlete âit girişimler tam da Çin hükûmetinin fiyat reformunu erteleyerek korumaya çalıştığı sektördü. Artan otonomi ile birlikte devlete âit girişimler daha da motive olmuşlardı. Verimlilik ve üretim artmıştı. Ancak, fiyat reformu yapılmadığından tüm fiyat sistemi kaos içindeydi. Girişimlerin karar alma sürecinde dikkate aldıkları fiyat sinyalleri, ekonomideki gerçek mâliyetleri ve iş fırsatlarını yansıtmıyordu. Karmaşık ve dolambaçlı fiyat yapısı altında, iyi ürünleri olan girişimler her zaman iyi para kazanamıyorlardı; çok yüksek kâr elde eden girişimler ise genellikle tüketicilerin istedikleri ürünleri üretmiyorlardı. Örneğin, kömürün fiyatı yapay olarak düşük tutulduğu için, kömüre olan yüksek talebe rağmen kömür endüstrisindeki hiçbir girişim kâr elde edemiyordu. Dahası, sübvanse edilen düşük fiyatlı kömüre ulaşımı garanti altında olan devlet girişimlerinin, gerçek mâliyetleri önemli ölçüde artmış olan kömürü idareli kullanmalarını ya da kömürden tasarruf etmelerini gerektiren hiçbir müşevvik yoktu. Çin hükûmeti, fiyat reformunu geciktirerek, devlet girişimlerini destekleyebileceği bir araç olarak fiyat kontrolünü elinde tutmayı amaçlıyordu. Ancak piyasa fiyat sinyallerinin olmaması, piyasa disiplininin de olmaması anlamına geliyordu. Böylece, devlet girişimleri rekabette hayatta kalabilmenin en etkili mekanizmasından mahrum bırakılıyorlardı.

Öte yandan özel girişimler ile kasaba ve köy girişimleri farklı bir durumdaydılar. Devletin ekonomik planına dâhil edilmedikleri için aşağı yukarı piyasada belirlenen fiyatlardan ihtiyaç duydukları şeyleri satın alabiliyor ya da yine

bu fiyatlardan ürünlerini satabiliyorlardı. Faktör ve ürün piyasaları daha henüz ortaya çıkarken özel firmaların bilgiye ulaşım mâliyeti yüksek düzeydeydi ve bazen bu durum sektöre girişleri de engelliyordu. Bu dönemde, özel firmaların satın alma ve satış sorumlularının yeni girdi kaynakları ve pazarlar bulmak amacıyla tüm Çin'i dolaşmalarına tanık olunuyordu. Bu satış elemanları ayrıca çok yüksek gelir elde ediyorlardı. Yüksek ücretler, hem satın alma ve satış elemanlarının katkılarını yansıtıyor hem de özel firmalar açısından mübadelenin yüksek mâliyetini gösteriyordu. Yüksek işlem mâliyetleri özel ekonomide etkinliği muazzam ölçüde düşürüyor, kaynakları üretimden ve inovasyondan uzaklaştırıyordu. Bununla birlikte, özel girişimler kendi işleriyle ilgili karar verme sürecinde devletin dayattığı kısıtlamalarla bağlı değildiler ve sert bütçe kısıtı ile gerçek piyasa disiplini altında faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bütün özel girişimler her zaman devlete âit girişimlerden daha iyi performans göstermiyorlardı; ancak piyasa seçim sürecinden geçip hayatta kalanlar kesinlikle daha iyiydiler.

Bu yüzden, Çin'in devlet-dışı sektörünün gelişimi, bu sektördeki girişimlerin kendi güçleri ve dinamizmlerinin yanı sıra devlete âit girişimlerin zayıflığının da bir sonucuydu. "Devlet-dışı" sektör çok ender olarak sosyalist ideolojiyle çatışan bir "özel" sektör olarak görülüyordu. Devlet sektörüne tamamlayıcı olarak görülen devlet-dışı sektörün devletin sıkı kontrolünün dışında var olmasına izin verildi. Yine de, 1980'lerin başındaki "ekonomik suçlar"a karşı kampanyada ve daha önce Mao döneminde yapıldığı gibi, Çin hükûmeti istese özel sektörü tamamen ezebilirdi. Öyleyse Çin'in sosyalist hükûmeti neden devlet-dışı sektörün büyümesine izin verdi?

IV

Başlangıç aşamalarında Çin'in ekonomi reformunun eşine az rastlanılan bir avantajı vardı: Mevcut durumun sürmesi egemen siyasal yapıya önemli bir çıkar sağlamıyordu.[19] Merkezî ve yerel hükûmetler arasında uzun süredir sürmekte olan gerilime ve özel sektörle devlet sektörü arasında filizlenen çatışmaya rağmen, siyasal elitler Çin'i zengin ve güçlü bir sosyalist ülkeye dönüştürme misyonu etrafında birleşmişlerdi. Örneğin Chen Yun'un devlet sektörüne ve merkezî planlamaya yönelik güçlü tercihi, büyük ölçüde sosyalizmin kapitalizm üzerindeki üstünlüğü inancına dayanıyordu; bu görüş zamanın Çinli liderlerinin çoğunda çeşitli düzeylerde destek görüyordu.

1980'ler boyunca ve 1990'ların başlarında Çin siyaseti, büyük çapta emektar ikili Deng Xiaoping ve Chen Yun tarafından yönlendirildi. Deng dâima ekonomi reformunun mimarı olarak görülürken, Chen Çin dışındaki gözlemciler tarafından genellikle Deng'e kıyasla dikkatli ve muhafazakâr bir karakter olarak değerlendiriliyordu. Dışarıdan bakıldığında Chen ve Deng birbirlerinden olabildiğince farklıydılar. Deng Parti'deki liderlik kariyerini ordudaki güçlü kökleri vasıtasıyla inşa etmişti; Chen ise çok ender olarak doğrudan ordu ve Parti işlerine karışmıştı, daha çok mâlî ve ekonomik işlerin denetimiyle uğraşmıştı. Deng'den farklı olarak Chen, hızlı büyümenin çözebileceğinden daha fazla ekonomik sorun yaratacağı konusunda derin endişe duyuyordu. Mao'nun İleri Doğru Büyük Atılım ve Hua'nın "Dışa Doğru Atılım" başarısızlıkları Chen'in kuşkularını daha da güçlendirmişti. Chen merkezî planlamanın ve kolektif mülkiyetin değeri konusunda çok daha güçlü bir inanca sâhipti. Ancak, modern ekonomi bilgisi çok az olan Mao ve diğer çoğu Çinli liderden

farklı olarak, Chen gençliğinde Şanghay'da çıraklık eğitimi almıştı. Özel ekonomik faaliyetlerin doğasını, ortodoks sosyalizme ve özel mülkiyetin ve piyasa güçlerinin tamamen ortadan kaldırılmasına inanamayacak kadar iyi biliyordu. Deng ve Chen arasındaki anlaşmazlık o kadar büyüktü ki, 1980'lerde Politbüro Dâimî Komitesi çok ender olarak toplanabiliyordu.[20] Komite toplantılarının yerine Deng; Hu Yaobang, Zhao Ziyang ve diğerlerini kendi evine çağırıyor ve Chen'i yılda sâdece bir defa ziyaret ediyordu. Bununla beraber, Deng'in reformcu, Chen'in ise muhafazakâr olarak tanımlanması, Çinli liderleri basitce ak-kara olarak sınıflandıran ve gerçeklerden çok uzak olan algıyı güçlendirdi.

Chen'in kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde sosyalizme daha derin bir bağlılık göstermesine rağmen, Deng ve Chen arasındaki ayrım, herhangi bir çıkar ya da ideoloji çatışmasından kaynaklanmıyordu. Bu ayrımın Çin'deki reform sürecini yavaşlattığı genel olarak bilinse de, daha da az anlaşılan şey, bu ikili arasındaki anlaşmazlıkların –Mao döneminden çok farklı olarak– göreli olarak hoşgörülü bir siyasal ortamın sürmesine yardımcı olduğuydu. Siyasal arenada Deng ve Chen'in birlikte yer alması ve aralarında derin anlaşmazlıkların bulunması, Mao sonrası Çin siyasetini beklenmedik bir şekilde "tek adam gösterisi" olmaktan uzaklaştırdı. Çin siyasetini izleyenler tarafından çok ender olarak farkına varılmış olsa da, farklılıklarına ve anlaşmazlıklarına rağmen hem Chen hem de Deng, pragmatizme gerçekten bağlıydılar. Chen'in "üst düzey yetkililere güvenmeyin, kitaplara güvenmeyin, olgulara güvenin" şeklindeki deyişi, Mao sonrası Deng'in başlattığı pragmatizmin önemli bir parçasıydı.

Çin siyasetinin bu yeni özelliğinin, ekonomi reformunun gidişatı üzerinde, güçlü bir etkisi oldu. Çinli liderlerin

çoğu, görüşlerinin gerçeklerle uyumlu olmadıklarını fark ettiklerinde görüşlerini değiştirmeye razıydılar. Bir zamanlar hiç sorgulanmayan ideolojiyi sorgulamaları ve reddetmeleri, değişime ve yeni fikirlere açık bir ortam oluşturdu. Bunun nedeni, Deng Xiaoping, Chen Yun ve diğer Mao sonrası Çinli liderlerin seleflerinden (kendilerinden öncekilerden) daha zeki olmaları değildi; sâdece, İleri Doğru Büyük Atılım faciası ve Kültür Devrimi felâketi onlarda her türlü öğretiye karşı güvensizlik yaratmıştı. Eğer sosyalizm böylesine fecî yanlışlara yol açabiliyorsa, o zaman her şeye kadir bir ideoloji, ölümcül bir kibirden başka bir şey olamazdı. Chen Yun ve Deng Xiaoping'i reform konusunda pragmatik ve deneyci yaklaşıma sevk eden şey, katı ideolojilere karşı duydukları bu ortak güvensizlikti. Deng, Chen ve diğer emektar Parti liderlerinin hükmedici görünümlerine rağmen, Mao sonrası Çin'de hiçbir siyasal lider, Mao'nun vaktiyle sık sık yaptığı türden, Parti'ye dayatma yapamıyordu. Bu durum, daha açık-görüşlü bir yaklaşımın gelişmesine ve sürdürülmesine önemli ölçüde katkıda bulundu. Genel Sekreter Hu Yaobang'ın 1980'lerin başlarındaki liberal politikaları da Parti içerisinde önemli bir yaklaşım değişimi olduğunu açıkça kanıtlıyordu.[21]

Çinli liderlerin derinden kökleşmiş görüşleri değiştirme yönündeki olağanüstü rızaları, merkezî planlama ve piyasa üzerine olan tartışmada açıkça görüldü. Bu tartışmada, piyasaya bir koordinasyon mekanizması olarak karşı çıkış, hem ideolojik hem de entelektüel nedenlerden kaynaklanıyordu. İdeolojik açıdan piyasa; işsizlik, enflasyon, iktisadî dalgalanmalar ve resesyon gibi piyasa ekonomisindeki çeşitli düzensizliklerin temel nedeni olarak kınanıyordu. Dahası, Marksizm Çin'de o zamana kadar hiç sorgulanmadan kabûl edildiği ve nihaî gerçek olarak kabûl edildiği için Çin

halkının piyasanın erdemlerini kavrayabilmesini engelleyen büyük bir entelektüel engel vardı. Örneğin, bir defasında Mao, ekonomik eşitsizlikleri bir anda kesin olarak ortadan kaldırmanın etkin bir yolu olarak trampa ekonomisine dönüşü önermişti. Sonuç olarak, Mao'nun radikal politikalarının çoğunun başarısızlığı bile sosyalizmden ve merkezî planlama öğretisinden uzaklaşmasına bağlandı. Mao ile anlaşamayan çok sayıda Parti ve hükûmet görevlisi ve Chen Yun için, Mao'nun başarısızlıkları aslında sosyalist yöntemin doğruluğunu kanıtlıyordu.

Ancak, devlete âit girişimlerin özel sektöre göre hayâl kırıklığı yaratan performansı, Çinli liderlerin katı pozisyonlarını yumuşatmalarına yol açtı. Merkezî planlama hem "zorunlu ekonomik plan"ı hem de "tavsiye niteliğindeki ekonomik plan"ı içerecek şekilde tedricen gevşetildi –bu planlardan ilki devlete âit girişimlerin harfiyen uymak zorunda oldukları geleneksel devlet planı, ikincisi ise bağlayıcılığı olmayan tavsiye niteliğinde sunulan plandı. Zamanla tavsiye niteliğindeki ekonomik planın önemi arttı. Böylece devlete âit girişimler ekonomik özgürlüklerini kullanma yönünde daha fazla eylem sahasına sâhip oldular. Mülkiyet yapısında herhangi bir değişim olmadan devlete âit girişimler tedricen piyasa koşullarına daha duyarlı hâle geldiler. Çin ekonomisinin merkezî planlamaya tâbi olmayan kısmı genişlemeye devam etti. Belirtmek gerekir ki, Liu Guoguang ve Xue Muqiao da dâhil olmak üzere "tavsiye niteliğindeki ekonomik plan"ı savunan Çinli iktisatçılar, 1982-1983 yıllarında "manevî yozlaşma"ye karşı kampanya sırasında zor bir dönem geçirmişlerdi.[22] Bununla beraber, tavsiye niteliğindeki planın içerdiği özgürlükler, ne ekonomi ne de politika alanında tamamen ortadan kaldırıldı. Tersine, Nisan 1984'te tavsiye niteliğindeki ekono-

mik planın tartışılması ve tanıtılması amacıyla ulusal bir konferans düzenlendi.[23]

Ekonomi politikasındaki değişim, en çok hükûmetin kasaba ve köy girişimlerine olan yaklaşımında kendisini gösterdi. Ekonomik büyümeye olan güçlü katkılarına rağmen, kasaba ve köy girişimleri, Çin hükûmeti tarafından devlete âit girişimlerin değersiz rakipleri olarak görülüyor ve temelde devlet planını bozdukları düşünülüyordu. Bununla birlikte, Mart 1984'te Devlet Konseyi 4 Numaralı Doküman olarak bilinen belgeyi yayınladı.[24] Bu doküman, hükûmetin kasaba ve köy girişimleri ile özellikle kırsal hanehalkları tarafından kurulan özel girişimlere desteğinin çerçevesini çiziyordu. Kasaba ve köy girişimleri, "ulusal ekonominin önemli bir gücü ve devlete âit girişimlerin önemli bir tamamlayıcısı" olarak benimsendi. Çin tarımını modernleştirmenin ve Çin kırsalını sanayileştirmenin anahtar unsuru olarak kabûl edilen kasaba ve köy girişimlerinin artık tütün dışında tüm endüstrilere girmesine izin verildi. Bunlara vergi indirimleri, banka kredilerine erişim ve diğer mâlî müşevvikler de verildi. Aslında, devlete âit girişimlerle karşılaştırıldığında kasaba ve köy girişimleri artık daha düşük vergi yüküne sâhiptiler. Deneyimli bir uzmanın dediği gibi, "1984 yılı, kırsal ekonominin liberalleştirilmesinde ve kırsal girişimler için ekonomi politikası ortamının iyileştirilmesinde olağanüstü bir adımdı ve hızla artan büyümenin kapısını açtı."[25]

1980'lerde Çin hükûmeti kesinlikle daha pragmatik ve reform fikrine daha açıktı; ancak, bu durum, benimsedikleri yeni politikaların eskilerinden daha iyi olmalarını garantilemiyordu. O zamanlar Çinli liderlerin söylediği gibi, "reform yolunda hatalar yapılabilir, ama reformsuz olmaz"dı. Deng Xiaoping'in kendisi, reform sürecinde hata-

lardan ders almanın önemini muhtemelen herkesten daha fazla vurguladı. Ancak pek çok sorun devam etti. Partinin siyasal meşruiyetine zarar vermeden siyasal kısıtlamaları gevşetmenin yanı sıra reformun arkasındaki siyasal konsensusu sürdürebilmek için öğrenme ve deneyim kazanma sürecinde hataları minimize etme konuları, bu meselelerden sâdece birkaçıydı.

V

Çin ekonomi reformu konusunda, reformun kritik ve bütünleyici bir bileşeni olarak dışa açılma politikasını yeterince vurgulamayan herhangi bir anlatım, dâima eksik kalır ve yanıltıcı olur. Çin'in dışa, özellikle Batı'ya açılması, Çin hükûmetinin 1980'ler boyunca ve sonrasında sürdürdüğü bir politikaydı. Çin ekonomi reformunun her aşaması, Çin'i küresel piyasa ekonomisine biraz daha yaklaştırdı.

Deng'in Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı tarihî geziden beş yıl sonra, Başbakan Zhao Ziyang Ocak 1984'ün başlarında bu ülkeyi ziyaret etti. Bunun karşılığında, Nixon'ın 1972'deki ziyaretinden sonra ilk defa, Başkan Reagan da Çin'i Nisan 1984'te ziyaret etti. Çin-ABD ilişkilerindeki rahatlama, Amerikan üniversitelerinin Çinli öğrencilere ve Amerikan piyasasının ise Çin mallarına açılmasına yardımcı oldu. Ayrıca Çin'i Batı yatırımları için çekici bir hedef hâline getirdi; bütün bunların Çin ekonomisi ve toplumu üzerinde uzun-süreli etkileri olacaktı. Bu açık değişikliklerin dışında, iyileşen Çin-ABD ilişkileri Çin ekonomi reformunun karakteri üzerinde daha az belirgin ama eşit derecede derin bir etki yaptı. Amerika Birleşik Devletleri, özellikle Çinli öğrencilerin gözünde, Çin için bir rol-model olarak Sovyetler Birliği'nin yerine geçti. 1980'lerin ortalarından sonra Çin'in elit üniversitelerinin öğren-

cileri, ABD'de lisansüstü eğitimini, en iyi kariyer fırsatı olarak görmeye başladılar. 1940'lar ve 1950'lerde Moskova'ya gönderilmiş olan Çinli üst düzey liderlerin çocukları bile eğitim için Birleşik Devletler'e gitmeye başladılar.

Çin'de Shenzhen'deki Özel Ekonomik Bölge'den başka hiçbir yer kapitalizme açılmaya daha uygun değildi. Ocak 1984'te Deng Xiaoping, Özel Ekonomik Bölgeler'in kurulmasından sonra ilk defa Shenzhen'i ziyaret etti. Bölgenin hızlı gelişmesinden etkilenen Deng, Shenzhen'i Çin'in "açık-kapı" politikasının başarılı bir modeli olarak övdü. Deng'in ziyareti ve olumlu yaklaşımı, Batı'ya Çin'in ekonomi reformuna ve dışa açılmaya bağlılığı konusunda açık bir mesaj gönderdi. *Japan Economic Journal*'da belirtildiği gibi, Deng'in ziyaretinden sonra "başlıca Japon dış ticaret firmaları Shenzhen'de ofis açmak için yarışıyorlardı."[26] Yılın geri kalan döneminde 14 sâhil şehri daha dışa açıldı; bu gelişme, *Business Week* tarafından "Çin'in yabancı yatırımları çekmeye yönelik cüretkâr yeni programı" olarak nitelendirildi.[27]

Ancak, Shenzhen'deki deney her zaman pürüzsüz yürümüyordu. Shenzhen konusunda hiçbir Çinli lider, Deng Xiaoping kadar destekleyici ve heyecanlı değildi. Ancak, Haziran 1985'te Deng şunları kabûl ediyordu: "Shenzhen Özel Ekonomik Bölgesi bir deney. İşe yarayıp yaramadığını görmek için daha fazla zamana ihtiyacımız var. Başarılı olmasını istiyoruz; olmazsa ders almış olacağız."[28] Çinli liderler arasında Çin'in geleceğine ilişkin pek çok anlaşmazlık konusu vardı; ayrıca, reform süreci ilerlerken kendi görüşlerini de gözden geçiriyorlardı. Başlangıçta, liderler Çin'i "güçlü ve modern bir sosyalist ülke" yapmak konusunda hemfikirdi (1978). Misyonlarını "Çin karakteristiğinde sosyalizm" (1982) ve "planlı ticaret (*commerce*) ekonomisi" (1984) olarak revize etmeleri fazla zaman almadı. Nihâye-

tinde "Çin karakteristiğine sâhip sosyalist piyasa ekonomisi"nde (1992) karar kıldılar. Bu süreçte, Shenzhen sürekli değişen Parti çizgisiyle kendisini uyumlaştırabilme çabası içindeydi.

Öncü bir deney olarak, Shenzhen hiçbir zaman eleştirilerin hedefi olmak istemedi. Her zaman uygulanan politikaların birkaç adım ilerisinde olduğundan çoğu zaman kendisini hâkim ideolojiye ters yönde buldu. Bu durum kaçınılmazdı; çünkü Shenzen ve diğer Özel Ekonomik Bölgeler, sosyalizmi korumak için, kapitalist uygulamaları kullanmak amacıyla kurulmuşlardı. Ancak, bu strateji Shenzhen'de yarı-kapitalist bir sistemin benimsenmesini gerekli kıldı. Bu nedenle başa çıkılması zor ideolojik ve pratik sorunlarla karşı karşıya kaldı. İdeolojik açıdan Çin piyasa ekonomisini kabûl etmeye hiç de hazır değildi; çoğu zaman "manevî yozlaşmaya" açılan bir kapı olarak görülen Shenzhen 1982 ve 1983'te eleştiri dalgalarının hedefi oldu. Yıllar sonra, 1992'de Deng sert kınamalara ve eleştirilere karşı kendi çözümünü açıkladı. "Tartışmayı caydırmak benim fikrimdi, böylece eylem için daha fazla vaktimiz oluyordu. Tartışmalar başlayınca işler karışır ve çok zaman kaybederiz. Sonuçta hiçbir şey yapılmaz. Tartışmayın; cüretkar denemelerde bulunun ve yeni yolları aydınlatın."[29]

Li Xiannian'ın Shekou Sanayi Parkı'nın kurulmasındaki doğrudan rolüne karşın, Chen Yun ve Li Xiannian Shenzhen'i hiç ziyaret etmediler. Bu durum, genel olarak dışa açılma politikasını onaylamadıkları şeklinde değerlendirildi ve hiç şüphe yok ki, Chen başlangıçta Özel Ekonomik Bölgeler'in kurulmasına kesin olarak karşıydı ve bu konudaki kuşkuculuğu ve karşıtlığı uzun bir süre devam etti.[30] Li 1992'de öldüğünde Chen, *Halkın Günlüğü* gazetesinde 21 Temmuz'da yayınlanan bir anma yazısı yazdı.[31] Yazıda,

Chen kendisi ile Li'nin hiç Shenzhen'e gitmediklerinden bahsetti ve devam etti:

> (...) ancak biz dâima Özel Ekonomik Bölgeler'in gelişmesiyle ilgilendik ve bunların daha iyi çalışması için durmadan dersler çıkarmamız gerektiğini düşündük. Son birkaç yılda, Shenzhen, temel olarak bir ithâlât bölgesinden, çok sayıda yüksek binaya sâhip bir ihrâcât bölgesine dönüştü. Gelişme gerçekten çok hızlıydı. Bugün ekonomimizin ölçeği, daha önce hiç olmadığı kadar büyük ve karmaşık. Daha önce uygulanan pek çok pratik, câri ekonomi reformu altında eskiyerek geçerliliğini yitirdi. Bu durum, bizim sürekli yeni şeyler öğrenmemizi, araştırmamızı ve yeni problemleri çözmemizi gerektiriyor.

Dışarıdaki çok sayıda gözlemci, Shenzhen'de ve diğer yerlerde Özel Ekonomik Bölgeler'in kurulmasını, reformist Deng'in muhafazakâr Chen üzerindeki zaferi olarak yorumladı. Reformun diğer pek çok safhası da benzer şekilde yorumlandı. Ancak, önemli olan temel gerçek şudur: Hem Deng hem de Chen reforma yönelik deneyimsel bir yaklaşımı paylaştılar ve her ikisi de aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen yeni dersler alacak kadar açık fikirliydiler.[32]

Çin'e yabancı sermâyenin ve bilginin girişi, sâdece Shenzhen ve diğer Ekonomik Bölgelerle sınırlı kalmadı. Güney Guandong eyaletindeki İnci Nehri Deltası, özellikle yurt dışındaki Çinlilerden yabancı yatırım çekebilmesi sâyesinde, 1980'lerde Çin'in ekonomik gelişmesinin en güçlü lokomotifi olarak ortaya çıktı. Guangdong, Hong Kong'a yakındı ve aynı lehçeyi ve yerel kültürü paylaşıyordu. Kısa zamanda Hong Kong kaynaklı yatırım için ilk seçenek hâline geldi; ayrıca, teknoloji, yönetim bilgisi ve uluslararası piyasalara erişim konusunda kazançlar elde etti. Guangdong'da kurulan ilk ortak girişimlerin ve yabancılara-âit şirketlerin çoğunu Çin'deki düşük üretim mâliyetleri çekmişti. Bu şir-

ketler özellikle tekstil, ayakkabı ve oyuncak imâlâtında yoğunlaşmışlardı. Daha sonraları Çin'e çok az ileri teknoloji getirdikleri için eleştirildiler. Ancak reformun ilk evrelerinde, bu ortak girişimler Çinlileri özel girişim kültürüne açma konusunda öncü rol oynadılar. Ek olarak, Hong Kong kültürünün çeşitli yönleri –filmler, müzik ve edebiyat da dâhil olmak üzere– Guangdong üzerinden Çin'in diğer bölümlerine yayıldı. 1980'lerin ortalarında Kantonca, Şanghay ve Çin'in diğer yerlerinde geniş çapta öğrenilen popüler bir dil oldu. Kapitalizmin devlet kontrolündeki medyanın öne sürdüğünden daha az tehditkâr ve bozucu olduğu anlaşıldı.

Çin'in dışa açılma politikası, yabancı sermâye çekmekle ve ileri teknoloji elde etmekle sınırlı kalmadı. İş yönetiminde uzmanlık da Çin hükûmeti tarafından hararetle aranan bir unsurdu. Batı Almanya'da emekli profesyonellerin bir organizasyonu olan Alman Kıdemli Uzmanlar Servisi (German Senior Expert Service) vasıtasıyla bir grup emekli Alman mühendis 1984'te Wuhan'a dâvet edildiler.[33] Hubei eyaletinin başkenti ve orta Yangtze Nehri'ndeki en büyük kent olan Wuhan, ekonomi reformu başlamadan önce Çin'deki en önemli imâlât merkezlerinden biriydi. Burada büyük çaplı devlete âit girişimler yüksek yoğunlukta bulunuyordu. Alman mühendislerden biri, Willner Gehrig, burada kaldı ve devlete âit bir girişimin (Wuhan İmâlât Tezgâhı Fabrikası) müdürü olan ilk yabancı oldu. İki yıllık görev süresinde, Gehrig, işçileri teşvik etmek ve firmanın üretkenliğini artırmak için, özellikle kalite kontrolüne odaklanarak, çok sayıda reform gerçekleştirdi. Firmanın ürettiği ana ürün olan dizel makinelerinin kalitesi önemli ölçüde arttı ve şirket kısa bir süre için, Çin'de endüstri içindeki en iyi marka oldu. Ancak Gehrig'in reformları zamanın fazla ilerisindeydi ve bunların çoğu Gehrig'in 1986'da ayrılmasından sonra sürdürülemedi:

Wuhan İmâlât Tezgâhı Fabrikası sonunda iflâs etti. Ancak Gehrig'in başarısının ardından çok sayıda yabancı uzman, Çin'deki devlete âit girişimler tarafından istihdam edildi. Bu yabancı yöneticilerin ve danışmanların Çin'in iş yönetimi bilgisi üzerindeki olumlu etkisi geniş ölçüde tanındı ve takdir edildi. Ölümünden iki yıl sonra, 2005'te, uzun süreli katkılarının bir anısı olarak, Wuhan merkezinde Gehrig'in bronz bir heykeli dikildi.

VI

Ekim 1984'teki On İkinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nda Ekonomik Sistem Reformu Kararı'nın geçmesi de Çin ekonomi reformundaki bir başka önemli dönüm noktasıydı. Bu karar, Çin'i, o zamana kadar reformun rehber ilkesi olmuş olan Chen Yun'un sosyalizm yorumunun ötesine taşıdı. 1984 Kararı'nda ekonomik sistemin reformu için yapılması gerekenlerden bahsediliyordu.

> Öncelikle planlı ekonomiyi ve ticarî ekonomiyi [piyasa ekonomisi için kullanılan Marksist terim] birbirlerinin antitezi olarak gören geleneksel anlayışı kırmalı ve sosyalist planlı ekonominin bilinçli olarak değer terorisinden [genel ekonomi teorisi için kullanılan Marksist terim] faydalanması gerektiğini ve sosyalist ekonominin, devlet planı ile ticaret ekonomisine dayanan bir kamu mülkiyeti olduğunu anlamalıyız. Ticarî ekonominin gelişimi, toplumsal ve ekonomik kalkınma için gerekli bir aşamadır, Çin'in ekonomik modernizasyonu için bir zorunluluktur.[34]

Karar, Deng tarafından "Marksizmin yeni bir siyasal ekonomisi" olarak övüldü ve ayrıca Chen Yun'un onayını da kazandı. Chen Yun'un toplantıdan sonra Çin ekonomisinin gerçekleştirdiği gelişme nedeniyle 1950'lerdeki pek çok pratiğin artık uygulanabilir olmadığını söylediği rivayet edildi.[35]

Piyasa ekonomisine olan ihtiyacın ve câzibesinin kabûlü, Çin'in ekonomi reformunda bir kilometre taşıydı. Birkaç yıllık reform deneyimi, Çinli liderleri, sosyalizmin gizli silâhı olan merkezî planlamanın her derdin ilâcı olamayacağı konusunda ikna etmişti. Devlet planlamasına yardımcı olmanın çok da ötesinde, piyasa, ekonomiyi yönlendiren vazgeçilmez bir araç olarak tanındı. Bununla birlikte, piyasa ekonomisi, sosyalizmle uyumlu görülebildiği ölçüde ideolojik olarak kabûl edilebilirdi. Merkezî planlama artık sosyalizmin kutsal dayanağı olmasa da, kolektif mülkiyet, hâlâ sosyalizmin temel ekonomik kurumu olarak görülmeye devam ediyordu. Hâlâ yalnızca kolektif mülkiyetin refahın paylaşılmasını garantileyebileceğine ve ekonomik eşitsizliği önleyebileceğine inanılıyordu. Böylece, özel sektöre karşı siyasal önyargı, eskiden olduğu kadar güçlü olmasa da 1984 sonrasında da devam etti.

Sosyalizmin bu yeni yorumunun hemen gerçekleşen etkilerinden biri de fiyat reformuydu.[36] 1980'lerin başında, merkezî planlama hâlâ sosyalizmin olmazsa olmaz bir unsuru olarak görüldüğü için fiyat reformu siyasal destek kazanmakta başarısız olmuştu. Sosyalizm yorumunun değişmesiyle daha fazla politika seçeneği mümkün oldu. Piyasa ekonomisi ile sosyalist ekonomi arasındaki en önemli fark, işbölümünün koordinasyonu için piyasaya dayalı bir fiyat sisteminin kabûl edilmesidir; böyle bir fiyat sistemi piyasa ekonomisinde bulunurken sosyalizmde mevcut değildir. Ancak, sosyalist bir ekonomiyi piyasa ekonomisine dönüştürmenin ve bir anda bütün fiyatları düzeltmenin kolay ve çabuk bir yöntemi yoktur. Sosyalizm altında fiyatların çoğu devlet tarafından emirlerle belirlenir. Piyasa ekonomisinde ise fiyatlar rekabet sonucu ortaya çıkar.[37] Politika değişiklikleri, piyasa güçlerinin ortaya çıkması veya geniş-

lemesi için bir alan yaratabilirler, ancak piyasanın işlevini tek başlarına gerçekleştiremezler.

Çin'de fiyat reformu üzerine tartışmalar yapılırken iki farklı yaklaşım ortaya çıktı. Hükûmet, fiyatların doğru olarak kabûl edilen düzeylere tedricen gelebilmeleri için fiyatlar üzerinde "*tiao*" olarak adlandırılan ince idarî ayarlar yapabilirdi. Alternatif olarak da, hükûmet fiyat kontrolünden vazgeçebilir ve fiyatların belirlenmesini piyasaya bırakabilirdi; bu yaklaşıma da "*fang*" deniliyordu.[38] 1984'teki Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'ndan sonra ikinci yaklaşım kabûl edildi ve uygulandı, ancak ilk yaklaşım da uzun yıllar varlığını sürdürecekti. İki yaklaşımın bir arada var olması, Çin'deki ekonomi reformlarının en iyi bilinen inovasyonlarından biri olan iki-raylı fiyat mekanizmasını tedricen kurumsallaştıracaktı.

1 Ocak 1985'te tarımda zorunlu alım programı sona erdirildi. Bu sistem, gıda arzı güvenliğini sağlamak için Chen Yun tarafından tasarlanmış ve ilk defa 1950'lerin ortalarına doğru kurumsallaşmıştı.[39] İlk başlarda âcil durumlarda uygulanacak bir önlem olarak düşünülmüştü, çünkü Chen bu programın köylüler üzerindeki potansiyel zararının yıkıcı olabileceğinin farkındaydı. Ancak otuz yıldan daha fazla bir süre yürürlükte kaldı ve Mao'nun tarım politikasının temel taşı oldu. Bu nedenle pek çok ciddî soruna yol açtı. Özellikle köylülerin en temel ekonomik özgürlüklerini gasp etti. Daha sonraları kooperatifleştirme (önce tarımsal kooperatiflerin ve sonra komünlerin acımasızca dayatılması) ile birlikte Çinli köylüleri köleleştirdi ve milyonlarcasını açlıktan ölüme sürükledi. Bu programın kaldırılmasından sonra hükûmet yalnızca belli bir kota miktarı kadar tahılı kendi belirlediği fiyatlardan satın aldı ve kotanın üzerindeki miktar piyasa fiyatlarından alınır-satılır hâle geldi. Niyet bu olmasa da tüm

tarımsal ekonomide iki-raylı fiyat sistemi yaratıldı. Düşük ve yapay fiyatlardan belli bir üretim kotasının devlete teslimi, aslında köylüler üzerinde gizli bir vergiydi. Bununla birlikte, köylüler artık devlet kota sistemine tamamen bağlı değildiler ve hâlâ devletin gölgesi altında olsalar da, Çin'in yeni gelişen piyasa güçleri ile etkileşime geçmeye başlamışlardı. Ancak, devlet, 1992'ye kadar kent tüketimini sübvanse etmeye devam ettiğinden, kentli tüketiciler, tahıl için o yıla kadar piyasa fiyatlarından ödeme yapmadılar. Kırsal hanehalkları açısından bakıldığında, 1982'de hanehalkı sorumluluğu sisteminin getirilmesi ve 1985'te zorunlu alımların ilgası, merkezî planlama döneminin sonu ve piyasa ve ekonomik özgürlük döneminin başlangıcı anlamına geliyordu.

Sanayideki fiyat reformu tarımdakine benzer bir şekilde başladı, ama sonuçları önemli ölçüde farklıydı. Özel girişimler sâyesinde sanayiye yerleşen rekabetçi güçler, 1984 sonuna kadar, pek çok tüketim malının fiyatının devlet kontrolünden kurtulmasını sağlamışlardı. Ancak, enflasyon korkusu ve diğer toplumsal ve ekonomik kaygılar, Çin hükûmetinin hammadde fiyatları üzerindeki kontrolü bırakmasına izin vermedi. Sübvanse edilmiş enerjiye ve diğer girdilere ulaşamamaları durumunda çok sayıda devlete âit girişim kapanmak durumunda kalacaktı. Şubat 1985'te Devlet Fiyat İdaresi ve Malzeme İdaresi, devlete âit girişimlerin malzeme tedarikinin, devlet tahsisi ve piyasadan serbest alım olmak üzere, iki hat üzerinden sürdürülebileceğini bildirdi.[40] Bu yüzden, devlet kota sistemi içinde üretilen malların (özellikle ara girdilerin) fiyatları devlet tarafından belirlenirken plan dışında üretilen malların fiyatları piyasanın işleyişine bırakıldı.

Devletin belirlenmiş fiyatlarla ya da piyasa fiyatlarıyla köylülerden aldığı tahılı kent sâkinlerine sâbit fiyattan sat-

tığı tarımdaki durumdan farklı olarak sanayide, girdilerden tüketiciler için nihaî ürünlere ulaşıncaya kadar, çok sayıda işlem ve girişim rol oynuyordu. Sosyalizm bile uzmanlaşma ve işbölümü olmadan yapamazdı. Bu durum, sanayide devlet yönetimini ve fiyat kontrolünü tarımda olduğundan daha karmaşık yapıyor ve bunların etkin uygulanmasını daha da zorlaştırıyordu. Tedariki devlet tarafından sağlanan malzemeler (ya da bunları edinme hakları) piyasada (çok daha yüksek fiyatlardan) kolayca satılabildiği için hükûmet birimleriyle ya da devlete âit girişimlerin yöneticileriyle kişisel bağlantısı olanlar çok büyük kâr fırsatları elde ettiler. Sonuçta, Çin'de "kâğıt üzerinde şirketler" belirmeye başladı; bu şirketler, aslında belgelerden başka bir şey değillerdi, ancak sâhip oldukları siyasal bağlantılar, devletin kontrolündeki malzemeleri karaborsada satarak kolay ve risksiz yüksek kâr elde etmelerine izin veriyordu. Bu tür eylemler hammadde piyasasının genişlemesine yardımcı olsa da tüm ekonomi için kaotik bir fiyat ortamı yarattı. Dahası, böylesine bâriz yolsuzluklar, Çin toplumunda geniş çapta hoşnutsuzluğa ve reform karşıtı hassasiyetin seslendirilmesine yol açtı.

İki-raylı sistemin faydaları da yok değildi.[41] Devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilen hammaddelere ulaşım güvencesi sağlamasının yanı sıra piyasa mekanizması yoluyla devlet-dışı sektöre devlet girişimleriyle etkileşim için daha fazla fırsat yarattı. İki-raylı sistem sâyesinde özel girişimler, artık girdi alımları için, pahalı ve belirsizliklerle dolu karaborsaya bağlı değillerdi. Şimdi özel girişimler, girdileri piyasa fiyatlarıyla açıkça devlet girişimlerinden satın alabiliyorlardı. Bu, 1980'ler boyunca devlet-dışı sektördeki sürekli büyümenin ve dolayısıyla devlet girişimlerindeki gerilemenin önemli bir nedeniydi.

Devlet girişimlerinde iki-raylı sistem niyetlenilmemiş sonuçlar yarattı. Sistemin uygulanmasıyla, girişim reformu "hakların devrinin ve kârların paylaşılmasının" daha da ötesine geçti. Tarımdaki hanehalkı sorumluluğu sistemi model alınarak, daha 1981'de, az sayıda devlet girişimi arasında sözleşme sorumluluğu sistemi denendi ve 1984'te tüm ülkede uygulandı. Çalışanlar müdürle, girişim yöneticileri ise kendilerini denetleyen otoriteyle performans sözleşmesi imzalıyorlardı. Böylece devlet girişimlerinde ödüllerin performansa bağlandığı çok aşamalı bir sözleşme sistemi ortaya çıktı. Yeni sözleşme sorumluluğu sisteminde devlet girişimlerinin çalışanlarına daha fazla özgürlük tanınıyordu. Piyasada değerli olan yetenekleri olduğunu düşünenler ve daha girişimci olanlar, şimdi piyasa için mal ve hizmet üretmeyi tercih edebilirlerdi; aksi durumda olanlar da devlet planı içinde kalabilir ve devlet planında açıkça belirtilenleri üretebilirlerdi. Böylece, devlet çalışanlarının bir kısmı, devlet sektöründe kalmalarına rağmen merkezî planlamanın dışına çıkarak piyasaya yönelik üretim yapmaya başladılar. O zamanlar *"xiahai"* olarak adlandırılan piyasa okyanusuna dalmadan önce ayaklarını suya sokabiliyorlardı. Devlet girişiminde kalarak piyasa için üretim yapma fırsatı, piyasa güçlerine yönelik korkuları büyük ölçüde azalttı ve piyasayı öğrenme sürecini kolaylaştırdı. Devlet girişimleri özelleştirilmeden ya da bunların mülkiyet yapıları üzerinde herhangi bir değişiklik gerçekleştirilmeden, bazı devlet çalışanları piyasada işlem yapabiliyorlardı; bu durum, sosyalizme fazla dokunmadan, devlet çalışanları arasında risk almayı teşvik edici rol oynadı ve girişimciliğe imkân sağladı.

Tam kapsamlı fiyat reformu, devlete âit girişimler için ciddî bir sorun yaratacakken iki-raylı fiyat sistemi daha uygun

ve daha az riskli bir yaklaşım sunuyordu. Ancak, sanayideki bu sistem, girişim reformunun önceki evresinde pek çok endüstride ortaya çıkan uygulamaların formelleştirilmesinden ve genişletilmesinden oluşuyordu ve daha öncekilere benzer sorunlarla sonuçlandı. Çin hükûmetinin tam kapsamlı bir fiyat reformunun âciliyetini anlaması çok fazla zaman almadı.

VII

Çin hükûmeti, tüm ekonomiyi kapsayan bir ortak piyasa oluşturmak için de bir dizi önlem aldı. Piyasa ekonomisinde fiyat mekanizması, önce kaynakların alternatif kullanımlarının ekonomik aktörlere olan getirilerini göstererek ve daha sonra kaynakların en kârlı oldukları yerlerde istihdam edilmelerini sağlayarak kaynak akışını koordine eder. Piyasanın bu şekilde işleyebilmesinin nedeni, bütün firmaların ortak piyasa disiplinine tâbi olmaları ve ürün piyasasındaki rekabetin üretim faktörlerinin etkin kullanımına yol açmasıdır. Ancak, firmaların varlıklarını sürdürüp sürdürmeyecekleri, bu firmaların ürün piyasasında tüketicilerce değerlendirilen performansları tarafından belirlenmezse bu sistem çalışmaz. Çin'in desantralize (yerinden yönetilen) ekonomisinde, yerel yetkililerin aktif müdahalesi ve kaotik fiyat sistemi, piyasa güçlerinin çalışmasını engelliyordu. En kötü etkilerden biri de ulusal ekonominin parçalanması ve bunun sonucunda girdilerin ve ürünlerin serbest dolaşımının engellenmesiydi. Fiyat sistemi üzerinde aşırı baskı uygulandığında, ekonomik kaynaklar en yüksek getirilere doğru yönelemezler. Girişimler, ürünlerini piyasada serbestçe satamazlar ve tüketiciler, seçme özgürlüğünden mahrum olurlar. Piyasa sistemi temelden felce uğrar. Üretimin devam edebilmesi için devletin görünen eli gerekli hâle gelir.

23 Mart 1986'da Devlet Konseyi, "Yatay Ekonomik Entegrasyonu Daha da İlerletmekle ilgili Çeşitli Sorular Hakkındaki Karar"ı yayınlayarak çeşitli bölgelerde farklı otoriteler altında bulunan girişimlerin birleşmesini teşvik etti.[42] Parçalanmış ekonominin yarattığı ticaret engellerini aşmak için, yatay ekonomik entegrasyon, ekonomi reformunun kritik bir bileşeni hâline geldi. 31 Mart'tan 19 Mayıs'a kadar, *Halkın Günlüğü* gazetesi, yatay ekonomik entegrasyonu savunan ve bu konuda spesifik tavsiyelerde bulunan dört başmakale yayınladı.[43] Piyasa sisteminin yokluğunda, girişimler arasındaki bu birleşmeler, kaynakların verimli kullanılması konusunda biraz etkili oldu.

Yatay ekonomik entegrasyonu desteklemek için Çin hükûmeti emeğin yönetimi konusunda da reformlar başlattı.[44] Sosyalizmin "demir kâse"si –tek işverenle ömür boyu istihdam– değişmeye başladı. Emeğin sözleşmeyle kiralanması uygulaması başlatıldı ve kısa zamanda girişimler tarafından benimsendi. Çok sayıda yerel emek piyasası oluştu ve kısa zamanda gelişti. Devlet Konseyi, veri bir girişimdeki toplam ücret düzeyinin kontrolünü elinde tutma yetkisini sürdürürken, Aralık 1986'da devlete âit girişimlere, çalışanlarına ödeyecekleri ücretleri ve ikramiyeleri belirleyebilmeleri konusunda tam serbestlik tanıdı. Emek piyasasının daha fazla esnekleştirilmesiyle bu reform çabaları, devlet girişimleri arasındaki birleşmeleri kolaylaştırdı.

O zamanlar, girişimlerin entegrasyonunun fazladan bir faydası vardı –girişimin özerkliğinin sözleşme sorumluluğu sisteminin izin verdiğinin ötesine geçmesine yardımcı oluyordu. Yatay ekonomik entegrasyonun yaygın bir sonucu, birleşik şirketlerin "pay girişimleri" (*share enterprises*) olmasıydı. Piyasa ekonomisindeki şirket birleşmelerinden farklı olarak Çin'de, çoğu kez büyük şirket küçük ortağı doğ-

rudan satın almıyordu. Bunun yerine taraflar yeni kurulan birleşik "ana şirket"te spesifik bir pay miktarını müzakere ediyorlardı. Başlangıçta payların transferine izin verilmiyor olsa da bu birleşmeler, birçok bakımdan modern anonim (*joint-stock*) şirketleri andırıyordu. Daha sonra, anonim şirket modeli, sanayi reformunu ilerletmenin bir yolu ve sözleşme sorumluluğu sistemine bir alternatif olarak geniş çapta benimsendi. Nisan 1984'te Pekin'de devlete âit bir alış-veriş merkezinin sermâye toplamak için halka pay senedi satmasına izin verildi.[45] Kasım'da, Şanghay Feilo Akustik Şirketi (Acoustics Corporation) de hem halka hem de kendi çalışanlarına pay senetleri sattı ve Çin'de halka yönelik pay senedi çıkaran ilk şirket oldu.[46] 1986'nın sonuna gelindiğinde Çin, 6000'den fazla anonim şirkete sâhip durumdaydı.[47] Halktan sermâye toplayabilmeleri ve farklı alanlarda işlem yapabilmeleri sâyesinde anonim şirketler, yerel hükûmetlerin kontrol gücünü etkin biçimde zayıflatıyorlardı. Bu durum, Çin girişimlerinin özerkliğinin önemli ölçüde artması anlamına geliyordu.

VIII

Bu noktada, Çin hükûmeti önemli sonuçları olan ciddî bir hata yaptı. Bunu anlamak için, öncelikle bankacılık sektöründeki reformlara bakmalıyız.[48] 1978'den önce Çin'de bulunan tek banka, merkezî hükûmetin sâhip olduğu ve kontrol ettiği ve Mâliye Bakanlığı'nın denetlediği Çin Halk Bankası idi. Başlıca işlevi, devlete âit girişimlerin fiziksel üretim planlarını finanse etmekti. Özel ellerde çok az tasarrufun bulunduğu ve kredilerin merkezî planlama yoluyla devlete âit girişimlere tahsis edildiği bir ortamda, Çin ekonomisi bankalara çok da fazla ihtiyaç duymuyordu. Dünya Bankası'nın hesaplamalarına göre, Çin'in 1978'deki toplam

tasarrufları içinde, hanehalkı tasarruflarının payı sâdece yüzde 3,4'tü. Kamu (hükûmet) tasarrufları yüzde 43,4'lük bir paya sâhipti ve kalan yüzde 53,2'lik kısım girişimlerin ellerinde bulunuyordu.[49] Reformun başlamasından sonra bu durum olağanüstü değişti. 1990'lara gelindiğinde hanehalkı tasarruf düzeyi, dikkate değer bir şekilde yükselmiş ve ülkenin toplam tasarruflarının dörtte biri ile yarısı arasında bir yere gelmişti.[50] Bankacılık reformunun ilk adımı iki-aşamalı bankacılık yapısını yerleştirmekti. Devlete âit dört banka, mevduat toplamak ve kredi vermek gibi yeni ortaya çıkan klasik bankacılık işlerini devralırken Çin Halk Bankası, Çin Merkez Bankası hâline geldi. Tarımda ve kırsal bölgelerde bankacılık işleriyle uğraşan Çin Tarım Bankası 1979'un Şubat ayında, dış ticaret ve yatırımla uğraşan Çin Bankası ise Mart'ta kuruldu. Sâbit sermâye yatırımlarıyla uğraşan Çin Halk İmar Bankası, Ağustos 1979'da Mâliye Bakanlığı bünyesinden ayrılarak oluşturuldu. Çin Sanayi ve Ticaret Bankası, diğer üç kurumun alanında olmayan tüm ticarî işlemlerle uğraşmak için 1983'te kuruldu.

Yeni yapı, Çin Halk Bankası'nın tekelini sona erdirdi. Merkez Bankası, ticarî banka gibi işlemeleri beklenen diğer dört uzmanlaşmış bankadan ayrıldı. Bu bankalar, girişimlerden ve bireylerden mevduat toplarken birbirleriyle rekabet ediyorlardı; ancak, her banka devlet tarafından farklı bir müşteri kitlesine yönelik tasarlandığı için kredi piyasasında kendileri için korunmuş bir bölüm vardı. Nereye ve ne kadar yatırım yapılacağı konusundaki kararların hükûmetçe alındığı ortamda, dört uzmanlık bankası, temel inceleme ve denetim işlevlerini gerçekleştirmek konusunda çok az baskı hissediyordu. Desantralize yönetim sistemi altında, merkezî hükûmet tarafından belirlenen toplam yatırım miktarı, yerel hükûmetlerce ortak bir havuz olarak

görüldü. Bu, yatırım kotaları ve banka kredileri için sert bir rekabete yol açtı. Yerel hükûmetlerin talepleri karşısında merkezî hükûmet çoğu zaman tâviz verdi ve yatırım planında belirtilenin üzerinde ek krediler tahsis etti. Ayrıca, yerel hükûmetler, devlet bankalarının yerel şubeleri üzerinde doğrudan baskıda bulunabiliyorlardı ve çoğu zaman böyle davrandılar. Sonuçta, Çin'de, çoğu diğer sosyalist ülkede olduğu gibi, "yatırım açlığı" sürekli bir sorun oldu.[51]

Çin'deki durumu farklılaştıran şey, devlete âit girişimlerden ziyâde yerel hükûmetlerin yatırımları çekmek için sonuna kadar çabalamalarıydı. Bu nedenle, Çin'de yerel hükûmetler yönetsel desantralizasyon nedeniyle güçlenirken "yatırım açlığı" da derinleşti. Ek olarak, "yatırım açlığı" Çin ekonomisinin bir diğer belirgin özelliği tarafından yönlendirildi. 1950'lerin ortalarından beri, Çin sanayiyi sübvanse etmek için tarımı kurban etmişti; bunu yapmanın olağan yöntemlerinden biri, tarım ürünlerinin ve diğer hammaddelerin fiyatlarını düşük tutarken imâlât sanayi ürünlerinin fiyatlarını yükseltmekti. Reformlar başar başlamaz, tarım ve sanayi ürünleri arasındaki fiyat farkı kapanmaya başladı; ama çarpık fiyat sistemi, sanayi üretimini hâlâ normalde olması gerekenden daha kârlı hâle getiriyordu. Sonuçta, sanayi yatırımı, hem yerel hükûmetlerin hem de girişimlerin –özellikle devlet-dışı firmaların– hararetle istediği bir şeydi.

1984'teki On İkinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nın ardından, banka reformunun bir diğer evresi başladı. Amaç, dört uzmanlaşmış bankaya kredi dağıtımı konusunda daha fazla özerklik vermek ve böylece bankacılık endüstrisini daha fazla özerk ve rekabetçi hâle getirmekti. İlk adım, Merkez Bankası'nın, her bankanın o yıl verebileceği toplam kredi miktarını belirlemesi ve daha sonra bankaların

bu kredileri nasıl dağıtacakları konusunda kendilerinin karar vermesiydi.[52] 1984'ün son çeyreğinde, Merkez Bankası, 1985'te bankaların verebilecekleri toplam kredilerin 1984'te gerçekten verdikleri kredilere bağlı olarak hesaplanacağı bilgisini sızdırdı. Doğal olarak, bütün bankalar daha fazla kredi vermek için hızla harekete geçtiler.

Çalışma Bakanlığı'nın aynı zamanda bir ücret reformu politikasını gözden geçiriyor olması, işleri daha da kötüleştiren bir unsurdu. Bakanlık, 1984'teki ücretlerin ileriki yıllardaki ücret artışları için bir kriter olmasını öneriyordu. Sonuç olarak, devlete âit girişimler, bankaların kredi dağıtmak için her fırsatı kullandıkları bir dönemde, ücretleri yükseltmek için bankalara akın ederek borçlandılar. Sonunda, Aralık 1984'te banka kredileri, Aralık 1983'e göre neredeyse yüzde 50 arttı. Devlete âit girişimlerin çalışanlarına ödenen ikramiyeler yüzde 100'ün üzerinde, toplam ücretler ise yüzde 38 arttı. 1984'ün son çeyreğinde para arzı yüzde 160'ın üzerinde arttı. Tüm yıl dikkate alındığında, artış oranı bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 50 idi ve bu rakam, ekonomik planda öngörülenin yüzde 45 fazlasıydı.[53] Hem yatırım hem de tüketim, artışa geçmeye hazırdı; şartlar enflasyon için olgunlaşmıştı.

Banka kredilerindeki bu artışla birlikte, yatırımlardaki büyüme izleyen birkaç yılda hızlandı. Sanayi sektörü, özellikle kasaba ve köy girişimleri, hızla genişledi. Çin'deki en büyük kasaba ve köy girişimi yoğunlaşmasının bulunduğu Jiangsu'daki Wuxi ilçesinde, üretim 1985'in ilk iki ayının her birinde yüzde 100 arttı.[54] Bu arada enflasyonist baskılar artıyordu Bir önceki yıl yüzde 2,8 olan enflasyon oranı 1985'te yüzde 9,3'e ulaştı. 1986 ve 1987 yıllarında yüksek düzeyde (sırasıyla yüzde 6,5 ve 7,3) kalmaya devam etti ve 1988'de iki haneli rakamlara ulaştı. Bu dönemde, Çin hükûmeti mâkûl

düzeydeki enflasyonun ekonomik büyümenin kaçınılmaz bir yan ürünü olduğuna inanmayı tercih ediyordu ve enflasyona karşı herhangi bir kararlı eylemde bulunulmadı.[55]

Sözleşme sorumluluğu sistemi altında, devlet girişimlerinin yöneticileri, kısa dönemde kazanç sağlayan projelere yatırım yapmaya hevesliydiler; yatırımların uzun dönemli sonuçlarıyla uğraşmak haleflerine ve en sonunda devlete kalıyordu. 1980'lerin ortalarında, devlet giderek artan miktarda parayı devlet girişimlerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için kullanmak zorunda kalırken, devlet girişimlerinin çalışanları, ücretlerinde düzenli artışlar elde ettiler. 1987'de devlet girişimlerine yönelik sübvansiyonlar hükûmet harcamalarının üçte birini oluşturuyordu.

Bu arada, girişim reformu ve onun bir parçası olan iki-raylı fiyat mekanizmasının yarattığı sıkıntıların giderek artması, Çin hükûmetinin fiyat reformuna yönelmesine yol açtı. Ancak, bu konunun zamanlaması daha da kötü olamazdı. 1988'de Çin hükûmeti fiyat reformunu gerçekleştirme niyetini açıkladığında, enflasyon hızla arttı. Ocak'ta yüzde 9,5 olan fiyat endeksi Haziran'da yüzde 16,5'a, Temmuz'da yüzde 19,3'e ve Ağustos'ta yüzde 38,6'ya ulaştı. Bu Halk Cumhuriyeti'nin tarihinde daha önce görülmemiş bir düzeydi. Şubat 1988'de birçok Çin şehrinde satın alma panikleri yaşandı. Bir tüketicinin Wuhan'da 200 kilogram tuz ve bir başka tüketicinin Nanjing'de 500 kutu kibrit satın alması haber konusu oldu.[56] Bu şartlar altında, fiyat reformu siyasal açıdan çok riskli görülmeye başlandı ve bu yöndeki çabalar duraksadı. Fiyat reformunun çöküşünün geniş kapsamlı etkileri oldu. Ekonomi reformu diğer alanlarda da duraksadı ve bazı belli alanlarda geriye dönüşler yaşandı. Eylül'de bir kemer sıkma programı başlatıldı ve Çin ekonomisi dört yıllık bir "uyum ve reorganizasyon" dönemine girdi.[57]

IX

1980'lerin ortalarından sonra ekonomi reformu durdurulurken Çin siyaseti de kendi talihsizliğini yaşıyordu.[58] Çin Komünist Partisi içindeki gelmiş geçmiş en açık-fikirli lider olduğu söylenebilecek olan Hu Yaobang, Ocak 1987'de görevini bırakmaya zorlandı. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında Hu, pragmatizmin ve sağduyunun Çin siyasetine yeniden yerleşmesinde ve –Çin halkının Parti'nin arkasında yeniden birleşmesinde önemli etkisi olan– toleransın ve hür düşüncenin savunulmasında kritik rol oynadı. Ancak Hu'nun liberal siyasal görüşleri, Parti üyesi arkadaşlarının çok daha ilerisindeydi ve bu durum, onu, Deng de dâhil olmak üzere Parti'nin emektarlarıyla çatışma içine soktu. Parti, 1980'ler boyunca "sâkin evrim" ve "kapitalist liberalizasyon" tehdidine odaklanmışken Hu, "feodal despotizm"in Parti içindeki en sinsi unsur olduğunu vurguladı. Farklı görüşlerin serbestçe dillendirilmesini teşvik ederek kendisini güçlendirdiği müddetçe, Partinin dışarıdan gelebilecek her türlü meydan okumaya karşı durabileceğine inanıyordu. Hu, siyasal iktidarın paylaşılması ve muhaliflere hoşgörü gösterilmesi konusunda Parti çizgisinin izin verdiğinden daha da ilerideydi. 1983-1984 yıllarındaki "Manevî Yozlaşma Karşıtı" kampanyası sırasında, Hu, Çin'de "manevî yozlaşma"ya yol açtığı iddia edilen entelektüellere fazla müsamaha göstermekle ve Parti liderliğini korumakta yeterince etkin olmamakla suçlandı.[59] Parti liderlerinin çoğunun tek-parti iktidarını sağlamlaştırmayı düşündüğü bir zamanda, Hu'nun muhalif sesleri cesaretlendirmek, korumak ve siyasal tartışma için açık ve müsamahakâr bir ortam yaratmak yönündeki sistemli çabaları, bir tür siyasal zayıflık belirtisi olarak algılandı.

Hu'nun görevden uzaklaştırılmasının görünürdeki nedeni, 1985 ve 1986'daki öğrenci protestolarını kontrol altında

tutmak için sert önlemler almaktan çekinmesiydi. 1980'lerin ortaları boyunca, üniversite öğrencileri, fırsat buldukça sokak protestoları düzenliyor ve bireysel özgürlük ve siyasal katılım talebinde bulunuyorlardı. Okul kantinlerindeki yiyeceklerin kalitesi gibi siyasal olmayan kaygılar da, kampüslerdeki muhalefeti beslemekte ve sokak protestoları için öğrencileri motive etmekte aynı derecede önemliydi. 1986'da Pekin, Şanghay ve büyük üniversite kampüslerinin bulunduğu diğer büyük şehirlerde çok geniş kapsamlı öğrenci gösterileri patlak verdi. Hu, Parti emektarları tarafından öğrencilere karşı çok fazla yumuşak davranmakla ve Partinin siyasal iktidar tekelini savunmakta çok zayıf kalmakla sert bir biçimde suçlandı. Bu arada, Hu ile Deng arasındaki kişisel ilişkilerin kötüleşmesi Deng'in desteğini çekmesine yol açtı. Parti emektarlarının hiçbir zaman favorisi olmamış olan Hu'nun görevden ayrılmaktan başka çaresi yoktu.[60] Ancak, halk tarafından (özellikle üniversite öğrencileri ve entelektüellerce), geniş ölçüde, ifade özgürlüğünün savunucusu ve Parti siyasetinin suçsuz bir kurbanı olarak görüldü. Bir yıl sonra, 15 Nisan 1989'daki âni ölümü, tüm toplumsal kesimlerden insanların sempatisini ve üzüntüsünü belirtmesine vesile oldu. Görüşlerini ifade etmeleri için hiçbir kanal bulamayan Pekin'deki üniversite öğrencileri sokaklara çıktılar ve 1989 Öğrenci Hareketi'ni başlattılar.

Her siyasal olay gibi 1989 Öğrenci Hareketi de birçok nedene sâhipti ve gelişimi çok sayıda faktörce belirlendi.[61] Başlamasının ve trajik bir şekilde sona ermesinin aldığı özel biçim, önceden tahmin edilmemişti; ancak, kökeni ve gelişimi açıkça, fark edilebilir ekonomik güçlerce biçimlendi.

Her türden ekonomi reformu, oyunun kurallarının değişmesini gerektirir ve kaçınılmaz olarak, gelir dağılımında değişikliklere yol açar. Çin'in girişim reformu da, bu konuda,

bir istisna olmadı. Göreli ve mutlak anlamda kaybedenler, anlaşılabilir bir şekilde, fırsat bulunca hoşnutsuzluklarını dile getirme arzusundaydılar. Çin ekonomi reformu, "kaybedeni olmayan reform" olarak alkışlanmıştı.[62] Ancak, kazançlar karşılaştırmalı olarak ölçüldüğünde bu doğru olamaz. Reform sürecinde herkesin durumu daha iyi bir hâle gelse de, gelir sıralamasında toplumun birçok üyesinin yeri değişir. İşte bu karşılaştırmalı anlamda, bazılarının kabettiğini düşünmesi kaçınılmazdır. Ayrıca, siyasal ayrıcalıklara sâhip olanlar için 1980'lerin girişim reformu, çok sayıda kolay para kazanma fırsatı yarattı. Devletin sağladığı materyallere erişimi kontrol eden hükûmet görevlilerinin ve devlet girişimlerinin yöneticilerinin iki-raylı fiyat sisteminin yarattığı arbitraj fırsatlarından yararlanarak kendilerini zenginleştirdiğine yaygın olarak inanılıyordu. Kamu gücünün kötüye kullanımı, reforma karşı geniş çaplı hoşnutsuzluk yarattı; bu durum, 1989 Öğrenci Hareketi'nin genel halk kitlesi tarafından coşkuyla desteklenmesini de açıklamaktadır. Bu nedenle, mutlak anlamda kaybedeni olmayan reform, yine de geniş çaplı hüsrana ve hayâl kırıklığına yol açabildi. Dahası, ekonomi politikası yanlışları, özellikle 1985'ten beri yanlış yürütülen para politikasının en sonunda 1988'de iki haneli enflasyon rakamlarına yol açması, sokaklara çıkmaya hazır bir hoşnutsuzlar ordusu yarattı.

Geniş halk kitleleri içindeki sempati ve açık destek, paradoksal olarak, Çin hükûmetinde alarm çanlarının çalmasına neden oldu. Daha önceki yıllarda protestolar daha çok üniversite öğrencileriyle sınırlı kalmış ve toplumun diğer kesimlerinin katılımı çok az olmuştu. 1989'da Pekin belediye hükûmeti, öğrencilerin sokak protestolarına, şehir sâkinlerinin geniş çaplı katılımı karşısında şoka uğramıştı. Korkuya kapılan belediye yöneticileri, barışçıl ve çatışmacılıktan

uzak öğrenci gösterilerini Deng Xiaoping'e "karşı-devrimci karışıklık" olarak bildirdiler. Bu kavram, Çin halkının çoğuna Kültür Devrimi'nin karanlık anılarını çağrıştırıyordu. 26 Nisan'da, *Halkın Günlüğü* gazetesi, birinci sayfada "Her Türlü Karışıklığa Karşı Bayrağa Sarılalım" başlıklı bir makale yayınladı ve –"kara eller" olarak adlandırılan– birkaç kişiyi, isim vermeden, öğrencilerin arkasında olmakla ve "bütün ülkeyi kaosa sürüklemek ve istikrar ve birlik içindeki siyasal ortamı sabote etmek" için "planlı bir komplo" kurmakla suçladı. Sert ton ve çirkin suçlamalar, Çin hükûmetinin isteğinin aksine, öğrencileri yıldırmadı. Tam tersine, hüsrana uğramış ve ajite hâldeki öğrenciler, daha da kızdılar ve tepkilerini, öğrenci olmayanlardan daha fazla destek alan, daha büyük çaplı gösteriler düzenleyerek ortaya koydular.

Pekin dışında 130'dan fazla Çin şehrinde de öğrenci protestoları patlak verdi. Çoğu öğrenci dayanışma göstermek ve destek vermek için ya da başkenti turlamak için Pekin'e akın etti. Merkezî hükûmet, yerel hükûmetlerden ya da Demiryolları Bakanlığı'ndan üniversite öğrencilerinin Pekin'e seyahatlerinin engellenmesini istemedi. Tam tersine, öğrencilerin trenlerle Pekin'e bedava seyahat etmelerine izin verildi. Pekin Çin'in her yerinden öğrencilerle dolup taşarken durum daha da düzensiz hâle geliyordu. Zaman geçtikçe öğrenci hareketi içerisindeki radikal unsurlar hâkim konuma gelmeye başladılar. Birkaç yüz öğrenci 13 Mayıs'ta açlık grevine başladı ve aşama aşama göstericilerle hükûmet karşı karşıya geldiler; taraflar tâviz göstermek istemiyor ya da tâvizde bulunamıyorlardı. 20 Mayıs'ta Çin hükûmeti sıkıyönetim ilân etti, ancak öğrencilerin ve Pekinlilerin sert direnişi karşısında bu kararı uygulayamadı. Sıkıyönetimi uygulamak için emir alan 50.000 asker, Tiananmen Meydanı'na giden yollarda Pekin sâkinleri ve

öğrenciler tarafından durduruldu; iki gün sonra askerler çekildiler. Bu yaşananlar, sâdece protestocuları daha fazla kışkırtmakla kalmadı, kararlı ve birlik olmaya devam ederlerse hükûmeti yenebileceklerini zannetmelerine de yol açtı. Çok uzun süredir askerî devrimlere ve sınıf mücadelesine alışmış, ama sivil diyalog konusunda çok az deneyimi olan Parti, tâvizkâr bir tutum takınmaya hazır değildi. Ayrıca, Mayıs ortalarından beri Meydan'ı işgâl etmiş olan öğrenciler, hükûmetle bir pazarlık yapabilecek kadar iyi örgütlenmiş değillerdi. 3 Haziran gecesi, Deng'in de onayıyla, silâhlı askerler, kamyonlar ve tanklarla desteklenmiş bir hâlde, tüm yönlerden Meydan'a taarruza geçtiler ve yollarına çıkan yüzlerce sivilin ölümüne yol açtılar.

Tiananmen Olayı'nın, Çin ekonomi reformu üzerinde, en azından kısa dönemde, önemli etkileri oldu. İzleyen yıllarda yabancı yatırımlar durakladı ve uluslararası ticaret önemli ölçüde düştü. Birçok reform uygulaması durduruldu ve çeşitli alanlarda eski politikalara dönüldü. Özel sektör, reformun başından beri en kötü dönemini yaşadı. Bununla birlikte, bu olay, bir başka uzun dönemli siyasal baskı ve yıldırma sürecine yol açmadı. Ayrıca, Çin kapılarını Batı'ya kapatmadı. On yıllık reformdan sonra Çin siyaseti, Mao dönemiyle karşılaştırıldığında, önemli ölçüde değişmişti. 1989 Öğrenci Hareketi'nin siyasal serpintileri kısa sürede kontrol altına alındı. Uzun dönemde, Tiananmen Olayı ekonomi reformunu rayından çıkarmadı. Hatta, Çin halkının siyasetten ümidi kesmesine yol açtığı kadar, insanların yeteneklerini özel girişimciliğe yönlendirmelerine de yardımcı olmuş olabilir. Ancak, Çin'de piyasa reformunun yeniden ateşlenmesi için Deng'in 1992'deki "güney turu"nun beklenmesi gerekti. Silâhsız öğrencilere ve diğer sivillere karşı silâhların ve tankların kullanılması, Çin'in kırılgan siyasal iktidarının

zayıflığını ve güçsüzlüğünü açıkça ortaya koydu. Özellikle siyasal hoşnutsuzluğu gidermek için gerekli kurumsal mekanizmaların hiç bulunmadığı ve halkı bilgilendirmek ve halkla barışçıl ve etkin bir biçimde ilişki kurmak için gerekli siyasal becerinin olmadığı anlaşıldı.

X

1980'ler boyunca, piyasa reformuna en kuvvetli direnç, ne rekabetin kaygılandırdığı devlet sektörü çalışanlarından ne de kendi ayrıcalıklarını yitirmekten korkan Parti ve hükûmet görevlilerinden geldi. Bu direnç, Çin'in sosyalizme hâlâ süren bağlılığından kaynaklanıyordu. Hâlâ, geniş çapta, sosyalizmin tanımladığı Çin siyaseti, Çinli liderler ideolojiyi terk etmek için uğraşırlarken dahi, ideolojinin fevkalâde kalıcı gücünü gözler önüne seriyordu. Bu durum, en iyi Chen Yun'un bir yandan planlı ekonomiyi savunurken diğer yandan piyasayı ve özel girişimciliği onaylamasında görülmektedir. Bu açıdan, 1984 Ekonomik Sistem Reformu Kararı, Çin piyasa reformunda önemli bir aşamaydı, çünkü 1978 Bildirisi'nde tanımlanan sınırların ötesine geçmişti. Bu noktadan sonra, piyasa ekonomisi Çin ekonomi reformunun hedefi olarak sosyalist modernizasyonun yerine geçti.

Deng, Çin'in ekonomi reformlarını mâcera ve deney olarak görüyordu. Deneme ve yanılmaya dayanan öğrenme sürecinde, Çin halkı ve özellikle liderleri, daha önce var olan düşüncelerden ve düşünce alışkanlıklarından kopmak ve bunların yerine çok sayıda yeni düşünceyi ve düşünce alışkanlığını edinmek zorunda kaldılar. Bu, özellikle piyasa ekonomisi, devlet ile piyasa arasındaki işbölümü ve özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti arasındaki işbölümü konularında geçerliydi. Bu kolektif öğrenme sürecinde, kişisel

çıkarın insanları öğrenmeye motive eden başlıca güç olduğu açıktır. Gerçekten, Çin ekonomi reformunun kritik bir parçası da, Mao'nun radikal idealizmi altında kınanan ve acımasızca bastırılan kişisel çıkarların gücünün serbest bırakılmasıydı. Ekonomi reformu; yoksulluğun, sosyalizmin bir erdemi olmadığının anlaşılmasıyla başladı. Deng'in ünlü deyişiyle, "zenginleşmek harikulade" idi. O zamanlar, kişisel çıkar peşinde koşmanın kabûllenilmesi ve onaylanması, düşünsel bir devrimden farklı değildi. Ancak, iktisat ders kitapları, Adam Smith'in kişisel çıkarların insan davranışlarını yönlendirdiği şeklindeki sezgisini, muhtemelen diğer her şeyi bir kenara atacak biçimde, aşırı derecede vurgulamaktadır. Eğer düşünceler dâima değişmeden kalıyor olsalar, bu basit yaklaşım daha faydalı olabilirdi. Gerçek dünyada, düşünceler değişir ve eğer bu değişimler, bizim kim olduğumuzu yeniden tanımlamamıza yardımcı olur, eylemlerimizin istikametini ve neyin yapılıp neyin yapılamayacağı arasındaki ayrımı yeniden belirlerse, bunların geniş kapsamlı sonuçları olur. Reform konusunda deneysel bir yaklaşım benimseyen Çin hükûmeti, düşüncelerin çıkarlara üstünlüğüne inanıyor ve reform sürecinde ısrarla "aklın serbestleştirilmesi"nin önemini vurguluyordu. Hume'un sözlerini biraz farklı ifade edecek olursak, çıkarlar düşüncelerin kölesidirler.[63]

Genel olarak, yapısal dönüşüm, düşünceler kadar çıkarlar tarafından da biçimlenir. Ancak, bu dönüşüm, çıkar ve düşünce çatışmalarının kötü yönetimi nedeniyle çoğu kez sekteye uğrar. Çıkar çatışmalarının ve bu çatışmaların mülkiyet hakları ve piyasa rekabeti yoluyla çözümü, çok uzun bir süredir iktisadî analizin temel konularından biri olmuştur.[64] Ancak, düşünce çatışmaları üzerinde yeterince durulmamıştır. Düşünceler ve ideolojiler kurumsal analize konu

olduğunda, genellikle formel kurumları destekleyen normları, gelenekleri ve değerleri de içeren informel kurumların bir parçası olarak değerlendirilirler. Daha az formel ve çok az zorlayıcı güce sâhip olan informel kurumların, insan davranışları üzerinde, genellikle formel kurumlardan daha az zorlayıcı ve daha dolaylı etkide bulundukları kabûl edilir. Ancak, bu, muhtemelen kurumların gerçekte ne olduğundan daha çok nasıl kavramsallaştırıldıklarıyla ilgilidir.

Kurumlar, kabaca, birbiriyle ilişkili ama birbirinden farklı iki toplumsal işlev gerçekleştirirler. İlk olarak ve her şeyden önce, kurumlar insan yapısı araçlardır ve insan toplumu kurumlar olmadan varlığını sürdüremez. Birçok kurum insan eylemlerinin sonucudur, fakat insanlar tarafından tasarlanmamıştır; bazıları ise bilinçli olarak yaratılmıştır ve kendilerinden beklenen hedefleri gölgede bırakacak derecede niyetlenmemiş sonuçlara yol açarlar. Kurumların işlemesinin kritik bir yolu da, bireylerden aile, firma, siyasal parti ve ulus-devlet gibi çeşitli toplumsal örgütler oluşturmaktır. Bu örgütler oluşturulur oluşturulmaz, kendilerinden beklenen hedefleri gerçekleştirmek için nasıl çalışacakları ve birbirleriyle nasıl ilişki kuracakları, diğer kurumlar tarafından değişik şekillerde düzenlenir ve koordine edilir. Şaşırtıcı olmayan biçimde, ekonominin ve toplumun işleyişinde kurumların gerçekleştirdikleri karmaşık işlevler, son zamanlarda geniş bir akademik disiplinler yelpazesinin çok fazla dikkatini çekmiştir.[65]

İkinci olarak, kurumlar, örgütlerin yaratılması ve işletilmesi ve toplumsal sınırların çizilmesi ve pekiştirilmesi ile derinden bağlantılıyken tedricen ek bir rol daha üstlenmişlerdir. Bu ikinci işlevde, kurumlar, çıkarlarımızı gerçekleştirmeye yarayan araçlar olmaktan ziyâde kimliğimizin bir

sembolüdürler ve diğer insanlara bizim kim olduğumuzu ve nelere değer verdiğimizi gösterirler. Kendimizi bir kurumla özdeşleştirdiğimizde, o kurumu, toplumsal hayatımızı düzenleyen pragmatik bir aygıt olarak görmek yerine, bir statü rozeti ya da işareti olarak kabûl ederiz. Kendisinden beklenen pragmatik işlevi nedeniyle benimsediğimiz bir kurum, statü rolü üstlendiğinde ve bizim bireysel ve kolektif kimliğimizi tanımlamaya başladığında, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin bir bilişsel (*cognitive*) değişim meydana gelir.

1950'lerin ortalarında Mao sosyalist dönüşümü başlattığında, sosyalizm Çin'i güçlü ve müreffeh yapmanın en iyi yolu olarak benimsenmişti. Sovyetler Birliği'nin geri kalmış bir tarım ekonomisinden hızla bir sanayi gücüne dönüşmesi, Çinli liderleri sosyalizmin üstünlüğüne inandırmıştı; İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler'in Alman ordusunu yenmesi, sosyalizmin yenilmezliğine inancı daha da arttırdı. Sonuçta, Çin hükûmeti, sosyalizmi Çin'i yeniden inşa etme planı olarak benimsedi. Dahası, merkezî planlama ve kolektif mülkiyetin, bütün toplumsal kötülüklerin ana kaynağı olduğu düşünülen ekonomik eşitsizliği ortadan kaldıracağına inanıldı. Ancak, zamanla sosyalizm ile Çin arasındaki ilişki ince bir başkalaşım (metamorfoz) sürecine girdi. Sosyalizm, aşamalı bir şekilde, siyasal bir araç olmaktan çıkarak başlı başına bir amaca dönüştü ve Çin halkının bu uğurda feda edilmesi haklı bulundu. Sosyalizmi koruma ve geliştirme gerekçesiyle Çin halkı en sonunda basit bir piyona dönüştü. Bu çifte yabancılaşma süreci bir ironi ve muamma olarak kalmaktadır: Başlangıçta barış ve refahın "şanlı yolu" olarak kabûl edilen sosyalizm, nasıl oldu da Çin halkının çektiği kaos ve yoksulluğun yüceltilmesinde kullanılabildi? Nasıl oldu da, cesur ve büyük liderleri ile birlikte

kendilerini tarihin efendisi olarak gören Çinliler, yabancı bir ideolojinin köleleri hâline geldiler?

Trajik bir biçimde, İleri Doğru Büyük Atılım ve Kültür Devrimi felâketleri; Çinlilerin, kendilerini sosyalizmle özdeşleşmeleri üzerinde yeniden düşünmeye itti. Çinli liderler, geçmişteki feci hatalarından bazı dersler çıkarmış olabilirlerdi; ancak, bunların insan hayatı bakımından mâliyeti kesinlikle en ağır düzeydeydi. Her halükarda, 1978'deki, gerçeklere ulaşma ölçütü konusundaki tartışmanın önemli bir sonucu, Marksizmin kutsal statüsüne meydan okunması ve Çin'in kendini sosyalizmle özdeşleştirmesinin mantığının sorgulanması oldu. 1978 sonunda Çin "sosyalist modernizasyon"u benimsediğinde, hâlâ sosyalizmin üstün bir sistem olduğuna inanılıyordu. Bununla beraber, sosyalizm tekrar herhangi bir siyasal ideolojinin olması gereken şeye indirgendi: Tartışılmaz bir amaç olmaktan çıktı ve kullanılan bir araç hâline geldi. Şimdi Çin, sosyalizmi ampirik teste tâbi tutabilir ve performansına göre onu yargılayabilirdi. İnsanın kimliğini değiştirmesinin zorluğuyla karşılaştırıldığında işe yaramayan bir aracın değiştirilmesi çok daha kolaydı.

Çinliler için, kolektif zihniyetlerinin sosyalizmin kıskacından kurtulması, geniş kapsamlı sonuçlara yol açtı. Sosyalizm kolektif siyasal kimliğin bir parçasıyken, bu ideolojiyle ilgili her türlü şüphe belirtisi intiharla eşanlamlıydı ve sosyalizmin en ufak bir eleştirisi bile ihanet anlamına geliyordu. Bu atmosferde anlamlı bir entelektüel tartışma yürütmek mümkün değildi. Mao'nun siyasal düşmanlarının çoğu (1950'lerin başlarındaki tarımda kolektifleştirme tartışmasındaki Deng Zihui'den İleri Doğru Büyük Atılım'daki Peng Dehuai'ye kadar; ayrıca Kültür Devrimi döneminde Liu Shaoqi ve Deng Xiaoping) muhalif görüşleri dillendirdikleri

için kurban edildiler. Politika ve düşünce anlaşmazlıklarını çözmenin kurumsal bir mekanizmasının bulunmaması, sâdece bu şahsiyetlerin siyasal kariyerlerini (ve Liu'nun durumunda olduğu gibi bazen hayatlarını bile) kaybetmelerine yol açmakla kalmadı, Mao'nun kötü kurgulanmış, feci politikalarının daha uzun ömürlü olmasını da sağladı.[66]

Kültür Devrimi sonrasında, Çinli liderler siyasal çatışmaları yönetirken daha sabırlı ve dikkatli oldular, siyasal tartışmaların kaybeden taraflarına karşı daha yumuşak davrandılar. Bu davranış değişikliği, Dörtlü Çete'nin yargılanmasında ve daha sonra Hua Guofeng (1981), Hu Yaobang (1987) ve Zhao Ziyang'ın (1989) görevden alınmalarında da görüldü. İktidar mücadelelerinin kaybeden tarafları, daha önce olduğu gibi, açıkça kınanmadı ve aşağılanmadı. Kaybeden tarafta bulunanların çok azı, Komünistler iktidara gelmeden önce ve daha sonra Mao döneminde çok yaygın olduğu gibi idam edildi. 1980'ler boyunca, Çin siyaseti geçmişte olduğundan çok daha sağduyulu bir ortamda yürütüldü.

Bu durum, büyük çapta iki kurumsal gelişmeden kaynaklandı. Bunlardan ilki, artan sayıda bilim adamının (*scholars*) siyasal yaşama katılmasıydı.[67] "Kokuşmuş dokuzuncu sınıf" olarak eleştirildikleri Mao dönemiyle tam bir tezat oluşturacak şekilde, reform başladıktan sonra bilim adamlarının uzmanlıklarının değeri tedricen anlaşıldı. Böylece, hükûmete danışmanlık şeklindeki geleneksel rollerini yeniden üstlenmeye başladılar. Politika tartışmalarına yapacakları bilimsel katkıya ek olarak, bilim adamları tarafsızdılar ve tartışmaların siyasal zeminden çekilip daha sağlıklı yürütülebilmesinin sağlanmasında doğrudan rol oynadılar.

Bilim adamları, bazen 1980'lerin başlarında ortaya çıkmış olan resmî ya da yarı resmî düşünce kuruluşlarının (*think-*

tanks) üyeleri olarak doğrudan faaliyetlerde bulundular. Bu kuruluşlar arasında, Çin Toplumsal Bilimler Akademisi (özellikle İktisat Enstitüsü), Çin Kırsal Kalkınma Araştırma Grubu (Eylül 1980'de kuruldu), Ekonomik Sistem Reformu Ofisi (1980'de kuruldu), Ekonomik Araştırma Merkezi (1980'de kuruldu), Devlet Konseyi'ne bağlı Ekonomik Sistem Reformu Komitesi (Mart 1982'de kuruldu) ve Parti Merkez Komitesi Sekreteryası'na bağlı Kırsal Politika Araştırma Ofisi (1982'de kuruldu) de bulunuyordu. Statüleri ne olursa olsun, bilim adamlarının hepsi Çin hükûmetiyle yakın çalıştılar; hükûmeti bilgilendirme ve politika tartışmaları yürütme faaliyetlerinin yanı sıra ekonomi politikasının oluşturulmasında rol aldılar. Politikaların belirlenmesi sürecine bilim adamlarının doğrudan katılımı, siyasal tartışmaların ateşini düşürdü ve Parti'nin farklı hizipleri arasında meydana gelebilecek doğrudan çatışmaları önledi. Bazılarının hükûmette yer almasına ve güvenilir Parti üyeleri olmasına karşın, bilim adamları çok ender olarak iktidar mücadelesinin tarafı oldular. Ayrıca, bu bilim adamları, siyasal istikrar fazla zedelenmeden görevden alınabiliyor ya da kolayca göz ardı edilebiliyorlardı. Bilim adamları arasındaki tartışmalar ve düşüncelerin rekabeti, bir tür gölgeler savaşı işlevi gördü ve bu sâyede, siyasal iktidarın merkezinde farklı hizipler arasında doğrudan çatışmalar yaşanmadı.

1980'lerin başlarında, kırsal reform, girişim reformu ve piyasa reformları ile ilgili politika tartışmalarının çerçevesinin çizilmesinde ve bu tartışmaların yürütülmesinde bilim adamları önemli rol oynadılar. Bunun bir örneği de, "tavsiye niteliğindeki ekonomik plan" üzerindeki politika tartışmasıydı; bu, merkezî planlamadan vazgeçmeden piyasa güçlerini harekete geçirmek için bir yönetsel buluştu. Chen Yun kesin bir şekilde buna karşıyken, Zhao Ziyang

ekonomik planlamayla çatışma yaşamadan politika esnekliğini artırmak için bunu kullanmak istiyordu. Çin Toplumsal Bilimler Akademisi'nden bir grup iktisatçı "tavsiye niteliğindeki ekonomik plan"ı destekledi ve savundu. Chen karşı duruşunu kararlı bir şekilde ifade ederken, Zhao'ya açık bir mesaj olarak, planı destekleyen bilim adamları görüşleri nedeniyle azarlandılar. Bu, Chen ve Zhao arasında çıkabilecek ve muhtemelen kötü etkileri olacak doğrudan bir çatışmayı başlamadan sona erdirdi.[68]

İkinci ve daha kurumsal bir gelişme, Çin hukuk sisteminin yeniden inşa edilmesiydi.[69] Kültür Devrimi sırasında, hukuk fiilen rafa kaldırılmıştı ve Çin Başkanı Liu Shaoqi bile en temel haklarını savunamayacak bir hâlde kalmıştı. Deng dönemi Çin liderlerinin çoğu ve özellikle Deng'in kendisi Kültür Devrimi sırasında şahsen zarar gördüğü için, Çin hukuk sisteminin yeniden inşa edilmesi konusuna son derece önem veriyorlardı. Başka herhangi bir konuya eğilmeden önce, Mao sonrası Çin hükûmeti bütün enerjisini hukuk konusuna yöneltti. 5 Mart 1978'de, Beşinci Ulusal Halk Kongresi'nin ilk toplantısında Halk Cumhuriyeti'nin üçüncü Anayasası kabûl edildi; mahkemeler ve savcılıklar eskiden olduğu gibi faaliyet göstermeye başladılar.

Deng Xiaoping, "yasal demokrasi" olarak adlandırdığı sistemin savunucusu oldu. 28 Haziran 1979'da Japonya'dan gelen bir heyetteki konuklara şunları söyledi:

> Hem demokrasiyi hem de yasal sistemi güçlendirmemiz gerekiyor, çünkü bunlar etkisiz. Demokrasimizi güçlendirmek için yasal sistemimizi geliştirmek zorundayız. Kapsamlı demokrasi ve güvenilir bir yasal sistem olmadan hiçbir şey yapılamaz. Düzensizlik ve karmaşadan çok çektik...
>
> Uymamız gereken yasalarımız ve yasal sistemimiz,

uzun yıllardır aslında bulunmuyordu. Ulusal Halk Kongresi'nin bu oturumunda, yedi yasal düzenleme formüle ettik. Bunlardan bazıları Anayasa değişiklikleri ile ilgili hükümler içeriyor... Bu; istikrara, birliğe ve hayatın akışına dayanan bir siyasal ortam yaratmak için gerekli bir ön şarttı. Eğer böyle bir siyasal ortam oluşturulmazsa, dört modernizasyon gerçekleştirilemez. Bu oturumun ardından bir dizi yeni yasa formüle edeceğiz. Çok sayıda medenî hukuk yasası eksiğimiz var. Ayrıca fabrikalarla ilgili olanlar gibi, ekonomik kalkınmayı düzenleyen çok sayıda yasa çıkarmamız gerekiyor. Şu âna kadar yaptığımız yasaların sayısı çok az. Yüz kadar yeni yasaya ihtiyacımız var. Bu nedenle, yapmamız gereken çok iş var ve bu daha başlangıç. Demokrasimizi ve yasal sistemimizi geliştirmemiz lâzım. Bunlar insanın iki eli gibidir; eğer ellerden biri zayıfsa, o kişi hiçbir şey yapamaz.[70]

Daha sonra 13 Aralık 1979'da hükûmet liderlerine hitap ederken, Deng aynı mesajı vurguladı ve şunları söyledi: "Yasal sistem[imiz] güçlendirilmeli... Sistem ve yasaların, liderlik ya da liderliğin odaklandığı şey değiştiğinde değişmemesi için yasal demokrasinin sistematikleşmesi gerekiyor. [Geçmişte] insanlar, çoğu zaman liderlerin sözlerini yasalarla bir tuttular; liderlerin görüşlerine muhalif olmak, yasalara karşı gelmek gibi algılandı... Liderlerin sözleri değiştiğinde, yasalar da el altından değiştirildi."[71] İzleyen birkaç yılda, cezaî, medenî, ekonomik ve idarî alanlarda muazzam sayıda yasa yürürlüğe kondu. Yapılan düzenlemeler arasında –1988, 1993, 1999 ve 2004 yıllarında dört defa gözden geçirilen ve hâlen yürürlükte olan– 1982'deki yeni anayasa da bulunuyordu. 1978 ve 2008 yılları arasında Çin 229 ulusal yasa yaptı. 1978 öncesinden kalma yürürlükte olan sâdece sekiz yasa bulunmaktadır.[72]

Yasal gelişme, ekonomik alanda daha da çarpıcıydı. 1 Temmuz 1979'da, pek çok çevre tarafından "yasamada

dönüm noktası"[73] olarak karşılanan Çin-Yabancı Sermâyeli Ortak Girişimler Yasası kabûl edildi; böylece Çin'in hem yabancı yatırımları benimseme hem de hukuk yoluyla uluslararası alanda politikalarının güvenilirliğini sağlama konusundaki kararlılığına vurgu yapıldı. Ekonomik Sözleşme Yasası'nın 13 Aralık 1981'de geçmesinin ardından 23 Ağustos 1982'de Ticarî Marka Yasası, 21 Mart 1985'te Yabancı Ekonomik Sözleşme Yasası, 12 Nisan 1986'da Tamamen Yabancı Sermâyeli Girişim Yasası ve Medenî Kanunun Genel İlkeleri, 12 Aralık 1986'da Girişim İflâsı Yasası, 13 Nisan 1988'de Çin-Yabancı İşbirliği Ortak Girişimler Yasası ve Tüm Halka Âit Sanayi Girişimleri Yasası ve 25 Haziran 1988'de Özel Girişimler Hakkında Geçici Düzenlemeler kabûl edildi. Bu arada, avukatlık ve mahkemeler gibi diğer yasal kurumlarda, aynı etkileyici hızla ilerlemeler kaydedildi. Örneğin, 1979'da neredeyse hiç avukatı olmayan Çin, 1984'te tam zamanlı çalışan 10.000 avukata sâhip oldu ve bu sayı 2004'te 100.000'e ulaştı.[74]

Burada tartışmamızla doğrudan bağlantılı olan şey şudur: Harvard Hukuk Fakültesi'nden William Alfred'ın "destansı tarihsel boyutları olan bir olay"[75] olarak tanımladığı Mao sonrası dönemde Çin yasal sisteminin gelişimi, Çin siyasetinin siyaset dışına çıkmasına ve merkezî hükûmetin gücünün yasalarla sınırlanmasına yol açtı. Bugün bile Çin, hukukun üstünlüğünden (*rule of law*) uzaktır ve ekonomiye ve topluma geniş çapta yönetsel müdahale hâlâ yaygındır. Yine de, Çin'in 1978'den bu yana hararetle izlediği yasalarla yönetim (*rule by law*), ekonomik kalkınma ve diğer amaçlar güden yerel Çin hükûmet görevlileri için yasal bir güvence sağlamıştır. Bunun belirgin bir örneği, 26 Ağustos 1980'de, Ulusal Halk Kongresi'nin, Guangdong Eyaleti'ndeki Özel Ekonomik Bölgeler için Regülasyonlar'ı kabûl etmesidir.[76] O

zamana kadar, Ulusal Kongre'nin yerel bir yasama organınca hazırlanan bir yasa tasarısını kabûl ettiği görülmemişti. Özel Ekonomik Bölge, öylesine cesurca bir çabaydı ki, yerel hükûmet yetkilileri, merkezî hükûmet tarafından geçirilen yasalarla güvence altına alınmadıkça kendilerini rahat hissedemiyorlardı. Bu yasa, Özel Ekonomik Bölgeler'e, yerel yetkililerden bağımsız olarak, sürekli yasal koruma sağladı ve bu bölgelerin dış yatırımcıların gözündeki kredibilitesini artırdı. Bununla birlikte, yerel yetkililere de yasal koruma sağlandı; Çincede doğru bir şekilde "İmparatorluk Kılıcı" olarak adlandırılan güvenceyle, yerel yetkililer aldıkları kararlar nedeniyle zarar görmeyecekleri konusunda emin oldular.

Mao döneminde, sözleri ya da eylemeleri Parti karşıtı ya da "karşı-devrimci" olarak yorumlanan hükûmet görevlileri çoğunlukla görevden alınıyor ya da daha kötüsü hapse atılıyordu. Bu suçların genellikle Mao'nun kaprisi tarafından belirlenen ölçütleri, öznel ve belirsizdi. Bu durum, Mao'nun desantralizasyon çabalarına karşın, yerel hükûmet yetkililerinin çok ender olarak kendi inisiyatifleriyle harekete geçtikleri ve sâdece Mao'nun değişken kaprisine hitap ettikleri anlamına geliyordu. Mao sonrası dönemde Çin'in yasal sisteminin gelişimi, böyle durumların bir daha yaşanmamasını garantilemeyi amaçlamıştı ve bu açıdan bakıldığında büyük çapta başarılı oldu.

Ayrıca şunu vurgulamak da önemlidir: Yasaların uygulanması temel olarak yerel yetkililerin ellerinde olduğundan, yasal sistemin gelişmesi, siyasal gücün merkezî hükûmetten yerel yetkililere devri anlamına geliyordu. Bu, bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere, bölgesel rekabete giden yolu açtı.

Bunlarla beraber, o zamanlar Çinli liderlerin anladığı şekliyle hukuk ve düzen, Batı'da yasal ve siyasal tartışmalarda genel olarak kullanılan hukukun üstünlüğü ilkesinden

temelde farklıydı. Çin'de yasal demokrasinin temel amacı, siyasal istikrarı ve tek-partili siyasal sistemin devamını sağlamaktı. Kültür Devrimi sonrasında, Çin hükûmeti, siyasal sistemi geçmişte çöküşün eşiğine getirdiğine inanılan iki farklı tehditten korumak için, yasalarla yönetim tarzını benimsedi. Bu tehditler, siyasal liderlerin pervâsızca kararlar alması ve kitlelerin siyasete kitlesel ve doğrudan katılımıydı. Bunların ikisi de daha önce hiçbir yasal sınırlamaya tâbi olmamıştı. Kitlesel tutkuları yönlendirecek ve ehlileştirecek uygun kurumsal mekanizmalar olmadan, Mao'nun "büyük demokrasi" olarak savunduğu şey, Çinlileri bürokrasi siyasetinden (*politics of bureaucratization*) kurtarmakta tamamen başarısız oldu. Mao, demokrasinin de düzenin de hukuk olmadan kurulamayacağını anlamamıştı. Mao'nun kendisi çoğunlukla hukukun dışına çıkarken, Kültür Devrimi sırasında siyasal kaosun iki kaynağı iç içe geçti ve Çin siyasal sistemini felce uğrattı. Bu, Deng ve diğer Mao-sonrası Çin liderlerinin en çok korktukları kâbustu.

Çin'in desantralize siyasal yapısı, yerel siyasal liderlerin kaprisli kararlar alması riskini kolayca artırabileceği için, yasalarla yönetime âcilen ihtiyaç duyuluyordu. Ancak, yukarıda ifade edildiği gibi, yasalarla yönetim, temelde Çin siyaset labirentindeki iktidar ilişkileri hiyerarşisini, yapılandırmaya ve düzenlemeye yönelik bir çabaydı. Pekin'in karar verme sürecinde zorunlu olarak yasal prosedüre bağlı kalması ve yerel yetkililerin yasal sınırlar içerisinde hareket etmesi anlamına geliyordu. Bu, Mao'nun başkanlığındaki siyasal sisteme göre çarpıcı bir ilerlemeydi. Ancak yine de, yasalarla yönetim anlayışı, temel olarak, eşit siyasal ve yasal statüye sâhip bireysel ve tüzel aktörler arasındaki yatay ilişkileri düzenleyen hukukun üstünlüğü ilkesi ile bağdaşmamaktadır.

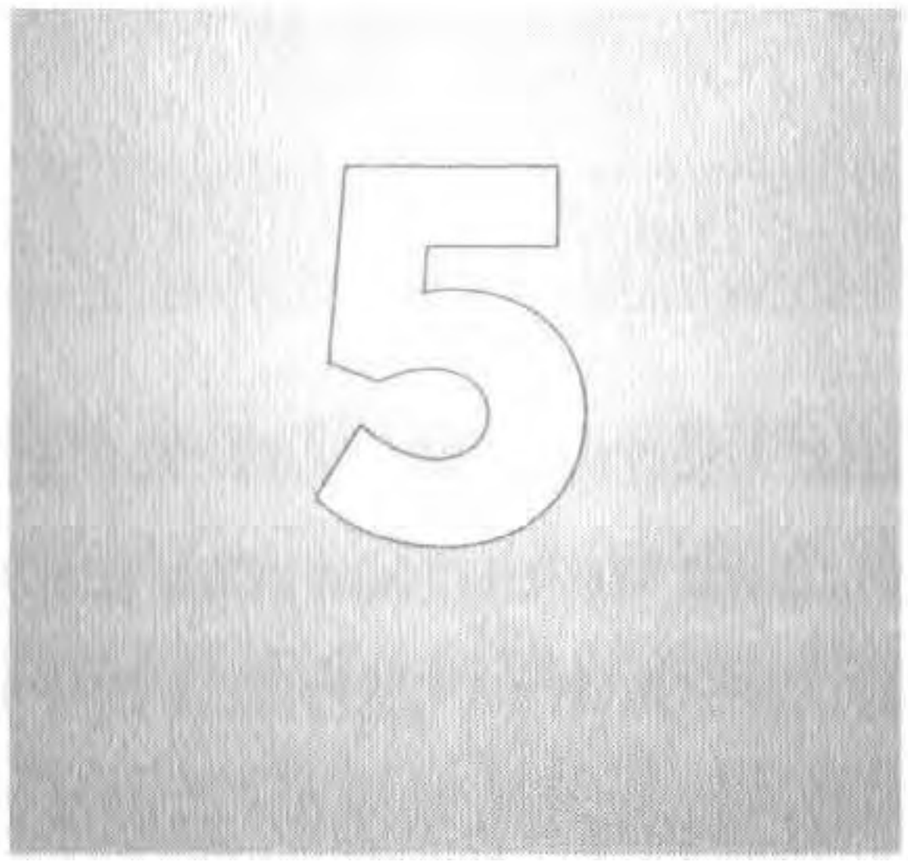
Dahası, Çin'de yasama gücü merkezî hükûmette yoğunlaştığından, merkezî hükûmetin gücünü sınırlandırmak ve disiplin altına almak için yasalarla yönetim daha etkilidir. Bu yaklaşımın siyasal istikrarı sürdürme konusundaki etkinliği etkileyici derecede yüksektir. 1949'dan 1976'ya kadar Pekin neredeyse hiç durmadan kendini siyasal kaostan koruma uğraşı içindeydi; Mao sonrası dönemde ise, Tiananmen Olayı sırasında olanlar bir yana bırakılırsa, iktidar, siyasal düzene ciddî bir tehdit oluşmadan, birkaç kez el değiştirdi. Yasalarla yönetim çabası, yerel yetkililerin Pekin karşısındaki konumunu da güçlendirmektedir. Pekin siyasal iktidar tekelini bırakmaya ve hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olmaya razı olmadığı için, merkezî hükûmet, yerel yetkililere karşı gücünü yasal alanın dışında kullanmak zorunda kalıyor ve yasal olmayan (*non-legal*) idarî kararlara ve personel kontrolüne ağırlık veriyordu. Bu, daha çok Çin Komünist Partisi ve özellikle Örgüt Dairesi aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.[7] Sonuçta, ekonomi reformu Parti'yi konuyla daha az ilgili ya da önemsiz hâle getirmedi. Tersine, Parti, Çin'in ekonomi reformunun altını oyan çarpık kurumsal yapının entegre bir parçası oldu. Ancak, Partinin yasal sisteme nasıl entegre edileceği hâlâ cevaplanması gereken bir sorudur. Parti hukukun üzerinde kaldıkça, Parti adına eylemde bulunduklarını iddia edebilenler için hukuk mevcut değildi. Bu, kaçınılmaz bir şekilde hem hukuku hem de Parti liderliğini temelden çürütüyordu.

Çin ekonomi reformu, 1980'lere, sosyalizme güçlü bir bağlılıkla ve Çin Komünist Partisi'nin güçlendirilmiş liderliğiyle birlikte girdi. Zaman geçtikçe ve reform deneyimi biriktikçe sosyalizmin Çin liderlerinin zihinlerindeki hâkimiyeti zayıfladı. Bu, özellikle, devlet sektörü karşısında özel sektörün yadsınamayacak derecede üstün performan-

sının görüldüğü ekonomik alanda geçerliydi. Çinliler, açık ve pragmatik bir düşünce alışkanlığına sâhip olsalar da, eski alışkanlıkların terk edilmesi zordu ve tecrübeler, ne tür kararlar alınması gerektiği konusunda her zaman tek bir istikameti göstermiyordu. Risk alınması gerekiyordu ve hatalardan tamamen kaçınmak mümkün değildi. Bütün bunlara karşın Deng'in "büyük deney" olarak adlandırdığı süreç devam etti.

5

BÜYÜYEREK SOSYALİZMİ AŞMAK

Çin Karakteristiğinde Kapitalizm

NEREDEYSE YİRMİ YIL SÜREN GÜÇLÜ BİR EKONOMİK BÜyümeden sonra, 1980'lerin sonunda Çin ilk kez tam bir kriz ile karşı karşıya kaldı. Bu kriz 1989 Öğrenci Hareketi'nde tepe noktasına ulaştı. Öğrenci hareketinin trajik bir şekilde sona ermesi, krizi daha da yoğunlaştırmış ve uzatmıştır. 1989 Tiananmen Olayı'ndan bir yıl öncesi ile bu olayı tâkip eden yıllar genellikle Tiananmen Ara Dönemi (1988-1992) olarak adlandırılır. Çincede krize karşılık gelen kelimenin sözlük anlamı tehlike ve fırsattır ve bu dört yıllık dönem reform programı için tehlikelerle dolu olmuştur. Bu dönemde reformun bütünüyle reddedilmesi gerçek bir ihtimaldi.

1988 Eylülü'nde Çin hükûmeti âcil bir kemer sıkma programını yürürlüğe soktu. Bu paketin amacı yükselen enflasyonun (Temmuz ayında yüzde 19,7 düzeyindeydi) önünü kesmek, panik içinde yapılan alımları engellemek ve pek çok Çin şehrinde baş gösteren bankalardan para çekme eğilimlerini sonlandırmaktı.[1] Ağustos ayında perakende satış-

ların oranı bir önceki yılın aynı döneminin de üzerine çıkarak yüzde 38,6'ya fırladı ve enflasyon üzerinde fazladan bir baskı yarattı.[2] Kemer sıkma programı bir yandan banka kredilerini ve para arzını daralttı diğer yandan da özellikle özel sektörle ilgili reform önlemleri demetini askıya aldı, hatta bunları geriye döndürdü. Aşırı ısınmış ekonomiyi dizginlemek ve enflasyonu kontrol etmek için yürürlüğe konan bu program, hızlanmış ekonomiyi frenledi ve ekonomi reformunu etkili bir şekilde durdurdu. Altı ay sonra 1989'un Mart ayında, *The Guardian*'ın manşeti "Pekin'in reformları duraksıyor"[3] oldu. 4 Haziran'da öğrenci hareketinin bastırılmasından sonra Çin ekonomisinin görünümü daha da karamsar hâle geldi. *Newsweek* "Deng'in Geriye Doğru Büyük Atılım'ı"[4] başlıklı bir makale yayınladı. *The Economist*'in analizinin başlığı ise "Bir Ejderha Nasıl Durağanlaşır" (How a Dragon Stagflates)[5] idi. CIA (Merkezî İstihbarat Kurumu) tarafından o günlerde yayınlanan bir belgeden alıntı yapan *Washington Post* "Çin ekonomisi düzelme sinyali vermeyen ve ülkenin sosyal istikrarını tehdit eden derin bir resesyon içinde"[6] haberini yaptı.

Alandan toplanan veriler de bu görüşü destekliyordu. Çin kırsalının her yanındaki yerel hükûmetler kemer sıkma programı ile sert bir şekilde darbe almışlar ve kredi sıkıntısı içine düşmüşlerdi. 1990 yazında yerel hükûmetlerin köylülerden alınan tahıllar karşılığında alacak dekontu (*credit note*) düzenlemeye zorlanmaları, yaygın bir hoşnutsuzluğa sebebiyet verdi. Bir yıl önceki öğrenci hareketi sırasında Çinli köylüler gösterilerden büyük ölçüde uzak durmuşlardı. Bununla birlikte geçmişte Çin Komünist Devrimi de dâhil olmak üzere ayaklanmaların ve isyanların doğum yeri olan Çin kırsalı siyasî açıdan kırılgan bir durumdaydı.

Dahası Çin'de tekil işletmelerin sayısı (yedi ya da daha az çalışanlı özel kurumlar) 1989'da yüzde 15 oranında düştü. 1988'de 200.000'in üzerinde olan özel girişimlerin (yedi işçiden fazlasını çalıştıran) sayısı, 1989'un sonunda yarıdan fazla düşerek 90.000'in biraz üzerinde kalmıştır. Özel girişimlerin sayısı, 1990 yılı boyunca da bu seviyede kalmaya devam etmiştir. 1991'de hafifçe yükselerek 107.000'e ulaşmıştır.[7]

Üstelik siyasal söylemdeki ana eğilimler görünüşe göre tersine dönmüşlerdi. Eğer Çin ekonomi reformu, bazı akademisyenlerin doğru bir şekilde gözlemlediği gibi[8] 1980'lerin sonunda planlama ile piyasa arasında bir "açmaz"a sürüklendiyse, siyasî gelgitler ekonomiyi şimdi bir önceki konumuna doğru itmekteydi. Deng'in reformu desteklemek için 1970'lerin sonunda topladığı siyasî koalisyon 1980'lerin ortasında çatırdamaya başladı. Bu, 1987'nin başında Hu Yaobang'ın istifasına yol açtı ve 1989'daki Tiananmen hareketinin bastırılmasından sonra koalisyon neredeyse tamamen çöktü. 23 Kasım 1989'da Devlet Konseyi Başkanı Li Peng, *Die Welt*'in baş editörü Manfred Schell'e özel bir mülâkat verdi. Çin'in ekonomi reformu ve açılım politikaları hakkında sorulan soruya Li Peng'in cevabı şu oldu: "Çin reformu sosyalist sistemin kendi kendini geliştirmesidir. Ekonomik açıdan, planlı ekonomiyi piyasa regülasyonu ile birleştirmek Çin'i kapitalizme yönlendirmek amacını taşımamaktadır."[9] Li, 1984'ten beri reformun yönü olan piyasa ekonomisini açık bir şekilde kapitalizm ile bir tutmuştu. Piyasa reformlarını destekleyen siyasî koalisyon parçalanmıştı. Önceki bölümde tartıştığımız üzere, "planlı ekonomi önceliklidir, piyasa ayarlamaları ise yardımcıdır" yönündeki resmî görüş, uzun bir süredir Çin sosyalizmin içine işlemişti. İlk olarak 1956'da Chen Yun tarafından kesin ve açık bir şekilde ifade edilen bu görüş, 1978'den sonra

Çinli liderler tarafından yaygın bir şekilde kabûl görmüştü. Bu görüş, reformun erken döneminde Çinli liderlere iyi bir şekilde rehberlik etmesine rağmen, planlı ekonomi ile piyasa ekonomisi arasındaki dikotomi ve planlamanın üstünlüğünün dogmatik savunusu sebebiyle, 1984'te terkedilmek zorunda kaldı. Daha sonra sosyalist modernizasyon yerine piyasa ekonomisinin geliştirilmesi Çin ekonomi reformunun amacı hâline geldi. Ancak, 1989 ve sonrasında piyasa reformu siyasî desteğini kaybetti ve Chen Yun'un ekonomi anlayışı yeniden hâkim oldu.

Reformun yönelimindeki bu geri dönüş, ekonomi politikası üzerinde de âni bir etki yaratmıştır. 11 Kasım 1989'da Ulusal Planlama Konferansı'nda, Li, ekonomi reformunun ve açılımın farklı bir tarzda da olsa devam edeceğini belirterek dinleyicilerini temin etti.[10] Li'nin temel mesajı, kemer sıkma programını savunmak ve Çin hükûmetini sosyalizme, yani kamu mülkiyetinin ve merkezî planlamanın hâkim olduğu bir ekonomiye, yeniden bağlamak üzerineydi.

Devlet-dışı sektörün büyümesini engellemek ve fiyat deregülasyonunu tersine çevirmek için spesifik önlemler önerildi. İlk olarak, reformun başlangıcından beri en dinamik ve en hızlı büyüyen ekonomik güç olan kasaba ve köy girişimleri, devlet planlamacılığıyla işbirliği içinde olacaklardı. Bu, 1970'lerde önerilmiş ancak hiçbir zaman ciddî olarak üzerinde durulmamıştı.

> Kasaba ve köy otoritelerinin, kolektif ekonomik faaliyetleri ve çeşitli türdeki hizmet sistemlerini ciddiyetle örgütlemeleri gerekmektedir; diğer yandan, *kolektif ekonomi, kasaba ve köy rejimlerini güçlendirmek için temel kurum* hâline gelmelidir. Kasaba ve köy girişimlerinin gelişimini, uyarlama, güçlendirme, reforme etme ve ilerleme yönünde desteklemeliyiz ve kasaba ve köy girişimlerinin oynadıkları rolü güçlendirmeli-

yiz. Bu girişimler, kırsal ekonomiyi geliştirecek, kırsal bölgelerdeki üretim koşullarını iyileştirecek ve istihdam fırsatlarını artıracak önemli bir ekonomik faaliyet türüdür. Kasaba ve köy girişimlerinin bazı sağlıksız uygulamaları düzeltilmelidir ve bu girişimlerin olumlu yanları korunmalı ve desteklenmelidir. Önemli olan, kasaba ve köy girişimlerinin *devletin sanayi politikalarını uygulamalarının*, ürün kalitesini geliştirmelerinin, malzeme tüketimini azaltmalarının ve piyasa talebini karşılamalarının temin edilmesidir. Tüm seviyelerdeki bankalar, 1990 yılında kasaba ve köy girişimlerine uygun miktarlarda işletim fonu sağlamalıdırlar (italikler sonradan eklendi).[11]

İkinci olarak, Li, bütün özel sektörü devletin yörüngesine sokacak hırslı bir planı harekete geçirdi. Bu plan, uygulandığı takdirde, özel sektörü tamamen ve bütünüyle yok edebilirdi.

Bireysel ve özel ekonomi sosyalist ekonominin faydalı ve zorunlu tamamlayanıdır. Bunların yönetimlerini sağlamlaştırmalı, gelişimleri için daha iyi rehberlik etmeli ve devlet tarafından koyulan sınırlar kapsamında gelişmelerini teşvik etmeliyiz. Böylece onlar da ürün geliştirmede, insanların günlük hayatlarına yardım etmede ve yeni istihdam fırsatları yaratmada aktif bir rol oynayabilirler. Aynı zamanda, sosyalist ekonominin gelişimine uygun olmayan olumsuz etkileri sınırlandırmalıyız.[12]

Üçüncü olarak, daha önceki fiyat liberalizasyonu politikasının tam tersine, Li, fiyat kontrolünü enflasyona karşı mücadelede bir araç olarak önerdi.

> Sıkı bir şekilde piyasa fiyatlarının yönetimini güçlendirmek ve fiyat artış aralığını kontrol altına almak zorunludur. Enflasyon oranını ve fiyat artış aralığını yıldan yıla düşürmek, ekonomik ortamı geliştirmek ve ekonomik düzeni güçlendirmek için uygulanacak temel bir görevdir. 1990'da fiyat artış aralığını kontrol

etmek bir hayli zor olacaktır. Yükselen fiyatları kontrol etmenin temel yöntemlerinden biri, toplam sosyal talebi sürekli olarak kontrol etmektir. Devlet dâireleri ve girişimler tarafından artırılan fiyatlar sıkı bir şekilde kontrol edilmelidir. Halkın günlük hayatta kullandığı zorunlu malların fiyatlarını ve işçi masraflarını stabilize eden bir politika benimsenmelidir. Bu tür bir politika bazı zorunlu malların fiyatlarının artmayacağını açık hükümlerle garanti altına almalıdır. Ücretlerin çeşitli kriterlere dayanarak dikkatli bir şekilde denetlenmesi şarttır ve gereksiz fiyat artışları ya da aşırı ücretlendirmeler kesin bir şekilde yasaklanmalıdır. Piyasa fiyatları üzerindeki kontrol ile birlikte gözetimin ve denetimin de güçlendirilmesi için çaba harcanmalıdır. Fiyatların kontrol edilmesinde kitlelerin ve kamuoyunun oynayacağı rolden azamî derecede yararlanılması özellikle gereklidir. Fiyat kontrolü sorumluluğu sistemi sürekli uygulanmalıdır. Fiyat artış aralığı üzerindeki kontrol, 1990 yılında çeşitli seviyelerdeki hükûmetlerin performanslarını değerlendirmede önemli bir gösterge olmaya devam etmelidir.[13]

I

Ekonomi politikasındaki yön değişimi, 1990 yılında piyasaya yönelik reforma karşı bütün Çin sathında uygulanan siyasal kampanyalarla güçlendirildi. Bu siyasal kampanyalar, yeni ortaya çıkan özel sektörü burjuva ideolojisinin ekonomik kalesi olarak nitelendiriyordu. Çin hükûmeti açısından 1989 Öğrenci Hareketi ile sonuçlanan öğrenci gösterilerinin temel nedeni özel sektördü. 22 Şubat 1990'da *Halkın Günlüğü* gazetesinin baş sayfasında "Burjuva Liberalizasyonu Üzerine" başlıklı bir makale yayınlandı. Bu makalede, "burjuva liberalizasyonunun" –kapitalizme giden yolun– ekonomik kökünün özel sektörde bulunduğu belirtiyordu.[14] Makale, piyasa reformuna karşı bir yıl süren bir saldırı başlattı. Ortodoks Marksistler ve Maocular için

özel sektör kapitalizmin kötülük yuvasıydı. Onların bakış açılarına göre, 1989'daki Öğrenci Hareketi, açık ve küstah bir "barışçıl evrim" çabasıydı ve kan dökmeden Çin'i kapitalizmin tuzağına düşürmeyi amaçlıyordu. Çin'de sosyalist rejimi korumak için, hükûmetin kapitalizmi büyümeden, daha henüz tomurcuk hâlindeyken budaması gerekiyordu.

Piyasa reformuna karşı olan bu siyasal hassasiyet, 1989'un sonları ile 1990'da, Sovyet Bloku'nun çökmesi ve komünist ülkelerin domino taşı gibi ardı ardına iflâsa sürüklenmeleri ile daha da alevlendi. Bu olaylar, kendi siyasal krizini henüz yeni atlatmış olan Çinli liderleri şoka uğrattı. Sovyet Bloku'nun hızlı ve kansız bir şekilde kapitalizme dönüşmesi, Çin hükûmetini ve Çin Komünist Partisi'ni alarma geçirdi ve kapitalizm ile komünizm arasındaki rekabet konusunda daha da bilinçli olmalarını sağladı. Çinli liderlerin hissettikleri bu güvensizlik ve kırılganlık, 1990'ların başlarında piyasaya karşı gösterdikleri fevkalâde güçlü antipatiyi açıklamakta yardımcı olmaktadır.

Özel sektöre karşı derinleşmiş ideolojik önyargı, akla yatkın ama yanlış bir ekonomik muhakeme ile daha da arttı. 1988'de ekonomi reformunun ciddî gerilemelere mâruz kalmaya başlamasının ardından, hem iktisatçılar hem de devlet yetkilileri, 1988'de enflasyonun kontrolden çıkmaya başlamasından önce uygulanan reform politikalarına eleştirel bir gözle bakmaya başladılar. Politikaları belirleyenler, 1984'ten sonra piyasa güçlerinin hızla gelişmesinin fiyat artışlarının ve enflasyonun kontrolden çıkmasının nedeni olduğunu kabûl ettiler. 1984'ten sonra, yerel hükûmetlerden alınan desteklerle devlet-dışı sektörün ve özellikle kasaba ve köy girişimlerinin güçlü bir şekilde büyümesi, iki-raylı fiyat sistemi ve bankalardan alınan kolay krediler, enflasyonist baskıların ortaya çıkmasına yardım etti. Eylül 1985'in

başlarında Yangtze Irmağı'nda bir konferans düzenlendi.[15] Bir turist vapurunda düzenlenmiş olması nedeniyle o zamandan beri "Ba Dağı Vapur Konferansı" olarak bilinen bu konferansta önde gelen Çinli iktisatçılar delegasyonu, dünya çapında seçkin iktisatçılarla Çin'in makro-ekonomik problemlerini tartışmak üzere buluştu. Batılı delegasyonda Macar iktisatçı János Kornai, Oxford'dan Alexander Cairncross ve Włodzimierz Brus ve Yale'den Nobel ödüllü James Tobin bulunuyordu. Toplantıda ulaşılan konsensusa göre yatırımlarda ve ücretlerde aynı anda görülen artış Çin ekonomisini hiper-enflasyona doğru itmekteydi. Ancak, bu uyarı hızlı ekonomik büyüme hedefleyen Çin hükûmeti tarafından görmezden gelindi.[16] 1988'deki hiper-enflasyonun ve 1989 Öğrenci Hareketi'nin ardından, bazı Çinli iktisatçılar, temelde piyasa ekonomisini benimseyen 1984 Ekonomik Sistem Reformu Kararı'nın, asıl suçlu olduğunu düşünmeye başladılar. Ekonomik sıkıntıların ve siyasal risklerin suçlusunun ekonomi reformu olduğunu yargısına vardılar.

5 Temmuz 1990'da Parti Merkez Komitesi Politbürosu bir düzine, hatta daha fazla iktisatçıyı mevcut ekonomik meseleleri ve politika stratejilerini tartışmak üzere dâvet etti. İktisatçılar derinden ama eşit olmayan bir şekilde ayrılmışlardı. Daha büyük olan grup, 1984'ten beri uygulanan piyasa reformunun 1988'deki kontrolsüz enflasyonun ve 1989 Öğrenci Hareketi'nin katalizörü olduğuna inanıyordu. Bu iktisatçılar 1984 öncesi politikaya, yani "planlı ekonomi önceliklidir, piyasa ayarlamaları ise yardımcıdır" anlayışına geri dönülmesini şiddetle savundular. Diğer yandan, piyasaya yönelik reformu savunan azınlıktaki iktisatçıların sesleri tamamen kısılmıştı. Piyasa reformlarının yılmaz savunucusu 86 yaşındaki Xue Muqiao, karşı tarafın saldırılarından o kadar rahatsız oldu ki, konuşamaz hâle geldi.[17]

1990'lar boyunca reformun yönü ve sosyalizmin doğası üzerine yapılan tartışmalar Çin siyasetinin, özellikle de Pekin'in merkezinde yer aldı. Biraz sonra göreceğimiz üzere Güney Çin, farklı bir ruh hâli içindeydi; burada piyasa reformları başka yerlerde olduğundan çok daha derinlere girmişti. Bununla birlikte bu dönemde Çin'de sâdece tek bir ses duyuluyor, muhalif görüşler susturuluyordu. Pekin hükûmetinin görüşü, 7 Aralık 1990'da *Halkın Günlüğü* gazetesinde yayınlanan "Sosyalizm Kapitalizmin Yerini Alacaktır"[18] başlıklı saldırgan bir makalede en iyi şekilde ifade edildi. Makale, 1980'lerin sonlarından beri Çin'in çektiği tüm ekonomik güçlükleri ve siyasal çalkantıları, 1980'lerin başında uygulamaya konulan piyasa reformlarına bağlıyor ve siyasal ve ekonomik problemlerin sona ermesi için Çin'in sosyalizme âcilen dönmesini öneriyordu. Yazar, "piyasa ekonomisinin amacının, kolektif mülkiyeti yok etmek, Komünist Parti liderliğini ve sosyalizmi inkâr etmek ve Çin'in kapitalist yapmak" olduğunu iddia ediyordu. Eğer bu görüş olduğu gibi ekonomi politikasını belirleseydi, Çin'in piyasa reformu ölü doğmuş olacaktı.

II

1990'ların başı, Çin'de bir belirsizlik ve kendinden şüphe zamanıydı. Pekin, kapitalizme karşı sürdürülen siyasal saldırının tamamen etkisi altındaydı; ekonomi reformu ise durmuştu. Şansın, kararlılığın ve öngörünün bir karışımı sâyesinde Çin bu siyasal çalkantı döneminden piyasa reformuna yeni bir bağlılıkla çıktı ve 1990'ların sonlarına doğru tüm Çin sathında dinamik bir piyasa ekonomisi işler hâle geldi. Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımı, yurtiçinde piyasa reformunu daha da pekiştirdi ve yurt dışında ekonomik küreselleşmedeki rolünü genişletti. O

zamana kadar Çin geri dönülmez biçimde piyasa ekonomisine dönüşmüştü. On yılın sonunda Wall Street'teki finansal erime ciddî bir ekonomik durgunluğa yol açtı ve Batı, küresel piyasa düzeninin sağlamlığından şüphe etmeye başladı. Bununla birlikte Çin, sıkı bir şekilde piyasanın ve ekonomik küreselleşmenin arkasında durdu: 1 Ocak 2010 tarihi, Çin'in ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Topluluğu) ile serbest ticaret anlaşması yapmasına tanıklık etti. Bu anlaşma, dünyanın en yüksek nüfuslu (1,9 milyar) ve Avrupa Birliği (AB) ile NAFTA'dan (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) sonra dünyanın üçüncü büyük üretim kapasitesine sâhip serbest ticaret bölgesini yarattı.

Belirsizlik fırtınası içinde ilerlerken Çinli liderlerin piyasaya duydukları inancı kaybetmemelerini sağlayan şeyin ne olduğunu merak edebiliriz. Ama sorulması gereken asıl soru bu değildir. Tiananmen ara döneminde, Çin'in sosyalizmden vazgeçip geçmeyeceği sorusunun ucu açıktı. Tiananmen ara döneminin sıkıntılı zamanlarının atlatılmasını ve sonuçta piyasa ekonomisinin benimsenmiş olmasını mümkün kılan şey, kesinlikle Çinli liderlerin ileri görüşlü olmaları ve piyasaya yönelik güçlü bir güven duymaları değildi. Çin 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında reform yapmaya başladığında, özel sektörü ve piyasa güçlerini ortaya çıkaran şey bir dizi marjinal devrimdi. Bu marjinal devrimler sâyesinde ortaya çıkan özel sektör ve piyasa güçleri, devletin yönlendirdiği reform girişimlerini gölgede bırakmış ve reformu piyasaya doğru güçlü bir şekilde yönlendirmişlerdir. 1990'ların başında piyasa reformlarının hayatta kalması, yine benzer bir yolla, büyük ölçüde Çin hükûmetinin niyet etmediği bir şekilde gerçekleşti.

Çin'in ekonomi reformu ve açık-kapı politikaları, her zaman içiçe geçmişlerdi, birbirlerini destekliyorlardı. Tiananmen ara dönemi boyunca Çin hükûmeti, pek çok plan-

lanmış reformu durdurmuş ve diğerlerini geri çevirmiş olsa da, Çin'i dış dünyaya açma politikasına sâdık kaldı. 9 Haziran 1989 gibi erken bir tarihte Deng Xiaoping Çinli liderleri şöyle uyardı:

> Önemli olan şey, Çin'i, dışa kapalı bir ülkeye asla yeniden döndürmememiz gerektiğidir. Dışa kapanma politikası büyük ölçüde bizim dezavantajımıza olacaktır; enformasyona hızlı erişimimiz bile kalmayacaktır. İnsanlar enformasyonun önemli olduğunu söylüyorlar, değil mi? Kesinlikle haklılar. Enformasyona erişimi olmayan bir idareci, yarı kör, zor işiten ve burnu tıkalı gibidir. Bu yüzden hiçbir surette ekonomiyi sıkı denetim altında tutan eski alışkanlığımıza geri dönmemeliyiz.[19]

Bir hafta sonra, Merkez Komitesi'nin yeni üyeleri ile toplandıklarında Deng şu öneride bulundu:

> [Devlet Konseyi] reformu kolaylaştırmak ve dışarıya açılmak için daha fazlasını yapmalıdır. Yabancı sermâye içeren ortak girişimler kurulmalı ve yerel bölgelerin kalkınma bölgeleri kurmalarına izin verilmelidir. Eğer daha fazla yabancı sermâyeyi özümseyebilirsek, bu şüphesiz yabancı işadamlarının yararına olacaktır, ama sonuçta bizim de yararımıza olacaktır. Örneğin, vergi toplayabiliriz, yabancı sermâyeyle kurulmuş girişimlere profesyonel hizmet sağlayabiliriz ve kendimiz de kâr eden bazı girişimler kurabiliriz. Bu sâyede ekonomimiz canlanacaktır. Yabancılar tekrar dışa kapanacağımızdan korktukları için, reform politikalarımızın ve dış dünyaya açılmamızın değişmeyeceğini hatta artarak devam edeceğini gösterecek bir şeyler yapmalıyız.[20]

28 Kasım 1990'da Parti Genel Sekreteri Jiang Zemin'in Shenzhen'deki Özel Ekonomik Bölge'nin onuncu yıl dönümünde konuklarına yaptığı konuşmada reformun sosyalist yönelimini açıkça yeniden vurguladı: "Bizim reformumuz, sosyalist sistemi ilerletmek ve geliştirmek, geçmişteki çeşitli yapısal hatalardan arınmak ve sosyalist sistemin üs-

tünlüğünü ortaya çıkarmak üzere tasarlanmıştır."[21] Jiang ayrıca Çin'in açık-kapı politikasını tekrar belirtti:

> Dış dünyaya açılma çabamız, etkin bir şekilde dışarıyla ekonomik ve teknik işbirliği ve mübadele olanaklarını geliştirmek, kapitalist gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere yabancı ülkelerin gelişmiş teknolojilerini, bilimsel yönetim tecrübelerini ve ilerici kültürel kazanımlarını öğrenmek, kapitalist toplumlardaki negatif ve yozlaşmış unsurların aşındırıcı etkilerine direnmek ve Çin ulusunun bütün iyi ideolojik, ahlâkî ve kültürel gelenek mirasına sâhip çıkmak ve onları genişletmek niyetindedir.[22]

Jiang'ın Shenzen'de "sosyalist sistemin üstünlüğünü" övmesi ironik bir durumdu. Çünkü bu bölgenin kendisi sosyalizmi kurtarmak için kapitalizmi incelemek amacıyla kurulmuş bir deneydi. Dahası Jiang, modern bilim, teknoloji ve yönetim ya da onun kendi sözleri ile "reformu uygulamada ve dış dünyaya açılmada öncü olma" alanlarında Shenzhen'in bir kanal vazifesi görerek Çin'e iyi hizmet ettiği gerekçesi ile bu deneyi meşrulaştırabiliyor ve övebiliyordu. Konuşmasında Jiang "Dış dünyaya açılmak ülkemizin uzun dönemdeki temel politikasıdır. Bu politika değişmeyecektir."[23] diyerek açık-kapı politikasını da onaylamıştır. Piyasa reformunun açıkça kınandığı ve Pekin'de sertçe kötülendiği bir zamanda Shenzhen deneyinin ve açık-kapı politikasının devam etmesine izin verilmesi bir şans olmuştur.

Reformun ve dışa açılmanın farklı muamelelere tâbi tutulması, reformun sosyalizme karşı bir ihanet olarak sorgulandığı bir dönemde gayet iyi işe yaradı. Dışa açılma siyasal olarak daha az hassastı ve bu sebeple daha az kırılgandı. Sosyalizmin en sert ve sâdık savunucuları bile, Çin'in Batı'nın gelişmiş bilim ve teknolojisini öğrenmesinin ve Batı sermâyesine ulaşmasının iyi ve gerekli bir şey

olduğu konusunda kuşku duymazlardı. Jiang'ın, Mao'nun Çin geleneğine karşı olan politikasını da tersine çevirdiğini belirtmek önemlidir. Jiang, "sosyalizmin maddî ve manevî medeniyetini desteklemek" için Çin'in "Çin ulusunun bütün iyi ideolojik, ahlâkî ve kültürel gelenek mirasını benimsemek ve geliştirmek" ve "kapitalist gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere yabancı ülkelerin gelişmiş teknolojilerini, bilimsel yönetim tecrübelerini ve ilerici kültürel başarılarını öğrenmek" gerektiğini vurgulamıştır.[24] 1990'lardan sonra Çin'in sosyalizme olan bağlılığı, eskiden Mao döneminin çoğunda ve özellikle Kültür Devrimi'nde olduğu gibi dış dünya hakkındaki zorunlu cehalete ya da Çin'in kendi uzun tarihinin reddine bağlı değildi.

1980'lerin sonları ile 1990'ların başında açık-kapı politikasının sürmesi, Çin'in ekonomi reformunun bazı unsurlarını, hem kemer sıkma programının hem de belirsiz siyasal ortamın etkisinden korumuştur. 1990'ların başında Çin'in dışa açılmasındaki en önemli gelişme Nisan 1990'da Şanghay'da Pudong Kalkınma Bölgesi'nin kurulması olmuştur. Bu, Şanghay'ın Çin'in finansal ve ticarî merkezi olarak yeniden canlanmasını da başlatmıştır.[25] İki yıl sonra 1992'de, Devlet Konseyi Pudong Yeni Bölgesi'nin kurulmasını onayladı. On yıl içinde Pudong, Çin'in ekonomik modernleşmesinin vitrini hâline geldi. Şanghay'dan Huangpu Nehri ile ayrılan Pudong, 1990'ların başlarında büyük ölçüde pirinç tarlasıydı. Shenzhen örnek alınarak modellenen Pudong, 1990'larda Çin'in dışa-açılma politikalarının esas odağı hâline geldi. Shenzhen'in 1980'ler boyunca Çin'in dışa açılımının sembolü olması gibi Pudong da 1990'larda amiral gemisi olmuştur. Çok geçmeden Şanghay etrafındaki Yangtze Nehri Deltası Çin ekonomik büyümesinin ikinci motoru hâline gelerek, Güney Çin'deki İnci Nehri Deltası ile rekabet edecekti.

III

19 Kasım 1990'da Şanghay bir diğer önemli gelişmeye şâhit oldu: Şanghay Menkûl Kıymetler Borsası resmî olarak açıldı.[26] Bu başarı bir yıldan fazla süren yoğun bir çalışma sonunda ve belirsiz bir siyasal iklimin ortasında gerçekleşti. Yaygın bir şekilde kapitalizmin sembolü olarak kabûl edilen bono ve pay senedi ticareti, daha önceleri Çin ekonomisinin yasaklanmış alanına itilmişti. 1980'lerin ortalarında, girişim reformunun bir başka şekli dâhilinde, bazı devlete âit girişimler kendilerini anonim şirketlere dönüştürmüşlerdi. Bonolar ve ticareti yapılmayan pay senetleri, sermâye yaratmanın yeni bir yolu olarak şirketlerin kendi çalışanlarına ve halka satıldı. Şirket bonolarının ve pay senetlerinin deneme amaçlı ikinci el piyasasının oluşmasına izin veren ilk alım-satımlar Ağustos 1986'da, reform öncesi dönemde güçlü bir sanayi temeli olan ve pek çok devlete âit girişime ev sâhipliği yapan Kuzeydoğu Çin'deki Shenyang'da gerçekleşti.[27] Bu alım-satım ofisi, devlete âit girişimlerde çalışanların ellerinde bulunan bono ve hisse senetlerini satacakları bir platform sağladı. Ofisin küçük, altyapısının ise ilkel olmasına rağmen ikinci el bono ve pay senedi piyasası konusundaki ilk denemeydi ve bu nedenle halkın ve özellikle de yabancı medyanın yoğun ilgisini çekti. Üç ay sonra Eylül'ün sonunda diğer bir ofis Şanghay'da açıldı. New York Borsası'nın başkanı John Phelan, Kasım 1986'da Çin Halk Bankası tarafından organize edilen bir konferansa dâvet edilip Deng Xiaoping ile buluştuğunda, Şanghay'da sâdece 12 metrekarelik tek odalı borsayı ziyaret etme konusunda ısrarcı oldu.[28]

Gerçek bir ekonomik etki yapan ilk menkûl kıymetler borsası Shenzhen'deydi.[29] 1986'dan beri anonim şirketler Shenzhen'de ortaya çıkmaya başladılar ve 1980'lerin son-

larında bu şirketlerin sayısı 200'ü aştı. Haziran 1988'de Shenzhen belediye hükûmeti (*municipal government*), borsa açma olasılığını araştırmak için bir Borsa Liderlik Grubu oluşturdu. Shenzhen'in izin almak için Pekin'e defalarca yaptığı başvurular reddedildi, ama bir borsa yine de açıldı ve özellikle 1989'dan sonra oldukça etkin oldu. 1990'ın ortasına doğru, yasal bir izin bulunmamasına rağmen, Shenzhen'de insanların pay senedi alıp satabilecekleri 300'den fazla ofis bulunuyordu.[30]

Pratik ve regülasyon arasındaki açık, Çin'in ekonomi reformu boyunca sıradanlaşmıştı. Bu fenomen Çin'de uygun bir deyişle anılır: "Önce otobüse bin, bileti sonra alırsın". Regülasyondan sorumlu hükûmet yetkilileri açısından bakıldığında, yeni bir pratiğin uygun regülasyonlar düzenlenmeden başlamasına izin vermek, sorumsuzca hatta ihmalkârca görülebilir. Ama pratik ilk önce sahada denenmez ise regülatör neyi nasıl regüle edeceğini nereden bilebilir? Bununla birlikte, yeni bir pratik ilk defa tecrübe edildiğinde, özellikle regülasyonun olmadığı bir ortamda, işlerin ters gitmesi kaçınılmazdır. Bu da, bu pratiğin siyasal muhaliflerine pratiği sonlandırmak için gereken mazereti sağlar. Bu stratejinin işleyebilmesi için, hükûmetin hoşgörülü ve açık görüşlü olması ve hızlı harekete geçmeyi öğrenmesi gerekmektedir. Hükûmet ya düzenleyici bir çerçeve oluşturarak pratiğin gelişmesine izin vermeli ya da deney kötüye gitmeye başladığında onu sonlandırmalıdır. Politikaları belirleyen yetkililer gelecek vaad eden uygulamaları çok erken bitirmekten dolayı kesinlikle suçlu bulunabilecekleri gibi kötü olanları sonlandırmamaktan dolayı da ihmalkâr bulunabilirler. Daha da önemlisi, bir pratiğin etkinliği, içinde denendiği kurumsal çevreye duyarlı olduğundan, regüle edici ortamdaki küçük bir değişiklik onun işleme-

sini sağlayabilir ya da tamamen çökmesine neden olabilir. Buna ek olarak, pratikte yapılacak ufak bir değişiklik, pratiği başarısızlıktan başarıya dönüştürebilir. Sonuç olarak, yeni bir pratiğin hükûmet tarafından uygun görülüp görülmeyeceği bu iki taraf arasındaki rekabet tarafından belirlenecektir. Bir tarafta, deneme aşamasında pratiğin işe yaraması için çok sıkı çalışan destekçileri vardır. Bu destekçiler birkaç denemeden sonra pratik üzerinde değişiklik yaparlar ve siyasal sınırlar içinde destekleyici kurumsal ortamı ayarlarlar. Diğer tarafta, eleştirmenler bulunur; bunlar deneme aşaması boyunca ortaya çıkan hatalara dikkat çekerler ve pratiği sonlandırmaya heveslidirler. Hataları, muhaliflerine meydan okumakta meşru argümanlar olarak kullanırlar. Yeni ve güvenilir pratikler geliştirerek reformu daha ileriye doğru götürmeye çalışanlar için en etkin yöntem, sınırlı bir zaman zarfında işe yarayacak şeyler bulmak için mümkün olduğu kadar fazla deney yapmaktır. Tabiî ki, daha fazla deneme yapılırken daha fazla hata riskinin ortaya çıkacağı da unutulmamalıdır. Gerçekten de Deng'in özdeyişinin ardındaki mantık buydu: "Tartışmayın; cesurca denemelerde bulunun ve yeni yollar açın."

Jiang'ın başkanlık ettiği Çin hükûmeti, borsa meselesinde de benzer bir duruş sergiledi, ama bu sefer nedenleri başkaydı. Tiananmen Olayı'ndan sonra göreve gelen Jiang, piyasa yönündeki reforma karşı yükselen siyasal düşmanlığı yenecek ve borsayı resmî olarak onaylayacak siyasî etkiye sâhip değildi. Aynı zamanda, hâlihazırda sürmekte olan yerel deneyleri acımasızca ve sertçe bastıracak önlemler almayı ya istemiyordu ya da bunu yapacak gücü yoktu. Bu nedenle, Shenzhen'deki hükûmet yetkilileri borsanın resmî izin ya da resmî tanıma olmadan işlemesine izin vererek âdeta ip üzerinde cambazlık yapıyorlardı. Pekin'in Shenzhen'de Menkûl

Kıymetler Borsası'nın açılmasını onaylaması için 3 Temmuz 1991'e kadar beklenmesi gerekecekti.[31]

IV

1990'lar boyunca reformla ilgili cesaret verici birkaç belirti dışında, kemer sıkma programı geçerliliğini sürdürdü ve siyasal atmosfer de büyük çapta piyasa reformuna karşıydı. Reform dönemi boyunca Çin'de siyasal tartışmalar yapılırken, taraflar ender olarak karşılıklı etkin bir görüş alış-verişinde bulunmuştur. Genellikle olan şey tek bir tarafın sesinin duyulmasıydı. Hüküm süren siyasal güçlerin yanlış ya da kırılgan gördüğü muhalefetin sesi susturulurdu. Ancak, tarihin bize gösterdiği üzere, muhalefet sâdece doğru zamanı beklemekteydi. 1990 yılı boyunca piyasa reformuna karşı yapılan sürekli saldırılardan sonra, artık diğer tarafın konuşma sırası gelmişti. 15 Şubat 1991'de Şanghay merkezli *Özgürlüğün Günlüğü* gazetesinde takma bir isimle yazılan başmakalenin başlığı "Reformun ve Açılımın Önderi Olmak" idi. Bu yazıyı üç başmakale daha izledi: 2 Mart'ta "Reform ve Dışa Açılım için Yeni Düşünce Gerekli," 22 Mart'ta "Dışa Açılım Konusunda Daha Fazla Bilinçlenin" ve 12 Nisan'da "Reform ve Dışa Açılımın Hem Yetenekli Hem de Dürüst Kadrolara İhtiyacı Var" başlıklı makaleler yayınlandı. Birlikte ele alındıklarında bu başmakaleler piyasa reformunun tekrar başlaması gerektiği mesajını açık bir şekilde ilân ediyorlardı.[32]

O zamanlar bu başmakalelerin Deng'in Çin Yeni Yılı'nı geçirmek için gittiği Şanghay'da yaptığı konuşmalara dayandığını çok az insan biliyordu. Sonuçta, bu başmakalelere özellikle Pekin'de bulunan diğer gazete ve dergilerden kınama yazılarının gelmesi uzun sürmedi. Dört makalenin her bir iddiası teker teker çürütülmeye çalışılıyordu. 20

Nisan'da Pekin merkezli *Güncel Düşünce* adlı aylık bir dergi "Reform ve Dışa Açılma, Sosyalizm-Kapitalizm Tartışmasını Gözardı Edebilir mi?"[33] başlıklı sert bir eleştiri yayınladı. Bu makale, Deng'in, "Çin ekonomi reformu, ekonomiyi iyileştirecek olan her türlü önlemi kapitalist ya da sosyalist ayrımı yapmaksızın benimsemelidir" şeklindeki popüler görüşüne saldırdı. Makale, "Sosyalizm ile kapitalizm arasındaki farkı görmezden gelmek, kaçınılmaz olarak reformun yönünü kapitalizme saptırarak sosyalizmi yok edecektir"[34] uyarısında bulundu.

Birbirleri ile yarışan görüşler etkileşime geçtikçe, 1978'deki gerçeği test etme kriteri üzerine yapılan tartışmada olduğu gibi, bir kez daha Çin'de çok nâdir olarak görülen şey gerçekleşti ve siyasal tartışma tek bir ses tarafından tekelleştirilmeden yürütüldü. 1991 yılında *Çin Sosyal Bilimleri* (*Social Sciences of China*) dergisinin ilk sayısında "Sosyalist Ekonominin Çeşitli Teorik Meseleleri Üzerine"[35] başlığıyla Xue Muqiao tarafından yayınlanan bir makalede, piyasa güçlerinden bağımsız bir merkezî planlama olarak düşünülen yaygın ve hatalı sosyalizm anlayışını eleştirdi. Xue'nun da iddia ettiği gibi Çin ekonomik sistemi, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayalı planlı bir piyasa ekonomisiydi ve planlamanın kendisi piyasa ilkelerine ve iktisadî yasalara dayanmalıydı. Planlamanın alanı, toplam toplumsal talep, toplam toplumsal arz ve ulusal ekonominin çeşitli sektörleri arasındaki dengeli ilişkileri kapsayan ekonominin makro dengeleri ile sınırlı kalmalıydı. Xue, bütün mal ve hizmetlerin üretiminin ve dağıtımının piyasaya bırakılması gerektiğini vurguluyordu.

Ama –en azından Pekin'de– hangi tarafın üstün olduğu konusunda şüpheye yer yoktu. *Halkın Günlüğü* gazetesinde 2 Eylül'de "Güncel Reform Üzerine Üç Soru"[36] başlığıyla bir

başmakale yayınlandı. Makalede "reform ve dışarıya açılımın doğru bir yönelimi sürdürmesinin gerekli olduğu" ileri sürüldü. Makalenin açıklamaları şöyleydi:

> Reformu yürütürken dört temel ilkeyi savunmalı ve burjuva liberalizasyonunu uygulamaya koymamalıyız. Eğer ekonomiyi özelleştirir, Batılı çok-partili siyasal sistemi uygular ve ideolojik olarak Marksist-Leninist-Maocu düşüncenin çoğulcu rehberliğini terk edersek, Parti'miz ve ülkemiz kaosa sürüklenir ve Parti'nin ve halkın son 70 yıl boyunca elde ettikleri tüm kazanımlar kaybedilir. Sosyalizmin ölüm-kalım meselesi ile ilgili bu konuda bizim tâvizsiz ve açık bir duruşumuz olmalıdır ve en ufak bir kafa karışıklığına ya da tereddüte yer olmamalıdır.[37]

23 Ekim'de yayınlanan *Halkın Günlüğü* gazetesinin "Sosyalist Toplumunun Çelişkilerini Doğru Tanımak" adlı bir diğer başmakalesinde çok daha radikal bir söylem benimsendi ve Çin'deki sınıf mücadelesinin –sosyalizm ile kapitalizm arasındaki rekabetin– daha önce hiç olmadığı kadar yoğun yaşandığı iddia edildi.[38]

V

Çin bir kez daha ideolojinin tuzağına düşme riskiyle karşı karşıya kaldı. Çin ekonomi reformu daha önce hiç olmadığı kadar karamsar bir gelecek olasılığıyla yüz yüzeydi. Bu defa, seksen sekiz yaşındaki Deng, Parti'de, orduda ve hükûmette formel bir görevi olmadığı hâlde müdahalede bulunmaya karar verdi. Deng uzun süredir koruduğu iki ismi –Hu Yaobang'ı 1987'de ve Zhao Ziyang'ı 1989'da– kaybetmişti. Bunların ikisi de, sosyalist ideolojiye doğrudan karşı çıkmadan, başından beri reform sürecini destekleyen ve ilerletmeye çalışan kişilerdi. Deng, artık emirlerini vermek için Parti Genel Sekreteri'ni ya da Başbakan'ı araya-

bilecek konumda değildi.[39] Pekin'de kullanabileceği hiçbir formel araca sâhip olmayan Deng'in dolaylı araçları kullanması gerekiyordu. Deng, ailesi ve yardımcılarıyla birlikte, 17 Aralık 1992'de, Pekin'den güneye, piyasa reformunun en fazla ilerlediği ve kemer sıkma programına en güçlü direnişi sergilendiği bölgelere doğru trenle hareket etti.[40]

Ertesi gün tren ilk durağı olan Hubei'deki Wuchang istasyonuna ulaştı. Tren su ve malzeme almak için yirmi dakika durduğunda, Deng kısa da olsa istasyon platformunda Hubei eyaletinin parti sekreteri ve vâlisiyle tanıştı ve endişelerini dile getirdi.

> Bugünkü problemlerimizden biri formalizmdir (şekilcilik). Televizyonu ne zaman açsak, bir mitingin düzenlendiğini görüyoruz. Sayısız mitingler yapıyoruz ve makalelerimiz ve konuşmalarımız hem dil hem de içerik bakımından fazlasıyla uzun ve birbirinin tekrarı. Tabii ki, bazı kelimeler tekrarlanmalıdır ama veciz konuşmalıyız. Formalizm bir çeşit bürokratizmdir. Pratik meseleler üzerine daha fazla zaman harcamalıyız. Bu ise daha az konuşmak ve daha fazla yapmak demektir. Başkan Mao hiçbir zaman uzun mitingler yapmadı, makaleleri kısa ve özdü ve konuşmaları kısaydı. Benden, Dördüncü Ulusal Halk Kongresi'nde Başbakan Zhou Enlai tarafından açıklanacak olan çalışma raporunun taslağını hazırlamamı istediğinde, taslağın 5000 Çin karakterini geçmemesi gerektiğini belirtti. 5000 karakteri geçmedim ve bu yeterli oldu. Bu sorun hakkında bir şeyler yapmanızı öneriyorum.[41]

Deng trene tekrar binmeden önce, hâlen formalizm suçlamasını hazmetmeye çalışan ziyaretçilerine son bir tavsiyede daha bulundu: "Daha fazla gerçek iş yapın ve boş konuşmalarla daha az vakit harcayın."[42] Tren öğleden sonra dörtte bir diğer durakta Hunan eyaletinin başkenti Changsha'da durdu. Deng burada da eyalet Parti sekreteri ile görüştü. Sekreterin Hunan'ın ekonomik gelişmesi konusun-

daki raporuyla cesaretlenen Deng, ziyaretçisine "reformu yürütmek için daha cesur önlemler alın ve ekonominin hızını artırın"[43] tavsiyesinde bulundu.

19 Ocak'ta Deng Shenzhen'e ulaştı.[44] 1984'teki son ziyaretinden beri sekiz yıl geçmişti. Deng kendisinin en cüretkâr deneyinin nasıl ilerlediğini ve özellikle eleştirmenlerinin iddia ettiği gibi Shenzhen'in kapitalizme yenilip yenilmediğini görmek için sabırsızlanıyordu.

Sonraki birkaç günde Deng şehri gezdi ve fabrikaları ziyaret etti. Guangdong eyalet yetkilileri ve Shenzhen şehir yöneticileri ile görüştü. Sekiz yılda Shenzhen, her yerde yükselen binalarıyla, caddelerindeki yoğun trafikle ve hareketli borsasıyla tanınamayacak kadar değişmişti. Deng, Shenzhen'de gördüklerinden memnun oldu. 22 Ocak'ta belediye hükûmeti yetkililerine hitap ederken onları açık fikirli olmaları ve ilerlemeye devam etmeleri konusunda cesaretlendirdi.

> Reform uygularken ve dışarı açılırken eskiden olduğumuzdan daha cüretkâr olmalı ve tecrübe etme cesaretine sâhip olmalıyız. Ayakları büyümesin diye demir ayakkabılar giydirilen kadınlar gibi davranmamalıyız. Bir şeyin yapılması gerektiğinden emin olduğumuzda, denemeye cüret etmeli ve yeni bir yol açmalıyız. Bu, Shenzhen'den öğrenilecek önemli bir derstir. Eğer önderlik edecek ruha sâhip değilsek, eğer risk almaktan çekiniyorsak, eğer enerjimiz ve motivasyonumuz yoksa, ne yeni ve iyi bir yol açabiliriz ne de yeni olan herhangi bir şey başarabiliriz. Kim başarıdan yüzde yüz emin olduğunu ve hiç risk almadığını iddia edebilir? Hiç kimse başlangıçta yaptığı şeyin yüzde yüz doğru olduğundan emin olamaz. Ben hiçbir zaman o kadar emin olmadım. Her yıl liderler ne yaptıklarını gözden geçirmelidirler. Doğrulukları ispatlanan önlemleri sürdürmeli, yanlışlıkları ispatlananlardan ise hemen vazgeçilmelidir ve yeni bir problemin farkına varıldığı anda üzerinde durulmalıdır.[45]

Çin ekonomi reformunun çok fazla kapitalizm getirdiği ve Çin'i sosyalizmden uzaklaştırdığı yönündeki yaygın endişeye cevap verirken, Deng, kendisinin uzun süredir savunduğu bir teoriyi tekrar vurguladı:

> Sosyalizm ile kapitalizm arasındaki temel fark, planlama ile piyasa güçleri arasındaki oran değildir. Planlı ekonomi [tek başına] sosyalizm anlamına gelmez, çünkü kapitalizmde de planlama vardır; piyasa ekonomisi kapitalizm değildir, çünkü sosyalizmde de piyasalar vardır. Hem planlama hem de piyasa güçleri, ekonomik faaliyetleri kontrol eden araçlardır. Sosyalizmin özü, üretici güçlerin serbestleşmesi ve gelişmesidir, sömürünün ve kutuplaşmanın ortadan kaldırılmasıdır ve nihâyetinde herkes için refahın sağlanmasıdır. Bu görüş, insanlara açıkça anlatılmalıdır. Menkûl değerler ve borsa iyi midir, kötü müdür? Bunlar herhangi bir tehlike barındırıyorlar mı? Sosyalizm bunlardan fayda sağlayabilir mi? Biz insanların kendi fikirlerine sâhip olmalarına izin veriyoruz, ama biz bunları denemek zorundayız. Eğer bir-iki yıllık bir denemeden sonra uygulanabilir görülürlerse, bu uygulamaları genişletebiliriz. Aksi takdirde, uygulamaları durdurabilir ve tamamen sonlandırabiliriz. Her şeyi bir anda ya da tedricen durdurabiliriz; tamamen de durdurabiliriz kısmen de. Bunda korkacak ne var? Bu tavrı devam ettirdiğimiz sürece, her şey yolunda gider ve büyük hatalar yapmayız. Kısacası, eğer sosyalizmin kapitalizme üstün gelmesini istiyorsak, bütün kültürlerin başarılarından örnekler almaktan ve –gelişmiş kapitalist ülkeler de dâhil olmak üzere– diğer ülkelerin tecrübelerinden ders almaktan, modern toplumsallaştırılmış üretimi yöneten yasaları yansıtan tüm ileri operasyon yöntemlerini ve yönetim tekniklerini benimsemekten çekinmemeliyiz.[46]

Deng, şüphesiz kapitalizm ile sosyalizm arasındaki ortak temelin farkına varan ilk kişi değildi. "Piyasa sosyalizmi" –tüm şirketlerin devlete âit olduğu ama ürünlerin rekabetçi bir piyasada müşterilere satıldığı bir ekonomi– akademisyen-

ler arasında çok tartışılmıştır ve Doğu Avrupa'da 1950'lerde ve 1960'larda denenmiştir. Çin'de Gu Zhun, Sun Yefang ve diğer iktisatçılar, daha önceden, sosyalizmin ekonomik bir sistem olarak yaşayabilmesi için temel iktisadî ilkelere bağlı kalmasının gerekli olduğunu vurgulamışlardı. Ama Deng siyasî bir lider olarak piyasa sosyalizminin alışılmış sınırlarının çok ötesine geçmişti. Deng'in sosyalizm anlayışında savunacak herhangi bir "izm" ya da dogma yoktu.[47] Deng'e göre sosyalizm daha çok "bütün kültürlerin başarılarından yararlanan ve gelişmiş kapitalist ülkeler de dâhil olmak üzere diğer ülkelerden öğrenen" açık bir sistemdi. Sosyalizm artık sâdece kolektif mülkiyet ve merkezî planlama ile tanımlanmamaktaydı. "Sosyalizmin özü," daha çok "herkesin refahını sağlayacak nihaî başarı" idi. Çin liderliğinin sosyalizmin korunması ve kapitalizmin engellenmesi konularında hassas olduğu bir dönemde, Deng anlamsız ve kafa karıştırıcı ideolojik tartışmaları bir kenara bıraktı ve Çin ekonomisini ileriye taşımanın pratik meselelerine odaklandı.

Shenzhen'den sonra Deng güney turuna devam etti ve 23 Ocak'ta Zhuhai'ye vardı. Burası Guangdong eyaletinde Makao'nun karşısında yer alan bir diğer Özel Ekonomik Bölge'ydi. Deng, burada yüksek teknoloji şirketlerini ziyaret ederek ve yerel yetkililerle görüşerek bir hafta geçirdi. Hükûmet görevlilerine ekonomik gelişme için baskı yapmaya devam etti.

> Bana öyle geliyor ki, kural olarak, belli bazı aşamalarda gelişmeyi hızlandırma fırsatını birkaç yıl için kullanmalı, farkına vardığımız anda problemlerle ilgilenmeli ve ilerlemeye devam etmeliyiz. Temelde, yeterince maddî zenginliğe ulaşınca, çelişki ve problemlerle uğraşmak konusunda inisiyatif sâhibi olacağız. Çin gibi kalkınmakta olan büyük bir ülke için daha hızlı bir ekonomik büyümeyi her zaman istikrarlı ve yumuşak bir

şekilde gerçekleştirmek mümkün değildir. Dikkatimizi istikrarlı ve dengeli büyümeye vermeliyiz, ama istikrar ve denge mutlak olmaktan ziyâde göreceli kavramlardır. Kalkınma mutlak ilkedir. Bu konuda açık fikirli olmalıyız. Eğer bunu doğru analiz edemez ve anlayamazsak, aşırı temkinli davranmış oluruz ve zihnimizin ve eylemlerimizin özgürleşmesini sağlayacak cesareti bulamayız. Sonuçta, fırsatları kaybederiz. Akıntıya karşı giden bir bot gibi, ileriye gitmek için çabalamalıyız, aksi hâlde akıntıya kapılıp kaybolurz.[48]

Parti içindeki "Sol" ve "Sağ" eğilimler arasındaki derin ve köklü gerilimden bahsederken Deng, Çinli Komünist liderler tarafından Parti'nin doğuşundan beri savunulan temel görüşlerden sapan "Sol"un yarattığı tehlikeye karşı ısrarla uyarılarda bulundu.

Şu anda hem 'Sağ' hem de 'Sol' eğilimlerden etkilenmekteyiz. Ama en derin kökleri olanlar 'Sol'dadır. Bazı teorisyenler ve siyasetçiler, insanların üzerine siyasî etiketler yapıştırarak onları korkutmaya çalışmaktalar. Bu 'Sağ' değil 'Sol' bir taktiktir. 'Sol eğilimler' devrimci bir imâ taşır, sanki daha fazla 'Sol'da olan daha fazla devrimci olacakmış gibi. Parti tarihi boyunca bu tür eğilimler fecî sonuçlara yol açtılar. Bazı iyi şeyler bir gecede yok edildi. 'Sağ eğilimler' sosyalizmi yok edebilir, ama bunu 'Sol' da yapabilir. Çin 'Sağ'a karşı uyanık olmaya devam etmelidir, ama öncelikle 'Sol'a dikkat etmelidir. Ortadaki kargaşadan anlaşılacağı üzere 'Sağ' hâlen vardır. Ama orada 'Sol' da vardır. Reform ve dışa açılım politikalarını kapitalizmi tanıtan araçlar olarak anlamak ve kapitalizm yolundaki barışçıl evrimin bir tehlike olarak ekonomik alandan geleceğini düşünmek, 'Sol eğilimdir'. Eğer açık fikirli olursak büyük hatalar yapmayız ve problemler ortaya çıktığında kolayca düzeltebiliriz.[49]

30 Ocak'ta Deng, güney bölgelerine ziyaretinin son durağı olan Şanghay'a gitmek için Zhuhai'den ayrıldı. Pudong Kalkına Bölgesi iki yıldan az bir süre önce yeni bir çığır

açmıştı. 1949'dan önce Çin'in ekonomik ve finansal merkezi olan Şanghay açık bir şekilde Shenzhen'in gerisinde kalmıştı. Oysa Shenzhen reformdan önce küçük bir balıkçı kasabasından başka bir şey değildi. Deng ev sâhiplerine karşı mahcuptu.

> Ekonomiyi geliştirmek için, iki-üç senede bir, daha üst seviyelere ulaşmaya çalışmalıyız. Tabiî ki, bu, gerçekçi olmayan bir büyüme hızını hedeflemek olarak yorumlanmamalıdır. Sağlam işler yapmalı ve verimliliği vurgulamalıyız; böyle yaparsak istikrarlı ve uyumlu bir ilerleme kaydedebiliriz. Örneğin Guandong önemli adımlar atabilmeli ve yirmi yıl içinde 'dört küçük ejderhayı' yakalamalıdır. Jiangsu Eyaleti gibi göreli olarak gelişmiş bölgelerdeki büyüme ulusal ortalamanın üzerinde olmalıdır. Şanghay diğer bir örnektir. Burası hızlı kalkınma için gerekli olan her koşula sâhiptir. Kalifiye insan, teknoloji ve işletme yönetimi alanlarında açık avantajlara sâhiptir ve geniş bir alana etki edebilir. Geçmişe baktığımda, benim en büyük hatalarımdan birinin, dört özel ekonomik bölgeyi kurarken Şanghay'ı dışarda bırakmak olduğunu görüyorum. Eğer Şanghay dâhil edilmiş olsaydı, Yangtze Deltası'ndaki ve tüm Yangtze Nehri Vâdisi'ndeki ve hatta bütün ülkedeki reform ve dışa açılım çok farklı olurdu.[50]

Deng güney turunu sürdürürken Çin de ekonomi reformunun gidişatında hayatî bir aşamaya ulaşmıştı. 1989'daki Öğrenci Hareketi'nden sonra ortaya çıkan yeni Çin liderliği, temkinli, kararsız ve sürüklenmeye açıktı. Ülke içindeki ekonomik ve siyasal istikrarsızlık nedeniyle dikkati dağılmış bir hâldeydi ve Sovyet Bloku'nun yıkılması ile de yönünü kaybetmişti. *Özgürlüğün Günlüğü* gazetesindeki başmakalelere karşı yayınlanan ateşli eleştiriler Deng'i derinden rahatsız etmiş olmalıdır. İşte böyle bir bağlamda Deng, sönmeye başlayan Çin piyasa reformunu yeniden alevlendirme işini üstlendi. Esasında güney turunda Deng'in ana

mesajı, reformu daha da teşvik ederek Çin'in ikinci devrimini kurtarmaktı. 1983-1993 arasında Başbakan Yardımcısı olan Tian Jiyun 2004 yılında şöyle yazmıştır: "Deng Xiaoping üç yıl boyunca [1988-1991] soğukkanlılıkla olayları gözlemledi. Savunduğu reformun ve dışa açılımın çöküş tehlikesine girdiğini görünce daha fazla sessiz kalamadı. Güneyi gezmeye, konuşmalar yapmaya, Çin'i ve dünyayı şoke etmeye kararlıydı."[51]

Deng'in güney turu o zamanlar bir sır olarak saklandı. Çin medyası konu hakkında tamamen sessizdi. Deng'in Pekin'e dönüşünden bir aydan fazla bir süre sonra, 26 Mart'ta *Shenzhen Özel Bölge Günlüğü*, Deng'in yaptığı seyahat üzerine uzun bir makale yayınladı. 30 Mart'ta Xinhua Haber Ajansı bütün makaleyi yayınladı. Ertesi gün, aynı makale pek çok-ulusal ve yerel gazetede yeniden yayınlandı ve aynı gün akşam programında Çin Merkez Televizyonu bütün makaleyi yayınladı. Deng'in güney turu ve yaptığı konuşmalar kısa sürede bütün ülkenin ilgisini çekti. Piyasa reformu ciddî siyasal saldırılara mâruz kalırken Deng'in piyasayı tartışmasız bir şekilde onaylaması ve daha fazla reform için şartsız çağrıda bulunması Pekin'i harekete geçmek zorunda bıraktı. Ama Deng artık herhangi bir resmî görevde bulunmadığından konuşmalarının merkezî hükûmet politikasın üzerinde gerçek bir etki yaratabilmesi için Pekin'in destek vermesi gerekiyordu.[52] Deng'in konuşması halk arasında yayılınca, piyasa reformuna karşı muhalefet azalmaya başladı ama hâlâ direnç gösteriyordu. 14 Nisan'da *Halkın Günlüğü*, "Sıkı, Doğru ve Kapsamlı Bir Şekilde Parti'nin Temel Çizgisini Korumak" başlıklı uzun ve sert bir makale yayınladı.[53] Doğu Avrupa'nın ve Sovyetler Birliği'nin durumuna düşmemek için Çin'i "burjuva liberalizasyonuna karşı uyanık olmaya" çağırıyordu. 25 Nisan 1992'de Başbakan Yar-

dımcısı Tian Jiyun, Deng'in güney turu sırasında yaptığı konuşmaları desteklemek ve yorumlamak konusunda ilk hareket eden kişi oldu.[54] Merkez Parti Okulu'nda yaptığı bir konuşmada Tian, hem piyasa reformlarına açıkça karşı çıkan solculara hem de "rüzgarda eğilenlere" karşı doğrudan saldırıya geçti. Tian'a göre, bunlar tam bir planlı ekonominin uygulandığı, kıtlığın her yeri sardığı ve malların karneyle dağıtıldığı "özel solcu bölgelerinde" yaşamalıydılar. Tian'ın konuşması videoya kaydedildi ve kasetin kopyaları kısa sürede Pekin'in sokaklarında satışa çıktı.

Açıkçası Deng, Mao değildi; 1992'nin Çin'i 1966'nın Çin'inden farklıydı. Deng, Pekin'e dönüşünden üç ay sonra 20 Mayıs'ta Başkent Çelik Korporasyonu'nu ziyaret etti. Yönetici ekibe ve şehir yetkililerine konuşma yapan Deng, "konuşmalarıma ilişkin olarak bazı insanlar bana karşı çıkmayı, bazıları bekle-gör taktiği uygulamayı ve bazıları da bütün kalpleri ile beni desteklemeyi seçti"[55] yorumunda bulundu.

Seyahati sırasında yaptığı pek çok konuşmada Deng açık bir şekilde durgun hâldeki ekonomi reformu konusuyla ilgileniyor ve reformu yeniden başlatma konusunda daha cesur girişimleri teşvik ediyordu. Ancak Çin daha temel bir başka meydan okumayla karşı karşıyaydı: Sosyalizm, ekonomi reformu ve dışa açılım politikaları ile nasıl bağdaştırılabilirdi? Sosyalizme siyasal bağlılık ile piyasa reformu arasındaki belirgin çelişki, pek çok Çinli liderin ve sıradan insanın –özellikle ortodoks Marksizme bağlı olanların– kafasını karıştırmıştı. Partinin sosyalist öğretiden başka bir şey bilmeden yetişmiş kuşakları için, piyasa reformu, derin bir şekilde siyasal inançlarına meydan okumuş ve kafalarını karıştırmış olmalıdır. "Zihinleri açık tutmak" isteyen Deng'in bir de fikir savaşı yürütmesi gerekiyordu.

Deng, Çin sosyalizmine yönelik en büyük tehdidin "Sağ

eğilimler"den değil "Sol eğilimler"den kaynaklandığı konusunda Zhuhai'deki yerel liderleri açıkça uyardı. Bu uyarı, Çinli liderler tarafından çok sevilen, kapitalizmin (yani Çin siyasal terminolojisinde "Sağ"ın) sosyalizmin baş düşmanı olduğu şeklindeki görüşten radikal bir kopuş demekti. Sâdık bir Parti üyesi olarak Deng, Marksizme siyasal inancını asla terk etmedi. Ancak, yaratıcı bir şekilde, hem Çin'in piyasa reformuna uygun hem de epistemik bir gereksinim olarak Marksizmi yeniden tanımladı.

> Marksizm-Leninizmi çalışırken özü yakalamalı ve bilinmesi gerekenleri öğrenmeliyiz. Kalın ciltli kitaplar az sayıdaki uzmanlar içindir; kitleler onları nasıl okusun? Herkesin böyle eserleri okunmasını istemek hem şekilciliktir hem de uygulanması imkânsızdır. Ben Marksizm hakkında temel bilgileri *Komünist Manifesto* ve *Komünizmin ABC'si*'nden öğrendim. Son zamanlarda bazı yabancılar Marksizmin yenilgiye uğratılamayacağını söylediler. Bu, etrafta bir sürü büyük kitap olduğu için değil, Marksizm reddedilemez bir gerçek olduğu içindir. *Marksizmin özü, gerçeği olgularda aramaktır*. Savunmamız gereken şey budur, kitaplara tapınmak değil. Reform ve açılım politikaları bizler kitaplara güvendiğimiz için başarılı olmadı, pratiğe dayandığımız ve gerçeği olgularda aradığımız için başarılı oldu. Geliri üretime bağlayan hanehalkı sözleşme sorumluluğu sistemini icat eden köylülerdi. Kırsal reform konusundaki pek çok iyi fikir tabandaki insanlardan geldi. Biz bunlar üzerinde çalışarak bütün ülke için rehber ilkeler oluşturduk. Pratik, gerçeği test etmenin tek ölçütüdür. Çok fazla kitap okumadım ama inandığım bir şey var: Başkan Mao'nun gerçeği olgularda arama ilkesi. Savaşırken güvendiğimiz ilke buydu ve inşa ve reform süreçlerinde de bu ilkeye dayanıyoruz. Marksizmi hayatlarımız boyunca savunduk. Açıkçası Marksizmi anlamak zor değildir. O açık bir şeydir, çok açık bir gerçektir. (İtalikler sonradan eklenmiştir.)[56]

Burada, Deng, Chen Yun ile paylaştığı pragmatizmi ser-

gilemekte ve Chen'in "üst düzey yetkililere güvenmeyin, kitaplara güvenmeyin, olgulara güvenin" şeklindeki veciz sözüne dolaylı göndermede bulunmaktadır. Chen Parti'de sosyalizmin yılmaz bir savunucusu olarak çok geniş bir saygı gördüğünden, Deng reformu savunacak siyasî koalisyonu yeniden kurmak için Chen'e ulaşmaya çalışıyordu. Marx'ın pratiğe sıklıkla vurgu yapmış olmasına ve hem Marx'ın hem de izleyicilerinin idealizme karşı materyalizmi savunmalarına karşın hiçbir Marksist gerçeği olgularda arama konusuna bu denli güçlü vurgu yapmamıştı.

Mao, elbette, 1937 yılında "Pratik Üzerine" adlı etkili bir makale yazmıştı. Geniş kesimlere dağıtımı yapılmış olan bu makale muhtemelen Deng tarafından da dikkatlice incelenmiş olmalıdır. Mao makalesini bitirirken şöyle yazıyordu:

> Gerçeği pratikle keşfedin ve yine pratikle doğruyu teyit edin ve geliştirin. Algılanan bilgi ile başlayın ve ondan aktif bir şekilde rasyonel bilgiyi üretin; sonra rasyonel bilgiden hareketle öznel ve nesnel dünyayı değiştirmek için devrimci pratiği etkin kullanın. Pratik, bilgi, yine pratik ve yine bilgi. Bu form döngüler hâlinde sonsuza kadar tekrarlanır ve her döngüde pratik ve bilgi daha üst bir seviyeye yükselir. Diyalektik-materyalizmde bilgi teorisinin tamamı böyledir ve diyalektik-materyalizmin bilginin ve eylemin birliği teorisi de böyledir.[57]

Ancak, Mao'nun pratik konusundaki görüşleri, sınıf analiziyle lekelenmiş ve derinden zayıflatılmıştı. Mao, siyaseten ilerici sınıfın (proletaryanın) pratiğinin ve bilgisinin, burjuva sınıfından daha üstün olduğu konusunda dogmatik bir inanca sâhipti. Bu sınıf mücadelesi felsefesi Partinin içine işlemişti. Ulusal bağımsızlık için yapılan devrimci savaşta Partinin kendi kendine Çin halkının öncü kuvveti olduğu yolunda bir kimlik edinmesini sağlamıştı. Bu kendine hizmet eden retorik, 1949 yılında Çin Komünist Par-

tisi iktidara gelmeden önce Mao'nun "birleşik cephe" adını verdiği yapıyı oluşturmak için gösterdiği ısrarcı çabalarla sürekli dengelenmemiş olsaydı, Partiyi izolasyona sürükleyebilir ve kendini yok etmesine yol açabilirdi. Ama iktidara gelince Mao birleşik cepheye bir daha ihtiyaç duymadı ve bu çok zehirli sınıf mücadelesi ideolojisi, Çin toplumunun her parçasına nüfuz etti. Terör ve şiddet, sınıf düşmanı olarak görülen herkese karşı kullanılabilir hâle geldi. Bu anlayışın en aptalca ve gülünç şekli ile ortaya çıktığı Kültür Devrimi sırasında burjuva sınıfının elindeki bilgi, işe yaramaz ve güvenilmez diye kötülendi. Eğitimli bir küçük burjuva olmaktansa proletarya sınıfının câhil bir üyesi olmanın daha iyi olduğu düşünüldü. Sınıf mücadelesinin reddedilmesi ve gerçekliği test etmenin tek ölçütünün pratik olduğunun vurgulanması sâyesinde Çin ekonomi reformu sağlam bir epistemik temele dayanarak başladı.

Deng, pragmatizmi yeniden benimserken kendi Marksizm yorumunu Mao'nun öğretileriyle uyumlu hâle getirmeye ve sınıf mücadelesi fikrini önemsizleştirmeye çalışıyordu. Ancak Deng, gerçeği olgularda aramak ilkesini Mao'ya ya da Marksizme atfetme konusunda çok fazla ileri gitti. Bu ilkeyi önce 1937'de Japonlara karşı savaşan ordunun ve Politika Üniversitesi'nin ve daha sonra 1947'de Merkez Parti Okulu'nun sloganı hâline getiren Mao'nun popülerleştirdiği açıktı. Ancak Mao, gerçeği olgularda aramak ilkesini, bu ilkeyi okul sloganı olarak kullanan, 1916 ile 1919 yılları arasında öğrencisi olduğu Changsha'daki Yuelu Akademisi'nden almıştı. Aşağı yukarı aynı zamanlarda bugünün Tianjin Ünivesitesi'nin öncülü olan Beiyang Üniversitesi de "gerçeği olgularda aramak" ilkesini sloganı olarak benimsemişti. Bununla birlikte bu ilkenin Çin tarihinde derin kökleri vardır. İlk kez, Han Hanedanlığı

sırasında yaşamış olan ünlü Çinli tarihçi Ban Gu'nun yazılarında ortaya çıkmıştır. Song Hanedanlığı döneminde, neo-Konfüçyüsçü düşünür Zhu Xi, açıklamalarında "araştırma bilgi edinmenin en emin yoludur" ve "teorik ilkeler pratik meselelerde yatar" ifadelerini kullanıyordu. "Gerçeği olgularda aramak" yapılması gerekeni belirten bir reçete olarak düşünülürse, Konfüçyüsçü felsefenin Mencius'a kadar giden daha da eski bir öğretisi de aynı doğrultuda yapılmaması gerekeni belirten bir yasak olarak düşünülebilir: "Eğer her şeyi bir kitap öyle söylediği için kabûl ediyorsak, o kitaba hiç sâhip olmamak daha iyidir." Bu ilkeler bir araya gelerek Çin düşünce alışkanlığında dogmalara karşı güçlü bir eğilim geliştirmişlerdir. Pratik meselelerle ilgili bir karar almak için, bu ilkelerin söylediğine göre, öncelikle olguların araştırılması gerekir; bu şüphesiz ki açık bir gerçektir.

Deng'in Marksizmi Konfüçyüsçülüğün pragmatik ruhuyla uyumlu bir şekilde yeniden yorumlaması, reformun en başından beri Çinlileri sınırlayan ve kafalarını karıştıran ideolojik açmaza, yani sosyalizm ve piyasa reformlarının nasıl bir arada var olabilecekleri sorununa, bir çözüm sağladı. Marksizmin özünü gerçeği olgularda aramak olarak tanımlayarak Deng, Marksizmi basitleştirdi ve "anlaşılması güç" bir siyasal ideoloji olmaktan çıkartarak "basit bir gerçeğe" dönüştürdü.

VI

Özel sektör Deng'in daha fazla reform için yaptığı çağrıya hızla ve hevesle cevap verdi. 1988'de kemer sıkma paketinin açıklanmasından beri ideolojik düşmanlıkla kuşatılan özel sektör güçlü bir şekilde yeniden sıçrama yaptı. 1993 yılına gelindiğinde özel şirketlerin sayısı, 237.000'e yükselerek, tekrar 1988 seviyesine ulaştı. 1994 yılında bu sayı

432.000 oldu ve özel şirketler adına kayıtlı sermâye miktarı 1992 ile 1995 arasında yaklaşık yirmi kat arttı.[58] Özel sektör yeniden canlandıkça, devlet sektöründen giderek daha fazla yeteneği de kendine çekmeye başladı. Bu durum toplumsal tavırlarda büyük bir dönüşümü tetikledi. 1980'ler boyunca özel sektördeki işlere güvencesizlermiş, saygın değillermiş ve onursuzlarmış gibi küçümsenerek bakılıyordu. Hatta Hu Yaobang'in, özel sektörün toplumsal statüsünü yükseltmeye yönelik, özel sektörü "şanlı proje" olarak anan 1983'teki kampanyası bile kamusal algıyı değiştirmeye yetmedi. Deng'in güney turundan sonra insanlar, fikir değiştirdiler ve devlet sektörünü bırakıp özel sektöre geçtiler. Deng'in güney turunun hemen ardından gerçekleşen en göze çarpan gelişme *"xiahai"* fenomeniydi. Kendi özel işlerini kurmak için devlet görevlileri, müdürler, devlete âit girişimlerde çalışanlar ve üniversitelerdeki ve araştırma enstitülerindeki akademisyenler, "demir kâseleri"nden vazgeçiyorlardı. Personel Bakanlığı'na göre 1992 yılında 120.000 devlet görevlisi özel işletme açmak için işlerini bırakmıştır. Buna ek olarak, özel girişim başlatmak üzere ücretiz izne ayrılan 10 milyondan fazla devlet görevlisi vardı.[59] Bu insanlara milyonlarca profesör, mühendis ve üniversite mezunu da katılmıştır. Hatta *Halkın Günlüğü* bile o yıl "Zengin Olmak İstiyorsanız Çalışın"[60] başlıklı bir makaleyi yayınlamıştır.

Deng'in güney turu daha da yaygın bir şekilde duyuruldukça ve konuşmaları bütün Çin'de okundukça reforma karşı ideolojik karşıtlık ortadan yok olmaya ve siyasî atmosfer bir kez daha değişmeye başladı; sonunda, 1992 "reformun ve açılımın yılı" oldu.[61] 20 Mart'ta Başbakan Li, kemer sıkma programının görevini tamamladığını ve yeniden düzenleme döneminin sona ereceğini ilân etti. Böylece

daha ileri reformlar için kapı açıldı. Üç yıllık bir geri çekilmeden sonra, reform sarkacı yeniden serbest bırakılınca daha da yükseklere doğru salınmaya başladı.

Yaklaşık bir yıllık hazırlıktan sonra, Çin Komünist Partisi On Dördüncü Kongresi 12 Ekim 1992 tarihinde açıldı. Deng'in daha fazla reform yönündeki çağrısı tam anlamıyla kabûl edildi. Parti Kongresi'nde konuşan Jiang Zemin, "reform, dışa açılım ve modernizasyon adımlarının hızlandırılması ve Çin karakteristiğine sâhip sosyalizmin inşasında daha büyük başarılar için çaba harcanması" yönünde çağrı yaptı.[62] Hepsinden önemlisi, piyasa ekonomisi Çin ekonomi reformunun nihaî hedefi olarak ilk defa resmen kabûl edildi. Önceki yıllardaki piyasa karşıtı söylem ve politikaların tüm Çin'de etkili olmasından sonra, Jiang'ın piyasa ekonomisini onaylaması, piyasa reformuna olan bağlılığı yeniden teyit etti. Çin ekonomi reformunda piyasa ekonomisinin varlığına izin veren, Parti'nin On İkinci Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurulu'nda onaylanan 1984 Ekonomik Sistem Reformu Kararı ile kıyaslandığında, Jiang'ın çağrısı reforma çok daha yüksek bir rol atfetmektedir. Bununla birlikte, Jiang, Deng'in pragmatik duruşunu tamamen benimsememiştir. Jiang'ın konuşmasında, Çin piyasa ekonomisi, "sosyalist" olarak nitelendirilmiştir. Sosyalizm ile piyasa arasındaki gerilim devam etmiş ve ilerleyen yıllarda ara ara şiddetle ortaya çıkmıştır. Yine de, Mao'nun ölümünden (1976) on altı yıl ve sosyalist dönüşümden (1956) otuz altı yıl sonra Çin nihâyet piyasa ekonomisini benimsemiştir (ya da yeniden benimsemiştir).

1980'lerde Çin ekonomi reformundaki en önemli eksiklik fiyat reformunu içermemesiydi. Bu eksiklik, düzensiz fiyatlamaya, kaynakların büyük ölçüde yanlış tahsisine

ve ekonomik kargaşaya yol açtı. Çin hükûmeti fiyat reformunun âciliyetinin farkında olmasına rağmen, 1980'lerin başında bu fırsatı değerlendiremedi ve bir uzlaşma stratejisini (iki-raylı fiyat sistemini) tercih etti. Hükûmet, nihâyetinde 1988 yılında fiyat reformunu zorlamayı denediğinde, elverişsiz makro-ekonomik koşullar nedeniyle başarısız oldu. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde Çin'in gelişen piyasa ekonomisiyle ilgili en âcil istek çarpık fiyat sistemini reforme etmesiydi.

1992'de Çin hükûmeti fiyat kontrolünü tamamen ortadan kaldıran bir dizi karar aldı. Fiyat listesi merkezî hükûmet tarafından belirlenen hammaddelerin, sermâye mallarının ve ulaşım hizmetlerinin sayısı 737'den 89'a düşürüldü (2001'de bu sayı daha da düşürülecek ve 13 olacaktı).[63] 1992 sonunda tahıl piyasası ülke çapında tamamıyla serbestleştirildi. Ulusal Planlama Komisyonu 1993'te zorunlu üretim planını yarıya indirerek piyasa güçlerine faaliyetleri için daha fazla alan bıraktı. Çin ayrıca 1992 sonundan başlayarak 3.000 mal kalemi için ithâlât târifelerini önemli ölçüde indirdi. Bu fiyat deregülasyonu süreci, ilerleyen yıllarda da devam edecekti. 1993'te çelik ve makine ürünlerinde, 1994'te ise kömür ve ham petrolde iki-raylı fiyatlama uygulamasına son verildi. 1996'ya gelindiğinde endüstriyel girdiler için kullanılan iki-raylı fiyat sistemi tarih olmuştu.[64] Piyasa fiyatlarından işlem gören üretici mallarının payı, 1978'de neredeyse sıfırken, 1985'te yüzde 13'e, 1991'de yüzde 46'ya ve 1995'te ise yüzde 78'e doğru istikrarlı bir şekilde yükseldi.

Fiyat kontrollerinin ortadan kaldırılması, büyük ölçüde, fonksiyonel bir fiyat sistemini ortaya çıkartmak için on yıldan fazla bir süredir çalışan güçlü özel sektörün varlığı sâyesinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan, iki-raylı fiyat siste-

minin kullanılması bir avantajdı; fiyat deregülasyonundan önce hem özel girişimler hem de devlete âit girişimler az çok piyasaya açılmışlar ve piyasa güçlerinin işleyişine âşina olmuşlardı. Ekonomik aktörlerin piyasaya alışmalarını sağlayarak, iki-raylı fiyat uygulaması özellikle devlete âit girişimlerin uyum ve öğrenme mâliyetlerini düşürdü. Bu uygulamanın kötü tarafı ise tüm kesimleri etkileyen fiyat kargaşası döneminin uzamasıydı. Fiyat kargaşası, sâdece makro-ekonomiye ciddî hasarlar vermekle kalmadı, aynı zamanda firmaların fiyat sinyallerine tepki vermelerini de güçleştirdi. Dahası, devlet-dışı girişimlerin (*non-state enterprises*) mâruz kaldığı fiyat ayrımcılığı da kaynakların yanlış tahsisine yol açtı. Bununla birlikte, iki-raylı fiyatlamaya dayanan geçiş döneminin olmadığı bir durumda fiyat reformunun nasıl sonuç vereceğini değerlendirmek de zordur. Bu yüzden iki-raylı fiyatlamanın neden olduğu net refah kazancını (ya da kaybını) hesaplamak neredeyse imkânsızdır. Yine de, yıllar süren iki-raylı fiyatlamadan sonra 1992'de yürürlüğe giren fiyat reformu, Çin hükûmetinin beklediğinden daha yumuşak bir şekilde gerçekleşti, toplum üzerinde görülebilen olumsuz etkisi çok az oldu.

Parti'nin piyasa ekonomisini benimsemesi açısından bakıldığında 1992'deki fiyat reformu, bir piyasa sistemi geliştirme yönünde atılmış en kritik adımdı. Şimdi, fiyat sinyalleri herhangi bir piyasa ekonomisinde işlediği gibi işlemekteydi: Firmaları, tüketicilerin taleplerini karşılamak için nelerin üretilmesi gerektiği konusunda bilgilendiriyor ve kaynakları en kârlı kullanılabilecekleri alanlara tahsis ediyordu. Birkaç istisna dışında bütün firmalar, hem devlet girişimleri hem de özel girişimler, bütün malzemeler için aynı fiyatları ödemeye başladılar. İki-raylı fiyat sistemi altında ortaya çıkan hammadde karaborsası hızlı bir şekilde

küçüldü. Özel girişimler, bütün hammaddelere ve ara mallara açık erişime sâhip oldular (bunun tek istisnası banka kredileridir).

Ancak fiyat liberalizasyonu, otomatik olarak bütün piyasalarda fonksiyonel bir fiyat sistemi doğurmadı. Fiyat deregülasyonu, fiyat sistemini ciddî bir şekilde engelleyen çarpıklıkların ortadan kaldırılmasına yardımcı oldu ve piyasa temelli bir fiyat sisteminin ortaya çıkmasını mümkün kıldı. Ama sistemin ne zaman ve nasıl geliştiği çok sayıda faktöre bağlı olmuştur. Genel olarak, iki-raylı fiyat sistemine tâbi olmuş olan bütün mallar için piyasa fiyatları hemen oluştu. İktisat ders kitaplarında arz ve talep eğrileri kesiştiğinde, piyasa fiyatı bu kesişme noktasında sihirli bir şekilde belirlenir. Ama iki eğri ya da Alfred Marshall'ın deyimiyle makasın iki bıçağı, piyasa ekonomisinde hazır bir şekilde bulunmaz; bunlar, firmalar kurulunca hemen ortaya çıkmaz. Talep ve arz eğrileri teorik kavramlardır; bunları asıl harekete geçiren şeyler, tüketiciler ve ticarî iş örgütleridir. Bu yüzden, iktisat ders kitaplarında piyasayı harekete geçiren güç olarak arz ve talep üzerine yapılan geleneksel vurgu, eğer motomot (*literally*) kabûl edilirse, yanıltıcı olur. Aslında, arz ve talep güçleri, yeni fırsatlara karşı her dâim tetikte bekleyen alıcılar ve satıcılar arasındaki sürekli fiyat yükseltme ve teklif verme süreci sonucunda ortaya çıkar. Fiyatların serbestleştirilmesinden sonra, alıcısı ve satıcısı olan mallar ve faktörler için bir piyasa fiyatının ortaya çıkması fazla uzun sürmedi; zaten bunların iki-raylı fiyat sisteminden kalan bir pazarlık alışkanlıkları vardı. Ama sosyalizm altında hiçbir zaman piyasası oluşmamış sermâye varlıkları için durum çok farklıydı. Örneğin, borçlu ve ödeme güçlüğü içinde bulunan bir devlete âit girişim nasıl fiyatlandırılabilir? Daha önceden piyasa değerlendirmesi-

ne konu olmayan mal ve faktörler için fiyatların ortaya çıkması, alıcı ve satıcıların önemli ölçüde bir öğrenme ve risk alma sürecinden geçmesini gerektirecekti.

VII

Fiyat belirleme özgürlüğü, piyasada faaliyet gösteren firmalar arasındaki engellerin yanı sıra pek çok fiyat çarpıklığını da ortadan kaldırırken Çin ekonomisinde devlet ile firmalar arasında duran bir diğer tür engel daha bulunuyordu. 1980'ler boyunca, yönetsel sözleşmelerin devlete âit girişimlerde yaygın bir şekilde kullanımı, piyasa düzeninin yükselişine karşı bir engel teşkil etti.

Girişim reformunda yönetsel sözleşme sorumluluk sisteminin uygulanması, daha önceki "hakların devri ve kârların paylaşılması" çabalarını resmîleştirdi; buradaki amaç girişimlere daha fazla özerklik vermekti. Çin kırsalında hanehalkı sorumluluğu sisteminin uygulanmasının ardından sözleşme sorumluluğu sistemi fikrinin herkesçe bilinir hâle gelmesiyle devlete âit bir girişim yönetimi ile onu denetleyen otorite arasında sözleşme yapmak kolaylaştı. Böylece, bu tür sözleşmeler 1980'lerde girişim reformunda yaygın olarak kullanılabildi.

Hanehalkı sorumluluğu sistemi Çinli köylüleri özgürleştirmiş olmasına rağmen, sorumluluk sözleşmesi Çin devlet girişimlerini bürokratik kırtasiyecilikten kurtarmakta başarılı olamadı. Sözleşme sorumluluğu sisteminin yaygınlaşmasıyla, her bir girişim, devletle ya da onun yerel birimi ile müzakere ederek bir sözleşme imzaladı. Sonuç olarak, her bir girişim kendini, hangi sübvansiyonlu fiyattan ne tür girdiler alacağı, ne kadar vergi ödeyeceği gibi bir dizi kendine özgü sınırlarla çevrelenmiş buldu.[65] Çin ekonomisindeki iki-raylı fiyat sisteminin yanında fiyat çarpıklığının

bir diğer önemli sebebi de buydu. Bunların birleşik etkisiyle, 1980'ler boyunca Çin ekonomisi, tüm girişimler için ortak bir fiyat sisteminden mahrum kalmıştır.

Özel sektördekiler de dâhil olmak üzere, yönetsel sözleşme sorumluğu sistemi altında, her bir girişim, farklı bir fiyat ve vergi oranı setine mâruz kaldı. Hatta 1983'e kadar devlete âit girişimler için vergi diye bir şey yoktu. Hükûmet bütün kârları kendi ana gelir kaynağı olarak topluyordu. 1983 yılında devlete âit girişimler bütün kârlarını devlete teslim etmek yerine vergi vermeye başladılar. Bu, Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri devam eden bir uygulamayı bitirmiş oldu. Yine de, geride bir problem kaldı. Vergi miktarı yönetsel sorumluluk sözleşmeleri kapsamına alındı ve vergi oranları, 1983 vergi reformundan sonra bile, endüstriler ve girişimler arasında çeşitlilik gösterdi.[66]

Dahası, 1980'ler boyunca merkezî hükûmet, yerel hükûmetlerinden vergi toplamak için sözleşme sisteminden de faydalandı. Bu pratik ilk kez 1980 yılında yerel hükûmetlere daha fazla özerklik ve müşevvik verilmesi için başlatılmıştı. 1980'ler boyunca tekrar tekrar yapılan değişikliklere rağmen, Çin'in tek/birleşik bir vergi düzeni olmadı ve 1994'teki vergi reformuna kadar merkezî hükûmet ile yerel hükûmetler arasındaki mâlî ilişkiler, her bir duruma özgü olarak farklılık gösterdi. Bazı eyaletler, Pekin'e sâbit bir vergi miktarı ödediler (ya da sâbit bir sübvansiyon aldılar); diğer eyaletler, birkaç yılda bir pazarlıkla değiştirilebilen belli bir oranda vergi ödediler. Eyaletler arası vergi yükündeki bu eşitsizlik, özellikle benzer ekonomik kalkınma düzeyinde olan eyaletler arasında, sürekli bir hoşnutsuzluk kaynağıydı. Hafif vergi yükü olan eyalet hükûmetleri, yetki alanlarındaki firmaları vergilendirmek konusunda üzerlerinde fazla baskı hissetmedikleri için vergi sistemi (daha

doğrusu vergi sisteminin olmaması) 1980'lerdeki kaotik fiyat sistemine önemli ölçüde katkı sağlıyordu.[67]

En azından Pekin'den görüldüğü şekliyle, eski vergi sisteminin bir zayıflığı daha vardı. Reform başladığından beri hükûmetin gelirlerinde ciddî bir düşüş olmuştu. Hükûmet gelirlerinin Pekin tarafından toplanan oranının ayrıca düşmüş olması, durumu daha da kötüleştirmişti. Örneğin, hükûmetin bütçe gelirleri 1979 yılında GSYH'nin yüzde 27'sine tekabül ediyordu. 1986'da bu oran yüzde 21'e ve 1992'de de yüzde 14,5'e düştü. Aynı zaman aralığında, Pekin'e giden toplam gelir, 1979'daki yüzde 46,8 oranından 1992'de yüzde 38,6'ya düşerken yerel hükûmetlere bırakılan gelirlerin payı yükselmişti.[68] Sonuçta, Çin hükûmeti reform yıllarının çoğunda bütçe açığı vermiştir.

Çin hükûmeti, hem ekonomideki fiyat çarpıklıklarını hem de kamu mâliyesindeki zayıflamayı düzeltmek için eski sözleşmeye dayalı vergi ve kamu mâliyesi rejimini 1993'te revize etmeye karar verdi. Bu karar 1992 yılında dokuz eyalette ya da şehirde uygulanan deneylerden sonra verildi. Ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Zhu Rongji, hem Pekin'in hem de eyalet hükûmetlerinin desteklerinin alınmasından ve ayrıca yeni bir kamu mâliyesi ve vergilendirme sistemi için yeniden müzakere yapılmasından doğrudan sorumluydu. 1993'ün ilk yarısında, Zhu bütün bakanlarla merkezî hükûmetin vergilendirme ve mâliye politikalarıyla ilgili ofisleri arasında konsensüs sağlanması amacıyla Pekin'de birçok toplantı düzenledi.[69] Zhu, 9 Eylül'den 21 Kasım'a kadar, on yedi eyalet hükûmetinin desteğini sağlamak için buraları ziyaret etti. 25 Aralık'ta, Devlet Konseyi, 1 Ocak 1994'ten itibaren uygulamaya koyulmak üzere yeni vergi sistemini ilân etti.[70]

1994'teki kapsamlı vergi reformu, Çin ekonomisindeki

fiyat çarpıklıklarının ortadan kaldırılması yönündeki bir diğer kritik adımı temsil ediyordu.[71] Bu reformlar üç ana bileşenden oluşuyordu: vergi basitleştirmesi (*simplification*), vergi paylaşımı ve vergi yönetimi. 1994 Vergi Reformu'nun en dikkate değer yanı ise bütün imâlâtçı firmalara uygulanan çok katmanlı karmaşık işlem vergisi sisteminin, yüzde 17'lik tek bir katma değer vergisi ile değiştirilmesidir (bu oranın yüzde 13 olarak uygulandığı birkaç istisnaî durum vardı). İşin doğasına bağlı olarak hizmetlere, iş hacminin yüzde 3'ü veya 5'i oranında işletme vergisi uygulandı. Yeni vergi yasası, son derece karmaşık olan vergi yapısını basitleştirdi. Örneğin, bir önceki vergi rejimi altında yüzde 3'ten yüzde 60'a kadar yirmi bir farklı ürün vergisi ve yüzde 3'ten yüzde 15'e kadar dört farklı işletme vergisi vardı. Yeni vergi yasası ayrıca daha önce yabancı girişimlere uygulanan, yüzde 1,5'ten yüzde 69'a kadar çeşitlilik gösteren 40 farklı vergi oranını da elimine etti. Bu basitleştirmelerin sonucu olarak, 1994 Vergi Reformu, daha önceki vergi rejiminin yarattığı aşırı fiyat çarpıklıklarını ortadan kaldırdı ve düşük vergi oranları ile yapay yüksek kâr marjlarının bulunduğu sektörlerdeki gereksiz yatırımları sona erdirdi.

1994 Vergi Reformu'nun ikinci bileşeni, devletin vergi toplama kapasitesini büyük ölçüde geliştiren ulusal bir vergi idaresinin kurulmasıydı. 1995'te GSYH'nin yaklaşık yüzde 10'u olan hükûmetin vergi gelirleri 2002'de GSYH'nin yüzde 15'ine yükseldi. 2002 sonrasında bu oran yüzde 15 ile yüzde 20 arasında kamış ve toplanan gelirlerin yaklaşık yarısı merkezî hükûmete gönderilmiştir.[72]

Yeni vergi rejiminin üçüncü bileşeni ise merkezî hükûmet ile eyalet hükûmetleri arasında bireysel müzakerelere bağlı olarak gelirlerin paylaşılması sistemine son verilmesi ve yeni bir tekdüze vergi paylaşım planının ortaya konma-

sıydı. Bu yeni vergi rejimi altında, tüketim vergisi, gümrük vergisi ve finansal kurumlardan toplanan girişim gelir vergisi (*enterprise income tax*) gibi bazı vergiler merkezî hükûmete tahsis edildi. Kentsel toprak kullanım vergisi, arsa katma-değer vergisi, emlak vergisi ve katma-değer vergisi kapsamı dışındaki iş vergisi gibi diğer vergiler de yerel hükûmete tahsis edildi. Bazı gergiler ise paylaşıldı. Örneğin katma-değer vergisinin yüzde 75'i merkezî hükûmete yüzde 25'i ise yerel hükûmete gidiyordu.

Ekonomide her türden vergi, fiyat çarpıklığına yol açıyor olsa da, yeni vergi paylaşım planı, mevcut piyasa çarpıklıklarının ortadan kaldırılmasında son derece önemliydi. Yeni vergi sisteminin neden olduğu en temel değişiklik, Çin firmalarının, merkezî hükûmetin mâliye politikasının yakın ve doğrudan etkisinden kurtulmuş olmaları ve bu sâyede mikro-ekonomik ortam ile hükûmetin makro-ekonomi politikasının birbirlerinden ayrılmalarıydı. Önceki vergi sisteminde mâliye ve vergilendirme politikası her bir Çin firmasının karşı karşıya olduğu ve bireysel müzakerelerle belirlenen kısıtların önemli bir parçasıydı. 1994 Vergi Reformu, bütün Çin firmaları için rekabetçi bir mikro-ekonomik ortamın yaratılmasına fazlasıyla yardımcı olmuştur. Bu, iki aşamada gerçekleştirildi.

İlk olarak, önceki gelir paylaşım planında, bütün vergilerin önce eyalet hükûmetleri tarafından toplandığını ve bunların bireysel olarak müzakere edilmiş anlaşmalara uygun olarak belirli bir oranının ya da sâbit bir miktarının, sonradan Pekin'e teslim edildiğini hatırlayalım. Yeni vergi rejimi tekdüze bir şekilde tüm Çin'de uygulandığı için kayırmacılığı önledi ve bütün eyaletleri (dolayısıyla onların yetki alanındaki girişimleri) eşit koşullara tâbi kıldı. İkinci olarak, yeni vergi paylaşım planı, ürün vergisini orta-

dan kaldırarak yerel hükûmetlerin korumacı politikalar tâkip etmeleri yönündeki müşevvikleri zayıflattı.[73] Ürün vergisi, satışlar üzerinden kârlılığa bakılmaksızın girişimler tarafından yerel hükûmetlere ödeniyordu. Bu vergi 1983-1984 vergi reformunda başlatılmıştı. O zamandan beri yerel hükûmetlerin temel gelir kaynağıydı. Yeni vergi reformundan önce, yerel hükûmetler kendi girişimlerini dış rekabetten korumak için güçlü müşevviklere sâhiptiler ve bu durum ulusal ekonominin fiilen parçalanmasına yol açıyordu. Girişimler faaliyette oldukları müddetçe, kâr etmeseler dahi yerel hükûmetlere ürün vergisi ödemek zorundaydılar. Yeni vergi reformundan sonra katma-değer vergisi temel gelir kaynağı hâline geldi ve yalnızca kâr eden girişimler katma-değer vergisi ödediler. Sonuçta, 1994 Vergi Reformu piyasa çarpıklıklarının azaltılmasına yardımcı oldu. Bunun geniş kapsamlı etkileri oldu; bölgesel ekonomik dinamikleri kaotik tımar alanları (tekeller) olmaktan çıkararak sürdürülebilir ve etkin ortak bir rekabet alanına dönüştürdü. Yerel hükûmetler, yatırımları çekmek için altyapılarını ve bölgelerindeki iş ortamını iyileştirmeye başladılar. Bölgesel rekabet, 1990'ların ortalarından beri süren Çin'in göz alıcı ekonomik dinamiklerinin başlıca sorumlusu olmuştur. Bunun nasıl gerçekleştiği ve yerel hükûmetlerin burada oynadıkları rol, daha sonra ayrıntılarıyla bu bölümde incelenecektir.

VIII

Deng'in güney turu ve Parti'nin On Dördüncü Kongresi'nden sonra, 1992 Fiyat Reformu ve 1994 Vergi Reformu, birçok fiyat çarpıklığını azalttı ya da ortadan kaldırdı ve böylece ekonomide tek bir fiyat sisteminin oluşmasına ve ortak bir ulusal pazarın kurulmasına yol açtı. Bu arada, bir diğer

girişim reformu dalgası daha tüm Çin sathında yayılıyordu. 1992'de piyasa ekonomisinin, Çin'in ekonomi reformunun nihaî hedefi olarak kabûl edilmesiyle birlikte girişim reformunun taraftarları yeni bir misyon edindiler: devlete âit girişimleri bağımsız, özerk ve piyasaya dönük ekonomik birimler hâline getirmek. Bu, Çin girişim reformunu "hakların devri ve kârların paylaşılması" ve yönetsel sorumluluk sözleşmesi sistemi temelinin çok ötesinde yeni bir aşamaya doğru itti. Devlet müdahalesinden kurtulmuş ve piyasa disiplinine sâhip modern bir girişim sisteminin inşası, girişim reformunun bir sonraki aşamasının hedefi oldu.

İlk bakışta, bu fikrin tamamı genel kanıya ters görünüyordu. Devlete âit bir girişim, devlet müdahalesinden nasıl uzak tutulabilirdi? Girişim reformunda içsel bir ikilem vardı: Devlete âit bir girişimin kendini tamamen devletten özgürleştirmesi mümkün değildi. Devlet girişimleri, mülkiyetleri hâlâ devlete aitken, nasıl olur da, kâr peşinde koşan özerk işletmelere dönüşebilirlerdi? Gerçekçi olarak umulabilecek olan şeyler şunlardı: Bürokrasiyi ve kırtasiyeciliği kesmek, hükûmet ile devlet girişimleri arasındaki ilişkiyi modernize etmek ve devlet girişimlerini piyasa rekabetine tâbi kılmak. Ayrıca, çoğu devlet girişimi çoktan iflâs etmiş ve devletin üzerinde finansal bir yük hâline gelmiş olduğu için devlete âit girişimlerin sayısı azaltılmalıydı. Daha sonra göreceğimiz üzere, bu tam da Çin hükûmetinin yapmayı başardığı şeydi.

Bazı açılardan, sosyalizmde devlete âit bir girişim, kapitalizmdeki halka açık bir şirket gibi görünebilir. İki durumda da, firma sâhiplerinin kimlikleri belirsizdir. Devlete âit bir girişim "bütün halka" aittir; halka açık bir şirket ise pay sâhiplerinindir. Her iki durumda da yönetim mülkiyetten ayrıdır. Bu benzerlik, Çin'de devlet mülkiyeti savunucuları tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Halka açılmış bir şirke-

tin faaliyetlerinin, Batı'da yüzlerce yılda gelişmiş yasal ve ekonomik kurumlar setine dayanıyor olduğu gerçeği ise göz ardı edilmişti. Batı iş dünyasında bile, yönetim kendi gücünü açık bir şekilde kötüye kullandığı ve hissedarlara karşı sorumlu olduğu ihtiyat ve sadakât görevini ihlâl ettiği zaman skandallar sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Çin'in devlete âit girişimlerinin karşılaştıkları zorluklar, bu girişimlerin kendi eksikliklerinden ziyâde, uygun bir düzenleyici çerçeve oluşturamayan devletin kusurunu yansıtmaktadır.

1992 yılında Çin hükûmetinin piyasa ekonomisini benimsemesi, pek çok Çinli liderin, iktisatçının ve sıradan vatandaşın çok uzun süre düşünme tarzını biçimlendirmiş olan sosyalist fikirlerin hemen ölmesini sağlayamazdı ve sağlayamadı da zaten. Her halükarda, Çin hükûmetinin kurumsallaştırdığı şey, kendi ifadeleriyle, "sosyalist bir piyasa ekonomisi" idi. Hâlâ yaygın bir şekilde Partinin siyasal hükümranlığının temelinde devlet mülkiyetinin olduğuna inanılıyordu. Devlet mülkiyetine yönelik bu güçlü ve dirençli siyasal tercih, girişim reformunda özel mülkiyetin son tercih olarak kullanılmasına neden oldu. Ayrıca, özelleştirme aleyhindeki bu ideolojik ortam, yerleşik kültürel önyargı ile de destekleniyordu. Çincede, "halk/kamu" (İngilizcedeki "*public*") anlamına gelen "*gong*" kelimesi halk ruhu ve ortak iyi için fedakârlık ile yakından bağlantılıdır. Diğer yandan "özel" (İngilizcedeki "*private*") anlamına gelen "*si*" kelimesi ahlâkî düşüklük anlamına gelebilmektedir. 1980'ler ve 1990'lar boyunca, "özel" kelimesi kamusal tartışmalarda neredeyse bir tabuydu. Örneğin, Çinli özel girişimler, devlete âit girişimlerin karşısında "halk girişimleri" olarak isimlendiriliyorlardı. Özelleştirmeye karşı siyasal ve kültürel düşmanlık güçlüydü.

Öte yandan, girişim reformunun üzerinden on yıldan

fazla bir süre geçmişken, 1990'ların ortasında, giderek daha fazla devlete âit girişim borca batmıştı. Bu girişimler, Çin hükûmeti için büyüyen mâlî bir yük hâline gelmişti. 1988'de devlete âit girişimlerin yaklaşık yüzde 10,9'unun batmış olduğu bildiriliyordu. 1989'da bu oran yüzde 16'ya, 1990'da yüzde 27,6'ye, 1993'te yüzde 30'a ve 1995'te yüzde 40'a yükseldi.[74] Dokuz merkezî hükûmet bakanlığı ve kurumunun 1994'te, Şanghay, Tianjin, Shenyang ve Wuhan'ın da içinde bulunduğu 16 büyük şehirde devlete âit girişimler üzerine yürüttüğü bir çalışmada, devlete âit girişimlerin yüzde 52,2'sinin iflâs durumunda olduğu ortaya çıktı.[75] Aynı zamanda, sınaî üretimde devlete âit girişimlerin 1978'de yüzde 77,6 olan payı 1990'da yüzde 54,6'ya ve 1995'te de yüzde 34'e sert bir şekilde düştü.[76] 1980'de hükûmetin kamu mâliyesi gelirlerinin yüzde 3,1'i devlete âit girişimlerin zararlarını karşılamaya ayrılmıştı; 1994'te bu oran yüzde 9,3'e yükseldi. Hem Çinli iktisatçılar hem de politika yapıcılar, bir önceki girişim reformu ile ilgili olarak neyin yanlış gittiğini kendilerine sormak zorunda kaldılar. Devlete âit girişimlerin özel firmalar ve kasaba ve köy girişimleri ile beraber büyümesini engelleyen şey neydi?

Reformun başlangıcında devlete âit girişimlerde gözlemlenen en dikkat çekici belirti, bunlardaki "enerji/canlılık" (*vitality*) eksikliğiydi. Özerkliğin ve yönetsel sorumluluk sözleşmesi uygulanmasının genişletilmesi, işçilerin ve yöneticilerin müşevviklerini geliştirmeyi amaçlıyor ve devlete âit girişimlere daha fazla "canlılık" katıyordu. Sosyalist yönetimin emirleri doğrultusunda, reform, mülkiyet yapısına dokunmadı. Devlete âit girişimler, yasal açıdan bütün halka aittiler. Ancak herkese açık ekonomik kaynaklar kimseye âit değildir. Bu durum, Çinli iktisatçılar tarafından devlet mülkiyetinde "sâhipsizlik" olarak adlandırılıyor-

du. Aynı zamanda Çinli iktisatçılar, büyük ölçüde Armen Alchian, Steven Cheung, Harold Demsetz, Douglass North ve Ronald Coase tarafından geliştirilen ve modern iktisadın büyüyen bir düşünce okulu olan mülkiyet hakları iktisadından, bol miktarda teorik ilham almaktaydılar. Çinli iktisatçıların ve politika yapıcılarının özellikle bu meseleyle bağlantılı buldukları şey, hakların tanımlanmasının piyasa ekonomisi için bir önkoşul olduğu fikriydi.[77] Eğer Çin piyasa ekonomisine doğru ilerleyecekse bütün mülkiyet haklarını açık bir şekilde tanımlamalıydı. Böylece, mülkiyet hakları iktisadının bu temel fikri, özelleştirme yoluyla mülkiyet yapısını değiştirmeden "mülkiyet haklarının doğru anlaşılması"nın uygun bir yolunu gösteriyordu.

Çin hükûmeti devlete âit iflâs durumundaki girişimlerin kapanmasından kaçınır ve iktisatçılar mülkiyet hakları konusunu tartışırken, Shangdong'da ilçe düzeyinde bir şehir olan Zhucheng, 288 adet devlete âit veya kolektif girişimden 272'sini sessizce özelleştirdi. Bu, 1992'nin sonlarından 1994'ün ortalarına kadar sürdü.[78] 1991 yılında şehrin belediye başkanı ve 1993'te Parti Sekreteri olan Chen Guang, girişim reformunun bu radikal dönemini kendi kontrolü altında gözlemledi. Belediye başkanı olarak Chen, devlet girişimlerinin çoğunun iflâs durumunda olduğunu ve hayatta kalmak için hükûmetin verdiği sübvansiyonlara bağlı olduklarını hemen kavradı. Bununla birlikte, yerel hükûmetin, zarar eden devlet girişimlerini daha fazla sübvanse edecek gücü yoktu. Bir devlet girişiminin çalışanlarına satılması ilk kez Aralık 1992'de gerçekleşti. Devlet varlıklarının bütün olarak satımını yasaklayan devlet politikasına uygun olarak, şehir yönetimi önce payların yüzde 51'ini elinde tutmayı gerisini ise yöneticilere ve işçilere satmayı teklif etti. Ancak bu teklif şirketin tam kontrolünü isteyen

çalışanlar tarafından reddedildi. Sonunda, çalışanlar tüm girişimi satın aldılar. Bu satın alma işlemi için yönetici takımın dokuz üyesinden her biri 90.000 yuan, yirmi civarında orta kademe yöneticisinin her biri 20.000 yuan ve 250 civarındaki işçinin her biri 6.000 yuan ödemede bulundu. Yeni girişim "anonim kooperatif" (*stock cooperative*) olarak tescil edildi. Ancak, anonim kooperatiflerin devlete âit girişimlerin yeniden yapılandırılmasında bir araç olarak tanınması 1993'teki On Dördüncü Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurulu'ndan sonra gerçekleşebildi. Devlete âit pek çok girişim özelleştirildikten ya da kapatıldıktan sonra, Chen, devlete âit girişimlerin yönetiminden sorumlu beş hükûmet bürosunu lağvederken çok az bir direnişle karşılaştı.

Aşağı yukarı aynı zamanda, diğer birçok küçük ya da orta büyüklükteki şehirde, devlet girişimleri ve kolektif girişimlerin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili benzer bir plan uygulanıyordu. Bu şehirler arasında, Guangdong eyaletindeki Shunde, Liaoning eyaletindeki Haicheng, Sichuan eyaletindeki Yibing, Heilongjiang eyaletindeki Bing ilçesi, Shanxi eyaletindeki Shuozhou, Henan eyaletindeki Dongbo, Fujian eyaletindeki Ningde ve Jiangsu eyaletindeki Nantong da vardı.[79] Yine de bu inisiyatiflerden hiçbiri medyanın çok fazla ilgisini çekmedi. 1990'ların geri kalanında, Chen Guang ve Zhucheng, girişim reformu konusundaki ulusal tartışmanın merkezindeki ihtilâfın nedeni olmaya devam ettiler. 1995'in başlarında Pekin'de yayınlanan bir politika raporunda, Zhucheng'de uygulanan girişim reformunun "özelleştirme" olduğu ve "kapitalist yola" yöneldiği iddia edilerek eleştirildi.[80] 2001 gibi geç bir tarihte bile, Pekin merkezli bir dergide yayınlanan bir makale "sosyalizmi yok ettiği" gerekçesiyle Chen'i eleştirdi.[81] Aynı yıl Temmuz'da, Eyalet Parti Sekreteri'nin ve Vâli'nin düzenlediği eyalet top-

lantısında, Zhucheng'in girişim reformu onaylandı. Ocak 1996'da dokuz farklı bakanlıktan 23 kişilik bir delegasyon, Devlet Konseyi Başkanı olan Zhu Rongji tarafından, bir haftalığına Zhucheng'i ziyarete gönderildi.[82] Delegasyonun raporu, Zhucheng'deki devlete âit girişimlerin yeniden yapılandırılması deneyimini coşkuyla onaylıyordu. Mart ayında, Zhu'nun bizzat başkanı olduğu bir heyet Zhucheng'i ziyaret etti ve birçok yeniden yapılandırımış girişimi yerinde inceledi. Ziyaretten sonra Zhu, Zhucheng'teki girişim reformundaki bazı eksikliklere dikkat çekti; ancak, bununla birlikte reformu, diğer şehirler için bir model olarak ciddî şekilde düşünülmesi gerektiğini belirterek övdü.

1990'ların başında Şanghay, büyük devlet girişimlerinin reformu için başka bir yaklaşım geliştirdi. Sosyalist dönem de dâhil, Şanghay uzun bir süredir Çin'in ekonomi merkeziydi. Ancak, Guangdong eyaletindeki Shenzhen ve İnci Nehri Deltası'nın 1980'lerdeki yükselişi, Şanghay'ın ekonomideki göreli önemini ciddî şekilde düşürdü. Yine de Şanghay pek çok büyük devlet girişimine ev sâhipliği yapıyordu. Dahası 1990 yılında Pudong'un yeni bir Özel Ekonomik Bölge olarak kurulmasının yanı sıra Zhejiang ve Jiangsu eyaletlerindeki hızlı ekonomik gelişme, Şanghay'a yeni bir misyon yükledi. Birçoğu Mao döneminde Çin'in gururu olan devlet girişimlerini düzeltmek isteyen Şanghaylı kamu görevlileri, devlet varlıklarının nasıl yönetildiğini incelemek için birçok Batı Avrupa ülkesini ziyaret ettiler.[83] Ziyaretten sonra Şanghay için yeni bir plan hazırlandı.

Yeni olan şey, geçmişte farklı hükûmet birimleri tarafından yönetilen bütün devlet girişimlerinin hepsini yönetecek yeni bir hükûmet kurumunun (Devlet Varlıkları Yönetim Komitesi) oluşturulmasıydı. Komite, bir dizi devlet varlıkları yönetim şirketi kurdu. Bu şirketlerin her biri,

birçok devlet girişiminin yatırımcısı ve sâhibi oldu. Kritik önemdeki az sayıda devlet girişiminin mülkiyeti, bir ya da birden fazla devlet varlıkları yönetim şirketindeydi. Sayıları biraz daha fazla olan daha az öneme sâhip devlet girişimlerinde, devlet varlıkları yönetim şirketleri çoğunluk kontrolünü ellerinde tutacaklar fakat özel yatırımcıların da pay sâhibi olmalarına izin vereceklerdi. Çok daha büyük bir grup olan tüm diğer girişimler, limited ve anonim şirketlere dönüştürüldüler. Genellikle bu şirketlerin, diğer devlet girişimleri, yabancı yatırımcılar, yerli firmalar ve bireyler gibi farklı türden sâhipleri vardı. Çok sayıda küçük ve orta ölçekli devlet girişimi basitçe tasfiye edildi. Sonuçta, bunların sayıları önemli ölçüde azaltıldı. Geriye kalanlar bile, hükûmetin doğrudan kontrolünden çıkarıldılar ve az sayıdaki devlet varlıkları yönetim şirketinin ellerine bırakıldılar. İlke olarak, devlet varlıkları yönetim şirketi, belirli siyasal sınırlamalara tâbi olan özel bir yatırımcı gibi davranacaktı. Dahası, bütün devlet varlıkları şirketleri, doğrudan Devlet Varlıkları Yönetim Komitesi'ne bildirimde bulunuyorlar ve geçmişte devlet girişimlerini sarmış olan bürokratik kırtasiyeciliğin önünü kesiyordu.

Hem Zhucheng hem de Şanghay'daki pratikler, Kasım 1993'te Parti'nin On Dördüncü Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurulu'nda kabûl edilen "Sosyalist Piyasa Ekonomisi Sisteminin Kurulması ile İlgili Meseleler Üzerindeki Karar"ın içine eklenmiştir. Bu, söz konusu pratiklerin, artık devlete âit girişimlerin reformunda izlenilen ana yaklaşımın bir parçası olduğu anlamına geliyordu. Bu strateji "büyüğü elinde tut, küçüğün gitmesine izin ver" olarak adlandırıldı. Oysa o zamana kadar, Çin hükûmeti, hızla gelişen bir özel sektörün varlığına ve devlet girişimlerini yeniden canlandırmaya çalışan önceki girişim reformlarının

başarısızlığına rağmen özelleştirmeye kararlı bir şekilde karşı durmuştu.

IX

İdeolojik kaygılar dışında, bazı pratik nedenler de özelleştirmeleri engelleyecek kadar önemliydi. En önemli sınırlayıcı faktör, kitlesel işsizlik ve bunun korkunç toplumsal ve siyasal sonuçlarıyla ilgili endişeydi. 1980'ler boyunca ve 1990'ların başında, Çin, devlet girişimlerinin özelleştirilmesi durumunda, işten çıkartılmış işçileri massedebilecek ya da onları yeniden eğitebilecek işleyen bir emek piyasasına sâhip değildi. Bu nedenle, Çin hükûmeti, yeniden yapılandırma sırasında devlete âit girişimlerde işten çıkartmaları yasakladı. 1994'te Pekin'de yapılan bir konferansta, Başbakan Yardımcısı Zhu Rongji, dinleyiciler arasındaki bir düzine civarındaki Çinli ve yabancı iktisatçıya, kitlesel işten çıkartmalar olmadan girişim reformunun yürümesini sağlayacak bir strateji bulmaları için çağrı yaptı. Zhu'ya göre, bu sorunun çözümünü bulabilen kişi kuşkusuz Nobel Ödülü'nü hak ederdi.[84] Toplumsal istikrar konusundaki bu kaygı nedeniyle, Çin ilk İflâs Kanunu'nu 1986'da çıkarmasına karşın, izleyen beş yıllık dönemde, sâdece yirmi yedi girişim iflâsını ilân etti.[85] Doğal olarak, küçük ya da orta ölçekli devlet girişimlerini özelleştirmenin yaygın bir yöntemi, bu girişimlerin kendi yöneticilerine ve işçilerine, işten çıkartma olmaksızın ya da sınırlı sayıda işten çıkartmayla, satılmalarıydı. Aslında, bu yöntem, devlet girişimlerini anonim şirketlere çeviren önceki girişim reformuna benzemekteydi. 1991'in sonuna gelindiğinde, Çin'de 3.200'den fazla anonim holding şirketi bulunuyordu ve bunların yüzde 85'inden fazlasında şirket paylarının önemli bir kısmı çalışanların ellerindeydi. Bu şekildeki özelleştirmeyle, büyük

ölçekli işten çıkartmalardan kaçınıldı ve devlet girişimlerini uzun zaman bunaltmış olan müşevvik sorunu da hafiflemiş oldu. Ancak, bu yüntemin de kendi sınırları vardı.

İkincisi, devlet girişimleri, çalışanlarına "demir kâse" sunuyordu. "Demir kâse;" sağlık ve emeklilik sigortalarının yanı sıra lojman, kreş ve okul da dâhil maaş dışı gelir ve hizmetler ile ömür boyu istihdam garantisi anlamına geliyordu. Hatta iş garantisi, sıklıkla emeklilerden onların yetişkin çocuklarına geçiyordu. Buna ek olarak, devlet girişimi, bir çalışanın toplumsal ve siyasal yaşamının merkezinde bulunuyordu. Doğal olarak, devlet girişimlerinin, özellikle de büyük olanların çalışanları, işverenlerine güçlü bir şekilde bağlanmış ve onunla özdeşleşmişlerdi. Bu "demir kâse" sistemi, Çinli işçileri kariyerlerinin başlangıcından ömürlerinin sonuna kadar temelde tek bir işverene bağlıyordu. Çinli devlet çalışanları tam anlamıyla kendi çalışma birimlerine aittiler. Bu, çalışanları devlet girişiminden ayırmayı neredeyse imkânsız hâle getiriyordu. Öte yandan, yönetsel sorumluluk sisteminde işçiler, kaygılarını dile getirmek için çok az fırsata; "çıkmak" (işten ayrılmak) için ise sâdece sınırlı şansa sâhiptiler. Devlete âit girişimleri modern kurumsal şirketlere dönüştürme çabalarına destek olarak, Çin hükûmeti, emek piyasası oluşturmak için bir dizi önlem aldı. Böylece devlete âit girişimlerden çıkartılan işçiler başka yerlerde kolayca yeniden işe alınabileceklerdi. Hükûmet ayrıca emekli işçiler ve iş değiştirme sürecinde olan işçiler için bir sosyal güvenlik ağı (*social safety net*) oluşturdu. Bu ağın ilk bileşeni, 1993'te kurumsallaştırılan işsizlik sigortasıydı.[86] Garip bir ifade olan "işe alınmayı bekleyen" yerine "işsizlik" kavramının 1994'te resmen kabûlüyle, bu çaba daha da kolaylaştı.[87] 1995'e kadar, devlet çalışanlarının yüzde 70'inden fazlası işsizlik sigortası ile koruma altına

alındı. Aynı zamanda, devlet çalışanlarının emeklilik maaşı kademeli olarak işverenlerden ayrıştırıldı ve bir devlet emeklilik fonu tarafından üstlenildi. Konut reformları da 1994 yılında başladı ve 1990'ların sonuna kadar tamamlandı; kamusal konutlar, devlet çalışanlarını işverenlerinden ayırmak için, mevcut sâkinlerine piyasa değerlerinin altında bir fiyattan satıldı. Devlet girişimlerinin çalışanları şimdi evlerini kaybetmeden iş değiştirebileceklerdi.

1997 yılında Partinin On Beşinci Ulusal Kongresi'nde, devlet-dışı sektörün rolü, sosyalist piyasa ekonomisinin "önemli bir bileşeni" olarak vurgulandı. Anonim şirketler resmî olarak tanındılar. Artık özelleştirmenin, sosyalizmin altını oyduğu düşünülmüyordu. Sonrasında, devlete âit girişimler, kitlesel işten çıkarmalara sebebiyet veren şiddetli bir yeniden yapılanma ve küçülme sürecine girdiler. Girişim reformunun önceki devrelerinde olduğu gibi, Pekin'in sınırlamaları gevşetmesiyle, yerel inisiyatifler reformun liderliğini üstlendiler. Bu devrede, Hunan eyalet başkenti Changsha'da başlatılan bir pratik, yeni milenyumda, ulusal çapta hemen ilgi çekti.[88]

1997 yılında özelleştirme resmen kabûl edildikten sonra, yetkililer milyonlarca devlet çalışanının yerlerini değiştirirken –birçoğu düşük ve hatta negatif piyasa değerine sâhip– devlete âit varlıkların yeniden yapılandırılması problemiyle de karşı karşıya kaldılar. iş yerlerini değiştirirken. Changsha'da hem mülkiyet haklarının yapısı hem de istihdam ilişkileri aynı anda yön değiştirmişti. Buna "ikili ikâme" adı verildi. Öncelikle devlet, devlet girişimlerinin tek sâhibi olmaktan vazgeçti ve dışardan yatırımcıları ve/veya girişimin çalışanlarını çoğunluk paylarına sâhip olmaya dâvet etti. İkincisi, devlet girişimlerinin çalışanları, temelde çalıştıkları yıla bağlı olarak belirlenen nakdî ödemeler karşı-

lığında "demir kâseleri"ni bıraktılar. Changsha deneyiminin işlemesini sağlayan şey, önceki girişim reformlarının önünü tıkayan çapraşık iki sorunu –kamu mülkiyeti ve işsizliği– başarılı bir şekilde çözmüş olmasıydı.

Bu hassas planın başarılı olmasını sağlayan kritik faktör, belediye hükûmetinin bütün devlet girişimlerinin piyasa değerine sâhip devlet varlıklarını ve mallarını (bunların bir kısmının değeri önemli ölçüde artmıştı) ortak bir havuzda toplamasıydı. Bu, iflâs hâlindeki devlet girişimlerinin ve bunların çalışanlarının bile [özelleştirme sürecinde] yardımlardan dışlanmayacakları anlamına geliyordu. Farklı devlet girişimlerinde çalışanların aldıkları tazminatların eşitlenmesi, işçiler tarafından âdil görüldü ve hemen benimsendi. Bütün devlet varlıklarının tek bir havuza koyulması, bir devlet malları piyasası yaratarak varlıkların el değiştirmesini de kolaylaştırdı. Changsha'daki başarılı uygulamadan sonra "ikili ikâme" pratiği, tüm Çin sathında devlet girişimlerinin reformunda ana yaklaşım hâline geldi[89]

Yeni milenyumda, girişim reformunun özel ilgiyi hak eden belli bir biçimi ortaya çıktı: Bu, İKT'lerin (ilk kamusal teklifler – *IPOs, initial public offerings*) kullanımıydı. Bazı devlet girişimleri, yerli borsalarda (Şanghay ve Shenzhen Borsaları) ve ayrıca en gözdesi Hong Kong Borsası olan yabancı borsalarda, İKT'ler için yeniden yapılandırıldı. Bu, girişimlere sermâye toplamak için yeni bir araç sağladı ve ayrıca yerli borsaların gelişimini teşvik etti. 1992'de kurulmasından itibaren Menkûl Kıymetler Regülasyon Komisyonu, borsayı, halktan doğrudan sermâye toplayabilmeleri için devlete âit girişimlere sağlanan bir ayrıcalık olarak görmüştü. Borsada kote edilen şirketlerin büyük çoğunluğu ya devlet girişimiydi ya da devlet girişimlerinin pay senetlerinin çoğunu ellerinde tutan şirketlerdi. Borsaya yerli özel

girişimlerin kote edilmesi 1998'e kadar gerçekleşmedi. Bugün bile, yirmi yıllık faaliyetten sonra, Çin borsası hâlâ az gelişmiş bir düzeydedir. Kote edilmiş şirketlerin yönetimini disiplin altına alan bir piyasa kurumu olarak etkisi sınırlıdır ve sonuç olarak, Çin'in hızla büyüyen sermâye piyasasında sâdece marjinal bir rol oynamaktadır.[90]

2000 yılından sonra, devlete âit girişimler, daha agresif bir başka yeniden yapılanma devresinden geçtiler. 2001 ile 2004 arasında, devlete âit girişimlerin sayısı neredeyse yarı yarıya düştü. Ek olarak, Devlet Konseyi, on yıldan daha uzun bir süre önce Şanghay'da başlatılmış olan pratiği benimsedi ve Mart 2003'te bakanlık düzeyinde yeni bir birim olan Devlet Varlıkları Denetimi ve İdaresi Komisyonu'nu kurdu. Bu komisyon, merkezî hükûmetin elinde kalan 196 devlet girişiminin yönetiminden sorumluydu (3 Şubat 2012 itibariyel bu sayı 117'ye düştü).[91] Daha düşük idarî düzeylerde benzer komisyonlar, hâlen devlet girişimlerinin bağlı olduğu tüm eyalet ve belediye hükûmetleri tarafından oluşturuldu. Bu yeniden yapılanmanın sonucunda, bütün devlet girişimleri artık tek bir denetleyici kurum altına alınmış oldu. Böylece, hükûmet ile devlet girişimleri arasındaki ilişkiler büyük çapta basitleşti, ancak devlet girişimlerine özel girişimler aleyhine birçok özel ayrıcalık verilmesine yine devam edildi. Bu ayrıcalıklar arasında bazı sektörlerde devlet girişimlerine tekel yetkisi verilmesi de bulunuyordu. Ekim 2003'teki On Altıncı Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurulu'ndan sonra, artık girişim reformundan, Çin ekonomi reforumunun "merkezî bağlantı"sı olarak bahsedilmedi.[92]

Girişim reformunun son halkası, yerel hükûmetlerin yerel mâlî durumu felâketten kurtarmak için giriştikleri ümitsiz bir çaba sırasında özelleştirmeye girişmeleri ile 1992-1993

yıllarında başladı. 2003 yılında Devlet Varlıkları Denetimi ve İdaresi Komisyonu'nun kurulması ile son buldu ve bu durum ölçülü bir başarı olarak görülebilir.[93] Devlet sektörü sağlamlaştırıldı ve özelleştirilmeyen devlet girişimlerinin finansal açıdan sağlıklı kalmalarını mümkün oldu. Bu başarı, kısmen mâliyetin düşmesinden ve üretkenlikteki artıştan kısmen de tekel gücünden ve siyasal etkiden kaynaklanıyordu. Bu dönemde, Çin hükûmetinin devlet girişimlerinin reformu amacıyla aldığı tedbirler, devlet mülkiyetinin temel sorunu olarak gördükleri şey tarafından belirlenmişti. Bu, devlet girişimlerindeki yöneticilerin ve işçilerin müşeviklerindeki eksiklikti. Müşevvikler üzerindeki bu odaklanma, Çin kırsalında uygulanan hanehalkı sorumluluğu sisteminin başarısının resmî açıklamasında da kendisini gösterdi. Özel çiftçilik, köylülerin karşı karşıya oldukları müşevviklerle daha uyumlu olduğu için köylüler tarafından benimsenmiş ve başarılı olmuştu. Bununla birlikte, devlete âit girişimlerin başarısızlığı daha da karmaşıktı.

Müşevvik eksikliği başarısızlığın nedenlerinden sâdece biriydi, ama en azından iki diğer faktör de aynı derecede önemliydi. Öncelikle, piyasa ekonomisinde firmalar sürekli piyasa seçilimi (*market selection*) ile karşı karşıyadırlar; piyasa sınavını geçemeyenler kapanmaya zorlanırlar, firmadan ayrılan işçiler ve sermâye alternatif istihdam için piyasaya çıkar. Firmanın sürekli başarılı olmasını sağlayan gizli bir reçete yoktur. Ekonomik kaynakların doğru ellerde kalmasını sağlayan ve piyasa rekabetinde başarısız olanları tasfiye eden tek mevcut mekanizma Darwinci seçilimdir. Burada devletin yapabileceği şey, yeni firmaların kurulmasını kolaylaştırmaktır. Yeni firmaların kurulması, mevcut firmaları daha rekabetçi olmaya ya da iflâs etmeye zorlayacaktır. Ayrıca, devlet müflis firmaların tasfiyesini

kolaylaştırarak arda kalan kaynakların daha doğru yerlerde istihdam edilmeleri için bir an önce kullanılabilir hâle gelmelerini sağlayabilir. Ama Çin'in devlete âit girişimleri, bir kere kurulduktan sonra nâdiren kapatılıyorlardı. Piyasadan çekilme olasılığının olmadığı bir durumda, devlet sektörünün çok sert piyasa disiplinine tâbi olan kasaba ve köy girişimleri ve diğer özel firmalar ile rekabet edememesi şaşırtıcı değildi. Dahası, mevcut firmalar kolayca kapatılamadığından yeni firmaların kurulması kaçınılmaz olarak sıkı bir kontrol altındaydı. Piyasa ekonomisinin temelinde bulunan kritik öneme sâhip yaygın bir dinamik –sürekli yeni firmaların oluşması ve eskilerin yok olması– sosyalist Çin'de özellikle devlet sektöründe hiç bulunmuyordu.

Şüphesiz, kötü firma yönetimi, devlet girişimlerinin düşük performansından belli ölçüde sorumludur. Ancak, firma varlıklarının yasa dışı yollarla yöneticiler ve müfettişler de dâhil olmak üzere firma içinden soyulması, bir diğer önemli faktördü. Dışardan gözetimin yokluğunda, bazı yöneticiler devlet girişimlerinden para hortumlamak için kendi işlerini kurdular. Devlet girişimlerinin varlıklarının büyük çaplı soygunlara konu olması, şüphesiz bu girişimlerin devlet mülkiyetinde olmasıyla bağlantılıydı. Devlet mülkiyeti, devlet girişimlerinin kapanmasını da imkânsız hâle getiriyordu. Ama bu iki faktör de müşevvikler konusundan ayrıdır.

Özel mülkiyetin geleneksel gerekçesi, müşevvik problemini çözmesidir. Bu kesinlikle temel bir üstünlüktür. Bir devlet firması özelleştirilip eski yöneticisi tarafından satın alındığında, eski yönetici özel mülkiyet sâhibi ve firmanın kalıntı hak sâhibi (*residual claimant*) hâline gelir. Sonuçta, eskiden yöneticisi olduğu firmanın sâhibi durumuna gelen kişi, firmayı kârlı hâle getirmek için daha fazla müşevviğe

sâhip olacaktır. Firma sâhibi muhtemelen daha fazla çalışacak ve daha mantıklı kararlar alacaktır. Müşevviklerdeki bir iyileşme genellikle daha fazla üretkenliğe yol açar, ama bu, özel mülkiyetin ne tek ne de en önemli üstünlüğüdür. Özel mülkiyetin ve özelleştirmenin faydaları, müşevviklerdeki iyileşmeden çok daha geniş çaplıdır.

İlk olarak, özel mülkiyet kaynakların etkin tahsisini kolaylaştırır ve böylece üretkenliği artırır. Hakların tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi, ekonomik kaynakları en kârlı şekilde kullanmak isteyen ekonomik aktörlerin, bu kaynakları kolayca birbirleriyle değiş-tokuş etmelerine imkân sağlar. Bu yüzden, özelleştirmenin ne ölçüde işe yarayacağı, ekonomik kaynakları serbest varlık piyasasına taşımakta ne kadar etkili olduğuna bağlıdır. İyi çalışan bir varlık piyasası olmadan, özelleştirme devlet mülkiyetinin yakasını bırakmayan ekonomik sorunların sihirli çözümü olamaz. Bununla birlikte, bu koşul, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen ekonomilerde nâdiren görülür. Özelleştirme, daha çok, merkezî planlamayı ortadan kaldırmak ve piyasa oluşturmak için yapılır. Ancak kaynakları daha verimli olacakları yerlere tahsis eden etkin bir piyasa olmadan özelleştirmenin ekonomik faydaları sınırlıdır.[94]

İkinci olarak, piyasa ekonomisinde kaynak tahsisi Hayekyen bir keşif sürecidir. Bütün ekonomik kaynakları en kârlı olacakları yerlerde kullanmanın sihirli bir yolu yoktur; kaynakların etkin kullanımı hiçbir ekonomide kesin olarak bilinebilecek bir şey değildir. Girişimcilerin ellerindeki kaynakları nereye yatıracaklarını belirlemek için deneme-yanılma yönteminden başka alternatifleri yoktur. Sürekli daha yüksek kâr ararken girişimciler, kendileri amaçlamasalar bile, kaynakları en yüksek getirili yerlere yöneltirler. Bu nedenle, gerçek dünyada kaynak tahsisi, iktisat ders

kitaplarında verili amaçlara ulaşmak için sınırlı sayıdaki araçların tahsis edilmesi şeklinde tanımlanan paradigmatik tercih probleminden kategorik olarak farklıdır. Girişimci her zaman kesinleşmiş amaçların ötesine gitmeye çalışır ve yeni araçlar araştırır. Diğer bir deyişle, kaynak tahsisi, sürekli değişen bir ekonomide kaynak kullanımının sonuçlarıyla kaçınılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Joseph Schumpeter'in "yaratıcı yıkımın dâimî fırtınası" (*perennial gale of creative destruction*) adını verdiği bu süreç, genellikle yeni ürünlerin denenmesini, eski firmaların tedricen tasfiyesini ve yeni firmaların kurulmasını gerektirir.[95]

Sosyalizmde, üretim faktörlerinin sâhibi devlettir ve bunların ekonomide nasıl dağıtılacağı merkezî planlamayla belirlenir. Bu nedenle, kaynak tahsisinde merkezî planlamanın yerine geçecek bir faktör piyasasının ortaya çıkması, piyasa sistemine geçiş yolunda önemli bir adımdır. Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümünde bu öncelikle yerel düzeyde ortaya çıktı ve yerel hükûmetlerin aktif katılımıyla bölgesel rekabetin doğmasını sağladı. Steven Cheung, Çin ekonomisinin mucizevî yükselişinin anlaşılmasında *xianlar* –ilçe (*county*) düzeyindeki yerel hükûmetler– arasındaki rekabeti ana unsur olarak tanımlamıştır.[96] Bölgesel rekabet sâdece ilçelerle sınırlı değildi. Eyalet düzeyinden kasaba düzeyine kadar rekabet vardı. Fakat, bölgesel rekabette ne için rekabet ediliyordu? Bu sorunun cevabı, Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümünün doğasını büyük ölçüde anlamamızı sağlayacaktır.

X

Daha az tartışmalı bir konu ile başlayalım: firmalar arası rekabet. İktisat ders kitaplarında tam rekabet piyasasında çok sayıda firmanın müşterilere homojen bir mal sunduğu varsayılır. Ayrıca müşterilerin ödemeye razı oldukları

ve piyasa dengesini sağlayacak olan fiyatı firmaların veri aldıkları kabûl edilir. Gerçekte ise, firmaların giriştikleri en önemli rekabet ürün inovasyonudur; yani, yeni ve daha iyi ürünlerin tasarımı ve sunumudur. Firmalar ürün farklılaştırması yapamadıklarında mâliyetleri azaltmaktan ve rakiplerinden daha ucuza mal sunmaktan başka bir şansları yoktur. Iktisat ders kitaplarında emsâl gösterilen rekabet türü, aslında gerçek hayatta firmaların en son kullandıkları rekabet türüdür. Ayrıca firmalar, en yetenekli işçileri çekmek ve faaliyetleri için gerekli diğer kaynakları elde etmek için faktör piyasasında da rekabet ederler. Firma faktör piyasasından girdileri elde edemezse –ürünleri çok iyi olsa bile– ürün piyasasında rekabet edemez.

Çeşitli ürün ve faktör piyasalarının firmalar arası rekabeti mümkün kılma konusunda oynadığı kritik rolü vurgulamak önemlidir. Piyasalar, firmaların hem kaynaklar hem de müşteriler için rekabet ettikleri bir platform sunar. Firmaların bu görevleri etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri, faktör ve ürün piyasaları da dâhil olmak üzere piyasaların açıklığına, firmaların serbestçe kurulabilmelerine ve birbirleri ile rekabet edebilmelerine bağlıdır. Temelde firmaların etkinliği; üretim faktörlerinin rekabetçi pazarlığa duyarlı bir şekilde ne kadar çabuk el değiştirdiğine, faktörlerin ve ürünlerin ekonomideki fiziksel ve toplumsal sınırları ne kadar kolay geçebildiklerine ve yeni metotlarla faktörleri nasıl organize edecekleriyle alâkalı yenilikçi ürünlerle veya fikirlerle var olmaya ne kadar hazır olduklarına bağlıdır. Piyasaların ikinci ve konuyla ilgili işlevi ise, firmalara geribildirim sağlaması, müşterileri memnun etme konusunda daha başarılı olan firmaları ödüllendirmesi ve alıcıları malları ve hizmetleriyle memnun edemeyen firmaları cezalandırmasıdır. Bu işlev, müşterilerin beğenisini kazanan firmalar aynı zaman-

da faktör piyasasında üretim faktörleri elde edebildikleri zaman yerine getirilebilir. Bu nedenle, içinde açık bir ürün piyasası olan bir ekonominin aynı derecede açık bir faktör piyasasına sâhip olmaması ciddî bir sorun oluşturur.

Dolayısıyla, piyasa ekonomisinde firma ve piyasa, kaynakları en kârlı şekilde istihdam edilecekleri yerlere birlikte taşırlar. Bu süreçte, yeni ürünlerin piyasaya çıkması ve modası geçenlerin tasfiyesinin yanı sıra yeni firmaların yükselişi ve başarısız firmaların çöküşü de sıklıkla görülür. Piyasada faaliyet göstermenin mâliyeti firmanın ortaya çıkmasını gerektirse de –aksi takdirde tüm bireyler yalnız çalışır ve birbirleriyle fiyat sistemi üzerinden etkileşimde bulunurlardı– firmanın varlığı piyasanın başarısız olduğu anlamına gelmez.[97] Firma, tamamen piyasanın yerine geçmez, piyasayı gereksiz ya da önemsiz kılmaz. Daha doğrusu, firmaların kurulması ve faliyetleri, açık ve rekabetçi piyasaları gerekli kılar. Bu piyasalar olmadan firmalar ne üreteceklerini ve işlerini nasıl yürüteceklerini hiçbir şekilde bilemezler. Piyasalar olmadan ulusal bir ekonominin dev bir firma gibi yönetilebileceği şeklindeki Leninist muhakeme bir yanılsamadır ve bu modeli izleme çabaları felâketle sonuçlanmıştır. Çin sosyalist deneyiminde defalarca görüldüğü gibi, firma çeşitli piyasa güçlerinin sürekli desteği ve disiplini olmadan düzgün biçimde çalışamaz. Diğer yandan, herhangi belli bir piyasanın varlığı kendiliğinden ortaya çıkmaz. Birçok modern piyasa karmaşık kurallar ve regülasyonları gerektirir ve bu piyasaların işlemleri zamanla önemli ölçüde değişir. Canlı bir piyasanın sürdürülebilmesi umuduyla devlet, firmaların neler yapabileceğini belirleyen bu türden birçok kuralı dayatır. Ancak tüm diğer insan eylemlerinde olduğu gibi, piyasa oluşturma çabası, çoğu zaman çeşitli nedenlerden dolayı hayâl kırıklığı ile sonuçlanır. Alıcı ve satıcılar arasın-

daki enformasyon asimetrisi, piyasa işleyişini hiç süphesiz engelleyebilir; regülasyonlar piyasa düzenini bozacak kadar çok kısıtlayıcı ya da çok gevşek olabilir; diğer faktörler de, piyasayı işletmenin mâliyetini karşılayamayacak derecede piyasa işlemlerini kısıtlayabilirler. Firmanın, piyasanın ve devletin, esnek ve sağlam bir üretim yapısını sürdürmek için nasıl birbirleriyle uyumlu çalıştıkları konusu hâlâ ilgi çekici bir mesele olarak kalmaktadır.[98]

Yerel hükûmetler arasındaki rekabete bakıldığında, yerel hükûmetlerin sermâye yatırımları için rekabet ettikleri açıkça görülmektedir. Yerel yetkililer, tüm Çin sathında ve hatta yurt dışında özel yatırımları çekmek için konferanslar düzenler ve işadamları ile yemekte ve karaoke barlarında buluşurken, potansiyel yatırımcıları kendi bölgelerindeki sanayi parklarına gelmeleri konusunda ikna etmeye çalışmaktadırlar. 1992'den beri çeşitli sanayi parkları (yüksek teknoloji ekonomi bölgeleri, serbest ticaret bölgeleri, ihrâcât işlem bölgeleri, ekonomik ve teknolojik kalkınma bölgeleri olarak vb.) Çin'in bütün bölgelerinde çeşitli idarî düzeylerde âniden ortaya çıktılar ve geliştiler.[99] Bu gelişmeler, 1980'de dört Özel Ekonomik Bölge'nin kurulmasının ve ek olarak 1984'te on dört sâhil şehrinin yabancı yatırımlara açılmasının yanı sıra 1990'da Pudong'un gelişiminin ardından yaşandı. Açılımın bu devresinde Devlet Konseyi, tüm Çin sathında düzinelerce Ulusal Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgeleri kurulmasını onayladı. Her ikisi de 1994'te kurulmuş olan, Singapur hükûmeti ile Çin'in ortaklaşa yürüttüğü Suzhou Sanayi Parkı ve Kunshan Yeni ve Yüksek Teknoloji Endüstriyel Kalkınma Bölgesi, iyi bilinen iki örnektir. Ocak 2012 itibariyle ulusal ekonomide önemli rol oynayan 128 Ulusal Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgesi bulunmaktadır.[100] Ortalama olarak, ulusal endüstri

parklarındaki büyüme oranı, ulusal GSYH'deki büyüme oranının üç katıdır. Ulusal sanayi parklarına ek olarak, bütün Çin sathında, eyalet, belediye ve ilçe düzeyinde binlerce sanayi parkı bulunmaktadır. Aslında, birçok kasaba hükûmetinde bile birden fazla sanayi parkı bulunmaktadır. Yerel hükûmetler, genellikle şehirlerin hemen dışında, otobanla bağlantısı bulunan uygun yerlerde sanayi parklarını açmayı tercih etmektedirler. 1980'lerde Özel Ekonomik Bölgeler'in oynadığı rolün bir benzerini 1990'lardan bu yana, büyük ölçüde, sanayi parkları oynamaktadır. Hem Özel Ekonomik Bölgeler hem de sanayi parkları, devlet firmalarının hâkim olduğu mevcut ekonomik yapının dışında, özel girişimcilik için yeni fırsatlar yaratmışlardır. Özel Ekonomik Bölgeler sınırlı sayıda ve sâhil bölgelerinde yoğunlaşmışken sanayi parkları Çin'in her yerinde bulunabilmektedir.

Sanayi parklarını potansiyel yatırımcılara çekici kılmak için yerel otoriteler, su, kanalizasyon, elektrik, internet ve telefon altyapısının yanı sıra yatırımcılara kendi ofis ve sanayi alanlarını kurabilmeleri için toprak sağlamaktadır (kiralık yerler de ayrıca bulunmaktadır). Bir sanayi parkı açıldığında, firmaları bu parka çekme konusunda yerel hükûmet yetkilileri üzerinde büyük baskı oluşmaktadır. Bu nedenle, yerel hükûmetler, bölgesel rekabete girişmekte ve sermâye yatırımları için birbirleriyle doğrudan yarışmaktadırlar. İş çevrelerinden yatırım çekebilmek için genellikle yerel altyapı hazırlamakta ve işletmelere uygun bir ortam yaratmaktadırlar. Sermâye yatırımlarının yeni iş alanları yaratması, yerel ekonomiyi geliştirmesi ve vergi gelirlerini artırması beklenmektedir. Sermâye parkları çeşitli idarî düzeylerde (ulusal, eyalet ve ilçe) tüm Çin'e yayıldığından rekabet çarpıcı derecede yoğundur. Birçok yerde kota-benzeri bir sistem kullanılmakta, her hükûmet biriminin (eğitim ve çevrenin

korunmasından sorumlu olanların bile) belirli bir miktar yatırımı yerel sanayi parkına çekmesi istenmektedir.

Sanayi parklarında bazı firmaların bulunması özellikle ve ısrarla istenmektedir; bunlar arasında, endüstrilerinde öncü konumda bulunan firmalar ve ileri teknoloji endüstrilerinin gelecek vâdeden yıldızları bulunmaktadır. Birçok firma açık başvuruyla bu parklarda yer almaktadır. Firmaların küçük bir kısmı, daha önce başka yerlerde de faaliyet göstermiş olan firmalardır, ama çoğu firma yeni işe başlayacak olanlardır. Bunlar arasında, diğer firmalardan doğmuş ya da mevcut firmaların taşınmasıyla ortaya çıkmış olanlar da bulunabilmektedir. Örneğin 1990'larda daha önce sâhil bölgelerinde bulunan birçok firma, artan emek mâliyetlerinden kaçınmak için iç bölgelere taşınmıştır. İçerdeki eyaletlerde iş ortamının iyileşmesi ve Çin'in kara, hava ve deniz taşımacılık altyapısının muazzam bir gelişme göstermesiyle birlikte Guandong, Fujian, Zhejiang ve Jiangsu eyaletlerindeki birçok firma iç bölgelere taşındı. Bu firmalar, iç bölgelerdeki sanayi parklarının ana hedeflerleri oldular. Yeni açılan firmaların önemli ve artan bir kısmı, riskli sermâye (*venture capital*) ile desteklenen yüksek teknoloji alanında faaliyet gösteren yüksek riskli firmalardır.

Sanayi parklarının yönetim sisteminin ayrıntıları duruma göre farklılık gösterse de büyük resmi görmek mümkündür. Sanayi parkları genellikle iki ayrı dâirenin denetimi altındadır, ancak bu dâireler aynı personel tarafından işletilmekte ve bu duruma, "iki tabela, tek takım" denmektedir. Bu dâirelerden birincisi, yerel hükûmetin sâdece sanayi parkı için oluşturduğu bir şubedir. Bir işletmenin açılması ve faaliyette bulunması için, tescil, izinler ve regülasyonlar da dâhil olmak üzere, gerekli tüm resmî hizmetleri sağlar. Sanayi parkındaki işletme, izin almak için bir devlet dâiresinden

diğerine gidip gelmek yerine bütün işlemleri tek bir yerde tamamlayabilir. İkinci dâire, hükûmete bağlı değildir. Genellikle Sanayi Parkı Yönetim Komitesi olarak adlandırılan bu birim, parkın günlük işlemlerine bakar ve parktaki tüm firmalara idarî hizmetler sunar. Yerel hükûmet ile sanayi parkı yönetimi arasındaki bu ayrım, sanayi parklarının faaliyetleri açısından dikkate değer bir avantaj sağlamıştır. Geleneksel hükûmet birimlerinin aksine sanayi parkları, genellikle genç, girişimci ve ekonomiden anlayan iyi eğitimli personel tarafından yönetilmektedir. Park yönetimi ile firmalar arasındaki ilişki, bir hizmet sağlayıcısının müşterileri ile olan ilişkisini andırmakta, teftiş organları ile devlet girişimleri arasındaki kısıtlı bürokratik ilişkiye fazla benzememektedir.

Aynı zamanda, sanayi parkı yönetimi yerel hükûmet dâiresini de yanına aldığından sıradan bir iş geliştirme ofisinden çok farklıdır. Yerel hükûmet, edilgen biçimde yatırım beklemek yerine, doğrudan iş çevrelerini dâvet etmekte ya da ısrarlı tekliflerde bulunmaktadır. Firması için yer arayan işadamı, öncelikli olarak hükûmet hizmetlerinin etkinliği ve üretim için gerekli olan girdilere erişim gibi yerel iş ortamının özelliklerine dikkat etmektedir. Piyasa ekonomisinde iyi işleyen yerel bir hükûmetin yapması gereken şey, yerel kamusal mal ve hizmetlerin sağlanmasından başka bir şey değildir. Bu açıdan, yerel Çin hükûmetleri görevlerini fazlasıyla yerine getirmektedirler.

Çin yerel hükûmetlerinin oynadığı aktif rolü doğru değerlendirebilmek için, öncelikle Çin gibi büyük ve heterojen bir ülkede fiyat deregülasyonu ve özelleştirmenin kendiliğinden ulusal bir faktör piyasası (özellikle sâbit sermâye piyasası) oluşturmaya yetmediğini anlamamız gerekiyor. 1992 Fiyat Reformu, fiyat kontrollerini kaldırmış ve fiyat mekanizmasının çalışmasını sağlamıştır. Kısa sürede tüke-

tici egemenliğinin hüküm sürdüğü ulusal bir ürün piyasası ortaya çıkmıştır. Ancak, faktör piyasası için aynı şey geçerli değildi. Sosyalizmde tüm üretim araçlarının mülkiyeti devlete aitti. Özelleştirme üretim faktörleri üzerindeki hükûmet kontrolünü ortadan kaldırsa da bu serbest faktörlerin tamamen satılabilmesini garantileyemedi.

Çinli yerel hükûmetlerin yaptığı şey, temelde organizasyon hizmeti sağlamak, yani tüm üretim faktörlerini bir araya getirmekti. Bundan, birazdan göreceğimiz gibi, yerel hükûmetlerin daha iyi bilgiye sâhip oldukları ve bu nedenle üretim faktörlerini daha kârlı kullanabildikleri anlamı çıkarılmamalıdır. İktisat ders kitaplarındaki üretim fonksiyonu, üretim faktörlerinin basitçe birleştirebileceğini ve bu faktörlerin kendiliğinden ürünlere dönüşebileceklerini imâ etse de gerçek hayatta durum farklıdır. Faktörlerin mal ve hizmetlere dönüşümü, faktörlerin gayri şahsî fiyat mekanizması, sözleşmeler ve kişisel ilişkiler gibi çeşitli düzenlemelerle örgütlendiği ve koordine edildiği bir üretim yapısı içinde gerçekleşir.[101] Bu geniş ve hâlâ çok az anlaşılmış olan alanda organizasyon kritik derecede önemlidir. Alfred Marshall organizasyonu "üretimin belirgin temsilcisi" (*distinct agent of production*) olarak değerlendirmiştir.[102] Ancak, az gelişmiş ekonomiler, özellikle organizasyonun yokluğuyla tanımlanırlar. Gerçekten de, organizasyon sermâye yatırımından daha az bulunan bir kaynaktır. Çin'de bu boşluğu dolduran yerel hükûmetler, kaynakları harekete geçirme konusunda hâlâ muazzam bir güce sâhiptirler.

Yatırım çekmeyi amaçlayan sanayi parklarının Çin'in her yerinde ortaya çıkmasıyla birlikte, yerel hükûmetler, başarılı bir iş için ihtiyaç duyulan her şeyin kendi sanayi parklarında bulunduğu konusunda yatırımcıları ikna etmek zorunda kaldılar. Parka çok farklı türden firmaların

geldiği düşünüldüğünde bu hiç de kolay bir görev değildi. Bazı firmalar, düşük emek mâliyetlerinden, gevşek regülasyondan ya da diğer avantajlardan yararlanmak istiyorlardı –1990'larda Çin merkezî hükûmeti, Çin'in azgelişmiş Batı bölgelerine yatırım yapan firmalara önemli vergi muafiyetleri ve diğer avantajlar sağlamıştı. Bazıları faaliyetlerini genişletmek için yerel ortak arayan yabancı şirketler ya da sâhil bölgelerindeki şirketlerdi. Diğer bazıları da, gelecek vâdeden iş planlarına ya da yeni teknolojiye sâhip olduğu hâlde sermâyesi, yönetici personeli ya da vasıflı işçisi yeterli olmayan yeni kurulmuş firmalardı.

Sonuçta, sanayi parkları genellikle farklı firmalara farklı hizmetler sundular. Bazı firmalar için bunun anlamı işgücüne ve yerel kaynaklara doğrudan ulaşımdı; diğer bazı firmalar için ise daha kolay banka kredileri ve kıdemli eleman istihdamıydı. Böylece, yerel hükûmetler bazı firmaların –özellikle yerel vergi gelirlerine önemli katkılarda bulunması ya da parkın ismini duyurarak ve diğer firmaları çekerek park için yayılma etkisi (*spillover effects*) yaratması umulan firmaların– kurulmasına önemli ölçüde dâhil oldular. Yerel hükûmetler, yerel tedarikçiler bulunması, –bazen başka şehirlerden bile– vasıflı işçi istihdam edilmesi ve banka kredisi alınması alanlarında böyle firmalarla çalışmak konusunda çok istekliydiler. Bununla birlikte, firmalar parka yerleşip faaliyete başlayınca yerel hükûmet onları kendi başlarına bırakmayı tercih ediyordu.

XI

1990'ların ortalarından itibaren Çin'de yerel hükûmetlerle firmalar arasında yeni bir tür ilişki ortaya çıktı. 1980'lerde yerel hükûmetler genellikle devlet girişimleri ile kolektif girişimlerin genellikle aktif ya da sessiz sâhipleriydiler ve bu

durum "yerel korporatizm" denilen şeye neden oluyordu.[103] 1990'ların ortalarına kadar, giderek artan sayıda devlete âit girişimin iflâs etmesiyle yerel hükûmetler yerel firmalar üzerindeki sermâyelerini geri çekmeye başladılar. Bu durum, yerel hükûmetlerle onların yetki alanında bulunan firmalar arasındaki ilişkinin doğasını kökten değiştirdi. Bir yerel hükûmetin firma sâhibi olması hâlinde özellikle kendisine âit firmalarla rekabet eden özel firmalara âdil davranması, imkânsız olmasa bile çok zordu. 1990'ların ortalarına kadar devlete âit girişimlerin ancak üçte birinden azı kâr elde edebilir durumdaydı. Eyalet ya da daha alt düzeydeki yerel hükûmetlerin mülkiyetinde bulunan devlet girişimlerinin mâlî durumu, merkezî hükûmetin mülkiyetinde olanlardan çok daha kötüydü. İlçe düzeyinde, genellikle devlet girişimlerinin sâdece küçük bir yüzdesi borçlarını ödeyebilir durumdaydı. Devlet girişimleri mâlî bir yük hâline gelince yerel hükûmetler, yeni gelir kaynağı olarak sanayi parklarını geliştirme işine şevkle sarıldılar. 2001'de Devlet Konseyi "hükûmet fonksiyonlarının transformasyonu" çağrısında bulunduğunda, yerel hükûmetlerin tam bir kararlılıkla olumlu yanıt vermesi şaşırtıcı değildi. Yerel hükûmetler, denetleyici ve düzenleyici fonksiyonlarıyla öne çıkmak yerine, bürokrasiyi ve ekonomideki kamu regülasyonunu azaltarak kendilerini iş dünyasının dostları ve hizmet sağlayıcıları olarak tanıtmakta gecikmediler.

Yatırımlar için olan rekabetin şiddetlenmesiyle birlikte yerel hükûmet yetkilileri çok geçmeden başarı getiren stratejiyi keşfettiler: Birbirleriyle ilgisiz firmalardan oluşan bir grubu kabûl etmek yerine uzun dönemde büyüme vâdeden belli endüstrilere yoğunlaşarak bir sanayi parkı kendisini diğerlerinden ayrıştırabilirdi. Bu stratejik değişim, Çin'in bölgesel dinamizmine yeni bir boyut ekledi: yerelleşme

ekonomileri (*economies of localization*). Sanayileşme sürecinde endüstrinin yerelleşmesi yaygın olarak görülse de Çin'deki bölgesel rekabet buna özel bir farklılık eklemektedir. Örneğin ABD'de Silikon Vâdisi bilgisayar endüstrisindeki yeni firmaların tercih ettiği bir yerdir. Harvard mezunu olan Facebook'un kurucuları iş merkezi olarak Boston yerine Silicon Vâdisi'ni seçmişlerdir. Piyasa ekonomisinde özellikle bir endüstriye yeni katılan bir girişimci, anlaşılır nedenlerle firmasını kurulu bir endüstriyel merkeze yerleştirecek ve böylece çeşitli yayılım faydaları (*spillover benefits*) elde edecek ve karşılık olarak da merkezin daha da büyümesine katkıda bulunacaktır. Bu geribildirim döngüsü yerelleşme ekonomilerini daha da güçlendirmektedir.

Bununla birlikte Çin'de yerelleşme ekonomileri ayırt edici bir karakter geliştirmişlerdir. Yerelleşme ekonomileri, bir endüstrinin sâdece tek bir yerde yoğunlaşacağı anlamına gelmez. Çin'in devasa boyutları, hırslı yeni sanayi parklarının, yerleşik sanayi merkezlerine meydan okumasını kolaylaştırmaktadır. Çin'in farklı bölgelerinde birbirinin aynı (*duplicative*) gibi görünen yatırımlar, ekonomi reformu boyunca ekonominin dâimî bir özelliği olmuştu. Bu durum, Çin ekonomisinde ciddî düzeyde verimsizliğin bir kanıtı olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Ancak gerçek daha karmaşıktır. Bunun yeni bir gelişme olmadığını anlamamız gerekiyor. Mao'nun 1950'lerin ortalarındaki desantralizasyon denemelerinden beri parçalanma (*fragmentation*) Çin ekonomisinin dâimî bir özelliği olmuştur. Parçalanma, ilçe seviyesine kadar her bir bölgenin tam kapsayıcı ve tamamen kendine yeterli bir sanayi yapısı oluşturmasının teşvik edildiği 1960'ların ortalarında muhtemelen doruğa ulaşmıştı. Bununla birlikte, bölgesel rekabetin tetiklediği mükerrer yatırımların türü, Mao'nun kendine yeterlilik po-

litikasının sonucunda ortaya çıkan mükerrer yatırımlardan farklıdır. Çin, günümüzde birçok tüketici ürünü için ortak bir ulusal piyasaya sâhiptir ve bu yüzden bütün firmalar, nerede konumlanmış olurlarsa olsunlar aynı piyasa disiplinine tâbidirler. Bu, yerel firmaları etkin bir şekilde başka bölgelerdeki firmaların rekabetinden koruyan Mao'nun ekonomide yerel kendine yeterlilik politikasıyla tam bir tezat oluşturmaktadır.

Yine de, Çin'in farklı yerlerinde birbirinin aynı olan yatırımların bulunması şaşırtıcı görünmektedir. Adam Smith'in güçlü bir şekilde vurguladığı gibi, işbölümü ve ticaretin temel ekonomik mantığı, herkesin tek ya da en fazla sınırlı sayıda malın üretiminde uzmanlaşması ve tüketilen malların çoğunun başkalarından satın alınmasıdır. Ricardo'dan beri, bu uzmanlaşma mantığı, coğrafî bir boyut kazanarak karşılaştırmalı üstünlük yasasına dönüşmüştür. Bu yasa, her bölgenin karşılaştırmalı üstünlüğe sâhip olduğu endüstrilerde uzmanlaşacağını ve üretmediği malları ithâl edeceğini söyler. Uzmanlaşma ve ticaret sâyesinde belli bir endüstri sâdece birkaç yerde yoğunlaşacak ve farklı bölgeler, kendi özel üstünlüklerine bağlı olarak, farklı malların üretiminde uzmanlaşacaklardır. Sonuçta, Çin'de aynı endüstride birbirinin aynı olan yatırımların birçok farklı bölgede yapılıyor olması, ekonomide uzmanlaşmanın ve ticaretin iktisadî mantığıyla çelişen politika çarpıklıklarının (*policy distortions*) varlığının kuşku götürmez bir kanıtı olarak görülmektedir.

Örneğin otomobil endüstrisini ele alalım. Ekonomi reformundan önce merkezî hükûmete âit iki devlet girişimi Çin otomobil endüstrisine hâkimdi. Çin Bir Numaralı Otomotiv Fabrikası 1953'te Changchun'da ve Çin İki Numaralı Otomotiv Fabrikası 1966'da Shiyan'da kuruldu; her ikisi

de daha çok kamyon üretiyordu. 1980'lerde birçok yabancı otomobil üreticisi Çin piyasasına girdi. Chrysler, 1984'te Pekin Otomobil Şirketi ile ilk ortak girişimi (*joint venture*) oluşturdu. Guangzhou, Nanjing ve Şanghay da Çin'in gelişen otomobil endüstrisinin önemli oyuncuları olarak ortaya çıktılar. 1990'ların ortalarında kapasite kullanım oranı kamyon üretiminde yüzde 36, otobüs üretiminde yüzde 30, binek otomobillerde yüzde 65 iken Şanghay hükûmeti Çin'in zaten kalabalık olan otomobil endüstrisine girdi. Şanghay belediye hükûmetinin kontrolünde bir devlet girişimi olan Şanghay Otomotiv Endüstri Şirketi için otomotiv parçaları sağlayan yeni bir arz zinciri oluşturuldu.[104] 2000 yılında Hunan eyaletinin başkenti Changsha da bu endüstriye girdi. 1992'de faaliyete başlayan ve 2000 yılında Ulusal Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgesi olarak onaylanan Changsha Ulusal Ekonomik ve Teknolojik Bölgesi'ne yeni firmaların çekilmesi amaçlanmıştı. Hem Şanghay hem de Changsha otomotiv parçaları imâlâtında yeniydiler; 1990'ların sonunda bile Changsha endüstride bir oyuncu olarak çok az tanınıyordu.

Birbirinin aynı yatırımların negatif etkisi üzerinde geniş çapta durulmuştur. Bir eleştirmenin belirttiği gibi, "[birbirinin aynı yatırımların] sonucu olarak, bölgeler karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmamaktadırlar. Bunun yerine, hepsi benzer endüstrilere ve ürün gruplarına yönelmektedirler ve sonuçta farklı bölgelerin sanayi üretimleri birbirine benzemektedir."[105] Aşırı kapasite büyümesi ve ardından gelen düşük kullanım oranları, Çin ekonomisinde kaynak dağılımında bazı verimsizliklerin olduğunu açıkça göstermektedir. Ama bölgesel rekabetin şu ya da bu şekilde birbirinin aynı yatırımlara yol açtığını kabûl etmemiz gerekiyor. Birçok yabancı otomobil üreticisinin Çin'in

farklı yerlerinde farklı yerel ortaklarla birden çok ortak girişimi bulunmaktadır. Örneğin, General Motors (GM) Eylül 2011'de on birinci ortak girişimini Şanghay'da açmaya karar verdi.[106] Farklı bölgelerde belli ölçülerde birbirinin aynı yatırımlar olmasa bölgelerin birbirleriyle doğrudan rekabet etmeleri mümkün olmazdı. Eğer piyasa ekonomisinin gelişimi, ekonomik aktörlerin neyi, nasıl bir organizasyonla üreteceklerini keşfettikleri açık bir öğrenme süreci olarak görülürse, firmalar açısından birbirinin aynı yatırımlarda bazı "israf"ların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Dahası, birbirinin aynı yatırımlar fiziksel sermâyenin eksik kullanımına yol açarken, aynı zamanda tüm Çin sathında imâlât teknolojilerinin yayılmasına ve işçilerin becerilerinin önemli ölçüde gelişmesine de yol açmaktadır. Beşerî sermâyedeki kazanımlar, fiziksel sermâyenin eksik kullanımından kaynaklanan kayıpları fazlasıyla telâfi etmektedir. Başka bir açıdan, Çin sathında mükerrer ve birbirinin aynı yatırımlar, toplumsal öğrenmenin etkin bir mekanizması –büyük ölçüde tarımsal bir ekonomiye sanayileşmenin hızla yayılması- olarak görülebilir. 1970'lerde Çin dış dünyaya ilk defa açıldığında, Çin fabrikaları tükenmez kalemler, kuvars saatler ve mini kaset-çalarlar gibi bazı basit malları bile üretemiyorlardı. Bu nedenle, 1990'ların sonlarına gelindiğinde Çin girişimlerinin çok çeşitli sanayi mallarını uluslararası rekabetçi fiyatlardan üretebilmeleri olağanüstü bir başarıdır. Çin'in ihrâcâtındaki değişmeler de benzer bir hikâyedir. 1980'de petrol ürünlerinin başı çektiği temel mallar Çin ihrâcâtının en büyük kalemiydi. Yüzde 50'sinden fazlası tekstil ürünlerinden oluşan mamül mallar grubu, Çin ihrâcâtının yarısından azını temsil ediyordu. İhrâcâttaki bu eğilim, mamül mallar 1980'lerin ortalarında başlıca ihrâcât kalemi olana dek sürdü. 2000'e

gelindiğinde Çin ihrâcâtının yüzde 90'ı mamül mallardan oluşuyordu ve bunlar içinde tekstil ürünlerinin payı yüzde 25'e düşmüştü. Fiziksel yatırımlardan, insanların yetenek ve becerilerinden ve yönetsel teknik bilgiden de anlaşılacağı üzere, Çin ekonomisinde imâlât kapasitesinin olağanüstü bir hızla ve ölçekle büyümesi, Çin'in imâlâtta küresel güç merkezi olarak yükselmesinin ardındaki itici güç olarak kabûl edilmelidir.

Ölçek ekonomilerinin genel kabûl gören (geleneksel) gerekçesine göre, fiziksel sermâyenin tam kullanılamaması, ekonomik verimsizliğin bir işaretidir. Bu nedenle, birbirinin aynı yatırımlar, ölçek ekonomilerinin faydalarının tam olarak elde edilememesinin nedeni olarak kabûl edilmektedir. Ancak, Çin'deki sanayi parkları ve bölgesel rekabet ile ilgili araştırmamız, daha farklı bir resim çizmektedir. İmâlât, hem vasıflı emek hem de sermâye yatırımı gerektirir. Ölçek ekonomilerinin konvansiyonel analizi, fiziksel ve mâlî sermâye konuları ile Alfred Marshall'ın firmaların "içsel ekonomiler"i dediği şeye odaklanır. Burada gözardı edilen, emek ve beşerî sermâye faktörü ile Marshall'ın "dışsal ekonomiler" dediği şeydir.[107] Çin'de birbirinin aynı yatırımlar ve bunların doğal sonucu olarak sermâye yatırımlarının düşük kullanım oranı, geniş çaplı sanayileşmeye ve modern imâlât sanayinde beşerî sermâyenin çok hızlı büyümesine neden oldu. Örneğin Çin'deki birçok küçük imâlât firması, daha önce fabrikalarda çalışmış, teknik ve idarî bilgi edinmiş eski göçmen işçiler tarafından kurulmuştur. Bu yolla, içsel ölçek ekonomilerindeki kayıp (sermâye), dışsal ekonomilerdeki kazançla (emek) telâfi edilmiştir.

Bu süreçte, yerel hükûmetler hayli görünür bir rol oynamışlardır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, normal bir piyasa ekonomisinde bir firma, yerleşik bir merkezde yer edinmek

zorundadır ve bu durum, yerelleşme ekonomilerini daha da güçlendirir. Bir firmanın kendi başına kendi endüstri merkezini oluşturmaya çalışması işe yaramayacaktır ve çoğu durumda intihar anlamına gelir. Buna karşın, eğer yeterli sayıda firmayı kendi sanayi parkına çekmeyi başarır ve kısa sürede gerekli ölçek düzeyini yakalayabilirse, yerel bir hükûmet statükoya meydan okuyabilir ve yeni bir merkez oluşturabilir. Ancak, özel firmaların onayı ve katılımı olmadan yerel hükûmetin başarılı olması mümkün değildir. Tüm Çin sathında sanayi parklarının faaliyetlerinde yerel hükûmetlerin açıkça görünmesi, yerel hükûmetlerin yaptığı şeyin, Çinçede genellikle dendiği gibi, "sahneyi kurmak ve firmaların şovuna izin vermek"ten başka bir şey olmadığı gerçeğini değiştirmez. Dahası, yoğun bölgesel rekabet, iş câmiasının desteğini alamayan çabaları kısa sürede cezalandırabilmektedir.

Çin ekonomi reformu ilerlerken ortaya çıkan bölgesel rekabetin temelde yerel inisiyatiflerin bir sonucu olduğunun vurgulanması önemlidir. 1992 Fiyat Reformu ve 1994 Vergi Reformu, fiyat çarpıklıklarını gidererek ve ulusal bir ortak pazarın ortaya çıkmasına izin vererek kesinlikle faydalı olmuşlardır. Benzer şekilde, devlet girişimlerinin özelleştirilmesi, hem insanların yeteneklerini hem de sermâye varlıklarını devletin kontrolünden çıkararak özgürleştirmiştir. Ayrıca, yerel devlet girişimlerinin özelleştirilmesi yerel hükûmetleri tarafsız hizmet sağlayıcıları hâline getirmiş ve bütün firmalar için âdil bir oyun sahası yaratmıştır. Bununla birlikte, yerel rekabette ana oyuncular, yerel hükûmetler ve onların hemen ardından gelen özel firmalardır.

Çin'in desantralize siyasal yapısı ve bunun Çin'de piyasaya yönelik dönüşüm üzerindeki derin etkileri konusunda geniş ve büyüyen bir literatür bulunmaktadır.[108] Daha önce

irdelediğimiz üzere Mao'nun yönetsel desantralizasyon yönündeki mükerrer çabalarının etkisi varlığını sürdürmektedir. Ancak Mao'nun mirası, altında *junxian* denilen sistemin hüküm sürdüğü Çin'in uzun tarihinin içinde kendine köklü bir yer edinmiştir. "Dağ yüksektir ve imparator çok uzaktadır," şeklindeki çok iyi bilinen bir Çin deyişinin de belirttiği gibi, *xian* ya da ilçe (*county*) hükûmetinin fiilen sâhip olduğu özerklik, Çin siyasal yapısının çok uzun zamandır ayırt edici bir özelliği olmuştur.

Ancak, mâlî ve yönetsel desantralizasyon kendiliğinden bölgesel rekabete yol açmaz. Örneğin, Mao döneminde bölgesel rekabet ortaya çıkmadı. Tersine, Mao'nun desantralizasyon yönündeki mükerrer çabaları ve yerel ekonomik yeterlilik hedefi, yukarıdan aşağıya dayatılan bir yaklaşımdı ve Çin ekonomisini, her bölgenin benzer ve bağımsız bir ekonomik statüye sâhip olduğu, hücresel bir yapıya dönüştürmeyi amaçlıyordu. Buna karşın, bölgesel rekabetin doğası aşağıdan yukarıya yöneliktir. Desantralize bir siyasal düzenlemenin kendisi, bölgesel rekabet için yalnızca bir alan ya da platform oluşturabilir. Sistemi harekete geçiren ve Çin'de desantralize siyasal yapı içinde canlı bir ekonomik dinamizm ortaya çıkaran katalizörü bulmak için başka yerlere bakmamız gerekmektedir.

Bölgesel rekabetin bu olmazsa olmaz bileşeni, doğası gereği entelektüel ve epistemiktir. Bunu görmenin en iyi yolu, Mao ve Deng'in liderliklerini ekonomi yönetimi açısından karşılaştırmaktır. Mao'nun ekonomi politikasında kendine aşırı güveni ve her türlü dirence rağmen bu politikayı uygulama yönündeki sarsılmaz kararlılığı ile Deng'in sosyalist ekonominin reformunda deneyim eksikliğini açıkça kabûl etmesi arasında çok açık bir karşıtlık vardır. Çin merkezî liderliğinin kendi bilgisizliğini kabûl etmesi,

reform sürecinde deneysel yaklaşımın ortaya çıkmasına ve merkezî hükûmetten yerel otoritelere yetki devrine razı olunmasına yol açtı. Çin diğer geçiş ekonomileriyle karşılaştırılırsa Çin'deki deneysel yaklaşım daha iyi anlaşılabilir. Polonya'da 1989-1991 ve 1997-2000 dönemlerinde iki defa başbakan yardımcılığı yapmış ve komünizmin çöküşünden sonra merkezî konumda bir siyasal figür olarak Polonya'nın dönüşümünde söz sâhibi olmuş olan Leszek Balcerowicz şunları söylemiştir: "Deneylerle uğraşamayacak kadar yoksuluz. Zengin ülkeler deney yapmak istiyorlarsa yapsınlar. Kanıtlanmış modelleri almak bizim için daha iyi."[109] Öte tarafta ise, Deng Xiaoping açıkça şunları kabûl ediyordu: "... bir deneme içindeyiz. Bizim için, bu yeni olan bir şey ve kendi yolumuzu bulmamız gerekiyor. Yeni olduğu için hatalarımız da olacaktır, hatadan kaçamayız. Yöntemimiz, zaman zaman tecrübemizi gözden geçirmek ve farkına vardığımız hataları düzeltmektir, böylece küçük hatalar birikerek büyük hatalara dönüşmeyeceklerdir."[110]

Ayrıca, yerel hükûmet tarafından bağımsız bir şekilde yürütülen ekonomik bir deney daha az mâliyetlidir ve eğer deney başarısız olursa daha az kargaşaya yol açar.[111] Rekabetçi yerel deney mantığı, özellikle tarım reformunda açıkça görüldüğü gibi, ekonomi reformunun en başından itibaren Çin hükûmetinin çok işine yaramıştır. Pekin doğru ekonomi politikasını bildiği iddiasını terk edip farklı politikaların denenmesine izin verdiğinde bölgesel rekabet de etkili olmaya başlamıştır.

Çin merkezî liderliğindeki bu zihniyet farklılaşması, Çin karakteristiğinde kapitalizm denen şeye hayat vermiştir. Hâlen tek-parti yönetimi altında, ekonomik özgürlüğe tolerans gösterilmekle kalınmamakta, aynı zamanda hem merkezî hükûmet hem de yerel hükûmetler, farklı neden-

lerle de olsa, ekonomik özgürlüğü teşvik etmektedirler. Pekin açısından, ekonomi reformunu sürdürmekte işe yararlılığı kanıtlanan ekonomik özgürlük, yerel hükûmetlerin inisiyatif almalarına ve yerel düzeyde çeşitli reform denemelerine girişmelerine imkân sağlamaktadır. Yerel hükûmet görevlileri açısından ise yerel ekonomik performans, terfilerde kritik öneme sâhip bir kriterdir. Çin yerel hükûmetlerinin yöneticilerinin tamamı, önemli ve güçlü bir organ olan Örgüt Dairesi tarafından atanmaktadır. Bu departman, 1990'ların başlarından bu yana, yerel hükûmet görevlilerinin performans değerlendirmelerinde ve atamalarında, yerel ekonominin büyümesine giderek artan oranda önem atfetmiştir.[112]

Bölgesel rekabetin henüz akademik dikkati çekmemiş olan bir diğer önemli boyutu vardır. Bu boyut, Çin kapitalizminin önemli bir yönünün anlaşılmasına ve bu bölümün başında ortaya atılan sorunun aydınlatılmasına yardım edecektir. Bölgesel rekabette tam olarak ne için rekabet ediliyor? Şüphesiz yerel hükûmetler arasındaki rekabetin birincil hedefi yatırım olmuştur. Ancak, yerel hükûmetler rekabet ederken, ekonomik kalkınmayla ilgili farklı fikirler de çatışıyordu. Konuyu tarihsel bağlamı içinde değerlendirdiğimizde Çin'deki bölgesel rekabetin bu ince ama aynı zamanda kritik derecede önemli boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

Mao yönetiminde desantralize Çin ekonomisi kaçınılmaz olarak yerel inisiyatiflere bir miktar alan açmıştır. Ama bu inisiyatiflerin hiçbiri Mao'nun siyasal kampanyalarınca gasp edilmeden uzun süre yaşayamadı. Daha sonraları Mao'nun ekonomideki başarısızlığının nedeni olarak eleştirilen birçok ekonomik uygulama, başlangıçta yerel inisiyatifler şeklinde ortaya çıkmıştı. Örneğin, kamu yemekhanesi ilk defa Henan eyaletinde ortaya çıkmış, Halk

Komünü ise ilk defa Hebei eyaletinde kurulmuştur. Ünlü Dazhai modeli de Shanxi eyaletinde doğmuştur. Yerel sorunlara karşı geliştirilen yerel çözümlerin tamamı etkiliydi. Ancak, yerel bir inisiyatif Mao tarafından bir kez onaylandığında her yerde uygulanabilecek ekonomik bir araç olarak tanımlanıyordu. Bu tür yerel inisiyatifler, ülke genelinde desteklendi ve yerel koşullar dikkate alınmadan ülkenin diğer kesimlerine de dayatıldı. Ortaya çıkan fecî sonuçlar, bu dönem hakkında biraz bilgisi olan herkesin malûmudur.

Buna karşın, Deng yönetiminde merkezî hükûmet yerel inisiyatiflere farklı bir yaklaşım gösterdi. Özel çiftçiliğin dikkat çeken istisnaî durumu dışında, Pekin, yerel bir inisiyatifi tüm ülkeye dayatma konusunda çok istekli değildi ve dikkatli davranıyordu. Çoğu zaman, bir yerel inisiyatif Pekin'in onayını alınca diğer bölgelerden yerel yetkililer yerel inisiyatifin başladığı yeri ziyaret ediyorlardı. Ancak, çoğu durumda, ortaya çıkan yeniliğin uygulanması (veya uygulanmaması) ve gerekirse yerel koşullara uyarlanması konusundaki karar yerel hükûmetlere bırakılıyordu.

Eyalet ve belediye seviyesinden ilçe ve kasaba seviyesine kadar her bölgenin yerel hükûmeti, kendi yerel ekonomisini en iyi nasıl geliştireceğini bulmaya çalışırken Çin, her yerinde farklı ekonomik deneylerin yapıldığı bir laboratuvara dönüştü. Sonuçta, birçok kalkınma modeli ortaya çıktı ve bunlar ilk ortaya çıktıkları şehir ya da ilçenin adıyla anıldılar. Kurumsal düzenlemelerle ilgili çeşitli deneyler, yerel ekonominin gelişimini hızlandırmak için farklı fikirler ve yeni ya da mevcut bir endüstrinin gelecekteki başarısı ile ilgili farklı beklentiler, aynı anda teste tâbi tutuldu. Çin'in devasa büyüklüğü ve içindeki inanılmaz farklılıklar, her türden deney ve rekabet için uygun bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca, 1990'ların ortalarından sonra tek bir fiyat ve vergi sistemi

ile ortak bir ulusal pazarın ortaya çıkması, tüm ülkeye aynı piyasa disiplinini dayatmakta ve böylece yerel rekabetin genel olarak verimliliği artırması sağlanmaktadır. Bu yüzden, Çin'in büyüklüğünden kaynaklanan avantajı, doğrudan ekonomik kalkınmaya yansımıştır; bu, Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümünün mucizevî görünüşteki hızını anlamanın anahtarıdır. Mao yönetiminde baskıcı merkezî hükûmetin Çin'de uyguladığı "âni ve sert sanayileşme" (*big push industrialization*) stratejisinin yerine, 1990'lardan sonra Çin'de ortaya çıkan şey, sanayileşmenin yerel inisiyatifleri olan ve her biri ekonomik kalkınmanın yerel vizyonunu ortaya koyan binlerce sanayi parkıdır. Mao'nun 1950'lerin ortasında "yüz çiçek açsın, yüz düşünce yarışsın" şeklinde özetlenen idealist dileği, ekonomik alanda ortaya çıkmıştır.

XII

Çin'deki bölgesel rekabetin bir diğer ayırt edici özelliği daha bulunmaktadır: Çin'in yükselen piyasa ekonomisinde belirgin düzeyde yabancı sermâyenin varlığı. Özellikle Fortune 500'deki şirketlerden gelen yabancı yatırım, sanayi parkları için önemli bir hedef olmuştur ve hâlâ olmaya devam etmektedir. En başından beri, Çin hükûmeti, "dışa açılım"ın Çin ekonomi reformunun kritik bir bileşeni olduğunu vurgulamıştır. Sonuçta Çin, istikrarlı bir şekilde, doğrudan yabancı yatırım için çok çekici bir istikamet olmuştur. 1980'lerde Hong Kong ve Tayvan'dan Çin'e yoğun bir doğrudan yabancı yatırım akışı olmasına karşın, diğer yerlerden gelen benzer yatırımlar ancak 1990'larda önemli düzeylere ulaşabildi. 1980'ler boyunca, bu tür yatırımlar yılda 2 milyar dolar düzeyindeydi. Deng'in güney turundan sonra, hızla arttı ve 1990'ların ortalarından itibaren yılda 40 ila 60 milyar dolar civarında seyretti.

Yabancı yatırımlara dayalı şirketlerin "yaygın varlığı," bazı akademisyenleri Çin'in yabancı yatırımlara aşırı bağımlı olduğu konusunda kaygılandırmıştır.[113] 1994'te yabancı şirketlerin yatırımları Çin'deki tüm sâbit sermâye yatırımlarının yüzde 17'sini oluşturuyordu. Bu oran, 2000 yılına kadar yaklaşık yüzde 10'a kadar düştü ve doğrudan yabancı yatırımlardaki artışa rağmen azalmaya devam etti. Ancak ekonomi reformunun başından beri, Çin ekonomisinde yabancı sermâyenin ağırlığı, özellikle imâlât sektöründe kalıcı bir özellik olmuştur. Yabancı firmaların ağırlıklı olarak hâkim olduğu birçok endüstri, her zaman bulunabiliyordu. Örneğin, 1980'lerde Tayvan şirketleri, özsermâye ağırlığı bakımından hazır giyim ve ayakkabıda yüzde 71,8, kereste ve bambu ürünlerinde yüzde 75,7, deri ve kürk ürünlerinde yüzde 79,6 oranla hâkim konumdaydılar. Japonya ve Güney Kore'nin aksine, Çin'in büyüyen otomobil endüstrisi, ABD'den General Motors, Ford ve Chrysler, Japonya'dan Toyota, Honda, Nissan, Mazda, Güney Kore'den Hyundai-Kia ve Avrupa'dan Volkswagen, Fiat ve Peugeot-Citroën gibi dünyanın her tarafından gelen yabancı şirketlerin kontrolündeydi ve hâlen de öyledir. Volkswagen yıllarca Çin'de en büyük piyasa payına sâhip olduktan sonra 2007'de General Motors üstünlüğü ele geçirmiştir.

Doğrudan yabancı yatırım çeken bir ülke en azından üç fayda sağlar. Her şeyden önce, yeterli ulusal sermâyesi olmayan yoksul ülkeler için doğrudan yabancı yatırım, kullanıma hazır bir ikâmedir. Çin'de dışa açılımın başında Hong Kong ve Tayvan'dan Guangdong eyaletine gelen yabancı yatırım, İnci Nehri Deltası'nın gelişiminde kritik rol oynadı. İkincisi, doğrudan yabancı yatırım, genellikle yüksek teknoloji ve işletme yönetimi ile ilgili bilgi ve beceriyi beraberinde getirir ve bu sâyede modern teknolojinin ve iş-

letmecilik tekniklerinin yatırımı alan ülkelerde yayılmasını sağlar. Üçüncüsü, doğrudan yabancı yatırım, yabancı piyasalara erişim sağlar. Doğrudan yabancı yatırımın sonucunda, yatırımın yapıldığı ülkede yabancı sermâyenin geldiği ülkedeki piyasalara bir pencere açılmış olur ve bu durum genellikle ihrâcâtı kolaylaştırır ve teşvik eder. Çin'deki uygulamada, ihrâcâta yönelik faaliyet gösteren yabancı şirketlere özel müşevvikler sağlanmıştır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, yabancı şirketler Çin'in toplam ihrâcâtının yaklaşık üçte birini gerçekleştirmektedir. Bazı belli sektörlerde yabancı şirketler, hâkim ihrâcâtçı konumundadırlar. Sonuçta, dünya dış ticaret sıralamasında 1978'de otuzuncu sırada bulunan Çin, 2009'da dünyanın en fazla dış ticaret yapan ülkesi hâline gelmiştir. Günümüzde Çin, dünyanın en büyük ihrâcâtçısı ve ikinci büyük ithâlâtçısıdır.

Teknolojik yayılım (*spillover*) yoluyla yabancı sermâyenin yerli ekonomiye fayda sağlayıp sağlamadığı ve sağlıyorsa ne derece sağladığı, doğrudan yabancı yatırım literatüründe hâlâ tartışmalı bir konudur. Birçok ekonometrik çalışma, bir endüstrideki ya da şehirdeki doğrudan yabancı yatırımın, aynı endüstrideki (ya da yukarı ve aşağı bağlantılı) yerli firmaların üretkenliğini ne derece artırdığını araştırmaya çalışmaktadır. Bazı çalışmalarda anlamlı hiçbir etki bunamamıştır; anlamlı etki bulunan diğer bazı çalışmalarda ise etkinin düzeyi genel olarak beklenenin altındadır. Çin'e gelen doğrudan yabancı yatırımın önemli bir miktarı, Çin'deki düşük işgücü mâliyetleri ve gevşek kurallar nedeniyle bu ülkeyi tercih etmişti. Bu durum, doğrudan yabancı yatırımın Çin'in teknolojik ilerlemesine yaptığı katkıdan şüphelenilmesinin nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Yabancı sermâye en son teknolojiyi içermediği zaman bile, Çin'de yabancı sermâyenin yaygın varlığı, teknoloji-

nin iletilmesi ve yayılması için önemli bir araç olmuştur. Örneğin, Guangdong'daki ayakkabı imâlâtı sektörü, temelde 1980'lerde Tayvan'dan gelen yatırımlarla başladı. Bu sektörün nispeten düşük teknolojisine rağmen, bu türden doğrudan yabancı yatırım, Çinli işgücüne bilgi aktarımında önemli bir faktördü. Şanghay'da ayakkabı üreten devlet girişimleri belki de Tayvan'dan gelen firmalardan daha iyi teknolojiye sâhipti, ancak bu durum, ayakkabı imâlâtında doğrudan yabancı yatırımın Çin'de teknolojik gelişmeye katkı yapmadığının bir kanıtı olarak hemen kabûl edilmemelidir. Tayvanlı bir firma açıldığında, Çin kırsalından gelen ve üretim teknolojisini öğrenecek olan göçmen işçileri işe alır. Birkaç yıl sonra, göçmen işçiler kendi işlerini kurabilirler. Eğer Çinli girişimlerin modern teknolojiyi alma ve ürün kalitesini artırma hızları, Çin'in son otuz yıldaki sanayileşmesinde itici güç olarak kabûl edilirse, doğrudan yabancı yatırımların kritik önemdeki katkısı inkâr edilemez.

Bu arada, yabancı yatırımcılar Çin'e yaptıkları yatırımlar sonucu yüksek getiriler elde etmişlerdir. Artan sayıda Batılı şirket için, Çin pazarı kendi yerel pazarlarından bile daha büyük hâle gelecektir. Örneğin, yakın tarihli bir *Wall Street Journal* makalesinde, aralarında Mercedes-Benz, Audi ve GM modelleri de bulunan bazı Batılı otomobil markalarının satışlarında, Çin piyasasının bu markaların kendi iç piyasalarındaki satışları geçeceği tahmin edilmiştir.[114] Çin piyasasının gelişmesi, dünyanın her tarafından üst düzey otomobil üreticileri için büyük bir fırsat yaratmaktadır. Bir endüstriden diğerine, Çin küresel kapitalizmin teşhir salonu hâline gelmektedir.

XIII

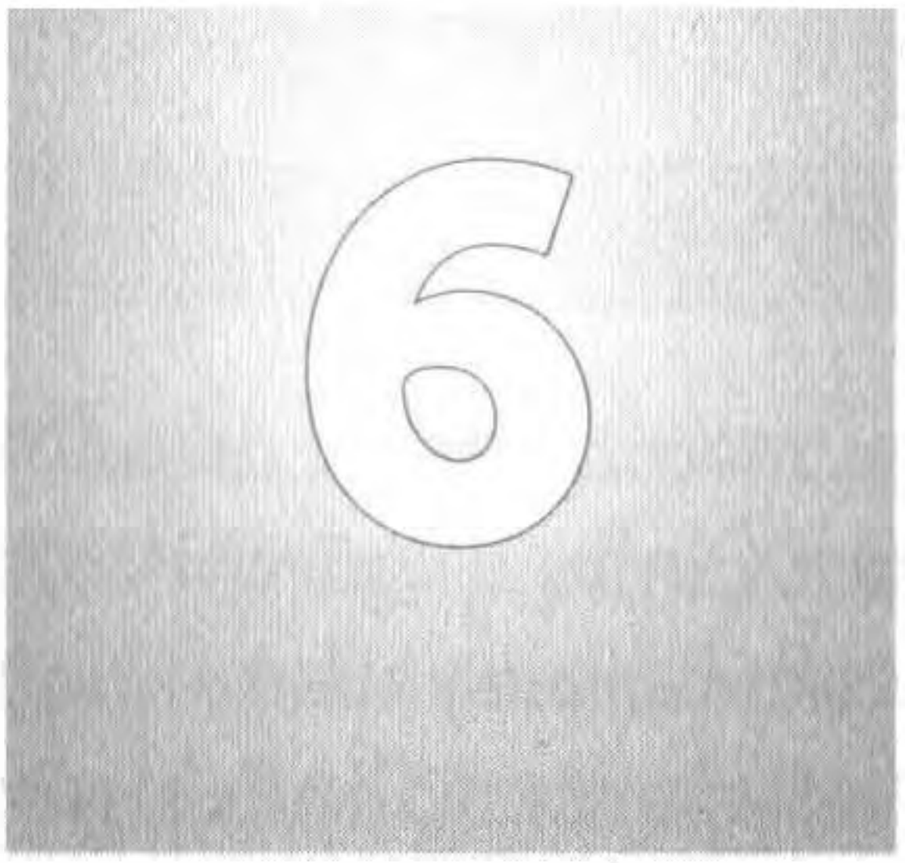
Deng Xiaoping 1992'nin başlarında güney turuna çıktığında, 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerde on yıllık güçlü bir

büyüme gerçekleştirmiş olan özel sektör dibe vurmuştu; siyasal gündem sosyalist ideolojinin kontrolündeydi. On yıldan uzun bir reform döneminin ardından, devlet-dışı sektörün göz alıcı büyümesi, Çin ekonomisine, çok fazla ihtiyaç duyduğu enerji ve dinamizmi kazandırmıştı, ancak devlet girişimleri hâlâ iflâs durumundaydı. Kamu mülkiyetine dayandığı düşünülen sosyalizme bağlılığı hâlâ devam eden Çin hükûmeti, içerde 1989 Öğrenci Hareketi dışarda ise Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, özel sektörün büyümesinden ve bu büyümenin komünist siyasal rejim üzerindeki potansiyel aşındırıcı etkilerinden derin kaygı duyuyordu. Doğu Avrupa'da sosyalist hükûmetlerin yıkılmasıyla birlikte, Çin'in kapitalizme kaymasından korkan Parti içindeki belli çevrelerin tepkisi, devlet mülkiyetini güçlendirmek ve özel sektörü sınırlandırmak yönündeydi. Ancak, Deng farklı düşünüyordu. Deng'e göre, Çin Komünist Partisi'nin 1989 Öğrenci Hareketi'ne rağmen iktidarı elinde tutabilmesinin temel nedeni, daha önceki ekonomi reformları sâyesinde artan yaşam standartlarıydı. Bu yüzden Deng, Çin'in güçlü ve müreffeh bir sosyalist ülke olabilmesi için etkin bir strateji olarak, reformların ve dışa açılımın sürdürülmesini savundu. Deng, kritik bir zamanda Çin'in ekonomi reformunu kurtardı.

Güney turu sırasında Deng'in daha fazla reform için yaptığı çağrı, 1988 ile 1992 arasındaki birkaç yıllık gerilemenin ardından, Çin ekonomi reformunun ikinci dalgasını başlatmış oldu. Bu ikinci dalga üç ana gücün kontrolündeydi: ortak bir ulusal piyasanın gelişmesi, devlet girişimlerinin özelleştirilmesi ve bölgesel rekabetin yükselişi. Bu faktörler, özel firmaların şimdi birbirleriyle açık bir şekilde rekabet edebilecekleri anlamına geliyordu. Sonuçta, bölgesel rekabet Çin'i dev bir ekonomi laboratuvarına çevirirken

firma düzeyinde rekabet daha da şiddetlenerek etkinliğini artırdı. Faktörlerin bileşimli etkisi, Çin karakteristiğinde kapitalizmi ortaya çıkardı.

Çin'in son otuz yıllık piyasa ekonomisine dönüşüm sürecinde gösterdiği göz alıcı ekonomik performans, Çinli liderlerin ve genel halk kitlesinin –ister sosyalist ister kapitalist olarak nitelendirilsin– piyasa ekonomisine olan güvenini açıkça artırdı. Ancak unutulmamalıdır ki, piyasanın en temel gerekçesi insanın zayıflığıdır. Klasik sosyalist modelde varsayıldığı gibi eğer merkezî planlamacılar her şeyi bilen ve her şeyi yapabilen insanlar olsalardı, piyasa gerçekten kaynakları boşa harcayan bir oyun olurdu. Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümü üzerine yapılan incelemelerde yeterince değinilmemiş önemli bir konu da şudur: Mao sonrası dönemde Çin liderliği ve özellikle Deng Xiaoping, piyasa ekonomisini inşa etmekteki tecrübesizliklerinin tamamen farkındaydılar. Ellerinde izleyecekleri daha önceden oluşturulmuş bir model ya da plan olmadığı için reform konusunda deneysel bir yaklaşımı benimsemek zorunda kalmışlardı. Deneme-yanılma stratejisi, bölgesel rekabette etkin bir öğrenme yöntemi oldu. Bununla birlikte, başarı, insanları her zaman ve her yerde işe yarayan hatasız bir formülü şans eseri bulduklarına inandırdığı an başarısızlığa neden olur.

KAPİTALİZMDEN KAPİTALİZMLERE

RONALD COASE, ÇİN'İN PİYASA DÖNÜŞÜMÜ İLE İLGİLİ 2008 Chicago Konferansı'nın 18 Temmuz'daki kapanış konuşmasında, "Çin'in mücadelesi, dünya için yapılan bir mücadeledir"[1] diyordu. 10 Aralık 2008'de *Time* dergisi, Çin'in otuz yıllık piyasa ekonomisine dönüşümü ve Deng Xiaoping'in bu olağanüstü insanlık dramında oynadığı kahramanca rol üzerine bir yorum yazısı yayınladı. Makalenin sonunda şu ifade yer alıyordu: "Bu, zamanımızın muazzam hikâyesidir. Bu, bizim hikâyemiz, herkesin hikâyesi – sâdece Çin'in hikâyesi değil."[2]

Bu hikâyenin ilk bölümü 1976'da Mao'nun ölümüyle başladığında, Mao sonrası Çin hükûmeti, Kültür Devrimi'nin ardından kararlı bir stratejik değişiklik gerçekleştirmişti. Sınıf mücadelesini terk etmiş ve "sosyalizmin üstünlüğü"nü gerçekleştirmek için alternatif bir yaklaşım olarak sosyalist modernizasyonu benimsemişti. 1950'lerin ortalarından beri devam eden ideolojik radikalizm, en sonunda hatalı ve zararlı olarak kabûl edildi ve böylece politikaların belirlenmesinde sağduyu ve pragmatizme yer açıldı. Liderlik ve

politikadaki bu kayma, sosyalist ideolojinin kontrolünün gevşetti ve ardından Çin'in ekonomi reformuna zemin hazırladı. Mao döneminde, sosyalizmin emirlerini dayatmak için gerçekleştirilen dalgalar hâlindeki siyasal kampanyalar, Çin'i vâdedilen ortak zenginlik diyarına götürmekte başarısız oldu. Umutsuzluk ve memnuniyetsizlik yaygındı, özellikle Mao döneminde pozisyonlarını kaybeden Partinin emektarları, "sağcı" olarak suçlanan entelektüeller ve tarımdaki kolektivizasyondan sonra iki yakasını bir araya getirmek için çabalayan 800 milyon Çinli köylünün çoğunluğu bunu derinden hissediyordu. İnsanlar çaresizlik içindeydiler ve değişim istiyorlardı.

Sınıf mücadelesinden vazgeçen ve sosyalist modernizasyonu benimseyen Çin, sonunda negatif toplamlı siyasal iç çekişmelerin lânetinden kurtuldu ve pozitif toplamlı ekonomik kalkınma oyununu başlattı. Mao'nun heybetli ancak felâketle sonuçlanan sosyalizm denemesinin yol açtığı derin hayâl kırıklığı, herhangi bir büyük reform projesi konusunda Çinlilere temkinli olmayı öğretmişti. Bununla birlikte, uzun zamandır dış dünyadan tecrit edilmiş olan Çinlilerin, sosyalizmin herhangi bir alternatifinden neredeyse hiç haberleri yoktu. Bu durum, Çinli liderlere ne bulabilirlerse onunla, doğaçlama ve tâdilât (*tinkering*) yoluyla çalışmaktan başka çare bırakmıyordu. Yine de sosyalist ideolojinin bayrağı altında birleşerek sosyalizmin pratik hedeflerine ulaşmak için farklı yollar denediler. Ancak, 20. Yüzyıl'ın sonuna gelindiğinde, 1978 Bildirisi'nde[3] amaçlananın aksine, Çin kamu mülkiyeti ve devlet planlamasına dayanan "büyük, modern, sosyalist güç" değildi; temelde özel girişimcilik ve piyasa güçlerinin yön verdiği canlı bir ekonomiydi. Bu, Çin'in ekonomik dönüşümünün en beklenmedik yönüdür. Çin, sosyalizmi modernize etmeye çabalarken kapitalist olmuştur. Çin'in hikâyesi,

Adam Ferguson'un "insan eyleminin ürünü olan ancak insan tasarımı olmayan"[4] dediği şeyin mükemmel bir örneğidir. Bir Çin atasözü bunu daha şiirsel ifade etmektedir: "Bilerek dikilen çiçekler açmazlar; kimsenin bakmadığı söğütler, büyük ağaçlara dönüşür ve geniş gölgeler oluştururlar."

I

Başlangıçta tasarlandığı ve süreç boyunca düşünüldüğü şekliyle Çin'in ekonomi reformunda, sosyalizmin kaldırılması ve kapitalizme geçilmesi hedeflenmemişti. Amaçlanan şey, daha çok, sosyalist modernizasyondu, ikinci bir devrimdi; Mao'nun başaramadığı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirecek bir başka "Uzun Yürüyüş"tü ve 1978 Bildirisi'nde ortaya konulduğu gibi Çin'i "[20.] Yüzyıl'ın sonuna kadar modern sosyalist bir ülke" hâline getirmekti.[5] Komünizm, tarihsel misyonunu kapitalizmin mezar kazıcısı olarak tanımladığından, Komünist Parti'nin piyasa reformlarıyla uyuşmadığına derinden inanılıyordu. Ancak, bir siyasal örgütü (Komünist Parti) ideolojisiyle (komünizm) bir tutmak gibi bir hataya düşmemeliyiz. Her bireyin çok sayıda farklı kimliği vardır (örneğin erkek, profesör, koca, iktisatçı, Adam Smith hayranı). Benzer şekilde, siyasal örgütlerin de çok farklı ve akışkan kimlikleri vardır. Marksist bir birey ya da örgüt, sâdece bir Marksist değildir, bir Marksistten daha fazlasıdır.[6] Komünizm ve kapitalizm, rakip ideolojiler olarak birbirlerinin tam karşısında bulunsalar da, komünist bir parti, hayatı tehlikedeyken, kapitalizm de dâhil olmak üzere her şeye izin verebilir ve her şeyi deneyebilir.

Komünist Partinin komünizmle özdeş olmadığının anlaşılamaması, birçok kişinin ekonomik dönüşüme hatalı yaklaşmasına neden oldu. İdeolojisi ve siyasal örgütü ile birlikte komünist sistem tamamen ortadan kaldırılmadan,

sosyalist bir ülkede piyasa reformlarının mümkün olmadığına inanıldı. Komünist geçmişle olan bağların açık ve temiz bir şekilde koparılması, piyasa ekonomisine yönelik yepyeni bir adım için mutlak bir önkoşul olarak görüldü. Sonuçta, mevcut ekonomik sistemi parça parça onararak reform yaklaşımı, daha en baştan mümkün görülmedi ve reform konusunda büyük patlama (*big bang*) yaklaşımı olarak bilinen şey doğdu.[7] Bu arada, politikaların belirlenmesinde danışmanlık rolü üstlenen birçok iktisatçı, sosyalizmin izlerinin tamamen silinmesi kaydıyla, modern iktisat alanındaki hâkimiyetlerinin, piyasa ekonomisini yeni baştan kurmakta yeterli olacağına inanıyorlardı. Ancak, piyasa ekonomisinin rasyonel bir şekilde tasarlanabileceğine olan inanç, Hayek'in "ölümcül kibir" dediği kurucu rasyonalizmin hatasına düşmektir.[8] Onlarca yıl önce, Nobel konuşmasında Hayek şu uyarıda bulunuyordu: "Toplumsal süreci istediğimiz gibi biçimlendirebilecek bilgiye ve güce sâhip olmadığımız hâlde bu bilgiye ve güce sâhip olduğumuzu sanarak eylemde bulunmak, muhtemelen çok fazla zarar vermemize neden olacaktır."[9]

Çin, bu ölümcül kibirden şans eseri kaçabilecek kadar şanslıydı. Ekonomi reformu başladığında Çin, komünizmi tamamen ortadan kaldırmayı ve yepyeni bir başlangıç yapmayı düşünmedi (düşünmesi de mümkün değildi) ve bu yüzden, yepyeni bir planla reforma başlamak yerine, mevcut istemi düzelterek işe başladı.

Bununla birlikte, Çin'in sosyalizme bağlılığının sürmesi, sosyalizmin hatalarını görmesini engellemedi. Gerçekten de, Mao'nun ölümünün ardından Çin sosyalizminin doğası ve geleceği üzerine, Mao yönetimi altında yanlış giden şeyin ne olduğu ve Çin'in bundan sonra nereye yönelmesi gerektiği konusunda, kamuoyunda bir tartışma patlak verdi.

1981'de Çin Komünist Partisi Başkanlığı görevini Hua'dan devralan ve ardından da 1982'de Genel Sekreter olan Hu Yaobang, 1984'te İtalyan Komünist gazetesi *L'Unità*'ya verdiği bir mülâkatta kendisine ve Parti'ye şu soruyu sordu: "[1917] Ekim Devrimi'nden bu yana 60 yıldan fazla zaman geçti. Neden kalkınmışlık düzeyi bakımından çok sayıda sosyalist ülke kapitalist ülkeleri yakalayamadı? [Sosyalizmde] çalışmayan şey neydi?"[10]

Çinli liderlerin sosyalizme olan bağlılıkları, yurt dışı gezilerinde gördükleri kapitalizmi yeniden değerlendirmelerine ve hatta takdir etmelerine engel olmadı. O zamanlar sınaî kalkınmadan sorumlu Başbakan Yardımcısı Wang Zeng, 6-17 Kasım 1978 tarihleri arasında Britanya'yı ziyaret etti. Wang, Britanya işçi sınıfının yüksek ekonomik ve toplumsal gelişmişlik düzeyini öğrendiğinde hayrete düştü.[11] Ziyaretten önce Wang'ın Britanya kapitalizmi konusundaki bilgisi, hâlâ büyük oranda Marx'ın yazılarına dayanıyordu. Wang, Londra'da gecekonduları, yoksulluğu, sefâleti ve sömürüyü göreceğini sanmıştı. Wang kendi maaşının Londra'daki bir çöpçünün maaşının sâdece altıda biri olduğunu öğrendiğinde çok şaşırdı. Ziyaretin sonunda Wang, Britanya kapitalizmi ve Çin'in komünizme bağlılığı hakkında daha iyi ve daha doğru bir anlayışa sâhip oldu.

> Sanırım Britanya iyi bir iş başarmış. Ürünler bol, üç eşitsizlik [Marx'a göre ortadan kaldırılması sosyalizmin kritik görevi olan kentsel ve kırsal alanlar arasındaki; sanayi ve tarım arasındaki ve zihinsel emekle fiziksel emek arasındaki eşitsizlikler] neredeyse ortadan kaldırılmış; sosyal adâlet ve refaha çok fazla önem veriliyor. Britanya bir komünist parti tarafından yönetilseydi, bizim komünist toplum modelimiz olurdu.[12]

Wang'ın Britanya artı komünist yönetim şeklindeki ko-

münizm formülü, sosyalizme ve kapitalizme yönelik ayakları yere basan, ideolojik olmayan bir yaklaşım sergilemenin yanı sıra Parti'ye sadakâti sürdürüyordu. Bu pragmatik zihniyet olmasaydı, Çin'in sosyalizme bağlılığı izleyen dönemdeki piyasa reformunu imkânsız hâle getirirdi.

Çin ekonomi reformunun en olağanüstü yönü, belki de, otuz yıllık piyasa dönüşümü sırasında Çin Komünist Partisi'nin hayatta kalması ve hatta güçlenmesidir. Bu sonuç, başarısız bir sosyalist deneyin ardından, –Parti'nin yenilmezliğinin ya da sosyalizmin üstünlüğünün değil– Parti'nin örgütsel esnekliğinin ve değişen koşullara uyum sağlayabilme yeteneğinin açık bir kanıtıdır.[13] Ancak daha da olağanüstü olan şey, sosyalizmi kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen bir reformun herhangi bir kasıt olmadan Çin'i piyasa ekonomisine dönüştürmüş olmasıdır. Bu şaşırtıcı hikâyedeki Truva atı, Deng Xiaoping'in sehven "Marksizmin özü" olarak nitelendirdiği "gerçeği olgularda aramak" şeklindeki Çin öğretisiydi. Çin, dev bir ekonomi laboratuvarı olduğunda, rekabetçi güçler de mucizevî etkilerini gösterebildiler. Deneysel bir keşif sürecinde, kaynaklar en kârlı oldukları kullanım alanlarına yönlendirildiler ve kolektif öğrenmeyi kolaylaştıran kurumsal düzenlemeler ve örgütsel yapılar ortaya çıktı. Sahada Mao'nun mirası üzerinde düzeltmeler yapmaya çalışan Çin, adım adım, bazen yanlış yönde veya geri adım atmış olsa da, sosyalizmi koruma niyetiyle başlatılmış olan reformlarla geçen otuz yıldan sonra, kendini piyasa ekonomisine dönüşmüş olarak buldu. Berlin Duvarı'nın çöküşünden sonra eski Sovyet Bloku'nda terk edilen sosyalizm, Çin'de kendi sahasında yenildi. Açlık içindeki köylüler, köylerinde özel çiftçiliği yeniden başlattılar ve kasaba ve köy girişimleri, devlet girişimlerinden daha iyi performans sergilediler. Çin şehirlerinde, serbest

mesleklere ve özel girişimciliğe izin verilmesi, devlet öncülüğündeki girişim reformlarından daha ziyade şehir ekonomisine canlılık getirdi. Çin ekonomi reformunun hikâyesi, inatçı özel girişimciliğin, cesurca gerçekleştirilen tedricî toplumsal deneylerin ve daha iyi bir hayat için insanların tevazu ve azimle çabalamalarının hikâyesidir.

II

Çin reformunun hikâyesini doğru anlatmak için, Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümünde iki ayrı reformun bir arada var olduğunun anlaşılması zorunludur. Öncelikle, Mao sonrası Çin hükûmeti, açıkça devletin önderliğinde bir reformu gündemine almıştı. Mao'nun sosyalizminin fecî ekonomik sonuçları, bir zamanların muzaffer partisini hayâl kırıklığına, hüsrana ve aşağılanmaya uğratmıştı. Bu başarısızlık duygusu, Çinli liderler Asyalı komşularının ve başka ülkelerin gerçekleştirdikleri hızlı ekonomik kalkınmayı öğrendiklerinde daha da derinleşti. Bununla birlikte, yurt dışı gezilerinde gözlemledikleri teknolojik yenilikler ve ekonomik refah, ilham kaynağı oldu ve cesaretlerini artırdı. Eğer Çin dışa açılır ve gelişmiş ülkelerden ders alabilirse onları yakalayabilir, diye düşündüler. Çinli liderler, önlerindeki yolculuk için ellerinde hiçbir yol haritasının bulunmadığını biliyorlardı. Muhtemelen yolculuğun sonunda nereye ulaşacaklarının da farkında değillerdi. Yine de, hiçbir şey onları durgun ekonomiyi harekete geçirmeye can atan, kararlı reformcular olmaktan caydıramadı.

Devletin önderliğindeki reform 1976 sonunda Hua Guofeng "Dört Modernizasyon"u yeniden canlandırdığında başladı. "Dört Modernizasyon," ilk defa Başbakan Zhou Enlai tarafından 1964'te önerilmiş, fakat Mao'nun "sosyalist eğitim" hareketini ve iki yıl sonra Kültür Devrimi'ni

başlatmasıyla hemen rafa kaldırılmış olan ilham verici bir ekonomik programdı. Hua yönetiminde, Çin, ülkeye zarar veren sınıf mücadelesini kısa sürede sonlandırdı ve sosyalist modernizasyona başladı. Bir yıl sonra, çoğu ağır sanayi ve ilgili altyapı alanlarında olmak üzere iki düzine kadar kalkınma projesinin finansmanını yabancı sermâyeyle sağlamak amacıyla hırslı bir ekonomide dışa açılma programı başlatıldı. Ancak eleştirmenleri tarafından "Dışa Doğru Atılım" olarak adlandırılan bu program, uzun sürmedi ve kısmen kendi doğasındaki eksiklikleri ve kısmen de Deng Xiaoping ve Chen Yun'un siyasetin merkezine döndüğü Aralık 1978'deki On Birinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nın ardından iktidarın el değiştirmesi nedeniyle 1979 başlarında sonlandırıldı.

Çin ekonomi yönetiminin başına yeniden Chen geçtiğinde, Parti Merkez Komitesi Nisan 1979'da o zaman "Sekiz Karakterlik Rehberlik İlkesi" –"ayarlama, reform, düzeltme ve ilerleme" (Çincede bu terimlerden her biri iki karakterden oluşur) olarak adlandırılan politikayı yürürlüğe koydu ve Mao sonrası Çin hükûmetince yürütülen devlet önderliğinde reformun ikinci devresini başlattı.[14] Bu yeni ekonomi politikası, "Dışa Doğru Atılım"ı durdurdu. "Reform"u içerse de, bu yeni politika aslında bir masrafları azaltma (*economic retrenchment*) politikasıydı ve öncelik doğrudan "ayarlama"daydı (*adjustment*). Çin ekonomisinde mutlaka ayarlanması gereken şey neydi? Bu sorunun cevabı basittir: Chen Yun'un özellikle ağır ve hafif sanayi arasındaki ve sanayi ile tarım arasındaki yapısal dengeyi bozarak Çin'in makro-ekonomik sorunlarını ağırlaştırdığını düşündüğü "Dışa Doğru Atılım."

Yeni ekonomi politikasında birinci öncelik tarımdı. Hükûmet açısından, "Dışa Doğru Atılım"ın en önemli ku-

suru, 1978 Bildirisi'nde de kabûl edildiği gibi, zaten çok zor durumda olan tarım aleyhine ağır sanayiye sürekli vurgu yapılmasıydı. Yiyecek kıtlığı ve açlık, Mao döneminde kronik ve yaygın bir sorun olmuştu. 1978 Bildirisi'nde Çin tarımındaki kasvetli duruma çeşitli göndermeler yapılmış ve tarım malları alım fiyatlarının yükseltilmesi ve kırsal alanlarda yatırımların artırılması yönünde taahhütte bulunulmuştu. Tarıma yapılan bu hızlı ve âcil vurgu, daha sonraları Çin hükûmetinin, ekonomi reformunun tarımda başladığını iddia etmesine yol açacaktı. Girişim reformunda olduğu gibi diğer alanlarda da reformların aynı anda başlanıldığının farkına varılması önemlidir. Dahası, tarım ürünleri alım fiyatlarının yükseltilmesi, kotaların azaltılması ve tahıl ithâlâtının artırılarak köylülerin daha fazla gıda tüketmelerine imkân sağlanması, yan ürün üretiminin destek-lenmesi, komün ve takım girişimlerinin geliştirilmesi gibi bu dönemde tarımda alınan önlemler, izleyen birkaç yılda tarımsal üretimde kesinlikle istikrarlı ve önemli artışlara yol açmış ve ayrıca kırsal bölgelerle kentler arasındaki eşitsizliğin azalmasına da yardımcı olmuştur. Ancak, bunlar, bizim bugün Çin'in tarım reformu olarak bildiğimiz şeyi, yani aç köylülerin ve yerel kadroların bir buluşu olan hane-halkı sorumluluğu sistemi altında özel çiftçiliği, başlatan güçler değildi. Özel çiftçilik, birçok eyalette gizlice yayıldıktan sonra, 1980'de koşullu olarak kabûl edildi ve ancak 1982 yılında ulusal bir politika hâline gelebildi.

Sanayide ise ayarlama politikasının ilk hedefleri, ağır sanayinin gelişiminin yavaşlatılması, hafif sanayi yatırımlarının artırılması, üretimdeki sermâye yatırımlarının azaltılması ve işçi tazminatları gibi üretim-dışı alanlarda ve barınma harcamalarında artışa gitmekti. Bu hedeflerin ekonomik gerekçesi, ekonomiyi tüketici harcamalarına

doğru yöneltmek ve özellikle ağır sanayide sermâye yatırımlarına bağımlılığı azaltmaktı. Ayarlama politikası, kısa zamanda hem kırsal hem de kentsel Çin'de yaşam koşullarının hızla iyileşmesini sağladı.[15]

Ayrıca, ekonomi politikasının bir parçası olarak, 1978'de formüle edilen bir reform inisiyatifini yürürlüğe koydu. "Hakların devredilmesi ve kârların paylaşılması" şeklindeki bu inisiyatif, ekonominin desantralize edilmesini ve –hem şehirlerdeki yerel hükûmetler ve girişimler hem de kırsal alanlardaki üretim ekipleri gibi– yerel aktörlere daha fazla özerklik ("haklar") ve müşevvikler ("kârlar") verilmesini amaçlıyordu. Bu hükûmet inisiyatifi, tarıma ek olarak temelde devlete âit girişimler, uluslararası ticaret ve kamu mâliyesi olmak üzere üç alanda uygulandı.[16] Uluslararası ticarette, Dış Ticaret Bakanlığı'nın tekeli sona erdirildi ve yerel hükûmetler ve devlete âit girişimler tarafından dış ticaret şirketlerinin kurulmasına izin verildi. Kamu mâliyesinde ise, yerel hükûmetler, Mâliye Bakanlığı'na bağımlılıktan kurtarılarak, yerel finansman konusunda az çok özerk hâle getirildi.

Bu reform inisiyatifinin en kritik hedefi, şüphesiz devlete âit girişimlerdi. Yeni fabrikaların inşa edilmesine odaklanan "Dışa Doğru Atılım"ın aksine, yeni politika mevcut devlete âit girişimlerin geliştirilmesini amaçlıyordu. Girişim reformu, ilk defa Sichuan'da Eyalet Parti Sekreteri Zhao Ziyang tarafından, Partinin Aralık 1978'deki On Birinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'ndan önce, denenmiş olsa da ulusal bir politika olabilmesi ancak 1979'da gerçekleşti. Reformun amacı, yönetsel karar alma yetkilerini hükûmetten devlet girişimlerine devrederek, özelleştirmeye gitmeden, bu girişimleri daha özerk hâle getirmekti. "Girişimin canlılığını artırmak" olarak adlandırılan bu çaba, "Dışa Doğ-

ru Atılım"dan sonra Çin hükûmetinin durağan endüstrileri yeniden canlandırmak için yürüttüğü ikinci önlem paketini oluşturuyordu. Çin'in sosyalizme hâlâ süren bağlılığı nedeniyle, girişim reformu ekonomik kaygılardan çok ideolojik kaygılarla ciddî bir şekilde kısıtlanmıştı. Sonuçta, bu reform, devlet girişimlerine canlılık enjekte etmesine ve hem yöneticilerin hem de işçilerin müşevviklerinde iyileşmelere yol açmasına rağmen, devlete âit girişimlerin devlete bağlılığını ortadan kaldıramadı ve hatta devletle bu girişimler arasında zaten karmaşık olan ilişkileri daha da karmaşıklaştırdı.

Bütün önlemlerin doğru yönde atılmış adımlar olmasına rağmen "Sekiz Karakterlik Rehberlik İlkesi"nin genel etkinliği sınırlıydı. Örneğin, tarımda Çin hükûmetinin aldığı önlemler uygulandığı yerlerde oldukça başarılıydı; köylülerin yaşam koşulları üzerindeki olumlu etkileri, hem önemliydi hem de hemen görülmüştü. Ancak bu önlemler, köylüleri devletin ağır elinden kurtarmakta yetersiz kaldı. Bununla birlikte, hükûmet politikası olarak açıkça reddedilmiş olan özel çiftçiliğin âni ve hızlı çıkışına kadar, hükûmetin önderliğindeki tarım reformunun böylesine ciddî yetersizlikleri olduğu açık bir şekilde anlaşılmayacaktı. Benzer şekilde, girişim reformu işçilerin müşevviklerinde hızlı ve fark edilir bir iyileşme sağladı. Ancak, en ciddî yetersizlikler, devlete âit girişimler devlet-dışı firmalarla rekabete girıştiğinde gün ışığına çıkmış olsa da, girişim reformunun eksiklikleri başından belliydi.

Çin hükûmetinin çizdiği resmî reform çizgisinin dışında ayrı bir reform çizgisi daha vardı. Bu, spontane ve tabandan gelen çeşitli unsurların bileşimden oluşan bir çizgiydi. Bunların bazıları Çin hükûmetince açıkça yasaklanmış (1982'den önce özel çiftçilik, 1980'den önce şehirlerde serbest meslekler), bazıları hükûmet politikalarınca

ayrımcılığa tâbi tutulmuş (1980'den sonra şehirlerde serbest meslekler ve kasaba ve köy girişimleri) ve bazıları da Pekin tarafından dikkatlice korunmuştu (Özel Ekonomik Bölgeler). Bu reform dalgası sessizce tüm Çin'e yayıldı. Açlık içindeki köylüler, hükûmet politikalarınca yasaklanan özel çiftçiliği gizlice deniyorlar; tam zamanlı iş bulamayan köylüler, daha yüksek gelir elde edebilecekleri çiftçilik-dışı işlere yöneliyorlar; şehirlerdeki işsizler, serbest meslekle-re ya da özel girişimciliğe yönelmek zorunda kalıyorlar ve binlerce illegal göçmen daha iyi bir hayat umuduyla tehlikeli ve pek çoğunun ölümüne neden olabilecek Hong Kong sınırını geçmeye çalışıyorlardı. Bu ikinci reform, "marjinal devrimler" dediğimiz şeylerden oluşuyordu.

1980'lerin başında Çin'in piyasa dönüşümünü başlatan, devlet sektörünü fazla değiştirmeden, canlı bir özel sektörü ve dirençli piyasa güçlerini tekrar Çin ekonomisine kazandıran, bu, tabandan gelen ikinci reformdu. Dört "marjinal devrim"in ortak noktası, dördünün de devletin etki alanı dışında patlak vermiş olmasıydı. Dört devrimin kahramanlarının hepsi, sosyalist yönetim altında marjinal aktörlerdi. Sosyalizmin gururu olan ve bu nedenle devletin sıkı koruması ve kontrolü altında bulunan devlete âit girişimlerin aksine, bu marjinal aktörler, özellikle varlıkları sosyalizme tehdit ya da sosyalizmi aşındırma olarak algılanmadıkça, az çok kendi başlarına bırakıldılar. Birçok pratik engele ve açıkça ayrımcı politikalara mâruz bırakılmalarına karşın, Çin kırsalındaki köylüler ve şehirlerdeki işsizler, elde ettikleri ekonomik özgürlüğü hemen özel girişimciliğe dönüştürdüler. Gelişen devlet-dışı sektörler, 1980'ler ve sonrasında ekonomik büyümenin en güçlü kaynağı oldular. Diğer taraftan, "Dışa Doğru Atılım" ve hükûmetin "girişimlerin canlılığını artırma" inisiyatifi gibi devletin önderliğindeki reform ted-

birleri, devlete âit girişimleri serbest ve rekabetçi girişimlere dönüştürme konusunda çok yetersiz kaldılar.

Çin hükûmetince başlangıçta kapitalist uygulamaları denemek amacıyla yaratılan Özel Ekonomik Bölgeler'in başarısı bile, ikinci reformun marjinal ve tabandan gelen doğasını ortaya koyuyordu. İlk olarak, deneme bölgelerinin kurulması fikri, Hong Kong'la olan sınır boyunca yasa dışı göçü önlemekte zorlanan Guangdong yerel hükûmetinden gelmişti. Hong Kong'tan işadamlarını fabrikalar kurmaları ve yerel işgücünü istihdam etmeleri için Guangdong'a dâvet etmek, geçerli bir çözüm olarak belirdi. İkinci olarak, bir sanayi parkı ya da özel ekonomik bölgenin oluşturulmasının nedeni, yüksek derecede belirsiz ve politik açıdan riskli denemelerin yapılabileceği, sosyalist ekonominin dışında kapalı bir ortam yaratmaktı. Böylece, kapitalizme periferide bir şans verilirken, sosyalizm sağlıklı bir şekilde muhafaza edilebilirdi.

1980'ler boyunca, korunan devlet girişimleri hayatta kalmak için çabalarken, bu marjinal güçler hızla büyüyordu. Sonuçta, Rusya ve Doğu Avrupa'daki reformların aksine Çin ekonomi reformu başlangıçta ciddî bir resesyon yaşamadı. Reform başladıktan sonra, devlet sektöründe artan oranda ve boyutta iflâslar olmasına rağmen ekonomi bir bütün olarak sürekli büyümeye devam etti. Korunan ve ayrıcalıklı devlet sektörü inişini sürdürürken, devlet-dışı sektörler güçlü bir şekilde yükseliyordu.

III

Çin'in ekonomik dönüşümünde, biri devletin önderliğinde diğeri tabandan gelen iki ayrı reformun varlığı konusunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Reformun iki-raylı yapısının fark edilememesi, bu, "zamanımızın büyük hikâyesini" anlamakta sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır.

Tabandan gelen ikinci reform, çoğu zaman devletin önderliğindeki birinci reformun gölgesinde kaldığı ve ondan açıkça ayrıştırılmadığı için, birinci reformun mimarı olan Çin hükûmeti, ikinci reformun da planlayıcısı ve başlatıcısı olarak kabûl edilmiştir. Bu algı, tabandan gelen bir hareketi yanlış bir şekilde devlete atfetmekte ve Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümünün devlet-merkezli yorumlanmasına yol açmaktadır. Bu yüzden, bazı Çinli akademisyenler, Çin ekonomi reformunun ilk aşamalarının Çin hükûmeti tarafından "yukarıdan aşağıya" doğru yürütüldüğüne inanmakta ve tamamen farklı bir karaktere sâhip tabandan gelen reformu göz ardı etmektedirler.[17] Çin ekonomi reformu ile ilgili çok kullanılan, geniş bilgiler içeren ve alanında otorite olmuş kendi ders kitabında, Profesör Wu Jinglian, biri devlet sektörüne diğeri devlet-dışı sektörlere ilişkin iki farklı reformun varlığına dikkat çekmekte, ancak sanki iki reform da Çin hükûmeti tarafından planlanmış gibi yazmaktadır. "Devlet sektöründe girişim özerkliğini genişletme reformu çıkmaza girdiğinde, Deng Xiaoping'in başını çektiği Çinli liderler, reformun odağını kentlerdeki devlet sektöründen kırsaldaki devlet-dışı sektörlere kaydırdılar." Kitabın devamında şu ifadeler de yer almaktadır: "Devlet sektöründe geniş reform tedbirleri almak yerine, Çin, reform çabalarını devlet-dışı sektörlere yoğunlaştırdı ve ekonomik büyümeyi sağlamaları için piyasaya yönelik girişimlerin kurulmasını amaçladı. Yeni stratejiye, 'sistem dışı'nın 'sistem içi'nden öncelikli olması stratejisi ya da artımlı reform stratejisi (*strategy of incremental reform*) dendi."[18]

Marjinal devrimlerle ilgili anlatımımız, 1980'lerdeki Çin'in piyasa dönüşümünün aslında devlet-dışı sektörler tarafından gerçekleştirildiğini ve devletin önderliğindeki reformun devlet sektörünü yeniden canlandırmakta başa-

rısız olduğunu göstermektedir. Ancak "artımlı reform"un bu sonucu, Çin hükûmetinin belli bir stratejisinden kaynaklanmamıştır. Hükûmetin çiftçiler üzerindeki kontrolünü tedricen gevşettiği ve ayrıca şehirlerdeki işsizlerin serbest mesleklere yönelmelerine izin verdiği doğrudur. Ancak, sosyalizmin temelde devlet mülkiyetine dayanması gerektiğine hâlâ inanılırken, yöneticilerin devlet-dışı sektörün ekonomik büyümenin başlıca motoru olmasını ummaları pek de olası değildir. Muhtemelen, devletin önderliğindeki girişim reformu duraksadığında, Çinli liderler devlet-dışı sektörlerin güçlü ve beklenmedik büyümesini gördüler ve rahatladılar. Devlet girişimlerinin sağlayamadığı mal ve hizmetleri sağlayanlar, artık toprakla bağları kalmamış köylüler ve devlet girişimlerinde iş bulamayan şehirlerdeki işsizler için iş yaratanlar, bu yeni gelişen özel firmalardı.

Çinli liderler, kendi kontrolleri dışındaki ikinci reform çizgisinin varlığını kabûl etme konusunda dürüsttüler ve özel çiftçilik ile kasaba ve köy girişimlerini "Çin köylülerinin iki büyük icadı" olarak adlandırıyorlardı.[19] Ancak, Çin ekonomi reformunun resmî anlatımı, iki reformun farklı kaynaklarını gizlemekte ve Çin hükûmetini, piyasa ekonomisine dönüşüm sürecinin tamamını dikkatli ve sabırlı bir şekilde yürüten ve geleceği öngören bir tasarımcı olarak betimlemektedir. Deng Xiaoping, Batı Almanya Başbakanı Helmut Kohl ile 10 Ekim 1984'te yapılan bir görüşmede, Çin reformunun bu tedricî, devlet-merkezli yorumunu ilk kez açıkça ortaya koydu.

> Öncelikle kırsal politikalar sorununu çözdük; çiftçilikte ödemeleri üretime bağlayan sözleşmeli sorumluluk sistemini kurduk, ürün çeşitliliğini ve çiftçilikte ileri bilimsel tekniklerin kullanımını teşvik ettik ve köylüleri kendi işlerini yürütebilmeleri için güçlendirdik. Tüm

> bu politikalar öylesine etkili oldu ki, uygulanmalarının ardından üç yıl içinde, kırda gözle görülebilir değişiklikler yaşandı. 1978'de On Birinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurul Toplantısı'nı yaptık ve birkaç gün içinde kendine özgü özellikleri olan On İkinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurulu'nu toplayacağız. İlk toplantı kırsal reforma odaklanmıştı, bu önümüzdeki toplantı ise, sanayi, ticaret ve diğer sektörlerde reformu da içeren bir biçimde, kentsel reform konusuna odaklanacak. Bunun kapsamlı bir reform olacağını söyleyebiliriz. Hem kırsal hem de kentsel reformun temel içeriği, ülke ekonomisini canlandırmak ve Çin'i dış dünyaya daha fazla açmaktır. Kentsel reform kırsal reformdan daha karmaşık olsa da, bunlardan birinde zaten başarılı olduğumuz için diğerinde de başarılı olacağımıza eminiz.[20]

Deng'in demeci, bir gerçekleri gizleme şâheseriydi. Biri Pekin tarafından iteklenen, diğeri ise taban hareketlerinin sonucu olan iki ayrı reformu, tek bir büyük anlatım içinde birbirine bağlıyor ve Çin hükûmetini bu işin beyni olarak gösteriyordu. Her ne kadar 1978 Bildirisi'nde "Partinin tümü, esas enerjisini ve çabasını, mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde tarımı ilerletmeye yoğunlaştırmalı"[21] ifadeleri yer almış olsa da, özel çiftçilik yasağı kaldırılmadı. 1978 Bildirisi'nde, Deng'in konuşmasında gönderme yaptığı "sözleşmeli sorumluluk sisteminin kurulması" ya da "köylülerin kendi işlerini yürütebilmeleri için güçlendirilmeleri" gibi hususlara benzer hiçbir şey yoktu. Bunların yerine, Bildiri "halk komünlerinin, üretim takımlarının ve üretim ekiplerinin mülkiyet haklarının ve karar alma yetkilerinin devlet yasalarıyla etkin bir şekilde korunmasını" ve "üretim ekipleri temel muhasebe birimi olacak şekilde, halk komünlerinin üç düzeyli mülkiyet sistemini kararlılıkla uygulaması ve bunun değişmeden kalması gerektiğini" vurguluyordu.[22] Bu beyanlar aslında özel çiftçiliği tamamen reddediyordu. Aç

köylülerin öncülük ettiği tarımdaki ikinci reformu ilkiyle karıştıran Deng, konuğunu yanlış yönlendirmiş ve özel çiftçiliğin ve ardından Çin kırsalında ortaya çıkan değişikliklerin Çin hükûmeti tarafından bilinçli olarak gerçekleştirildiğine inandırmıştır.

Bu devlet-merkezli hikâyeye göre, 1978'deki On Birinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurulu tarım reformunu, 1984'teki On İkinci Merkez Komitesi Üçüncü Genel Kurulu ise sanayi reformunu başlatmıştı. Ancak, her iki iddianın da altı boştur. Mao sonrası ilk hükûmet, ekonomi reformuna devlete âit girişimleri dışa açarak başlamıştır. "Dışa Doğru Atılım," ağır sanayiyi hedefliyordu. "Dışa Doğru Atılım" durdurulduktan sonra, "devlete âit girişimlerin yeniden canlandırılması" konusuna odaklanıldı. Sanayi reformu ise 1984'e gelindiğinde zaten çoktan başlamıştı.

Çin ekonomi reformunun resmî anlatımında 1984, "kapsamlı kentsel reform"un[23] başlangıcı olarak alınır ve 1984 öncesindeki bütün sanayi ve kent reformu tedbirleri, "denemeler" veya "hazırlıklar" statüsüne indirgenir.[24] Bu devlet merkezli görüş, kasaba ve köy girişimlerinin yükselişini ve ayrıca Çin şehirlerinde serbest mesleklerin ve özel girişimciliğin yeniden ortaya çıkışını göz ardı etmektedir. Her ikisi de devlet-dışı aktörler olduğu için, Çin'in sanayi ve kent reformlarının, devlet-merkezli resmî anlatıma dâhil edilmeleri, gündeme gelmedi. Ama, kasaba ve köy girişimleriyle Çin şehirlerindeki özel girişimler, Çin ekonomisinde sanayi ve kent reformları için baskı yapan öncülerdi ve devletin kontrolü dışında canlı bir özel sektör oluşturuyorlardı.

IV

Çin'in piyasa dönüşümünde iki farklı reformun varlığı, en çok 1970'lerin sonu ile 1980'lerin ortalarına kadar olan

dönemde telâffuz edildi. Ekim 1992'de toplanan Çin Komünist Partisi On Dördüncü Kongresi'nde, sosyalist piyasa ekonomisi, resmen Çin ekonomi reformunun ana hedefi olarak benimsendi. Bu kongreden sonra, aslında marjinal devrimlerle Çin ekonomisine katılan özel sektör ve piyasa güçleri, daha fazla siyasal tanınma elde ettiler. Marjinal ekonomik aktörler, yeni ortaya çıkan sosyalist piyasa ekonomisinin tedricen belkemiği hâline geldiler. Bunun hemen ardından, reformun ikinci çizgisine yönelik ideolojik düşmanlık azalmaya başladı. Yine de, reformun ikili yapısı, 1990'lar ve sonrasında, Çin'in piyasa dönüşümünün bir özelliği olmaya devam etti. Reformun bir çizgisi Pekin tarafından dayatılırken diğeri yerel inisiyatiflerce yürütülüyordu. Bu yerel inisiyatiflerce başlatılan reform çizgisinin devam eden varlığı ve bu çizginin Çin'i piyasa ekonomisine doğru itmekte oynadığı eşsiz ve öncü rol, 1990'ların başlarında Shenzen ve Şanghay'da menkûl kıymetler piyasalarının gelişiminde, devlete âit girişimlerin özelleştirilmesinde ve 1990'ların ortalarından itibaren sanayi parklarının çoğalmasında kendini açıkça gösterdi.

Birbirinden ayrı iki reformun olduğunun anlaşılması, Çin ekonomi reformunun doğru bir resminin çizilmesini ya da en azından, literatürdeki bazı olgusal hatalardan kaçınılmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda Çin'in piyasa dönüşümünün doğasını daha iyi anlamamızı da mümkün kılar. Özellikle en zor anlaşılan iki yönünü inceleme fırsatı verir: Dönüşümün olağanüstü hızı ve kapitalizme doğru gidişin Çin Komünist Partisi'nin himâyesinde gerçekleşmiş olması.

Steven Cheung'un orijinal kurumsal değişim analizinde, kurumsal değişimin mâliyetinin iki kaynağı vardır: alternatif kurumsal düzenlemeleri keşfetmenin enformasyon mâliyeti ve değişimi müzakere etmenin ya da dayatmanın

mâliyeti, özellikle değişim nedeniyle çıkarları zedelenmesi beklenen toplum kesimlerini razı etmenin mâliyeti.[25] Cheung'un Çin'in kesinlikle kapitalizme doğru gittiği tahmininde bulunmasına yol açan şey, bu basit ve güçlü analitik çerçevenin yanı sıra, Mao'nun ölümünden sonra Çin'de yaşanan değişim trendini zekice, fakat sistematik olmayan bir şekilde gözlemlemiş olmasıydı. Analitik açıdan net ve mantıksal tutarlılığa sâhip olmasına karşın bu çerçevenin zayıf bir tarafı vardı. Toplumu homojen bir varlık olarak görüyor ve kurumsal değişimi, üstün bir kurumun bir hamlede düşük bir kurumun yerine geçtiği, tek bir olaymış gibi değerlendiriyordu. Aradan geçen yirmi yıla karşın, sosyal bilimler literatürünün büyük kısmında kurumsal değişimler hâlâ bu şekilde ele alınmaktadır.[26] Ne kurumsal değişim sürecinden ne de bu değişimin zaman boyutundan bahsedilmektedir.[27]

İktisattaki karşılaştırmalı statik analizde olduğu gibi, kurumsal değişime bu statik bakış, kurumsal değişim sürecinden çok kurumsal değişimin sonucuyla ya da bitiş noktasıyla ilgilidir. Bölgeleri arasında çok fazla çeşitlilik barındıran ve kıtasal boyutta bir ülke olan Çin'de, kurumsal değişimin tek bir olay olarak ortaya çıkması çok ender olur. Daha çok, tedricen ve kararsız bir yapıda ortaya çıkar ve bizi kurumsal değişimi zaman ve mekânda bir süreç olarak ele almaya zorlar. Bir değişikliğin başka yerlerde benzer değişikliklere ilham olabilmesi, başka yerlerdeki aktörlerin bu değişikliğin sonuçlarını nasıl gördüklerine ve karşılaştıkları yeni kısıtları ve fırsatları nasıl değerlendirdiklerine bağlıdır. Bu nedenle, kurumsal değişimdeki ilk deneylerin, ivme kazanıp sonuçta kalıcı hâle mi gelecekleri yoksa antipatiyle karşılaşıp red mi edilecekleri konusunda tahminde bulunmak zordur. Bu gelişme sürecinde, diğer aktörlerin karşı karşıya oldukları mâliyetleri, müşevvikleri ve tercih-

leri değiştirebilecek düzenleyici rolü ve zorlayıcı kapasitesi nedeniyle, devlet belirgin bir belirsizlik kaynağı olarak göze çarpmaktadır.

Benjamin Franklin, büyük imparatorlukların büyük bir pasta gibi en kolay kenarlarından inceldiklerini gözlemlemiştir. Bunun Çin'in marjinal devrimlerindeki tezâhürü, reformun ikili yapısından önemli ölçüde etkilenmiştir. İki ayrı reformun varlığının kabûlü, bunların zaman içinde birbirlerini nasıl etkilediklerini ve rakip fikirlerin etkileşimini izleyebilmemizi sağlar. Bu, özellikle sosyalizme ve sosyalizmin piyasayla ve özel sektörle olan ilişkisine dâir Çinli liderlerin siyasal inançlarındaki değişimin dinamiğini, eşsiz bir biçimde, inceleyebilmemizi mümkün kılar. Gördüğümüz gibi, bu aslında hızla değişen ekonomik realiteye uyum sağlamak için geliştirilen bir tepkiydi. Devlet önderliğindeki reformun başarısızlığı, özel sektör reformuna yönelik tutumda değişikliğe neden olmuştu. Bu da hem özel hem de devlet sektörlerinde ekonomi reformu için daha fazla alan açılmasına imkân sağladı.

Dört marjinal güç –özel çiftçilik, kasaba ve köy girişimleri, bireysel girişimcilik ve Özel Ekonomik Bölgeler– 1980'ler boyunca Çin ekonomisinin dönüşümünde öncü rol oynadı. Tabanın inisiyatifiyle gerçekleşen ekonomik deneyler, sâdece sosyalist ekonominin periferisinde denendikleri ve bu nedenle rejime doğrudan siyasal bir tehdit olarak algılanmadıkları için müsamaha gördüler. Daha aşağı ve önemsiz görülen reformun bu marjinal güçleri, varlıkları sosyalizme bir tehdit olarak algılanmadığı sürece biraz siyasal özgürlükten faydalandılar. Köylülere ve şehirli işsizlere özel girişim özgürlüğü verildikten sonra, bu kesimlerin çabalarının devlet sektörünü gölgede bırakması ve pragmatik Çinli liderlerin bu deneyleri sosyalizme zararlı değil, yararlı olarak kabûl etme-

leri fazla uzun sürmedi. Böyle ortodoks olmayan pratikler resmen tanınınca, sosyalist ideolojinin kontrolü, kaçınılmaz olarak zayıfladı ve siyasal düşüncenin sınırları genişledi.

Buna karşın, Hua yönetiminde başlatılan ekonomi programı ve 1978'de başlamış olan girişim reformu da dâhil olmak üzere devlet sektörü reformları ise büyük ölçüde etkisizdi. Sosyalizmin ekonomik özünü hedefleyen bütün reformlar, kaçınılmaz bir şekilde devlet tarafından yürütülüyor ve yakından denetleniyordu. İki durumda da, Çinli liderler, hem tüm sosyalist ekonomi hem de siyasal istikrar için hayatî olduğunu düşündükleri ekonomi sektöründen ellerini çekemediler. İşleri beceriksizce yürütmüş olmaları, devlet önderliğindeki çabaların sosyalist ideoloji tarafından ciddî biçimde kısıtlandığına işaret etmektedir. Bu durum, çoğu zaman hayâl kırıcı sonuçlara neden olmuştur. Bu, Çin'in sosyalizme bağlı kalmaktan dolayı ödediği bedeldi.

Neyse ki, hükûmet, özel sektör reformunda müdahaleci olmayan bir yaklaşım benimsemeye daha fazla razıydı. Çinli liderler, biraz da, devlet girişimlerini kontrol ettikleri sürece sosyalizmin korunabileceğine inandıkları için, sosyalizmle uyuşmaz görünen önlemlere müsamaha gösterme eğilimindeydiler. Sosyalist devletin periferisinde ortaya çıkan marjinal ekonomik güçler ise, siyasal ideoloji ve devlet bürokrasisi ile fazla kısıtlanmadıkları ve piyasadaki çetin rekabet tarafından biçimlendirildikleri için devlet sektörünü geçebilecek durumdaydılar.

Zamanla, sosyalist ekonominin periferisinde belirmiş olan marjinal devrimler, popüler destek sağlamanın ve siyasal direnci aşmanın yanı sıra siyasal ideolojideki değişiklikler için bir katalizör görevi de üstlendiler. Sosyalizmi, piyasa ekonomisinin antitezi şeklindeki geleneksel imajından, yavaş yavaş uzaklaştırdılar ve daha fazla ekonomi reformu için si-

yasal tolerans oluşmasını sağladılar. Sonuçta, devlet önderliğindeki reform piyasa güçlerine daha açık hâle geldi ve bu reformun ana karakterlerinin özel sektöre olan düşmanlıkları azaldı. Çin hükûmeti birçok ekonomik kaynağı kontrol ettiği ve politika gündemini belirlediği için Çin hükûmetinin başlattığı reform inisiyatifleri, istenilen sonucu vermedikleri zaman bile, kritik derecede önemli olmaya devam ettiler.

Örneğin, Mao'nun radikal bir şekilde sosyalist dönüşümü ve piyasanın tamamen ortadan kaldırılmasını denemesinin ardından, 1950'lerde Chen Yun'un geliştirdiği "planlı ekonomi önceliklidir, piyasa düzenlemeleri yardımcıdır" tarzındaki sosyalizm anlayışı, Çin ekonomi reformunun ilk günlerinde temel yol gösterici ilkesi oldu.[28]

Piyasa ve özel sektördeki hızlı gelişme, Çin halkının yaşam koşullarını iyileştirirken, Çin hükûmeti o zamanlar "meta ekonomisi" (*commodity economy*) olarak adlandırılan şeyi kabûl edebilir hâle geldi. Bu Marksist terim, Çin hükûmetinin siyasal açıdan sıkıntılı bir isim olan "piyasa ekonomisi" ifadesini kullanmaktan kaçınmasını sağladı, ama aynı zamanda sosyalist öğreti ile piyasanın artan hâkimiyeti arasındaki çizgiyi de bulanıklaştırabildi. Ekim 1989'da Partinin On Üçüncü Kongresi toplandığında Çin ekonomisinin büyüklüğü 1978'deki düzeyin iki katına ulaşmıştı. Parti, ekonomik kalkınmaya olan bağlılığını ilân ederken gururluydu. Sosyalizme, Parti yönetimine, ekonomi reformuna ve dışa açılıma bağlılık yeniden vurgulandı. Bu politika, o zaman uygun bir ifadeyle "tek merkez, iki temel nokta" olarak özetlendi.[29] Özel sektörün gelişimi teşvik edildi ve Çin'in ekonomik açıdan daha da fazla büyümesine katkı yapması olumlu karşılandı. Hatta, kapitalizmin göz alıcı sembolleri olan borsaların, 1990'da Şanghay'da ve bir yıl sonra da Shenzhen'de açılmalarına izin verildi.

Reform boyunca, Pekin'in tasarladığı devlet önderliğindeki çizgi, siyasal ideolojinin ağır baskısı altındaydı. Özel sektör reformundan gelen politika inisiyatifleri, ideolojik olarak çok daha az kısıtlanmıştı. Özel sektörden kaynaklanan başarılı inisiyatifler, çoğu zaman Pekin tarafından kabûl ediliyor ve devlet sektörü reform inisiyatiflerine adapte ediliyordu. Pekin'e, Çin'in piyasa ekonomisine gidişini yönlendirebilmesi için, etkin ve esnek bir kurumsal çerçeve sağlayan şey, reformun ikili yapısıydı, tasarım değildi. Bu yapı, önce Pekin için bir siyasal tampon yarattı ve reformun siyasal riskini azalttı. Reformun erken aşamasında sosyalizme bağlılık hâlâ güçlüyken ve özel girişimcilik ve piyasa güçleri hâlâ siyasal açıdan tehlikeli kabûl edilirken, Pekin sosyalizme olan bağlılığından ödün vermeden, ikinci reform çizgisinin kapitalizmle yaptığı deneylere müsamaha gösterebildi. Gerçekten de, Pekin henüz sosyalist öğretinin zincirlerinden kurtulmamışken, ikinci reform çizgisinin hareketine izin verildi. Dahası, ekonomi reformları kaçınılmaz biçimde siyasal riskler içeriyorlardı. Savundukları ekonomi reformlarının kötü gitmesi durumunda siyasî liderler pozisyonlarını kaybedebilirlerdi. İkinci reform çizgisinin varlığı sâyesinde, Pekin, yerel hükûmetlerce yürütülen herhangi bir reform inisiyatifine bağlanmadan, reform politikasında daha fazla manevra alanına sâhip oldu. Bu yapı, hâlâ tek bir parti tarafından kontrol edilen siyasal sistemi, başka türlü olabileceğinden çok daha esnek, uyumlu ve ekonomideki değişimleri özümseyebilir hâle getirdi.

Reformun ikili yapısı ve ardındaki desantralize siyasal sistem, piyasa dönüşüm süreci boyunca kolektif öğrenmeyi kolaylaştırmada kritik bir rol de oynadı. Çin'in piyasa reformu, iki engelle karşılaştı; bunlardan biri ideolojik, diğeri pratikti. 1984'te Pekin "meta ekonomisi"ni ilk defa tanı-

yana kadar, piyasaya ve özel sektöre yönelik ideolojik düşmanlık büyük bir engel teşkil ediyordu. Ayrıca, sosyalizmi reforma tâbi tutmanın pratik güçlükleri göz korkutucuydu. Nitekim, 1980'lerde fiyat reformuna yönelik bu türden iki çaba boşa çıkmıştı. Piyasa reformuna karşı ideolojik muhalefet zayıflar ve piyasa ekonomisi tedricen zemin kazanırken; Çin reformu, piyasa ekonomisinin birbirine bağımlı birçok alt-sistemle beraber ve evrim geçirerek yaşayan canlı bir sistem olduğunun anlaşılamaması ve bu derece radikal bir hareketin doğasındaki belirsizlikler nedeniyle aksadı. İki-raylı reform, Pekin'in, eyalet ve eyalet-altı düzeyindeki yerel hükûmetlerin (*provincial and sub-provincial governments*) kendi kalkınma inisiyatifleri sâyesinde edindikleri coşkudan ve yerel bilgiden faydalanmasını sağladı. Başarılı oldukları kanıtlanan yerel inisiyatifler, ulusal bir politika olarak kabûl edilmeden önce Pekin tarafından dikkatlice incelendiler. Zhucheng özelleştirmesinde ve Şanghay ve Changsha'daki devlet girişimlerinin yeniden yapılandırılmasında tam da böyle oldu. Pekin bazen daha aktif bir rol üstlendi ve politika inisiyatiflerini bütün ülkede uygulamadan önce yerel düzeyde denemeler yaptı. Bu türden örnekler arasında, 1984'te Özel Ekonomik Bölgeler'in birçok sâhil şehrini içerecek şekilde genişletilmesinin ve daha sonra sanayi parklarının tüm Çin'e yayılmasının yanı sıra 1994 Vergi Reformu da bulunmaktadır.

Çok az kişi, Steven Cheung'un sosyalizmden kapitalizme geçişin etkinlik-artırıcı olduğu yönündeki varsayımını sorgulayacaktır. Çin'de böyle potansiyel kazançların olduğu bilgisi, değişim yönünde bir arzuya neden oldu. Ancak, arzu bir şeydir; gerçek değişim süreci başka bir şey. Çin'de, liderlerin eksik bilgiye sâhip olduğu ve potansiyel sonuçların hiç de açık olmadığı bir ortamda, eylemde bulunmak gerekiyordu.

Reformun ikili yapısı, siyasal riski azalttı ve uygulama maliyetlerini aşağı çekerek Çin'in piyasa ekonomisine geçişini önemli ölçüde kolaylaştırdı. Cheung'un Çin'in kapitalist olacağı yönündeki erken tahmini doğru çıktı, ancak Çin'i gerçekte kapitalizme götüren şey, reformun ikili yapısıydı.

V

Pekin hâlâ sosyalizme bağlıyken, reformun iki paralel çizgisinin hesapta olmayan varlığı, piyasa ekonomisinin Çin'e âni dönüşünü şaşılacak derecede kolaylaştırdı. Süreç içerisinde 1980'lerin başında Pekin, üç ana reform önlemini benimsedi: yönetsel sözleşme sorumluluk sisteminin (*managerial contract responsibility system*) yaygın kullanımı, iki-raylı fiyat sisteminin benimsenmesi ve merkezî hükûmetle yerel hükûmetler arasında vergi gelirlerinin paylaşımında sözleşmelerin kullanımı. Bu tedbirler, farklı derecelerde, ekonomiyi ileri götürmekte başarılı oldular. Ancak, ulusal ekonominin bölümlere ayrılmasından ve ekonomide devlet ve devlet-dışı firmaları için kaotik bir fiyatlama ortamı yaratılmasından da sorumluydular. Sonuçta bunların etkileri arasında, piyasa rekabetinin aksatılması ve yeni gelişen piyasa ekonomisinin altının oyulması da bulunuyordu.

1980'lerin başında, yönetsel sözleşme sorumluluk sistemi, devlet girişimlerinin kendilerini denetleyen hükûmet organlarına karşı elde ettikleri özerkliğin resmileştirilmesi için başlatıldı. Ancak, girişim reformunda sözleşmelerin kullanılması, Pandora'nın kutusunu açtı. Her bir devlet girişimi, bağlı olduğu hükûmet organıyla, girdilerin fiyatları ve miktarları ile vergi yükü gibi konularda, pazarlık yaparak kendi özel koşullarını yarattı. Hükûmetin regülasyonlardan sorumlu organlarıyla işbirliği hâlinde, her bir devlet girişimi kendi kurallarını yazdı.

Bu arada, Çin hükûmeti, fiyat reformu yapmak yerine, iki-raylı fiyatlamayı genişletti. İki-raylı fiyatlama, 1970'lerin sonu gibi erken bir tarihte, Çin hükûmeti devlet petrol şirketlerine devlet kotalarını doldurduktan sonra piyasada ürünlerini yüksek fiyattan satma izni verdiğinde ortaya çıktı. Sonuçta, devlet girişimleri, özelleştirme olmadan piyasa sinyallerine mâruz kaldılar ve bu sinyaller tarafından disiplin altına alındılar. Bu arada, iki-raylı fiyat sistemi, devlet-dışı firmaların devletin kontrol ettiği materyallere ulaşabilmelerine imkân sağladı ve bu firmaların devlet girişimleriyle rekabet edebilmelerinin önünü açtı. Çoğu zaman girdiler için çok daha yüksek fiyatlar ödediler, ama çalışma ilişkileri konusu da dâhil olmak üzere işlerini yürütürken çok daha fazla özgürlüğe sâhiptiler; ayrıca, daha sıkı bir piyasa disipliniyle karşı karşıyaydılar. Sonuçta, 1990'ların başlarına gelindiğinde, kasaba ve köy girişimleri, hem Çin sanayi sektöründeki büyümenin hem de Çin ihrâcâtının yüzde 40'ını gerçekleştiriyorlardı.[30] Ancak, iki-raylı fiyatlamanın geniş çapta uygulanması, Çin ekonomisinde kaosa yol açtı. Piyasa fiyatı, hükûmet fiyatının birkaç katı olabiliyordu ve bu iki fiyat arasında, peşin fiyatın yer alabileceği, gri bir alan mevcuttu. Farklı firmaların girdiler için ödedikleri fiyatlar arasında çok büyük farklılıklar olduğu için, bu firmalar ürün piyasasında rekabet ettikleri zaman bile, üretkenliklerini ve ekonomik etkinliklerini karşılaştırmak imkânsız hâle gelmişti. Ayrıca, iki-raylı fiyatlama, yanlış kaynak tahsisinin yanı sıra, sosyal huzursuzluğa ve ekonomi reformuna karşı muhalefete neden olan kârlı arbitraj faaliyetlerini de doğuruyordu.

Girişim düzeyindeki fiyat çarpıklıklarının yanı sıra, girişimler makro düzeyde de çarpıklıklarla karşı karşıyaydılar. Bu iki faktör, birlikte etkide bulundular ve özellikle dev-

let girişimlerinin piyasa disiplinine tâbi olmasını zorlaştırarak kaotik bir fiyat ortamı yarattılar. 1980'ler boyunca Çin merkezî hükûmeti, eyaletlerden vergi toplamak için bir sözleşme sistemi kullandı. Bu uygulama, kamu mâliyesinde disiplin sağlamak ve yerel hükûmetleri teşvik etmek amacıyla 1980'de başlatıldı. Sözleşme-temelli vergi rejiminde, her eyaletin vergi yükü Pekin ile ayrı olarak müzakere edildi. Sonuçta, eyaletlerin vergi yükleri birbirlerinden farklılaştı ve bu farklılaşma, yönetsel sözleşme sorumluluk sistemi ve iki-raylı fiyatlamanın zaten karmaşıklaştırdığı fiyatlama ortamını daha da karmaşık hâle getirdi.

Kapitalizm ile sosyalizm arasındaki en temel fark, kapitalizmde piyasa mekanizmasının işlemesi, sosyalizmde ise bunun yerini devlet planlamasının almasıdır. İktisat ders kitaplarında piyasa –arz ve talebin fiyatlardaki değişimler-le eşitlenmesi– etkin bir kaynak tahsisi mekanizması olarak anlatılır. Ancak, piyasa aynı zamanda bir kolektif öğrenme mekanizmasıdır. Piyasa, bütün ekonomik aktörlere deneme-yanılma yoluyla öğrenmeleri için bir alan sağlar ve bu aktörlerin mevcut fırsatları araştırmalarına ve yeni fırsatlar yaratmalarına izin verir.

Bu kolektif öğrenme sürecini etkin hâle getirmek için bir koşulun yerine getirilmesi gereklidir. Bütün ekonomik aktörler, eylemde bulunma özgürlüğüne sâhip olmalı ve eylemlerinden dolayı sorumlu tutulmalıdırlar. Muhtemelen bu nedenle eskiden, piyasa ekonomisine, daha çok, kumanda ekonomisinin karşıtı olarak "serbest girişim ekonomisi" denirdi. Bu, piyasa ekonomisinde bütün aktörlerin ortak bir kısıtlar kümesi tararından eşit şekilde disipline tâbi tutulduklarını –rekabetçi bir faktör piyasasından alım yaptıklarını ve rekabetçi bir ürün piyasasında satış yaptıklarını– imâ eder. Becerikli ya da şanslı öğreniciler, daha

fazla kaynağa ulaşabilirler ve bu sâyede daha fazla müşteriye hizmet ederek faaliyetlerini genişletme imkânı elde ederler. Zayıf ya da şanssız öğreniciler ise cezalandırılırlar ve mevcut faaliyetlerini terk ederek yeni bir işe başlamak zorunda kalırlar.

Çin'in piyasa dönüşümünde, özel firmaların faaliyetine izin verilmesinden sonra bile, iki faktör bu süreci neredeyse tamamen durma noktasına getirmektedir. İlk olarak, ulusal ekonomi, her bir yerel ekonominin dışarıyla bağlantılarını kesecek derecede bölümlere ayrıldığında, rekabetin firmaları disiplin altına alma gücü kaybolur ve firmalar faaliyetleri için kritik öneme sâhip geri-besleme mekanizmasından mahrum kalırlar. Böylesine olağanüstü bir durumda, farklı yerlerdeki firmalar arasında çok az doğrudan rekabet olur. Verimsiz firmalar durumlarını düzeltmek ya da kapanmak konusunda bir baskı hissetmezler ve yanlış kaynak tahsisindeki statik etkinsizliği daha da artırırlar. Dahası, ekonomik aktörlerin müşterilere daha iyi hizmet sunmasını sağlayan ve firmanın piyasa performansını iyileştiren doğru iş pratikleri, hemen anlaşılıp taklit edilemedikleri ve geniş çapta uygulanamadıkları için kolektif öğrenme sürecinde dinamik etkinsizliğe neden olurlar. Ulusal ekonominin daha entegre ve daha büyük olması, daha fazla firmanın ve insan becerisinin kolektif öğrenme oyununda yer almasını sağlar. Ortak bir ulusal piyasa olduğunda, bütün firmalar, ekonominin neresinde olurlarsa olsunlar, kolektif deneysel öğrenme sürecinin parçasıdırlar.

İkinci olarak, ekonomideki firmalar birbirleriyle rekabet ettiklerinde bile, eğer ortak bir piyasa disiplini tarafından aynı koşullarla sınırlandırılmamışlarsa, piyasa rekabeti ve deneysel öğrenme süreci ciddî şekilde zarar görebilir. Piyasa ekonomisinde firma disiplini, rekabetin başarısız firma-

ları iyilerinden ayırarak elimine etmesiyle sağlanır. Tüketicilere hangi ürünlerin hangi fiyattan sunulması gerektiği gibi konularda firmaların yaptıkları denemeler, birçok belirsizlik içerirler. Bu belirsizlikler, tüketici tercihleri, diğer firmaların planları ve girdi fiyatları hakkında firmaların yeterli bilgi sâhibi olmamasından ve ilgili hükûmet regülasyonlarından kaynaklanır. Piyasa disiplini, firmalar yalnızca tüketicilerin satın almaya razı oldukları malları sağlayarak hayatta kalabildiği ve tüketicilerden elde ettikleri gelirlerle daha fazla üretim faktörü kullanabildikleri zaman çalışır. Siyasal kayırmacılık gibi başka nedenlerle firmalar hayatta kalabildiklerindeyse sistem çöker.

Kaotik fiyatlamanın en zararlı etkisi, sâdece sanayi girdileri için birden fazla fiyatın bulunmasından kaynaklanmıyordu. Tek fiyat yasasına karşın, farklı firmalar, çeşitli enformasyon problemleri ve piyasa mekanizmasını kullanmanın diğer farklı mâliyetleri nedeniyle, çoğu zaman aynı materyalleri genellikle farklı peşin fiyatlardan satın alıyorlardı. Farklı bölgelerde mükerrer ve birbirinin aynı olan yatırımlar da temel sorun değildi; sorun, daha çok, ortak bir ulusal piyasanın olmaması nedeniyle piyasa disiplininin, yani piyasa rekabetinin işleyebilmesi için zorunlu olan geri-besleme mekanizmasının, ciddî şekilde zayıflamasıydı. Bu, sosyalist ekonomide hükûmetin devlet girişimlerini siyasal nedenlerle sübvanse etmesi nedeniyle oluşan kronik gevşek bütçe kısıtının da ötesinde bir sorun yarattı.[31] Bütçenin yanı sıra, devlet girişimlerinin karşı karşıya olduğu diğer birçok kısıt sâdece gevşek değil, aynı zamanda daha kötü, kendine özgü ve amaca özel müzakerelere açıktı. Performans düzeyleri farklı firmalar arasında ayrım yapabilecek, doğru dürüst bir disiplin mekanizması mevcut değildi. Sonuçta, üçüncü kişilerin, devlet girişimlerinin gerçek eko-

nomik performanslarını bilebilmeleri neredeyse imkânsız hâle geldi. Dahası, bu durum devlet girişimleri için çarpık bir müşevvik yapısı yarattı; yöneticiler, girişim üretkenliğini artırmak ya da tüketicilerin beğenisini kazanmak yerine devlet organlarıyla avantajlı bir sözleşme imzalayarak daha fazla kazanabiliyorlardı. Sonuç olarak, büyük ölçüde etkin olmayan bir kaynak tahsisi kaçınılmazdı. Hükûmet görevlileri ve devlet girişimlerindeki yöneticiler, kaotik fiyatlama sisteminin yarattığı arbitraj imkânlarını kendi çıkarları için kullanırken ortaya çıkan muazzam büyüklükteki yeniden dağıtım etkisi de bir o kadar bozucuydu.

Deng'in 1992'deki güney turundan sonra Çin, piyasa ekonomisini güçlendirmek için bir dizi adım attı. 1992 Fiyat Reformu ve 1994 Vergi Reformu, fiyat çarpıklıklarını önemli ölçüde düzeltti ve ortak bir ulusal piyasanın ortaya çıkışını kolaylaştırdı. İki-raylı fiyatlama, aşamalı olarak 1990'ların ortalarına kadar ortadan kaldırıldı. Sonuç olarak, piyasa, ekonomide anlamlı ve belirgin bir disiplin mekanizması haline geldi. Firmalar, *guanxi* ya da kendilerini denetleyen hükûmetle ilişkiler geliştirmek yerine tüketicileri çekmek için ürünlerini geliştirmeye ve iyileştirmeye zorlandılar. Çin ekonomisinde artan piyasa rekabetinin açık bir göstergesi, devlet girişimlerinin toplam kayıplarının toplam kârlarına oranının hızla büyümesidir. 1981–1985 döneminde ortalama yüzde 5 olan bu oran, 1986–1990 döneminde yüzde 28,2'ye yükseldi, 1990–1995 döneminde yüzde 74,6'ya sıçradı ve 1996'da neredeyse yüzde 200 oldu.[32]

Bir diğer ilgili gelişme, devlet girişimlerinin özelleştirilmesiydi. Girişim reformuyla geçen on yıldan daha uzun bir süreden sonra, Çin hükûmeti, hakların devri ve kârların paylaşımı politikasının devlet girişimlerini bağımsız

ve özerk yapma konusunda başarısız olduğunu nihâyet anladı. Giderek daha fazla devlet girişimi iflâsa düşerek yerel hükûmetlere mâlî yük oluşturdukça, ekonomi mantığı ideolojinin önüne geçmeye başladı. Yerel hükûmetler, kamu mülkiyetine olan ideolojik bağlılıklarından vazgeçmeye başladılar; özelleştirmeye giden yol açılmıştı. Bu arada, özel sektörün 1992 sonrasında kendini toparlaması ve daha da güçlenmesi, kamu sektörü çalışanlarını cezbetmeye başladı. Kentsel konut piyasasının gelişimi, emeklilik sistemi reformu ve sağlık sigortası, devlet sektörü çalışanlarını işverenlerinden serbest kılmaya başladı. Bütün bunlar, özelleştirme sürecini kolaylaştırdı ve siyasal açıdan kabûl edilebilir hâle getirdi.

Devlet girişimlerinin özelleştirilmesiyle, ilçe düzeyindeki yerel hükûmetlerin çoğu, kendilerine âit olan devlet girişimlerini ellerinden çıkardılar. Merkezî hükûmet ile eyalet ve belediye hükûmetlerince sâhip olunan ve işletilen devlet girişimlerinin sayısı da önemli derecede düşürüldü. Devlet girişimlerinin ellerinde sâdece birkaç monopol endüstrisi kaldığı için, yerel hükûmetler artık devlet girişimlerine yerel ekonominin omurgası ya da ana vergi geliri kaynağı olarak bel bağlayamıyorlardı. Bunun yerine, hükûmet yetkilileri, yatırımları çekmek için yerel kamu mallarını sağlamak ve iş dünyasına dost bir ortam oluşturmak zorunda kaldılar ve bölgesel rekabet için yeni bir alan açtılar.

VI

Ortak bir ulusal piyasanın ortaya çıkması ve devlet girişimlerinin özelleştirilmesinden sonra, 1990'larda bölgesel rekabet yeniden canlandı. Bir önceki on yılda, yerel korumacılık ve iç ticaret önündeki çeşitli engeller, aslında ulusal ekonomiyi bölümlere ayırmıştı. Çin ekonomisi desantralize

edilmiş, ama bölgelerarası rekabet kısıtlanmıştı. 1990'larda giderek artan sayıda devlet girişimi yerel hükûmetlere mâlî yük oluştururken, yerel hükûmetler özel sektöre karşı ideolojik olmayan bir tavır aldılar ve özel sektör kısa sürede yerel ekonominin temeli olarak kabûl edildi. Yerel kamu mâliyesi açısından, 1994 Vergi Reformu sonrası, katma değer vergileri ve arsa kiraları yerel hükûmetlerin temel gelir kaynağı olmuştu. Her ikisi de yerel ekonominin büyümesiyle pozitif yönlü ilişki içindeydi. Bu arada, ortak bir ulusal piyasanın geliştirilmesi, bölgesel rekabetin şimdi daha fazla piyasa disiplinine tâbi olduğu anlamına geliyordu. Sonuçta, 1990'lar ve sonrasındaki bölgesel rekabet, Çin'in piyasa dönüşümünün ardındaki en güçlü itici güç olarak belirdi.

Çin'in desantralize siyasal yapısı ile ekonomideki yoğun bölgesel rekabet arasındaki güçlü bağ, önemli ölçüde ilgi çekmiştir.[33] Yerel hükûmet yetkilileri, nihâyetinde Pekin tarafından yerel ekonominin performansına göre atandıkları için, Çin yerel hükûmetleri kendi bölgelerini –eyalet, şehir, ilçe, kasaba ya da köy– bir işletme gibi yönetmektedirler.[34] Çin hükûmetinin oynadığı aktif rol, bir şirketler grubunun liderliğine benzemektedir. Ayrıca, Çin hükûmeti hâlâ birçok önemli ekonomik kaynağı, özellikle banka kredilerini ve devlet tekelindeki sektörlere girişi, kontrol etmektedir. Çin hükûmetinin Çin ekonomisinin dönüşümünde kritik bir güç olduğunun haklı olarak vurgulanması, hiç de şaşırtıcı değildir.

Çin'in yükselen piyasa ekonomisinde devletin devam eden ağırlığı, Çin ekonomi reformunun eşsiz doğasının bir sonucudur. Önceki bölümlerde ayrıntılı şekilde görüldüğü gibi, bu reform belli bir planı tâkip etmedi, tabandan gelen inisiyatiflerle devlet önderliğindeki politika denemelerinin bir bileşimi tarafından yürütüldü. Çin piyasa ekonomisi-

nin yükselişi, bazı mülkiyet hakları iktisatçılarının önerdiği yolu tâkip etmedi. Bununla birlikte, piyasa dönüşümü konusundaki Çin deneyimi, güvence altına alınmış ve iyi tanımlanmış mülkiyet haklarının piyasa ekonomisinin iyi işleyebilmesinin yasal temeli olduğu yönündeki anlayışa meydan okuyor da değildir. Kasaba ve köy girişimlerinin başarısı, özel mülkiyet haklarının kritik önemini reddetmiyordu, çünkü bunların çoğu zaten özeldi. Yerel hükûmetlerin mülkiyetindeki kasaba ve köy girişimleri bile, devlete âit girişimlerle karşılaştırıldıklarında daha iyi tanımlanmış mülkiyet hakları yapısına sâhiptiler. Aslında, gerçekten önemli olan şey, kasaba ve köy girişimleri piyasa disiplinine tâbi iken, devlete âit girişimlerin bu disipline tâbi olmamalarıydı. Kasaba ve köy girişimlerinin mülkiyet yapısı üzerine yapılan vurgu, işin özünü kaçırmaktaydı.

Ancak, Çin'in önce mülkiyet haklarını ve bununla ilgili diğer kurumsal kuralları belirlemesi ve ardından hakları piyasada en yüksek teklifi verenlere tahsis etmesi gibi bir durumun yaşanmaması tuhaftır. Bunun yerine, köylülerin tarım alanları üzerindeki hakları, devlete âit girişimlerin yöneticilerinin girişim üzerindeki hakları ve bu hakları kullanırken hangi kurumsal sınırlamalara tâbi oldukları gibi ekonomik aktörlerin hangi haklara sâhip olabilecekleri konusu, özel ekonomik aktörlerin ekonomik varlıklar üzerinde kontrol hakkına sâhip olmalarına izin verildiği zaman belirlenebilmiştir. Hakların tanımlanması ve transferi, tek bir adımda gerçekleşti. Reformun ilk yirmi yılında, Çin sosyalizme bağlı kalarak devlet varlıklarının doğrudan satışına karşı çıkarken, özel aktörlerin devletten aldıkları haklar, ayrı ayrı müzakereye tâbiydiler. Hakların tanımlanmasının ve el değiştirmesinin veya yeniden tahsisinin bir arada ve tek bir adımda yapılmasının temel avantajı, piyasa güçleri-

nin ekonomiye katılımını hızlandırmasıydı. Eğer herhangi bir iş faaliyetine girişmeden önce herkes bütün hakların tanımlanmasını beklemek zorunda kalsaydı, devlet bir bilgelik testine tâbi tutulmuş olurdu. Yani devlet, girişimciler arasındaki rekabet sonucunda hakların ekonomik değerleri belli olmadan önce bu hakların doğru değerlerini belirlemek gibi bir görevle karşı karşıya kalırdı. Benzer şekilde, özel girişimciler de, devletin bütün hakları tanımlamasını beklemek gibi bir sabır testine tâbi tutulurlardı. İlk test, hakların piyasa değerleri konusunda çok az bilgi mevcutken, devletin ilk seferde hakları doğru tanımlamasını gerektirirdi. Bu son derece zor görev, Çin ekonomi reformunu yolundan çıkarmasa bile kolaylıkla geciktirebilirdi.

Reforma bu tür bir yaklaşım, devletin iktisattaki genel kabûl gören rolü ile çelişmektedir. İktisatta çoğu zaman varsayıldığı gibi, devletin başlıca ekonomik fonksiyonu, mülkiyet haklarını tanımlamak ve sonra ekonomiden çekilerek özel aktörler arasında serbest pazarlık için yer açılmasını sağlamaktır. Haklar üzerinde birbiriyle çatışan iddialar ortaya çıkmadıkça ve bir çözüm için çağrı yapılmadıkça, devlet ekonomiden uzak durur.[35] Çin'de, hakların tanımlanması ve transferi tek bir adımda gerçekleştiği için, hangi hakların önemli olduğu ve bu nedenle tanımlanmaya değer olduğu, ekonomik aktörlerle devlet arasındaki müzakerelerin bir parçasıydı. Devlet tarafından devredilen hakların çoğu, başlangıçta başkalarına transfer edilemiyordu. Örneğin, hanehalkı sorumluluğu sözleşmesi, köylülerin toprak kullanım haklarını transfer etmelerine izin vermiyordu, benzer şekilde devlete âit girişimlerin yöneticileri de ellerindeki hakları başkalarına aktaramıyorlardı. Sonuçta, hakların el değiştirdiği her durumda devlet müzakere masasına tekrar çağırıldı. Dahası, zamanla ekonomik koşullar

değiştikçe, başlangıçta müzakereye dâhil edilmeyen belli bazı haklar ekonomik açıdan önemli hâle geldi. Orijinal sözleşmedeki hakların bile önem düzeyi yeniden bir gözden geçirimi gerekli kılacak kadar değişmiş olabiliyordu. Bu nedenle, devletin, hakların yapısını sürekli gözden geçirmesi ve yeniden tanımlaması isteniyordu. Birçok toprak sözleşmesinde olduğu gibi bazı sözleşmeler yetmiş beş yıl kadar sürebiliyordu; devlet girişimlerinin yöneticileri ile onları denetleyen organlar arasındaki performans sözleşmeleri ve firmalarla sanayi parkları arasındaki sözleşmeler gibi daha fazla sayıda başka sözleşmelerde ise süre genellikle beş ya da on yıldı. Orijinal sözleşmelerin yenilenme süresi geldiğinde sözleşme müzakerelerinin yeniden açılması için devletin müdâhil olması gerekiyor ve kaçınılmaz bir şekilde haklar yeniden tanımlanıyordu. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Çin devleti ekonomide önemli bir aktör olmaya devam etti.[36]

Ancak, Çin ekonomi reformunun, devlet müdahelesinin piyasa güçlerine karşı zaferini temsil ettiğini söylemek de yanıltıcı olur. Çin yerel hükûmetlerinin, yerel ekonominin faaliyetlerine önemli ölçüde müdâhil oldukları doğrudur. Çoğu durumda, yerel hükûmetler, yerel koşullara uygun en iyi ekonomik kalkınma modelini keşfetmek için üretim faktörlerini harekete geçirme konusunda birbirleriyle rekabet etmektedirler. Bu hizmet, temelde Alfred Marshall'ın örgüt diye adlandırdığı üretimin dördüncü bağımsız ajanıdır. Yerel hükûmetler yeni bir sanayi parkı açtıkları ve potansiyel yatırımcılara teklif götürdükleri zaman, yaptıkları şey, özel firmaların kurulmaları ve gelişebilmeleri için zeminin temizlenmesi ve ortamın hazırlanmasıdır. Yerel hükûmet senaryonun oluşturulmasına ve aktörlerin seçimine müdâhil olabilir, ancak gösteri iş firmalarınca yapılır.

Ayrıca bir sanayi parkının kaderi, yani oradaki firmaların faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve büyüyebilmeleri, hükûmet kararıyla değil, piyasa rekabetiyle belirlenir.

Bölgesel rekabette yerel hükûmetlerin en hayatî katkısı, Çin'in fiziksel büyüklüğünden ve içsel çeşitliliğinden çıkar sağlamaktır. Yerel hükûmetlerin eylemleri, Çin'in büyük olma avantajını yüksek sanayileşme hızına dönüştürmektedir. Eyalet düzeyindeki 32 hükûmet, 282 belediye hükûmeti, 2.862 ilçe hükûmeti, 19.522 kasaba ve 14.677 köy hükûmeti de dâhil olmak üzere, Çin'deki her bir yerel hükûmet, yerel ekonomiyi geliştirmek için kendi yolunu test ederken, her biri diğerleriyle rekabet hâlinde çok sayıda farklı deney de aynı anda yürütülmektedir. Deneme-yanılma yöntemine dayanan kolektif öğrenme süreci, önemli ölçüde kısa tutulmuştur. Başarılı pratiklerin yayılması, hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Bölgeler, sâdece faktör piyasalarında –emek ve sermâye 1990'ların ortalarından beri artan düzeyde hareketlenmiştir– ve ürün piyasalarında değil, bunların yanı sıra yerel kamu mallarının sağlanmasında, iş dünyasıyla devlet arasındaki ilişkilerin yapılandırılmasında ve üretimin yerel düzeyde örgütlenmesinde de birbirleriyle rekabet etmektedirler. Mükerrer ve birbirinin aynı yatırımlar kaçınılmazdır ve gerçekten de sürecin çok önemli bir parçasıdır. Bu, sermâyenin eksik kullanımı nedeniyle ölçek ekonomilerinin etkinliğini azaltmış, fakat aynı zamanda sanayileşmeyi büyük çapta hızlandırmış ve yaymıştır; Çin'i otuz yıldan daha az bir sürede dünyanın atölyesine çevirmiştir. Alfred Marshall'ın "içsel ekonomiler" dediği şeydeki kaybı, "dışsal ekonomiler" dediği şey fazlasıyla gidermiştir. Bu, Çin'de 1990'larda ve sonrasında gerçekleşen piyasa dönüşümünün olağanüstü hızını anlayabilmemizin anahtarıdır.

VII

Çin Komünist Partisi bugün hâlâ Çin'deki tek siyasal partidir. Otuz yıla yakın bir süredir, birçok gözlemci ve yorumcu Çin'in nihâyetinde Batı tarzı bir kapitalizm modeline doğru sürükleneceğini ummuştur. Bu süreçte Çin Komünist Partisi, piyasa reforumunun ilerlemesiyle ya daha az önemli hâle gelecek ya da komünizmle birlikte tarihe karışacak ya da Tayvan ve Güney Kore'nin izinden giderek demokrasiyi benimseyecekti. Bugün, Çin Komünist Partisi'nin tek-parti yönetimini reforma tâbi tutmaya hazır olduğu yönünde çok az işaret bulunmaktadır. Özel girişimcilerin ve üniversite mezunlarının da artan oranda katılımıyla birlikte, her meslekten 80 milyonun üzerinde üyeye sâhip olan Parti, her zamanki kadar güçlü görünmektedir. Çin Komünist Partisi'nin dayanıklılığı nedeniyle, Çin modeli kapitalizm, artan bir şekilde, bazıları tarafından, Batı kapitalizmini devirmese bile ona karşı durma potansiyeline sâhip, yabancı ve savaşa hazır bir güç olarak görülmektedir.

Çin ekonomi reformunun kesinlikle en göze çarpan özelliklerinden biri olan Komünist Parti'nin sürekliliği, birçok kişinin tüm reform süreci boyunca Çin parti-devletinin sarsılmaz görünen rolüne odaklanmasına neden olmuştur. Eski Sovyet Bloku'ndaki gibi, piyasaya yönelik reformlara yer açmak için iktidardaki komünist partilerin birbirleri ardına yıkıldıkları diğer geçiş ekonomilerinin aksine, Çin, piyasa ekonomisinin ve Komünist Parti'nin birlikte gelişebildikleri tek örnek olarak göze çarpmaktadır. Ekonomik liberalizasyon ve komünist yönetimin sürekliliği arasındaki bu şaşırtıcı ortaklık, Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümünün olağanüstü sürecini anlamanın anahtarı olarak görülmektedir. Olayların basitleştirilmiş ve yaygın şekilde dillendirilen versiyonunda, Çin piyasa reformunun

kıskanılacak derecede başarılı performansı, büyük oranda, mutlak güç sâhibi Çin parti-devletine atfedilmiştir. Çin ekonomik modeline genellikle "otoriter kapitalizm"[37] ya da "devlet önderliğinde kapitalizm"[38] denmekte ve Çin hükûmeti ile Partinin oynadığı rol vurgulanmaktadır. Eleştirmenlerin "ahbap-çavuş kapitalizmi"[39] ya da Çince "*quan-gui*"[40] kapitalizmi dedikleri, devletin ve özel çıkar gruplarının Çin ekonomisindeki yaygın ve yozlaşmış müdahaleleri bile, Çin ekonomi reformunun devlet-merkezli bakış açısını haklı çıkarır görünmektedir.

Çin'in nasıl kapitalist olduğu ile ilgili hikâyemizi takip eden okuyucular, Çin ekonomi reformunun devletçi yorumlarını, Çin Komünist Partisi propagandası olarak değerlendirerek reddetmek için yeterli nedene sâhiptirler. Çinli liderler bile, özellikle 1980'lerde, reformu "taşları yoklayarak nehri geçmek" olarak tanımlıyorlardı. Çin hükûmeti defalarca gâfil avlandığı durumlarla karşılaştı: Açlık içindeki köylüler, özel çiftçiliğin ve kasaba ve köy girişimlerinin üstünlüğünü kanıtladılar; şehirlerdeki eski işsizler, "demir kâseli" devlet çalışanlarından daha fazla gelir elde ettiler; Shenzhen kısa zamanda bir balıkçı kasabasından Güney Çin'de kapitalist bir şehir merkezi hâline geldi. Çinli liderler, defalarca çabalamalarına rağmen devlete âit girişimlerin başarısız olmalarını engelleyemedikleri ve milyonlarca işçinin işsiz kalmasına razı olmak zorunda kaldıkları zaman da hayâl kırıklığına uğradılar ve mahcup oldular. Çin'in yükselen bir ekonomik güce dönüşmesi, kesinlikle her şeyi bilen bir hükûmetin önceden tasarladığı ve sabırla yürüttüğü bir proje değildi.

Çin Komünist Partisi'nin sürekliliği ve siyasal iktidar tekeli, iki önemli değişikliği gizlemiştir. Birincisi, Çin devletinin ekonomideki rolü, nasıl ölçülürse ölçülsün, giderek

daha az önemli hâle gelmiştir. Ekonomi reformlarından önce Çin halkının çok az ekonomik özgürlüğü vardı ve devlet, üretimden satışlara ve hatta tüketime kadar, ekonomiyi her açıdan kontrol ediyordu. Günümüzde, özel girişimcilik Çin ekonomisinin başlıca itici gücüdür. Devlet sektörünün ekonomideki büyüklüğü, devlet-dışı sektöre oranla önemli ölçüde düşmüştür. Birçok uluslararası karşılaştırmalı çalışmada, devlet sektörünün hâlâ önemli ölçüdeki büyüklüğü nedeniyle, Çin ekonomisi devlet-önderliğinde kapitalizm olarak nitelendirilmektedir. Ancak, son yirmi-otuz yıllık reform süresinde Çin devletinin istikrarlı bir şekilde ekonomiden çekildiği gerçeği, inkâr edilemez. Eğer devlet Çin ekonomisinin yükselişine katkıda bulunuyor gibi görünüyorsa, bunun nedeni, siyasal liderliğin gücü ya da her yerde bulunması değil, hükûmetin ekonomiden tedricen çekilmesidir. Çin'in piyasa dönüşümünün başarısını açıklayan şey de budur.

İkincisi, Çin Komünist Partisi bugün artık kendisini devrimin öncü kolu olarak tanımlamamaktadır. "Göğün bahşettiği otorite" (*mandate of heaven*) komünizmin yerini almıştır; parti-devletinin meşruiyeti, iyi yönetime ve halkın yaşam koşullarını iyileştirebilmesine dayanmaktadır.[41] 2002'deki APEC (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği) toplantısında, dönemin Başkanı Jiang Zemin şu açıklamayı yapmıştır:

> Uluslararası topluluğun hâlen karşı karşıya olduğu çok sayıda soruna ve gelecekte daha da fazlasının beklenmedik anlarda karşımıza çıkacak olmasına rağmen, ne tarihin barış ve kalkınma yönündeki akışı tersine çevrilebilir, ne de bütün dünya halkları daha iyi bir yaşam ümidinden vazgeçerler. Nerede yaşıyor olurlarsa olsunlar, insanlar dünyada kalıcı barış ve istikrar ile evrensel zenginlik ve sürdürülebilir kalkınma istiyorlar. Eğer dünya barışı ve ortak kalkınma güven altına alı-

nacaksa, bütün ülkelerin devlet adamlarının, insanların istekleri doğrultusunda tarihi ileri taşımak için gereken vizyonu ve cesareti göstermeleri zorunludur.

Başarımızın anahtarı, toplum üyelerinin çeşitli çıkar ve endişeleri ışığında çeşitliliğe saygı gösterebilme ve farklılıkları bir kenara bırakarak ortak bir zemin arama kabiliyetimizde saklıdır. Dünyamız içinde farklılıklar barındıran renkli bir yerdir. Bu, Asya-Pasifik bölgesi için daha da doğrudur. Üyelerin tarihsel ve kültürel çeşitliliğine ve farklı kalkınma yol ve modellerine saygı göstermek, ortak kalkınma ve zenginlik konusunda bizim için önemli bir temeldir. Tarih boyunca farklı kültürlerin karışması ve birbirlerini etkilemeleri, insan uygarlığının gelişiminde motor görevi görmüştür. Biz de tarihin bu yasasını izlemeliyiz; bütün toplumların ortak ilerlemesini garanti altına almak için daha fazla kültürlerarası alış-veriş gerçekleştirmeli ve daha bilinçli bir şekilde birbirimizin güçlerinden yararlanmalıyız.[42]

12 Nisan 2008'de gerçekleştirilen Asya Yıllık Konferansı Boao Forumu'nun açılış töreninde, dönemin Çin Başkanı Hu Jintao da ekonomik kalkınmaya eşit derecede vurgu yapıyordu.

> Eğer bir ülke ya da ulus, sürekli rekabetçi hâle gelen dünyada, kalkınmak istiyorsa, zamana uymalı, reform yapmalı, dışa açılmalı, gelişimini hızlandırmalı, insanı ön plana koymalı ve insanlar arasında uyumu desteklemelidir. Reform ve dışa açılma yönündeki büyük davamızdan çıkardığımız sonuç budur.
>
> Dünyadaki bütün ülkelere uyan, hazır ve değişmeyen bir kalkınma yöntemi ya da modeli yok. Çin'in ulusal koşullarını dikkate alarak araştırmalı ve kendi kalkınma yöntemimizi ve modelimizi geliştirmeliyiz. Bunu yaparken, hem yurtiçindeki hem de yurt dışındaki yeni eğilimlere uyum sağlamalı ve insanların daha iyi bir yaşam ümidini karşılamalıyız. Çin toplumunu daha da canlandırmalıyız. Ve gerçekten zamanın eğilimine uymalı ve halkla aynı kaderi paylaşmalıyız.[43]

Yeni Parti üyeleri arasında komünizmi benimseyen hatta âşina olanların sayısı yok denecek kadar azdır. San Diego'daki California Üniversitesi Profesörü Richard Madsen 2007–2008 yıllarında Fudan Üniversitesi'ndeyken, sınıfındaki en başarılı öğrencilerinden birinin Parti'ye katıldığı hâlde *Komünist Manifesto*'yu neredeyse hiç duymadığını fark etmişti.[44] Eğer bir komünist parti, proletarya sınıfı ile kapitalistler arasın mücadelenin yanı sıra sosyalizm ile kapitalizm arasındaki rekabeti de bir kenara atmış ve gerçeği olgularda aramaya yönelmişse, o artık bizim Batı'da anladığımız anlamda bir komünist parti değildir. Bu bağlamda, Çin'de hâlâ bir komünist rejim olduğunu sanarak hareket etmek yanıltıcıdır.

Ekonomi reformu başlamadan önce dahi Çin'in ne ölçüde komünist bir rejim olduğu, tartışmaya açık bir konudur. En azından Mao'nun Çin'i, komünizmden çok daha fazlasıydı. 1921'de Çin Komünist Partisi'nin kuruluşunu başlangıç olarak kabûl etsek bile, uzun ve sürekli Çin medeniyeti ve Konfüçyüs felsefesinin devam eden ağırlığı dikkate alındığında, Çin tarihinde Marksizmin çok kısa bir yer işgâl etmiş olduğu görülür. Mao yönetiminde Marksizm resmî ideoloji olduğu için, bu ideolojinin Çin ekonomisi ve toplumu üzerindeki etkisi, kısa yaşam süresinin imâ ettiği düzeyden daha önemli olmuştur. Ancak, Çin siyasal düşüncesi, binlerce yıllık fikirlerin birikimi olarak değerlendirilirse Marksizmin bir yüzey dekorasyonundan başka bir şey olmadığı da görülür.

Dahası, Marksizm, Mao ve yoldaşları tarafından neredeyse hiçbir zaman ciddî şekilde incelenmemiş ve anlaşılmamıştı.[45] Marksizmi daha sistematik incelemiş olanlar, ya 1949'dan önce Ulusalcı hükûmet tarafından öldürülmüş ya da Parti içinde sürekli ortaya çıkan güç mücadelelerinde Mao'ya yenik düşmüşlerdi. Mao'nun iktidara yükselişin-

den beri, Çin Komünist Partisi, her zaman, komünist olduğundan daha fazla Çinliydi. Örneğin Mao'nun komünizm vizyonu, oldukça sınırlı sayıdaki Marx ve Lenin okumalarından çok Çin klasiklerini özümsemesine dayanıyordu.[46] Çin'i geleneklerinden koparmak için sürekli çabalamasına karşın, Çin sosyalizmi, Çin'in uzun toplumsal ve siyasal tarihinden ciddî şekilde etkilenmeye devam etti. Sosyalist yönetim altında Çin, yine Çinli olmaya devam ediyordu.

Örneğin, sosyalizmin kamu mülkiyetine ve merkezî planlamaya dayandığı kabûl edilse de, bu iki temele Çin'de aynı gözle bakılmıyordu. Kamu mülkiyetinin kutsal statüsü, Mao Çini'nde özel mülkiyetin sürekli saldırıya mâruz kalması anlamına gelirken, merkezî planlama yalnızca birinci Beş Yıllık Plan döneminde birkaç yıl uygulanmıştır. Çin sosyalizminde kamu mülkiyeti ile merkezî planlama arasındaki bu belirgin ayrımın derin tarihsel kökleri vardır. Kamu mülkiyetine dayanan ideal bir toplum fikri, Çin'de uzun bir entelektüel geçmişe sâhiptir ve Konfüçyüs'e kadar izi sürülebilmektedir. Çin'in geleneksel yasal-siyasal düşüncesinde, "özel"e karşı kökleşmiş bir önyargı bulunmaktadır. Kamu ile özel arasındaki bu karşıtlık, 19. Yüzyıl'ın sonlarında ve 20. Yüzyıl'ın başlarında Kang Youwei tarafından güçlü bir şekilde yeniden formüle edilmiştir. Kang, Konfüçyüs terimleri olan *Datong* ve *Xiaokang*'ı popüler hâle getirmiş; Datong toplumunu bir ütopya olarak Xiaokang'ın karşısına koymuştur. Bu görüş, Mao ve diğer komünistler üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır.[47] Ancak, desantralizasyon da, tarihsel olarak, Çin siyasetinin göze çarpan bir özelliği olmuştur. Çin siyasal otoriterizmini kendi üzerinde temsil eden tam yetkili imparatorun bile, Çin kadar büyük ve her bölgesinde farklı özellikler bulunan bir kara kütlesini, mikro düzeyde yönetmesi mümkün değildi.

Komünizm Batı entelektüel geleneği içinde doğduğundan, Batı'nın Mao'nun Çini'ne komünizm açısından bakmayı seçmesi şaşırtıcı değildi. Mao'nun, Çin'i komünizm öğretisi doğrultusunda yeniden inşa etmeye heveslenmesi ve Çin'i kültürel mirasından koparma konusundaki agresifliği de bu tür bir okumayı kolaylaştırdı. Dahası, Sovyetler Birliği ilk sosyalist ülke olduğu için, Batı, Çin'i Sovyetler Birliği'nin bir benzeri olarak düşünmeyi uygun buldu. Mao'nun Çin'i dış dünyaya kapalıyken ve Sovyetler Birliği'ne erişim daha kolayken, böyle düşünülmesi anlaşılabilirdi. Ancak, sosyalizm dalgasının en yüksekte olduğu zamanlarda bile, Çin hem ideolojik hem de örgütsel açıdan Sovyetler Birliği'nden çok farklıydı. Mao'nun Çin'i kesinlikle Sovyetler Birliği'nin bir kopyası değildi.

Çin'e ister komünist ister kapitalist diyelim, Çin'in hızlı ekonomik dönüşümünü ve gelecekteki potansiyelini daha iyi anlayabilmek için Çin tarihsel mirasının farkına varmalıyız. Çin kapitalizme yabancı olmadığı gibi serbest ticarete ve özel girişimciliğe de hiç yabancı değildir.[48] Çin tarihi öğrencilerinin çok iyi bildiği gibi, uzun-mesafeli ticaretin yürütülmesi, kâğıt paranın yaygın kullanımı ve gelişen piyasa faaliyetleri Çin tarihinin her döneminde görülmüştür. Bu özellikle geç dönem Tang hanedanlığının yanı sıra Song, Ming ve Qing hanedanlıkları dönemleri için de geçerlidir. Marco Polo 13. Yüzyıl'da Çin'e seyahat ettiğinde, bu ülkede filizlenen ticaretten ve sofistike sanayiden derinden etkilenmişti. Özellikle, 17. Yüzyıl'a kadar Batı'da ortaya çıkmayacak olan kâğıt paranın Çin'deki kullanımı çok ilgisini çekmişti.[49] Ancak, bu erken dönem ticaret artışları tam bir modern Sanayi Devrimi'ne yol açmadı; dünyanın en önde gelen bir medeniyeti, tam da Batı yükselmeye başlarken, duraklama dönemine girdi. Yine de, Çin'de günümüzde

piyasa ekonomisinin yeniden canlanması ile kapitalizmin bu ülkedeki tarihsel kökleri arasında doğrudan ve önemli bağlantılar vardır.

Çin'in son otuz yılda nasıl kapitalist olduğuyla ilgili bu anlatım, Çin'in uzun ve kapsamlı tarihinin hakkını vermemizi engellese de, Çin medeniyetinin dâima önemli derecede açık olduğunun vurgulanması gerekir. Qin, Çin'i MÖ 221'de birleştirmeden önce, birbirleriyle etkileşime giren çok çeşitli düşünce okulları ortaya çıktı ve "yüz düşünce okulu yarışsın" şeklindeki Çin deyişi bu etkileşimden doğdu. Han'dan Tang Hanedanlığı'na kadar, İpek Yolu, Çin'i dünyanın geri kalan kısmına bağlayan bir ticaret yolu oldu ve Çin'in Hindistan'dan, Orta Asya'dan ve diğer yerlerden birçok fikri özümsemesini sağladı. Çin medeniyetindeki süreklilik algısı, birçok insanın, Çin kültürünün 3. Yüzyıl'da Budizm ile tanıştıktan sonra önemli ve çarpıcı bir değişim geçirdiğini unutmasına neden olmaktadır. Konfüçyüsçülüğün Budizmi özümsemesi yüzlerce yıl sürdü ve Song Hanedanlığı döneminde Neo-Konfüçyüsçülüğün ortaya çıkmasına yol açtı.[50] Günümüz itibariyle, Çin, Batı ile eşit koşullarda etkileşime daha yeni başlamıştır. Çin farklı bir tür kapitalizm geliştirme umudunu vâdetmektedir. Bu, Çin'in zengin ve farklılıklar içeren kültürel gelenekleri üzerinde yükselen ama Batı'yla ve dünyanın geri kalan kısmıyla da açıkça ilişki kuran bir kapitalizmdir. Bütün toplumlar ve medeniyetler, açık, hoşgörülü ve siyasal açıdan istikrarlı ortamlarda farklılıkların kaynaşarak yenilikler ortaya çıkarması sâyesinde gelişirler, bağnazlığa ve siyasal kaosa mâruz kaldıklarında ise ölürler. Kendimizi yerel-merkezli bakış açısından kurtardığımızda ve insanlık tarihine küresel bir perspektiften baktığımızda, ne Çin'in geçmişte dünyayı yönettiği ne de Batı'nın günümüzde dünyaya egemen

olduğu görülür. Yalnızca açık ve hoşgörülü bir medeniyet başarılı olabilir; bunun dışında, coğrafî ya da etnik özellikler de dâhil olmak üzere, başarılı bir medeniyetin göstergesi olduğu düşünülen tüm diğer unsurlar rastlantısaldır.

Çin Komünist Partisi'nin açık ve güçlü yönetiminde gelişen Çin piyasa ekonomisi, genellikle sanki liberal piyasa düzeninden farklı bir türmüş gibi değerlendirilmektedir. Sâdece farklı olmakla kalmayan, aynı zamanda liberal piyasa düzenine düşman olan bir tür düşünülmektedir. Çin piyasa ekonomisinin Britanya'da, Amerika'da ya da başka bir yerde daha önce var olan modellerden farklı olduğu doğrudur. Bu, ülkenin ve nüfusun büyüklüğü ve Çin Komünist Partisi'nin rolü gibi Çin'in sâhip olduğu diğer birçok ayırt edici özelliğin yanı sıra kısmen tarihsel etkilerden kaynaklanmaktadır. Bir diğer neden de, Çin'in küresel piyasa ekonomisine en son katılan üyelerden biri olması nedeniyle diğer farklı kapitalizm modellerinden öğrenebilmesidir. Teknoloji ve üretim imkânları açısından Çin ile gelişmiş dünya arasında muazzam bir açık vardı. Çin halkı, ideolojinin kelepçelerinden kurtulunca hızla aradaki açığı kapatabildi. Bu arada, Çin piyasasındaki büyük potansiyel, dünyanın her tarafından doğrudan yabancı yatırımların Çin'e yönelmesine yol açtı. Örneğin, 1990'lardan itibaren Şanghay, küresel kapitalizmin vitrini hâline geldi.

Ancak, Çin ekonomisinin küresel piyasa düzenine bir tehdit oluşturduğu savı, akıldan çok korkuya ve yanlış anlamaya dayanmaktadır. Aksine, Mao sonrası ekonomi reformu, komünizmin düşüşünün başlangıç evresini oluşturmuştur. Mao'nun ölümünden sonra Çin'in piyasa modelini yeniden benimsemesi, 20. Yüzyıl'ın başında Sovyetler Birliği'nde başlayan sosyalist deneye ölümcül bir darbe indirmiştir. Çin'de Özel Ekonomik Bölgeler'in kurulması ve doğrudan

yabancı yatırımların kabûlü gibi piyasaya yönelik reformlar, hızla milyonları yoksulluktan kurtarmış ve insanlığın dörtte birinin yaşam standartlarını yükseltmiştir. Bu göz alıcı sonuçlar, Hindistan ve Vietnam da dâhil olmak üzere diğer ülkeleri, piyasanın yararları ve devlet planlamasının mantıksızlığı konusunda ikna etmiştir.

Dahası, Çin'in piyasa dönüşümü, küresel kapitalizm için yeni ufuklar açmıştır. Yükselen bir ekonomik güç olarak Çin, şimdi Orta ve Güneydoğu Asya'da, Lâtin Amerika'da ve Afrika'da, ekonomileri giderek daha fazla Çin piyasasına entegre olan birçok ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Çin'in bu büyük ekonomik dönüşümü, daha şimdiden gelişen küresel piyasa ekonomisinin temel dayanaklarından biri olmuştur. Daha da önemlisi, Çin'de canlı ve göze çarpan bir piyasa ekonomisinin faaliyette bulunması, kapitalizmin görünüşte Batılı olmayan bir toplumda da kök salıp gelişebileceğinin güçlü bir kanıtını sunmaktadır. Çin karakteristiğinde kapitalizm, kültürleri ve tarihleri Batı'dakinden farklı diğer gelişmekte olan ülkelerin piyasayı benimsemeleri için bir örnek oluşturmaktadır. Batı'nın kapitalizm üzerindeki tekelini kıran Çin, kapitalizmin küreselleşmesine yardım etmektedir. Kapitalizmin kültürel çevresini genişleterek ve kapitalizme kültürel çeşitlilik ekleyerek, küresel piyasa düzenini güçlendirmektedir. Kapitalizmin Batı'nın dışında da büyümesi ve farklı kültürel ortamlarda ve siyasal sistemlerde gelişmesi, küresel liberal ekonomik düzenin çok daha dirençli, esnek ve sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır.

VIII

Ocak 2010'da *Foreign Policy* dergisinde yayınlanan Profesör Robert Fogel'in cüretkar tahminlerine göre Çin ekonomisi

2040 yılında küresel GSYH'nin yüzde 40'ını oluşturacak, ABD ise yüzde 14'le uzaktan ikinci sırada yer alacaktı.[51] Aynı sayıdaki bir eleştiri yazısında, Fogel'in tahmininin "Çin hükûmetinin her şeyi bilme yetisini (alîm-i mutlaklığını) tamamen abarttığı" belirtiliyor ve tahminin geçerliliği sorgulanıyordu.[52] Bu kitapta sürekli vurgulanan bir noktanın burada tekrar dile getirilmesi önemlidir: Çin'in gerçekleştirdiği göz alıcı büyüme rakamları, "Çin hükûmetinin her şeyi bilme yetisine" atfedilemez. Eğer öyle olsaydı, Çin'de piyasa ekonomisinin geleceğine olan güvenimiz çok daha zayıf olurdu. Çin'in nasıl kapitalist olduğu ile ilgili bu anlatımımızda, yeri geldikçe Deng Xiaoping ve diğer Çinli liderlerin oynadıkları hayatî rolden de defalarca bahsedilmektedir. Ancak, Mao'dan farklı olarak Deng, Adam Smith'in "sistem adamı" dediği türden biri hiç olmadı.[53] Mao ütopik bir plan oluşturup bunu Çin halkına dayatmış olduğu için kendiyle gurur duyuyordu, Deng ise gerçeklerle uyuşmayan herhangi bir teoriye bağlı kalamayacak kadar gerçekçiydi. Deng'in yaptığı şey, siyasetin ve ideolojinin etkilerini sınırlandırmak ve Çin hükûmetininin soğukkanlı davranmasını sağlamaktı. Deng'in sarsılmaz pragmatizmi ve siyasî kurnazlığı olmasaydı Çin'in ekonomi reformunun gidişatının ve sonuçlarının çok farklı olacağı konusunda çok az insan kuşku duymaktadır. Ancak, Çin ekonomisinin mucizevî yükselişinin temel nedeni, iyimser, enerjik, yaratıcı ve kararlı Çin halkıdır.

Profesör Fogel'in Çin'in geleceği ile ilgili iyimserliğini paylaşıyoruz. Ancak burada ortaya konulan analizin çerçevesi, Çin ekonomisinin geleceğini nicel olarak öngörmeyi mümkün kılacak bir ekonomik model sunmamaktadır. Çoğu kişi Fogel'i aşırı tahmini nedeniyle eleştirmiştir. Ancak, öngörüsünün yarısı alınsa bile, bu, büyük resmi değiştirmeyecektir.

Çin'in sâhip olduğu en kritik avantaj, 1,3 milyarlık girişimci, çalışkan ve azimli nüfusudur. 1970'lerin sonlarından beri uygulanan doğum kontrol politikasına karşın, Çin hâlâ dünyanın en büyük nüfuslu ülkesidir. Onlarca yıldır süren hızlı şehirleşmeye rağmen ülke nüfusunun yarısı bugün hâlâ kırsal bölgelerde yaşamaya devam etmektedir. Kırsal nüfusun çekirdeğinde, daha iyi bir iş ve daha iyi bir hayat umuduyla şehirlere göçmeye can atan bir kitle bulunmaktadır. Önümüzdeki yıllarda Çin ekonomisinin daha da büyümesinde kritik derecede önemli olacak olan şehirleşme ve sanayileşmenin sürdürülebilmesi için yeterince alan bulunmaktadır. Ancak, Çin yaşlanma hızı alarm veren bir nüfusa sâhiptir. Gelişmiş birçok ülke çocuk doğumlarını sübvanse ederken, Çin'de çoğu insanın hâlâ büyük aile kurmak istiyor olmasından dolayı Çin hükûmetinin memnun olması gerekir. Her bir bireyin, sosyalizmdeki gibi sâdece sırada iş beklemediği, tersine eğitimli ve yaratıcı olduğu bir ortamda, hükûmetin dayattığı doğum kontrolü inatla sürdürülen yanlış bir politika olarak görünmektedir. Tek çocuk politikası, geçici bir âcil çözüm politikası olarak düşünülmüştü. Bu politikanın ısrarla gereğinden fazla sürdürülmesinin Çin ekonomisi ve toplumu üzerindeki etkileri, kalıcı ve şiddetli derecede zararlı olacaktır.[54]

Yüksek eğitimli ve yetenekli bir işgücü bile, eğer ülkenin neresinde olursa olsun ekonomik fırsatları keşfetmek için istekli ve özgür değilse, bu fırsatlardan yararlanmak için işyeri açma özgürlüğü yoksa ve diğer ekonomik aktörlerle rekabet etmesine izin verilmiyorsa, kendi potaniyelini gerçekleştiremeyecektir. Reformun başlangıcından beri, Çin işgücü hareketliliğini sağlama ve özel girişimciliği teşvik etme yönünde büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Kırsal kesimdeki milyonlarca işçinin şehirlere göçü ve devlet girişimlerinin

özelleştirilerek beşerî sermâyenin özel sektöre transferinin mümkün hâle gelmesi, işgücü hareketliliğinin iki ana kanalı olmuştur. Ulusal bir emek piyasasının tedricî gelişimi, sâdece emek verimliliğini artırmakla kalmamış, köylülere gerçek ekonomik fayda da sağlamıştır. Ancak, günümüzde emek piyasasında, özellikle hanehalkı kayıt (Çincede *hukou*) sistemi ve göçmen işçilerin karşılaştıkları çeşitli kurumsal zorluklar gibi önemli engeller hâlâ mevcuttur. Bunların tedricen ortadan kaldırılması, gelecek yıllarda işgücü verimliliğindeki artışların önemli bir kaynağı olacaktır.

Çin'de özel girişimcilik, açık bir şekilde büyük bir atılım gösterdi. Reform öncesinde, özel girişimcilik yasaktı; bugün ise ekonominin temel itici gücü olarak kabûl görmektedir. Bununla birlikte, özel girişimcilik hâlâ birçok önyargıyla ve zorlukla karşı karşıyadır. Aşmak zorunda kaldıkları en tehditkar güç, devlet tekelidir. 1990'ların ortalarından beri devlet girişimlerinin çoğunun yeniden yapılandırılmasına ya da özelleştirilmesine karşın, kalan devlet girişimleri, bankacılık, enerji ve telekomünikasyon gibi tekelleşmiş birkaç sektöre çekildiler. Tekelleşmiş endüstrilerdeki bu tür devlet girişimleri, Çin ekonomisinde güçlü bir çıkar grubu hâline gelmişlerdir. 2008'den beri uygulanan enflasyonist para politikası, devlet sektörünü daha da şişirmiştir. 4 trilyon yuan (yaklaşık 586 milyar dolar) değerindeki teşvik paketinin yarattığı banka kredilerinin çoğu, devlete âit girişimlere ve yerel hükûmetlere aktarılmıştır. Devlet sektörü, ucuz krediye dayanarak özel sektör aleyhine genişlemiştir. 2009'da, daha önce örneği görülmemiş bir şekilde, Hong Kong'daki üç girişimin yanı sıra tam otuz dört Çin şirketi Fortune Global 500 listesinde girdi. Ancak bunlardan sâdece biri özel girişimdi.[55] Bir yıl sonra 2010'da ise aynı listeye Hong Kong merkezli dört

girişimin dışında kırk iki Çin firması girdi ve bunlardan yalnızca ikisi özeldi.[56]

Rahatsız edici olan şey, devlet mülkiyetinin kendisi değil, daha baştan devlet girişimlerinin kamu çıkarlarını özel firmalardan daha iyi gözettiğinin varsayılmasıdır. Bu varsayım, devlet tekelini ve hükûmetin "stratejik önemde" gördüğü birçok endüstriye özel firmaların girişinin sınırlandırılmasını meşrulaştırmak için kullanıldı. Gerçekte, devlet tekeli birçok devlet girişiminin vergi tahsildarı gibi çalışmasını ve muazzam kârlar elde etmesini sağlamaktadır. Böylece, hükûmet gelirlerinin, yeni milenyumda GSYH'nin büyüme hızının neredeyse iki katı bir hızla büyümesi mümkün olmaktadır.[57] Devlet girişimlerinin yüksek kârları, bu firmaların piyasa disiplininden uzaklaşmalarına ve zayıflıklarını gizlemelerine yol açmaktadır. Tekelci kârları sâyesinde, devlet girişimleri, müşterileri memnun etmek için sürekli yenilik geliştirme baskısından kurtulmakta ve böylece, istemeden de olsa, firmaların piyasa rekabetinde hayatta kalmaları için zorunlu olan, öğrenme mekanizmasından mahrum olmaktadırlar. Ayrıca, yapay olarak yüksek tutulan kâr marjları, tekelci sektörlerle rekabetçi sektörler arasındaki ücret farklılıklarını artırmaktadır. Örneğin, devlet tarafından tekelleştirilen sektörler Çin'deki tarım dışı işgücünün yüzde 8'ini istihdam ederken, devlette çalışan işçiler toplam ücretlerin yüzde 55'ini almaktadırlar.[58] Dahası, devlet girişimlerinin tekelci kârları, bu firmalara özel firmalara açık olan sektörlerde dahi avantaj sağlamaktadır. Devlet girişimleri, özel firmaları sektörden atmak ya da onları satın almak için siyasî bağlantılarını ve tekelci kârlarını da kullanmakta ve piyasa rekabetine zarar vermektedirler. Ayrıca, devlet girişimlerinin varlığı, Çin'in sermâye piyasasının gelişiminin de altını oymaktadır. Örneğin, bankalar,

koruma altındaki kâr marjları nedeniyle devlet girişimlerine borç vermeyi tercih etmektedirler; ayrıca devlet bankalarının, devlete âit girişimlere gösterdikleri siyasal ayrıcalıkların da unutulmaması gerekir. Özellikle yeni faaliyete başlayan özel firmalara, çoğu zaman banka kredisi verilmemektedir. Bunun nedenleri arasında, bu firmaların yüksek belirsizliklerle karşı karşıya olmaları ve başarı şanslarının düşük olması da bulunmaktadır. Sonuçta, hazır ve risksiz bir müşterileri olan devlet bankaları, özel firmalarla iş yapmaya ihtiyaç duymayabilirler. Ancak bu nedenle, kredi verileceklerin etkin bir şekilde seçilmesi ve daha sonra mâlî durumlarının izlenmesi konularındaki öğrenme fırsatlarından da vazgeçmekte ve kredilerini özel firmalara genişletme yönünde daha da isteksiz olmaktadırlar.

Çin hükûmetinin hâlâ sıklıkla dile getirdiği, kamu mülkiyetinin dâima kamu çıkarlarını gözettiği ve ortak refahı garantilediği şeklindeki kökleşmiş sosyalist görüş, boş bir ümitten başka bir şey değildir. Bu konuda, kadim Çin devlet adamları ve filozofları aslında daha doğru şeyler biliyorlardı. Bir Çin klasiği olan *Lord Shang'ın Kitabı*'ndan burada uzunca bir alıntı yapmak yerinde olacaktır (Lord Shang Qin imparatoruna iki defa devlet reformu konusunda yardım etmiş ve sonuçta Çin MÖ 221'de birleşmiştir).

> Hukuk, halkın uyması gereken ilkelerdir ve devletin temelidir. Halkı biçimlendiren şey, hukuktur. Hukuku ortadan kaldırarak hükmetmeye çalışmak, yiyecekleri ortadan kaldırarak açlığı önlemeye, kıyafetleri ortadan kaldırarak soğuktan korunmaya ve batıya doğru hareket ederken doğuya gitmeye benzer. Açıktır ki, böyle bir şey olamaz.
>
> Yüz adamın bir yabani tavşanın peşinden koşmasının nedeni tavşan değildir. Piyasada her yerde tavşan satılırken, bir hırsız bile satışa çıkarılan tavşanlardan birini

alıp kaçmaya kalkışmaz. Çünkü piyasadaki tavşanların sâhipleri bellidir. Eğer mülkiyet tanımlanmazsa, yani sâhibinin kim olduğu belli değilse, Yao, Shun, Yu ya da Tang gibi adamların hepsi tavşanın peşinden koşar. Şimdi eğer yasalar ve emirler açık değilse ve mülkiyet hakları kesinleşmemişse, imparatorluğun insanlarının çekişmeleri için nedenler de belirir; çekişmeler insanları ayrıştıracak ve belirsizlik hâkim olacaktır. Hükümdar, yukarıdan yasalar yapabilir, ama aşağıdaki insanlar kavga edecekler ve çekişeceklerdir, yasalar kesinlik taşımayacak ve aşağıdakiler kendi bildiklerini okuyacaklardır. Bu durum, hakların ve görevlerin belli olmadığı koşullar olarak adlandırılabilir. Haklar ve görevler belli olmadığında, Yao ve Shun gibi adamlar bile bozulacak ve alçakça eylemlerde bulunacaklardır ve sonra halk kitlesi çok daha kötüsünü yapacaktır! Bu ortamda, kötülük ve ahlâksızlık büyük ölçüde artacaktır; hükümdarın otoritesi ve gücü yağmalanacak, ülkesi mahvolacak, topraklarının ve halkının üzerine felâket gelecektir.[59]

Hakların tanımlanmasıyla ilgili benzer bir vurgu, daha önceki dönemlerden bir filozofun *Usta Shen'in Kitabı* adlı çalışmasında da bulunmaktadır: "Tavşan sokaktan geçer; yüz insan arkasından koşar. Tavşanın ardınan koşanlar açgözlü insanlar olsa da, kimse onları suçlamaz çünkü tavşanın kime âit olduğu karara bağlanmamıştır. Et pazarı tavşan doludur. İnsanlar yürürken onlara neredeyse hiç bakmazlar. Bunun nedeni insanların tavşan istememesi değildir. Ancak, haklar belirlendikten sonra, açgözlü insanlar bile artık aralarından kavga etmezler."[60]

Lord Shang'ın önerdiği gibi devlet, hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı kalırsa, devlet girişimlerinin güçlü varlığı daha az sorun yaratır. Ancak, kamu mülkiyetinin yoğun şekilde bulunduğu sosyalist ülkelerin çok azı, hukukun üstünlüğüne bağlı hükûmetler tarafından yönetilmişlerdir. Muazzam varlıklara sâhip olan bir hükûmet, hukukun üstünlüğünü tanımadığında, kaçınılmaz olarak, birçok hakkı

tanımlamadan açıkta, kamusal alanda bırakır. Bu siyaseti yozlaştırır, yağmaya dâvetiye çıkarır ve haksızlık doğurur; dahası, toplumsal huzursuzluğun ve siyasal kargaşanın tohumlarını atar. Devlet girişimleri hukukun üstünlüğü ilkesini tanımadan faaliyet gösterdikleri ve kendilerini piyasa rekabetinden muaf kıldıkları zaman, sâdece özel firmaların faaliyetlerini tehdit etmekle kalmazlar, aynı zamanda Usta Shen ve Lord Shang'ın açıkça belirttiği gibi bütün toplumun ekonomik ve siyasal temelini de riske atarlar.

IX

Piyasa ekonomisi kurumsal bir boşlukta varlığını sürdüremez. Fiyat sistemi, içinde faaliyet gösterdiği geniş kurumsal ortamdan soyutlanarak incelendiğinde, devlet, hukuk, toplumsal normlar ve ahlâkî kurallar da dâhil olmak üzere bütün piyasa dışı kurumlar, piyasanın işleyişinden ayrı ve bu işleyişin dışında sanılırlar. Hiçbir şey gerçekten bu kadar uzak olamaz. İktisatçılar, iktisadî fenomenlerin çoğunun hem doğal ya da fiziksel olgulardan hem de psikolojik verilerden farklı, sosyologların "*toplumsal olgular*" dediği şeyler olduğunu unutmak için giderek daha fazla eğitilmektedirler.[61] Sözleşme, para ve mülkiyet hakları toplumsal yapılardır (*social constructions*). Doğal ya da psikolojik olanın karşıtı olarak toplumsal fenomenlerin en ayırt edici özelliğini Hayek on yıllar önce bize hatırlatmıştı: "[Bunlar] insanlar onlar hakkında ne düşünüyorlarsa odurlar".[62] Belli bir toplumda ve zamanda toplumsal olgu olarak bilinen bir şey –örneğin, iş ortaklarının birbirlerine âdil davrandıkları ya da iş sözleşmelerine genellikle uyulduğu şeklindeki inanç– başka bir yer ve zamanda doğru olmayabilir.

Bu açıdan, Çin piyasa ekonomisinin uzun dönemdeki performasına yönelik güvenimiz, Çin'deki bir diğer gelişmeyle de

güçlenmiştir. Bu gelişme, Çin'in büyüme rakamları ve piyasa kurumlarının yükselişi kadar görünür olmasa da, Çin'deki piyasa ekonomisinin geleceği için en az onlar kadar önemlidir. 2004 yılında *Ulusların Zenginliği*'nin Çince yeni baskısı yayınlandı.[63] İlk baskısı Yan Fu (1854–1921) tarafından çevrilmiş ve 1902'de yayınlanmıştı; ikincisi ise 1930'da (ve gözden geçirilmiş hâlde 1972'de) yayınlanmıştı. Bu yeni Çince baskının önsözünde çevirmenler yeni bir çevirinin neden gerekli olduğunu açıkladılar. "Çin şimdi yeniden piyasa ekonomisine döndü. Piyasa ekonomisi, kendisiyle uyumlu bir teoriye ihtiyaç duyar. Ve Smith'in *Ulusların Zenginliği* piyasa ekonomisinin teorik temelidir."[64] Çin piyasa ekonomisini yeniden benimsediği için, sıradan Çinlilerin *Ulusların Zenginliği*'ne ulaşabilmeleri zorunlu hâle gelmiştir; ancak, ilk iki çevirinin dili, modern okuyucular için çok eski ve fazla akademiktir.

Ulusların Zenginliği'nin yeni çevirmenlerinin, çağdaş iktisatçıların *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nin değerini yeterince kavramadıklarından dolayı hayıflanıyor olmaları oldukça ilgi çekicidir.[65] *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nin yeterince değer görmemesi, Smith'in tutarlı bir şekilde anlaşılamamasına ve daha da kötüsü iktisadın önemli ölçüde zayıflamasına neden olmuştur. Smith, Çin'de hem *Ulusların Zenginliği*'nin hem de *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nin yazarı olarak okunmakta ve saygı görmektedir.

Financial Times editörü Lionel Barber'la 2 Şubat 2009'da yaptığı bir söyleşide, dönemin Çin Başbakanı Wen Jiabao şunları ifade ediyordu: "Arzuladığımız şey, insanların eşit ve özgür bir ortamda kendilerini her açıdan geliştirebilecekleri eşit ve âdil bir toplumdur. Adam Smith'in *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ni bu kadar çok sevmemin nedeni de budur."[66] Wen'e Çin'de siyasal ve ekonomi reformlarının geleceği sorulduğunda ise şöyle konuşmuştur:

1776'da Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'ni yazdı. Ve aynı dönemde *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ni de yazdı. Adam Smith, *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nde mükemmel argümanlar ortaya koydu. Kitabında, toplumun tüm kesimlerince paylaşılmayan bir ekonomik gelişmenin, toplumsal dengeyi tehlikeye atacağı için sağlıksız ve riskli olduğu anlamına gelen şeyler söyledi. Bir toplumun zenginliğinin az sayıda insanın elinde yoğunlaşması, halkın iradesine aykırıdır ve böyle bir durumda toplumun istikrarsızlığa sürüklenmesi kaçınılmazdır.[67]

Daha önce *Newsweek*'ten Fareed Zakaria ile 23 Eylül 2008'de yapılan bir başka söyleşide, Wen benzer yorumlar yapmıştı: "Ahlâka çok değer veriyorum ve girişimcilerin, iktisatçıların ve devlet adamlarının ahlâka ve etiğe benzer şekilde daha fazla önem vermesi gerektiğine inanıyorum. Bana göre, etiğin ve ahlâkın en iyi ölçütü, adâletttir."[68] 28 Şubat 2009'da Internet üzerinden Çinli okurlarla Smith'le ilgili görüşlerini paylaşırken, Wen, Smith'in ticarî bir toplumunun işlemesini sağlayan aslında iki görünmez eli vurguladığını belirtti. Bunlardan biri piyasa, diğeri ise ahlâktı.[69]

Smith'in toplumun işlemesi için gerekli gördüğü yasaların ve ahlâk kurallarının hayatî önemi konusunda Wen tamamen haklıydı. Smith'e göre adâlet,

> tüm binayı bir arada tutan ana kolondur. Eğer çıkarılırsa, deyim yerindeyse, Doğanın kendine özgü sevgisi ve ilgisi sâyesinde büyümüş ve desteklenmiş görünen insan toplumunun büyük, muazzam yapısı, bir anda kaçınılmaz olarak atomlarına ayrılacaktır. Bu nedenle, adâletin sağlanması için, insanlar arası işbirliğinin bir büyük garantisi olarak, zayıfları korumak, şiddete eğilimli olanları dizginlemek ve suçluları cezalandırmak amacıyla, Doğa, insanın göğsüne hak-etmemişlik (*ill-desert*) bilincini ve bu bilincin ihlâli durumunda gelecek olan hak edilmiş cezanın korkusunu yerleştirmiştir. İnsanlar doğal olarak empati yeteneğine sâhip olsalar da, kendileri için hissettikleriyle karşılaştırıldı-

> ğında, belli bir bağlantı içinde olmadıkları diğer insanlar için çok az şey hissederler; kendi küçük dertleriyle karşılaştırıldığında, kendileri gibi insan olan bir başkasının sefâleti ve mutsuzluğu, onlar için çok az önemlidir; insanlar zor durumdaki bir zavallıyı incitmek için çok fazla güce sâhiptirler ve bunu yapmak için birçok neden bulabilirler, öyle ki, eğer bu ilke zavallı insanı savunmak için kendini göstermez ve insanları zavallının mâsumiyetine saygı göstermeye zorlamaz ise, insanlar, vahşî hayvanlar gibi, her an o talihsizin üzerine çullanmaya hazır olurlar; ve bir insan diğer insanların arasına bir aslan inine giriyormuşçasına [korkarak] girer.[70]

Adâleti ve ahlâkı karşılaştıran Smith şuna inanıyordu: "Adâlet kuralları, kesin ve doğru olan tek ahlâk kuralları-dır; diğer bütün erdemler, esnek, müphem ve belirsizdirler. Adâlet kuralları belki gramer kurallarıyla karşılaştırılabilirler. Diğerleri ise eleştirmenlerin kompozisyonda yüce ve zarif olanın elde edilmesi için şart koştukları kurallarla kıyaslanabilirler; bu kurallar, mükemmeliyete ulaşmak için bize kesin ve mutlak bir istikamet sunmaktan ziyâde amaçlamamız gereken mükemmellikle ilgili genel bir fikir sunarlar."[71] Bununla birlikte, Smith'in gösterdiği gibi, esnek fakat yaygın ahlâk ilkeleriyle desteklenmeden katı ve kesin adâlet yasalarının işlemesi mümkün değildir.

Wen'in Smith'in eşitsizlik üzerine yazdıklarıyla ilgili yorumu, son zamanlarda yükselen ve ciddî bir toplumsal sorun hâline gelen Çin'deki ekonomik eşitsizlikten açıkça etkilenmiştir.[72] *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nde "adâlet" teriminin doksan üç kere, "adâletsizlik"in ise elli iki kere görülmesine karşın "eşitlik" dört, "eşitsizlik" ise iki kere geçmektedir. Smith eşitlikten bahsederken, daha çok egemen gücün bütün vatandaşlara eşit davranmasını kastediyor ve bu kuralın ihlâlini açık bir adâletsizlik olarak görüyordu. Smith, "eşitlik" terimini, emeğin bütün üretiminin eşit da-

ğıtımı anlamında kullanmak niyetinde değildi. Gerçekten de, Smith, günümüzde de anlaşıldığı üzere ekonomik eşitsizliğin kaçınılmaz olduğunun farkındaydı.

> Çok fazla mal ve mülkün olduğu yerde büyük eşitsizlikler de olur. Her bir zengin için en az beş yüz yoksul bulunur ve azınlığın refahı, çoğunluğun yoksulluğunu akla getirir. Zenginin refahı, daha fazlasını isteyen ve kıskançlıkla harekete geçen yoksulları öfkelendirir ve zenginin mallarına göz dikmelerine neden olur. Yılların emeği ya da belki kuşaklar boyu çalışmanın sonucu elde edilen değerli mülkün sâhibi, bir gece dahi güvenlik içinde uyuyabiliyorsa, bu yalnızca sulh ceza hâkiminin koruması altında olduğu içindir. Zengin, hiç provoke etmediği ve hiçbir zaman gönüllerini alamayacağı meçhul düşmanlarıyla sürekli çevrilidir ve bu düşmanların haksız fiillerinden sâdece sulh ceza hâkiminin bunları her an cezalandırmaya hazır güçlü eli sâyesinde korunabilir. Bu nedenle, değerli ve geniş mülklerin edinebilmesi için sivil yönetimin kurulması zorunludur.[73]

Ekonomik eşitsizlik kaçınılmaz olduğundan, toplumsal düzenin sürdürülebilmesi için yasalar kritik derecede önemlidir. Smith'in tam olarak farkında olduğu gerçek şuydu: "Üyelerinin büyük çoğunluğu yoksul ve sefil insanlardan oluşan bir toplum gelişemez ve mutlu olamaz."[74] Başka nedenler olmasa bile, refahın dağılımında aşırı bir kutuplaşma, zenginlere karşı hoşnutsuzluğu büyük ölçüde artırabilir. Bu hoşnutsuzluk çok geniş çapta ve derinden hissedilirse dünyanın en güçlü ve acımasız devleti bile bunu sâdece baskıyla önleyemez ve zenginler sürekli güvensizlik ve hatta korku içinde kalırlar. Sâdece zenginlerin çıkarı için bile olsa, servet birikimi âdil yasalara uygun şekilde gerçekleşmelidir. Adâletin sağlandığına ve fırsatların herkese açık olduğuna inanıldığı zaman, toplumdaki en şanssız sınıfın üyeleri bile genel olarak mevcut toplumsal kurumlara –tüm kusurlarına rağmen– saygı gösterirler ve kendi toplumsal konumlarını

kabûl ederler. Mevcut toplumsal düzeni bir devrimle yıkmaya ya da ona meydan okumaya kalkışmak yerine kendi çocuklarına daha iyi koşullar sağlamak için çalışırlar.

Otuz yıl önce bir sosyalist ülkenin liderinin, modern kapitalizmin entelektüel atası olan Adam Smith'i övmek bir yana, kitaplarını okuması bile düşünülemezdi. Mao'nun ölümünden otuz iki yıl sonra Smith'in Çin'de yol gösterici bir figür olarak ortaya çıkması, çarpıcı bir olgudur. Daha da olağanüstü olan şey, Çin başbakanının *Ulusların Zenginliği* ve *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nin yazarı olduğu için Smith'e hayranlık duymasıdır. Kaç Batılı siyasî lider *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ni okumuştur? Wen, birçok farklı ortamda *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ni Çinli işadamlarına, yazarlara, üniversite öğrencilerine ve genel halk kitlesine önermiştir. Çin'de popüler bir İnternet kitabevi olan dangdang.com'da *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nin, farklı çevirmenler tarafından çevrilmiş ve farklı yayınevlerince yayınlanmış bir düzineden fazla Çince baskısı vardır. Bunların bazılarının kapağında, kırmızı karakterle "Bir Ustanın Klasik Eseri, Başbakan Wen tarafından Beş Kez Hararetle Tavsiye Edilmiştir" ifadeleri yer almaktadır. Otuz yıllık piyasa dönüşümü sonrasında Çin, sâdece kapitalizmi zenginlik yaratan bir ekonomik sistem olarak benimsemekle kalmamış, aynı zamanda kapitalizmin olmazsa olmazı olan ahlâkî karakterini ve etik temelini de kabûl etmiştir.

Bununla birlikte, başka bir açıdan bakıldığında, Smith'in Çin'de bir ahlâk filozofu ve modern iktisadın kurucusu olarak değer görmesine şaşmamak gerekir. Konfüçyüs felsefesi, toplumsal uyumun temeli olarak kişisel etiğin önemini vurgular. , toplumsal düzenin tek ya da en önemli kaynağının hukuk olmadığını vurgulamıştır.[75] Hukuk yerine, en nihaî erdem ve toplumsal uyumun temeli olarak iyilikseverliği

almıştır. Smith'in kendisinin de belirttiği gibi, ahlâkın tek başına, modern bir toplumun iyi yönetilmesini sağlayamayacağı açıktır. Bununla birlikte, aynı ölçüde açık olan, ama modern iktisatta çok ender olarak ele alınan bir başka şey de şudur: Hiçbir toplum güçlü bir ahlâkî kod olmadan iyi yönetilemez. Bütün işadamlarının oportünistçe davrandıkları, ortaklarını fırsat buldukları her durumda aldattıkları ve kısa dönemli kazançlar için akde vefa göstermedikleri bir ortamda piyasa ekonomisi çok ciddî biçimde sakatlanır.

Çinlilerin "önemsiz diye iyi bir davranıştan vazgeçmeyin; önemsiz diye yanlış işler yapmayın," şeklindeki geleneksel ahlâk kuralı, modern iktisadın temel ilkeleriyle çelişir gibi görünmektedir. İktisadın maksimizasyon ilkesi, kişisel fayda mâliyetin üzerindeyse insanların kötü davranışlarda bulunmalarını da gerektirir. Suçların incelenmesinde kullanılan iktisadî yaklaşım açıkça böyle ifade edilir. Diğer yandan, iyi bir eylemde bulunmak, kişisel-çıkarı zedelediği zaman alay konusu olur. Bu Çin öğretisi, insan doğasının modern iktisatta büyük çapta gözardı edilmiş olan bir yönüne odaklanmaktadır: İnsanın karakteri, yavaş yavaş ve neredeyse farkına varılmayacak bir şekilde, yine insanın eylemleri tarafından şekillenir. Ekonomi sonuçta insanların hayatlarını nasıl kazandıklarıyla ilgili oluğu için, bir ekonominin ulusal karakteri de kaçınılmaz bir şekilde insanların karakterlerini yansıtır. Frank Night, bir toplumun "belli bir zamandaki istekleri karşılamaktaki etkinliğiyle değil, insanlarda ne tür istekler doğurduğuyla ve insanlarda ne tür bir karakter oluşturduğuyla" değerlendirilmesi gerektiğini vurgularken önemli bir noktaya işaret etmiştir.[76] Modern iktisat, kaynak tahsisiyle karşılanmaya çalışılan insan isteklerini veri kabûl eder ve tercihlerin insan isteklerini kaçınılmaz biçimde şekillendiren uzun dönemli kümülatif etkilerini gözardı eder

–dinamik bir sürecin sâdece bir ânını fotoğraflar. Ancak, ekonomi hem istekleri karşılar hem de aynı zamanda yeni isteklerin tohumlarını ekerek bir sonraki dönemin üretim ve tüketim döngüsünü harekete geçirir. Kısa dönemde kazanç vâdeden, ama uzun dönemde insanların ahlâkî karakteri üzerinde yozlaştırıcı etki yapan her türlü eylem, piyasa ekonomisinin uzun dönemdeki geleceğini karartır.

X

Çin'in nasıl kapitalist olduğu olağanüstü bir hikâyedir. Otuz yıl önce doğru bir şekilde Çin'in kapitalist olacağını tahmin eden Steven Cheung, Çin'deki piyasa dönüşümünün bu derece hızlı olacağını beklememişti.[7] Çin içindeki ve dışındaki iktisatçıların yanı sıra Çinli liderler de marjinal devrimlerin piyasa güçlerini Çin'e bu kadar hızlı bir şekilde geri getirmelerine şaşırmış ve hazırlıksız yakalanmışlardı. Çin'i 1970'lerin sonlarında kapitalizme doğru yönelten ekonomik güçler, reformun son otuz yılında daha da güçlendiler. Artan ekonomik eşitsizliğe rağmen, ekonomik kazançlar Çin'de geniş çapta paylaşılmaktadır. Ekonomik özgürlük ve özel girişimcilik, kalan devlet tekelleri tarafından hâlâ sınırlandırılıyor olsalar da, ülke çapında gelişmeye devam etmektedirler. Çin, öngörülebilir gelecekte de piyasa ekonomisi deneylerine devam edecektir. Çin'in ticaret ve özel girişimcilikteki zengin ve köklü gelenekleriden yararlanarak, Çin karakteristiğinde kapitalizm kendi yolunda kendine özgü ilerleyişini sürdürecektir.

Peki ama Çin karakteristiğinde kapitalizm tam olarak nedir? Başka bir deyişle, olağanüstü piyasa dönüşümünün ardından Çin'de ne tür bir kapitalizm belirdi? Birçok yorumcu, belirleyici özellikler olarak, Çin hükûmetinin görünen eline ve Çin Komünist Partisi'nin hâlâ devam eden iktidar

tekeline odaklanmaktadır. Bunlar önemli olsalar da, Çin kapitalizmini anlamak için gerekli olan anahtar değildirler.

Dünya Bankası'na göre ABD'nin GSYH'si, yıkıcı bir resesyonun ortasında, 14,58 trilyon dolar düzeyindedir (2010 verileri).[78] Buna karşın Çin GSYH'si 5,88 trilyon dolardır. Çin ABD'den dört kat daha fazla bir nüfusa (1,34 milyara karşı 312 milyon) sâhip olduğu için kişi başına düşen GSYH (4.260 dolara karşı 47.140 dolar) ve emek üretkenliği bakımından hâlâ ABD'nin çok gerisindedir.[79] Birçok kişinin tahmin ettiği gibi, Çin 21. Yüzyıl'ın ortalarında dünyanın en büyük ekonomisi olsa bile, inovasyon kapasitesini kayda değer bir şekilde artıramazsa, üretkenlik bakımından hâlâ orta düzey bir oyuncu olarak değerlendirilecektir. Bu, modern insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir örnek oluşturacaktır: Dünyanın en büyük ekonomisi, dünyanın en üretken ekonomisi olmayacaktır.

Çin ekonomisindeki bu yapısal kusur, dışarıdaki gözlemcilere daha kolay görünür bir hâlde, kendini bir başka şekilde daha ortaya koymaktadır. Bugün "Çin Malı" ibareli malları, Wal-Mart'ta olduğu gibi kaliteli Amerikan perakendecilerinde ve büyük mağazalarda da görmek mümkündür. Çin imâlât sektörü, ayakkabıdan giysiye, mobilyadan elektrik ürünlerine kadar neredeyse her türlü tüketim malını üretmektedir. Çin ihrâcât miktarındaki hızlı artış, küresel tüketicilerin "Çin fiyatı" ile geniş bir tüketim malları yelpazesinden yararlanabilmelerine olanak sağlamıştır. Bununla birlikte, evleri Çin'de üretilen mallarla dolu olmasına rağmen, Amerikalı tüketicilerin çoğu tek bir Çin markasının dahi adını bilmezler.

Eğer tarihsel bir açıdan bakarsak, Çin ekonomisinin zayıflığı hemen göze çarpar. 19. Yüzyıl'da Britanya dünyanın en önde gelen ekonomisiyken ve 20. Yüzyıl'da ABD ekono-

mik süper güç olduğunda, bu ülkeler sâdece çok çeşitli yeni ürünler icat etmekle kalmamış, aynı zamanda yeni endüstriler de yaratmışlardı. Ekonomik güçlerini belirleyen şey, inovasyon ve üretkenlikteki öncü rolleriydi. 1851 yılında Londra'daki Crystal Palace'ta Büyük Sergi düzenlendiğinde, sergilenen İngiliz malları "demir ya da çelik, makine ya da tekstil, dayanıklılığın, kullanışlılığın ve kalitenin önemli olduğu hemen her alanda lider" konumundaydılar.[80] 20. Yüzyıl, Rockefeller, Carnegie, Ford, GM, GE, Boeing, IBM, Coco-Cola, P&G ve daha yakın zamanlarda HP, Apple, Intel, Motorola ve Microsoft gibi Amerikan devlerinin yükselişine tanıklık etti. Ve bu liste uzayıp gitmektedir. Japonya 1960'ların sonlarında dünyanın ikinci büyük ekonomisi olduğunda, Sony, Fuji, Toyota, Honda, Nissan, Mazda, Canon, Toshiba, Panasonic, JVC ve Sharp'a ev sâhipliği yapıyordu. Çin ekonomisinin altıda biri olan ve yalnızca 48 milyon insanın yaşadığı Güney Kore, Samsung, LG, Hyundai, Kia ve Daewoo ile övünebilmektedir.

Buna karşın, Lenovo, Huawei, Tsingtao, Haier ve Geely gibi en iyi bilinen Çin firmaları bile Batı'da çok tanınmamaktadır. *Fortune* dergisinin listesindeki ilk on Çin firması, Sinopec, Çin Ulusal Petrolleri (China National Petroleum), Devlet Elektrik Şirketi (State Grid Corporation), Çin Sanayi ve Ticaret Bankası (Industrial and Commercial Bank of China), Çin Mobil Limited Şirketi (China Mobil Limited), Çin Hayat Sigortası (China Life Insurance), Çin Bankası (Bank of China), Çin İmar Bankası (China Construction Bank), Çin Güney Enerji Şirketi (China Southern Power Grid) ve Çin Telekom'dur (China Telecom). Bunların hepsi, enerji ve hizmetler (bankacılık, iletişim ve sigorta) sektörlerinde yoğunlaşmış olan devlete âit şirketlerdir; küresel rekabete açık değillerdir.

Çin'in imâlât firmaları küresel ölçüde rekabetçi olsalar da, bunların çoğu, küresel piyasada düşük üretim mâliyetlerinden kaynaklanan üstünlükleri nedeniyle, sâdece fiyat rekabeti yapabilmektedirler; yeni ve daha iyi ürünler üretme konusunda hâlâ zorlanmaktadırlar. İnovasyon gerçekleştiremeyen ve kendi marka ürünlerine sâhip olmayan birçok Çin firması, sipariş üzerine imâlâta yoğunlaşmaktadır. Yurt dışı piyasalardan sipariş almakta ve ürünlerini yabancı marka isimleriyle satmaktadırlar. En iyi, "markasız üretim" olarak tanımlanabilecek olan bu durum, dünya zirvesini hedefleyen bir ekonomi için iyiye işaret değildir. 2009 gibi geç bir tarihte bile, ABD Çin'den daha fazla ürün imâl etmiştir (imâlâtta katma değer olarak 1,7 trilyon dolara karşı 1,3 trilyon dolar).[81] İstihdamda onyıllarca süren inişten sonra (2010'un ikinci çeyreğinde 12 milyondan daha az işçi), ABD imâlât sektörü, 100 milyondan fazla işçiyi imâlât sektöründe çalıştıran Çin'in hâlâ bir hayli ilerisinde yer almaktadır. Dahası, Çin'de yabancı firmaların ve ortak girişimlerin önemli ölçüdeki varlığı dikkate alındığında, Çin imâlât kapasitesindeki büyüme, "dünyanın atölyesi" isminin imâ ettiğinden çok daha az çarpıcıdır.

XI

Çin firmalarının çoğunu özgürleştiren ve piyasa rekabetiyle yüzleşmek zorunda bırakan ekonomi reformları, Çin üniversiteleri üzerinde aynı özgürleştirici etkide bulunmadılar. Çin üniversitelerinin çoğu ve genel olarak eğitim sistemi hâlâ devletin kontrolü altındadır. Çin piyasa reformunun en ciddî eksikliği burada kendini göstermektedir. Bu eksiklik, yukarıda belirttiğimiz sorunların yanı sıra Çin ekonomisindeki diğer kusurların da kökeninde yer almaktadır.

İronik bir şekilde, Mao sonrası eğitim reformu, 1978'deki

Üçüncü Genel Kurul'dan önce, 1977'de üniversite giriş sınavlarının yeniden uygulanmasıyla başladı. O zamanlar, Deng Xiaoping, Çinli bilim adamlarının ve akademisyenlerin bağımsız ve özgür bilimsel araştırma yapabilmeleri için, Parti'nin onlara "lojistik departmanı" olarak hizmet sağlamasını önermişti. Deng ve diğer Çinli liderler, Çin'in bilimsel keşif ve teknolojik inovasyon ülkesi olmadan, "sosyalist modernizasyon"u gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını düşünüyorlardı.[82] Maalesef, Deng'in sözleri, hükûmetin Çin üniversitelerine ve araştırma enstitülerine nasıl faaliyet göstermeleri gerektiği konusunda emirler vermesini engelleyemedi. Çin üniversitelerinin çoğu, her yere nüfuz eden ideolojik kontrolün etkisi altında, bir öğrenim kurumu olmaktan çok idarî bürokrasinin bir parçası gibi yönetilmektedirler. Sonuç olarak, Çin'deki piyasa dönüşümü, mal ve hizmetler için hızla gelişen bir piyasa oluşturmuş ve Çin'in imâlâtta önde gelen küresel bir oyuncu olmasını sağlamış olsa da, henüz düşünce için aktif bir piyasa yaratamamıştır. Gerçekten de, eğitim sisteminden medyaya kadar düşünce üretilmesi, yayılması ve tüketilmesiyle ilgili tüm süreçler, sıkı bir ideolojik kontrol ve devlet gözetimi altında kalmıştır.

Hızlı piyasa reformunun son yirmi otuz yılında Çin üniversitelerinde gerçekleşen en önemli değişim, yüksek öğretimin ticarîleşmesi ve yaygınlaşması olmuştur. Sosyalizm döneminde, yüksek öğretim tamamen devlet tarafından finanse ediliyor, fakat nüfusun yalnızca çok küçük bir oranı bu eğitimden faydalanabiliyordu. Dahası, Kültür Devrimi'nin büyük bir kısmında olduğu gibi, Çin üniversitelerinin tamamen kapatıldığı dönemler de olmuştu. 1980'lerin sonlarında, Çin üniversiteleri, ulusal çapta düzenlenen üniversite giriş sınavında düşük puan aldıkları için üniversitelere başka türlü kaydolmaları mümkün ol-

mayan öğrencileri, öğrenim ücreti ödemeleri karşılığında kabûl etmeye başladılar. Sonuçta, devlet yüksek öğretimin tek finansörü olmaktan çıktı. Yüksek öğretim sektörünün ticarîleşme ve yaygınlaşma hızı, 1990'larda büyük ölçüde arttı ve "yüksek öğretimde Çin'in ileri doğru büyük atılımı"ndan bahsedilmesine yol açtı. 1995'te 18–22 yaş grubunun yalnızca yüzde 5'i yüksek öğrenim görebiliyordu; 2007'ye kadar bu oran yüzde 23'e yükseldi.[83] Çin günümüzde en fazla doktora mezunu yetiştiren ülkedir. Buna karşın, çok saygı duyulan Çinli bir bilim adamı olan Qian Xuesen, 2009'da ölümünden önce şu sarsıcı soruyu sormuştur: "Neden 1949'dan beri Çin üniversiteleri, dünya çapında tek bir tane bile özgün düşünür ya da buluşçu bir bilim adamı yetiştiremediler?"[84]

Eğitim sisteminin durumu, niceliksel artışın nitelikteki geriliği gidermediğini açıkça göstermektedir. Qian'ın ortaya attığı ve Çin'de daha çok "Qian bulmacası" olarak anılan soruya, medyanın büyük ilgi göstermesi şaşırtıcı değildir. Çin üniversitelerinin ölümcül örgütsel kusuru, özerklik eksikliğidir. Çin üniversitelerinin çoğunluğu, hâlâ büyük çapta devlet tarafından finanse edilmekte ve Eğitim Bakanlığı'nın sıkı kontorlü altında bulunmaktadır. Bakanlık, önemli Çin üniversitelerinin parti sekreterlerini ve rektörlerini atamaktadır. Üniversitede idarî bakımdan rektörden daha üst bir konumda bulunan parti sekreteri, üniversite yönetiminde daha fazla söz sâhibidir. Üniversitelerin sunabilecekleri bütün diploma programlarının önce bakanlık tarafından onaylanması zorunludur. Finansmanı, personeli ve diploma programlarını doğrudan kontrol edebilmesi nedeniyle Eğitim Bakanlığı'nın tüm Çin üniversiteleri üzerindeki etkisi yaygın ve önemlidir. Bu derecedeki bir kontrol, reform öncesi dönemde ancak Çin hükûmeti

tarafından devlete âit girişimler üzerinde kullanılabilmiştir. Reform döneminde, Çin'in devlete âit girişimleri hükûmet organlarına karşı özerklik kazanır ve dış rekabete açılırlarken, Çin üniversiteleri tam aksi yönde hareket etmişlerdir. Üniversitelerin karşılaştıkları en ciddî rekabet yurt dışından gelmektedir. Sayıları on binleri bulan Çin'in en parlak öğrencileri, her yıl üniversite öğrenimi için Japonya, Avustralya, Kanada, ABD ve Avrupa'ya gitmektedirler. Bu tercih, Çin üniversitelerindeki eğitimin iyi öğrencilerde yarattığı hayâl kırıklığının kanıtıdır.

Sıkı hükûmet kontrolü altında, Çin üniversiteleri, yenilikçi araştırmalar ya da eğitim programları sunmak yerine, Eğitim Bakanlığı'nın desteğini almak konusunda daha da hünerli hâle geldiler; bu, reformdan önce devlete âit girişimlerin durumundan pek de farklı değildir. Buna ek olarak, mâlî kaynaklar konusunda sıkışan Çin üniversiteleri, öğrenci sayılarını artırma konusunda birbirleriyle yarışmakta ve para getiren yöntemlere odaklanmaktadırlar. Sonuçta, Çin yüksek eğitim sistemi ticarîleşmiş ve büyümüş olabilir, ancak eğitim reformu bir düşünce piyasası oluşturamamıştır. Aksine, devlet dünya çapında üniversiteler yaratma umuduyla belirli projelere para akıtırken, Eğitim Bakanlığı Çin üniversiteleri üzerinde daha fazla güç kullanır hâle gelmiştir. Bu, üniversitelerin yüksek öğretimde ortaya çıkan sorunlardan çok idarî direktiflere duyarlı oldukları anlamına gelmektedir.

1995 ve 1998 yıllarında, Çin hükûmeti, dünya çapında birkaç tane üniversite kurmak ve önemli akademik disiplinler oluşturmak amacıyla 221 ve 985 numaralı projeleri başlattı.[85] Eğitim Bakanlığı, Çin üniversitelerine, imâlât firmalarında işe yaramış bir teşvik programı olan parça başı ödeme sistemini getirdi. Üniversite profesörleri, yap-

tıkları yayınlara göre değerlendirildiler ve ödüllendirildiler. Bir profesörün toplam geliri, genelde, akademik ünvanıyla bağlantılı olan temel maaşından ve yayınlarına bağlı olan performans ödüllerinden oluşmaktadır. Çoğu durumda, temel maaş o kadar düşük tutulmuştur ki, profesörlerin yayın yapmadan düzgün bir yaşam sürdürmeleri mümkün değildir. Bugün hâlâ geniş çapta uygulanan bu sistem, doğal olarak, Çinli profesörleri akademik yayın makinesi hâline dönüştürmüştür. Olumlu yönü, akademik yayın alanında Çin'in dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olmasıdır. Ancak bu büyüme, en iyi ifadesini "Qian bulmacası"nda bulan yüksek bir mâliyete de sâhiptir.

İnsan çabası gerektiren neredeyse bütün alanlarda, ortalama ile en iyi arasındaki fark genellikle muazzam büyüklüktedir. Tarihte bütün bilim alanları, birkaç dev tarafından ileriye taşınmıştır. Kendi istediği alanda çalışan ve kendi kendini motive edebilen akademisyenlere kendi araştırmalarında özgürlük ve destek sağlandığında, bu akademisyenler hem insanî becerilerini daha etkin kullanabilirler hem de bilimin ilerlemesine katkı yapmak için daha fazla şansları olur. Performans-temelli ödül sistemi akademisyenleri yayın yapmaya zorlayabilir; ancak hiçbir şey, bu alenî maddî çıkar bağlantısı kadar yaratıcılığı ve orijinalliği öldürecek etkiye sâhip değildir.

Devletin geniş çaplı idarî müdahaleleri göz önüne alındığında, Çin üniversitelerinin düşük performansını anlamak zor değildir. Milton Friedman'ın belirttiği gibi, bir endüstriyi yok etmenin en kesin yolu onu devlet tekeline almaktır. Çin'deki devlet tekeli, düşünce üretimini ciddî şekilde engellemiştir. İdarî müdahaleler öylesine büyük boyutlardadır ki, siyasal ideolojinin etkisinin sınırlı olduğu fizik ve biyoloji bilimleri ve teknolojileri alanlarında bile serbest

bir düşünce piyasası neredeyse yoktur. Sonuç olarak, geleneksel Çin deyişi "yüz çiçek açsın, yüz düşünce yarışsın" boş bir hayâl olarak kalmaya devam etmektedir.

Çin üniversiteleri açısından, hükûmet aslında hem girdileri (ödenek ve personel) hem de çıktıları (diploma programları) kontrol etmekte ve üniversitelere çok az özerklik vermektedir. Yakın geçmişte, Güney Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin açılışının gecikmesi, sinir bozucu olmasının yanı sıra bu durumu açıklayan çarpıcı bir örnektir.[86] Bu yeni üniversite, tamamen Shenzhen belediye hükûmeti tarafından desteklenen yerel bir inisiyatiftir. Özel bir üniversite olmamasına rağmen, Güney Bilim ve Teknoloji Üniversitesi hem Eğitim Bakanlığı'ndan hem de hükûmetten bağımsız olarak faaliyet gösterecektir. Hong Kong Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'ni kendine model alan bu üniversite, Güney Çin'de bir numaralı araştırma kurumu olmayı amaçlamakta ve hızla büyüyen yerel ekonominin çok fazla ihtiyaç duyduğu araştırma ve teknolojik inovasyon merkezi olarak hizmet sağlamayı hedeflemektedir. Yeni üniversitenin 2010 güzünde açılması planlanmıştı. Ancak üç yıldan fazla süren hazırlığın ardından Eğitim Bakanlığı diploma programlarını onaylamayı ve akredite etmeyi reddetmiş ve bu nedenle üniversitenin öğrenci bulmasını son derece güçleştirmiştir.

Eğitimin yanı sıra Çin hukuk ve siyaseti de aktif bir düşünce piyasasının eksikliğinin sıkıntısını ciddî ölçüde çekmiştir. Çin'in ekonomik performansının en iddialı beklentilerin bile ötesine geçmesine karşın, siyasal reform alanındaki ilerleme hayâl kırıcı niteliktedir. 1978 Bildirisi'nde açıkça kabûl edilen birçok sorun hâlâ mevcuttur ve bildirideki çoğu hedef henüz gerçekleştirilmemiştir. "Devlet bürokrasisinin insanların âcil geçim dertlerine hiç ilgi göstermeyen tavrı" hâlâ yaygın şekilde devam etmektedir.

Çin henüz "yurttaşların anayasal hakları kararlı bir şekilde korunur ve hiç kimsenin bunları çiğneme hakkı yoktur" anlayışının yanına dahi gelebilmiş değildir.[87] Otuz yıldan daha fazla bir sürenin ardından, Çin hukuk sistemi "bütün insanların halk kanunu önünde eşit olmasını garantileyen ve kimseye yasaların üstünde olma ayrıcalığı tanımayan" bir konumda olmaktan hâlâ çok uzaktır.[88]

Düşünce üzerindeki devlet tekeli, reformun başında Deng'in üzüntüyle ifade ettiği fecî duruma, yani "liderlerin görüşlerine karşı çıkmanın yasa dışı kabûl edilmesine" yol açmıştı.[89] Kendi kaygılarını ya da görüşlerini ifade edebilecekleri bir forumun olmaması, muhalifleri hükûmetle çatışmaya itmektedir. Eleştirel ve bağımsız düşünebilen insanlar, yani toplumdaki en değerli beşerî varlıkları, genellikle siyasî muhalif olarak etiketlenirler. Sonuçta, siyasî muhalifler, kendilerini "Parti karşıtı" ya da "sosyalizm karşıtı" olarak suçlanmış bulurlar ve hayatlarını olmasa bile kariyerlerini kaybedebilirler.

Aktif bir düşünce piyasasının olmaması, ekonomiden eğitime, hukuktan siyasete kadar birçok alanda Çin toplumunu etkilemiştir. Görünüşte, serbest bir düşünce piyasasının yokluğunda bile, Çin ekonomisi reformun başlangıcından bu yana göz alıcı bir büyüme gerçekleştirmiştir. Meşruiyetini, devam eden ekonomik büyümeye dayandıran, serbest bir mal ve hizmet piyasası sâyesinde zenginleşen ve güçlenen siyasî liderlik, ihtiyaç duyduğu tek şeyin, mal ve hizmet piyasası olduğunu düşünebilir.[90]

Ancak, hiçbir şey gerçeklerden bu kadar uzak olamaz. Çin'in gelişen imâlât sektörü için Aşil'in topuğu sayılabilecek olan bilim ve teknolojideki inovasyon eksikliği, doğrudan düşünce piyasasının yokluğundan kaynaklanmaktadır. İnovasyon eksikliği ve devletin elinde kalan tekeller,

Çinli girişimcilerin kârlı buldukları yatırım olanakları yelpazesini ciddî şekilde daraltmaktadır. Kendi ürünlerini geliştirmektense sipariş üzerine başkaları için üretim yapmak, Çinli girişimcilerin hâkim stratejisi olmuştur. Özgür ve açık bir düşünce piyasası olmadan, Çin ne ekonomik büyümesini sürdürebilir ne de kendisini küresel teknolojik inovasyon ve bilimsel keşif merkezi konumuna getirebilir. Reformun başlangıcında, ideolojik abluka kaldırılır kaldırılmaz, Çin kısa sürede Batı ile arasındaki bilim, teknoloji ve teknik bilgi alanlarındaki muazzam açığı hızla kapatmaya başladı. Ancak, Çin'in gelecekte de benzer bir büyüme sürdürebilmesi için daha yenilikçi olması ve daha az ve daha temiz enerji ile küresel tüketicilere yeni ürünler sağlaması gerekmektedir. Otuz yıl gibi kısa bir sürede, tarıma dayalı yoksul bir sosyalist ekonomiden küresel ekonominin önemli ve dinamik bir imâlât gücüne dönüşmesine rağmen, düşünce üretiminde etkin bir güç olabilmesi için Çin'in hâlâ aşması gereken uzun bir yol bulunmaktadır.

Dahası, düşünce piyasasının eksikliği, Çin'in kendi içinde uyumlu (armonik) bir toplum inşa etme ve kendini kültürel açıdan yenileme çabalarını da zayıflatmaktadır. Armoni, Çince anlamında da ifadesini bulduğu gibi, farklı seslerin varlığını gerektirir. Armoni, yalnızca bir düşünce piyasası içinde farklı seslerin birbirleriyle etkileşime girmesi sonucunda ortaya çıkar. Bütün hükûmetlerin kaderi, maddî bolluk yaratma ve savunma kapasitesinde saklıdır. Ama bunun dışında, düşünceler evreni üretme ve sürdürme kapasitesine de bağlıdır. Bu düşünceler evreni, kim olduğumuzu ve doğal ve toplumsal dünyanın nasıl çalıştığını anlama çabamız sonucunda ortaya çıkan insan zihninin ürünlerini de içeren, Karl Popper'nın "Dünya 3"[91] dediği şeye benzemektedir. Çin'de genellikle "maddî ve manevî uygarlığın" gelişimi ola-

rak adlandırılan bu iki görev, temelde iç içe geçmiştir. Maddî bolluk dünyası, zengin bir düşünceler evrenince renklendirilmedikçe sıkıcı ve kırılgan olacaktır; düşünceler evreni ise sağlam bir şekilde bir bolluk dünyasına dayanmadıkça yanıltıcı ve kısa ömürlü olacaktır. Çağdaş dünyada ekonomi giderek artan bir şekilde bilgi-yoğun hâle geldikçe, mal piyasasının uzun dönemli sağlığı, sâyesinde bilginin keşfedildiği, paylaşıldığı ve biriktirildiği canlı bir düşünce piyasasına dayanır. Yeni girişimlerin kurulması, yeni ürünlerin icat edilmesi ve yeni endüstrilerin yaratılması, büyük ölçüde aktif bir düşünce piyasasına dayanır. Dahası, düşünce piyasası, mal ve hizmet piyasasını temelden yönlendirir. Mal piyasası tüketici egemenliği varsayımı altında işlerken, düşünce piyasası tüketicilerin isteklerini doğrudan biçimlendirir. Ekonomide ne türden tüketiciler (ve ayrıca girişimciler, siyasetçiler ve hukukçular) bulunacağı, bu tüketicilerin hangi karakterlere ve değerlere bağlı olacakları ve sonuçta mal piyasasının ne olduğu ve ne derece etkin işlediği, düşünce piyasası tarafından belirlenir.

Çin, rekabetçi mal ve hizmet piyasasıyla, uzun bir süredir yabancı sermâyenin en çok tercih ettiği yatırım alanı hâline gelmiş ve Fortune Global 500 listesindeki birçok şirketin yatırımını çekmiştir. Ancak, aktif bir düşünce piyasası olmayan Çin'de yetenekli insanlar ülkeyi terk etmektedirler. Çin'in biriktirdiği devasa finansal sermâye ile karşılaştırılabilecek ölçüde büyük bir beşerî sermâye açığı vardır. Bu çarpıcı dengesizlik, günümüzdeki hâliyle Çin karakteristiğinde piyasa ekonomisindeki derin kusuru gözler önüne sermektedir.

XII

Çin'de düşünce piyasasının ortaya çıkmasını engelleyen tek güç, devlet müdahalesi değildir. Hem Kuomintang hem

de Komünist Parti yönetiminde, modern Çin siyasetinin düşünce piyasasına çoğu zaman kapalı olduğu, tarihsel bir gerçektir. 20. Yüzyıl'a girerken, Çin dışarıda Batılı güçlerle içeride ise birbirleriyle çatışan çetelerle yüz yüzeydi ve hayatta kalma mücadelesi veriyordu. Çin'de ilk defa bu dönemde ortaya çıkan modern siyasal partiler, esas itibariyle ulusal var oluş mücadelesi ile meşgûldüler.[92] Hem Kuomintang hem de Çin Komünist Partisi gizli devrimci örgütler olarak kurulmuş ve kısa bir zamanda yarı-askerî bir yapıya dönüşmüşlerdi. Rus Devrimi'nden derinden etkilenen her iki parti de hemen teröre ve şiddete yöneldiler, disiplin ve kontrole büyük önem verdiler. 1920'lerde Komünist Enternasyonal, hem Çin Komünist Partisi'nin kurulmasında hem de Kuomintang'ın yeniden örgütlenmesinde doğrudan rol oynadı. Bu miras, Çin'de modern siyasal partilerin gelişimini şekillendiren kalıcı bir etkiye sâhipti. Dahası, partiler arasındaki düşmanlık, birbirlerine karşı terör ve şiddet uygulamalarına yol açtı ve zaten var olan güç ve zor kullanma yönündeki otoriter eğilimlerini güçlendirdi. Bu koşullar altında, Mao'nun "hükûmetin gücü namlunun ucundadır" ifadesi Çin siyasetindeki gerçeği özetlemekteydi. Düşünce piyasası, sâdece, bu iki partinin de ulaşamadığı Şanghay'daki Uluslararası Yerleşim Bölgesi ve Hong Kong gibi yerlerde korunabilmişti.

Muhtemelen "parti" kelimesinin Japonca çevirisinden etkilenerek, hem Kuomintang hem de Çin Komünist Partisi kendilerini *dang* olarak adlandırdılar. Bu, Çin siyasal düşüncesinde son derece negatif çağrışımları olan bir terimdir. Parti siyaseti, sürekli olarak, iyi yönetime ve kamu çıkarına zarar veren dar grup çıkarlarını savunan gizli ve sinsi bir güç olarak görülmüştür. Bunu, kelimesi kelimesine "özel çıkarları gözetmek için parti oluşturmak" anlamı-

na gelen Çince "*jie tang ying shi*" deyişi de imâ etmektedir. Bu, geleneksel Çin siyasal düşüncesinin ruhundaki "*tian xia wei gong*," yani "dünya kamu içindir" anlayışına doğrudan terstir.[93] 20. Yüzyıl'da Çin'de parti siyaseti deneyimi, bu aksiyomu yanlışlamamıştır; ancak bu tarihsel miras, Çin'de serbest bir düşünce piyasası oluşturulmasının bir yolu olarak çok-partili rekabet konusunda fazla iyimser olunmasını engellemektedir.

Çin'de düşünce üretimi ve ifadesi üzerindeki devlet tekeli, çoğunlukla isyan korkusundan kaynaklanmaktadır. İlk Qin imparatoru, kendi iktidarına tehdit olarak gördüğü fikirleri bastırmak için yüzlerce Konfüçyüsçü âlimi canlı hâlde gömdürmüş ve kitaplarını yaktırmıştı. Ancak, bir Tang şiirinde de belirtildiği gibi, "Daha çukurdaki küller soğumadan Shandong'da isyan başlamıştı; Ortaya çıktı ki, Liu ve Xiang [isyanın liderleri] kitap okumuş değillerdi." Mao bu şiiri ezbere biliyordu,[94] ama şiirdeki tarihsel öğüt, Mao'nun 1957'de Sağcı Karşıtı Hareket'i başlatmasını engelleyemedi. Sağcı Karşıtı Hareket, milyonların eziyet görmesine yol açtı, ama belki de düşünce piyasasının böyle bastırılmasının en kötü etkisi rejimin ülkeyi yönetme kapasitesini aşındırması oldu.

Hükûmet bürokrasisinde ve bu açıdan bütün büyük örgütlerde göze çarpan bir zayıflık, en üstteki karar vericilerin genellikle aşağıdakilerin kontrol ettiği enformasyona bağlı olmalarıdır.[95] Sonuçta, hükûmet bürokrasisi gibi hiyerarşik örgütler, kendilerini sık sık güç ve enformasyon asimetrileri (çifte asimetri) içinde sıkışmış bulurlar. Tepedeki karar vericilerin çok fazla takdir yetkisi olmasına karşın bunların önüne genellikle taraflı ve dar bir bakış açısıyla seçilmiş enformasyon gelir; güç piramidinin alt katmanlarındakiler daha fazla ve daha doğru enformasyona sâhip-

tirler, ama bunların da yetkileri çok azdır. Siyasal güçten bağımsız aktif bir düşünce piyasası, karar alıcıların mâkûl düzeyde iyi bilgilendirilmiş olmasını garantileyen son derece gerekli kurumsal bir güvence sağlar. Han Hanedanlığı döneminde yaşamış bir Konfüsçyüsçü filozof olan Wang Fu'nun belirttiği gibi, "[İmparator] farklı görüşleri dinlediğinde aydınlanır; sâdece tek bir tarafı dinlediğinde câhilleşir." 1957'de başlatılan Sağcı Karşıtı Hareket'ten sonra, bir zamanlar disiplinli, duyarlı ve etkin olan bürokrasi, hızla moral gücünü kaybetmiş ve kendi kendine zarar veren kör bir siyasal makineye dönüşerek tarihte barış zamanında görülen en fecî insan-yapımı açlığa yol açmıştır.

Bazı "sağcılar"ın isyancı olması düşünce piyasasının kapatılmasını haklı çıkarmaz. İdeal toplum, isyan riskinin hiç olmadığı bir toplum değildir. İsyanı kontrol altına almanın mâliyeti düşünüldüğünde toplumun bu kontrol olmadan yaşaması daha iyidir. Belli bir noktadan sonra isyan riskini daha da azaltmanın mâliyeti muhtemel getirisinden daha fazladır. Dahası, İleri Doğru Büyük Atılım sırasında görüldüğü gibi iyi niyetli ama yanlış bilgilendirilimiş bir siyasal makine kendi halkına felâket getirebilir. Ne kadar kusurlu ve zayıf olursa olsun düşünce piyasası, hükûmet bürokrasisinin karşılaşacağı çifte asimetri problemine karşı etkin bir çözüm olabilir.

Siyasal sansürle düşünce piyasası kolayca bastırılabilir ve ölümcül derecede altı oyulabilir; ama baskıcı devlet, düşünce piyasasınına belâ olabilecek tek saldırgan değildir. Açık bir düşünce piyasasının, daha az gürültü çıkaran, ama aynı ölçüde tehlikeli olan bir başka düşmanı farklı bir kaynaktan gelir. Marksizm, Çin'de, öğrencilere ilkokuldan itibaren hem "bilimsel" bir teori hem de insanlık tarihi ve toplumsal evrimle ilgili nihaî gerçeklik olarak öğretilmiştir ve hâlâ böy-

le öğretilmektedir. Reformun son otuz yılında Marksizmin tartışmaya açılmış ve büyük ölçüde itibar kaybetmiş olmasına rağmen, dogmatik Marksizm öğretisi belli bir düşünce alışkanlığı üretmiştir. Marksizmden de uzun ömürlü olan bu zihniyet, gerçekliği nihaî, tam, değişmez ve buyurgan kabûl etmektedir. Ancak tüm ampirik bilgi, tam tersine işaret eder; gerçeklik, geçici, tamamlanmamış ve varsayımsaldır. Açık bir düşünce piyasasının işleyebilmesi için katılımcıların kusursuz gerçekliğin var olmadığını kabûl etmeleri gerekir. Gerçeklik yalnızca, câhillik ve bağnazlığa karşı verilen sonsuz mücadelede ortaya çıkar ve çok ender olarak tek ve belirleyici bir muharebede sonuca bağlanır. Hiçbir otorite gerçekliğin nihaî yargıcı olarak nitelendirilemez. Bilgi arama sürecinde insanın azaltılabilse de hiçbir zaman sıfırlanamayacak olan cehaleti ve yanılabilirliği nedeniyle, gerçeğe mümkün olduğu kadar yaklaşmanın mümkün olan en iyi yolu açık bir düşünce piyasasıdır. Durum böyle olmasa, düşünce piyasası gereksiz bir savurganlık olurdu ya da daha kötüsü yıkıcı ve yanıltıcı olurdu. Otoriteye karşı durmaya hazır, ama aynı zamanda hoşgörülü ve açık-fikirli, eleştirel düşünceye açık bir halk, serbest bir düşünce piyasası için uygun şartları sağlar.[96]

XIII

Steven Cheung'un Çin'in kapitalist olacağı yönündeki tahmini, Çin dışa açıldıktan sonra mal ve hizmet piyasasına uyum sağlamaktan dolayı elde edeceği ekonomik kazançların, piyasaya yönelik herhangi bir direnişin üstesinden gelecek kadar fazla olacağı şeklindeki analize dayanıyordu. Bugün Çin'de düşünce piyasasının geleceğine yönelik daha da güçlü bir argüman oluşturulabilir.

Çin'de düşünce piyasası, mal piyasası kadar derin köklere

ve muhtemelen daha fazla itibara sâhiptir. Bugün Konfüçyüs, Çin'de her şeyden önce, bir eğitmen olarak anılmakta ve övülmektedir. Çin'de 2.000 yıl önce ilk özel okulu başlatan ve güçlülerin eğitim alanındaki ayrıcalığına son veren Konfüçyüs olmuştu. O zamandan beri eğitim –bilginin yaratılması ve yayılımı– memuriyete giriş sınavlarının başlamasından sonra bile büyük ölçüde özel ellere bırakılmıştı. Çok fazla muhalefete ve sıkıntıya rağmen, aktif bir düşünce piyasası, Çin tarihinin ısrarla süren bir özelliği olmuş ve bu sâyede bugün hâlâ değer gören görkemli sanat ve edebiyat eserlerinin yanı sıra merak uyandırıcı teknolojik inovasyonlar da ortaya çıkabilmiştir. Geleneksel Çin'de nüfusun yalnızca küçük bir oranı eğitime para ayırabilecek durumdaydı. Bugün yüksek öğretimin yayılması ve modern iletişim sâyesinde, Çin'in 21. Yüzyıl'da bir düşünce piyasasının gelişimine tanıklık etmesi mümkündür.

Geleneksel Çin toplumunda temelde düşünce üretimini gerçekleştiren aydınlar sınıfı *shi*, birçok diğer tarihsel medeniyette bulunmayan, eşsiz bir toplumsal, siyasal ve kültürel statüye sâhipti. Bu entelektüel sınıf, esasen Çin'i, tarihinin büyük kısmında -MÖ 221'de Qin birleşmesinden 1911'de Qing Hanedanı'nın düşüşüne kadar- yönetmiştir. Devlet bürokrasisine yerleşmeleri ve mandarin olarak hizmet etmelerinin yanı sıra, *shi* Konfüçyüsçü toplumun ahlâkî pusulası görevini de gördü.[97] Mencius'un unutulmaz sözlerinde, *Shi*'nin ideal formu olarak tanımlanan büyük insandan (*da zhang fu*) şöyle bahsedilir: "Zenginlik ve şöhret onun için hiçbir zaman fazla anlamlı değildir, yoksulluk ve belirsizlik asla onu yolundan çeviremez ve dayatmacı güçler asla onu korkutamaz." Bugünün Çin'i artık *shi*-merkezli bir toplum değildir. Mevcut siyasal sistemde, *shi*'nin modern halefleri olan entelektüeller, bir zamanlar aydınlar sınıfının olduğu

kadar, ne siyasette ne de toplumsal/sivil hayatta etkindirler. Ancak, *shi* ideali ve bunun ahlâkî çağrışımları, hâlâ eğitimli Çinliler arasında güçlü bir yankı bulmaktadır. Günümüzde, beşerî ve sosyal bilimlerin yanı sıra modern bilim ve teknoloji alanlarında eğitim görmüş Çinli entelektüeller, doğanın ve toplumun nasıl çalıştığı konusunda haleflerinden çok daha iyi ve çok daha sofistike bir anlayışa sâhiptirler. Aktif bir düşünce piyasasıyla birlikte, Çin'in geçmişte Tang ve Song Hanedanlıkları dönemlerinde olanlar kadar ve belki daha da görkemli, yeni bir kültürel Rönesans gerçekleştirememesi için hiçbir neden bulunmamaktadır.

Serbest bir düşünce piyasası olmadan Çin siyasal sistemi, çoğu zaman bir kötümserlik kaynağıdır. Ancak, kötümserler, aynı olguların temkinli bir iyimserliği de desteklediğini unutma eğilimindedirler. Çin, son otuz yılda birçok ciddî siyasal soruna rağmen, hayranlık uyandıran bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu nedenle, düşünce piyasasının ortaya çıkması ve Çin siyasal sistemindeki daha iyi yöndeki değişimler, Çin halkının içindeki yaratıcılığı ve girişimciliği daha da serbest bırakacak ve piyasa sistemini çalıştırmanın kurumsal mâliyetini düşürerek güçlü bir ekonomik büyüme kaynağı sağlayacaktır. Aktif bir düşünce piyasasının oluşturulmasının potansiyel marjinal faydaları, Cheung'un 1980'lerin başında Çin'in kapitalizme yöneleceği tahmininde bulunmasına neden olan kazanç beklentilerinden bile daha büyüktür.

Dahası, düşünce piyasası, Çin'de siyasal reform için daha tedricî, ama doğrudan ve daha geçerli bir yola işaret etmektedir. Çin'de siyasal demokrasinin ve düşünce piyasasının olmaması, bu ikisinin birbiriyle tamamen bağlantılı olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Örneğin, Adam Smith, bugün bizim bütün demokrasilerde bulunan bir siyasal hak olduğunu düşündüğümüz oy kullanma hakkına sâhip değildi. Ancak,

Smith düşünce ve ifade özgürlüğüne sâhipti ve bu sâyede çalışmaları düşünce piyasasını sonsuza dek zenginleştirebildi. Düşünce piyasası ile demokrasi arasındaki ilişki reddedilemeyecek bir gerçek olsa da, çok-partili demokrasi ve seçimlerle iş başına gelmiş bir hükûmet olmadan da gelişen bir düşünce piyasasına sâhip olmak mümkündür. Düşünce piyasasının demokrasilerin çoğunda geliştiği, ama demokratik olmayan ülkelerin çoğunda büyük baskılara mâruz kaldığı doğrudur. Ancak, bununla birlikte, çoğunluğun zorbalığı da düşünce piyasasının işlemesi önünde büyük bir engeldir. Çok-partili bir ortamda, siyasî liderler, siyasal meşruiyetin nihaî kaynağı olarak görülen çoğunluğun desteğini kazanmaya çalışırken, siyasal sitem içinde çok az kişi samimî ve anlamlı siyasal tartışmalar yürütebilir. Bir demokraside bile, siyasal sistem yaşamını sürdürmek için oylara muhtaç hâle geldiğinde, düşünce piyasasını ne derece desteklediği çok da önem verilmeyen bir konuya dönüşebilir.[98]

Günümüzün siyasal tartışmalarında demokratikleşmeye (ya da eksikliğine) yoğun bir ilgi gösterilmektedir. Öte yandan, açık bir düşünce piyasası, demokrasi olsun ya da olmasın, bir siyasal sistemin işleyişinin temelinde yer alan anahtar kurumdur. Özgün entelektüel tartışmaların çok az yapıldığı demokrasiler bulunabildiği gibi, tarihte demokrasi olmadığı hâlde yeni düşüncelerin kaynaştığı toplumlar da olmuştur. Serbest düşünce piyasasının belirgin ve önemli bir avantajı, farklı kültürel ve siyasal sistemlerle uyuşabilmesidir. Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Legalizm gibi birçok düşünce okulunun ortaya çıktığı Savaşan Devletler döneminde Çin'de düşünce piyasasının gelişmiş olduğu açıktır. Tang Hanedanlığı döneminde, başkent Chang'an; Kore, Japonya, Vietnam, Hindistan ve İran'dan bilginleri kendine çektiğinde de düşünce piyasası gelişmiştir. Düşünce pi-

yasası, Yunanistan'ın şehir devletlerinde de gelişmişti. *Bin-bir Gece Masalları*'nın birçok öyküsünün geçtiği Bağdat, 9. ve 13. Yüzyıllar arasında Abbasî İmparatorluğu'nun bilim merkezî olduğunda burada da gelişti. Düşünce piyasası, belirli tek-tip bir siyasal sistem dayatmadan, hoşgörüyü ve çeşitliği besler, yeni şeyler denemeyi ve inovasyonu kolaylaştırır ve toplumsal esnekliği ve direnci güçlendirir. Düşünce piyasası, her zaman demokrasi ile aynı anlama gelmez.[99]

Çin'in piyasa dönüşümü ne kadar göz alıcı olursa olsun, Çin karakteristiğinde kapitalizm, serbest bir düşünce piyasasının olmaması nedeniyle zayıf kalmış ve bu eksiklik, Çin'in ekonomik ve toplumsal gelişmesi önündeki en önemli darboğaz hâline gelmiştir. Reformun başlangıcından beri Çin hükûmeti ısrarla "zihnin özgürleştirilmesi" yönünde çağrı yapmaktadır, ancak insanların zihinlerini özgürleştirme konusunda hiçbir şey aktif bir düşünce piyasası kadar etkili değildir.[100] Gerçekten de bu olmadan "zihnin özgürleşmesi" yönündeki her türlü çaba başarısızlığa mahkûmdur. Çinlilerin yaratıcı zihinlerinden ve güçlerinden henüz yeterince yararlanılmamıştır. Böyle olması bir talihsizliktir, çünkü Çin karakteristiğinde kapitalizm kesinlikle daha yenilikçi olabilir ve nicelikten çok daha fazla nitelik yönünden harekete geçirilebilirdi. Dünyanın en fazla doktora mezunu yetiştiren ülkesi olan Çin, insanlığın bilgi birikimine çok daha fazla katkıda bulunabilirdi. Bugünün dünyasında yeni ürünler ve endüstriler, yeni fikirler ve pratikler, esnek ve yenilikçi örgütler ve kurumlar; yoksulluk ve hastalıklardan savaşlara, enerji tasarrufu ve su kıtlığından çevrenin korunmasına kadar küresel sorunlarla âcilen ilgilenmek zorundadırlar. İnsanlığın beşte birinin beşerî potansiyeli bir kenara atılamayacak kadar değerlidir.

XIV

Son otuz-kırk yıldır sürmekte olan Mao sonrası ekonomi reformu, Çin ekonomisini ve toplumunu derinden dönüştürmüştür. 1976'da Mao öldüğünde, Çin 200 doların altındaki kişi başına düşen GSYH düzeyi ile dünyanın en yoksul ülkelerinden biriydi. 2010'a gelindiğinde ise, Çin 4.000 doların üzerinde kişi başına düşen GSYH düzeyine sâhipti ve dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumundaydı. Aynı zaman dilimi içerisinde, Çin'in küresel ekonomideki payı yüzde 2'nin altından yaklaşık yüzde 9'a çıktı. Mao döneminde tamamen yasaklanan özel girişimcilik, günümüzde tüm ülkede gelişmekte ve Çin ekonomisinin güçlü ve sağlam belkemiğini oluşturmaktadır. Dünyanın en fazla İnternet ve cep telefonu kullanıcısına ve en büyük otomobil piyasasına sâhip olan Çin toplumu, açık, enerjik, hareketli ve bilgili olmanın yanı sıra dinamizm ve tutku doludur. Son zamanlarda Çin üniversiteleri bile gelişme işaretleri göstermekte ve akademik özgürlüğün en iyiye ulaşmanın ön koşulu olduğunu fark etmektedirler. Çin ekonomisinde büyüme için hâlâ muazzam bir alan bulunmaktadır.

Çin'in piyasa dönüşümünün hikâyesi, daha gerçekleşmeden anlatılsaydı kimse inanmazdı. Muhtemelen bunu Steven Cheung'dan başka tahmin eden iktisatçı olmadı; ancak Cheung da bu dönüşümün hızını defalarca düşük tahmin etmiştir. Cheung'un analizine ve tahminine inananlar, bunun yirmi ya da otuz yıl değil, yüz yıl süreceğini düşünmüşlerdi.

Bu dönüşümün olağanüstü olmasının bir diğer nedeni daha vardır. Mao sonrasında Çinli liderlerin başlattıkları refom çabaları, "sosyalist bir devrim" olarak düşünülmüştü, Çin'i geri kalmış bir ülke olmaktan çıkarıp "büyük ve modern bir sosyalist güç" hâline getireceği ümit ediliyordu. Çin reformlara başladığında sosyalizmi terk etmedi. Reform

boyunca Çin hükûmeti sosyalizme bağlılığını sürdürdü. Yalnızca açlık ve işsizliğin ağır baskısı altında özel girişimciliğin Çin kırsalında ve şehirlerinde biraz nefes almasına izin verildi. Ancak, özel girişimciliğin önündeki set bir kez açıldıktan sonra, kısa sürede piyasa güçleri tekrar Çin ekonomisine geri döndü. Bu dönüşü sağlayan, devlet öncülüğündeki reform inisiyatifleri değil, bir dizi marjinal devrimdi. Moskova, Varşova ve Prag'dan kovulan sosyalizm, Sichuan, Anhui, Zhejiang ve Guangdong'da kendi oyununda mâğlup oldu.

Bu, aynı zamanda Çin'e özgü çarpıcı özellikleri olan bir hikâyedir. Reform sürecinde ortaya çıkan ve reformun yönünü şekillendiren siyasal tartışmalara, özellikle sosyalizmin doğasıyla ilgili olanlara, başka bir yerde rastlanmadı. Merkezîleşme ve desantralizasyon ile ilgili politika seçenekleri, Çin impartatorluk siyasal tarihinde kökleşmiş ve bu tarih tarafından şekillenmiştir. Gerçekliği olgularla test etme üzerine yapılan felsefî tartışmalar, sâhip oldukları öneme ve etkiye ancak geleneksel Çin kültürü sâyesinde ulaşabilmişlerdi. 20. Yüzyıl boyunca Çin geleneklerine karşı yürüttüğü acımasız şiddete rağmen sosyalist Çin'in sarsılmaz bir biçimde Çinli kalması gibi kapitalist Çin de önümüzdeki onyıllar boyunca kaçınılmaz olarak Çinli kalmaya devam edecektir.

Şimdiki hâliyle Çin'in yeni gelişen piyasa ekonomisi, kapitalizmin yüzyıllar içinde evrildiği Batı'daki birçok gözlemciye çok kaba görünebilir. Çin karakteristiğinde kapitalizm, tam da Çin şehirlerindeki trafik gibidir; kaotiktir ve Batılı turistlerce korkutucu bulunur. Buna karşın, Çin yolları dünyanın diğer herhangi bir ülkesinde olandan daha fazla mal ve yolcu taşımaktadır. Benzer şekilde ilgi çeken bir diğer nokta, Çin piyasa ekonomisinin kendine özgü çalışma biçimidir. Eşsiz kültürel gelenekleri ve siyasal kurumları nedeniyle Çin piyasa ekonomisi, bazı kendine has

Çinli özelliklerini devam ettirecek ve diğer bazılarını daha da geliştirecektir. Çin tarzındaki kapitalizmin kendine has özelliklerinden kurtulması ne mümkündür ne de böyle bir şey arzulanmaktadır. Bu ifadeden, Çin'de bugün uygulandığı hâliyle kapitalizmin olduğu gibi onaylanması gerektiği anlamı çıkarılmamalıdır. Çin'deki kapitalizmin kusurları ve yetersizlikleri gizlenemeyecek kadar açıktır. Ancak, aynı zamanda, bize benzeyeni benimseme ve bize yabancı geleni reddetme yönündeki içgüdümüze karşı koymalıyız. Açık toplum, çeşitlilik ve hoşgörü üzerinde gelişebilir. Bir zamanların güçlü ve durdurulamaz sanılan sosyalizm treni, kendi kendine dayattığı tek-biçimlilik ve değişmezlik nedeniyle durmuştu. Sosyalizmin başarısızlığından çıkarılabilecek tek bir ders varsa, o da çeşitliliğin sakınma ve şüpheyle değil, sevinçle karşılanması gerektiğidir.

Tarihte Çin dâima bir ticaret ve özel girişimcilik ülkesi olmuştur. Devletin nasıl yönetilmesi gerektiği sorulduğunda, Konfüçyüs, "(önce) devleti insanlarla doldurun, (sonra) insanları zenginleştirin ve (son olarak da) insanları eğitin" önerisinde bulunmuştu. Taoizmi kuran Lao Tzu, "Ben [yönetici olarak] hiçbir şeye karışmazsam insanlar kendileri zenginleşecekler" diyordu. Çin'in büyük tarihçisi Sima Qian ise şöyle söylüyordu: "Devlet yönetiminin Dao'su, insanları zenginleştirmekle başlar." Deng Xiaoping'in "zenginleşmek muhteşemdir" sloganının 1980'ler boyunca âdeta reformun savaş nârası olarak kullanılması, Çin'in ticaret ve devlet yönetimi ile ilgili geleneksel öğretiden kendisini ne kadar koparmış olduğunu gözler önüne sermektedir. 20. Yüzyıl'ın sonunda Çin karakteristiğinde bir piyasa ekonomisi inşa etme yolunda çabalarken, Çin, bir buçuk yüzyıllık bir kendinden şüphe etme ve kendini reddetme döneminden sonra, yeniden kendi kültürel köklerini kapitalizm

yoluyla benimseme konumuna gelmiştir. 11 Ocak 2011'de Konfüçyüs'ün 9,5 metre uzunluğunda bronz bir heykeli sessiz sedasız Tiananmen Meydanı'na dikilmiştir.[101]

Çin'in uzun tarihi ve bu tarihin modern yansımaları, Çin kapitalizmini ciddî biçimde şekillendirmiştir. Çin karakteristiğindeki piyasa ekonomisi, bugün bizim tahmin edemeyeceğimiz biçimlerde gelişmeye devam ederken, Çin tarihinin katmanları sağlam bir temel olarak kalmaktadır.

Bu açıdan, Mao döneminin bir dersi konuyla çok yakından ilgilidir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının hemen ardından, Mao, yeni Çin'in inşası konusunda tavsiye almak için, daha sonraları bir sinolog tarafından "son Konfüçyüsçü"[102] olarak adlandırılan Liang Shuming'le bir görüşme ayarladı.[103] Özellikle Konfüçyüsçülük ve Budizm konularında olmak üzere Çin felsefesi alanında ünlü bir uzman olan Liang, son derece dürüst olmasının yanı sıra toplumsal konularda pragmatik ve aktif bir kişiliğe sâhipti. Her ikisi de 1893 doğumlu olan Liang ve Mao, birbirlerini, Mao'nun Pekin Üniversitesi'nde kütüphaneci asistanı ve Liang'ın aynı üniversitede hoca olduğu 1910'lardan beri tanıyorlardı. Liang, "yeni Çin'in inşası"nın ve "eski Çin'in bilinmesi"nin birlikte ilerlemesi gerektiğine inanıyordu. Güçlü ve zayıf yönleriyle eski Çin'i tam anlamadan kurulacak yeni Çin'in kendi yönünü bulabilmesi ve sağlıklı gelişmesi mümkün olmazdı. Ancak, Mao başka türlü düşünüyordu. Mao'ya ve o dönemdeki Çinli liderlerin çoğuna göre, sosyalizm zenginlik ve refah için güvenilir bir yol haritası sunuyordu; geçmişin mirası, ne olursa olsun, Çin'in sosyalizme doğru ilerlemesinin önünde bir engelden başka bir şey değildi. Çin artık bu anlayışın doğru olmadığını bilecek kadar akıllıdır; ama bu akıllanma otuz yıllık başarısız bir sosyalist deneyin ve bir başka otuz yıllık piyasa dönüşümü-

nün ardından gelmiştir. Şimdi, Çin 21. Yüzyıl'da hızla ilerlemekte, kendi tarzında bir piyasa ekonomisi geliştirmekte ve küresel işbölümüne daha da uyum sağlamaktadır. Ancak, bütün bunların yanı sıra kendi kültürel geleneklerine de dönmektedir. Dış dünyayla açık ilişkilerini sürdürürken geçmişi geleceğe taşıyan Çin'in yeni bir Rönesans için oldukça iyi bir şansı bulunmaktadır. Açık, hoşgörülü, kendine güven duyan ve yenilikçi bir Çin önümüzdeki yıllarda dünyayı çok daha fazla şaşırtacaktır.

Çin'in nasıl kapitalist olduğu ile ilgili bu anlatım, Çin'in piyasa dönüşümü üzerine söylenebilecek son sözler değildir. Bu olağanüstü hikâyeden çıkarılabilecek daha birçok ders bulunmaktadır. Burada yapmaya çalıştığımız şey, temelde, bu dönüşümü ortaya çıkaran eylemler dizisinin tarihsel bir anlatımını sunmaktı. Ancak, belli bir teorik bakış açısı olmadan Çin'in nasıl kapitalist olduğunu tutarlı bir şekilde anlatmak mümkün değildir. Bahsedilecek olguların seçilmesi ve önem derecelerinin belirlenmesi zorunludur. Teorinin doğru bir rehberliği olmadan bu ikisi de yapılamaz. "Bir ekonomik sistemin işleyişinin anlaşılmasındaki ilerleme," bizce "teori ile ampirik çalışmalar arasındaki etkileşimin sonucunda gerçekleşir. Teori hangi ampirik çalışmaların işe yarayabileceğini söyler, daha sonraki ampirik çalışmalar da teoride ne tür değişikliklerin yapılması ya da nelerin tekrar düşünülmesi gerektiğini gösterir, bu değişiklikler ve yeniden değerlendirmeler ise yeni ampirik çalışmalara yol açar. Doğru yapılan bilimsel araştırma, hiç bitmeyen, ama her aşamada daha fazla anlamanın gerçekleştiği bir süreçtir."[104] Çin'in neden bu şekilde kapitalist olduğunu tamamen açıklamamız ve bu sürecin bütün bilmecelerini çözmemiz, Yüzyıllar almasa bile onyıllar alacaktır. Ancak, nedensel bir açıklama çabasına girişmeden önce, Çin'in nasıl kapitalist olduğu ko-

nusunda sağlam bir anlayış oluşturmalı ve neyi açıklamamız gerektiğini kesin olarak belirlemeliyiz.

Bu kitabın sonuna yaklaşırken, anlaşılmaktadır ki, burada anlattığımız hikâye Çin kapitalizminin sonu değil, aksine tam da başlangıcıdır. Çin'de piyasa ekonomisi kendi özellikleriyle birlikte gelişmeye devam edecek ve kendi geleneklerindeki zenginliği modern dünyanın çeşitliliği ile birleştirecektir. Sonuçta, kapitalizm değişmez bir son durum değildir; açık uçlu, evrimsel bir kolektif öğrenme ve kendi kendini dönüştürme sürecidir.

Mao'nun ölümünden sonra Çin'de olanlar kesinlikle olağanüstüdür. Çin, bugün Mao, mozolesinden kalkıp yürüse tanıyamayacağı kadar değişmiştir. Mao, yüzyıldan uzun bir süredir Çin halkının ve kendisinin Çin'i yeniden zengin ve güçlü bir ülkeye dönüştürme hayâlinin, özel girişimcilik ve serbest piyasalar sâyesinde gerçekleştiğini görse şaşkına dönerdi. Açık bir düşünce piyasasının ortaya çıkmasıyla Çin ekonomisinin büyümesi daha güçlü ve sürdürülebilir olacaktır. Profesör Robert Fogel'in Çin ekonomisinin 2040'ta dünya toplamının beşte ikisi kadar olacağı şeklindeki tahmini belki çok yüksek olabilir,[105] ama belki de çok düşüktür. Çin'de kişi başına üretim (2010 verilerine göre 4.393 dolar), ABD (47.184 dolar), Britanya (36.100 dolar), Fransa (39.460 dolar), Almanya (40.509 dolar) ve hatta Japonya (43.137 dolar), Güney Kore (20.757 dolar) ve Hong Kong (31.758 dolar) gibi Asyalı komşuları ile karşılaştırıldığında bile, hâlâ çok düşük bir düzeydedir. Çin'in ekonomik üretkenliğinde hızlı bir artış için hâlâ yeterince büyük bir alan vardır.

Üstün nitelikli yeteneğe sâhip insanlara ulaşım sorunu, Çin firmalarının gelişimini sınırlandıran bir kısıt oluşturmaktaydı. Bugün ise, Batı'da eğitim gördükten sonra ülkelerine dönen artan sayıdaki Çinlilerin yanı sıra Amerikalı

mezunlar için de Pekin ve Şanghay yeni bir fırsatlar diyarı hâline gelmiştir. Çin firmaları, California'dan New York'a, Illinois'den Arizona'ya kadar AR-GE ofisleri açmaktadırlar. Küresel emek havuzuna ve bu sâyede yüksek kalitedeki emeğe artan erişimle birlikte, Çin ekonomisi, teknolojik merdiveni tırmanmak ve daha yenilikçi ve üretken olmak için çok büyük bir şansa sâhiptir.

Bir toplumun ekonomik üretkenliği, o toplumdaki emeğin (beşerî yeteneklerin) bileşimine ve kalitesine ve ayrıca beşerî yeteneklerin ne derece etkin kullanıldığını belirleyen beşerî sermâye piyasasının performansına bağlıdır. Modern bir ekonominin işlemesinde ticaret borsalarının, menkûl kıymetler piyasalarının, bankaların, mahkemelerin ve hükûmetlerin oynadıkları kritik rolü kimse inkâr edemez. Ancak, bütün bu kurumlar insanlar tarafından düzenlenir ve işletilir. Hiçbir kurum mükemmel ve değişmez değildir. Kurumların işlevlerini nasıl yerine getirdikleri ve değişen koşullara nasıl uyum sağladıkları, kaçınılmaz biçimde bu kurumların düzenleyicilerinin ve çalıştırıcılarının karakterini yansıtır.

Hiçbir faktör, beşerî sermâye piyasasının kalitesi ve performansı üzerinde düşünce piyasasından daha etkili değildir. "Qian bulmacası"nın da açıkça gösterdiği gibi; canlı bir düşünce piyasası, hem bilimsel yetkinlik için bir önkoşuldur hem de çok farklı beşerî yeteneklerin varlığını mümkün kılan açık toplumun ve özgür ekonominin ahlâkî ve epistemik temelini oluşturur. Mal ve hizmet piyasasının gelişimi sâyesinde, reformun ve dışa açılımın son yirmi-otuz yılında Çin tekrar maddî zenginliğe kavuşmuş ve şans eseri de olsa kendi kültürel köklerine dönmüştür. Düşünce piyasasının gelişimi, Çin ekonomisinin büyümesini daha bilgi-temelli ve yenilikçi hâle getirecektir. Daha da önemli-

si, modern dünyanın çeşitliliğiyle entegrasyonu sâyesinde, Çin kendi zengin geleneklerini yeniden canlandırabilecektir. Böylece Çin yalnızca dünyanın imâlât merkezi olmakla kalmayacak, aynı zamanda yaratıcılığın ve inovasyonun canlı bir kaynağı olacaktır.

SONUÇ

1955'te, o zamanlar California Teknoloji Enstitüsü'nde (Caltech) parlak bir bilim adamı olan ve daha sonra Çin uzay programının atası olacak olan Qian Xuesen, komünist suçlamasıyla ABD'den sınırdışı edildi. Hong Kong'a gitmek için Amerikan yolcu gemisi *SS President Cleveland*'a binmeden önce, Los Angeles limanında toplanmış olan muhabirlere Qian şöyle söylemişti: "Çin halkının itibarlı ve mutlu yaşayabileceği bir ülke kurmasına yardım etmek için elimden geleni yapmayı planlıyorum." 1991'de, dostu ve Caltech'ten eski iş arkadaşı Frank Marble'ı Pekin'de misafir ettiğinde ise sessiz, şaşkın ve özür dileyen bir tarzda ağzından şu cümleler çıktı: "Biliyorsun Frank, Çin için çok şey yaptık. İnsanlar yeterince iyi beslenebiliyorlar. Çalışıyorlar ve ilerleme kaydediyoruz. Ama Frank, halkımız mutlu değil."[1]

Yeni Çin Yılını kutlamak için 12 Şubat 2010'da düzenlenen halka açık bir toplantıda, Başbakan Wen Jiaobao, Çin hükûmetinin geçmişte yaptığı her şeyin ve gelecekte yapacaklarının "Çin halkının daha mutlu ve itibarlı yaşamasını

sağlama"yı amaçladığını söylüyor ve Qian'ın yarım yüzyıldan daha uzun bir süre önceki o büyük hayâlini tekrar dile getiriyordu.[2] Ulusal Halk Kongresi'nin Mayıs 2010'daki yıllık toplantısında, Çin halkına mutlu ve itibarlı daha iyi bir yaşam sağlamak yönündeki vaat, Wen'in 2010 Hükûmet Raporu'nda tekrarlandı ve bunun gelecek onyıllarda hükûmetin önündeki en kapsamlı görev olduğu vurgulandı. Bir yıl sonra Başbakan Wen, Ulusal Halk Kongresi'ne son kez başkanlık yaptığında, hükûmetin "mutlu bir Çin" inşa etme sözünü bir kez daha tekrarladı. 19 Mart 2011'de *The Economist*'in kapak sayfasında "Çin büyüme değil, mutluluk peşinde" yazıyordu.[3]

Hükûmet, Çin halkının mutluluğunu ve daha iyi ve itibarlı bir yaşama sâhip olmasını yeni misyonu olarak benimserken başlangıcından beri Çin ekonomi reformunu yönlendiren sosyalist modernizasyon hedefinden vazgeçmişti. Hükûmetin misyonundaki bu değişiklik, Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümü sırasında değer ve tavırlarda gerçekleşen muazzam değişimi yansıtmaktadır. Wen, GSYH artışları bir yana ekonomik kalkınmanın bile mutluluğun artmasını garantilemediğinin tamamen farkındadır. Ayrıca, halkın mutluluğu ve genel yaşam kalitesi arttırılmadığı sürece ekonomik gelişmenin sürdürülemeyeceğini ve sürdürülse bile pek de bir şey ifade etmeyeceğini çok iyi bilmektedir.

Dahası, Çin devleti, modern zamanların hem ulusalcı hem de komünist yönetimleri altında, kendini dâima Çin'i modernleştirmenin öncü gücü olarak görmüştür. Misyonu, ister "Sosyalist Transformasyon," ister "Dört Modernizasyon" isterse de daha yakın zamanlardaki "Ekonomi Reformu ve Dışa Açılma" olsun, dâima proje-merkezli olmuştur. Öte yandan, mutluluğu aramanın doğasında hümanist bir eğilim bulunmaktadır ve yukarıdan-aşağıya

siyasal kampanyalarla gerçekleştirilmesi neredeyse imkânsızdır. Wen'in en sevdiği kitaplardan biri olan *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nde Adam Smith'in söylediği gibi, mutluluğu arama, adâletin hüküm sürdüğü özgür toplumdaki sâkin ve alçakgönüllü zihinlere dayanmaktadır.

> Belli bir kesin durumla bir başkası arasındaki farka çok fazla önem vermek, insan hayatındaki ızdırap ve kargaşanın en büyük kaynağı gibi görünmektedir. Yoksulluk ve zenginlik arasındaki farkın gerçekte olduğundan daha fazla görülmesine yol açan şey açgözlülüktür; insanın özel ve kamusal konumu arasındaki farkı insanların gözünde büyüten hırstır; tanınmamışlık ve şöhret arasındaki farkı abartan da aşırı gururdur. Bu aşırı tutkulardan birinin etkisi altında kalan kişi, sâdece kendi konumundan dolayı ızdırap çekmekle kalmaz, aptalca hayranı olduğu konuma gelebilmek için çoğu zaman toplumsal barışa zarar verme eğilimine de girer. Ancak, en basit bir gözlem bile, insan hayatının bütün olağan durumlarında, iyi niyetli bir zihnin aynı ölçüde sâkin, aynı ölçüde neşeli ve aynı ölçüde memnun olabileceği konusunda onu ikna edebilir. Şüphesiz bu durumlardan bazıları diğerlerine tercih edilebilecek kadar değerlidir. Ancak hiçbir durum, sağduyuyu ve adâleti terk etmemize yol açacak kadar korlaşmış bir tutkuyla arzulanmayı hak etmez. Ve yine hiçbir durum, kendi aptallığımızı hatırlamaktan kaynaklanan utanç ya da kendi adâletsizliğimizin dehşetinin yarattığı pişmanlık nedeniyle zihnimizin sükûnetinin zedelenmesine değmez. Sağduyunun bizi yönlendirmemesine ve adâletin izin vermemesine rağmen durumumuzu değiştirmeye kalkarsak, bütün şans oyunlarının en eşitsizini oynamış ve kıt olan bir şey için her şeyi riske atmış oluruz. [...] En uçarı hayâllerimizdeki en parlak ve en saygın hâlimizde, bize gerçek mutluluğu getireceğini düşündüğümüz zevkler, bizim gerçek ama mütevazı hâlimizde her zaman sâhip olduğumuz ve elimizin altında bulunan zevklerle neredeyse her zaman aynıdır. Sâdece kişisel özgürlüğümüzün olduğu en mütevazı koşullarda, gurur ve üstünlük duygusundan kaynaklanan anlamsız zevkler dışında, en saygın ve en önemli

> insanların elde edebilecekleri diğer her türlü mutluluğa biz de erişebiliriz; gurur ve üstünlük duygusundan kaynaklanan zevkler ise, tüm gerçek ve doyurucu mutlulukların özünde ve temelinde bulunan tam bir huzur hâliyle nâdiren uyumludurlar. Üstelik, hedeflediğimiz şatafatlı durumda gerçek ve doyurucu zevklerin, terk etmeye can attığımız mütevazı durumdaki kadar güven içinde tadının çıkarılabileceği de her zaman kesin değildir. Tarihin kaydettiklerini inceleyin, kendi hayat tecrübenizi hatırlayın, okuduğunuz, duyduğunuz ya da hatırladığınız özel ya da kamusal hayattaki neredeyse tüm fevkalâde şanssız insanların nasıl davrandıklarını dikkatle düşünün; başlarına gelen şanssızlıkların ve felâketlerin büyük bir kısmının, bu insanların kendileri için iyi olanı bilmemelerinden, onlar için doğru olan şey sâkin durmak ve içlerinde bulundukları durumdan memnun olmak olduğu hâlde bunu anlamamalarından kaynaklandığını göreceksiniz. Normal olan sağlığını daha da güçlendirmek için ilâç kullanan adamın mezar taşına kazınmış olan yazının –"İyiydim, daha iyi olmayı diledim; şimdi buradayım"– hayâl kırıklığına uğramış açgözlü ve hırslı insanların üzüntüleri için de kullanılması son derece âdil ve mâkûldür.[4]

Tüketici davranışlarını fayda maksimizasyonuna indirgemeye alışmış olan modern iktisatçılar, Adam Smith'in bu paragrafı yazdığını öğrendiklerinde şaşkınlığa düşebilirler. Bu uzun paragrafta dile getirilen ahlâkî ruh, modern iktisat teorilerindeki "iktisadî insan"dan (*homo economicus*) çok farklıdır. İnsan doğasının derinliği ve zenginliğindeki bu muazzam kayıp; iktisadı, zenginlik yaratan insanı inceleyen bir ahlâk bilimi olmaktan çıkarıp kaynak tahsisini inceleyen soğuk bir tercih mantığına dönüştürdüğümüzde ödediğimiz bedelin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Artık gerçekte var olduğu hâliyle insanı inceleyen bir bilim olmaktan çıkmış olan modern iktisat, çapasını yitirmiş ve iktisadî gerçeklikten uzaklaşmıştır. Sonuç olarak, kriz ve belirsizlik anlarında tavsiyelerine fena hâlde ihtiyaç duyulmasına rağmen,

iktisatçılar olayların içyüzünü açığa çıkaran mantıklı açıklamalar yapmakta son derece zorlanmaktadırlar.

Bu arada, Smith'in tonunun ve mesajının Antik Çin zekâsı ile büyük ölçüde örtüşmesi, muhtemelen basit bir rastlantı değildir. "Zihnî çalıştırmak ve düzenli pratik yapmak, keyif vermez mi? Dahası, uzaktan dostların gelmesi, neşe kaynağı değil midir?" Bu soru cümleleri, *Lun Yu*'nin (*The Analects of Confucius – Konfüçyüs'ün Konuşmaları*) girişinde yer almaktadır. Konfüçyüs'ün kastettiği çalışma konuları, sâdece kitaplardan elde edilen bilgiyle sınırlı değildir. Kişisel karakter inşası, sosyal ilişkiler kurulması, ailenin ve ülkenin yönetimi ve nihâyetinde tüm dünyayla uyumun sağlanması da bunlar arasındadır. İnsanın doğası hakkında bilgi edinmek ve her geçen gün bunu daha da ilerletmek, özellikle bize benzeyen insanların arasındayken, bizi sevinç ve huzurla doldurur. Kendisini öğrenmeye adayan, ama genç yaşta ölen en sevdiği öğrencisi Yan Hui'yi hatırlarken Konfüçyüs onu şu ifadelerle övüyordu: "Tahta kaplardan yemek yiyen, su kabağı kepçesinden su içen ve küçük bir barakada yaşayan Hui, başkalarının tamamen mutsuz ve moralsiz olacağı bu koşullarda dâima mutlu kalabiliyordu." Çoğu insanın zor belâ geçinebildiği zamanlarda, öğrenim kaçınılmaz olarak sâdece az sayıda kişinin mâlî gücünün elverdiği lüks bir uğraştı. Konfüçyüs'ün pragmatik öğretisi, "önce insanları zengin edin; sonra da eğitin," şeklindeydi.

İşbölümü ve mal piyasasının zenginlik için gerekli kurumlar olduğu, uzun zamandır bilinmektedir. Bu iki kurum, ekonomik verimliliğin artmasının yanında yeni ürünlerin geliştirilmesinde de sorumluluk sâhibidir; bunlar sâyesinde piyasa ekonomisi sürekli evrilmekte ve hiçbir zaman yenilik eksikliği gibi bir sorun yaşamamaktadır. Bağımsız ve eleştirel düşünmemizi ve dünyayı kendi iste-

diğimiz tarzda araştırmamızı mümkün kılan düşünce piyasası, bizi doğadaki ve toplumdaki gerçeklikle daha yakından bağlantı kurmaya iter. Her birimizin hayat tecrübesi, belki okyanusta bir damla kadardır. Ancak, bireyselliğimiz ve içimizdeki zengin çeşitlilik bir araya geldiğinde toplum yaratıcı, sağlam ve esnek olur. Mal piyasası ve düşünce piyasası beraberken ve tam anlamıyla birbirlerini destekler, tamamlar ve güçlendirirken, insan yaratıcılığı ve mutluluğu en yüksek şansa sâhiptir ve maddî ve manevî uygarlıklar yan yana sağlam bir zeminde ilerlerler. İnsan mutluluğu ve onuru için sürdürülen sonu gelmez arayışta, Çin'in nasıl kapitalist olduğunun hikâyesi, ne kadar olağanüstü bir dönüşüm olursa olsun, ileri doğru küçük bir atılımdır.

SONNOTLAR

ÖNSÖZ

1 Cheung (2008), s. 2. Şimdi hem Çince ve hem de İngilizce olarak, Cheung (2009), mevcuttur.

2 Hayek (1967), 6'ncı bölüm.

3 Cheung (1982).

4 *a.g.e.*, s. 19.

5 Cheung (1986), s. 66.

6 *a.g.e.*, s. 79.

7 Kitabımız Cheung'un (1982, 1986) el kitaplarının devamı olarak düşünüldüğü için başlığı "Çin Nasıl Kapitalist Oldu?" olarak belirlendi. "Kapitalist" ve "kapitalizm" gibi terimler, kolaylıkla ihtilaf konusu olabilir. Çin bugün sosyalizme bağlı kalmakta ve kendini "Çin karakteristiğine sahip sosyalist bir piyasa ekonomisi" olarak tanımlamaktadır. Çin'deki bazı okuyucular, kitabın başlığına karşı çıkabilirler. Çin'in hâlâ Çin Komünist Partisi tarafından yönetiliyor olması, birçok Batılı okuyucunun da muhtemelen kitap için seçtiğimiz başlık nedeniyle bizi eleştirmesine yol açacaktır. Ancak, Çin, son otuz yıldan daha fazla bir süredir, piyasanın ve girişimciliğin yasaklandığı bozuk bir ekonomiden piyasa güçlerinin hüküm sürdüğü ve özel girişimlerin gelişip büyüdüğü canlı bir ekonomiye dönüşmüştür. Kitabımız bunun nasıl olduğunu anlatmaktadır.

1. BÖLÜM

1 Kültür Devrimi, Mao'nun Çin'i sosyalizme dönüştürme yolundaki en son, en aşırı ve en acımasız çabasıydı. Diğer politika felaketleri gibi, bu da Çin'de siyasal açıdan nazik bir sorun olmaya ve ilgili devlet arşivleri hâlâ gizli kalmaya devam etmektedir; araştırmacıların çoğunun bu arşiv verilerine ulaşması mümkün değildir. İlgili literatür için örneğin şunlara bakılabilir: Nianyi Wang (1989); Esherick, Kickowicz ve Walder (2006); MacFarquhar ve Schoenhals (2006); ve Guo, Wang, ve Han (2009), Cilt 3. Tarih çalışmalarının çoğunun eksik tarafı, kurbanların sesine – bu konudaki itidalli bir hesaplama ölü sayısını 1.070.000 vermektedir, bkz. Yung-fa Chen (2001), s. 846 – çok az yer verilmesidir. 659 kurbanın trajik hikâyelerini derleyen Dr. Youqin Wang'ın (2004) cesur çabaları bu alandaki boşluğun doldurulmasına yardımcı olmuştur. Aynı yöndeki daha önceki bir çaba için Jicai Feng'e (1990) bakılabilir. Walder (2009), Kültür Devrimi'nin en vahşi ve en acımasız dönemi (1966-1968) konusunda taze bir perspektif sunmaktadır.

2 Mao'nun, Çin İleri Doğru Büyük Atılım faciasından yaralarını sarar sarmaz neden Kültür Devrimi'ni başlattığı sorusu, hâlâ cevaplanmamıştır. Iktidar mücadelesi, özellikle Mao'nun 1959'da Çin Başkanı olan Liu Shaoqi ile ilgili artan hoşnutsuzluğu, açık nedenlerden biriydi. Bununla beraber, Kültür Devrimi'ne kendine özgü ideolojik ateşi veren ve onu Çin tarihinde daha önce görülmemiş bir siyasal kampanyaya dönüştüren şey, sosyalizmin korunması şeklindeki resmî gerekçeydi. Ayrıca, Mao'nun, hayatının sonunda Kültür Devrimi'ni hâlâ hayli olumlu değerlendirmiş olması, temel güdüsünün iktidar mücadelesi olduğu yönündeki argümanın inandırıcılığını azaltmaktadır.

3 "Şanlı yol" (golden highway) terimi, Ran Hao tarafından popülerleştirildi; Ran, bu terimi kırsal Çin'deki sosyalist dönüşümü övdüğü dört ciltlik romanının başlığı olarak kullandı.

4 Mao döneminin büyük kıtlığının en güncel anlatımı için bkz. Jisheng Yang (2008) ve Dikötter (2010). Kültür Devrimi sırasında, gelenek karşıtı ve entelektüelizm karşıtı siyasal kampanyalar doruk noktasına ulaştı; Çin üniversiteleri kapatıldı, çoğu kitap ya yasaklandı ya da yakıldı. Modern Çin'de gelenek karşıtlığının erken kökenleri için bkz. Yu-sheng Lin (1979).

5 "Mao Öldü," (Mao is Dead) *The Economist* (11 Eylül 1976).

6 *New York Times* (10 Eylül 1976), Bölüm 1, s. 17.

7 *World News Digest* (11 Eylül 1976), LexisNexis'ten erişildi.

8 Jinglian Wu (2005), ss. 46–49; Angang Hu (2008), ss. 244–253.

9 Angang Hu (2008), ss. 512–515.

10 "Reform, Çin'in İkinci Devrimidir," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3. Bu tanımlama Hardin'in (1987) bir kitabının başlığında bulunmaktadır.

11 Bu uzun şiirin ilk kısmı, "Neşeye Övgü" (*Huanle Song*), *Halkın Günlüğü* gazetesinde yayınlandı (20 Kasım 1949).

12 Çin Komünist Partisi'nin, Komünist Enternasyonal'in (ya da Komintern'in) etkisini de içeren, erken tarihi için bkz. Bianco (1971); Dirlik (1989); Pantsov (2000) ve Steve Smith (2000). Ayrıca bkz. Çin Komünist Partisi Tarihi Araştırma Ofisi Birinci Departmanı (1997) tarafından derlenen çok sayıda cilde ve Chen Yung-fa (2001). Parti tarihinin belgesel anlatımları için bkz. Saich (1996) ve Çin Komünist Partisi Tarihi Araştırma Ofisi (2001).

13 Çin Komünist Partisi ilk yıllarda malî açıdan Komintern'e bağlıydı; ancak Komintern'in dayatmalarından rahatsızdı. Kuomintang'ın varlığı, Komintern ile aralarındaki ilişkiyi daha da karmaşıklaştırıyordu. Moskova, Çin Komünist Partisi ve Kuomintang arasındaki üçlü ilişki için bkz. Garver (1988); Heinzig (2004); Kuisong Yang (1999).

14 Chiang'ın 1923'teki üç aylık Sovyetler Birliği ziyareti, her ne kadar Moskova'dan doğrudan askerî yardım almak şeklindeki ana misyonu gerçekleştirmekte başarısız olsa da, Kuomintang içinde iktidara yükselmesinde kritik öneme sahip bir olaydı. O zamanlar, Chiang'ın Sovyet pratiğine yaklaşımı belirsizdi. Ancak Sun ile karşılaştırıldığında, Çinli komünistlerle Sovyetler Birliği arasındaki işbirliği konusunda Chiang açıkça çok daha az sıcak kanlıydı. Chiang'ın ziyaretiyle ilgili son dönemlerdeki literatür için bkz. Wang ve Li (2004), ss. 92–94; Tianshi Yang (2008), ss. 95–145; Pakula (2009), ss. 122–124; Taylor (2009), ss. 41–45 ve Heming Xing (2009), ss. 12–25. Geçmişe yönelik değerlendirmelerinde Chiang (1956) kendini o zamanlar olduğundan daha fazla komünizme karşı muhalif göstermektedir.

15 Braun (1982), Çin'de Komintern ajanı olarak bulunduğu dönemdeki olağanüstü tecrübesini anlatmaktadır.

16 Mao Zedong, "Japon Emperyalizmine Karşı Taktikler Hakkında" (27 Aralık 1935'te yapılan bir konuşma), *Mao Tse-tung'un Seçme Eserleri* içinde, Cilt 1, s. 179.

17 Batılı okuyucuların en iyi bildiği anlatım olan Edgar Snow (1937)

sonraki yıllarda birkaç defa gözden geçirilmiş ve yeni bölümler eklenmiştir.

18 Stalin ile Mao arasındaki sorunlu ilişki ve özellikle Stalin'in Mao'yu erken dönemde küçümsemesi iyi belgelenmiştir. Bkz. Radchenko (2009), s. 5 ve Kuisong Yang (1999).

19 "Uzun Yürüyüş"ün son zamanlardaki bir anlatımı için bkz. Suyun Sun (2006).

20 Yan'an döneminde Mao'nun liderliğini konsolide etmesinin güvenilir bir anlatımı için bkz. Hua Gao (2000). "Yan'an Yolu"nun yükselişi ve Çin Komünist Parti üzerindeki dönüştürücü etkisi için bkz. Selden (1971, 1995) ve Yung-fa Chen (1990).

21 Mao'nun Moskova'ya ilk ziyareti ve Stalin'le buluşması hakkında bkz. Radchenko (2009), ss. 3-9. Çin kaynağı için bkz. Pang ve Jin (2003), ss. 28-58.

22 Mao gibi cüretkâr zihinli büyük bir stratejistin Çin'i "tek taraflı" olarak nitelendirdiği bir dış politikayla bağlı tutmasının nedenini tahmin etmek hâlâ zordur. Mao döneminde Çin'i felaketlerle dolu bir yola (Amerika Birleşik Devletleri ile Kore yarımadasında askeri çatışma, Batı'dan ekonomik ve siyasal tecrit, sosyalizme savruluş vb.) tedricen sevk eden şey, bu hataydı.

23 Çin'in ilk Beş Yıllık Planı "156 proje" olarak anılan Sovyet teknolojisi ve borçları ile desteklenen ve Çin'in endüstriyel kalkınmasının köşe taşı olan 156 sanayi projesiydi. Bkz. Dong ve Wu (2004).

24 Komünizmin ne zaman ve nasıl bir araç olmaktan çıktığı ve nihai amaç olarak benimsendiği, tam olarak belli değildir. Mao'nun Çin'de Stalinizmi uygulama kararıyla ilgili olarak bkz. Hua-yu Li (2006).

25 Mao döneminde Çin konusunda çok büyük bir literatür mevcuttur ve kısmen Mao sonrası Çin'in Mao dönemindeki Çin'den ayrıştırılamayacağının anlaşılması nedeniyle hızla genişlemektedir. Bu konuda iyi bir başlangıç noktası, MacFarguhar ve Fairbank'in (1987, 1991) editörlüğünü yaptığı *The Cambridge History of China*'nın son iki cildidir. Meisner (1999) ve Gray (1990, 2006) tarihçiler tarafından sunulan en iyi anlatımlar arasındadır. Bramall (2009) 1949'dan bu yana Çin siyasal ekonomisinin bir anlatımını sunarken Mao dönemine ve Mao sonrası döneme eşit yer ayırmaktadır. Naughton (2007) çalışması, her ne kadar reform dönemine odaklansa da, Mao Çin'ini de yeterince kapsamaktadır. Daha erken tarihli anlatımlar için bkz. Riskin (1987). Çince literatür için, Mao'nun Çin'i (1949–1976) üzerine üç ciltlik seri –Lin, Fan ve Zhang (1989); Jin Cong (1989) ve Nianyi

Wang (1989)– faydalı bir başlangıç noktasıdır. Kapsamlı bir çalışma için Halk Cumhuriyeti'nin (1949–1981) tarihi ile ilgili Hong Kong Çin Üniversitesi yayını olan on ciltlik diziye bakılabilir. Ayrıca, Sichuan People's Press (2004) tarafından yayınlanan beş ciltlik *Zhonggua Renmin Gongheguo Zhuanti Shi Gao* [The Thematic History of the People's Republic of China; Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tematik Tarihi] dizisinin ilk üç cildi, Mao dönemindeki önemli olaylarla ilgili oldukça dengeli ve odaklanmış bir kapsam sunmaktadır. Mao ekonomisinin tarihsel anlatımı için bkz. Jian Sun (1992); Li Wu (1999); Shaozhi Su (2002) ve Angang Hu (2008). Bu konudaki mevcut en kapsamlı anlatım, Dexin Zhao (1988–1999) tarafından düzenlenen beş ciltlik dizidir. Mao ekonomisinin eleştirel bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. Ning Wang (2008).

26 Hinton (1990)

27 Örneğin, bkz. Meisner (1999); Angang Hu (2008) ve Bramall (2009).

28 Lerner (1944), s. 1.

29 Bu politikanın kökenleri için bkz. Walker (1984); Yibo Bo (1997), ss. 180–199; ve Yunhui Lin (2009), ss. 90–116.

30 Çin'in hanehalkı tescil sistemi, otuz yıllık reform sürecinde hayatta kalmış az sayıdaki kurumdan biridir. Bkz. Tiejun Cheng ve Selden (1994) ve Fei-ling Wang (2005).

31 Başarılı olduğu söylenmesine karşın toprak reformu, kaba kuvvet kullanımının ve politikaların icrasında sınıf savaşı söylemiyle nefretin körüklenmesinin kötü bir örneğidir. Pinghan Luo (2005), ss. 173–221, toprak reformu sırasında toprak sahiplerine ve zengin köylülere yönelik birçok keyfî ve insanlık dışı uygulamanın, Kültür Devrimi terörünün habercisi olduğunu ortaya koymaktadır. Çinli komünistlerin "nefretle olan meşguliyetleri ve düşmanlarını ifşa etmeye yönelik hevesleri," geç dönem siyaset bilimcisi Lucian Pye (1992, s. 67) tarafından Mao'nun siyasetinin baskın unsuru olarak değerlendirilmiştir. Pye'ın sözleriyle, "Hiçbir siyasal kültür Çinliler kadar nefret duygusuna vurgu yapamaz" (*a.g.e.*).

32 Mao'nun tarım politikası üzerine yakın tarihli bir çalışma için bkz. Kueh (2006).

33 Jisheng Yang (1998), s. 17.

34 Jisheng Yang (2004), s. 40.

35 Liu Shaoqi'nin ölümü için bkz. Zheng Huang (2004), ss. 155–176.

36 Vogel (2010), Deng'in özellikle son yirmi yılına odaklanan ayrıntılı bir Deng biyografisi sunmaktadır.

37 Zhu Rongji'nin etkileyici bir şekilde iktidara yükselişi için bkz. Hancheng Zhou (2003).

38 Steven Cheung'un 1980'lerin başındaki Pekin ziyareti ve Çinli yetkililerle görüşmeleri için bkz. Cheung (2009), s. 101.

39 İktidara yükselişini de kapsayacak şekilde Mao'nun hayatı için bkz. Spence (1999); Short (1999) ve Mao'nun Chongji Jin (1996) ve Pang ve Jin (2003) tarafından yayına hazırlanan resmî biyografileri. Cheng-tung Wei (1999), modern psikoloji perspektifinden Mao'nun yaşamını anlatmaya çalışmıştır. Mao'nun hoşgörüsüz ve kinci kişiliğini en iyi ortaya koyan ve iyi bilinen örneklerden biri, Çin Komünist Partisi'nin en önde gelen kurucularından biri ve Pekin Üniversitesi'ndeki patronu olan Zhang Shenfu ile olan ilişkisidir. Zhang'ın hayatı için bkz. Schwarcz (1992). Ayrıca bkz. Rui Li (1999); Hua Gao (2000) ve Ruoshui Wang (2001).

40 Mao'nun Changsha'daki maceralı ve isyankâr öğrenci hayatı için bkz. Spence (1999), ss. 16–30; Short (1999), ss. 39–81 ve Chongji Jin (1996), ss. 15–39.

41 Yıllar sonra, Pekin Üniversitesi'nde kendisini güçendiren deneyiminden bahsederken Mao şunları hatırlıyordu: "[K]onumum o kadar düşüktü ki, insanlar benden kaçıyordu. Oradaki görevlerimden bir tanesi, gazete okumaya gelenlerin isimlerini kayda almaktı, ama bu kişilerin çoğu benim bir insan olduğumun farkında değildi. Okuma yapmak için oraya gelenler içinde [Çin'in] 'rönesans' hareketinin ünlü liderleri de bulunuyordu, bunlar... benim çok ilgimi çeken kişilerdi. Onlarla siyasal ve kültürel konular hakkında konuşmaya çalıştım, ama onlar çok meşgul insanlardı. Güney lehçesinde konuşan bir kütüphane asistanını dinlemeye zamanları yoktu." (Short, 1999, s. 83). Mao'nun içerlenmiş şekilde bahsettiği meşgul kişilerden biri de Fu Ssu-nien (Fu Shi Nian) idi. Bu kişi Mao'yu Yan'an'da iç savaş patlamadan hemen önce ziyaret edecek ve daha sonra Tayvan'a kaçacak ve Tayvan Ulusal Üniversitesi'ni yeniden inşa edecekti. 1949'dan sonra, Fu bir savaş suçlusu olarak kınandı ve atalarının mezarları tahrip edildi. Fu'nun renkli kişiliği ve olağanüstü hayatının bir anlatımı için bkz. Fan-Sen Wang (2000) .

42 Halk Cumhuriyeti 1949 yılında kurulduğunda, Çinli entelektüeller komünist rejime yönelik yaklaşımlarında kendi aralarında keskin farklılıklar sergiliyorlardı (örneğin bkz. Fu, 2010). Bazıları, sosyalizmden cesaret alan komünistlerin Çin geleneksel kültürüne

hoşgörü göstermeyeceklerinden ve entelektüel özgürlük için hiçbir alan bırakmayacaklarından korkuyorlardı. Birçoğu ise ülkede kaldı ve yeni Çin'i içtenlikle benimsedi; ancak kısa sürede Mao'nun "düşünce reformu" ve siyasal kampanyalarının hedefi oldular. Bkz. Ningkun Wu (1993) ve Junyi Wei (1998).

43 Qian Xuesen'in hayat hikâyesi için bkz. Iris Chang (1995).

44 Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra, entelektüelleri "yeniden eğitmek" ve onlara Marksist öğretiyi aşılamak için bir siyasî kampanya başlatıldı. Bu, Çin Halk Cumhuriyeti'nde hür düşünce piyasasının sonlandırılmasının başlangıcını oluşturdu. Bu konudaki ürpertici anlatımlar için bkz. Ningkun Wu (1994); Junyi Wei (1998); Yiliang Zhou (1998); Zuguang Wu (2004); Kedi Liu (2005) ve Rongzu Wang (2005).

45 Örneğin, Balazs (1964), s. 6, Çin İmparatorluğu'nda "bilge-yetkililerden (*scholar-officials*) oluşan yönetici sınıfın kesintisiz devamlılığı"nı "Çin toplumunun kalıcı bir özelliği" olarak nitelendirdi. Qian Mu, geleneksel Çin siyasal sistemini tanımlamak için yeni bir terim icat etti: "bilginlerce yönetilen hükümet" (*scholars-run-government*; Shi Ren Zheng Fu). Bkz. Mu Qian (2001), s. 15 ve Ying-shih Yu (2004).

46 Komünist Parti ve bilge-yetkilileri, birbirine zıt örgüt biçimini temsil etmektedir. Komünist Parti, düzenin tepeden aşağıya dayatıldığı hiyerarşik yapılı bir örgütlenme örneğidir. Bilge-yetkililer türündeki örgütlenme ise Polanyi'nin (1966) "kâşifler toplumu" (*society of explorers*) olarak adlandırdığı, otoritenin bilgi edinmeye yönelik ortak çabadan doğduğu bir duruma benzemektedir.

47 Liang Shuming bu konuda iyi bir örnek sergilemektedir. Bkz. Shuming Liang (2004), s. 139.

48 Liang'ın Mao ile olan çatışması için bkz. Shuming Liang (2004), ss. 146–155. Ayrıca bkz. Alitto (1979); Kedi Liu (2005); Liang ve Alitto (2009).

49 Chen'in entelektüel bağımsızlık için verdiği yirmi yıllık hayat mücadelesi için bkz. Jandong Lu (1995). Ayrıca bkz. Rongzu Wang (2005).

50 Hu Feng'in trajedisi için bkz. Hui Li (2003).

51 Sağcı Karşıtı Hareket (*Anti-Rightist Movement*), Halk Cumhuriyeti'ndeki narin düşünce piyasasını ani bir şiddetle sona erdirdi ve Mao'nun hükümetin ve Parti'nin eleştirilmesi yönündeki çağrısına uyan

birçok kişinin hapse girmesine yol açtı. Bu hareketin kökenleri ve sonuçları için bkz. Guo, Wang ve Han (2004), Cilt 2; Zheng Zhu (1998) ve Zhihua Shen (2008) çalışmalarının ilgili bölümleri. Kişisel bir anlatım için bkz. Yangxiang Shao (2007). Sağcı Karşıtı Hareket'e yol açan olaylar zinciri, iyi bilinmektedir. Mao'nun, –Çin hükümetinin savunduğu gibi– "Çift Yüz Hareketi" (*Double Hundred Movement*) sürerken mi görüşlerini değiştirip Parti'yi eleştirenlere karşı tavır aldığı; yoksa "Çift Yüz Hareketi"ni, tek parti yönetimine karşı olan Parti üyesi olmayanları tuzağa düşürmek için bir "stratejik komplo" olarak mı planladığı konusundaki tartışma sürmektedir. Ancak, her iki taraf da Sağcı Karşıtı Hareket'in Halk Cumhuriyeti'nin tarihinde bir dönüm noktası olduğunu düşünmektedir. Özel sektörün kolektifleştirilmesi ve düşünce piyasasının baskı altına alınması, Çin'in kendini imha yönünde trajik bir yola girmesine yol açtı.

52 Yibo Bo (1997), ss. 438–439.

53 Mao ile Hruşçov arasındaki rekabet için bkz. Luthi (2008) ve Radchenko (2009).

54 Mao (1977), "On Ana İlişki Hakkında" (On the Ten Major Relationships), ss. 284–307, *Mao Tse-tung'un Seçilmiş Eserleri*, Cilt 5 içinde.

55 *a.g.e.*, s. 290.

56 *a.g.e.*, s. 291

57 *a.g.e.*, s. 292.

58 *a.g.e.*, s. 294.

59 *a.g.e.*

60 Jinglian Wu (2005), ss. 43–57; Yibo Bo (1997), ss. 548–565.

61 Angang Hu (2008), s. 250.

62 İleri Doğru Büyük Atılım, yaygın olarak, Mao yönetimi altındaki ilk politika faciası olarak kabul edilmektedir. Son zamanlarda çok fazla ilgi çekmiştir. *China Economic Review* (1998), Çin'de İleri Doğru Büyük Atılım sırasında yaşanan büyük kıtlık ile ilgili özel bir sayı, 9(2), yayınlamıştır. Tam bir tarihsel anlatı için bkz. Jisheng Yang (2008) ve Dikötter (2010). Popüler bir anlatım için bkz. Becker (1998). Henan köyünde İleri Doğru Büyük Atılım ile ilgili son zamanların bir incelemesi için bkz. Thaxton (2008).

63 Yibo Bo (1997), ss. 478–510.

64 *Halkın Günlüğü* (27 Ağustos 1958).

65 Pinghan Luo (2001).

66 *a.g.e.*, ss. 61–65.

67 *Halkın Günlüğü* (18 Eylül 1958).

68 Qian Xuesen, *Çin Gençliğinin Günlüğü* (*China Youth Daily*, 16 Haziran 1958).

69 Jian Sun (1992), s. 244.

70 *a.g.e.*

71 Yibo Bo (1997), ss. 466–489; Yunhui Lin (2008), s. 12.

72 Wei Li ve Dennis Tao Yang (2005).

73 Adam Smith (1976 [1776]), Kitap IV, s. 33.

74 11 Ocak 1962–7 Şubat 1962 tarihleri arasındaki "Yedi Bin Katılımlı Toplantı" olarak bilinen toplantıda, Liu, İleri Doğru Büyük Atılım sırasındaki büyük kıtlığın nedenleri konusundaki farklı teşhisini alenen ifade etti. Bu görüş farklılığı ve ima ettiği eleştiri nedeniyle Mao, Kültür Devrimi'ni başlatırken, Liu'yu ana hedeflerden biri haline getirdi. Bkz. Jin Cong (1989), s. 299; Shuhua Zhang (2006), ss. 277–288.

75 Hayek (1937)

76 Bkz, örneğin, not 1'de verilen referanslar.

77 Li Wu (1999), ss. 650–658.

78 Çin tarihinde birbiriyle rekabet halindeki iki siyasal sistem olarak, *Junxian* ve *Fengjian* arasındaki gerilim için bkz. Mu Qian (2005), ss. 1–37, 38–56; Schrecker (2004), Bölüm 1 ve 2. *Fengjian*'ın kökeni ve gelişimi için bkz. Tianyu Feng (2006).

2. BÖLÜM

1 Hua ve Dörtlü Çete arasındaki iktidar mücadelesinin yanı sıra bunlarla Deng ve takımı arasındaki ideolojik ayrım konusunda bkz. Chuntao Xie (2008); Cheng, Wang ve Li (2008); Liu ve Xu (2009); Donglian Xiao (2008) ve Jisheng Yang (1998), Bölüm 2.

2 Spence (1999), s. 178.

3 Dörtlü Çete'nin tutuklanması ve Hua'nın kritik rolü için bkz. Xichen Ji (2000); Gensheng Zhang (2004); Dongling Chen (2004), ss. 567–592; Shi ve Li (2008), ss. 668–707; Gang Han (2011).

4 MacFarquhar ve Schoenhals (2006).

5 Göreve geldikten sonra, Hua sürekli "üretici güçler"in gelişmesinin ilk önceliği olduğunu vurguladı. Bkz. Cheng, Wang ve Li (2008), ss. 72–75.

6 Hua'nın Hu Yaobang ve Hu Jiwei'yi ataması için sırasıyla bkz. Mei Man (2005), ss. 212–213 ve Jiwei Hu (1997), ss. 29–30.

7 Örneğin, Huang Dai (1998).

8 Jisheng Yang (1998), ss. 164–165.

9 Deng Xiaoping'e (1981) göre, 1981'de "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kurulmasından Sonra Partimizin Tarihindeki Belirli Meseleler Hakkındaki Karar"ın geçmesi, "Yoldaş Mao Zedong'un tarihsel rolünün onaylanması ve Mao Zedong Düşüncesi'nin geliştirilmesi ve yüceltilmesinin gerekliliğinin açıklanması" anlamına geliyordu. Bkz. *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 2. O zamanlar öncelik "Parti'nin birliğinin sağlanması" ve "geleceğe bakılması" olduğu için, Mao hakkında kapsamlı ve üzerinde düşünülmüş bir değerlendirme çabasına bile girilmedi.

10 Hu'nun 1980'lerin başlarında siyasal reform konusundaki öncü rolü için bkz. Baoxiang Shen (1997) ve Cheng, Wang ve Li (2008), ss. 85–121.

11 Hu'nun çabalarının Hua tarafından desteklenmesi, ya da en azından hoşgörüyle karşılanması, bu çabaların başarısı için önemli bir etkendi. Bkz. Gang Han (2004), ss. 29–47. Jiwei Hu (1997), ss. 84–85, da Hua'nın "açık fikirli ve demokratik" bir lider olduğunu kabul etmektedir.

12 Reforma yönelik bu tavır, siyasal reformu yürütmekte kadrolardaki değişimin kurumsal değişim kadar önemli olduğu geleneksel Çin pratiği ile uyum içindedir. Bu iki siyasal reform stratejisinin kısa bir teşhiri için bkz. Mu Qian (2001), ss. 1–2.

13 Li Wu (1999), ss. 756–807; Dali Sun (2004).

14 Harding (1987), ss. 53–57; Jisheng Yang (1998), ss. 108–110; Meisner (1999), s. 429.

15 "Dört modernizasyon"un ekonomi politikası olarak kökeni ve yükselişi için bkz. Yaguang Han (2006), ss. 65–70.

16 Deng'in 1975'te "dört modernizasyon"u canlandırması için bkz. Hua Zhang (2004).

17 Bkz. Deng'in 10 Ekim 1984'te Federal Alman Cumhuriyeti Şansölyesi Helmut Kohl'la olan görüşmesinde yaptığı konuşma: "Reformu bir devrim olarak görüyoruz," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

18 Örneğin, bkz. Shi ve Li (2008).

19 Yu ve Wang (2004). Ancak olayın tümü aydınlanamamıştır. Yazarların belirttiği gibi, Lin Biao olayı, Halk Cumhuriyeti tarihindeki "en tuhaf olaylardan biri"dir (s. 302).

20 Congji Jin (1996), s. 1610.

21 Jisheng Yang (1998), ss. 55–63; Jieshe An (2004).

22 Hua Zhang (2004); Angang Hu (2008), ss. 477–485; Peng ve Chen (2008), ss. 125–128; Shi ve Li (2008), ss. 527–558.

23 Shi ve Li (2008), s. 583.

24 *Halkın Günlüğü* (26 Aralık 1976).

25 Örneğin, Li Wu'nun (1999) belirttiği gibi, "Aslında, 1977 ve 1978'de ulusal ekonominin inşası, nispeten düzgün ve hızlı bir gelişme göstermiştir" (s. 763).

26 Muqiao Xue (1996), s. 7.

27 Jinhua Chen (2005), s. 95.

28 Cheng, Wang ve Li (2008), s. 161.

29 Hesaplamalar Li Wu (1999) çalışmasındaki istatistiksel verilere dayanmaktadır.

30 Perkins (1991), s. 496.

31 Jinhua Chen (2005), s. 98.

32 *a.g.e.*, ss. 105–106.

33 Bu açık kapı politikasından önce iki deneme daha vardı. Birinci Beş Yıllık Plan (1953–1957) döneminde, Çin, Sovyetler Birliği'nden sağlanan borçlarla Sovyet Bloku'ndan önemli miktarda teçhizat ithal etti. 1972'de ise Çin Japonya ve Batı Avrupa'dan çelik, kimya ve gübre üretim sahalarında kullanılmak üzere teçhizat ve sanayi yapısını modernize etmek için enerji sağlayıcıları satın aldı. Böylece, Çin Halk Cumhuriyeti tarihinde ilk defa batılı kapitalist ekonomilere kapısını açmış oldu. Bkz. Jinhua Chen (2005), ss. 10–14. 1972'de Devlet Ekonomi Konseyi'ne sunulan kimya ve gübre üretim teçhizatı ithalatı önerisinin hazırlayıcılarından birisinin de Hua olması dikkati

çekmektedir. Bkz. Yan Li (2008) s. 150.

34 Li Wu (1999), s. 776.

35 Ancak, Çin 1970'lerin başından itibaren Batı ile ticarete başlamıştı. *Halkın Günlüğü* (19 Eylül 1978) gazetesinde çıkan bir makale, Mayıs 1975'te Pekin İkinci Kazak Fabrikası'nın dışarıdan dokuma makineleri satın almak için bir bankadan 1.3 milyon Amerikan doları borç aldığını aktarıyordu. 1976'da bu fabrika ihracattan 4 milyon Amerikan doları kazandı.

36 *Halkın Günlüğü* (2 Ocak 1977).

37 Yan Li (2008), s. 134.

38 Jisheng Yang (1998), ss. 110–111; Li Wu (1999), ss. 776–777; Jinhua Chen (2005), ss. 145–151.

39 Cheng, Wang, ve Li (2008), ss. 59–84.

40 Li Wu (1999), p. 758.

41 Hua (1978) "Birleşin ve Modern, Güçlü Bir Sosyalist Ülke için Çabalayın: Beşinci Ulusal Halk Kongresi'ne Rapor," *Peking Review*, no. 10 (10 Mart), s. 39.

42 Milton Friedman (1984), s. 26.

43 Cheng, Wang ve Li (2008), ss. 122–132; Yan Li (2008), ss. 68–96; Yang ve Chen (2009), ss. 153–179.

44 Yan Li (2008), s. 69.

45 *a.g.e.*, ss. 76–80.

46 Guangyuan Yu (2008), s. 55.

47 Yang ve Chen (2009), ss. 153–167.

48 *a.g.e.*, ss. 168–179.

49 Lee (2000), s. 645.

50 Deng , Ma, Sun ve Wu (1979).

51 Richard Wong (2008), s. 4.

52 Mingming Tu (2008).

53 Cheung (1982, 1986).

54 1978 Bildirisi'nin Çince ve İngilizce versiyonlarına İnternet'te birçok

yerden ulaşılabilir. Bkz. Harold Hinton (1982), ss. 457–462.

55 *a.g.e.*, s. 459.

56 *a.g.e.*

57 *a.g.e.*, s. 460.

58 *a.g.e.*, s. 459.

59 *a.g.e.*, ss. 459–460.

60 *a.g.e.*, s. 460.

61 *a.g.e.*

62 *a.g.e.*, s. 459.

63 *a.g.e.*

64 *a.g.e.*

65 Resmî İngilizce çeviride, "fabrika fiyatı"na karşıt olarak kullanılması gereken "satış fiyatı" yerine "piyasa fiyatı" iki defa kullanılmaktadır.

66 Hinton (1982), s. 462, içindeki 1978 Bildirisi.

3. BÖLÜM

1 Çin'in ekonomi reformu hakkındaki hemen hemen tüm yazılarda, reformun açık ve seçik bir başlangıcı olduğunun kabul edilmesi çarpıcıdır. Yazıların çoğunda Çin'in "Mao sonrası reform"u ile "1978 sonrası reform" birbiri yerine kullanılabilmektedir. Biz, bu genel kabulü birçok yönden şaşırtıcı ve yanlış buluyoruz.

2 Baoxiang Shen (2004), s. 71; Licheng Ma (2008), ss. 6–15.

3 Hinton (1982), s. 459, içindeki 1978 Bildirisi.

4 *a.g.e.*

5 Donglian Xiao (2004), s. 189.

6 Jianguo Gao (2000), ss. 377–392.

7 *a.g.e.*, ss. 411–427.

8 Jinglian Wu (2003), s. 52.

9 *a.g.e.*, s. 138; Peng ve Chen (2008), s. 89.

10 *Halkın Günlüğü* (19 Şubat 1979). Ayrıca bkz. Donglian Xiao (2008),

ss. 507–544. Xiao'nun kitabının bu bölümünün başlığının "Ekonomik Sistem Reformu, Hakların Verilmesi ve Kârların Paylaşılmasıyla Başladı" olması dikkat çekmektedir. Xiao'nun dediği gibi, "En azından 1978–1980 arası dönemde, reformun odağında daima girişimlerin yetkilerinin genişletilmesi vardı" (s. 522).

11 Li Wu (1999), ss. 841–846; Jinglian Wu (2003), ss. 138–144; Donglian Xiao (2004), s. 191.

12 Jisheng Yang (1998), s. 358; Li Wu (1999), s. 842.

13 Li Wu (1999), s. 842.

14 Shirk (1993), s. 200.

15 Jinglian Wu (2005), s. 145.

16 Bu, eski Sovyet ekonomisindeki U-form yapısına tezat olarak, araştırma-geliştirme literatüründe, M-form (*multi-divisional*; çok parçalı) sanayi yapısı olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, bkz. Qian ve Xu (1993); Maskin, Qian ve Xu (2000) ve Qian, Roland ve Xu (2006).

17 Donglian Xiao (2004), s. 204.

18 Kuang ve Gai (2004), ss. 311–312.

19 Han Zong (2007), ss. 30–41; Peng ve Chen (2008), ss. 125–128.

20 Örneğin, Jinglian Wu (2003, 2010) ve Naughton (2007) tarafından tartışılmadı.

21 Naughton (1995). Naughton'ın (s. 8) belirttiği gibi, "planın dışına taşarak büyüme", iki farklı yaklaşımı ifade edebilir. İlk olarak, Çin hükümetince bilinçli olarak izlenen bir reform stratejisini ima eder. Bu strateji, merkezî planlamayı sabit tutarken piyasa güçlerinin zamanla büyümesine izin vermek ve bu sayede "ekonomi tedricen plan dışına çıkana kadar planın önemini nispeten azaltmak"tır (*a.g.e.*) İkinci olarak, Çin ekonomisinin, politika yapıcılarının da öngörmediği bir şekilde evrildiği ve "hem ekonominin hem de reformun 'plan dışına' taşarak geliştiği" (s. 23) anlamına gelebilir. Naughton, türettiği ifadenin, ikinci anlamda da anlaşılabileceğini (s. 22–23) kabul etmiş olsa da, ilk anlam, Naughton'ın benimsediği ve literatürde geniş kabul gören yorumdur (s. 8). Bizim görüşümüz, ilk yaklaşımın Çin hükümetince dikte edilen reformların bir kısmını –örneğin, girişim reformunu– kısmen açıklayabileceği, ancak tüm reform sürecinin ikinci yaklaşımla daha iyi tanımlanabileceği yönündedir.

22 Jinglian Wu (2005), s. 68–71. Bu pratiği savunan, en iyi bilinen iktisadî

analiz Lau, Qian ve Roland (2000) tarafından yapılmıştır. Erken tarihli, daha eleştirel bir değerlendirme için bkz. Wu ve Zhao (1987).

23 Veriler için bkz. Maqiao Xue (1996), ss. 281–282.

24 Özel çiftçiliğin bu örneği için bkz. ilk defa Sichuan eyaletinde uygulanan ekonomik deneylerin koleksiyonunu içeren, Sichuan Eyalet Parti Propaganda Departmanı, Sichuan Eyalet Toplumsal Bilimler Akademisi ve *Sichuan Günlüğü* (2008) tarafından yayına hazırlanan *Gan Wei Tian Xia Xiang* [*Dünyada İlk Olmak için Cesur Olmak*].

25 Anhui eyaletindeki Xiaogang köyünün hikâyesi hem Çince hem de İngilizce olarak geniş çapta belgelenmiştir. Anhui'deki tarım reformunun ayrıntılı bir anlatımı için bkz. *Anhui Nongcun Gaige Zi Lu* [Anhui'deki Tarım Reformunun Yolu] (2006) ve *Anhui Nongcun Gaige Kou Shu Shi* [Anhui'deki Tarım Reformunun Sözel Tarihi] (2006). Her iki eser de Anhui Eyalet Parti Komitesi Parti Tarihi Araştırma Ofisi tarafından yayına hazırlanmıştır.

26 Anlaşmada şunlar yazılıydı: "Her hanehalkı reisi imzası ya da damgasıyla, toprağın hanehalkları arasında paylaştırılmasını kabul eder. Her hanehalkı, plan başarılı olursa, devlete tarımsal vergi olarak ödenmesi gereken tahıl miktarından kendisine düşen payı ödeyeceğine ve devletten daha fazla para ya da tahıl talep etmeyeceğine söz verir. Eğer plan başarılı olmazsa, hapsedilmeye ve hatta ölüme mahkûm olmaya razıyız ve komün üyeleri 18 yaşına kadar çocuklarımızın yetiştirilmesi konusunda söz verirler." (Jinglian Wu, 2005, s. 111).

27 Dazhai'nin yükselişi ve düşüşü için bkz. Lianshen Song (2005).

28 Daha sonra Pekin'e terfi ettirilen Wan ve Zhao'dan farklı olarak, Chi'nin Guizhou'da gerçekleşen reformdaki öncü rolü Çin'de bile yeterince bilinmedi. Bkz. Runshen Du (1998), ss. 268-298.

29 *Halkın Günlüğü* (15 Mart 1979).

30 Özel çiftçiliğin savunulmasında Wan Li'nin oynadığı kritik rolün ayrıntıları için bkz. Zhang ve Ding (2006), ss. 154–231. Ayrıca bkz. Niansun Qian (2008).

31 Resmî anlatımın bir versiyonu için bkz. Zhengfu Shi (2008). *Halkın Günlüğü*'nde bir gazeteci olan Wu Xiang'a göre, özel çiftçilik Xiaogang köyüyle sınırlı olmanın çok ötesinde tüm Çin'de yaygındı. 1978'den 1985'e kadar Guizhou eyaleti Parti şefi olan Chi Biqing, Mayıs 1978'e kadar, eyaletindeki üretim ekiplerinin yüzde 10'undan

fazlasının özel çiftçiliği bir şekilde benimsemiş olduğunu ifade ediyordu. Her iki örnek de, Runshen Du (1998) çalışmasında sırasıyla s. 214 ve s. 269'da bulunabilir. Çin'deki en yoksul eyaletlerden biri olan Guizhou, Chi'nin liderliğinde eyalet-çağında özel çiftçiliğin benimsendiği muhtemelen ilk yerdi.

32 Örneğin, bkz. Yougui Zheng (2009), s.233.

33 Jinglian Wu (2005), s. 112.

34 Runshen Du (1998), s. 214.

35 Xiaochun Fan (2009). Ayrıca bkz. Runshen Du (1998), ss. 16–79; Angang Hu (2008), ss. 341–345.

36 Xiaochun Fan (2009), ss. 382–384.

37 Tsou (1986), ss. 198–211; Zweig (1997), ss. 55–56.

38 Jiangsu eyaletindeki bir köy örneği üzerindeki ayrıntılı bir çalışmada, Huaiyin Li (2009) kolektivizasyondan dönülmesinin (*decollectivisation*) "temelde devlet tarafından planlanan ve dayatılan, yukarıdan aşağıya bir süreç" olduğunu göstermiştir (s. 268).

39 Örgütlerin (organizasyonların) ekonomik hayattaki önemi konusundaki ampirik araştırmaların klasik bir örneği için bkz. Banfield (1967). Kapitalizmin yükselişinde ekonomik girişimlerin önemini vurgulayan erken tarihli bir çalışma için bkz. Weber (1981). Konuyla ilgili modern yaklaşımlar için bkz. Arrow (1974); Williamson (1985); ve Coleman (1990).

40 Üretim ekipleri örgütsel sermaye olarak, çeşitli şekillerde hayatta kalabilirdi. Örnek için Bkz. Ning Wang (2005), Bölüm 5.

41 Hanehalkı sorumluluğu sisteminin uygulanmasında eyaletler arası farklılıklar konusundaki karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Chung (2000).

42 Huayin Li (2009) aydınlatıcı bir örnek sunmaktadır. Li, hanehalkı sorumluluğu sisteminin bile köylülerin tepkisiyle karşılaştığından bahsetmekte ve sonuç olarak şunları söylemektedir: "1980 sonrasındaki kırsal reformun en belirgin başarısı, ..., reformu tasarlayanların amaçladıkları, tarımsal üretimdeki göz alıcı artış değildi, kırsal emek gücünün beklenmedik özgürleşmesi ve bunun sonucunda kırsal nüfusun gelir kaynaklarının çeşitlenmesiydi" (s. 290).

43 Kasaba ve köy girişimleri konusundaki literatür çok büyüktür. Son

yıllarda bu alandaki yapılmış bir literatür taraması için bkz. Xu ve Zhang (2008).

44 Deng Xiaoping, "Reformu Hızlandıracağız," Yugoslavya Komünistleri Ligi Merkez Komite Başkanlık Heyeti üyesi Stefan Korosec ile yapılan konuşma, 12 Haziran 1987 (*Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3).

45 Li Wu (1999), s. 792.

46 Örneğin, Wei Li ve Dennis Tao Yang (2005).

47 Örneğin, Muqiao Xue (2008), s. 19.

48 Örneğin, Lanqing Li (2008), ss. 28–29.

49 Naughton (2007), s. 274.

50 Xu ve Zhang (2008). Kasaba ve köy girişimleri ile ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Findlay, Watson ve Wu (1994).

51 Naughton (2007), ss. 274–275.

52 Yasheng Huang (2008), s. 10.

53 Jisheng Yang'dan (2009), s. 297, alıntılanmıştır.

54 Yasheng Huang (2008), s. 77.

55 1985'te Japonya'daki bir konferansta, Japon bir bilim adamı, modern girişimin Çin'de mevcut olmadığını ifade etti. Bu yorum, katılımcılar arasında bulunan Çinli iktisatçılar arasında önemli etki yaptı ve Çin'de çok fazla dikkat çekti. Jinglian Wu'dan (2003), s. 135, alıntılanmıştır.

56 Findlay, Watson ve Xu (1994), s. 19.

57 Bu olayın ayrıntılı tarihsel anlatımı için bkz. Yizhuang Ding (2008) ve Xiaomeng Liu (2008).

58 Çin'in *danwei*'sinin içgörülü bir anlatımı için bkz. Walder (1986). Daha güncel bir anlatım için bkz. Lu ve Perry (1997). Daha erken, ama hâlâ faydalı bir referans için bkz. Schurmann (1968).

59 Licheng Ma (2005), s. 147.

60 Donglian Xiao (2008), s. 621.

61 Muqiao Xue (1996), ss. 268–272.

62 Licheng Ma (2005), s. 150.

63 *a.g.e.*

64 *a.g.e.*, s. 151.

65 Lin Zili adında bir Çinli iktisatçı, Marx'ın *Das Kapital*'indeki bir örneğe dayanarak, bir işverenin sekiz ya da daha fazla işçi istihdam etmesi halinde kapitalist sömürü gerçekleştireceği ve bu nedenle yasaklanması gerektiği sonucuna vardı. Licheng Ma (2005), s. 178, içinde alıntılanmıştır.

66 Wenzhen'in hikayesi için bkz. Jinglong Ma (2008) ve Xingzhong Qian (2008).

67 İzleyen satırlar temelde Hong Chen (2006), Mingtian Xu (2008) ve Qian Tu'ya (2008) dayanmaktadır. Ayrıca bkz. Donglian Xiao (2008), ss. 757–778.

68 Hong Kong, 1949 öncesinde ve sonrasında, anakaradan kaçan yetenekli insanlardan ve sermayeden büyük ölçüde fayda sağlamıştır. Anakarada girişimcilik saldırıya uğrarken Hong Kong güvenli bir sığınak olmuştu. Daha sonraları, Çin kollarını kapitalizme tekrar açtığında beşeri ve mali sermaye Çin'e Hong Kong'tan geri döndü, bkz. Richard Wong (2008).

69 Bkz. Hong Chen (2006), ss. 24–27.

70 *a.g.e.*, s. 7; Mingtian Xu (2008), ss. 5–6.

71 Hong Chen (2006), s. 8.

72 Örneğin, Gang Deng (1997).

73 Şanghay'ın reddedilmesinin gerekçesi olarak Chen Yun'a atfedilen diğer bir argüman da, tüm Yangzi Delta Bölgesi'nin "en ufak bir şans verilmesi halinde kafeslerinden yüksek becerileriyle birlikte çıkacak olan fırsatçılarla ünlü olmasıydı," (Ziyang Ahao, 2009, s. 102). Zhao'nun gözlemi, Çin'deki reformda Chen'in oynadığı karmaşık rolün kanıtlarından biridir.

74 Hong Chen (2006), s. 12.

75 Hu'nun erken devrim deneyimi, kişiliğini biçimlendirmekte önemli ölçüde etkili olmuştu. Hu, Anti-Bolşevik Lig olayında (1930–1931), daha çok gençken, kurban durumuna düşmüştü (Mei Man, 2000, ss. 50–51). Hu; çok sayıdaki Kızıl Ordu subayı, Kuomintang istihbarat birimi "Anti-Bolşevik Lig"e dahil olmakla suçlandıktan sonra idam edilecekken, son dakikada kurtuldu. Daha sonra Yan'an'daki, Yan'an'a yönelen çok sayıda entelektüelin ve Parti üyesinin Kuomintang casusu olma şüphesiyle hapsedildiği "Onarma Hareketi"ne (1941–1945) (Yung-fa Chen, 1990, ss. xx; Hua Gao 2000, s. 517; ayrıca bkz.

Mei Man 2000, a. 63) de bulaşmıştı. Hayatının erken dönemlerindeki bu olaylar ve Kültür Devrimi sırasında gördüğü zarar, Hu'nun, Parti terörü ve siyasal düşünce kontrolünün, Parti'nin uzun dönemli davasına zarar verdiğini kabul etmesine yol açmış olmalıdır (örneğin, Li, Hu, Xie, vd., 2009). Bu kabul, Hu'yu diğer Çinli liderlerden ayrı bir yere oturtmaktadır.

76 Deng Xiaoping, "Wuhang, Shenzhen, Zhuhai ve Şanghay'da Yapılan Konuşmalardan Pasajlar," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri* içinde, Cilt 3.

77 Ziyang Zhao (2009), ss. 203–206, "sosyalizmin başlangıç aşaması"nda olduğu için, Çin'in ortodoks sosyalist öğretinin kısıtlamalarından kendini kurtarabileceğini öne sürüyor ve böylece sosyalizmle tutarsız olan birçok reform denemesini meşrulaştırıyordu.

4. BÖLÜM

1 Licheng Ma (2005), ss. 150–152.

2 Li Wu (1999), s. 886.

3 Chung (2000); Zhengfu Shi (2008).

4 Xu ve Zhang (2008).

5 Çin'in devlete-ait girişimlerinin karşılaştığı temel sorunların veciz bir betimlemesi için bkz. Granick (1990), ss. 25–31.

6 Muqiao Xue (1996), ss. 272–277.

7 *a.g.e.*, ss. 273–274.

8 *a.g.e.*, s. 277.

9 Bu dönemdeki Çin siyaseti için bkz. Shirk (1993), Fewsmith (1994) ve Jisheng Yang (2004).

10 Chen'in iktisadî düşüncesi ve Mao ile Deng yönetimlerinde oynadığı kritik rol için bkz. Lardy ve Lieberthal (1983), Liu ve Xu (2009). Ziyang Zhao'nun (2009) biyografisinde belirttiği gibi, "Chen Yun, Komünist Parti içinde ekonomi politikası konusunda son derece etkiliydi" (s. 122).

11 Donglian Xiao vd. (1999), ss. 93–95.

12 Alternatif bir bakış açısı, kafesi ekonomi için bir sığınak olarak görmekti. Bu farklı yorum; Chen'in görüşünü, devletin rolünün piyasa güçlerini sınırlandırmak değil, piyasayı korumak ve geliştirmek olduğu

piyasa ekonomisinin işleyişiyle büyük çapta uyumlulaştırabilirdi.

13 Hu Yaobang, "12. Parti Kongresine Rapor," *Halkın Günlüğü* (8 Eylül 1982).

14 Ziyang Zhao'dan (2009), s. 103, alıntılanmıştır. Ayrıca bkz. Li Wu (1999), s. 852.

15 Jisheng Yang (2004), ss. 275–285; Ziyang Zhao (2009), ss. 162–168.

16 Licheng Ma (2005), ss. 162–166; Yasheng Huang (2008), ss. 50–51.

17 Licheng Ma, ss. 175–177; ayrıca bkz. Jinglong Ma (2008) ve Xingzhong Qian (2008).

18 Peng ve Chen (2008), s. 138.

19 Yao (2008), reform dönemindeki Çin hükümetini "ilgisiz/tarafsız (*disinterested*) hükûmet" olarak adlandırıyordu. Bu tanımlama, daha çok reform sürecinin erken dönemlerine uygundur.

20 Jisheng Yang (2004), ss. 341–342.

21 Ancak, Çin siyaseti, daha sonraları Hu ve halefi Zhao Ziyang'ın prosedüre uygun olmayan bir şekilde alaşağı edilmeleri örneklerinde görüldüğü gibi, kurumsal olarak istikrarsız olmayı sürdürdü.

22 Jisheng Yang (2004), ss. 188–189 ve 196–199.

23 Muqiao Xue (1996), ss. 297–298.

24 Peng and Chen (2008), s. 180; Yasheng Huang (2008), s. 97.

25 Wong (1988), s. 11.

26 *Japan Economic Journal* (29 Mayıs 1984).

27 *Business Week* (15 Ekim 1984).

28 Deng Xiaoping, "Reform ve Dışa Açılma, Büyük Bir Deneydir," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

29 Deng Xiaoping, "Wuhang, Shenzhen, Zhuhai ve Şanghay'da Yapılan Konuşmalardan Pasajlar, 18 Ocak-21 Ocak 1992" *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

30 Örneğin, bkz. Ziyang Zhao (2009), s. 101.

31 *Halkın Günlüğü* (21 Temmuz 1992)

32 Aralarında görece şanssız bir benzerlik de vardı. Chen'in iktisadî merkeziyetçiliği sürdürmek konusundaki ısrarı kadar Deng de siyasal

iktidarı elde tutmak konusunda ısrarlıydı. Bununla birlikte, Deng ve Chen arasındaki çok fazla önemli farklılık vardı. Örneğin, reformun hızı ve yabancı sermaye konusunda neredeyse birbirine tamamen karşı görüşlere sahiptiler –bunlardan ikincisiyle ilgili olarak, bkz. Ziyang Zhao (2009), s. 102.

33 Peng ve Chen (2008), ss. 189–192.

34 1984 Ekonomik Sistem Reformu Kararı'nın Çince versiyonuna internetten erişilebilir: http://cpc.people.com.cn/GB/64162/134902/8092122.html.

35 Muqiao Xue (1996), s. 310.

36 Li Wu (1999), ss. 908–912; Peng ve Chen (2008), ss. 214–218. Fiyat reform öncesi Çin'in fiyat sisteminin bir tanısı için bkz. Furen Dong (1986).

37 Fiyat reformundan önce, Çin hükümeti, güçlü bir hesaplama makinesinin bulunması halinde, fiyatların "bilimsel" olarak hesaplanabileceğini düşünüyordu. Devlet Konseyi, 1981'de Xue Muqiao'yu, girdi çıktı verilerini ve dışarıdan satın alınan zamanın en ileri bilgisayarlarını kullanarak teorik fiyatları hesaplaması için içinde 50'den fazla iktisatçının bulunduğu bir takımın başına getirdi. Bkz. Weiying Zhang (2010), s. 200.

38 Bu iki yaklaşımın savunucuları arasındaki tartışma için bkz. Weiying Zhang (2008) ve Jun Zhang (2010), ss. 3–30.

39 Peng ve Chen (2008), s. 209.

40 Jinglian Wu (2003), s. 65.

41 Örneğin, Lau, Qian, ve Roland (2000).

42 Peng ve Chen (2008), s. 240.

43 *a.g.e.*., ss. 240–241.

44 *a.g.e.*, ss. 243–244.

45 *a.g.e.*, s. 196.

46 *a.g.e.*, ss. 196–197.

47 *a.g.e.*, s. 198.

48 Çin'in malî sistemindeki değişim için bkz. Riedel, Jin, ve Gao (2007), ayrıca Allen, Qian, ve Qian (2008). Çin'in bankacılık sisteminin 1980'lerin ortalarına kadarki durumunun kısa bir görünümü için bkz.

Zhou ve Zhu (1987).

49 Jinglian Wu'da (2005), ss. 190–191, alıntılanmıştır.

50 Kraay (2000). Hanehalkı tasarruf oranını 1990'larda yüzde 83 kadar yüksek gösteren Wu Jinglian'ın hesaplaması (2005), s. 191, muhtemelen gerçek düzeyin üzerindedir. Ancak, 1970'lerin sonlarından sonra hem mutlak anlamda hem de girişim ve kamu tasarruflarına nispeten, hanehalkı tasarruflarındaki düzenli artış iyi belgelenmiştir.

51 Problemin klasik formülasyonu ve analizi için bkz. Kornai (1979, 1980, 1986). Yatırımlarda Çin yerel hükümetlerinin rolünün sistematik bir analizi için bkz. Yasheng Huang (1996). Daha güncel bir değerlendirme için bkz. Shish (2007).

52 İzleyen kısım, şu kaynaklara dayanmaktadır: Muqiao Xue (1996), ss. 312–319; Li Wu (1999), s. 948; Jinglian Wu (2010), ss. 339–342.

53 Muqiao Xue (1996), s. 313.

54 *a.g.e.*, s. 316–317.

55 *a.g.e.*, s. 324.

56 Jisheng Yang (1998), s. 394; Peng ve Chen (2008), s. 319.

57 Peng ve Chen (2008) s. 321. Siyasal etkileri için bkz. Ziyang Zhao (2009), ss. 223–234.

58 İzleyen kısım, şu kaynaklara dayanmaktadır: Jisheng Yang (2004), Ruoshui Wang (1997) ve Jiwei Hu (1997). Ayrıca bkz. Fewsmith (1994).

59 Ayrıca bkz. Ziyang Zhao (2009), ss. 161–166.

60 Ancak, Hu'yu görevden alma kararının, resmî Parti organı tarafından değil de, aralarında Deng ve Chen'in de olduğu birkaç Parti emektarı tarafından alınması, açıkça Parti'nin temel yasasına aykırıydı. Bu olay, izleyen yıllarda, Parti'nin siyasal meşruiyetini önemli ölçüde aşındıracak ve Parti'yi tedricen güçlü bir çıkar grubuna dönüştürecek olan bir dizi eylemi başlattı. Artık ortak bir siyasal inançla birleşmediğinden, Parti, gücü elinde tutmak için maddî çıkarları kullanacaktı. Bu dönüşüm Parti'yi siyasetsizleştirirken (*depoliticize*) ideolojik bağlılığı da zayıflatacaktı; ayrıca, siyasal reformu geciktirecek ve ekonomiyi siyasal güçlerin sızmasına maruz bırakacaktı.

61 1989 Öğrenci Hareketi'nin kitap-büyüklüğünde bir sosyolojik değerlendirmesi için bkz. Dingxin Zhao (2001).

62 Lau, Qian ve Roland (2000).

63 David Hume, Hirschman'ın (1977) alıntıladığı şekliyle, "akıl, arzuların kölesidir ve öyle olmak zorundadır" (s. 24) demişti.

64 Örneğin, bkz. Coase (1959, 1961), Alchian (1961), Alchian ve Demsetz (1973) ve Barzel (1997). Mülkiyet hakları ekonomisinin Çin ekonomik reformu üzerindeki etkisi için bkz. Geng Xiao (1997), Cheung (2009) ve Qiren Zhou (2008). Ayrıca bkz. Jun Zhang (1991).

65 Örneğin, bkz. Schotter (1981), Coase (1984, 1988), Williamson (1985), Bromley (1989), North (1990), Ostrom (1990), Powell ve DiMaggio (1991), Brinton ve Nee (1998), Menard ve Shirley (2005), Mahoney ve Thelen (2010).

66 Geçmişte, Parti çizgisiyle aynı görüşte olmamak, en büyük ihanet olarak görülürdü. Bu durum, Parti çizgisi ile ilgili herhangi bir anlamlı tartışmanın yapılmasını doğrudan engelliyordu. [Zamanında] Parti'nin iktidara gelmesine yardımcı olmuş olan bu dayatmacı tekdüzelik, [daha sonra] ülkeyi yöneten parti için yük haline gelmişti.

67 Mao yönetiminde ve reformun ilk yıllarında politikaların saptanmasında iktisatçıların rolü ile ilgili bir tartışma için bkz. Halpern'in (1985) doktora tezi. Ayrıca bkz. Donglian Xiao (2008), ss. 458–465 ve 511–516. 1990'lara kadar olan değişim için bkz. Naughton (2002). Çin'in çeşitli düşünce kuruluşları ve bu kuruluşların hükümet politikası üzerindeki etkisiyle en son tarihli çalışmalardan biri için bkz. Xuefeng Zhu (2009).

68 Jisheng Yang (1998), ss. 324–325; (2004), ss. 195–199.

69 Çin'deki yasal reformlar için bkz. Lubman (2000), Peerenboom (2002), Ruoying Chen (2008) ve Potter (2008). Çin mahkemelerindeki "sınırlı" reform için bkz. Liebman (2007).

70 Deng Xiaoping, "Ne Demokrasi ne de Yasal Sistem Zayıflatılmalıdır," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 2.

71 Raphael Shen'den (2000), s. ix, alıntılanmıştır.

72 Gilboy ve Read (2008), s. 155.

73 Clark, Murrell ve Whiting (2008), s. 381.

74 Bu ve bunun gibi yasal gelişmelerle ilgili göstergeler için bkz. Jingwen Zhu (2007).

75 Alfred (1999), s. 193.

76 Hong Chen (2006), ss. 19–23; Donglian Xiao (2008), ss. 766–768.

77 Çin'in kadro yönetim sistemi ve Pekin'in yerel hükümetleri kontrol için personel atamalarını kullanması için bkz. Manion (1985) ve Chan (2004). Chenggang Xu (2009), Pekin'in sıkı personel kontrolünü ve ekonomik desantralizasyonu ifade etmek için yeni bir terim, "bölgesel desantralize otoriter sistem," ortaya attı.

5. BÖLÜM

1 Peng ve Chen (2008), ss. 321-323.

2 Li Wu (1999), s. 980.

3 *The Guardian* (21 Mart 1989).

4 *Newsweek* (19 Haziran 1989).

5 *The Economist* (28 Ekim 1989).

6 *Washington Post* (29 Haziran 1990).

7 Licheng Ma (2008), s. 149.

8 Örneğin, Shirk (1993); Gordon White (1993).

9 Li Peng, "Interview with Western German Newspaper Report," BBC Dünya Yayın Özeti, 25 Kasım 1989, LexisNexis ile erişim sağlandı.

10 "Premier Li Peng Addresses the National Planning Conference" (Başbakan Li Peng'in Ulusal Planlama Konferansına Yaptığı Konuşma), BBC Dünya Yayın Özeti, 29 Aralık, 1989. Üç alıntı da LexisNexis'te bulunabilir.

11 *a.g.e.*

12 *a.g.e.*

13 *a.g.e.*

14 *Halkın Günlüğü* (22 Şubat 1990)

15 Bu konferans Çince olarak iyi bir şekilde belgelenmiştir. Örneğin bkz. Jun Zhang (2010), s. 41-65.

16 Muqiao Xue (1996), ss. 319-326.

17 Xiaobo Wu (2010), ss. 147-148; Muqiao Xue (1996), s. 336.

18 *Halkın Günlüğü* (7 Aralık 1990).

19 Deng Xiaoping (9 Haziran, 1989), *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

20 Deng Xiaoping (16 Haziran, 1989), *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

21 "Jiang Zemin on Anniversary of Shenzhen Special Economic Zone" (Jian Zemin'in Shenzhen Ekonomik Bölgesi'nin Yıldönümü İçin Yaptığı Konuşma), BBC Dünya Yayın Özeti, 28 Kasım, 1990, LexisNexis'ten erişildi.

22 *a.g.e.*

23 *a.g.e.*

24 *a.g.e.*

25 Peng ve Chen (2008), ss. 353-356.

26 *a.g.e.*, ss. 360-364.

27 *a.g.e.*, ss. 254-259.

28 *a.g.e.*, ss. 256-258. Ayrıca bkz. "Chinese Get Wall Street Guide to Capitalist Road" (Çinliler Kapitalist Yolda Wall Street Rehberini Aldılar), *New York Times* (12 Kasım 1986).

29 Peng ve Chen (2008), ss. 364-368.

30 *a.g.e.*, s. 366.

31 *a.g.e.*, s. 368.

32 Jisheng Yang (1998), ss. 509-510.

33 Peng ve Chen (2008), s. 375.

34 *a.g.e.*

35 Bkz. Muqiao Xue (1996), s. 356.

36 *Halkın Günlüğü* (2 Eylül 1991).

37 *a.g.e.*

38 *Halkın Günlüğü* (23 Ekim 1991).

39 Vogel'in (2010) de açıkladığı üzere Deng halen Jiang Zemin ve Li Peng'i görüşmeye çağırabiliyordu –1990'da en az iki defa görüştü (3 Mart ve 24 Aralık)– ama sözlerinin "çok az etkisi oldu" (s. 667).

40 Deng'in güney turuyla ilgili ilk rapor için bkz. "Bahar Rüzgarı Doğuya

Esiyor – Deng Xiaoping Shenzhen'de," bu yazı ilk kez *Shenzhen Özel Bölgesi Günlüğü*'nde yayınlandı (26 Mart 1992). Daha bütüncül bir değerlendirme, özellikle Deng'in Wuchang ve Changsha konuşmaları için bkz. Wu ve Yu (2008). Deng'in konuşmaları, *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri Cilt 3*'te "Wuchang, Shenzhen, Zhuhai ve Şanghay'da Yapılmış Konuşmalardan Alıntılar" başlığı altında da yer almaktadır. Ayrıca bkz. Wong ve Zheng (2001).

41 Deng Xiaoping (1992), "Wuchang, Shenzhen, Zhuhai ve Şanghay'da Yapılmış Konuşmalardan Alıntılar," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

42 "Deng Xiaoping'in Güney Turunda Bilinmeyen Hikayeler", Xinhua tarafından sağlanmıştır, Erişim adresi: http://news.xinhuanet.com/misc/2008-09/27/content_10119788.htm.

43 *a.g.e.*

44 Deng Xiaoping (1992), "Wuchang, Shenzhen, Zhuhai ve Şanghay'da Yapılmış Konuşmalardan Alıntılar," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

45 *a.g.e.*

46 *a.g.e.*

47 Deng uzun süre sosyalizmin bu pragmatik versiyonunu savunmuştur. 1980'lerde Afrikalı bir lidere ev sahipliği yaparken, Deng ziyaretçisine, "Size sosyalizmi uygulamanızı değil, ekonomik gelişme üzerine yoğunlaşmanızı öneririm. Ekonomi gelişir, insanların yaşam koşulları iyileşir ve mutlu olursa, bunu istediğiniz 'izm' ile adlandırabilirsiniz." Bu sözler, *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*'ne koyulamayacak kadar radikal bir ifade olarak değerlendirildi. Bkz. Daozheng Du (2008).

48 Deng Xiaoping (1992), "Wuchang, Shenzhen, Zhuhai ve Şanghay'da Yapılmış Konuşmalardan Alıntılar," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

49 *a.g.e.*

50 *a.g.e.*

51 Jiyun Tian (2004). Tian'ın reform üzerine yazı derlemesi için bkz. Tian (2009).

52 Deng'in güney turu sonrası, 1992 başlarındaki iç siyasal tartışmalar için bkz. Jisheng Yang (2004), s. 476-517; Fewsmith (2008), ss. 68-72.

53 *Halkın Günlüğü* (14 Nisan 1992).

54 Licheng Ma (2008), ss. 158-159.

55 *a.g.e*, s. 156.

56 Deng Xiaoping (1992), "Wuchang, Shenzhen, Zhuhai ve Şanghay'da Yapılmış Konuşmalardan Alıntılar," *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

57 Mao Zedong (1967), *Mao Tse-tung'un Seçme Eserleri*, Cilt I, s. 380.

58 Licheng Ma (2005), s. 194.

59 *a.g.e.*, s. 201.

60 *a.g.e.*, s. 199.

61 Peng ve Chen (2008), ss. 400-403.

62 Bu, Jiang'ın Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmanın başlığıdır. Konuşmanın tam metni için bkz. http://www.bjreview.com.cn/document/txt/2011-03/29/content_363504.htm .

63 Peng ve Chen (2008), s. 409.

64 *a.g.e.*

65 Jisheng Yang (1998), ss. 356-361.

66 Bkz. Shanda Xu (2008), ss. 525-537. Başlangıçta Maliye Bakanlığı gelir vergisinin ancak yönetsel sorumluluk sistemi altında müzakereye konu olmasına izin veriyordu –satış vergisi halen doğrudan Bakan tarafından kontrol edilecekti. Ama yönetsel sorumluluk sistemi başlayınca, Devlet Konseyi kuralların uygulanması konusunda özenli davranmadı. Örneğin, Devlet Konseyi tarafından onaylanan Pekin Başkent Çelik Korporasyonu ile imzalanan anlaşma, hem gelir vergisi hem de satış vergisi ile ilgili özel şartlar içeriyordu.

67 Çin'in hem 1994 öncesi hem de 1994 sonrası vergi sistemi ile ilgili daha detaylı analiz için bkz. Jiwei Lou (1998).

68 Jisheng Yang (1998), s. 426.

69 Peng ve Chen (2008), ss. 441-445.

70 *a.g.e*, ss. 445-450.

71 Jinglian Wu (2005), ss. 269-274; (2010) bölüm 7.

72 Jiwei Lou (2008), s. 334.

73 Ürün vergisi hakkındaki bilgiye bizi yönlendirdiği için Weibing Zhou'ya teşekkür ederiz; Zhou, 1990'ların başında bir ilçenin vergi bürosunda çalıştı. Yorumla ilgili sorumluluk bize aittir.

74 Zhang ve Yuan (2008), s. 79; Peng ve Chen (2008) s. 515.

75 Zhang ve Yuan (2008), s. 81.

76 Bu hesaplama Li Wu tarafından sağlanan veri ile yapılmıştır. Li Wu (1999), s. 1525.

77 Bu fikri ilk kez Coase dile getirdi (1959). Bu, Coase Teoremi'nin Steven Cheung tarafından vurgulanmış ve Çinli okuyuculara tanıtılmış versiyonudur.

78 Chen Guang'ın hikayesi Çin'de gayet iyi bilinir. Örneğin bkz. Licheng Ma (2005), ss. 203-208.

79 Wenkui Zhang ve Dongming Yuan (2008), s. 113.

80 Licheng Ma (2008), s. 175.

81 *a.g.e.*

82 *a.g.e.*, s. 176.

83 Hong Kong Üniversitesi'nden Profesör Chenggang Xu'ya bu bilgi için teşekkür ederiz; Xu o zamanlar London School of Economics'te bulunuyordu ve Şanghay'dan gelen yetkililerin, devlet varlıkları yönetim pratikleri hakkında bilgi almak amacıyla, bazı Batı Avrupa ülkelerini ziyaret etmelerinin sağlanmasında doğrudan rol oynamıştır.

84 Bu bölüm Profesör Chenggang Xu tarafından, kendi kitabının eski bir versiyonundaki yorumlardan (7 Nisan 2010) alınmıştır .

85 Peng ve Chen (2008), s. 460.

86 *a.g.e.*

87 *a.g.e.*, s. 463.

88 Changsha Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nden Profesör Xiqing Zhu'ya ve Changsha Belediyesi Başkan Yardımcısı Bay Xiaoming Liu'ya sağladıkları bilgiler için teşekkür ederiz. Hem Zhu hem de Liu, 2008'de Çin'in ekonomik dönüşümüyle ilgili Chicago'da yapılan konferansa katılmışlardır. Bkz. Xiaoming Liu (2008).

89 Zhang ve Yuan (2008), ss. 132-138.

90 Çin'in piyasa ekonomisine dönüşüm sürecinde Çin finansal sisteminin sistematik bir analizi için bkz. Riedel, Jin ve Gao (2007). Çin

borsasının gelişememiş olmasının önemli bir nedeni, devlet varlıkları mübadele merkezleridir. 2009'da, bu tür merkezlerde el değiştirilen varlıkların toplam değeri 500 milyar yuandı; bu rakam Şanghay ve Shenzhen'deki borsalarda toplanan sermayeden çok daha fazladır. Çin'deki devlet varlıkları mübadele piyasalarının gelişimi ile ilgili güncellenmiş bir kaynak için bkz. Heping Cao (2009).

91 Devlet Varlıkları Denetimi ve İdaresi Komisyonu'nun ana sayfası, kurumun kendisi ile ilgili güncel bilgiler, ilgili politikalar ve kendi yönetimindeki devlet girişimleri hakkında bilgi veriyor: http://www.sasac.gov.cn.

92 Jiantang Ma (2008), s. 356.

93 Bugün Komisyon'un çözmesi gereken sorun, devlet varlıkları mübadele piyasasını denetlemektir. Devlet varlıklarının devasa ve halen büyüyen boyutu dikkate alındığında --2010 yılı sonunda merkezî hükümet tarafından kontrol edilen 120 girişimin toplam varlıkları 24 trilyon yuana ulaşarak bir önceki yıla göre yüzde 16 artmıştır-- bu piyasanın etkinlik düzeyi ekonominin genel performansı üzerinde kritik etkiye sahiptir. Bu veriler Komisyon'un kendi web sayfasından 20 Aralık 2011 tarihinde alınmıştır.

94 Bu bilgi, 2002 ile 2006 arasında Çin'deki özelleştirmelerle ilgili ulusal çapta firma incelemesine dayanan detaylı bir ampirik araştırma tarafından (Gan, Guo ve Xu, 2010) doğrulanmıştır. Bu çalışma, özelleştirme sonrasında –ana yönetim yapısının değiştirilmesi, uluslararası muhasebe standartlarının ve profesyonel bağımsız denetimin benimsenmesi ve yönetim kurulunun oluşturulması gibi– yeniden yapılanmaya giden girişimlerin şirket performanslarını önemli ölçüde iyileştirdiklerini, yeniden yapılanmaya gitmeyen özelleştirilmiş firmaların ise performanslarının kötü olduğunu göstermektedir.

95 Schumpeter (1942), s. 84. Schumpeter'in güncel bir biyografisi için ve onun iktisada yaptığı kalıcı katkıları için bkz. McCraw (2007).

96 Cheung (2009).

97 Coase (1937).

98 Bu konuda bir ön hazırlık çalışması için bkz. Coase ve Wang (2011).

99 İzleyen sanayi parkı tanımları Ning Wang'ın Zhejiang, Şanghay, Anhui, Guangdong, Fujian, Hubei, Jiangsu, Hunan, Sichuan ve Pekin'de yaptığı bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Ayrıca Çin'in piyasa ekonomisine dönüşümünde sanayi parklarının oynadığı kritik rolle ilgili güncel bir çalışma için bkz. Douglas Zeng (2011).

100 Çin Ekonomik ve Teknolojik Gelişme Bölgeleri'nin güncellenmiş bir listesine Ticaret Bakanlığı'nın web sayfasından erişilebilir. Erişim tarihi 3 Şubat 2012, http://www.mofcom.gov.cn/xglj/kaifaqu.shtml.

101 Örneğin, Coase ve Wang (2011).

102 Marshall (1920), s. 115.

103 Oi (1992); Lin (1995).

104 Şanghay'ın Çin'in oto endüstrisindeki yükselişi için bkz. Thun (2006).

105 Yasheng Huang (2003), s. 261.

106 Tang (2009).

107 Marshall (1920), s. 221.

108 Literatürde en iyi bilinen makale muhtemelen Montinalo, Qian ve Weingast'dır (1995); ayrıca güncelleme için bkz. Jin, Qian ve Weingast'a (2005). Çeşitli eleştiriler için bkz. Cai ve Treisman (2005, 2006). Desantralizasyon savunusunun güncellenmiş ve daha sofistike bir formülasyonu için bkz. Chenggang Xu (2009).

109 Sachs (1994), s. 6.

110 Deng Xiaoping, Mike Wallace ile Röportaj (2 Eylül 1986), *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

111 Bu akıl yürütme tarzı Qian ve Xu (1993) tarafından vurgulanmıştır.

112 Bu siyasal sistemin ayrıntılı ve akılcı bir analizi için, bkz. Chenggang Xu (2009).

113 Örneğin, Yasheng Huang (2003), s. 20.

114 "China's Auto Sales Run Hot" (Çin'de Otomobil Satışları Tavan Yaptı), *Wall Street Journal* (23 Ekim 2010).

6. BÖLÜM

1 Coase (2008), 2008'de yapılan Çin'in Ekonomik Dönüşümü Üzerine Chicago Konferansı'nın kapanış konuşması.

2 Elliott (2008).

3 Hinton (1982), s. 462.

4 Ferguson (1980 [1767]), s. 122. Ferguson'un orijinal ifadesi "insan eyleminin sonucu, ama herhangi bir insan tasarımının icrası değil"

şeklindeydi. "İnsan tasarımının değil, insan eyleminin sonucu" ifadesini popülerleştiren Hayek (1967), Bölüm 6, oldu.

5 Hinton (1982), s. 459.

6 Komünizmin yükselişi ve düşüşüyle ilgili yakın tarihli kitabında Brown (2009) aynı fikirdedir: "Birinin komünist olduğunun söylenmesiyle, o kişi hakkında çok az şey ortaya konulmaktadır" (s. 1). Kimliğin değişkenliği ve karmaşıklığı ile ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Sen (2006).

7 Örnegin, bkz. Murphy, Shleifer ve Vishny (1992) ve Sachs (1992). Tedricî değişim (*gradualism*) ile şok tedavisi arasındaki karşıtlıkla ilgili literatün bir gözden geçirimi için bkz. Roland (2002). Tedricî değişim, büyük patlama (*big bang*) yaklaşımından farklı olarak optimum bir sıralama (*sequencing*) önerir. Her iki taraf da ekonomik dönüşümü (*transition*) teknik bir problem olarak görmekte ve dönüşümün temelde Hayekyen bir iktisadî problem olduğunun farkına varamamaktadırlar (Hayek 1945).

8 Hayek (1988). Sosyalizmi "ölümcül kibir" yapan şey, bilimsel sosyalizmin bir yandan tüm gelenekleri ortadan kaldırabileceğine diğer yandan da toplumsal kurumları tamamen yeniden dizayn edebileceğine inanması ve böylece toplumun rasyonel temellerle yeniden inşa edilebileceğini sanmasıdır. Benzer bir entelektüel kibir, 1990'larda geçiş ekonomileri (*transition*) konusundaki hâkim iktisadî düşüncede de görülebiliyordu.

9 Hayek (1974). "The Pretense of Knowledge" [Olmayan Bilginin Varsanılması/Varsayılması], Nobel Ödülü Konuşması.

10 Hu Yaobang'ın *L'Unità* ile mülakatı (30 Eylül 1984), Yabancı Yayın Enformasyon Servisi [FBIS, Foreign Broadcast Information Service], No. 194 (10 Ekim 1984).

11 İzleyen anlatım, Çin Ri Yu'ya (2002) dayanmaktadır. Bu, kısmen Wang Zhen'ın daha sonraları Hu Yaobang'ın kendisine ve liberal politikalarına karşı inatçı muhalefeti nedeniyle Çin'de büyük ilgi çekmiştir.

12 *a.g.e.*

13 Partinin ve Çin devletinin esnekliği ve dayanıklılığı ile ilgili yakın tarihli tartışmalar için bkz. Dali Yang (2004) ve Shambaugh (2008). Kritik bir değerlendirme için bkz. Pei (2006).

14 Xuewei Chen (2004).

15 Örneğin, Li Wu (1999), ss. 828–830 ve Donglian Xiao (2008), ss. 541–544.

16 Xuewei Chen (2004).

17 Donglian Xiao (2004) aslında sağlam ve dikkatle hazırlanmış araştırma makalesine "Çin'in reformu yukarıdan-aşağıya başlatılmıştır" (s. 185) ifadeleriyle başlamaktadır. Naughton (2008) da reformun başlangıçta "yukarıdan aşağı" yürütüldüğünü (s. 100) söylemiştir.

18 Jinglian Wu (2005), s. 64.

19 Örneğin Jiang Zemin'in On Dördüncü Parti Kongresi'ndeki Raporu (1992). Bu rapora şu adresten erişilebilir: http://www.bjreview.com.cn/document/txt/2011-03/29/content_363504.htm.

20 Deng Xiaoping, "Reformu Devrim Olarak Görüyoruz," 10 Ekim 1984 tarihinde Federal Alman Cumhuriyeti Şansölyesi Helmut Kohl ile yapılan konuşma, *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

21 Hinton (1982), s. 460.

22 *a.g.e.*

23 Deng Xiaoping, "Reformu Devrim Olarak Görüyoruz," 10 Ekim 1984 tarihinde Federal Alman Cumhuriyeti Şansölyesi Helmut Kohl ile yapılan konuşma, *Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*, Cilt 3.

24 Zhao Ziyang'ın hükümet çalışmaları hakkındaki raporu, Xinhua Genel Haber Servisi, 31 Mayıs 1984.

25 Cheung (1982).

26 North'un (1981, 1990 ve 2005) sürekli ve tutarlı çabaları birkaç istisnadan biri olarak göze çarpmaktadır. Ancak, hâlâ kurumsal değişimin dinamik teorisini oluşturmaktan çok uzaktayız. Ayrıca bkz. Greif (2006); North, Wallis ve Weingast (2009); Kuran (2010); Acemoğlu ve Robinson (2012).

27 Patika bağımlılığı (*path dependence*) ile ilgili literatür, çarpıcı bir istisnadır. Örneğin, bzk. Arthur (1994); Mahoney (2000); David (2001) ve Pierson (2004). Bu literatürün yakın tarihli kritik bir gözden geçirimi için bkz. Vergne ve Durand (2010). Evrimsel biyoloji perspektifinden bir eleştiri için bkz. Desjardins (2011).

28 Örneğin bkz. Ziyang Zhao (2009), ss. 119–124.

29 Peng ve Chen (2008), s. 280.

30 Lin ve Yao (2001).

31 "Gevşek bütçe kısıtı" (*soft budget constraint*) terimini ilk kullanan Kornai (1979, 1980, 1986) olmuştu. Daha yeni tarihli gözden geçirimler için bkz. Maskin (1996, 1999) ve Maskin ve Xu (2001).

32 Zhang ve Yuan (2008), s. 89.

33 Literatürün yeni tarihli bir gözden geçirimi için bkz. Chenggang Xu (2009); ayrıca bkz. Cheung (2009) ve Sheng (2010).

34 Oi (1992); Walder (1995). Ayrıca bkz. Nee (1992).

35 Minimum devletin klasik bir savunusu için bkz. Nozick (1974).

36 Devletin sürekli olarak mülkiyet haklarını tanımlaması ve sonra değiştirmesi, ciddî bir sorun oluşturmaktadır. Çin devletinin hâlâ elinde bulundurduğu ihtiyarî gücü, Çin'in yeni gelişen özel mülkiyet haklarının güvenilirliğine darbe vurmaktadır. Güç, hükümet yetkilileri tarafından kötüye kullanılabileceği ve kullanıldığı için 2004'ten beri yeni anayasada tanınan özel mülkiyet haklarının korunması, Çin hükümeti için kolayca üstesinden gelinemeyecek bir sorun olarak kalmaktadır.

37 Örnegin bkz. Levinston'ın (2010) *Washington Post*'daki (30 Mayıs) "China's Authoritarian Capitalism Undermines Western Values" [Çin'in Otoriter Kapitalizmi Batı Değerlerinin Altını Oyuyor] başlıklı kitap değerlendirmesi. Bu kaynağa şu web adresinden erişilmiştir: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/28/AR2010052801859.html. Bu değerlendirmeye konu olan kitaplar şunlardır: Halper (2010); Bremmer (2010) ve Kampfner (2010).

38 Baumol, Litan ve Shramm (2007). Ancak, yazarlar Çin'in "devlet önderliğindeki ekonominin mükemmel biçimi" olduğu şeklindeki yaygın iddiaya epey şüpheli yaklaşmaktadırlar.

39 Yasheng Huang (2008), s. 236.

40 Çinli iktisatçı Wu Jinglian, siyasal iktidarın ekonomik ayrıcalıklarının eleştirilmesi anlamındaki bu terimi ilk olarak 1998'de ortaya atmıştır. Bkz. Xiaobo Wu (2010), s. 196.

41 Dingxin Zhao (2009).

42 Bkz. http://www.mfa.gov.cn/eng/wjb/zzjg/gjs/gjzzyhy/2604/2606/t15288.htm.

43 Bkz. http://news.xinhuanet.com/english/2008-04/12/content_7966431.htm.

44 Madsen'ın 1 Ekim 2009 tarihinde San Diego'daki California

Üniversitesi'nde Çin Halk Cumhuriyeti'nin 60. yıldönümünü kutlamak için yapılan paneldeki konuşması. Bu konuşmaya şu adresten erişilebilir: http://www.youtube.com/watch?v=BgckHmsghmc.

45 Örneğin bkz. Short (1999), ss. 101–105.

46 Short'un (1999) belirttiği gibi, Mao için "Çin kültürü hâlâ inşa edilmesi gereken her şeyin temeliydi –ve hayatının geri kalan kısmında da böyle kalacaktı" (s. 103).

47 Mao da bunları daha sonra kabul etmiştir: "[Kang Youwei ve Liang Qichao'yu] ezberden tekrar tekrar okudum. Kang Youwei ve Liang Qichao'ya tapıyordum." Spence'ten (1999) alıntılanmıştır, s. 9.

48 Kang Chao'nun (1986) ifade ettiği gibi, Çin "1950'den önce iki bin yıldan fazla sürmüş olan piyasa ekonomisi"nin spefisik bir türüne sahipti; Chao buna "atomistik piyasa ekonomisi" adını vermişti (s. 5). Hill Gates (1996) ise bundan "küçük (*petty*) kapitalizmin bin yılı" şeklinde bahsetmiştir. Geç Ming döneminden bu yana Çin'de kapitalizmin gelişme tarihi için bkz. editörlüğünü Xu ve Wu'nun (2007) yaptığı üç cilt.

49 *Marco Polo'nun Seyahatleri* (Henry Yule tarafından çevrilmiştir, 1923).

50 Konfüçyüsçülüğün zamanla gelişimini de içeren kolayca ulaşılabilir bir giriş için bkz. Yao (2000). Konfüçyüsçülüğün modern Çin'deki kaderiyle ilgili erken tarihli bir değerlendirme için bkz. Levenson (1968).

51 Fogel (2010). Daha detaylı bir argüman için bkz. Fogel (2006). Daha yakın tarihli ve sofistike bir öngörü için bkz. Subramanian (2011).

52 Nicholas Consonery (7 Ocak 2010), "A $123 Trillion China? Not Likely" [123 Trilyon Dolarlık Çin Mi? Pek Olası Değil], *Foreign Policy*'nin internet edisyonunda çıkmıştır.

53 Adam Smith (1969 [1759]), ss. 380–381.

54 Geç dönem Chicago iktisatçısı D. Gale Johnson (1994, 1999), Çin'in tek çocuk politikasının ardındaki iktisadî mantığı sürekli eleştirmiştir.

55 Bkz. http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2009/countries/China.html.

56 Bkz. http://finance.eastday.com/m/20100525/u1a5224725.html.

57 Çin ekonomisinde devlete-ait girişimlerin rolü ile ilgili kritik bir analiz için bkz. Unirule Institute of Economics'in (2011) süren çalışması.

58 Xiaolu Wang (2007); ayrıca bkz. Unirule Institute of Economics'de

(2011) yürütülen çalışma, özellikle 4'üncü bölüm.

59 Yang Shang (1928), ss. 331–333.

60 Usta Shen (Shen Zi), "Yi Wen." Bkz. Qiu Hanping (ya da Henry H. P. Chiu), "Shenzi de Falu Shixiang" [Usta Shen'in Hukuk Hakkındaki Düşünceleri], ilk olarak *Faxue Jikan*'da [*Üç Aylık Hukuk Dergisi*] 3 (1927) çıkmıştır, daha sonra He ve Li (2003) içinde, ss. 343–344, tekrar basılmıştır.

61 Durkheim (1982), ss. 50–59. Ayrıca bkz. Berger ve Luckmann (1966). Searle bunları "kaba olgular"dan (*brute facts*) ayırmak için "kurumsal olgular" (*institutional facts*) olarak adlandırmaktadır.

62 Hayek (1948), s. 60.

63 8 farklı Çince çevirisi mevcuttur. Bu edisyon, Tang Risong (2004) tarafından çevrilmiştir.

64 *a.g.e.*, "Translator's introduction" [Çevirmenin Önsözü], s. 8.

65 *a.g.e.*, "Translator's introduction" [Çevirmenin Önsözü], ss. 4–5.

66 *Financial Times*'ın (2 Şubat 2009) Wen Jiabao ile Mülakatı. Erişim: http://www.ft.com/cms/s/0/795d2bca-f0fe-11dd-8790-0000779fd2ac.html#axzz1CqDI0Ten.

67 *a.g.e.*

68 Fareed Zakaria'nın Wen Jiaobao ile Mülakatı. Erişim: http://www.newsweek.com/2008/09/28/we-should-join-hands.html.

69 Wen'in Adam Smith ile ilgili yorumları internette geniş çapta tartışılmıştır, örneğin bkz. http://book.163.com/special/009242BF/guanyuan.html.

70 Adam Smith (1969 [1759]), ss. 167–168.

71 *a.g.e.*, s. 517.

72 Örneğin Zhiping Liang (2010). Farklı bir değerlendirme için bkz. Whyte (2010).

73 Adam Smith (1976 [1776]), Kitap V, s. 232.

74 Adam Smith (1976 [1776]), Kitap I, s. 88.

75 Örneğin Ren (1997); Xiaohong Ma (1997, 2004).

76 Knight (1976), s. 43.

77 Cheung (1982, 1986).

78 Bkz. http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP.pdf.

79 http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GNIPC.pdf

80 Ffrench (1950), s. 203.

81 Bkz. http://moneywatch.bnet.com/economic-news/blog/macro-view/manufacturing-surprise-the-us-still-leads-in-making-things/2134/.

82 Örneğin, bkz. Deng Xiaoping'in 18 Mart 1978'de Ulusal Bilim Konferansı'nın açılış törenindeki konuşması, [*Deng Xiaoping'in Seçme Eserleri*], Cilt 2.

83 "China's Great Leap Forward in Higher Education" [Çin'in Yüksek Öğrenimde İleri Doğru Büyük Atılımı] *Asia Times* (3 Temmuz 2002).

84 Google'da yapılan bir "Qian Xuesen zhi Wen" (Qian Xuesen Bulmacası) araması 542.000 karşılık sunmuştur (2 Şubat 2011).

85 Çin'de yüksek öğrenimdeki yakın tarihli gelişmelerle ilgili bir tartışma için bkz. Ryan (2010).

86 "Nan Keda Did Not Receive Approval after Three and Half Years of Preparation" [Nan Keda Üç Buçuk Yıllık Hazırlığın Ardından Onay Alamadı], *Halkın Günlüğü* (20 Ekim 2010).

87 The Communiqué, Hinton içinde (1982), s. 461.

88 *a.g.e.*

89 Bu alıntı, Deng'in 13 Aralık 1979'da hükûmet liderlerine yaptığı konuşmanın bir parçasıdır. Raphael Shen'den (2000), s. ix, alıntılanmıştır.

90 Deng Xiaoping'in "kalkınma, kesin gerçekliktir" inancı Parti'nin siyasal meşruiyetinin en temelinde kalmaya devam etmektedir. Çin'de performansa dayalı siyasal meşruiyet üzerine yapılan akademik çalışmalar için bkz. Lynn White (2005); Dingxin Zhao (2009).

91 Popper (1978).

92 On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında siyasal örgütlerin yükselişinin bir anlatımı için bkz. Yu-fa Chang (1982, 2004).

93 Bu eski siyasal inanç sistemi Konfüçyüs'e atfedilmektedir; liderin tarafsız bir konum alması ve halkın refahı için çalışması tavsiye edilmektedir. Burada kamu mülkiyetinin savunulduğunun sanılması bir talihsizliktir. Shang Yang ve Usta Shen'in (bkz. ss. 182–83) yanı sıra modern mülkiyet hakları iktisadı tarafından da vurgulandığı gibi, genel halk kitlesinin (kamunun) çıkarlarını korumanın ve artırmanın en iyi yolu, kamu mülkiyeti değildir, açıkça tanımlanmış [özel] mülkiyet haklarıdır.

94 Mao bir defasında 1945'te Fu Ssu-nian'ın kendisinden kaligrafisini istemesi üzerinde ona bir şiir yazmıştı. Fu ve Mao birbirlerini Pekin Üniversitesi'ndeki günlerinden beri tanımaktaydılar. Üniversitede Fu göze çarpan bir öğrenci lideri, Mao ise kütüphane asistanıydı; ancak, Mao'nun "Fu ile tartışma gruplarına katılımına hiç izin verilmezdi" Fan-sen Wang (2000), s. 170.

95 Bürokrasinin sorunlarının klasik bir değerlendirmesi için bkz. Simon (1997 [1947]).

96 Düşünce piyasasının ve özgürce bilgi arama hakkının derin bir açıklaması ve güçlü bir savunusu için bkz. Polanyi (1951, 1958). Ayrıca bkz. Coase (1974).

97 Yirminci yüzyıldaki en iyi Çin tarihçilerinden biri olan Mu Qian, geleneksel Çin'i "shi-yönetiminde hükümet" (2001), s. 15, ve "shi-merkezli hükümet" (2010), s. 80, olarak adlandırdı. Balazs (1964), Çin tarihinde *shi*'nin rolü ile ilgili olgular konusunda Qian ile aynı fikirdeydi, ama daha kritik bir yorumda bulunuyordu. Balazs'a göre, bilgin-bürokratların devleti "o kadar güçlüydü ki, tüccar sınıfı devletten kendisi için özgürlük, yasa ve özerklik alabilmek için hiçbir zaman açıkça çatışmayı göze alamamıştı" (s. 23). Ayrıca bkz. 33 numaralı not.

98 Hayek (1973), s. 2, daha da ileri giderek şu uyarıda bulunuyordu: "Liberal demokratik kurumların hâkim modeli, ... *kaçınılmaz bir şekilde*, özgür toplumun spontane düzeninin, bazı örgütlü çıkar gruplarının koalisyonuna hizmet eden totaliter bir sisteme doğru tedrici dönüşümüne yol açmaktadır" (italik sonradan eklenmiştir).

99 John Dunn (2005) demokrasinin "yerel bir tuhaflık ve uzatmalı bir rezillik"ten (s. 18) çıkarak "siyasal otoritenin meşru temelinin tüm dünyadaki adı" (s. 15) konumuna yükselmesinin aydınlatıcı bir anlatımını sunmaktadır. Dunn, demokrasiyi seçimlerden ya da çok-partili yarıştan ziyade "daha çok sayıda insanın ikna edilmesi sayesinde kullanılan siyasal otoritenin adı" olarak tanımlamaktadır (s. 132). Bununla birlikte, düşünce piyasası gerçek bir ikna için zorunludur.

100 Özgürlüğün mantığının derin bir değerlendirmesi için bkz. Polanyi (1951) ve Hayek (1960).

101 Ancak, yaklaşık yüz gün sonra heykel kaldırıldı ve yetkililer tarafından konuyla ilgili çok az açıklama yapıldı. Bu olay, Çin'in kendi kültürel köklerine dönmesi konusunda kesinlikle bir kararsızlığın ve hatta direncin olduğunu ortaya koymaktadır. T. S. Eliot'ın (1932) çok iyi bir şekilde ortaya koyduğu gibi, gelenek "miras edinilemez; onu ancak yoğun çabayla elde edebilirsiniz" (s. 14). Çin, kültürel geleneklerini yeniden yaşatmak için, Çinlilerin zihinlerini yirminci yüzyılın başından beri işgal etmiş olan radikal gelenek-karşıtlığının ve devrim ideolojisinin oluşturduğu entelektüel bariyerleri ve ideolojik korkuları aşmak zorundadır. Toplumda geleneğin kritik rolü ile ilgili ayrıntılı bir tartışma için bkz. Shils (1981).

102 Alitto (1979).

103 Bkz. Shuming Liang (2004), ss. 126–130; Liang ve Alitto (2009), ss. 87–99.

104 Coase (2006), s. 276.

105 Fogel (2010).

SONUÇ BÖLÜMÜ

1 Bütün alıntılar Iris Chang'ın (1995) özenle hazırlanmış Qian biyografisinde bulunabilir.

2 Wen Jiabao, "Let People Live with More Dignity" [İnsanlar Daha Onurlu Yaşasın], Erişim adresi: http://news.163.com/10/0212/18/5VBEJINR000120GU.html.

3 *The Economist* (19 Mart 2011). "Don't worry, be happy; China" [Endişelenme, mutlu ol; Çin] başlıklı haber s. 49'da yer aldı.

4 *Theory of Moral Sentiments* [*Ahlakî Duygular Teorisi*] (1979), III.I.73. Metnin tamamı internette mevcuttur: http://www.econlib.org/library/Smith/smMS.html.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, Daron ve James Robinson. 2012. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown.

Alchian, Armen. 1965. "Some Economics of Property Rights," Il Politico 30: 916–929. *Economic Forces at Work* (1977) içinde yeni baskı. Indianapolis, IN: Liberty Fund.

Alchian, Armen ve Harold Demsetz. 1973. "The Property Rights Paradigm," *Journal of Economic History* 33: 16–27.

Alfred, William. 1999. "A Second Great Wall? China's Post Cultural Revolution Project of Legal Construction," *Cultural Dynamics* 11: 193–213.

Alitto, Guy. 1979. *The Last Confucian: Liang Shu-min and the Chinese Dilemma of Modernity*. Berkeley, CA: University of California Press.

Allen, Franklin, Jun Qian ve Meijun Qian. 2008. "China's Financial System: Past, Present, and Future," *China's Great Economic Transformation* içinde Bölüm 14, ed. Loren Brandt ve Thomas Rawski, ss. 506–568. New York: Cambridge University Press.

An, Jieshe. 2004. "Deng Xiaoping Zaidu Fuchu" [*Deng Xiaoping's Return to Power*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han, Cilt 3, ss. 369–88. Chengdu: Sichuan People's Press.

Anhui Provincial Party Committee (ed.), 2006. *Anhui Nongcun Gaige zi Lu* [*The Road of Agricultural Reform in Anhui*]. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

——— 2006. *Anhui Nongcun Gaige Kou Shu Shi* [*The Oral History of*

Agricultural Reform in Anhui]. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

Arrow, Kenneth. 1974. *The Limits of Organization*. New York: Norton.

Arthur, W. Brian. 1994. *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Balazs, Etienne. 1964. *Chinese Civilization and Bureaucracy*. New Haven, CT: Yale University Press.

Banfield, Edward. 1967. *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: Free Press.

Barzel, Yoram. 1997. *Economic Analysis of Property Rights*, 2. ed. New York: Cambridge University Press.

Baumol, William, Robert Litan ve Carl Shramm. 2007. *Good Capitalism, Bad Capitalism, and Economics of Growth and Prosperity*. New Haven, CT: Yale University Press.

Berger, Peter ve Thomas Luckmann. 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.

Becker, Jasper. 1998, *Hungry Ghosts: Mao's Secret Famine*. New York: Holt.

Bianco, Lucien. 1971. *Origins of the Chinese Revolution, 1915–1949*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Bo, Yibo. 1997. *Ruogan Zhongda Jueche yu Shijian de Huigu* [*Recollections of Several Important Decisions and Events*], gözden geçirilmiş yeni ed. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

Bramall, Chris. 2009. *Chinese Economic Development*. Londra: Routledge.

Braun, Otto. 1982. *A Comintern Agent in China 1932–1939*, çev. Jeanne Moore, Dick Wilson'ın önsözüyle (1975'te ilk olarak Almanca basıldı). Stanford, CA: Stanford University Press.

Bremmer, Ian. 2010. *The End of The Free Market: Who Wins the War between States and Corporations*. New York: Portfolio Hardcover.

Brinton, Mary ve Victor Nee (ed.), 1998. *The New Institutionalism in Sociology*. New York: Russell Sage Foundation.

Bromley, Daniel W. 1989. *Economic Interests and Institutions*. New York: Blackwell.

Brown, Archie. 2009. *The Rise and Fall of Communism*. New York: HarperCollins.

Cai, Hongbin ve Daniel Treisman. 2005. "Does Competition for Capital Discipline Governments? Decentralization, Globalization, and

Public Policy," *American Economic Review* 95: 817–830.

———2006. "Did Government Decentralization Cause China's Economic Miracle?" *World Politics* 58: 505–35.

Cao, Heping (ed.). 2009. Zhongguo Chanquan Shichang Fazhan Baogao 2009–2010 [Progress Report of China's Assets Exchange Market: 2009–2010]. Pekin: Social Sciences Academic Press.

Chan, Hon S. 2004. "Cadre Personnel Management in China: The Nomenklatura System, 1990–1998," *The China Quarterly* 179: 703–734.

Chang, Chung-Li. 1955. *The Chinese Gentry: Studies on Their Role in Nineteenth Century Chinese Society*. Seattle, WA: University of Washington Press.

Chang, Iris. 1995. *Thread of the Silkworm*. New York: Perseus Books Group.

Chang, Yu-fa. 1982. *Qing Ji de Geming Tuanti* [*Revolutionaries of the Late Chin Period*]. Tayvan: Tayvan: Institute of Modern History, Academia Sinica.

———2004. *Minguo Chunian de Zhengdang* [*Political Parties in the Early Republic Era*] (1985'te ilk olarak Tayvan'da yayınlandı). Changsha: Yuelu Academy Press.

Chao, Kang. 1986. *Man and Land in Chinese History: An Economic Analysis*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Chen, Dongling. 2004. "Fensui 'Sirenbang' He 'Wenhua Dagenming' De Zhongjie" [*The Arrest of the 'Gang of Four' and the Close of the Cultural Revolution*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 3, ss. 567–592. Chengdu: Sichuan People's Press.

Chen, Hong. 2006. *1979–2000 Shenzhen Zhongda Jueche he Shijian Minjian Guancha* [*Private Observation of Critical Decisions and Events in Shenzhen during 1979–2000*]. Wuhan: Changjiang Wenyi Press.

Chen, Jinhua. 2005. *Guo Shi YiShu* [*Remembering National Affairs*]. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

Chen, Ruoying. 2008. "The Information Challenge to China's Legal System under the Economic Transition," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Chen, Xuewei. 2004. "Qishi Niandai Mo Bashi Niandai Chu Guomin Jingjie de Tiaozhen" [*Economic Adjustment in the late 1970s and early 1980s*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 4, ss.

163–184. Chengdu: Sichuan People's Press.

Chen, Yung-fa. 1990. *Yan'an de Yinying* [*In the Shadow of Yan'an*]. Tayvan: Institute of Modern History, Academia Sinica.

——— 2001. *Zhongguo Gongchan Geming Qishi Nian* [*Seventy Years of the Chinese Communist Revolution*]. Taipei: Nianjing Press.

Cheng, Tiejun ve Mark Selden. 1994, "The Origins and Consequences of China's Hukou System," *The China Quarterly* 139:644–668.

Cheng, Zhongyuan, Wang Yuxiang ve Li Zhenghua (2008). *Zhuanzhe Niandai – 1976–1981* [*Transition Era: China during 1976–1981*]. Pekin: Central Compilation & Translation Press.

Cheung, Steven N. S., 1982. *Will China Go "Capitalist"? An Economic Analysis of Property Rights and Institutional Change*. Gözden geçirilmiş ikinci edisyonu 1986'da yayınlandı. Londra: Institute of Economic Affairs.

——— 2008. "The Economic System of China," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

——— 2009. The Economic System of China. Pekin: China CITIC Press.

Chiang, Kai-shek. 1956. *Su E zhai Zhongguo* [*Soviet Russia in China*]. Taipei: Zhongyan Wenwu Gongyingshe.

Chung, Jae Ho. 2000. *Central Control and Local Discretion in China: Leadership and Implementation during Post-Mao Decollectivization*. New York: Oxford University Press.

Church, George. 1986. "Deng Xiaoping," *Times* (6 Ocak).

Clark, Donald, Peter Murrell ve Susan Whiting. 2008. "The Role of Law in China's Economic Development," içinde *China's Great Economic Transformation*, ed. Loren Brandt ve Thomas Rawski, ss. 375–428. New York: Cambridge University Press.

Coase, Ronald. 1937. "The Nature of the Firm," *Economica* 4: 386–405.

——— 1959. "The Federal Communication Commission," *Journal of Law and Economics* 2: 1–40.

——— 1961. "The Problem of Social Cost," *Journal of Law and Economics* 3: 1–44.

——— 1974. "The market for goods and the market for ideas," *American Economic Review* 64 (2): 384–91.

——— 1984. "The New Institutional Economics," *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 140: 229–231.

——— 1988. *The Firm, the Market, and the Law*. Chicago: University of Chicago Press.

——— 2006. "The Conduct of Economics: The Example of Fisher Body and General Motors," *Journal of Economics & Management Strategy* 15: 255–278.

——— 2008. 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'ndaki kapanış konuşması.

——— ve Ning Wang. 2011. "The Industrial Structure of Production," *Entrepreneurship Research Journal* 1(2): Article 1.

Coleman, James. 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cong, Jin. 1989. *Qu Zhe Fa Zhan de Sui Yue* [*Years of Tortuous Development*]. Zhengzhou: Henan People's Press.

Dai, Huang. 1998. *Hu Yaobang Yu Pingfan Yuanjia Zuo'an* [*Hu Yaobang and the Rehabilitation*]. Pekin: Xinhua Press.

David, Paul. 2001. "Path Dependence, its Critics and the Quest for 'Historical Economics' " içinde *Evolution and Path Dependence in Economic Ideas: Past and Present*, ed. Pierre Garrouste ve Stavros Ioannides. Cheltenham: Edward Elgar.

Deng, Gang. 1997. *Chinese Maritime Activities and Socioeconomic Development*. Westport, CT: Greenwood Press.

Deng, Liqun, Ma Hong, Sun Shangqing ve Wu Jiaju. 1979. *Fang Ri Gui Lai de Shi Shuo* [*Reflections on the Return of a Visit to Japan*]. Pekin: China Social Sciences Press.

Deng, Xiaoping. 1975–1992. *The Selected Works of Deng Xiaoping*, Cilt 1–3, *People's Daily Online*, http://web.peopledaily.com.cn/english/dengxp/.

Deng, Zihui. 2007. *Deng Zihui Zishu* [*Recollections of Deng Zihui*]. Pekin: People's Press.

Desjardins, Eric. 2011. "Reflections on Path Dependence and Irreversibility," *Philosophy of Science* 78: 724–738.

Dikötter, Frank. 2010. *Mao's Great Famine*. New York: Walker & Co.

Ding, Yizhuang. 2008. *Zhongguo Zhiqing Shi: Chu Chao* (1953–1968) [*History of China's Educated Youth*]. Pekin: Contemporary China Press.

Dirlik, Arif. 1989. *The Origins of Chinese Communism*. New York: Oxford University Press.

Dong, Furen. 1986. "China's Price Reform," *Cambridge Journal of Economics* 10: 291–300.

Dong, Zhikai ve Wu Jiang. 2004. *Xin Zhongguo Gongye de Dianjishi – 156 Xian Jianshe Yanjou* [*The Foundation of New China's Industry*

– *A Study of the 156 Project*]. Guangzhou: Guangdong Economic Press.

Du, Daozheng. 2008. "How Do We Treat Deng Xiaoping Today," Caijing'le mülakat, bkz. http://www.caijing.com.cn/2008-12-08/110036057.html.

Du, Mingming. 2008. "Canyu Gaige Kaifan de Diyi Gang Shang" [*The First Hong Kong Businessman to Partake Economic Reform and Opening up*]. Yan Huang Chun Qiu (Sayı 9, Eylül).

Du, Runshen (ed)., 1998. *Zhongguo Nongcun Gaige Jueche Jishi* [*The Chronicle of Decisionmaking during the Chinese Rural Reform*]. Pekin: Zhongyang Wenxian Press.

Dunn, John. 2005. *Democracy: A History*. New York: Atlantic Monthly Press.

Durkheim, Emile. 1982. *The Rules of Methodological Method*, ed. Steven Lukes ve çev. W. D. Halls. New York: Free Press.

Eliot, T.S. 1932. *Selected Essays*. Londra: Faber and Faber.

Elliott, Michael. 2008. "Thirty Years after Deng: The Man Who Changed China," *Time Magazine* (10 Aralık), http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1865539,00.html adresinde bulunabilir.

Esherick, Joseph, Paul Kickowicz ve Andrew Walder (ed.). 2006. *The Chinese Cultural Revolution as History*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Fan, Xiaochun. 2009. *Gaige Kaifang Qian de Baochan Daohu* [*Private Farming before Reform and Opening up*]. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

Fenby, Jonathan. 2003. *Generalissimo Chiang Kai-Shek and the China He Lost*. New York: Free Press.

Feng, Jicai. 1990. *One Hundred People's Ten Years*, Pekin: Foreign Language Press.

Feng, Tianyu. 20006. *Fengjian Kaolun* [*On Fengjian*]. Wuhan: Wuhan University Press.

Ferguson, Adam. 1980 [1767]. *An Essay on the History of Civil Society. New Brunswick*, NJ: Transaction.

Fewsmith, Joseph. 1994. *Dilemmas of Reform in China*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.

——— 2008. *China since Tiananmen*, 2. ed., New York: Cambridge University Press.

Ffrench, Yvonne. 1950. *The Great Exhibition: 1851*. Londra: Harvill Press.

Findlay, Christopher, Andrew Watson ve Harry Wu. 1994. *Rural Enterprises*

in China. New York: St. Martin's Press.

Fogel, Robert. 2006. "Why China is Likely to Achieve its Growth Objectives," NBER Makalesi 12122.

——— 2010. "123,000,000,000,000." *Foreign Policy* (Ocak/Şubat) 177: 70–75.

Friedman, Milton. 1984. "Market or Plan: An Exposition of the Case for the Market," *The Center for Research into Communist Economies*, Londra (daha önce 1981 Warren Nutter Memorial Lecture olarak verildi).

Fu, Guoyong. 2010. *1949 Nian: Zhongguo Zhishi Fengzhi de Shiren Jilu* [*1949: Private Record of the Chinese Intellectuals*]. Tayvan: Baqi Culture Press.

Gan, Jie, Yan Guo ve Chenggang Xu. 2010. "Privatization and the Chance of Control: The Case of China," Makale.

Gao, Hua. 2000. *Hongtaiyang Shi Zenyang Shengqi de* [*How Did the Sun Rise over Yan'an? A History of the Rectification Movement*]. Hong Kong: Chinese University of Hong Kong Press.

Gao, Jianguo. 2000. *Gu Zhun Quan Chuan* [*The Biography of Gu Zhun*]. Şanghay: Shanghai Wenyi Press.

Garver, John. 1988. *Chinese-Soviet Relations, 1937–1945*. New York: Oxford University Press.

Gates, Hill. 1996. *China's Motor: A Thousand Years of Petty Capitalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Gilboy, George ve Benjamin Read. 2008. "Political and Social Reform in China: Alive and Walking," *The Washington Quarterly* 31: 143–164.

Granick, David. 1990. *Chinese State Enterprises: A Regional Property Rights Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.

Gray, Jack. 1990. *Rebellions and Revolutions: China from the 1800s to the 1980s*. New York: Oxford University Press.

——— 2006. "Mao in Perspective," *China Quarterly* 187: 659–79.

Greif, Avner. 2006. *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade* New York: Cambridge University Press.

Guo, Dehong, Haiguang Wang ve Gang Han (ed.), 2009. *Zhonghua Renmin Gonghe Guo Zhuanti Shi Gao* [*The Thematic History of the People's Republic of China*], gözden geçirilmiş baskı, Cilt 1: *Kaiguo Chuangye 1949–1956* [*The Exploit of a Founding Nation*]; Cilt 2: *Quzhe Tansuo 1956–1966* [*Tortuous Search*]; Cilt 3: *Shinian Fengyu 1966–1976* [*Ten Years of Wind and Rain*]; Cilt 4: *Gaige Fengyun 1976–1990* [*The Experience of Reform*]; Cilt 5: *Shiji Xinpian 1990–*

2009 [*A New Chapter in the Century*]. Chengdu: Sichuan People's Press.

Halper, Stefan. 2010. *The Beijing Consensus: How China's Authoritarian Model Will Dominate the Twenty-First Century*. New York: Basic Books.

Halpern, Nina. 1985. "Economic Specialists and the Making of Chinese Economic Policy, 1955–1983." Michigan Üniversitesi doktora tezi.

Han, Gang. 2004. "Liangge Fanshi de Youlai Jiqi Zhongjie" [*The Beginning and End of the Two Whatevers*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han, Cilt 4, ss. 29–47. Chengdu: Sichuan People's Press.

——— 2011. "Guanyu Hua Guofeng de Ruogan Shishi" [*On Several Historical Facts of Hua Guofeng*]. *Yan Huang Chun Qiu* (Sayı 2, Şubat).

Han, Yaguang. 2006. "Zhou Enlai Yu Sige Xiandaihua de Tichu" [*Zhou Enlai and the Proposal of the Four Modernizations*]. *Dandai Zhongguo Shi Yanjiu* [*Study of Contemporary Chinese History*] 13: 65–70.

Hao, Ran. 1972. *Jin Guang Da Dao* [*Golden Highway*], Cilt 1. Pekin: People's Literature Press.

Harding, Harry. 1987. *China's Second Revolution: Reform After Mao*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

Hayek, F. A. 1937. "Economics and Knowledge," ilk olarak *Economica*'da yayınlandı 4: 33–54. Yeni baskı *Individualism and Economic Order* içinde, Chicago: University of Chicago Press.

——— 1945. "The Use of Knowledge in Society," *American Economic Review* 35(4): 519–530.

——— 1948. *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press.

——— 1960. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press.

——— 1967. *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*. Chicago: University of Chicago Press.

——— 1973. *Law, Legislation and Liberty*, Cilt 1. Chicago: University of Chicago Press.

——— 1974. "The Pretense of Knowledge," Nobel Ödülü Konuşması.

——— 1988. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. Chicago: University of Chicago Press.

He, Qinhua ve Xiuqing Li (ed.), 2003. *Minguo Faxue Lunwen Jingcui*

[*Collections of Research Articles on Law in the Republic Era*], Cilt 1, *Jichu Falu Pian* [*Basic Law*], ss. 337–50. Pekin: Falu Press.

Heinzig, Dieter. 2004. *The Soviet Union and Communist China 1945–1950: The Arduous Road to the Alliance* (İlk olarak 1998'de Almanca olarak yayınlandı; 2001'de Xinhua Press tarafından Çincesi yayınlandı). Armonk, NY: M.E. Sharpe.

Hinton, Harold (ed.). 1982. *Government & Politics in Revolutionary China: Selected Documents, 1949–1979*. Wilmington, DE: Scholarly Resources Inc.

Hinton, William. 1990. *The Great Reversal: The Privatization of China, 1978–1989*. New York: Monthly Review Press.

Hirschman, Albert O. 1977. *The Passions and the Interests*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hu, Angang. 2008. *Zhongguo Zhengzhi Jingji Shilun* [*On the History of Chinese Political Economy*]. Pekin: Tshinghua University Press.

Hu, Feng. 1949. *Shijian Kaishi le* [*Time Has Begun*]. *People's Daily* (20 Kasım).

Hu, Jiwei. 1997. *Cong Hua Guofeng Xiatai do Hu Yaobang Xiatai* [*From the Fall of Hua Guofeng to the Fall of Hu Yaobang*]. Hong Kong: Mirror Press.

Huang, Yasheng. 1996. *Inflation and Investment Controls in China*. New York: Cambridge University Press.

——— 2003. *Selling China: Foreign Direct Investment during the Reform Era*. New York: Cambridge University Press.

——— 2008. *Capitalism with Chinese Characteristics*. New York: Cambridge University Press.

Huang, Zheng. 2004. "Liu Shaoqi Yuan'an Shimo" [*The Beginning and End of the Liu Shaoqi Case*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 3, ss. 155–176. Chengdu: Sichuan People's Press.

Ji, Xichen. 2000. "Fensui 'Sirenbang' Quanjing Xiezhen" [*Panoramic View of the Arrest of the Gang of Four*]. Yan Huang Chun Qiu (Sayı 5 ve 11, Mayıs ve Kasım).

Jin, Chongji (ed.), 1996. *Mao Zedong Zhuan 1893–1949* [*The Biography of Ma Zedong 1949–1976*]. Pekin: Zhongyang Wenxian Press.

Jin, Hehui, Yingyi Qian ve Barry Weingast. 2005. "Regional Decentralization and Fiscal Incentives: Federalism, Chinese Style," *Journal of Public Economics* 89: 1719–1742.

Johnson, D. Gale. 1994. "The Effects of Institutions and Policies on Rural

Population Growth with Application to China," *Population and Development Review* 20: 503–531.

——— 1999. "Population and Economic Development," *China Economic Review* 10: 1–16.

Kampfner, John. 2010. *Freedom For Sale: Why the World Is Trading Democracy for Security*. New York: Basic Books.

Keynes, John M. 1936. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Londra: Macmillan.

Knight, Frank. 1976. *The Ethics of Competition*. Chicago: University of Chicago Press.

Kornai, Janos. 1979. "Resource-Constrained Versus Demand-Constrained Systems," *Econometrica* 47, ss. 801–819.

——— 1980. *Economics of Shortage*. Amsterdam: North Holland Publisher.

——— 1986. "The Soft Budget Constraint," Kyklos 39: 3–30.

Kraay, Aart. 2000. "Household Saving in China," *World Bank Economic Review* 14: 545–570.

Kuang, Jiazai ve Jun Gai (2004). "Bashi Niandai de Chengshi Jingji Tizhi Gaige" [*Reform of the Urban Economic System during the 1980s*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 4, ss. 304–322. Chengdu: Sichuan People's Press.

Kueh, Y. Y. 2006. "Mao and Agriculture in China's Industrialization: Three Antitheses in a 50-Year Perspective," *China Quarterly* 187: 700–723.

Kuran, Timur. 2010. *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Lau, Lawrence, Yingyi Qian ve Gérard Roland. 2000. "Reform without Losers: An Interpretation of China's Dual-Track Approach," *Journal of Political Economy* 108: 120–143.

Lardy, Nicholas ve Kenneth Lieberthal (ed.), 1983. *Chen Yun's Strategy for China's Development: A Non-Maoist Alternative*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Lee, Kuan Yew. 2000. *From Third World to First: The Singapore Story 1965–2000*. New York: HarperCollins.

Lerner, Abba. 1944. *The Economics of Control*. Londra: Macmillan.

Levenson, Joseph. 1968. *Confucian China and its Modern Fate*. Berkeley, CA: University of California Press.

Levinston, Steve. "China's Authoritarian Capitalism Undermines Western Values, argue three new books" (Washington Post, 30

Mayıs 2010, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/28/AR2010052801859.html adresinden ulaşılabilir.

Li, Hua-yu. 2006. *Mao and the Economic Stalinization of China, 1948–1953*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.

Li, Huaiyin. 2009. *Village China under Socialism and Reform: A Micro-History, 1948–2008*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Li, Hui. 2003. *HuFeng Jituan Yuan'an Shimo* [*History of the HuFeng Clique*]. Wuhan: Hubei People's Press.

Li, Lanqing. 2008. *Tuwei: Guomen Chukai de Suiyue* [*Breakthrough: The Initial Era of Opening China's Door*]. Pekin: Central Compilation & Translation Press.

Li, Rui. 1999. *Mao Zedong de Wannian Beiju* [*The Tragedy of Mao's Later Life*]. Haikou: Southern Press.

Li, Rui, Jiwei Hu, Tao Xie vd. 2009. *Hu Yaobang yu Zhongguo Zhengzhi Gaige* [*Hu Yaobang and China's Political Reform*]. Hong Kong: Morning Bell Press.

Li, Wei ve Dennis Tao Yang. 2005. "The Great Leap Forward: Anatomy of a Central Planning Disaster," *Journal of Political Economy* 113:840–877.

Li, Yan. 2008. *Duiwai Kaifan de Yunniang yu Qibu (1976–1978)* [*Preparation and Beginning of Opening-up 1976–1978*]. Pekin: Social Sciences Academic Press.

Liang, Shuming. 2004. *Liang Shuming Zi Shu* [*Autobiographical Notes of Liang Shuming*]. Zhengzhou: Henan People's Press.

Liang, Shuming ve Guy Alitto. 2009. *Has Man a Future? Dialogue with the Last Confucian*. Pekin: Foreign Language Teaching and Research Press.

Liang, Zhiping (ed.). 2010. *Zhuang Xing Qi de Shehui Gongzheng* [*Social Justice during the Time of Transition*]. Pekin: SDX Joint Press.

Liebman, Benjamin. 2007. "China's Courts: Restricted Reform," *China Quarterly* 191: 620–638.

Lin, Justin ve Yang Yao. 2001. "Chinese rural industrialization in the context of the East Asian miracle," içinde Joseph Stiglitz ve Shahid Yusuf (eds.), *Rethinking the East Asian Miracle*, Washington, DC: The World Bank ve Oxford University Press.

Lin, Nan. 1995. "Local Market Socialism: Local Corporatism in Action in Rural China," *Theory and Society* 24: 301–354.

Lin, Yunhui. 2008. *The Utopian Movement: The Great Leap Forward and the Great Famine (1958–1961)* (Çince), *The History of the People's*

Republic of China, Cilt 4. Hong Kong: Chinese University of Hong Kong Press.

——— 2009. *Moving Toward Socialist: The Transformation of China's Economy and Society (1953–1955)* (Çince), *The History of the People's Republic of China*, Cilt 2. Hong Kong: Chinese University of Hong Kong Press.

Lin, Yunhui, Shouxin Fan ve Gong Zhang. 1989. *Kai Ge Xing Jin de Shi Qi* [*Times of Triumphant Progress*]. Zhengzhou: Henan People's Press.

Lin, Yu-sheng. 1979. *The Crisis of Chinese Consciousness: Radical Antitraditionalism in the May Fourth Era*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Liu, Jie ve Lushan Xu. 2009. *Deng Xiaoping He Chen Yun Zai Shiyijie Sanzhang Quanhui Qianhou* [*Deng Xiaoping and Chen Yun around the Third Plenum of the Eleventh Central Committee*]. Pekin: Central Compilation & Translation Press.

Liu, Kedi. 2005. *Liang Shumin de Zuihou 39 Nian* [*The Last 39 Years of Liang Shuming*]. Pekin: China Wenshi Press.

Liu, Xiaomeng. 2008. *Zhongguo Zhiqing Shi: Da Chao (1966–1980)* [*History of China's Educated Youth*]. Pekin: Contemporary China Press.

Liu, Xiaoming. 2008. "Learning through Local Experiments: The Path to Knowledge in Chinese Economic Reform," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Lou, Jiwei, 1998. *Macroeconomic Reform in China: Laying the Foundation for a Socialist Market Economy*. Washington, DC: World Bank.

——— 2008. "Zhongguo Sanshinian Caishui Gaige de Hugu yu Zhanwang" [*Thirty Years of Financial and Tax Reform in China: Retrospect and Prospect*], içinde *Zhongguo Jingji wushi Ren kan Sanshi Nian: Huigu yu Fenxi* [*Thirty Years of Reform: Retrospect and Analysis*], ed. Jinglian Wu vd., ss. 323–346. Pekin: China Economic Press.

Lu, Jiandong. 1995. *Chen Yinke de Zuihou Ershi Nian* [*The Last Twenty Years of Chen Yinke*]. Pekin: SDX Joint Press.

Lu, Xiaobo ve Elizabeth Perry (ed.), 1997. *Danwei: the Changing Chinese Workplace in Historical and Comparative Perspective*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Lubman, Stanley. 2000. *Bird in a Cage: Legal Reform in China after Mao*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Luo, Pinghan. 2001. *Daguofan: Gonggong Shitang Shimo* [*The Big Pot:*

The History of the Public Dinning Hall]. Nanning: Guangxi People's Press.

——— 2005. *Tudi Gaige Yundong Shi* [*History of Land Reform*]. Fuzhou: Fujian People's Press.

Luthi, Lorenz. 2008. *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ma, Jiantang. 2008. "Sanshi Nian Jubian: Guoyou Qiye Gaige Jincheng Jianyao Huigu yu Pingshu" [*Great Change in Thirty Years: A Review and Analysis of the Process of State-owned enterprise Reform*], içinde Zhongguo Jingji Wushi Ren Kan Sanshi Nian [*Thirty Years of the Chinese Economy: From the Eyes of Fifty Economists*], ed. Jinglian Wu vd., ss. 347–358. Pekin: China Economic Press.

Ma, Jinglong. 2008. "Standing Tall at Thirty: The Dream and Glory of Privatization in Wenzhou," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Ma, Licheng. 2005. *Da Tupo: Xin Zhongguo Siying Jingji Fengyun Lu* [*Breakthrough: Development of Private Business in New China*]. Pekin: China Industry and Commerce United Press.

——— 2008. *Jiaofeng Sanshi Nian* [*Thirty Years of Confrontation*]. Nanjing: Jiangsu People's Press.

Ma, Xiaohong. 1997. *Zhongguo GuDai Shehui de FaLu Guan* [*Law in Ancient Chinese Society*]. Zhengzhou: Daxiang Press.

——— 2004. *Zhong Guo Gu Dai Falu Shixiang Shi* [*History of Legal Thought in Ancient China*]. Pekin: Falu Press.

McCraw, Thomas. 2007. *Prophet of Innovation: Joseph Schumpeter and Creative Destruction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

MacFarquhar, Roderick ve John K. Fairbank (ed.), 1987. *The Cambridge History of China*, Cilt 14, *The Emergence of Revolutionary China, 1949–1965*. New York: Cambridge University Press.

——— 1991. *The Cambridge History of China*, Cilt 15: *Revolutions within the Chinese Revolution, 1965–1982*. New York: Cambridge University Press.

MacFarquhar, Roderick ve Michael Schoenhals. 2006. *Mao's Last Revolution*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Mahoney, James. 2000. "Path Dependence in Historical Sociology," *Theory and Society* 29: 507–548.

Mahoney, James ve Kathleen Thelen (ed.). 2010. *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. New York: Cambridge University Press.

Man, Mei. 2005. *Shinian Yiran Wujing* [*Endless Missing*]. Pekin: Beijing Press.

Manion, Melanie. 1985. "The Cadre Management System, Post-Mao: The Appointment, Promotion, Transfer and Removal of Party and State Leaders," *The China Quarterly* 102: 203–233.

Mao, Zedong. 1967–1977. *Selected Works of Mao Tse-tung*, Ciltler 1–5, Pekin: Foreign Language Press.

Marshall, Alfred. 1920. *Principles of Economics*, 8. ed. Londra: Macmillan.

Maskin, Eric S. 1996. "Theories of the Soft Budget-Constraint," *Japan & the World Economy* 8: 125–133.

——— 1999. "Recent Theoretical Work on the Soft Budget Constraint," *American Economic Review* 89: 421–425.

——— ve Chenggang Xu. 2001. "Soft Budget Constraint Theories: From Centralization to the Market," *Economics of Transition* 9: 1–27.

———, Yingyi Qian ve Chenggang Xu. 2000. "Incentives, Information, and Organizational Forms," *Review of Economic Studies* 67: 359–378.

Meisner, Maurice. 1999. *Mao's China and After*, 3.ed. New York: Free Press.

Menard, Claude ve Mary Shirley (ed.), 2005. *Handbook of New Institutional Economics*. Berlin: Springer.

Montinola, Gabriella, Yingyi Qian ve Barry Weingast. 1995. "Federalism, Chinese Style: The Political Basis for Economic Success in China," *World Politics* 48: 50–81.

Murphy, Kevin, Andrea Shleifer ve Robert Vishny. 1992. "The Transition to a Market Economy: Pitfalls of Partial Reform," *Quarterly Journal of Economics* 107: 889–906.

Naughton, Barry. 1995. *Growing out of the Plan: Chinese Economic Reform 1978–1993*. New York: Cambridge University Press.

——— 2002. "China's Economic Think Tanks: Their Changing Role in the 1990s," *China Quarterly* 171: 625–35.

——— 2007. *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. Cambridge, MA: MIT Press.

——— 2008. "A Political Economy of China's Economic Transition," içinde *China's Great Economic Transformation*, ed. Loren Brandt ve Thomas Rawski, ss. 91–135. New York: Cambridge University Press.

Nee, Victor. 1992. "Organizational Dynamics of Market Transition: Hybrid Property Forms and Mixed Economy in China," *Administrative Science Quarterly* 37: 1–27.

North, Douglass. 1981. *Structure and Change in Economic History*. New York: Norton.

——— 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.

——— 2005. *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

———, John Wallis ve Barry Weingast. 2009. *Violence and Social Order: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. New York: Cambridge University Press.

Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.

Oi, Jean. 1992. "Fiscal Reform and the Economic Foundation of Local State Corporatism," *World Politics* 45: 99–126.

Ostrom, Elinor. 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Actions*. New York: Cambridge University Press.

Pakula, Hannah. 2009. *The Last Empress: Madame Chiang Kai-Shek and the Birth of Modern China*. New York: Simon & Schuster.

Pang, Xianzhi ve Chongji Jin (ed.), 2003. *Mao Zedong Zhuan 1949–1976* [*The Biography of Mao Zedong 1949–1976*]. Pekin: Zhongyang Wenxian Press.

Pantsov, Alexander. 2000. *The Bolsheviks and the Chinese Revolution 1919–1927*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press.

Peerenboom, Randall. 2002. *China's Long March toward Rule of Law*. New York: Cambridge University Press.

Pei, Minxin. 2006. *China's Trapped Transition: The Limits of Developmental Autocracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Peng, Shen ve Li Chen. 2008. *Zhongguo Jingji Tizhi Gaige Zhongda Shijian* [*Major Events during China's Economic System Reform*]. Pekin: People's University Press.

Perkins, Dwight. 1991. "China's Economic Policy and Performance," içinde *Cambridge History of China*, ed. Roderick MacFarquhar ve John Fairbank, Cilt 15, Kısım 2, ss. 475–539. New York: Cambridge University Press.

Pierson, Paul. 2004. *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Polanyi, Michael. 1951. *The Logic of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press.

——— 1958. *Personal Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.

——— 1966. *The Tacit Dimension*. Chicago: University of Chicago Press.

Polo, Marco. 1923. *The Travels*, çev. Henry Yule. Mineola, NY: Dover.

Popper, Karl. 1978. "Three Worlds," Tanner Konuşması Michigan Üniversitesi'nde 7 Nisan'da yapıldı. http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/popper80.pdf adresinden ulaşılabilir.

Potter, Pitman. 2008. "The Chinese Legal Regime: Adapted to Authoritarian Rule," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Powell, Walter ve Paul DiMaggio (ed.), 1991. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.

Provincial Propaganda Department of the Chinese Communist Party in Sichuan, Provincial Academy of Social Sciences in Sichuan and *Sichuan Daily* (ed.). 2008. *Gan Wei Tian Xia Xiang* [*Bold to Be the First in the World*]. Chengdu: Sichuan People's Press.

Pye, Lucian. 1992. *The Spirit of Chinese Politics*, 2. ed. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Qian, Mu. 2001. *Zhongguo Lidai Zhengzhi Deshi* [*Merits and Flaws in Chinese Political History*]. Pekin: SDX Joint Press.

——— 2005. *Guo Shi Xin Lun* [*New Lectures on Chinese History*]. Pekin: SDX Joint Press.

——— 2010. *Zhongguo Sixiang Shi Niu Jiang Zhongguo Xueshu Sixiang Shi Ba Jiang* [*Six Lectures on Chinese Thoughts and Eighteen Lectures on Chinese Academic Thoughts*]. Pekin: Jiu Zhou Press.

Qian, Niansun. 2008. *Long Taitou: 'Da Baogan' de QianQian Houhou* [*History of Private Farming*]. Nanjing: Jiangsu Wenyi Press.

Qian, Xingzhong. 2008. "Functional Orientation of Local Governments: The Practice of Reform in Wenzhou," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Qian, Yingyi ve Chenggang Xu. 1993. "Why China's Economic Reforms Differ: The M-Form Hierarchy and Entry/Expansion of the Non-State Sector," *Economics of Transition* 1(2): 135–170.

Qian, Yingyi, Gerald Roland ve Chenggang Xu. 2006. "Coordination and Experimentation in M-Form and U-Form Organizations," *Journal of Political Economy* 114: 366–402.

Radchenko, Sergey. 2009. *Two Suns in the Heaven: the Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962–1967*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Ren, Xin. 1997. *Tradition of the Law and Law of the Tradition: Law, State, and Social Control in China*. Westport, CT: Greenwood Press.

Research Office of the History of the Chinese Communist Party (ed.).

2001. *Zhongguo Gongchandang Lishi* [*The History of the Chinese Communist Party*], Cilt 1, 1921–1949. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

——2011. *Zhongguo Gongchandang Lishi* [*The History of the Chinese Communist Party*], Cilt 2, 1949–1978. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

Research Office of the History of the Chinese Communist Party (the First Department) (çevrildi ve düzenlendi). 1997. *Liangong, Gongchan Guoji, he Zhongguo Guomin Geming Yundong* [*The Soviet Party, Comintern, and the Chinese Revolution*]. Pekin: Beijing Library Press.

Research Office on the Party History of the Anhui Provincial Party Committee (ed.). 2006. *Anhui Nongcun Gaige zi Lu* [*The Road of Agricultural Reform in Anhui*]. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

——*Anhui Nongcun Gaige Kou Shu Shi* [*The Oral History of Agricultural Reform in Anhui*]. Pekin: Chinese Communist Party History Press.

Riedel, James, Jing Jin ve Jiang Gao. 2007. *How China Grows: Investment, Finance, and Reform*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Riskin, Karl. 1987. *China's Political Economy: The Quest for Development since 1949*. New York: Oxford University Press.

Roland, Gérard. 2002. "The Political Economy of Transition," *Journal of Economic Perspectives* 16: 29–50.

Ryan, Janette. 2010. *China's Higher Education Reform and Internationalisation*. Londra: Routledge.

Sachs, Jeffrey. 1992. "Privatization in Russia: Some Lessons from Eastern Europe," *American Economic Review* 82: 43–48.

——— 1994. "Shock Therapy in Poland: Perspectives of Five Years," Tanner Konuşması 6-7 Nisan 1994'te Utah Üniversitesi'nde yapıldı. http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/sachs95.pdf adresinden ulşılabilir.

Saich, Anthony. 1996. *The Rise to Power of the Chinese Communist Party: Documents and Analysis*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Schotter, Andrew. 1981. *The Economic Theory of Social Institutions*. New York: Cambridge University Press.

Schrecker, John. 2004. *The Chinese Revolution in Historical Perspective*. Westport, CT: Praeger.

Schumpeter, Joseph. 1942. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New

York: Harper and Brothers.

Schurmann, Franz. 1968. *Ideology and Organization in Communist China*. Berkeley, CA: University of California Press.

Schwarcz, Vera. 1992. *Time for Telling Truth is Running Out: Conversations with Zhang Shenfu*. New Haven, CT: Yale University Press.

Searle, John. 1969. *Speech Acts*. New York: Cambridge University Press.

Selden, Mark. 1971. *The Yanan Way in Revolutionary China*. Camrbridge, MA: Harvard University Press.

——— 1995. *China in Revolution: The Yanan Way Revisited*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.

Sen, Amartya. 2006. *Identity and Conflict: The Illusion of Destiny*. New York: Norton.

Shambaugh, David. 2008. *China's Communist Party: Atrophy and Adaptation*. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press.

Shang, Yang. 1928. *The Book of Lord Shang*. çev. J. J. L. Duyvendak. Londra: Arthur Probsthain.

Shao, Yanxiang. 2007. *Bie Le, Mao Zedong* [*Farewell to Mao Zedong*]. New York: Oxford University Press.

Shen, Baoxiang. 1997. *Zhenli Biaozhun Wenti Taolun Shimo* [*The History of the Debate on the Criterion of Testing Truth*]. Pekin: China Youth Press.

——— 2004. *Zhenli Biaozhun Wenti Da Taolun* [*Debate on the Criterion of Testing Truth*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 4, ss. 48–71. Chengdu: Sichuan People's Press.

Shen, Raphael. 2000. *China's Economic Reform: An Experiment in Pragmatic Socialism*. Westport, CT: Praeger.

Shen, Zhihua. 2008. *Reflections and Choices: The Consciousness of the Chinese Intellectuals and the Anti-Rightist Campaign (1956–1957)* (Çince), *The History of the People's Republic of China*, Cilt 3. Hong Kong: The Chinese University of Hong Kong Press.

Sheng, Yumin. 2010. *Economic Openness and Territorial Politics in China*. New York: Cambridge University Press.

Shi, Yun ve Danhui Li. 2008. *When The "Continuous Revolution" Goes Awry: From the Anti-Lin Biao Campaign to the Anti-Deng Xiaoping Campaign 1972–1976* (Çince), *The History of the People's Republic of China*, Cilt 8. Hong Kong: Chinese University of Hong Kong Press.

Shi, Zhengfu. 2008. "Rationality and Path Dependence in Agricultural

Reform: The Origin of China's Model of Reform Governance," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Shih, Victor. 2007. *Factions and Finance in China: Elite Conflict and Inflation*. New York: Cambridge University Press.

Shils, Edward. 1981. *Tradition*. Chicago: University of Chicago Press.

Shirk, Susan. 1993. *The Political Logic of Economic Reform in China*. Berkeley, CA: University of California Press.

Short, Philip. 1999. *Mao: A Life*. New York: Henry Holt and Comany.

Sichuan Provincial Propaganda Department of the Party, Sichuan Provincial Academy of Social Sciences, and *Sichuan Daily* (ed.), 2008. *Gan Wei Tian Xia Xiang* [*Bold to Be the First in the World*]. Chengdu: Sichuan People's Press.

Simon, Herbert. 1997 [1947]. *Administrative Behavior*, 4. ed. New York: Free Press.

Smith, Adam. 1969 [1759]. *The Theory of Moral Sentiments*. Indianapolis, IN: Liberty Classics.

——— 1976 [1776]. *The Wealth of Nations*. Chicago: University of Chicago Press.

Smith, Steve. 2000. *A Road in Made: Communism in Shanghai, 1920–1927*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press.

Snow, Edgar. 1937. *Red Start over China*. Londra: Left Book Club (1938'de New York'ta Random House tarafından ufak değişikliklerle yayınlandı; en son edisyonu 1994'de New York'ta Grove Press tarafından yapıldı).

Song, Lianshen. 2005. *Nongye Xue Dazhai Shimo* [*The Beginning and End of Learning from Daizhai*]. Wuhan: Hubei People's Press.

Spence, Jonathan. 1999. *Mao Zedong: A Penguin Life*. New York: Viking.

Su, Shaozhi. 2002. *Zhongguo Jingji Tongshi 10 Juan Shang* [*The General Economic History of China, Vol. 10 (I)*], ed. Zhao Dexin. Changsha: Hunan People's Press.

Sun, Dali. 2004. "Wenge Hou Guomin Jingjie de Huifu He Xin Maojin de Chuxian" [*Economic Recovery after the Cultural Revolution and the Rise of New Leap*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 4, ss. 16–28. Chengdu: Sichuan People's Press.

Sun, Jian. 1992. *Zhonghua Renmin Gongheguo Jingji Shi: 1949–1990 Niandai Chu* [*Economic History of the People's Republic of China: 1949-the Early 1990s*]. Pekin: People's University Press.

Sun, Shuyun. 2006. *The Long March*. Londra: Harper Collins.

Subramanian, Arvind. 2011. E*clipse*: *Living in the Shadow of China's Economic Dominance*. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.

Tang, Rachel. 2009. "The Rise of China's Auto Industry and its Impact on the U.S. Motor Vehicle Industry," *Congressional Research Service*, 16 Kasım 2009.

Tao, Ran ve Dali Yang. 2008. "The Revenue Imperative and Local Government in China's Transition and Growth," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Taylor, Jay. 2009. *The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the struggle for Modern China*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Thaxton, Ralph A., Jr. 2008. *Catastrophe and Contention in Rural China: Mao's Great Leap Forward Famine and the Origins of Righteous Resistance in Da Fo Village*. New York: Cambridge University Press.

Thun, Eric. 2006. *Changing Lanes in China: Foreign Direct Investment, Local Governments, and Auto Sector Development*. New York: Cambridge University Press.

Tian, Jiyun. 2004. "Huainian Xiaoping Dongzhi" [*Remembering Comrade Deng Xiaoping*]. *Yan Huang Chun Qiu* (Sayı 8, Ağustos 2004).

——— 2009. *The Great Practice of Reform and Opening Up* [*Gaige Kaifang De Weida Shijian*]. Pekin: Xinhua Press.

Tsou, Tang. 1986. *The Cultural Revolution and Post-Mao Reform: A Historical Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.

Tu, Mingming. 2008. "The First Hong Kong Businessman to Join Economic Reform and Opening Up," *Yan Huang Chun Qiu* (Sayı 9, Eylül).

Tu, Qiao. 2008. *Yuan Geng Zhuan: 1978–1984 Gaige Xianchang* [*The Biography of Yuan Geng: 1978–1984 Reform in Action*]. Pekin: Zhuojia Press.

Unirule Institute of Economics. 2010. "The Nature, Performance, and Reform of the State-owned enterprises," Makale (12 Temmuz).

Vergne, Jean-Philippe ve Rodolphe Durand. 2010. "The Missing Link Between the Theory and Empirics of Path Dependence," *Journal of Management Studies* 47:736–759.

Vogel, Ezra. 2010. *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Walder, Andrew. 1986. *Communist Neo-Traditionalism: Work and*

Authority in Chinese Industry. Berkeley, CA: University of California Press.

——— 1995. "Local Governments as Industrial Firms," *American Journal of Sociology* 101: 263–301.

——— 2009. *Fractured Rebellion: The Beijing Red Guard Movement*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Walker, Kenneth. 1984. *Food Grain Procurement and Consumption in China*. New York: Cambridge University Press.

Wang, Fan-Sen. 2000. *Fu Ssu-nien: A Life in Chinese History and Politics*. New York: Cambridge University Press.

Wang, Fei-ling. 2005. *Organizing through Division and Exclusion: China's Hukou System*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Wang, Nianyi. 1989. *Da Dong Luan de Nian Dai* [*The Decade of a Great Turmoil*]. Zhengzhou: Henan People's Press.

Wang, Ning. 2005. *Making a Market Economy: The Institutional Transformation of a Freshwater Fishery in a Chinese Community*. Londra: Routledge.

——— 2008. "The Chinese Economic System under Mao," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Wang, Rongzhu. 2005. *Shijia Chen Yingke* [*Chen Yingke: A Historian*]. Pekin: Peking University Press.

Wang, Rongzhu ve Ao Li. 2004. *Jiang Jieshi Pingzhuang* [*A Biography of Jiang Kai-shek*]. Pekin: Chinese Friendship Press.

Wang, Ruoshui. 1997. *Hu Yaobang Xiatai de Beijing* [*The Background of Hu Yaobang's Fall*]. Hong Kong: Mirror Books.

——— 2001. *Xin Faxian de Mao Zedong* [*Newly Discovered Mao Zedong*]. Hong Kong: Mingpao Press.

Wang, Xiaolu. 2007. "Guomin Shouru Fenpei Zhuangkuang [*National Income Distribution and Grey Income*]" Caijing (31 Mayıs).

Wang, Youqin. 2004. *Wenge Shounan Zhe* [*Victims of the Cultural Revolution*]. Hong Kong: Kaifang Magazine Press.

Weber, Max. 1981. *General Economic History*, çev. Frank Knight. New Brunswick, NJ: Transaction.

Wei, Cheng-tung. 1999. *Infinite View from the Perilous Mountain: Mao Zedong's Character and Fate*. Tayvan: New Century Press.

Wei, Junyi, 1998. *Si tong Lu* [*Reflections on Sufferings*]. Pekin: October Wenyi Press.

White, Gordon. 1993. *Riding the Tiger: The Politics of Economic Reform in Post-Mao China*. Stanford, CA: Stanford University Press.

White, Lynn (ed.), 2005. *Legitimacy: Ambiguities of Political Success or Failure in East and Southeast Asia*. Singapore: World Scientific Publishing Company.

Whyte, Martin. 2010. *The Myth of Social Volcano: Perceptions in Inequality and Distributive Justice in Contemporary China*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Williamson, Oliver. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Free Press.

Wong, Christine. 1988. "Interpreting Industrial Growth in Post-Mao China," *Modern China* 14: 3–30.

Wong, John ve Yongnian Zheng (ed.), 2001. *The Nanxun Legacy and China's Development in the Post-Deng Era*. Singapore: Singapore University Press.

Wong, Richard. 2008. "The Role of Hong Kong in China's Transformation," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Wu, Jinglian. 2003. *Dandai Zhongguo Jingji Gaige* [*China Economic Reform*]. Şanghay: Shanghai Far East Press.

——— 2005. *Understanding and Interpreting Chinese Economic Reform*. Mason, OH: Thomson Higher Education.

——— 2010. *Dandai Zhongguo Jingji Gaige Jiaocheng* [*Tutorials on Chinese Economic Reform*]. Şanghay: Shanghai Far East Press.

Wu, Jinglian ve Renwei Zhao. 1987. "The Dual Pricing System in China's Industry," *Journal of Comparative Economics* 11: 309–318.

Wu, Li. 1999. *Zhonghua Renmin Gongheguo Jingji Shi* [*Economic History of the People's Republic of China*]. Pekin: China Economic Press.

Wu, Ningkun. 1993. *A Single Tear: A Family's Persecution, Love, and Endurance in Communist China*. Boston, MA: Back Bay Books.

Wu, Xiaobo. 2010. *Wu Jinglian Chuan: Yige Zhongguo Jingjixue Jia de Xiaoxiang* [*The Biography of Wu Jinglian: A Portrait of a Chinese Economist*]. Pekin: China CITIC Press.

Wu, Zhifei ve Ling Yu. 2008. *Deng Xiaoping de Zuihou Ershi Nian* [*The Last Twenty Years of Deng Xiaoping*]. Pekin: Xinhua Press.

Wu, Zuguang. 2004. *Yi Beizi: Wu Zuguang Huiyilu* [*My Life: A Memoir*]. Pekin: China Wennian Press.

Xiao, Donglian. 2004. "1978–1984 Nian Zhongguo Jingji Tizhi Gaige Shilu de Yanjing" [*Evolution of the Thinking on the Reform of China's*

Economic System during 1978–1984], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 4, ss. 185–213. Chengdu: Sichuan People's Press.

——— 2008. *Turning Point in History: Re-examination of the Cultural Revolution and the Policy of Reform and Opening (1979–1981)* (Çince). *The History of the People's Republic of China*, Cilt 10. Hong Kong: Chinese University of Hong Kong Press.

Xiao, Donglian vd. 1999. *Qiusuo Zhongguo: Wenge Qian Shinian Shi* [*China in Struggle: The Decade before the Cultural Revolution*]. Pekin: Hongqi Press.

Xiao, Geng. 1997. *Chanquan yu Zhongguo de Jingji Gaige* [*Property Rights and Chinese Economic Reform*]. Pekin: Chinese Social Science Press.

Xie, Chuntao (ed.), 2008. *Zhuanzhe Zhongguo, 1976–1982* [*China in Transition, 1976–1982*]. Pekin: People's Press.

Xing, Heming. 2009. *Jiang Jieshi Yu Mosike de Enen Yuanyuan* [*The Hate and Love Relationship between Chiang Kai-shek and Moscow*]. Pekin: People's Press.

Xu, Chenggang. 2009."The Institutional Foundations of China's Reforms and Development." Bilimsel Makale.

Xu, Chenggang ve Xiaobo Zhang. 2008."The Evolution of Chinese Entrepreneurial Firms: The Township and Village Enterprises Revisited," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Xu, Dixin ve Chengmin Wu (ed.), 2007. *Zhong Guo Zi Ben Zhu Yi Fa Zhan Shi* [*History of Capitalist Development in China*]. Ciltler 1–3. Pekin: Social Science Academic Press.

Xu, Mingtian. 2008. *Chuntian de Gushi: Shenzhen Chuanye Shi* [*The History of the Rise of Shenzhen*]. Pekin: China CITIC Press.

Xu, Shanda. 2008. "Wo suo Jingli de Caisui Gaige de Huiyi Pianduan" [*Memories of My Experience with the Reform of Fiscal Revenue and Taxation*], içinde *Zhongguo Jingji Wushi Ren Kan Sanshi Nian* [*Thirty Years of the Chinese Economy: From the Eyes of Fifty Economists*], ed. Jinglian Wu vd., ss. 523–37. Pekin: China Economic Press.

Xue, Muqiao. 1996. *Xue Muqiao Huiyi Lu* [*Memoirs of Xue Muqiao*]. Tianjin: Tianjin People's Press.

——— 2008. *Xue Muqiao Gaige Lunji* [*A Collection of Xue Muqiao's Works on Economic Reform*]. Pekin: China Fazhan Press.

Yang, Dali. 2004. *Remaking the Chinese Leviathan: Market Transition and the Politics of Governance in China*. Stanford, CA: Stanford

University Press.

Yang, Jisheng. 1998. *Deng Xiaoping Niandai: Zhongguo Gaige Kaifang Jishi* [*The Era of Deng Xiaoping: Documentary of China's Reform and Opening-up*]. Pekin: Central Compilation & Translation Press.

——— 2004. *Zhongguo Gaige Niandai de Zhengzhi Douzheng* [*Political Conflicts during China's Reform*]. Hong Kong: Excellent Culture Press.

——— 2008. *MuBei: Zhongguo Liushi Niandai Jihuang Jishi* [*Tombstone: Documentary of Hunger in China during the 1960s*]. Hong Kong: Tiandi Tushu Press.

——— 2009. *Sanshi Nian He Dong: Quanli Shichang Jingji de Kunjing* [*Thirty Years of Reform: The Dilemma of the Power Market Economy*]. Wuhan: Wuhan Press.

Yang, Kuisong. 1999. *Mao Zedong Yu Mosike de Enen Yuanyuan* [*The Hate and Love Relationship between Mao Zedong and Moscow*]. Nanchang: Jianxi People's Press.

Yang, Shengqun ve Chen Jin (ed.), 2009. *Qinlizhe de Jiyi: Lishi Zhuanzhe Beijing 1977–1978* [*Memoirs of the Witnesses: The Background of the Historic Turn 1978–1979*]. Pekin: SDX Joint Press.

Yang, Tianshi. 2008. *Xunzhao Zhenshi de Jiang Jieshi* [*Looking for the Real Chiang Kai-shek*]. Taiyuan: Shanxi People's Press.

Yao, Xinzhong. 2000. *An Introduction to Confucianism*. New York: Cambridge University Press.

Yao, Yang. 2008. "The Disinterested Government: An Interpretation of China's Economic Success in the Reform Era," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Yu, Guangyuan. 2008. *1978: Wo Qin Li de Nachi Lishi Da Zhuanzhe* [*1978: The Historic Turn that I Witnessed*]. Pekin: Central Compilation and Translation Press.

Yu, Nan ve Haiguang Wang. 2004. "Lin Biao Jituan and Lin Biao Shijian" [*Lin Biao Clique and Lin Biao Incidence*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 3, ss. 302–324. Chengdu: Sichuan People's Press.

Yu, Ri. 2002. "Lu Yin Shi Nian – Chongxin Renshi Ziben Zhuyi" [*Ten Years in England – Recognition of Capitalism*]. *Chen Duxiu Yanjiu Dongtai* [*Chen Duxiu Research Trends*] (Sayılar 3–4).

Yu, Ying-shih. 2004. *Zhongguo Zhishiren Zhi Shi de KaoCha* [*Investigations of the History of Chinese Intellectuals*]. Nanning: Guanxi Normal University Press.

Zeng, Douglas Zhihua. 2011. "How Do Special Economic Zones and Industrial Clusters Drive China's Rapid Development?" Politika Araştırması Makalesi 5583, World Bank.

Zhang, Gensheng. 2004. "Hua Guoofeng Tan Fensui Sirenbang" [*Hua Guofeng on the Arrest of the Gang of Four*], *Yan Huang Chun Qiu* (Sayı 7, Temmuz).

Zhang, Guangyou ve Longjia Ding. 2006. *Wan Li*. Pekin: Zhonggong Dangshi Press.

Zhang, Hua. 2004. "1975 Nian de Quanmian Zhendun" [*The Comprehensive Rectification of 1975*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 3, ss. 491–510. Chengdu: Sichuan People's Press.

Zhang, Shuhua. 2006. *Qi Qian Ren Dahui Shimo* [*History of the Seven-Thousand People Cconference*]. Pekin: China Youth Press.

Zhang, Jun. 1991. *Xiaodai Chanquan Jingjixue* [*Modern Property Rights Economics*]. Şanghay: SDX Joint Press.

——— 2010. *Bu Wei Gongzhong SuoZhi de Gaige* [*Reform unknown to the Public*]. Pekin: China CITIC Press.

Zhang, Weiying. 2008. "Shuan Guizhi he Jiege Gaige" [*The System of Dural Track and the Reform of Price Control*], içinde *Zhongguo Jingji Wushi Ren Kan Sanshi Nian* [*Thirty Years of the Chinese Economy: From the Eyes of Fifty Economists*], ed. Jinglian Wu vd., ss. 581–99. Pekin: China Economic Press.

——— 2010. *Shichang de Luoji* [*The Logic of the Market*]. Şanghay: Shanghai People's Press.

Zhang, Wenkui ve Dongming Yuan. 2008. *Zhongguo Jingji Gaige Sanshi Nian: Guoyou Qiye Juan* [*Thirty Years of Chinese Economic Reform: The State-owned enterprises*]. Chongqing: Chongqing University Press.

Zhao, Dexin (ed.). 1988–1999. *Zhonghua Renmin Gongheguo Jingjishi* [*The Economic History of the People's Republic of China*] 5 Cilt; Ciltler 1–4, 1988'de yayınlandı; Cilt 4, 1999'da yayınlandı. Zhengzhou: Henan People's Press.

Zhao, Dingxin. 2001. *The Power of Tiananmen: State-Society Relations and the 1989 Beijing Student Movement*. Chicago: University of Chicago Press.

——— 2009. "The Mandate of Heaven and Performance Legitimation in Historical and Contemporary China," *American Behavioral Scientist* 53: 416–33.

Zhao, Ziyang. 2009. *Prisoner of the State: The Secret Journal of Premier*

Zhao Ziyang. New York: Simon & Schuster.

Zheng, Yougui. 2009. "Noncun Gaige de Xingqi yu Fazhan" [*The Rise and Development of Rural Reform*], içinde *The Thematic History of the People's Republic of China*, ed. Dehong Guo, Haiguang Wang ve Gang Han. Cilt 4, ss. 233–249. Chengdu: Sichuan People's Press.

Zhou, Hancheng. 2003. *Zhu Rongji Zouxiang Zhongnanhai Zi Lu* [*Zhu Rongji's Road to Zhongnanhai*]. Hong Kong: Zhonghua Ernu Press.

Zhou, Qiren. 2008. "The Unfolding of Deng's Drama," Bu rapor, 2008'deki Çin'in Piyasa Dönüşümü üzerine Chicago Konferansı'nda sunulmuştur.

Zhou, Xiaochuan and Li Zhu. 1987. "China's Banking System: Current Status, Prospect for Reform," *Journal of Comparative Economics* 11: 399–409.

Zhou, Yiliang. 1998. *Bijing Shi Shusheng* [*Still a Scholar*]. Pekin: October Wenyi Press.

Zhu, Jingwen (ed.). 2007. *Zhongguo falü fazhan baogao (1979–2004)* [*China Legal Development Report (1979–2004)*]. Pekin: People's University Press.

Zhu, Xuefeng (2009). "The Influence of Chinese Think Tanks in the Chinese Policy Process," *Asian Survey* 49: 333–357.

Zhu, Zhen. 1998. *1957 Nian de Xiaji: Cong Baijia Zhengming Dao Liangjia zhengming* [*The Summer of 1957: From a Hundred Schools Contending to Two Schools Contending*]. Zhengzhou: Henan People's Press.

Zong, Han. 2007. *Guoqi Gaige Sanshi Nian Qinli Ji* [*Personal Witness of Thirty Years of Reform of the State-owned enterprises*]. Şanghay: Shanghai People's Press.

Zweig, David. 1997. *Freeing China's Farmers: Rural Restructuring in the Reform Era*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.

DİZİN

#

1978 Bildirisi 82, 85, 93, 100, 187, 288–289, 295, 302, 354

1989 Öğrenci Hareketi 183–184, 186, 203, 208, 210, 284

A

Abbasî İmparatorluğu 365

ağ biçimindeki bir denetim yapısı 142

ahbap-çavuş kapitalizmi 324

Alchian, Armen 248

Alfred, William 196

Almanya 74, 76, 168, 301, 371

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 22, 39, 46, 68, 74–75, 77, 80, 93, 127, 164–165, 270, 281, 333, 347, 349, 352, 371, 375

Anhui Bölgesi 101–103, 105, 109, 155, 367

Küçük Tepe köyü (Xiaogang Cun) 101, 104

anonim şirketler 177, 216, 251–252, 254

artımlı reform 300–301

Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) 325

Avrupa Birliği (AB) 212

ayrıcalık 99, 143–144, 184, 256, 299, 337

B

Ba Dağı Vapur Konferansı 210

Balcerowicz, Leszek 277

Ban, Gu 233

Barber, Lionel 340

barışçıl evrim 209, 226

Belçika 74, 76

beşerî sermâye 273–274, 335, 357, 372

Beş Yıllık Plan 28, 71, 328

bireysel ekonomi 120, 132
Boao Forumu 326
Bo, Yibo 37
bölgesel rekabet 197, 244, 260, 264, 270, 272, 274–278, 280, 284–285, 317–318, 322
Braun, Otto 25–26
Britanya 47, 291, 331, 347, 371
Brus, Włodzimierz 76
Butto, Zülfikar Ali 22
bürokrasi 27–28, 42, 51, 53–55, 97, 99, 116, 126, 198, 245, 269, 307, 350, 354, 359–360, 362
Büyük Sergi (1851) 348

C-Ç

Cairncross, Alexander 210
Capital Steel şirketi 96
Chang'an 364
Changsha 222, 232, 254–255, 272, 310
Chao, K. P. 80
Chen, Guang 248–249
Chen, Yinke 36
Chen, Yun 43, 48, 57, 60, 71, 93, 103, 130, 134, 148–151, 159–162, 166, 169, 171, 187, 193, 205–206, 230, 294, 308
Cheung, Steven 13–14, 17–18, 34, 81, 248, 260, 304–305, 310–311, 346, 361, 363, 366
Chiang, Kai-shek 25–27, 58
Chi, Biqing 102
China Merchants 124–125, 129
Chrysler 272, 281
CIA (Merkezî İstihbarat Kurumu) 204
Ciddî Ekonomik Suçlara Karşı Sert Müdahale Kararı (1982) 152
Coase, Ronald 248, 287
Crystal Palace, Büyük Sergi (1851) 348

Çin Bankası 178, 348
Çin Bilimler Akademisi 36
Çin Güney Enerji Şirketi 348
Çin Halk Bankası 177–178, 216
Çin Halk İmar Bankası 178
Çin hukuk sistemi 194, 355
Çin İmar Bankası 348
Çin karakteristiğinde kapitalizm 203, 277, 285, 332, 346, 365, 367
Çin karakteristiğinde sosyalizm 165
Çin Komünist Partisi 17, 21–22, 24–29, 31, 33–34, 36, 38, 51, 57, 61, 63, 75–76, 82, 85, 91, 103, 133–134, 136, 148, 182, 199, 209, 231, 235, 284, 291–292, 304, 323–325, 327–328, 331, 346, 358
Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi 58, 61, 193, 210, 294
Çin Merkez Bankası 178–180
Çin Mobil Limited Şirketi 348
Çin Özel Ekonomisinin Yıllığı 115
Çin Sanayi ve Ticaret Bankası 178, 348
Çin Tarım Bankası 178
Çin Telekom 348
Çin Ulusal Petrolleri 348

Çin üniversiteleri 349–354, 366
çoğunluğun zorbalığı 364

D

dangdang.com 344
Danimarka 74, 76
Datong 328
Dazhai 64, 102, 140, 279
demir kâse 176, 234, 253, 255, 324
demokrasi 30–31, 52, 64, 194–195, 198, 323, 363–365
demokratikleşme 64, 364
Demsetz, Harold 248
deneme-yanılma 259, 285, 313, 322
Deng, Tianyuan 100–101
Deng, Xiaoping 23–24, 33, 48, 57–60, 64–70, 72, 76–79, 83, 87, 93, 95, 103, 105, 112, 123–126, 130, 134–135, 147–152, 156, 159–167, 169, 182–188, 191, 194–195, 198, 200, 204–205, 213, 216–235, 244, 276–277, 279–280, 283–287, 292, 294, 300–303, 316, 333, 350, 355, 368
Deng, Zihui 105, 191
denizsel Çin 128
desantralizasyon 42, 48–55, 86, 94, 142–143, 150, 179, 197, 270, 276, 328, 367
devlete âit girişimler 93–99, 112–117, 119, 131–135, 141–147, 157–158, 162–163, 168–169, 172–180, 216, 234, 237–240, 245–258, 269, 296–299, 303–304, 319–320, 324, 335, 337, 352
Devlet Elektrik Şirketi 348
devlet girişimlerinin reformu 250, 255, 257
devlet kotası 131, 153
devlet önderliğinde kapitalizm 324
devlet planlaması 83, 93, 98–99, 151, 170, 288, 313, 332
Devlet Varlıkları Yönetim Komitesi 250–251
Dışarı Doğru Atılım 71, 81, 92
doğrudan yabancı yatırım 77, 79, 130, 280–283, 331
doğum kontrolü. *Bkz* tek çocuk politikası
dönen gençlik 132
Dörtlü Çete 57–60, 68, 87, 92, 192
dört modernizasyon 65–69, 76, 79, 84, 86, 92, 133, 195, 293, 376
Dünya 3 (Karl Popper) 356
Dünya Bankası 177, 347
Dünya Ticaret Örgütü 211
düşünce piyasası 352, 354–365, 371–372, 380

E

The Economist 22, 204, 376
Ekonomik İlişkiler Enstitüsü (IEA) 13
Ekonomik Sistem Reformu 97, 147, 169, 187, 193, 210, 235
ekonomik suçlar 151–152, 155–156, 158
ekonominin ölçeği 167

emek piyasası 176, 252–253, 335
emek verimliliği 335
endüstri parkları 126, 263
enflasyon 99, 161, 172, 180–181, 184, 203–204, 207, 209–210, 335
enformasyon mâliyeti 304
entelektüeller 53, 182–183, 288, 362–363

F

faktör piyasaları 145, 260–262, 266–267, 313, 322
fengjian 55
Ferguson, Adam 289
fikirler piyasası 38
Financial Times 340
fiyat çarpıklığı 239, 243–244
fiyat reformu 148, 151, 157, 170–175, 181, 235–237, 244, 266, 275, 310, 312, 316
Fogel, Robert 332–333, 371
Fortune 280, 335, 348, 357
Fortune Global 335, 357
Franklin, Benjamin 306
Fransa 74, 76, 371
Friedman, Milton 74, 353
Fujian eyaleti 61, 77, 80, 126, 128, 130, 249, 265

G

Gansu eyaleti 105–106
Gehrig, Willner 168–169
gelenek karşıtlığı 34
General Motors (GM) 273, 283, 348
gerçeği olgularda arama 63, 87, 133, 230–233, 292, 327
geribildirim mekanizması 261, 270
girişimcilik 264, 288, 306, 309, 325, 335, 346, 366, 368, 371
girişim reformu 95, 116, 141, 146–147, 174–175, 181, 183–184, 193, 216, 239, 245–250, 252, 254–256, 295, 297, 301, 307, 311, 316
göç 48, 123
göçmen işçiler 274, 283, 335
Guangdong eyaleti 61, 77, 80, 122–129, 167–168, 196, 223, 225, 249–250, 281, 283, 299, 367
guanxi 316
Guizhou eyaleti 102, 105
Gu Mu 72, 74, 76, 126
Gu Zhun 94, 225
Güneydoğu Asya Uluslar Toplu-luğu (ASEAN) 212
Güney Kore 80, 128, 281, 323, 348, 371
güney turu, Deng 186, 225, 227–229, 234, 244, 280, 283–284, 316

H

hanehalkı kayıt sistemi 31
hanehalkı sorumluluk sistemi 106
Han Hanedanlığı (MÖ 206 - MS 220) 232, 360
Hayek, Friedrich A. 17, 51, 290, 339
Henan eyaleti 33, 47, 103, 105, 249, 278

Hong Kong 24, 74–75, 80, 122–128, 167–168, 280–281, 298–299, 335, 358, 371, 375
Hong Kong Bilim ve Teknoloji Üniversitesi 354
Hong Kong Borsası 255
Hruşçov, Nikita 39, 46
Hua, Guofeng 57, 126, 130, 134, 159, 192, 291, 293–294, 307
Hubei eyaleti 43, 97, 105, 168, 222
Hu, Feng 24, 37
Hu, Jintao 326
hukou 31, 335
hukukun üstünlüğü 51, 196–199, 338–339
Hunan eyaleti 24, 105, 222, 254, 272
Hu, Yaobang 57, 60–62, 92, 103, 133, 147–148, 160–161, 182, 192, 205, 234, 291

İ

içsel ve dışsal ekonomiler 274, 322
ifade özgürlüğü 183, 364
İflas Kanunu / Yasası 252
ihrâcât teşviki 282
ikili ikâme 254–255
iki-raylı fiyat sistemi 171–172, 174, 181, 184, 209, 236–239, 311–313, 316
iktisadî insan 378
İleri Doğru Büyük Atılım 23, 29, 31, 33, 43, 45–54, 66, 70–71, 100, 105–106, 113, 122, 149–150, 159, 161, 191, 360
ilk kamusal teklifler (İKT) 255
İmparatorluk Kılıcı 197
İnci Nehri Deltası 130, 167, 215, 250, 281
insan doğası 345, 378
İsviçre 74, 76
işbölümü 170, 173, 187, 271, 370, 379
işgücü hareketliliği 334–335
işgücü verimliliği 335
işlem mâliyetleri 158
iş verimliliği 83
ithâl ikâme 80–81

J

Japan Economic Journal 165
Japonya 24, 27, 52, 75, 77–80, 95, 127–128, 147, 194, 281, 348, 352, 364, 371
Jiang, Qing 57, 67
Jiangsu eyaleti 97, 105–106, 155, 180, 227, 249–250, 265
Jiangxi eyaleti 25, 67
Jiang, Zemin 213–215, 218, 235, 325
junxian 55, 276

K

kâğıt üzerinde şirketler 173
kamu mülkiyeti 154, 169, 187, 206, 284, 288, 317, 328, 337–338
Kanada 74–75, 352
Kang, Youwei 328
kapitalist yolcular 61, 63
karaborsa 173, 237
karma ekonomi 28, 37, 133, 149

karşılaştırmalı statik analizi 305
karşılaştırmalı üstünlük 81, 108, 271–272
karşılaştırmalı üstünlük yasası 271
Kashi 130
kemer sıkma programı 181, 203–204, 206, 215, 219, 222, 234
kendi işini kurma 132
kızıl şapkalı firmalar 120, 156
kimlik 231, 245, 289
Knight, Frank 417
Kohl, Helmut 301
kolektif mülkiyet 104, 114, 148–150, 159, 170, 190, 211, 225
kolektivizasyon 31, 44, 50, 105, 111, 153–154, 288
kolektivizasyonun kaldırılması 100
Komünist Enternasyonal (Komintern) 24–26, 358
Komünist Manifesto (Marx ve Engels) 230, 327
komünler 31, 40, 44, 106–108, 111–112, 140, 171, 295, 302
komün ve takım girişimleri 40, 102, 112, 115, 295
Konfüçyüs 327–328, 362, 368, 379
Konfüçyüsçülük 29, 35, 38, 233, 330, 359, 362, 364, 369
Kore Savaşı 43, 66
Kornai, Janos 210
köy girişimleri 111–117, 120, 140, 155, 157, 163, 180, 206–207, 209, 247, 258, 292, 298, 301, 303, 306, 312, 319, 324
krediler 117, 163, 177, 179–180, 204, 209, 238, 268, 318, 335, 337
Kunshan Yeni ve Yüksek Teknoloji Endüstriyel Kalkınma Bölgesi 263
Kuomintang 24–25, 27, 357–358
kurumsal çeşitlilik 108, 110
kurumsal değişim 107–110, 304–305
kuş-kafes ekonomisi 150
Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) 212
Kültür Devrimi 21, 23, 29–33, 49, 51–54, 57–68, 70, 73, 85–86, 92–94, 106, 118, 125, 130, 133, 161, 185, 191–194, 198, 215, 232, 287, 293, 350
küreselleşme 211–212, 332

L

Lao Tzu 368
Lee, Kuan Yew 77
Legalizm 364
Lenin, Vladimir İlyiç 38, 40, 52, 328
Lerner, Abba 31
Liang, Shuming 36, 369
Liaoning eyaleti 130, 249
Lin, Biao 66–67
Li, Peng 205–207, 234
Liu, Guoguang 162
Liu, Shaoqi 33, 49, 66, 191, 194
Li, Xiannian 58, 69–70, 94, 125, 166–167
Li, Yimeng 75
Lord Shang'ın Kitabı 337

Lushan Toplantısı (1959) 66, 106

M

Madsen, Richard 327
Makao 74–75, 80, 126–128, 225
maksimizasyon 345, 378
Malezya 74, 77
mal piyasası 357, 361, 379–380
mandarinler 77, 362
manevî yozlaşma 152, 162, 166, 182
Mao, Zedong 21–24, 26–71, 74, 79–88, 92–97, 100–107, 112, 118, 120–122, 128, 132–135, 140–143, 148–149, 154–155, 158–162, 171, 186–199, 215, 222, 229–232, 235, 250, 270–271, 276, 278–280, 285, 287–295, 303, 305, 308, 327–333, 344, 349, 358–359, 366, 369, 371
Marksizm 25, 29, 35, 63, 74, 78, 92, 161, 169, 191, 229–230, 232–233, 292, 327, 360–361
Marshall, Alfred 238, 267, 274, 321–322
Marx, Karl 22, 39, 52, 133, 231, 291, 328
medyanın kontrolü 45, 50, 350
Mencius 233, 362
merkezî planlama 28, 40, 48, 51–52, 54–55, 98, 102, 131, 136, 142–143, 147–151, 154–155, 159, 161–162, 170, 172, 174, 177, 190, 193, 206, 220, 225, 259–260, 285, 328
Merkez Parti Okulu 34, 61–62, 92, 229, 232
meşruiyet 59, 62–63, 69, 87, 164, 325, 355, 364
muhalefet 219
mükerrer yatırım 270–271
mülkiyet hakları 114, 188, 248, 254, 302, 319–320, 338–339

N

Naughton, Barry 386, 396, 399
neo-Konfüçyüsçülük 233, 330
Nian, Guangjiu 155–156
Nissan 77, 95, 147, 281, 348
Nixon, Richard 22, 68, 164
North, Douglass 13, 248

O-Ö

"On Ana İlişki Hakkında" 40, 68–69, 149
On Yıllık Plan (1976-1985) 70
ortak girişim 167–168, 213, 272–273, 349
ortak/kolektif mülkiyet 220
ortak ulusal piyasa 271, 284, 314–318
otoriter kapitalizm 324

ölçek ekonomileri 274, 322
ölümcül kibir 161, 290
örgütsel sermâye 109
özel çiftçilik 100–106, 108–111, 131–132, 140, 154, 257, 279, 292, 295, 297–298, 301–303, 324

özel ekonomi 120–122, 156, 158, 160, 207, 227, 299, 319
Özel Ekonomik Bölgeler 98, 122, 126–130, 132, 165–167, 196–197, 264, 298–299, 306, 310, 331
özelleştirme 98, 133, 246–249, 252–256, 259, 266–267, 296, 310, 312, 317

P-Q

Pekin Üniversitesi 34, 369
Peng, Dehuai 66, 191
Perkins, Dwight 71
Phelan, John 216
pilot şehir 98
piyasa disiplini 145, 147–148, 157–158, 175, 245, 258, 271, 280, 312–315, 318–319, 336
piyasa seçilimi 257
planlı ekonomi 70, 149, 151, 169, 187, 205–206, 210, 224, 229, 259, 308
Polo, Marco 329
Popper, Karl R. 356
pragmatizm 63, 67, 104, 160, 182, 230, 232, 287, 333
Pudong Yeni Bölgesi 130, 215

Qian bulmacası 351, 353, 372
Qian, Xuesen 35, 45, 351, 375
Qing Hanedanı (1644-1911) 24, 127, 362
Qin Hanedanı (MÖ 221-207) 55
quan-gui kapitalizmi 324

R

Reagan, Ronald 164
reformun ikili yapısı 304, 306, 309, 311
Ren, Zhongyi 61
Ricardo, David 271
Romanya 74

S-Ş

sağcı 32–33, 37, 52, 60–61, 63, 92, 94, 288
Sağcı Karşıtı Hareket 37, 45, 60, 359–360
sanayi parkları 263–270, 274–275, 280, 304, 310, 321
Schell, Manfeld 205
Schumpeter, Joseph 260
serbest girişim ekonomisi 313
Shantou 124–125, 128
Shekou Sanayi Parkı 125, 129, 166
Shenyang 97, 216, 247
Shenzhen 122–124, 128–129, 165–167, 213–218, 223, 225, 227, 250, 308, 324, 354
Shenzhen Menkûl Kıymetler Borsası 255
Shenzhen Özel Bölge Günlüğü 228
Shenzhen Özel Ekonomik Bölgesi 129, 165
sınıf analizi 231
sınıf mücadelesi 52–53, 59, 67–68, 73, 82, 86, 91, 186, 221, 231–232, 287–288, 294
Sichuan eyaleti 43, 95–97, 100–102, 105, 109, 116, 140, 249, 296, 367

Šik, Ota 76
Silikon Vâdisi 270
Sima, Qian 368
Singapur 74, 77, 79, 124, 127, 263
Sinopec 348
Smith, Adam 47, 188, 271, 289, 333, 340–345, 363–364, 377–379
Ahlâki Duygular Teorisi 340–342, **344**, **377**
Ulusların Zenginliği 340–341, **344**
Song Hanedanlığı (960-1280) 233, 330, 363
sosyalist dönüşüm 107, 133, 190, 235, 308
sosyalist modernizasyon 59, 73, 82, 84–87, 91–92, 135, 187, 191, 206, 287–289, 294, 350, 376
SS President Cleveland (gemi) 375
Stalinizm 23, 28, 54, 75–76, 149
Stalin, Josef 26–28, 38–39, 50, 52, 62
Sun, Yat-sen 24
Sun, Yefang 94, 225
Suzhou Sanayi Parkı 263

Şanghay 43, 57, 96, 124, 128, 130, 148, 160, 168, 183, 215–216, 219, 226–227, 247, 250–251, 256, 272–273, 283, 304, 308, 310, 331, 358, 372
Şanghay Menkûl Kıymetler Borsası 216, 255
Şanghay Otomotiv Endüstri Şirketi 272
şanlı proje 234
şehirleşme 334

T

Tang Hanedanlığı (618-907) 330, 363–364
Taoizm 364
tasarruflar 178
Tayland 74, 77
Tayvan 27, 35, 39, 80, 121, 124, 126, 128, 280–283, 323
tek çocuk politikası 334
tek fiyat yasası 315
teşvikler 82
Tian, Jiyun 228–229
tian xia wei gong 359
Ticaret promosyonu 81
Tobin, James 210
toplu alım ve dağıtım 130
toplumsal olgular 339
toplumsal öğrenme 273
toprak reformu 28, 31
Trotskiy, Lev 25

U-Ü

Ulusal Ekonomik Sistem Reformu 97
Ulusal Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgeleri 263
Usta Shen'in Kitabı 338

üretim kota 103, 172
üretim yapısı 263, 267
ürün piyasaları 322. Ayrıca bkz *ortak ulus*al pazar, 158, 261

V-W-X

vergi reformu 240–244, 275, 310, 316, 318

Wall Street Journal 283
Wal-Mart 347
Wang, Fu 360
Wang, Zhen 413
Wan, Li 102–104
Wen, Jiaobao 340–342, 344, 375–377
Wenzhou 120–122, 156
Wuhan 168–169, 181, 247
Wuhan İmâlât Tezgâhı Fabrikası 168–169
Wu, Jinglian 300
Wu, Nanshen 123, 125

xiahai 174, 234
xian 276
Xiang, Nan 61
Xiaokang 328
Xi, Zhongxun 125–126
Xue, Muqiao 69, 119, 147–148, 151, 162, 210, 220

Y

yabancılaşma 29, 190
Yan, Fu 340
Yang, Jisheng 32
Yang, Shangkun 125
Yangtze Nehri Deltası 130, 227
Yan, Hui 379
yaratıcı yıkım 260. *Ayrıca bkz* Schumpeter, Joseph
yatırım açlığı 179
Ye, Jianying 57–59, 87, 120
yerel deneyler 218
yerel hükümetler 42–50, 61, 86, 94, 102, 114–115, 129, 141–143, 155, 159, 177–179, 185, 204, 209, 240–241, 244, 256, 260, 263–269, 274–279, 296, 309–313, 317–322, 335
yerel kamu malları 154, 266, 317, 322
yerel korporatizm 269
yerel korumacılık 141, 317
yetki devri 93, 277
yozlaşma 21, 182
Yuan, Geng 124–125
Yuelu Akademisi 232
yüksek öğretimin ticarileşmesi 350

Z

Zhao, Ziyang 60, 95, 102, 136, 147–148, 151, 160, 164, 192–193, 221, 296
Zhejiang eyaleti 105, 121, 156, 250, 265, 367
Zhou, Enlai 14, 57, 65, 86, 133, 222, 293
Zhucheng 248–251, 310
Zhuhai 80, 128, 225–226, 230
Zhu, Rongji 33, 241, 250, 252
Zhu, Xi 233
zihnin özgürleştirilmesi 93, 226, 365
zorunlu ekonomik plan 162

KAPİTALİZM VE ÖZGÜRLÜK

Milton Friedman

Çevirenler: Nilgün Himmetoğlu ve Doğan Erberk

YAKINDA

“

”

“Milton Friedman dikkat çekici analitik yetenekleriyle ve teknik ustalığıyla diğerlerinden ayrılan ABD’nin olağanüstü iktisatçılarından biri. Her zaman aydınlatıcı, özgür, cesur, zeki ve en önemlisi de ufuk açıcı.”

– Henry Hazlitt, Newsweek

Devletin verdiği sözlerden, bireysel özgürlüğümüz için oluşturduğu tehditten uzak durarak nasıl yararlanabiliriz? Bu klasik kitapta Milton Friedman kendisinin etkileyici iktisadî felsefesinin kesin bir tanımını yapmaktadır; bu felsefede rekabetçi kapitalizm hem iktisadî özgürlüğe ulaşmak için bir araçtır hem de siyasî özgürlük için gerekli bir koşuldur. Sonuç beş yüz binden fazla satmış, on sekiz dile çevrilmiş ve zaman geçtikçe daha da etkileyici bir hale geldiğini gösteren bütün işaretlere sahip kolay anlaşılır bir kitap olmuştur.

Times Literary Supplement tarafından “savaş zamanından bu yana yazılan en etkileyici yüz kitap”tan biri olarak seçilmiştir.

Yeni baskısıyla 2016’da piyasada.

Kitaptan örnek bölümler
okumak için
http://goo.gl/kG4hk3

BigBang yayınları

www.bigbangyayinlari.com

YAKINDA

Milton Friedman ve Rose Friedman

Çeviren: Nihan Demirkaya Şakar

"Milton Friedman hakikatleri tekrar gözler önüne getiriyor ve bizim, izin verdiğimiz takdirde özgürlük ve bolluk içindeki bir toplumun nasıl işleyebileceğinden haberdar olmamızı sağlıyor. İşte bu yüzden iktisat alanında aldığı Nobel Ödülü'nü hak ediyor ve işte bu yüzden bu kitabı okumalısınız."

Reader's Digest

İktisat, özgürlük ve bu ikisi arasındaki ilişkiyle ilgili bu klasik tartışmada Milton ve Rose Friedman hükûmetler tarafından ortaya çıkarılan kanunların, düzenlemelerin, devlet kurumlarının ve harcamaların çoğalmasıyla özgürlüğümüzün nasıl yıprandığını ve refahımızın nasıl küçüldüğünü açıklarlar. Ayrıca iyi niyetin, devlet araya girdiğinde çoğunlukla nasıl da acınası sonuçları olduğunu da itinalı bir şekilde incelerler. Friedmanlar bu iktisadî hastalıklar için çareler de sunarlar ve bizi özgürlüğümüzü genişletmemiz ve refahımızı artırmamız için ne yapmamız gerektiği konusunda büyük bir coşkulu bir anlatımla bilgilendirirler.

Tercih Özgürlüğü, güçlü ve ikna edici bir dille geçmişte Amerika'da nelerin yanlış gittiğinin ve iktisadî sıhhatini tekrar düzeltmesi için neyin gerektiğinin önemli bir analizini sunar.

2016'da piyasada.

BigBang yayınları

www.bigbangyayinlari.com

TERCİH ÖZGÜRLÜĞÜ

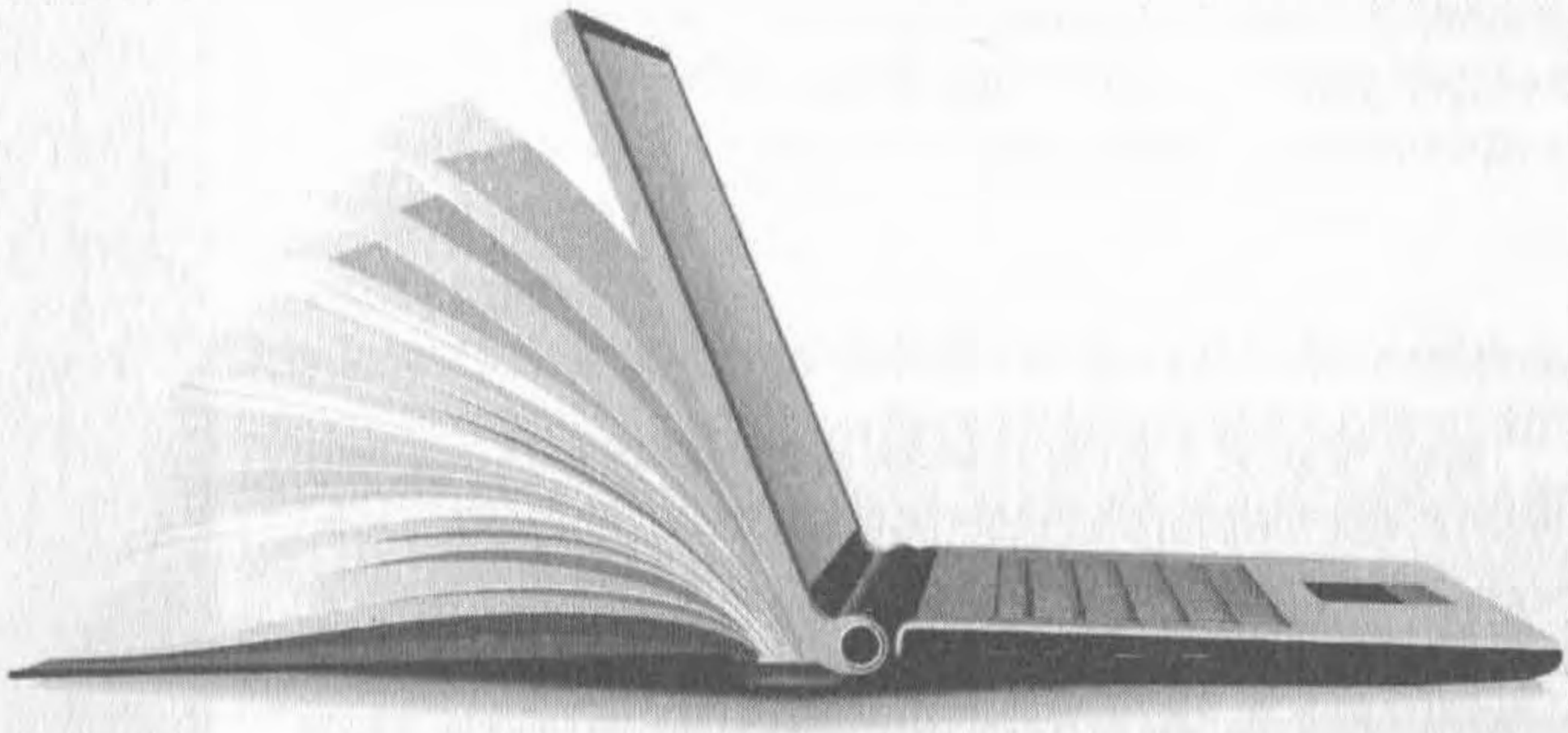
Kişisel Bir Bildiri

Kitaptan örnek bölümler okumak için http://goo.gl/bvwdQi

www.bigbangyayinlari.com

İnternette, cepte, tablette
her yerde!

BigBang
yayınları

www.bigbangyayinlari.com

Çin Nasıl Kapitalist Oldu?, Çin'in geçtiğimiz otuz beş yılda tarıma dayalı kapalı bir sosyalist ekonomiden uluslararası arenada nasıl da yenilmez bir iktisadî güce dönüştüğünün olağanüstü ve beklenmeyen hikâyesini anlatıyor.

Yazarlar aslî kaynaklarını kullanarak büyüyen Çin ekonomisi tartışmasını yeniden canlandırmış, Çinli liderlerin yaptığı reformların kapitalist bir ekonomi yaratma yolunda özellikle yapılmadığını ve Çin'e piyasayı ve girişimciliği tekrar getiren şeyin "marjinal devrimler" olduğunu söylemektedirler. Batı'dan alınan dersler geleneksel Çin felsefesi olan "gerçeği olgularda arama" ile birleştirilmiştir. Kapitalizme yüzünü dönen Çin kendi kültürel kökenlerini kucaklamıştır.

Çin Nasıl Kapitalist Oldu? Çin ekonomisinin geleceğiyle ilgili genelgeçer bilgilere karşı çıkarken Çin daha fazla büyüme için müthiş bir potansiyele sahip olsa da geleceğinin devletin güç ve fikirler konusundaki tekelciliğinden dolayı karanlık olduğunu söyler. Coase ve Wang Çin'de uzun ve saygın bir geleneği olan fikir piyasasının gelişiminin Çin'in sosyal uyum rüyasını gerçekleştirmek için vazgeçilmez olduğuna dikkat çekerler.

"Sabırlı okuyucular modern iktisat tarihindeki en sıradışı değişimi derinlemesine anlamakla ödüllendirileceklerdir."
– The Wall Street Journal

"Bu kitap, piyasalar ve tarih üzerine yaptığı vurgularla fevkalade önemlidir."
– The Washington Times

"Çin'in nasıl dünyanın en iyi ikinci ekonomisine sahip olduğunu merak eden herkes bu ilginç kitabı okumalı."
– The LSE Review of Books

"Bu, Çin'e olduğu kadar tüm iktisadî değişim literatürüne çok büyük bir katkıdır. İktisadî değişim ve gelişim üzerine bütün literatürde benim bildiğim kadarıyla bir toplumun evrilmek için kör topal çabalaması ve özellikle de Çin'inki kadar uzun süren ve çok uzun bir yol alınan bir evrim ile ilgili böylesine detaylı bir çalışma yoktur."
- Douglass C. North, 1993 Nobel İktisat Ödülü sahibi

"100 yaşını geçmiş Ronald Coase ve Ning Wang, Çin'in Mao'nun hükmü altındaki sosyalizmden bugünkü özgün kapitalist ekonomiye kesintili geçişi hakkında merak uyandıran ve kapsamlı bir yorum yazmışlardır. Çin veya sosyalizm çalışan hiçkimse bu kitabı kaçırmamalı."
– Richard Epstein, Chicago Üniversitesi Hukuk Fakültesi

"Bu kitap iktisat alanında ve Çin hakkındaki çalışmalarla ilgili yazılmış en iyi eserlerdendir; sâdece bugün için değil, gelecek için de."
–Chenggang Xu, Hong Kong Üniversitesi

"Coase felsefesi ve politikası, "gerçeği olgularda arama" gibi -kendisine de şirketler, piyasalar ve kanunlar hakkındaki çığır açan analizleriyle ilgili esin kaynağı olmuş- çok basit bir ilkeye dayanan bir toplumu inceliyor. Tekrar tekrar daha verimli bir sosyalizm arayışında olup karşısında her seferinde kapitalizmi bulan Çin hakkında büyüleyici ve sıradışı ve düşünmeye zorlayan bir kitap."
– Stephen Littlechild, Emekli Profesör, Birmingham Üniversitesi ve Cambridge Üniversitesi

BigBang
bigbangyayinlari.com
ISBN 13: **978-605-4665-22-8**
9 786054 665228 >